

RAPPORT 2008:23

Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007

brå

brottsförebyggande rådet

RAPPORT 2008:23

Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos
Fritzes Kundservice, 106 47 Stockholm
Telefon 08–690 91 90, fax 08–690 91 91, e-post order.fritzes@nj.se

PRODUKTION

Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08–401 87 00, fax 08–411 90 75, e-post info@bra.se
Brå på Internet www.bra.se

REDAKTÖR Louise Ekström
GRAFISK FORM OCH LAYOUT Tina Hedh-Gallant
TRYCK Edita Norstedts Västerås 2008

© Brottsförebyggande rådet 2008
ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-86027-15-5

INNEHÅLL

FÖRORD 8

DEN SVENSKA BROTTsutVECKLINGEN 12

Inledning 12 • Brottslighetens kunskapskällor 13 • Den svenska brottslighetens omfattning och utveckling 30 • Offer och gärningspersoner 42 • Ärendehantering inom rättsväsendet 47 • Referenser 51

UTVECKLINGEN INOM OLIKA BROTTSKATEGORIER

VÅLDSBROTT 57

Dödligt våld 57

Sammanfattning 57 • Inledning 58 • Dold brottslighet 59 • Brottsutveckling 60 • Regional fördelning 62 • Brottstruktur 63 • Offer och gärningspersoner 70 • Hanteringen i rättsväsendet 77 • Brottsförebyggande aspekter 81 • Referenser 83

Misshandel 86

Sammanfattning 86 • Inledning 87 • Misshandelsbrottens mörkertal 88 • Omfattning och utveckling 89 • Utvecklingen av misshandel 92 • Offer och gärningspersoner 102 • Hanteringen i rättsväsendet 106 • Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete 108 • Referenser 110

Misshandel mot kvinnor 113

Sammanfattning 113 • Inledning 114 • Omfattning 115 • Utveckling 120 • De nordiska länderna 126 • Offer och gärningspersoner 127 • Hanteringen i rättsväsendet 133 • Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete 134 • Referenser 137 • Bilagor 140

Rån 141

Sammanfattning 141 • Inledning 142 • Omfattning och struktur 143 • Utveckling 147 • Butiksrån och övriga rån 148 • Offer och gärningspersoner 151 • Hanteringen i rättsväsendet 154 • Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete 156 • Referenser 157

SEXUALBROTT 161

Inledning 161 • Omfattning 162 • Utveckling 168 • Offer och gärningspersoner 175 • Hanteringen i rättsväsendet 178 • Några övriga sexualbrott 181 • Brottsförebyggande arbete och information 185 • Referenser 188

STÖLD OCH SKADEGÖRELSE 191

Biltillgrepp 191

Sammanfattning 191 • Inledning 192 • Omfattning och utveckling 192 • Offer och gärningspersoner 199 • Hanteringen i rättsväsendet 201 • Brottsförebyggande åtgärder och kriminalpolitik 203 • Referenser 205

Bostadsinbrott 208

Sammanfattning 208 • Inledning 209 • Omfattning och utveckling 209 • Offer och gärningspersoner 215 • Hanteringen i rättsväsendet 218 • Brottsförebyggande arbete och kriminalpolitik 220 • Referenser 222

Cykelstöld 224

Sammanfattning 224 • Inledning 224 • Omfattning och utveckling 225 • Offer och gärningspersoner 229 • Hanteringen i rättsväsendet 231 • Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete 231 • Referenser 233

Butiksstöld 235

Sammanfattning 235 • Inledning 235 • Omfattning och utveckling 236 • Offer och gärningspersoner 240 • Hanteringen i rättsväsendet 243 • Brottsförebyggande åtgärder och kriminalpolitik 245 • Referenser 248 • Bilaga 251

Skadegörelse 252

Sammanfattning 252 • Inledning 253 • Omfattning och utveckling 254 • Offer och gärningspersoner 260 • Hanteringen i rättsväsendet 261 • Brottsförebyggande arbete och kriminalpolitik 262 • Referenser 264

DROGBROTT 267

Narkotikabrott 267

Sammanfattning 267 • Inledning 268 • Utvecklingen av den anmälda narkotikabrottsligheten 269 • Misstänkta för narkotikabrott 277 • Hanteringen i rättsväsendet 279 • Brottsförebyggande arbete och kriminalpolitik 282 • Referenser 285

Rattfylleri 286

Sammanfattning 286 • Inledning 286 • Omfattning och utveckling 287 • Gärningspersoner 294 • Hanteringen i rättsväsendet 296 • Brottsförebyggande åtgärder och kriminalpolitik 299 • Referenser 301

EKO- OCH MILJÖBROTT 305

Ekonomisk brottslighet 305

Sammanfattning 305 • Inledning 306 • Omfattning och utveckling 311 • Offer och gärningspersoner 320 • Hanteringen i rättsväsendet 321 • Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete 324 • Referenser 326

Miljöbrott 330

Sammanfattning 330 • Inledning 330 • Omfattning och utveckling 333 • Offer och gärningspersoner 337 • Hanteringen i rättsväsendet 338 • Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete 343 • Referenser 345

FÖRDJUPNING 350

Ungdomsbrottslighet 350

Inledning 350 ▪ Ungdomsbrottslighetens omfattning och struktur 351 ▪ Ungdomsbrottslighetens utveckling 356 ▪ Påföljder 364 ▪ Avslutande sammanfattning – svensk ungdomsbrottslighet i nordisk belysning 368 ▪ Referenser 370

Kvinnors brottslighet 373

Inledning 373 ▪ Kvinnors laglydighet och mäns kriminalitet 373 ▪ Kvinnors brottslighet i dag 374 ▪ Utvecklingen av kvinnors brottslighet 385 ▪ Sammanfattning 391 ▪ Referenser 393

Övergrep i rättssak 395

Inledning 395 ▪ Dold brottslighet 398 ▪ Utveckling och struktur enligt kriminalstatistiken 400 ▪ Fördjupad studie av övergrepp i rättssak 404 ▪ Åtgärder för att förebygga övergrepp i rättssak 412 ▪ Referenser 415

Lagföringsutvecklingen 417

Inledning 417 ▪ Utvecklingen av antalet lagföringar åren 1975–2006 419 ▪ Referenser 446

Svensk brottsutveckling i internationell belysning 448

Inledning 448 ▪ Jämförbarhet 448 ▪ Brottsnivåer i Sverige och Europa 450 ▪ Brottsutvecklingen i nio europeiska länder 1975–2005, 461 ▪ Sammanfattning – svensk brottsutveckling i internationell belysning 468 ▪ Referenser 468 ▪ Bilaga. Tabeller och figurer 471

FÖRORD

Det finns en mycket stor efterfrågan på tillförlitliga beskrivningar av den svenska brottsutvecklingen från allmänheten, rättsväsendets myndigheter och ansvariga politiker. Bedömningar av brottslighetens omfattning är därför en av Brottsförebyggande rådets viktigaste uppgifter. Brå är det expertorgan i landet som erbjuder en såväl bred och översiktlig, som fördjupad och detaljerad, analys av hur exempelvis allmänhetens utsatthet för brott fördelas, hur ungdomars brottslighet förändras över tid eller hur Sveriges brottslighet ter sig i en internationell jämförelse.

Sedan år 1976 publicerar Brå rapportserien *Brottsutvecklingen i Sverige*. Under årens lopp har den haft delvis olika form men syftet har alltid varit detsamma – att erbjuda en aktuell genomgång av de viktigaste trenderna beträffande olika typer av brott. Föreliggande rapport är inget undantag. Som vanligt har utredare från myndighetens olika enheter samlats för att genomföra beskrivningar utifrån sina expertområden. Två undantag finns, och det är avsnitten om narkotika som skrivits av forskningssekreterare Ulf Guttormson från Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning och kapitlet om lagföringsutvecklingen som skrivits av professor Hanns von Hofer vid Stockholms universitet.

Årets rapport innehåller en del nyheter. I genomgången av brottstyper utnyttjas förutom kriminalstatistik också Brås Nationella trygghetsundersökning (NTU) och andra kompletterande datakällor. Denna gång har Brå valt att ägna mer utrymme åt några kapitel, till exempel dödligt våld och sexualbrott. Genomgången av vissa brottstyper kompletteras också med specialanalyser speciellt framtagna för att presenteras i denna rapport. Efter genomgången av olika brottstyper finns dessutom ett avsnitt som mer utförligt behandlar fem särskilt angelägna frågeområden. Det handlar bland annat om ungdomsbrottslighet, kvinnors brottslighet och övergrepp i rättssak. Avsnitten är utvalda utifrån att Brå ofta får frågor om just dessa områden.

Kvalitetssäkring av samtliga bidrag har genomförts i flera steg. Den projektplan Brå tog fram granskades av professor Hanns von Hofer vid Stockholms universitet. Brå har haft en intern referensgrupp, bestående av de tre enhetscheferna Felipe Estrada, Erik Grevholm och Stina Holmberg, som arbetat under ledning av rapportens redaktör Louise Ekström. Under arbetets slutskede har Rima Melle fungerat som assistent. Den interna referensgruppen har granskat alla bidrag

och också kommit med synpunkter till författarna. Efter den interna genomgången har vart och ett av avsnitten skickats till två oberoende vetenskapliga experter som fått inkomma med kommentarer.

Vi vill härmed tacka för alla värdefulla synpunkter vi fått från professorerna Martin Grann, Kriminalvården, Sven-Åke Lindgren, Göteborgs universitet, Jerzy Sarnecki, Stockholms universitet, Henrik Tham, Stockholms universitet, Malin Åkerström, Lunds universitet samt fil.dr Lars Dolmén, Polishögskolan Solna.

Stockholm i november 2008

Jan Andersson
Generaldirektör

Felipe Estrada
Enhetschef

svensk Den svenska brottsutvecklingen cklinge

DEN SVENSKA BROTTsutvecklingen

Louise Ekström

Inledning

Det övergripande syftet med denna publikation är att, utifrån tillgängliga datakällor, redogöra för brottslighetens utveckling i Sverige. Redovisningens fokus ligger på utvecklingen under 2000-talet, men för att kunna förstå denna beskrivs brottsutvecklingen även i ett längre perspektiv. Även brottslighetens struktur och omfattning diskuteras, liksom karaktären på gärningspersoner och brottsoffer. Kriminalpolitiskt uppmärksammade grupper utsatthet för och delaktighet i brott ges ett särskilt utrymme och publikationen beskriver även i viss utsträckning rättsväsendets hantering av brottsligheten i termer av uppkläring och lagföring av brott. Den officiella kriminalstatistiken, främst statistiken över polisanmälda brott, är den huvudsakliga datakällan i publikationen. I syfte att ge en mer nyanserad beskrivning av brottsligheten kommer dock uppgifterna i kriminalstatistiken att kompletteras med andra källor över brottsligheten, främst uppgifter från nationella offer- och självdeklarationsstudier.

Publikationen är disponerad i tre delar. Den första delen ger en samlad beskrivning av brottsligheten i Sverige och dess utveckling i centrala delar. Här sammanfattas också några av huvudresultaten från den fortsatta framställningen. Avsnittet inleds med en presentation av de kunskapskällor som huvudsakligen används i publikationen samt en beskrivning av de felkällor och begränsningar man har att beakta när man använder dessa. Denna del vänder sig till läsare som är mindre insatta i brottslighetens kunskapskällor. Publikationens andra del beskriver ett antal brottskategorier närmare. Såväl vålds- och sexualbrott, olika typer av tillgreppsbrott och drogbrott, som ekonomiska brott och miljöbrott beskrivs till karaktär och utveckling. I publikationens tredje del belyses brottsligheten utifrån några utvalda infallsvinklar. Här ingår exempelvis kapitel om ungdomsbrottsligheten och om kvinnors brottslighet, men även ett kapitel om den svenska brottsligheten i ett internationellt perspektiv.

Publikationen är omfattande och har karaktären av ett uppslagsverk. Kapitlena i den andra och tredje delen har därför utformats så att de kan läsas fristående från varandra.

Brottslighetens kunskapskällor

I tolkningarna av brottsligheten i Sverige är vi hänvisade till de olika kunskapskällor om brott som finns tillgängliga. Ett faktum är dock att en del av de brott som begås aldrig blir upptäckta eller endast kommer till de närmast berörda personernas kännedom. Det finns således ingen källa som innehåller information om samtliga brott som begås i samhället. Tolkningar av brottsligheten utgår med andra ord alltid från källor som endast innehåller en större eller mindre del av den faktiska brottsligheten. Utifrån dessa källor får sedan olika bedömningar göras. Dessa bedömningar blir inte enklare av att både allmänhetens syn på vad som är brottsligt och lagstiftningens definitioner av brottsliga gärningar kan förändras under årens lopp.

Mot bakgrund av vad som sagts ovan är det således inte möjligt att ge exakta svar på hur brottsligheten ser ut eller har utvecklats. En fördel är dock att Sverige har relativt god tillgång till källor med uppgifter om brott. Genom att kombinera informationen från flera olika källor kan man i många fall dra rimliga slutsatser om brottsligheten och dess utveckling.

Det är emellertid inte självklart att olika datakällor visar på samma resultat och det är därför viktigt att man känner till definitioner och felkällor hos respektive källa för att kunna göra en god bedömning av den brottslighet som studeras. Nedan beskrivs de datakällor som huvudsakligen används i publikationen. Genomgången gör inga anspråk på att vara uttömmande, men är tillräckligt ingående för att läsaren ska få en grundläggande information om källornas för- och nackdelar.

Statistiken över anmälda brott

En central källa inom forskningen om brottsligheten är uppgifter om anmälda brott.¹ I Sverige har brottsstatistik förts sedan år 1950, och sättet att registrera brott har i princip varit oförändrat sedan mitten av 1970-talet. Brottsstatistiken ger därför goda möjligheter att studera förändringar i den anmälda brottsligheten över tid. Samtidigt är statistiken behäftad med vissa felkällor som innebär att den inte alltid är den lämpligaste indikatorn när man vill beskriva den faktiska brottsligheten. Vid många brottstyper behöver man därför komplettera brottsstatistiken med uppgifter från bland annat offer- och självdeklarationsundersökningar eller andra registerdata. Brottsstatistikens olika felkällor diskuteras nedan, men först ges en kort beskrivning av statistikens uppbyggnad och innehåll.

---

¹ Benämns ibland polisanmälda brott, men avser både brott som anmäls till polis och brott som anmäls till tull och åklagare.

BROTTSSTATISTIKENS INNEHÅLL OCH UPPBYGGNAD

I statistiken över anmälda brott redovisas samtliga händelser som anmäls och registrerats som brott hos polis, tull och åklagare under ett kalenderår.² Det innebär att även anmälda händelser som under brottsutredningens gång inte visar sig vara brottsliga gärningar finns med i brottsstatistiken. Samtidigt bör det påpekas att det endast är i en (1) procent av de anmälda händelserna som det årligen konstateras att gärningen inte är brottslig.³ Denna omständighet har således mycket liten påverkan på brottslighetens nivå totalt sett. Däremot kan den givetvis få stor betydelse för analysen av antalsmässigt mindre brotts typer. Det gäller i synnerhet anmälningar om dödligt våld, där specialstudier har visat att närmare hälften av anmälningarna avser icke brottsliga händelser som exempelvis olyckor, självmord och naturlig död (se vidare kapitlet *Dödligt våld*).

Med brott avses juridiskt sett alla handlingar som enligt lag är belagda med straff. Begreppet anmälda brott omfattar dock endast brott för vilka dagsböter eller fängelse ingår i straffskalan.⁴ Det betyder att lindrigare brott som endast kan ge penningböter, främst mindre allvarliga trafikbrott och -förseelser, inte ingår i statistiken. När brotten presenteras görs det inte någon skillnad på brottsform eller gärningsmannas kap, utan fullbordade brott redovisas i statistiken tillsammans med försök, förberedelse och stämpling till brott. Undantag gäller dock för brottstyperna mord, dråp, våldtäkter, tillgrepp av bil och bostadsinbrott, för vilka de fullbordade brotten redovisas separerat från de övriga brottsformerna.

I statistiken räknas brotten utifrån det antal preciserade tillfällen som ett visst lagrum har överträtts. Antalsräkningen av brott grundas utöver brottstillfällen även på andra faktorer, exempelvis antal utsatta personer och antal gärningspersoner. Vanligtvis (98 procent) avser anmälningarna endast ett enda brott, men det förekommer att anmälningar med flera brott registreras. Det kan handla om brott som har pågått under en lång tid (t.ex. misshandel mot kvinna eller narkotikabrott) eller riktar sig mot många brottsoffer (t.ex. bedrägeri). Sådana anmälningar av brott av seriebrottskaraktär kan, i synnerhet om de avser mindre brottstyper, få stort utslag i statistiken för enstaka år.

² Redovisning per kalenderår utgår från tidpunkten för brottsanmälan. De anmälda brotten kan dock ha ägt rum före det aktuella kalenderåret.

³ För ytterligare omkring 2 procent av de händelser som årligen anmäls till polisen kan det inte styrkas att brott har begåtts.

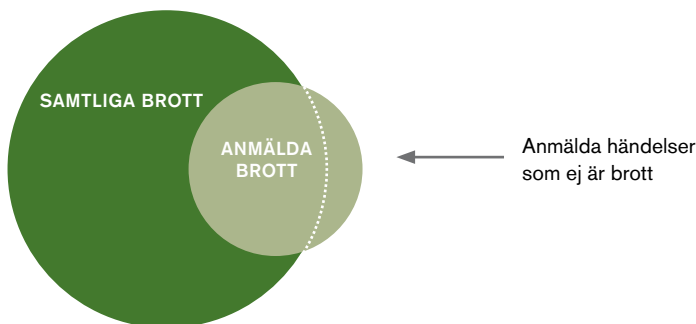
⁴ Här avses brott mot brottsbalken (1962:700), brott mot lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott (trafikbrottslagen), brott mot narkotikastrafflagen (1968:64) samt brott mot övriga specialstraffrättsliga författningar med lägst dagsböter i straffskalan.

För vissa brottstyper, bland annat narkotika- och ekobrott, är antalsräkningen särskilt komplicerad och har dessutom förändrats över tid. Detta medför särskilda svårigheter när man vill studera utvecklingen över tid för nämnda brottstyper. Ett sätt att hantera problemet är att i stället studera utvecklingen av antalet *fall*. Antalet fall beskriver nämligen antal anmälningar som omfattar en viss brottstyp, utan hänsyn till hur många brott som registrerats på anmälan. En annan metod för att belysa utvecklingen är att koncentrera sig på uppgifter senare i rättskedjan, exempelvis misstankar eller lagföringar, som inte lider av samma problem.

DOLD BROTTSLIGHET OCH MÖRKERTAL

Att utifrån statistik om en företeelse tolka den verklighet som statistiken avser att belysa är många gånger en svår uppgift, och den officiella kriminalstatistiken är inte på något sätt ett undantag. Det största problemet när man utifrån brottsstatistiken ska dra slutsatser om den verkliga brottsligheten är att långt ifrån alla brott kommer med i statistiken. Dagligen begås en stor mängd brott som aldrig kommer till rättsväsendets kännedom, och för många brottstyper är den faktiska brottsligheten, som vi avser att beskriva, därför betydligt mer omfattande än vad som framgår av den officiella statistiken.

Man brukar i detta sammanhang tala om att det finns en *dold brottslighet* vid sidan av den anmälda (registrerade) brottsligheten. Den dolda brottslighetens storlek är okänd och varierar mellan olika brottstyper, men antas för vissa brott vara så pass omfattande att uttrycket »toppen på ett isberg« förtjänar att användas. Relationen (kvoten) mellan det faktiska antalet brott och antalet anmälda brott kallas för *mörkertalet*. I figur 1 nedan illustreras ett hypotetiskt exempel på hur förhållandet mellan den faktiska och den anmälda/registrerade brottsligheten kan se ut.

Figur 1. Relationen mellan den faktiska brottsligheten och den registrerade (anmälda) brottsligheten samt händelser som anmäls till polisen som brott, men som inte är belagda med straff.

Mörkertalet har en central betydelse för hur väl anmälningssstatistiken belyser brottsligheten och måste alltid tas i beaktande när man bedömer brottsligheten utifrån denna källa. Mörkertalets storlek är givetvis avgörande för hur väl statistiken speglar brottslighetens faktiska nivå, men eftersom mörkertalet varierar mellan olika typer av brott försvåras även möjligheten att göra riktiga beskrivningar av den faktiska brottsstrukturen. Däremot har mörkertalet, under förutsättning att det är någorlunda konstant över tid, en mindre betydelse när brottslighetens utveckling studeras. I sådana fall speglar den anmälda brottslighetens utveckling den faktiska utvecklingen relativt väl, oavsett hur stort eller litet mörkertalet är. Det finns emellertid ofta anledning att anta att även mörkertalet förändras över tid, vilket innebär att det för det mesta även är komplicerat att använda anmälningssstatistiken till att bedöma brottsutvecklingen. Mörkertalet kan påverkas av allt från förändrade attityder till brott i samhället, ändrade försäkringsregler eller prioriteringar hos rättväsendet och andra myndigheter. Exempelvis kan en strängare syn på barnmisshandel i samhället leda till att fler händelser där barn far illa uppmärksammas och anmäls till polisen, utan att det faktiska antalet barnmisshandelsbrott har ökat.

ANMÄLNINGSBENÄGENHETEN VARIERAR MELLAN OLIKA BROTT

Avgörande för hur stor del av brottsligheten som anmäls och därmed kommer med i statistiken över anmälda brott är dels möjligheten att upptäcka brottet, dels viljan att anmäla brottet till polisen, den så kallade anmälningssbenägenheten. I vilken utsträckning brott upptäcks och polisanmäls varierar dock kraftigt mellan olika typer av brott. I tolkningen av statistiken brukar man för enkelhetens skull dela upp brotten i tre kategorier: offerbrott med interaktion respektive offerbrott utan interaktion samt spanings- och ingripandebrott (*initiativbrott*).

Offerbrotten indelas i två kategorier beroende på tillvägagångssättet. Till *offerbrott med interaktion* hör olika brott som riktas direkt mot brottsoffret och där han eller hon vanligtvis konfronteras med gärningspersonen. Det kan handla om till exempel misshandel, olaga hot och sexualbrott. Men även rån, som juridiskt sett klassificeras som ett tillgreppsbrott, indelas under denna kategori. Vid denna typ av händelser har brottets allvarlighetsgrad stor betydelse för om en anmälan görs eller inte. Grövre hot och våld, våld som ger fysiska skador eller brott där vapen förekommer anmäls i högre utsträckning än mindre allvarliga och bagatellartade händelser (Brå 2008c). Vid offerbrott med interaktion spelar även den sociala relationen mellan offer och gärningsperson en stor roll för anmälningssbenägenheten. Allmänt gäller att våld och hot mellan obekanta anmäls oftare än brott där de inblandade känner varandra eller är familjemedlemmar (ibid.). Detta inne-

bär till exempel att våldsbrott inom familjen blir underrepresenterade i brottsstatistiken, medan så kallat gatuvåld kan antas vara bättre representerat. För denna typ av brott har också individens uppfattning av en vålds- eller hotsituation som brottslig betydelse för om händelsen anmäls eller inte. Det är möjligt att våld som sker som en del av ett yrkesutövande eller i skolan inte uppfattas som brott i samma utsträckning som våld som utövas i andra sammanhang (Brå 2008c, se även kapitlet om *Misshandel*). Det ovanstående innebär sammantaget att brottsstatistiken sannolikt beskriver utvecklingen av det grövre våldet, i synnerhet det som sker mellan obekanta personer, tämligen väl, medan statistiken är en mer osäker indikator på utvecklingen av familjevåld eller lindrigare våld och hot.

Till kategorin *offerbrott utan interaktion* hör förmögenhetsbrott av olika slag, exempelvis stöld, inbrott och skadegörelse, men även i viss mån bedrägeri. Benämningen kommer av att det vid denna typ av brottslighet är ovanligt att offer och gärningsperson konfronteras. När det gäller förmögenhetsbrott styrs anmälningsbenägenheten i hög grad av storleken på den ekonomiska skadan. Generellt gäller att förlust av stöldobjekt som betingar ett större värde anmäls i högre grad än stölder och skadegörelse där den ekonomiska förlusten är mindre. Här spelar förekomsten av försäkringsskydd och försäkringsbolagens regler en stor roll. Vid egendomsbrott, exempelvis biltillgrepp och allvarigare stöldbrott, där försäkringsbolagen oftast kräver en polisanmälan, kan den polisanmälda brottsligheten antas spegla den faktiska brottsligheten relativt bra,⁵ medan statistiken sannolikt är en sämre indikator vid andra typer av brott, exempelvis bedrägeri och skadegörelse.

Brott som oftast anmäls och registreras som ett resultat av polisens och andra aktörers arbetsinsatser, brukar benämnas *spanings- och ingripandebrott* (alt. *initiativbrott*). Mörkertalet antas generellt sett vara mycket högt för denna kategori av brott, som bland annat omfattar narkotikabrott och trafikbrott. Till kategorin räknas också en stor del av de ekonomiska brotten, vilka vanligtvis upptäcks vid kontroller som utförs av skattemyndigheten eller Ekobrottsmyndigheten, liksom miljöbrotten som upptäcks genom kontroller av kommunen, länsstyrelsen och andra tillsynsmyndigheter. Butiksstölder, där risken för att ett brott ska upptäckas och anmälas hänger samman med detaljhandelns insatser för att upptäcka snatterier och andra stölder i butikerna, utgör ytterligare ett exempel i denna kategori. Det har även hävdats att skadegörelse mot lokaltrafik och kommun liksom bedrägerier som anmäls av försäkringskassa, bör betraktas som en typ av initiativbrott. Detta

⁵ Även om det ska tilläggas att en del bilstölder och stöldbrott som anmäls till polisen troligen utgör försäkringsbedrägerier.

eftersom även mängden sådana brott som kommer till rättsväsendets kännedom i hög grad styrs av myndigheters eller andra aktörers prioriteringar och insatser. Sammanfattningsvis utgör anmälningstatistiken ett mycket dåligt mått på den faktiska brottslighetens storlek för kategorin spanings- och ingripandebrott. Eftersom myndigheters och andra aktörers arbetsintensitet och resurser kan variera mellan olika områden och förändras över tid fungerar statistiken troligtvis mindre bra som en indikator på brottsutvecklingen i denna kategori, liksom för jämförelser av brottsnivåer mellan regioner.

Uppgifter om brottsoffer och gärningspersoner i kriminalstatistiken

Kriminalstatistiken ger endast i mycket begränsad utsträckning information om offer för brott. Vissa demografiska uppgifter som offrets kön och ålder kan tillhandahållas för ett litet urval brott mot person, och därutöver ges i några enstaka brottstyper även information om karaktären på relationen mellan offer och gärningsperson. För att få en mer fullständig bild av de personer som utsätts för brott måste man därför använda alternativa källor (se avsnittet om *Offerundersökningar* nedan).

När det gäller gärningspersonerna bakom de anmälda brotten finns det emellertid mer heltäckande uppgifter att tillgå genom statistiken över *misstänkta personer*. I misstankestatistiken redovisas samtliga straffmyndiga personer som efter avslutad utredning av polis, tull eller åklagare bedömts vara *skäligen misstänkta* för brott.⁶ I statistiken redovisas det antal personer som någon gång under kalenderåret registrerats som misstänkta för en viss brottstyp, så kallad netto-redovisning. Denna källa är därför att föredra när man vill studera ålders- och könsfördelningen bland gärningspersonerna inom en viss brottskategori.⁷ Om man däremot är intresserad av att studera hur stor andel av en viss brottstyp som de misstänkta av ett visst kön eller inom en särskild åldersgrupp står för, bör man i stället använda statistiken över *brottsdeltagande*. Ett brottsdeltagande definieras som en misstänkt persons delaktighet i ett visst brott. Här redovisas således en och samma person flera gånger i statistiken om han eller hon misstänks för flera brott under ett år. På motsvarande sätt redovisas varje enskild persons deltagande i statistiken om flera personer har

⁶ Med straffmyndiga personer avses personer som är 15 år eller äldre vid tidpunkten för brottets genomförande.

⁷ En person kan vara misstänkt för flera brott under ett kalenderår. I statistiken redovisas dock en person bara en gång per brottstyp som han eller hon misstänks för under året. En bruttoredovisning över det totala antalet gånger som en person har misstänkts för en viss brottstyp under ett år ges i stället i statistiken över brottsdeltagande.

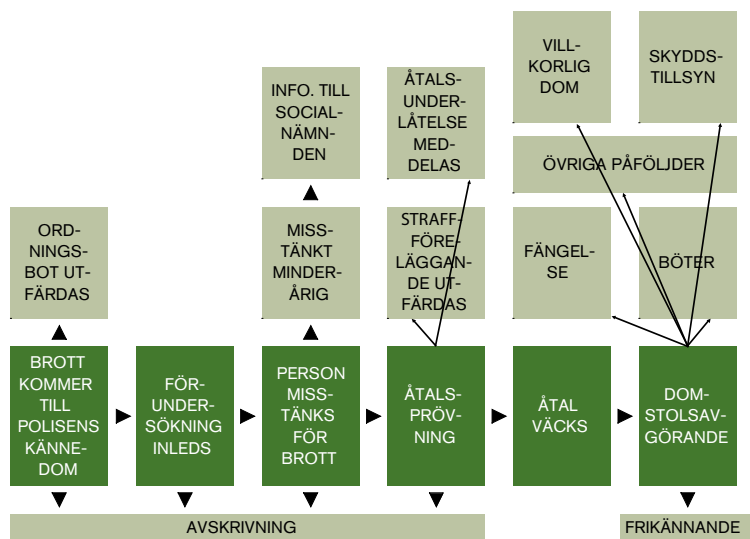
begått ett brott tillsammans.⁸ Liksom för misstänkta personer, redovisas brottsdeltaganden endast för brott som klarats upp.

Misstankestatistiken är i dag en av de mest anlitade källorna för kunskap om gärningspersonernas ålder och kön. När man använder uppgifter om registrerade misstankar för att beskriva karaktären på gärningspersonerna vid brott är det emellertid viktigt att hålla i minnet att de som står som skäligen misstänkta för brott utgör ett mycket litet urval av samtliga personer som faktiskt begår brott. Utöver det faktum att endast en liten del av samtliga brott kommer till rättsväsendets kännedom, är det endast i omkring 15–20 procent av samtliga anmälda brott som polis och åklagare lyckas binda en gärningsperson till brottet. Hur väl statistiken beskriver samtliga gärningspersoner varierar dock för olika brottstyper. Mörkertalsproblematiken behöver till exempel inte ha någon större betydelse så länge risken att gripas för brott är relativt slumpmässig. Om upptäcktsrisken – vilket oftast är fallet – inte kan betraktas som en slumpmässig företeelse är den bild av gärningspersonerna som statistiken ger med stor sannolikhet inte representativ för samtliga gärningspersoner som begår ett visst brott. Generellt sett antas risken att gripas och registreras som misstänkt vara större för gärningspersoner som begår brott vid upprepade tillfällen, och vanemässiga brottslingar tenderar därför att vara överrepresenterade i statistiken. Därutöver kan andra faktorer ha betydelse för hur stor upptäcktsrisken är bland olika grupper av gärningspersoner (Brå 2008, sou 2006:30). När man studerar ålders- och könsfördelningen hos personer misstänkta för en viss brottstyp bör man således fundera på under vilka omständigheter brottet vanligtvis uppdagas och hur ett gripande sker samt om detta i sin tur kan innebära att vissa grupper av gärningspersoner är överrepresenterade i statistiken.

Uppgifter om rättsväsendets hantering av brott

Uppgifterna i den officiella kriminalstatistiken kan med fördel användas för att beskriva rättsväsendets olika åtgärder med anledning av de brott som registreras av polisen. Grunduppgifterna i kriminalstatistiken hämtas från rättsväsendets olika ärendehanteringssystem och statistiken utgör i detta avseende en totalundersökning av de ärenden som rättsväsendet hanterar. Att använda statistiken i detta syfte är således betydligt mer okomplicerat än att beskriva den faktiska brottsligheten.

⁸ Brottsdeltagande definieras i statistiken som antalet gånger en person misstänks ha deltagit i ett brott. Om till exempel två personer misstänks vara delaktiga i sammanlagt fem brott räknas det som tio brottsdeltaganden i statistiken (2 personer x 5 brott = 10 brottsdeltaganden).

Figur 2. Förenklad bild av flödet i rättsväsendet.

Kriminalstatistiken är uppbyggd i olika delområden som vart och ett motsvarar olika händelser i rättskedjan. Av statistiken framgår bland annat när polisen registrerar en anmälan, när polis eller åklagare tar ett beslut på brottsanmälan, när åklagaren registrerar en skäligen misstänkt person, när åklagaren gör åtalsprövning samt när en person fälls för brott i tingsrätten (se figur 2). De olika delområdena redovisar dock endast årliga tvärsnitt av händelserna i brottmålsprocessen.

Det är inte möjligt att följa ett enskilt brott genom hela rättskedjan från polisanmälan till domslut, vilket medför svårigheter när man vill belysa flödet genom rättskedjan,⁹ till exempel i syfte att utläsa det slutliga utfallet av de brott som anmäls till polisen. Ett annat problem med att beskriva flödet är att vissa beslut/domslut, på grund av långa handläggningstider, kan komma att ske ett senare år än anmälningens år. Detta förhållande har förvisso mindre betydelse när man vill belysa flödet från anmälan till lagföring för större brottstyper. Det kan dock ha betydelse för vissa brottstyper, till exempel sexualbrott, där brottsutredningen kan ta lång tid. Möjligheten att studera flödet genom rättsväsendet försvåras även genom att de olika statistikområdena redovisar olika enheter (t.ex. brott och personer) samt utgår från brottskataloger med olika avgränsningar och detaljeringsgrad. En

⁹ Det beror i huvudsak på att uppgifterna hämtas från olika ärendehanteringssystem hos rättsväsendets myndigheter, som inte är kompatibla med varandra.

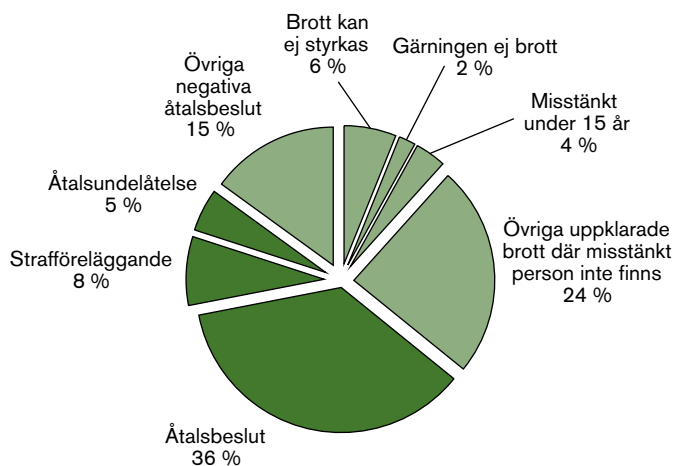
annan svårighet med att följa brotten genom rättskedjan är att vissa brott kan omrubriceras under rättsprocessen.¹⁰ Uppgifterna i kriminalstatistiken kan därför endast översiktligt användas som ett effekt- och resultatmätt på rättsväsendets arbete.

UPPKLARADE BROTT

Statistiken över uppklarade brott redovisar hur stor del av de anmälda brotten som rättsväsendet klarar upp. Ett uppklat brott behöver dock nödvändigtvis inte innebära att en person har bundits till brottet, utan termen anger endast att brottet har fått ett så kallat polisiärt klarläggande. Uppdelningen av brott i ouppklarade respektive uppklarade görs utifrån de beslut som polis och åklagare fattar under brottsutredningens gång.

Beslutsgrunder som innebär att ett brott betecknas som uppklat, inkluderar exempelvis att den anmälda gärningen inte bedöms utgöra ett brott i juridisk mening eller att det inte går att styrka att gärningen innebar att ett faktiskt brott har begåtts. Till de uppklarade brotten hör således en mängd olika beslut som i praktiken innebär avskrivning av ett ärende. Brott som definieras som uppklarade trots att utredningen har lagts ned brukar kallas för *tekniskt uppklarade* brott. Till denna kategori upklaringsbeslut hör även så kallade negativa åtalsbeslut, som innebär att brottet inte kan leda vidare till lagföring, trots att det finns en misstänkt person identifierad. Exempel på negativa åtalsbeslut är att brottsmisstanken läggs ner därför att den misstänkte är avliden eller för att brottet är preskriberat. Ett annat exempel på teknisk uppklaration är när gärningspersonen är minderårig (under 15 år) och därmed inte straffmyndig. Personer som inte fyllt femton år är inte straffmyndiga och kan därför inte dömas för brott de begått. Av denna anledning utreds inte brotten på sedvanligt sätt av polisen genom förundersökningar, och de minderåriga personerna registreras inte heller som skäligen misstänkta personer i polisens ärendehanteringssystem RAR. Av nämnda skäl räknas de brott som lagts ned med beslutet »misstänkt yngre än 15 år« som tekniskt uppklarade brott i stället för det räknas

¹⁰ En händelse, som vid anmälningstillfället klassificerats som försök till mord, kan till exempel efter avslutad utredning rubriceras som grov misshandel på stämningensansökan. I detta fall kommer brottet först att redovisas under *mord* i anmälningensstatistiken och sedan som *misshandel* i statistiken över uppklarade brott. Om åtalet leder till fällande dom kommer brottet därefter, i det fall det utgör huvudbrott i domslutet, att redovisas som *grov misshandel* i lagföringsstatistiken. Om domen leder till en verkställighet inom kriminalvården kommer det att redovisas som brott. Såväl brottsrubricering som utdömd påföljd i lagföringsstatistiken kan vidare till följd av överklagande i högre instans komma att ändras. Då lagföringsstatistiken enbart bygger på fällande domar i tingsrätten och inte tar hänsyn till ändringar i högre rättsinstans kan brottsuppgifterna även skilja sig åt mellan lagföringsstatistiken och kriminalvårdsstatistiken.

Figur 3. Andelen uppklarade brott (N= 435 933), fördelade efter beslutsgrund, år 2007. Procent. Tekniskt uppklarade beslut respektive personuppklarade beslut redovisas med olika färger. Källa. Brå.

som personuppklarade brott. Termen *personuppklarade brott* används i sin tur för de brott som klarats upp genom att åklagare kunnat binda en misstänkt person till brottet genom ett så kallat lagföringsbeslut, det vill säga beslut om att väcka åtal, utfärda strafföreläggande eller meddela åtalsunderlåtelse.

Som framgår av figur 3 fanns det i en majoritet (64 procent) av de uppklarade brotten år 2007 en misstänkt person knuten till brottet. De personanknutna brotten omfattade främst olika så kallade lagföringsbeslut (49 procent), och endast en mindre del (15 procent) av brotten där en misstänkt person fanns identifierad hade lagts ned. Det enskilt vanligaste tekniska uppklaringsbeslutet var i sin tur att brott ej kan styrkas (6 procent). Det ska i sammanhanget nämnas att många brott förblir ouppklarade. År 2007 klassificerades omkring 70 procent av brotten som ouppklarade (beräknat på tvärsnittstatistik). Det vanligaste skälet till att ett brott inte klarats upp är att polis eller åklagare har beslutat att spaningsuppslag saknas. Andra vanliga skäl är att inget spaningsresultat har erhållits, att det trots utredning inte kan styrkas att den misstänkte har begått brottet eller att utredningen visar att den misstänkte är oskyldig.

I statistiken redovisas även andelen uppklarade brott – den så kallade *uppklaringsprocenten*. Andelen uppklarade brott skiljer sig mycket åt mellan olika brottstyper. Uppklaringsprocenten kan variera med all-

tifrån 2 procent vid cykelstöld till 87 procent vid mord, dråp och misshandel med dödlig utgång. Allmänt gäller dock att spanings- och ingripandebrott, där det ofta finns en misstänkt person identifierad vid tidpunkten för upprättelse av en brottsanmälan, har en hög eller mycket hög upplklaringsprocent (mellan 48 och 83 procent). Våldsbrott och andra brott mot person som är högprioriterade inom rättsväsendet och där brottsoffret ofta kan lämna ett signalement på gärningspersonen har en medelhög upplklaringsprocent (i genomsnitt 48 procent), medan tillgreppsbrotten där gärningspersonen ofta är oidentifierad har en låg upplklaringsprocent (i genomsnitt 14 procent).

Vid användning av upplklaringsstatistiken bör man tänka på att måtten av praktiska skäl beräknas på tvärsnittsdata. Det vill säga andelen upplklarade brott beräknas fram som kvoten mellan antalet brott som klaras upp ett visst år och antalet brott som anmäls samma år. Det behöver inte röra sig om samma brott. På grund av handläggningstider har en del av de brott som klaras upp under ett aktuellt år anmäls ett tidigare år, samtidigt som en del av de brott som anmäls under det aktuella året klaras upp först under nästföljande år. Detta medför att man ibland kan få en upplklaringsprocent på över 100 procent. När man studerar den långsiktiga utvecklingen har detta förhållande dock inte någon avgörande betydelse, däremot bör kortsiktiga förändringar tolkas med försiktighet. På samma vis har det mindre betydelse när man vill beskriva upplklaringen för större brottskategorier, men det kan vara betydelsefullt vid tolkningen av vissa speciella mindre brottstyper, till exempel sexualbrott eller ekonomiska brott, för vilka brottsutredningen kan ta längre tid. Måttets uppbyggnad innebär vidare att upplklaringsprocenten kan minska, trots att antalet upplklarade brott ligger konstant eller till och med ökar. Beroende på vilken frågeställning man har kan det därför ibland vara angeläget att, vid sidan av upplklaringsprocenten, även studera det faktiska antalet upplklarade brott.

Andelen upplklarade brott används ofta som mått på polisens brottsutredande verksamhet och i förlängningen som ett mått på polisens effektivitet. Med tanke på att de brottsupplklarande besluten är så många och har så skiftande innehåll är det dock i många fall olämpligt att använda måttet i detta syfte. Upplklaringsprocenten misstolkas därtill ofta som ett mått på andelen anmälda brott där man har lyckats lagföra en gärningsperson. Begreppet brottsupplklaring har av nämnda skäl varit föremål för diskussion under de senare åren, bland annat därför att det varit svårt att använda och tolka begreppet (Riksdagens revisorer 2003). Det faktum att upplklaringsprocenten ofta misstolkas har inneburit att Brå sedan år 1995 i statistiken även redovisar andelen brott som lett till ett lagföringsbeslut – *personupplklaringsprocenten*.

LAGFÖRDA PERSONER

Statistiken över personer lagförda för brott belyser strukturen, omfattningen och utvecklingen av den brottslighet som kan konstateras genom lagföringsbeslut. Den ger detaljerad information om påföljdernas inriktning och omfattning och används därför främst till att följa förändringar i påföljdsutvecklingen. Därutöver redovisar statistiken hur de lagförda personerna fördelar sig på ålder, kön och efter olika regionala indelningar. Eftersom uppgifter om lagförda personer är resultatet av en lång selektionsprocess inom rättsväsendet där en mängd olika faktorer spelar in för vem som slutligen blir lagförd, är lagföringsstatistiken mindre lämplig att använda som ett mått på brottsutvecklingen.

I lagföringsstatistiken redovisas samtliga personer som under ett kalenderår dömts för brott i tingsrätten samt de personer som meddelats åtalsunderlåtelse eller godkänt ett strafföreläggande från åklagaren. Personer som förelagts ordningsbot av polis ingår inte, utan redovisas separat. Uppgifterna om fällande domar i tingsrätten redovisas oavsett om domen vunnit laga kraft eller överklagats till högre instans. Det innebär att även personer som, efter ett fällande domslut i tingsrätten, frikänts i högre instans ingår i statistiken över lagförda personer. På motsvarande sätt ingår *inte* de personer i statistiken som efter ett frikännande i tingsrätten har fällts för brott i högre instans.

Trots att begreppet lagförda personer används i statistiken är det inte antalet unika personer, utan det antal *lagföringsbeslut* personerna sammantaget står för under ett år som redovisas i statistiken (s.k. bruttoredovisning). Ett lagföringsbeslut kan vidare omfatta flera brott. I lagföringsstatistiken indelas de lagförda personerna efter det så kallade *huvudbrottet* i lagföringen. Som huvudbrott räknas det brott som har strängast straff i straffskalan. Om en och samma dom innehåller fler än en påföljd redovisas på liknande vis endast den så kallade *huvudpåföljden*, det vill säga den mest ingripande påföljden. När man studerar brotts- och påföljdsstrukturen i lagföringarna bör man tänka på att principerna med redovisning efter huvudbrott och huvudpåföljd innebär att lindrigare brott och påföljder underskattas i statistiken till förmån för de grövre brotten och mer ingripande påföljderna. Vid jämförelser av huvudbrott mellan olika år bör man även vara uppmärksam på förändringar i de olika brottens straffvärde eftersom det i sin tur kan påverka redovisningen av huvudbrott.

Allmänhetens självrapporterade erfarenheter av brott

OFFERUNDERSÖKNINGAR

Nationella offerundersökningar, där ett riksrepresentativt urval i befolkningen tillfrågas om utsatthet för brott, har till syfte att beskriva omfattningen och utvecklingen av utsatthet för brott i befolkningen.

Ett annat viktigt ändamål är att beskriva hur utsattheten fördelar sig mellan olika grupper i befolkningen och därigenom kunna identifiera riskgrupper med avseende på utsatthet för brott. Undersökningar av detta slag innehåller vanligtvis en mängd olika bakgrundsvariabler om respondenterna, exempelvis kön, ålder, utbildning, yrke och region samt sociala och ekonomiska förhållanden och ger i den meningen långt mer uttömmande information om brottsoffer än kriminalstatistiken.

Offerundersökningar har därtill den fördelen att de inte har samma problem med mörkertal och förändringar i anmälningsbenägenheten som kriminalstatistiken. Således kan de utgöra ett viktigt komplement till kriminalstatistikens bild av brottslighetens omfattning och struktur. Av samma skäl är de även en viktig källa i bedömningen av brottslighetens utveckling. Om undersökningarna även omfattar frågor om anmälan av brott, kan de också vara en hjälp i uppskattningar av anmälningsbenägenhet och dold brottslighet och därmed vid uttolkningen av den polisanmälda brottsligheten. En nackdel med denna tillämpning är att offerundersökningar vanligtvis enbart innehåller information om vissa så kallade *offerbrott*, exempelvis vålds- och hotbrott och egendomsbrott som stöld och skadegörelse. Undersökningar av detta slag belyser således främst den brottslighet som drabbar privatpersoner, medan de endast i mycket liten utsträckning fångar upp sådana brott som sker mot juridiska personer (stat, myndigheter, företag, organisationer och liknande).

Offerundersökningar är i likhet med kriminalstatistiken naturligtvis behäftade med vissa problem och felkällor. De innebär exempelvis alltid ett visst externt bortfall, som beror på att utvalda personer inte kan eller vill medverka i undersökningarna. Om bortfallet är särskilt stort i vissa grupper går det inte utan vidare att generalisera resultaten till befolkningen som helhet.¹¹ Ett annat problem är att vissa marginaliserade grupper i populationen inte alls nås av denna typ av undersökningar (s.k. undertäckning). Det rör sig exempelvis om socialt utslagna personer, missbrukare, tungt kriminellt belastade personer eller illegala invandrare (scb 1995) som inte finns med i de register som ofta utgör urvalsram för undersökningen. Eftersom dessa grupper också kan antas vara särskilt utsatta för brott är det kritiskt att de saknas när det är utsatthet som står i fokus.

Ett särskilt problem med offerundersökningar är att respondenterna inte alltid har möjlighet eller vilja att lämna korrekta svar, vilket innebär risk för såväl under- som överrapportering av utsattheten för brott. I synnerhet vid frågor om integritetskränkande brott, exempel-

---

¹¹ För att kompensera för ett snedvridet bortfall kan man dock använda vikter vid analysen av materialet (Brå 2008a).

vis vålds- och sexualbrott, är det rimligt att anta att många intervjupersoner väljer att inte berätta om sina erfarenheter. De tillfrågade kan neka att svara (internt bortfall), men det kan också förekomma att de på vissa frågor lämnar svar som de uppfattar som socialt önskvärda. Händelser kan vidare förträngas eller glömmas bort, och särskilt mindre allvarliga brott riskerar att bli underrapporterade eftersom de tillfrågade helt enkelt inte minns dem vid intervjutillfället (s.k. minnesfel). Mer allvarliga brott kan å andra sidan placeras fel (läs fram) i tiden och överrapporterats (s.k. teleskopeffekt). När det gäller frågor som rör det egna hushållet kan vissa händelser helt enkelt vara okända för den tillfrågade. Mätfel kan även uppstå därför att de tillfrågade definierar den händelse som efterfrågas på olika sätt.

När man använder offerundersökningar som ett komplement till kriminalstatistiken är det viktigt att tänka på att de båda källorna belyser brottsligheten utifrån olika perspektiv och således fångar upp olika delar av den faktiska brottsligheten. Vad som ur ett offerperspektiv upplevs som en brottslig gärning överensstämmer exempelvis inte alltid med den juridiska bedömningen av ett brott som görs i samband med upptagandet av en brottsanmälan. Väsentliga skillnader finns också mellan vilka populationer som ingår i de olika källorna. Den population som nås av offerundersökningar kan närmast beskrivas som normalbefolkningen, medan de brottsoffer som anmäler brotten kan bestå av såväl fysiska som juridiska personer (företag och myndigheter). Det finns sannolikt även ett större inslag av mer socialt marginaliserade grupper samt personer med egen brottslighet bakom uppgifterna i kriminalstatistiken. Ett generellt antagande är att anmälningsstatistiken därmed fångar upp allvarligare och grövre brottslighet än offerundersökningar, som i sin tur tenderar att fånga upp lindrigare och ibland även ej kriminaliserade händelser.

ULF OCH NTU – OLIKA SYFTEN OCH ANVÄNDNINGSSOMRÅDEN

Den hittills mest använda offerundersökningen i Sverige är Statistiska Centralbyråns (SCB) *Undersökning av levnadsförhållanden* (ULF). ULF har genomförts löpande sedan slutet av 1970-talet och omfattar frågor om utsatthet för våld, stöld och skadegörelse. Den ger således en unik möjlighet att följa utsattheten för brott på ett övergripande plan över en längre period. Undersökningen genomförs i form av årliga besöksintervjuer med ett slumpmässigt urval om cirka 7 500 personer av Sveriges vuxna befolkning.¹² Sedan starten har totalt drygt 200 000 per-

¹² Åren 1975–1979 drogs urvalet från åldersgruppen 16–74 år och 1980–2001 från åldersgruppen 16–84 år. Från och med 2002 finns ingen övre åldersgräns.

soner intervjuats.¹³ ULF innehåller frågor inom många områden där uppgifterna om utsatthet för brott endast utgör en mindre del. Trots att undersökningen omkring vart sjunde år har omfattat fördjupningar inom området som rör brott och trygghet måste informationen som ges om utsatthet och oro för brott anses vara förhållandevis övergripande.¹⁴ Undersökningens största fördel är i stället, som nämndes ovan, att den belyser utvecklingen av utsattheten för brott under vad som i dessa sammanhang betraktas som en mycket lång tid.

I syfte att få fram en mer fördjupad kunskap om utsattheten för brott i Sverige genomför Brå på uppdrag av regeringen sedan år 2006 en årlig offerundersökning – *Nationella trygghetsundersökningen* (NTU). Målsättningen med undersökningen är i första hand att ta fram statistiska uppgifter om utsatthet för brott inom befolkningen och omständigheter däromkring, men NTU rymmer även frågor om upplevd trygghet samt inställning och erfarenheter av kontakter med rättsväsendet. Undersökningen bygger på intervjuer med ett slumpmässigt urval om 20 000 personer i åldern 16–79 år i befolkningen. Andelen svarande ligger i paritet med andra liknande offerundersökningar och uppgår i de två hittills genomförda undersökningarna till cirka 76 procent (för en mer detaljerad redovisning av undersökningarna, se Brå 2007 och Brå 2008b).

NTU ger information om andelen personer eller hushåll som varit utsatta för en viss brottstyp (prevalens) och hur många brott de har utsatts för (incidens). Totalt tillfrågas respondenterna om ett tiotal brottstyper. Urvalet motsvarar antingen brott som drabbar många personer i vardagen (s.k. mängdbrott som bilstöld, inbrott osv.) eller särskilt allvarlig brottslighet (misshandel, sexualbrott och personrån). Sammantaget motsvarar de utvalda brottstyperna omkring 40 procent av de anmälda brottsbalksbroten, och undersökningen ger således möjlighet att studera ett brett spektrum av den brottslighet som befolkningen utsätts för. NTU innehåller dessutom mer detaljerad information om brottsligheten än ULF, och informationen är så långt det är möjligt anpassad efter kriminalstatistiken för att möjliggöra vissa jämförelser mellan de olika källorna. Trots att en avsikt med NTU är att skapa bättre möjligheter till jämförelser med kriminalstatistiken än vad ULF medger måste det här påpekas att det inte går att göra direkta jämförelser mellan antalet anmälda brott och det skattade antalet brott i NTU. Förutom ovan nämnda felkällor finns det flera begränsningar av mer

¹³ Fördjupningar har gjorts vid fyra tillfällen: 1978, 1984/85, 1992/93 och 2001/02.

¹⁴ Från och med år 2007 genomförs undersökningen med telefonintervju som huvudsaklig metod, vilket kan påverka möjligheter till jämförelser bakåt i tiden. Uppgifter från år 2007 används dock inte i denna publikation.

frågeteknisk art som försvårar direkta jämförelser av nivåer. Målsättningen är dock att överensstämelsen ska vara så pass god att det med tiden blir möjligt att jämföra utvecklingen av olika brottstyper mellan NTU och kriminalstatistiken (Brå 2008a).

SJÄLVDEKLARATIONSSTUDIER

I så kallade självdeklarationsstudier tillfrågas personer om sin egen brottslighet. Den här typen av undersökningar genomförs vanligtvis bland ungdomar, och det är då vanligt att datainsamlingen görs med enkäter som får besvaras anonymt av elever under skoltid. Så kallade skolundersökningar ger värdefull information om brottsligheten bland ungdomar, som när de genomförs löpande även skapar unika möjligheter att studera utvecklingen av brottsligheten bland unga. Begränsningarna med sådana undersökningar liknar dem som beskrivits ovan för offerundersökningar. Även vid dessa undersökningar uppstår ett bortfall, som i skolundersökningar huvudsakligen består av frånvarande elever. Det är naturligtvis problematiskt att elever som har hög frånvaro är underrepresenterade när ungdomarnas egen brottslighet ska studeras, eftersom det kan antas att de elever som är frånvarande generellt sett också har en högre brottslighet. I likhet med offerundersökningar förekommer även problem med internt bortfall, som bland annat uppstår genom att de som deltar medvetet eller omedvetet ger felaktiga svar (Ring 2001).

I Sverige genomförs sedan år 1995 återkommande riksrepresentativa självdeklarationsundersökningar, där elever i årskurs nio anonymt får besvara frågor om delaktighet i olika brott och andra problem-beteenden. Därutöver ställs också en mängd frågor om ungdomarnas bakgrund, deras familje- och skolsituation samt deras erfarenheter av utsatthet för brott. Undersökningarna genomförs med enkäter i slumpmässiga urval av skolklasser, och fram till år 2006 hade närmare 40 000 elever deltagit i undersökningarna. I denna publikation används undersökningarna, som här benämns *Nationella skolundersökningen* (NSU), såväl inom ramen för fördjupningen om ungdomsbrottslighet som inom andra avsnitt.

Självdeklarationsmetoden används också av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) för att studera omfattningen av alkohol- och narkotikamissbruk bland ungdomar. Dessa undersökningar har genomförts sedan början av 1970-talet och innehåller frågor om användning av alkohol och narkotika. Resultat från CAN presenteras i avsnittet om narkotikabrott.

Patientregistret och dödsorsaksstatistik

För att studera omfattningen och utvecklingen av våld i samhället finns det ytterligare några relevanta statistikkällor som bör nämnas.

Det gäller dels statistik om dödsorsaker, dels uppgifter om behandling inom slutenvården.

Dödsorsaksstatistiken tas fram av Socialstyrelsen och bygger på dödsorsaksintyg som läkare skriver i samband med dödsfall. Definitionen av dödligt våld utgår i denna statistik således från en medicinsk bedömning av dödsorsaken. Dödsorsaksstatistiken har ett förhållandevis litet mörkertal och kan därför anses som en relativt säker indikator på det dödliga våldet. Eftersom utvecklingen av det dödliga våldet kan antas hänga samman med utvecklingen av det grövre våldet är dödsorsaksstatistik även en relevant källa när man ska studera våldsutveckling i stort. Ett uppmärksammat problem när dödsorsaksstatistik används för det syftet är dock att man måste ta hänsyn till om – och i så fall i vilken utsträckning – brottsoffer kommer under vård snabbare i dag än tidigare eller om det på annat sätt kan ha skett förändringar inom sjukvården som har betydelse för andelen överlevande bland grovt våldsskadade personer (Granath 2008).

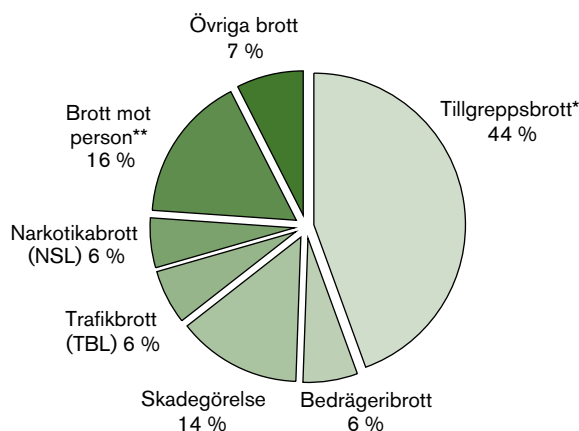
Sedan 1987 registreras alla patienter som söker vård på ett sjukhus och blir inskrivna för behandling, så kallad slutenvård (Estrada 2005). Det så kallade patientregistret innehåller bland annat uppgifter om patienternas diagnos och skadornas eventuella yttre orsaker. Genom registerinformation om patienter som skrivits in på grund av våld från annan kan utsattheten för grövre våld studeras. I patientregistret ingår dock inte personer som vårdas på sjukhusens akutmottagningar, i öppenvård, på vårdcentraler eller liknande, utan det krävs att patienterna blir inskrivna på ett sjukhus för att registrering ska ske. Att patientregistret således endast innehåller information om en del av de våldshändelser som kräver vård är naturligtvis en nackdel då våld och våldsutveckling ska studeras. Det är dock rimligt att utgå från att de våldsskador som har allvarliga konsekvenser för offret sannolikt har en hög inskrivningsprocent (Estrada 2005). Undantag gäller dock för sexualbrott och övergrepp mot barn där det inte är ovanligt med inskrivning på sjukhus trots att det inte finns några våldsskador dokumenterade (Brå 2007a). En annan osäkerhetskälla när registret används för att studera våldsutvecklingen är att förändringar i vårdsystemet kan påverka i vilken utsträckning patienter placeras inom den slutna vården. Om det föreligger stora skillnader över tid när det gäller vilka typer av skador som leder till att patienter läggs in kan det försvåra användning av registeruppgifterna som ett mått på våldsbrottslighetens utveckling. Andra felkällor, till exempel bortfall eller fel i registreringen av yttre orsak till skadan, kan också påverka registeruppgifternas jämförbarhet över tid. Det är också viktigt att ha i åtanke att uppgifterna i patientregistret bygger på medicinska bedömningar, vilka inte behöver överensstämma med den juridiska definitionen av vad som utgör brott.

Den svenska brottslighetens omfattning och utveckling

Brottslighetens struktur

När brottslighetens struktur ska beskrivas är det särskilt besvärligt att de datakällor som finns tillgängliga endast inkluderar en del av den faktiska brottsligheten. Det faktum att mörkertalet dessutom varierar kraftigt mellan olika brottstyper innebär att statistiken över anmälda brott är ett mindre lämpligt mått för att beskriva den faktiska brottslighetens struktur och omfattning. Däremot ger statistiken en bra bild av strukturen på den brottslighet som polis, tull och åklagare har att hantera årligen.

Av de brott som årligen anmäls till polisen utgör stöldbrotten en mycket stor del. Som framgår av figur 3 dominerades de polisanmälda brotten år 2007 av tillgreppsbrott av olika slag. De utgjorde närmare hälften (44 procent) av de anmälda brotten. Tillsammans med skadegörelse, som utgjorde 14 procent, står olika brott mot egendom för närmare 60 procent av samtliga anmälda brott år 2007. Brott mot person, som domineras av misshandel, stod i sin tur för 17 procent av de anmälda brotten. Andra större brottsvolymmer som polisen hade att hantera var typiska spanings- och ingripandebrott som narkotika- och trafikbrott, vilka utgjorde 5 respektive 6 procent vardera av de anmälda brotten år 2007. Även bedrägeribrotten utgjorde en inte oväsentlig andel (6 procent) av de anmälda brotten detta år.

* BrB 8 kap.

** BrB 3–7 kap.

Figur 4. Andel polisanmälda brott (N=1 306 324) efter brottskategori, år 2007. Procent. Källa: Brå.

De anmälda brottsens struktur har på det hela taget sett likartad ut under en lång följd av år. Som en följd av utvecklingen i antalet anmälda brott de senaste två decennierna har det dock skett en gradvis förskjutning i den relativa fördelningen av den anmälda brottsligheten, så till vida att stöldbrottens andel har minskat och brotten mot person har ökat (se avsnittet om *Brottsutvecklingen 1975–2007*). I jämförelse med år 1990 har andelen tillgreppsbrott minskat med cirka 14 procentenheter, medan andelen brott mot person har ökat med 10 procentenheter.¹⁵ Även de anmälda skadegörelse- och narkotikabrotten har ökat i andel (med 8 respektive 4 procentenheter) sedan år 1990, delvis på bekostnad av bedrägeribrotten, vilkas andel har minskat med 3 procentenheter under samma period.

För att kunna göra en adekvat beskrivning av den faktiska brottslighetens struktur krävs att man har kännedom om alla de olika brotstypernas mörkertal. Någon säker sådan kunskap finns tyvärr inte. Däremot kan brottsofferundersökningar bidra med kunskap om den dolda brottsligheten när det gäller vissa offerbrott. Informationen i offerundersökningar kan användas för att komplettera den bild som brottsstatistiken ger av fördelningen mellan nämnda brotstyper. En sådan tillämpning är dock inte oproblematis. Som nämndes inledningsvis är även undersökningar av självrapporterad utsatthet behäftad med ett visst mörkertal i form av externt och internt bortfall, och det finns därutöver andra felkällor bland annat vad gäller skattningen av antalet händelser som innebär svårigheter att exakt bedöma brottsstrukturen. Jämförelser mellan offerundersökningar och kriminalstatistiken försvåras ytterligare av att det föreligger väsentliga skillnader i vilka personer och typer av brott dessa källor fångar upp. Man bör tänka på att de tillfrågades erfarenheter, upplevelser och egna bedömningar av vilka brott de har utsatts för på flera olika sätt kan skilja sig från definitionen av brott i kriminalstatistiken. Respondenterna kan till exempel ha varit utsatta för händelser som inte definieras som brott enligt brottsbalken eller som utgör andra brott än de som efterfrågas. Men de kan likaså ha varit utsatta för brott i juridisk mening, utan att de upplever att så är fallet. Mot bakgrund av det ovanstående är det direkt olämpligt att jämföra nivåer av antalet skattade händelser i NTU och antalet anmälda brott i kriminalstatistiken. Men eftersom det kan vara svårt att veta i vilken utsträckning och på vilket sätt nämnda problem påverkar de skillnader som framstår, innebär det sagda även svårigheter för jämförelser av brottsstrukturen. Jämförelser av detta slag kan i bästa fall ge en fingervisning om vilka typer av brott som är överrespektive underrapporterade i brottsstatistiken.

¹⁵ År 1990 kom antalet anmälda brott – efter en lång period av kontinuerliga ökning – att plana ut på en relativt stabil nivå (se även figur 8).

I figur 5a och 5b redovisas fördelningen av antalet rapporterade händelser för de totala brott som efterfrågas i NTU tillsammans med fördelningen av motsvarande anmälda brott i kriminalstatistiken år 2006.¹⁶ Av jämförelsen framgår att brottsstrukturen vad gäller förhållandet mellan brott mot person och egendomsbrott i princip är det motsatta i de två källorna. I NTU utgör brott mot person två tredjedelar (66 procent) av den uppgivna utsattheten för brott, medan de endast utgör 38 procent bland motsvarande urval av anmälda brott i brottsstatistiken. Frågan är om skillnaderna kan tolkas som att brott mot person är underreporterade i statistiken i förhållande till brott mot egendom? Att så skulle vara fallet stöds till viss del av självrapporterade uppgifter om anmälningsbenägenheten i NTU. Där svarar i genomsnitt 25 procent av de personer som uppger sig vara utsatta för brott mot person att de har anmält brottet till polisen, vilket kan jämföras med i genomsnitt 44 procent av de personer som uppger att de varit utsatta för egendomsbrott (Brå 2008a).¹⁷

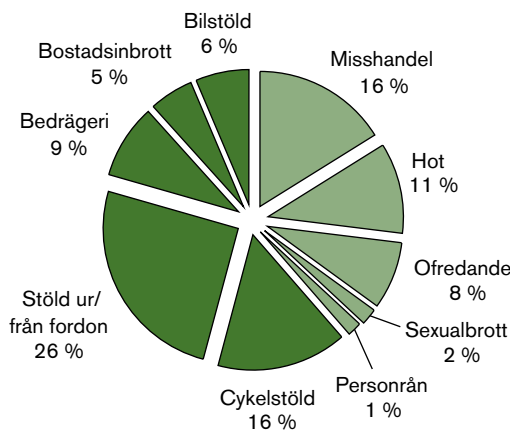
Det finns dock flera faktorer som komplicerar tolkningen, inte minst det faktum att de två källorna når olika populationer. Kriminalstatistiken omfattar till skillnad mot NTU även egendomsbrott som drabbar juridiska personer. Det innebär att den större andelen egendomsbrott i statistiken jämfört med NTU delvis kan vara en effekt av att de anmälda tillgreppsbrotten i kriminalstatistiken omfattar en större del av brottsligheten än uppgifterna i NTU. En annan faktor är som nämndes ovan att definitionerna av vad som är brott skiljer sig åt mellan källorna. Särskilt när det gäller brott mot person, som inrymmer brotten misshandel, hot och trakasserier, sexualbrott samt rån, kan det råda avvikelser i definitionen som till viss del förklarar varför andelen brott mot person är mindre i kriminalstatistiken än i NTU. Allmänhetens definitioner av olika händelser som har med våld och hot att göra är subjektiva och inte alltid överensstämmande med den juridiska definitionen, och det kan därför antas att händelserna i NTU i viss mån därför även omfattar gärningar som inte utgör brott i lagens mening. Vid utsatthet för egendomsbrott, som är mer konkreta händelser, kan

¹⁶ De efterfrågade brotstyperna i NTU 2007 motsvarar en dryg tredjedel (35 procent) av alla anmälda brott år 2006 eller omkring två femtedelar (41 procent) av alla anmälda brottsbalksbrott samma år - totalt sett 424 600 anmälda brott. Antalet anmälda brott är betydligt färre än de drygt 2 678 000 händelser som rapporterats enligt NTU. Vid jämförelsen bör man tänka på att uppgifterna i NTU är antalet skattade händelser i befolkningen, baserat på information från respondenterna om det antal gånger brott de uppger att de varit utsatta för har skett det senaste året. Denna uppgift kan inte direkt jämföras med antalet anmälda brott i kriminalstatistiken.

¹⁷ Det ska dock påpekas att variationerna är stora mellan olika brott inom de två kategorierna. Exempelvis varierar anmälningsbenägenheten för egendomsbrott bland hushållen, från 40 procent för cykelstöld till 99 procent för bilstöld.

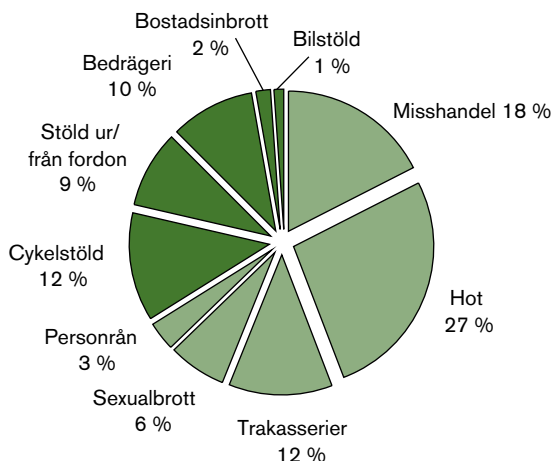

man dock anta att det föreligger mindre definitionsmässiga skillnader i jämförelse med de anmälda brotten. Det är vidare troligt att de två datakällorna belyser olika typer och svårhetsgrader av brottsligheten i samhället och att även uppgifterna i NTU är behäftade med ett visst bortfall. Ett generellt antagande är exempelvis att kriminalstatistiken främst fångar upp det grova våldet, medan offerstudier som NTU fångar upp det lindrigare våldet. Till skillnad från statistiken antas bortfallet i

* Då trakasserier inte redovisas i statistiken motsvaras brottet här av ofredande.

Figur 5a. Andel anmälda brott (n= 424 627), år 2006. Urval av tio brottstyper. Procent. Källa: Brå.

Figur 5b. Andelen skattade brottsändelser (n= 2 678 243) rörande tio olika brott, i NTU 2007 (avser kalenderåret 2006). Procent.

NTU därmed främst avse grövre och mer integritetskränkande händelser, det vill säga händelser som det kan vara känsligt att berätta om i en telefonintervju. Det gäller i synnerhet om förövaren är en nära familjemedlem eller partner. När det gäller utsatthet för misshandel är det enligt NTU – i likhet med kriminalstatistiken – främst våld mellan obekanta (50 procent) som rapporteras, medan endast en mycket liten del av den självrapporterade utsattheten avser våld i en nära relation (14 procent). I detta avseende är mörkertalet sannolikt stort i båda källorna.

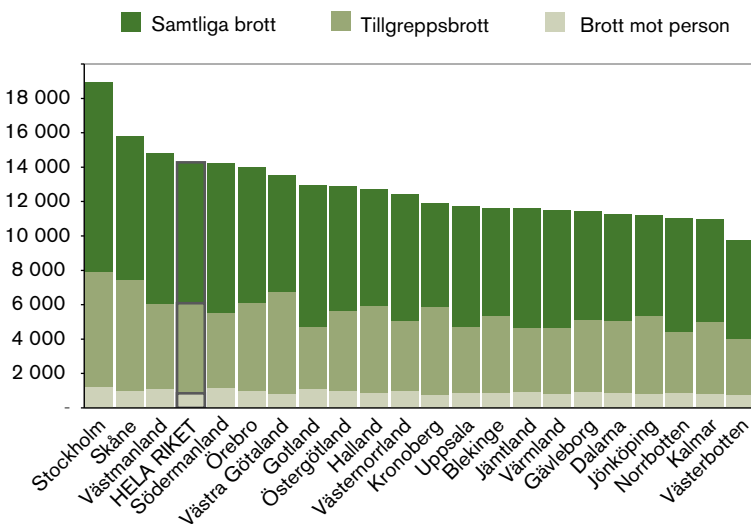
Även avseende övriga brottstyper gäller att de rapporterade brotten i NTU omfattar lindrigare brott jämfört med de anmälda brotten i kriminalstatistiken. Av jämförelsen framgår att det främst är lindrigare typer av brott mot person, som hot och trakasserier (vilka i statistiken motsvaras av ofredande) som är vanligare när man frågar befolkningen om deras utsatthet för brott. Men även det lindrigare egendomsbrottet stöld ur/från bil är relativt sett vanligare i NTU än i kriminalstatistiken. Medan en dryg fjärdedel av befolkningen uppger sig ha varit utsatt för stöld ur/från bil utgör detta brott endast knappt 10 procent av de anmälda brotten i urvalet. Allvarligare egendomsbrott, som bilstöld och bostadsinbrott, vilka antas ha ett relativt litet mörkertal, följer det förväntade mönstret och utgör en större andel av de anmälda brotten (6 respektive 5 procent) än vad det gör bland de självrapporterade händelserna. Resultaten stämmer väl med den allmänna uppfattningen att anmälningarna främst omfattar den grövre brottsligheten och att de lindrigare våldsbrotten är underrepresenterade i statistiken. Det får även stöd av uppgifter om antalet anmälda brott i NTU. Där uppges allvarligare misshandel ha anmälts i 63 procent av fallen, medan trakasserier, hot och sexualbrott endast uppges ha anmälts i 17–22 procent av fallen (Brå 2008a, samt för en mer djuplodad analys av anmälningsbenägenheten Brå 2008c).

Sammantaget talar jämförelsen mellan kriminalstatistiken och NTU för att lindrigare brott är underrepresenterade i kriminalstatistiken i förhållande till de mer grövre brotten åtminstone vad gäller vissa brott mot person och egendomsbrott som drabbar personer i normalbefolkningen. Det är dock mer tveksamt om resultaten kan tolkas som att olika brott mot person är underrepresenterade i kriminalstatistiken i förhållande till egendomsbrotten. Det ska slutligen påpekas att ingen av källorna särskilt väl belyser kontroll- och spaningsbrott, till exempel narkotika-, trafik- och miljöbrott eller brott mot näringsliv och organisationer. Mörkertalet vid dessa typer av brott antas vara mycket stort, och en fullständig beskrivning av den verkliga brottslighetens struktur skulle sannolikt visa på en mycket stor övervikt för denna brottslighet (se även avsnitten *Eko- och Miljöbrott* samt *Drogbrott*).

Brottslighetens geografiska fördelning

Det är känt att brottsligheten varierar med urbaniseringsgrad/befolkningstäthet och är särskilt koncentrerad till landets större städer. Ser man till statistiken över anmälda brott framgår att drygt 58 procent av de anmälda brotten år 2007 begicks i något av de tre storstadslänen, där ungefär hälften (51 procent) av befolkningen bor.

I figur 6 redovisas det totala antalet anmälda brott per 100 000 invånare i de olika länen år 2007, vilket ger en grov bild av den anmälda brottslighetens geografiska fördelning. Där framgår att flest brott per 100 000 invånare anmäldes i storstadslänen Stockholm och Skåne samt i Västmanlands län år 2007. Även Södermanlands, Örebro och Västra Götalands län utmärker sig med ett högt antal anmälda brott totalt sett, medan Norrlandslänen tillsammans med Kalmar län uppvisade de lägsta nivåerna. Den inbördes ordningen mellan olika län kan variera något från år till år, men generellt gäller att ju större tätort desto fler brott per invånare. Detta förhållande har sett likadant ut under en lång tid. Länsfördelningen ser dock något annorlunda ut när man bryter ned anmälningarna på olika brottstyper. Ser man enbart till tillgreppsbrottet står de tre storstadslänen för flest anmälningar relaterat till befolkningen under år 2007, medan Västmanlands, Södermanlands och Gotlands län tillsammans med Stockholms län står för de högsta noteringarna av anmälda brott mot person¹⁸.

Figur 6. Antal anmälda brott per 100 000 invånare länsvis, totalt samt brott mot person (3–7 kap BrB) respektive tillgreppsbrott (8 kap BrB), år 2007. Källa: Brå.

¹⁸ Vad gäller Gotlands län (och även andra län) som har stora säsongsvariationer i befolkningen bör man tänka på att beräkningen av antalet brott per 100 000 invånare baseras på den fastboende befolkningen, vilket åtminstone till viss del förklarar den höga nivån brott mot person i förhållande till befolkningsmängden.

Att jämföra olika områdens brottslighet utifrån uppgifter om anmälda brott är inte en helt enkel uppgift. För brottstyper som i hög grad påverkas av polisens insatser, bland annat narkotika- och trafikbrott, finns det till exempel en risk att regionala jämförelser snarare avspeglar prioriteringar inom länspolismyndigheterna än skillnader i den verkliga brottsnivån. Ett mer generellt problem vid regionala jämförelser av anmälda brott är att även den dolda brottsligheten kan variera mellan olika områden, vilket resultat från undersökningarna om levnadsnivåer (ULF) tidigare indikerat.

Under åren 1978–1991 visade uppgifter i ULF på markanta skillnader i anmälningsbenägenheten mellan olika regioner så till vida att benägenheten att anmäla ökade med urbaniseringsgrad (SCB 1991).¹⁹ Senare undersökningar tyder dock på att det har skett en tydlig utjämning av de regionala skillnaderna i utsatthet för brott under 1990-talet (SCB 2004, s. 48 och s. III). Denna utveckling bekräftas också av att uppmätta skillnader i antalet anmälda brott per capita har minskat mellan länen sedan början av 1990-talet. I kontrast mot detta visar dock nya uppgifter från NTU 2007 på tydliga skillnader i anmälningsbenägenheten mellan olika län (Brå 2008d).

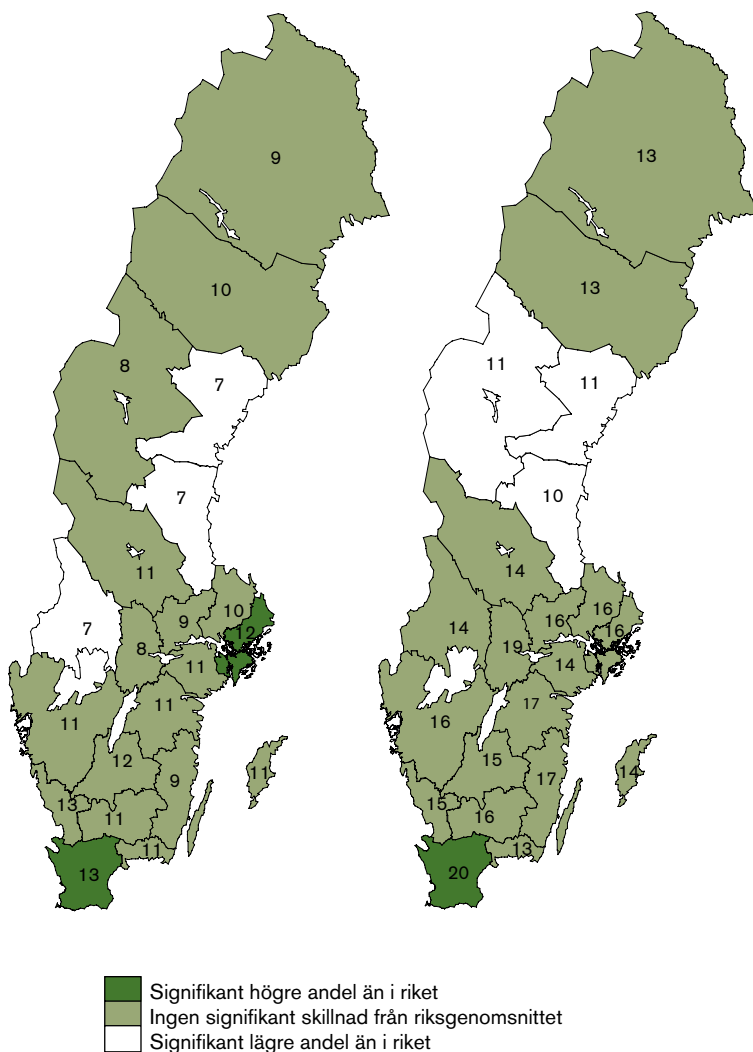
Offerundersökningar påverkas inte på samma vis som brottsstatistiken av skillnader i anmälningsbenägenheten och utgör därför ett värdefullt komplement till den regionala bilden. Resultat från NTU för åren 2005–2006 visar regionala skillnader i utsatthet för brott, vilket bekräftar det mönster som brottsstatistiken uppvisar. Även när man använder sig av viktimologiska data framgår således en koncentration av utsatthet för brott till storstadslänen och mer tätbefolkade län i Syd- och Mellansverige, jämfört med de nordliga och mer glesbefolkade länen. Som framgår av figur 7a är andelen som uppger sig vara utsatta för brott mot person som högst i Stockholms (12 procent) och Skåne län (13 procent), medan Värmlands, Gävleborgs och Västernorrlands län (samtliga 7 procent) har lägst andel utsatta i befolkningen. De flesta län ligger dock kring riksgenomsnittet på 11 procent, och skillnaden dem emellan är inte särskilt stor (6 procentenheter).

För brott mot egendom är den uppmätta skillnaden i utsatthet mellan länen något större (10 procentenheter) än för brotten mot person (se figur 7b). Även andelen utsatta är högre och uppgår till ett riksgenomsnitt på 16 procent. Ungefär samma mönster som för brott mot person framträder dock: Skåne län har högst andel utsatta (20 procent) i befolkningen, och återigen uppvisar Värmlands, Gävleborgs och Västernorrlands län (10–11 procent) lägst andelar utsatta (Brå 2008a). Det ska nämnas att NTU endast ger en beskrivning av den ge-

¹⁹ Jämförelsen avser så kallade H-regioner (sammanslagning av kommuner i 6 olika grupper efter befolkningstäthet m.m.).

Fig 7a. Brotts mot person.

Fig 7b. Brotts mot egendom.

Figur 7a–b. Genomsnittlig andel i befolkningen (16–79 år) som uppger att de har utsatts för brott mot person respektive egendomsbrott, efter län. Åren 2005–2006. Källa: NTU 2006/2007. Brotts mot person: riksgenomsnitt 11 procent, minimum 7 procent och maximum 13 procent. Brotts mot egendom: riksgenomsnitt 16 procent, minimum 10 procent och maximum 20 procent. Signifikans på 99-procentsnivån i båda figurerna.

nerella utsattheten för brott i de olika länen. Utöver variationerna i urbaniseringsgrad kan uppmätta skillnader bero på att länen har olika befolkningssammansättning med avseende på ålder, utbildning, samsättning, inkomst med mera (ibid).

Brottsutvecklingen 1975–2007

I Sverige har den registrerade brottsligheten precis som i övriga västvärlden ökat kraftigt under efterkrigstiden. Utvecklingen av anmälda brott kan indelas i tre faser (se figur 8). Den första perioden 1950–1964 utmärks av en svag men kontinuerlig ökning av antalet anmälda brott. Under denna period var ökningstakten i genomsnitt 12 000 brott årligen. Från och med år 1965 och fram till år 1990 uppvisar utvecklingen en betydligt snabbare ökning med i genomsnitt 33 000 brott per år. Vid mitten av 1960-talet införde Polisen nya rutiner av statistikföringen vilket har framförts som en delförklaring till den kraftiga ökningen, i synnerhet i början av denna period (Brå 2004). Under 1990-talet planade ökningen ut till en relativt stabil nivå. Under 2000-talet visade dock volymen anmälda brott återigen på en ökning, om än i långsammare takt än tidigare. Ökningstakten har under åren 2000–2007 legat på i genomsnitt 15 000 brott per år.

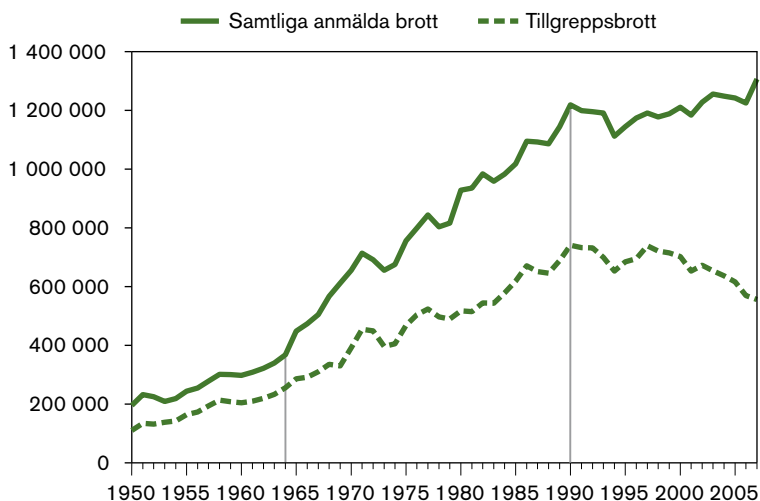
Enbart mellan åren 2006 och 2007 ökade de anmälda brotten med 7 procent och år 2007 uppgick de till totalt 1,3 miljoner brott, vilket är den högsta nivå som uppmäts sedan statistiken började föras. Närmare två tredjedelar av ökningen berodde på en ökning av antalet anmälda skadegörelse- och bedrägeribrott (se även kapitlet *Skadegörelse*). Även flertalet brottstyper där antalet anmälningar till stor del påverkas av olika kontroll- och spaningsinsatser, så som butiksnatterier, trafikbrott, narkotikabrott och brott mot alkohollagen ökade (sammantaget 6 procent under år 2007). Endast ett fåtal brottstyper minskade jämfört med året innan. Antalsmässigt var minskningen störst för anmälda bilbrott och inbrottsstöld (dock ej bostadsinbrott). Se även kapitlena *Bilbrottstillgrepp* och *Bostadsinbrott*.

Som framgår av figur 9 kan den långsiktiga ökningen av antalet anmälda brott till stor del hänföras till utvecklingen inom den antalsmässigt stora brottskategorin tillgreppsbrott. Tillgreppsbrottens starka ökning kan i sin tur kopplas till den dramatiska ekonomiska utveckling som ägde rum i västvärlden under efterkrigstiden. En kraftig välståndsökning och med den framväxten av ett konsumtionssamhälle och en ökad tillgång på varor samt inte minst bilismens utveckling är, tillsammans med en ökad rörlighet hos befolkningen, några av de samhällsfaktorer som lyfts fram som delförklaringar till egendomsbrottens ökning (Sarnecki 2003, Hofer och Tham 2000). Nämnade samhällsförändringar ägde rum i hela västvärlden, och undersökningar av polisstatistik visar att brottsutvecklingen har varit tämligen likartad i

övriga västländer (se även kapitlet *Svensk brottslighet i internationell belysning* samt Westfelt 2001).

Under 1990-talet kom ökningen av tillgreppsbrotten att avstanna, för att under 2000-talet övergå i en minskande trend. Tillgreppsbrotten består dock av flera olika brottstyper, var och en med skilda utvecklingsmönster. Den tydligaste minskningen under 2000-talet har främst rört tillgrepp av bil, stöld ur/från motordrivet fordon samt cykelstöld och inbrottsstöld. Vissa andra typer av tillgreppsbrott, exempelvis anmälda butiksstölder, har legat på en mer stabil nivå under perioden. Mycket talar för att minskningen i de anmälda biltillgreppen, där mörkertalet anses vara litet, motsvaras av en faktisk minskning och att det sannolikt är en effekt av ett förbättrat stöldskydd i nyare bilar. Däremot är tolkningen av utvecklingen för cykelstöld mer osäker. Vid denna brottstyp kan förändrade försäkringsregler ha haft en negativ påverkan på anmälningsbenägenheten med en minskning av antalet anmälda brott som följd (se kapitlena *Biltillgrepp*, *Bostadsinbrott* och *Cykelstöld*).

Då brottskategorin inrymmer en stor variation av brottstyper som drabbar såväl personer och hushåll som företag, samtliga med olika mörkertal, är det svårt att bedöma huruvida det rör sig om en faktisk minskning av tillgreppsbrotten totalt sett. När det gäller de tillgreppsbrott som drabbar personer och hushåll får den vikande utvecklingen dock inget stöd av resultaten från levnadsnivåundersökningarna (ULF).

Figur 8. Antalet anmälda brott totalt respektive antal anmälda tillgreppsbrott (8 kap. BrB). Åren 1950–2007. Källa: Brå.

Enligt uppgifter från ULF har andelen hushåll i befolkningen som uppgivit att de varit utsatta för diverse stöld- och skadegörelsebrott legat på en relativt stabil nivå på mellan 25,3 och 27,8 procent under åren 1990–2003.²⁰ Med tanke på befolkningsökningen under perioden tyder resultatet snarare på att det skulle ha skett en ökning i utsattheten för stöld och skadegörelse hos befolkningen. Som nämndes inledningsvis kan inte uppgifter från offerundersökningar direkt jämföras med uppgifter i brottsstatistiken, men kan trots detta utgöra ett värdefullt bidrag till tolkningen av utvecklingstrender i den anmälda brottsligheten. I detta fall försåras dock jämförelsen av att de självrapporterade uppgifterna i NTU avser stöldbrott och skadegörelse sammantaget. Utvecklingen kan således variera för olika brott inom denna brottskategori, utan att det påverkar den uppgivna utsattheten totalt sett. I detta sammanhang ska det också nämnas att skadegörelse är ett brott som till skillnad mot tillgreppsbrotten visar på en ökning i anmälningstatistiken, även efter år 1990 (se även kapitlet *Skadegörelse*).

Som framgår av figur 9 skiljer sig utvecklingen av antalet registrerade *brott mot person* något från utvecklingen för tillgreppsbrott. Fram till år 1990 följde utvecklingen inom de båda brottskategorierna varandra tämligen väl. Brotten mot person, som domineras av misshandelsbrott, har dock till skillnad mot tillgreppsbrotten, fortsatt att öka under 2000-talet. Sett till hela perioden 1950–2007 rör det sig om en tiofaldig ökning av antalet anmälda brott mot person (se figur 10). Ökningstakten har också blivit snabbare med åren. Åren fram till 1964 låg antalet anmälda brott mot person på en relativt stabil nivå. Mellan åren 1965 och 1990 ökade antalet brott mot person i genomsnitt med 1 300 brott per år och sedan år 1990 har de anmälda brotten ökat med i genomsnitt 2 000 brott per år.

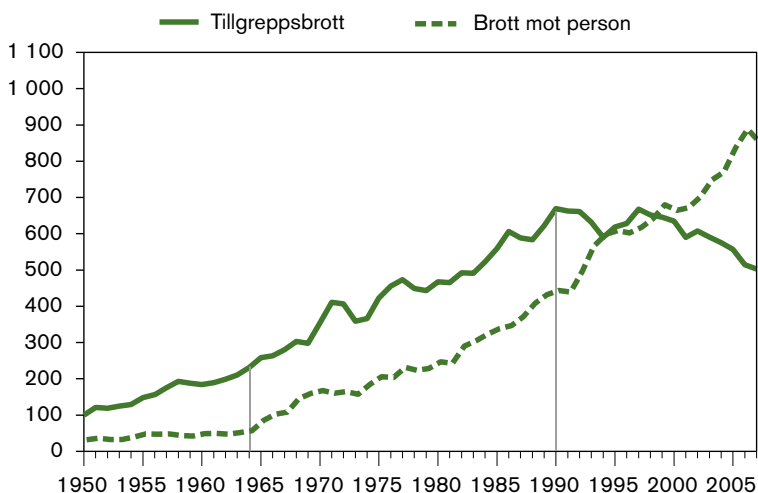
Utvecklingen av brott mot person är svårtolkad. Det beror dels på att brottskategorin omfattar ett flertal brottstyper, som misshandel och sexualbrott, där det är känt att mörkertalet är stort, dels på att benägenheten att anmäla dessa brottstyper i hög grad styrs av förändringar i toleransen mot brott i samhället, det vill säga av vilka handlingar som allmänheten uppfattar som relevanta att anmäla till polisen. Det kan emellertid konstateras att den kraftiga ökning som statistiken över anmälda brott uppvisar inte får stöd av de alternativa datakällor som finns att tillgå när det gäller olika brott mot person, i synnerhet vålds-

²⁰ Avser andel hushåll som svarat »ja« på någon av följande frågor i ULF: »Har Du eller någon i Ditt hushåll blivit utsatt för något eller några av följande brott under de senaste 12 månaderna: Stöld eller skadegörelse ... A) ...i ordinarie bostaden; B) ...på vind, i källare, i garage eller annat förvaringsutrymme; C) ...i fritidsbostaden; D) ...av bil; E) ...av något i eller från bilen; F) ...av cykel, moped, MC eller delar av dessa; G) annan stöld, t.ex. på arbetsplatsen, i samband med resor, av båt etc.?«

brott. Varken självrapporterade uppgifter om utsatthet från ULF eller statistik över antalet inskrivna i slutenvård från Socialstyrelsens patientregister – två källor som fångar upp såväl det lindrigare som det grövre våldet – indikerar att det har skett någon ökning i utsattheten för våld under 1990- och 2000-talet. Enligt flera specialstudier har inte heller det allra grövsta och dödliga våldet ökat under de senaste decennierna (se kapitlet *Dödligt våld* samt Granath 2007). Däremot ger levnadsnivåundersökningarna indikationer på en svag ökning i utsatthet för mer lindriga våldshändelser »hot om våld och något våld« i ett längre perspektiv (för en mer ingående redovisning hänvisas till kapitlen *Misshandel*, *Misshandel mot kvinnor* och *Dödligt våld*). Trots att nämnda källor har sina respektive brister talar resultaten sammantaget för att den ökning som visas i brottsstatistiken när det gäller brott mot person till större del är ett resultat av att allt fler brott upptäcks och kommer till polisens kännedom. Detta beror sannolikt främst på att toleransen mot vålds- och sexualbrott har minskat i samhället. Att man i samhället tar våld på större allvar demonstreras inte minst genom att synen på olika våldshandlingar skärpts i lagstiftningen (ibid. samt kapitlet *Sexualbrott*).

Men det kan givetvis inte uteslutas att det också har skett en faktisk ökning av brotten mot person inom vissa brottskategorier, bland vissa grupper eller i vissa regionala områden. En brottstyp som till exempel visar på en ökning även i offerundersökningar är de yrkesrelaterade brotten, i synnerhet mot kvinnor. Det finns därutöver tendenser i samhällsutvecklingen, bland annat förändringar i alkoholkonsum-

Figur 9. Indexerat antal anmälda brott mot person (BrB 3–7 kap) respektive anmälda tillgreppsbrott (BrB 8 kap.). Åren 1950–2007. (Index år 1950=100) Källa: Brå.

tionen och en ökad segregation och utanförskap, som över tid kan ha bidragit till en ökad våldsbrottslighet inom vissa befolkningsgrupper (SOU 2001:79).

En annan kategori där antalet anmälda brott visar kraftiga ökningar är spanings- och ingripandebrotten. Det är i synnerhet antalet brott mot narkotikastrafflagen som har ökat, men även andra typer av brott som vanligtvis uppdragas genom olika kontrollinsatser, exempelvis eko- och miljöbrott samt butikssnatterier, har ökat i statistiken över anmälda brott. De skadegörelsebrott som sker mot stat, landsting och kommun samt mot kollektivtrafiken kan också räknas in i denna kategori. När det gäller ökningarna inom dessa brottskategorier speglar anmälningsstatistiken framför allt polisens och andra myndigheters med fleras satsningar på respektive brottsområde snarare än den faktiska utvecklingen.

Sett över tid har en ökad medvetenhet om dessa brotts skadliga inverkan på samhället med prioriteringar inom rättsväsendet som följd – vilket inte minst kommer till uttryck i en utvidgad och skärpt lagstiftning (jämför miljöbalkens införande och kriminaliseringen av narkotikabruk) – inneburit att en allt större del av den dolda brottsligheten har synliggjorts i statistiken. Dessa typer av brott bedöms dock ha ett mycket stort mörkertal och om satsningarna för att upptäcka och lagföra denna typ av brottslighet fortsätter kan man förvänta sig att den totala anmälda brottsligheten fortsätter att öka i framtiden.

Offrer och gärningspersoner

Brottsoffer

Som tidigare nämnts är nationella offerundersökningar den bästa källan man har att tillgå när man vill beskriva dem som faller offer för brott. När man använder självrapporterade uppgifter om utsatthet för brott bör man dock tänka på att den här typen av undersökningar främst speglar normalbefolkningens erfarenheter av brott. I detta avsnitt ges en kort beskrivning av hur utsattheten fördelar sig mellan olika grupper i befolkningen (16–79 år) med avseende på kön, ålder, utbildning, region med mera enligt uppgifter i NTU 2007. För mer ingående beskrivningar av olika befolkningsgruppers utsatthet för brott hänvisas till de enskilda kapitlen i den fortsatta redovisningen.

Enligt NTU uppgav 26 procent av individerna i befolkningen (16–79 år) att de själva eller deras hushåll har utsatts för något brott under år 2006. Som framgår av tabell 1 nedan uppgår omkring 10,5 procent av befolkningen att de varit utsatt för något brott mot person, det vill säga personrån, misshandel, sexualbrott, hot eller trakasserier. Denna andel är påfallande lika mellan könen (10,3 procent av männen respektive 10,8 procent av kvinnorna) uppgår att de har varit utsatta för något

brott mot person). Ser man till de enskilda brottstyperna framgår dock att kvinnor i högre grad än män uppger att de varit utsatta för sexualbrott, hot eller trakasserier. Skillnaden i rapporterad utsatthet mellan kvinnor och män är störst när det gäller utsatthet för sexualbrott (1,6 procent kvinnor jämfört med 0,3 procent av männen), vilket delvis kan hänga samman med att det är svårare för män att berätta om utsatthet för denna typ av brott (se även kapitlet *Sexualbrott*). Det motsatta förhållandet gäller för självrapporterad utsatthet för misshandel och personrån, där andelen utsatta generellt sett är större bland män jämfört med kvinnor. Andelen män som uppger att de har utsatts för misshandel år 2006 var nästan dubbelt så hög som kvinnornas andel (3,7 respektive 1,9 procent).

Resultaten från NTU visar vidare att den självrapporterade utsattheten för brott mot person är som störst bland yngre personer i åldern 16–24 år (20,3 procent) för att sedan minska i takt med stigande ålder. Andelen unga som uppger att de har varit utsatta för brott mot person är omkring dubbelt så stor som andelen personer i åldern 25–44 år och tre gånger så stor som andelen personer i åldern 45–64 år. Läst grad

Tabell 1. Andel personer som uppger att de varit utsatta för brott mot person, efter olika bakgrundsvariabler. År 2006. Procent.

	Andel (%) utsatta n=1 712
Samtliga, 16–79 år	10,5
Kön och ålder	
Män, 16–79 år	10,3
16–24 år	21,4
25–44 år	10,6
45–64 år	7,3
65–79 år	4,1
Kvinnor, 16–79 år	10,8
16–24 år	20,3
25–44 år	12,5
45–64 år	7,8
65–79 år	5,7
Svensk/utländsk bakgrund	
Svenskfödda med	
– båda/en förälder inrikes född(a)	10,4
– båda föräldrarna utrikes födda	7,8
Utrikesfödda	12,5

Källa: NTU 2007.

Tabell 2. Andel personer som uppger att de varit utsatta för brott mot person, efter olika bakgrundsvariabler. År 2006. Procent.

	Andel (%) utsatta n=1 712
Samtliga, 16–79 år	10,5
Utbildning (högsta)	
Förgymnasial	12,4
Gymnasial	9,7
Eftergymnasial	9,7
Familjetyp	
Sammanboende utan barn	6,8
Sammanboende med barn	7,6
Ensamstående utan barn	15,9
Ensamstående med barn	16,6
Bostadstyp	
Småhus	8,0
Flerfamiljshus	13,7

Källa: NTU 2007.

av utsatthet för brott mot person uppges av personer i pensionsåldern (65–79 år). Åldersmönstret ser likartat ut för båda könen, men det finns en generell tendens till att kvinnliga brottsoffer i genomsnitt är något äldre än de manliga brottsoffren. Avseende andra bakgrundsvariabler visar NTU att den rapporterade utsattheten för olika vålds- och hotbrott är högre än genomsnittet bland utrikesfödda personer (12,5 procent), personer med förgymnasial utbildning (12,7 procent), ensamstående med eller utan barn (15,9–16,6 procent) samt boende i flerfamiljshus (13,7 procent). En förhållandevis låg utsatthet för vålds- och hotbrott i jämförelse med riksgenomsnittet rapporteras å andra sidan från personer med minst gymnasial utbildning (9,7 procent), sammanboende med eller utan barn (6,8–7,6 procent), boende i småhus (8,0 procent) samt svenskfödda personer med två utrikesfödda föräldrar (7,8 procent). Sammantaget visar således resultaten på en tendens till en högre rapporterad utsatthet för brott bland de mer resurssvaga grupperna i befolkningen (se tabell 1 och 2 samt Brå 2008a).

NTU ger även information om de svenska hushållens utsatthet för egendomsbrott. Totalt sett uppgav 12,6 procent av hushållen att de hade drabbats av någon typ av egendomsbrott under år 2006.²¹ Det

²¹ Med egendomsbrott avses i NTU bostadsinbrott, bilstöld, stöld ur/från bil och cykelstöld.

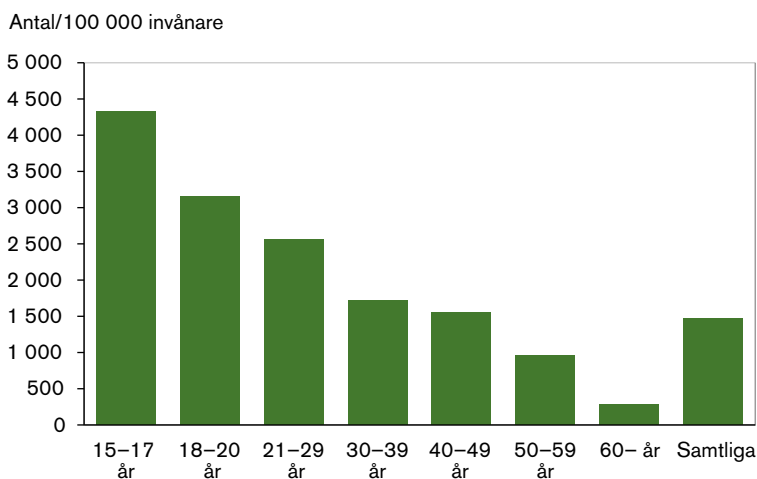
vanligaste var att hushållen uppgav att de hade varit utsatta för cykelstöld (6,9 procent) eller stöld ur och från bil (5,0 procent), medan endast omkring en procent uppgav att de hade varit utsatta för bostadsinbrott eller bilstöld (Brå 2008a). I likhet med brott mot person uppgav boende i flerfamiljshus i högre grad än boende i småhus att de varit drabbade av egendomsbrott. Det var också mer vanligt att hushåll med barn uppgav att de hade utsatts för egendomsbrott (15,2–20,8), företrädesvis cykelstöld och stöld ur och från bil. Det senare förklaras sannolikt av att hushåll med barn i högre grad äger bilar och cyklar jämfört med hushåll utan barn (se även kapitlen *Bilbrott* respektive *Cykelstöld*).

Gärningspersoner

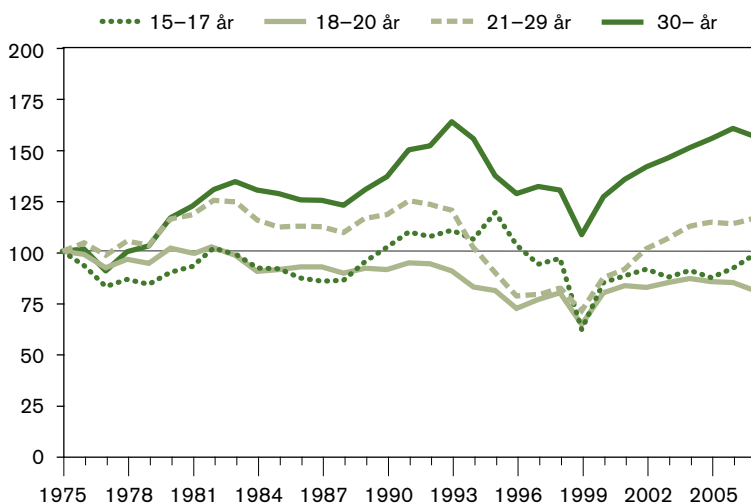
Ingen källa beskriver samtliga gärningspersoner som begår brott i samhället. Statistiken över misstänkta personer används emellertid ofta för att beskriva gärningspersonerna till ålder och kön. När man tolkar statistiken bör man dock ha i åtanke att den endast innehåller ett urval av samtliga gärningspersoner och att detta urval inte kan anses vara slumpmässigt. Vilka personer som slutligen redovisas i statistiken är snarare än ett resultat av slumpen en följd av de insatser och resurser som rättsväsendet och andra aktörer lägger ned för att bekämpa olika typer av brottslighet och den upptäcktsrisk som följer av detta. För enskilda brottstyper kan man ibland utifrån antaganden om upptäcktsrisken göra bedömningar av vilka grupper som kan förväntas vara under- eller överrepresenterade i urvalet misstänkta personer och därigenom dra vissa slutsatser om karaktären på de faktiska gärningspersonerna bakom de studerade brotten. En sådan bedömning är dock svår att göra för hela den samlade brottsligheten. I den följande redovisningen beskrivs omfattningen och utvecklingen av de misstänkta personerna efter kön och ålder. Redovisningen tjänar i första hand som en referens till de mer detaljerade redogörelserna om gärningspersonerna som ges i den fortsatta redovisningen om olika brottstyper.

Av statistiken framgår att majoriteten av dem som misstänks för brott är män. År 2007 registrerades drygt 88 300 män som skäligen misstänkta för brott hos polis och åklagare, vilket motsvarar 80 procent av samtliga misstänkta personer. De misstänkta kvinnorna utgjorde följaktligen 20 procent av de misstänkta personerna detta år (cirka 22 200 personer). Både antalet misstänkta män och antalet misstänkta kvinnor har ökat sedan mitten av 1970-talet. Ökningen har i förhållande till befolkningstalen varit större för kvinnorna, och den relativa andelen misstänkta kvinnor har därför ökat successivt från 11 till 20 procent under perioden (se även figur 9 i kapitlet *Kvinnors brottslighet*).

Den lägsta åldern för att registreras som skäligen misstänkt är straffmyndighetsåldern 15 år. År 2007 registrerades drygt 28 200 barn och ungdomar i åldern 15–20 år som skäligen misstänkta. Det innebär att ungdomarna utgjorde cirka 25 procent av samtliga misstänkta personer, samtidigt som de endast utgjorde knappt 10 procent av befolkningen år 2007. Ser man till utvecklingen av misstänkta i respektive åldersgrupp i förhållande till deras antal i befolkningen framgår att

Figur 10. Antalet skäligen misstänkta personer per 100 000 invånare i medelbefolkningen, fördelat efter ålder. År 2007. Källa: Brå.

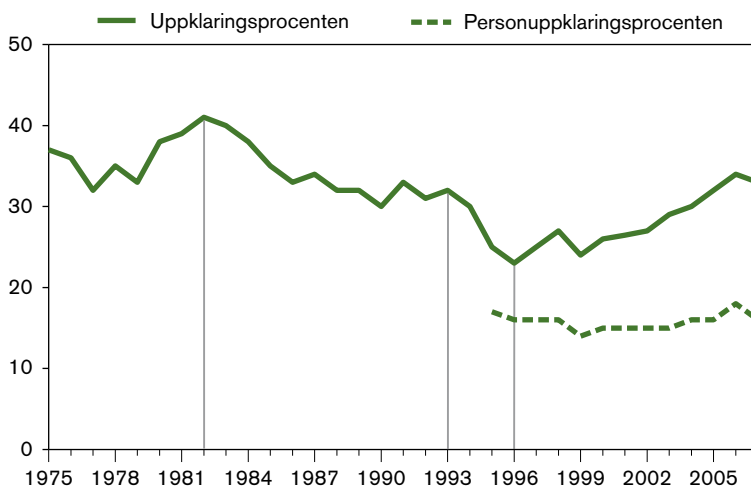
Figur 11. Indexerat antal skäligen misstänkta personer per 100 000 invånare i medelbefolkningen, fördelat efter ålder. Åren 1975–2007. (Index år 1975=100). Källa: Brå.

ungdomar, i synnerhet de allra yngsta i åldern 15–17 år, är kraftigt över-representerade bland de misstänkta personerna. Som redovisas i figur 10 tenderar antalet misstänkta personer per 100 000 i befolkningen därefter att sjunka med personernas ålder. Studerar man utvecklingen av antalet misstänkta i olika åldersgrupper sedan år 1975 framgår att antalet misstänkta per 100 000 invånare i de yngre åldersgrupperna (15–20 år) har minskat något, i synnerhet ungdomar i åldern 18–20 år, medan misstänkta personer inom övriga åldersgrupper har ökat (figur 11). Ökningen i antal misstänkta per 100 000 invånare har varit störst i åldersgruppen 21–29 år, som ökade med drygt 56 procent under perioden 1975–2007. Sett över hela perioden har även de misstänkta i åldern 21–29 år ökat något (16 procent).

Ärendehantering inom rättsväsendet

Uppklaring

Som framgår av figur 12 följde uppklaringsprocenten länge en nedåtgående trend. Uppklaringsprocenten låg som högst på 42 procent år 1982 och minskade därefter successivt till som lägst 23 procent år 1996. Sedan år 1997 har dock uppklaringsprocenten återigen ökat, och andelen uppklarade brott ligger nu på samma nivåer som vid mitten av 1980-talet.²² År 2007 uppgick andelen uppklarade brott till 33 procent.

Figur 12. Andelen uppklarade respektive personuppklarade brott, åren 1975–2007. Procent. Källa: Brå. Not: År 1999 är behäftad med ett visst bortfall.

²² Nedgången år 1999 kan delvis förklaras av ett bortfall i antalet uppklarade brott och misstänkta personer år 1999.

Personuppklaringsprocenten har legat på en konstant nivå på 15–16 procent sedan den började redovisas i kriminalstatistiken år 1995. Generellt sett är det således den så kallade tekniska uppklaringen som i huvudsak står bakom ökningen i andelen uppklarade brott under det senaste decenniet.

Som nämndes ovan genereras förändringar i uppklaringsprocenten ytterst av upp- och nedgångar i både antalet anmälda och uppklarade brott. De bakomliggande orsakerna till uppklaringsprocentens utveckling kan således variera från en period till en annan. Utvecklingen åren 1975–2007 kan med hänsyn till de underliggande faktorerna indelas i fyra tidsperioder.

- Åren 1980–1982 ökade uppklaringsprocenten kraftigt, som en följd av att ökningstakten för de uppklarade brotten var högre än för de anmälda brotten. Ökningen av de uppklarade brotten under denna period kan hänföras till förändringar i brottsstrukturen och till att andelen mer lättuppklarade brott, som narkotikabrott och bedrägerier, blev större.
- Åren 1983–1993 minskade uppklaringsprocenten successivt till följd av att antalet brott som polis och åklagare klarade upp låg på samma nivå från år till år, samtidigt som de anmälda brotten fortsatte att öka.
- Åren 1994–1996 minskade uppklaringsprocenten kraftigt till följd av att antalet uppklarade brott minskade kraftigt. På endast tre år sjönk antalet uppklarade brott från 370 000 till 260 000. Den omorganisation av polisväsendet med efterföljande personalminskningar som genomfördes vid tidpunkten har framförts som en orsak till minskningen i antalet uppklarade brott (Brå 2002).
- Sedan år 1997 har uppklaringsprocenten ökat som en följd av att ökningen av antalet uppklarade brotten relativt sett varit större än ökningen av antalet anmälda brott.

Utvecklingen av uppklaringsprocenten har sett olika ut för olika brottskategorier. För *tillgreppsbrott* kom uppklaringsprocenten nästan att halveras, från 19 till 11 procent, under perioden 1975–1997, medan andelen uppklarade *brott mot liv och hälsa* endast minskade med en tredjedel, från 61 till 44 procent, under samma period. För *spanings- och ingripandebrott* har uppklaringsprocenten i vissa fall knappt minskat alls. Till exempel låg andelen uppklarade rattfylleribrott på en stabil nivå om 90 procent under hela perioden, medan andelen uppklarade narkotikabrott minskade något – från 81 till 73 procent. Uppkla-

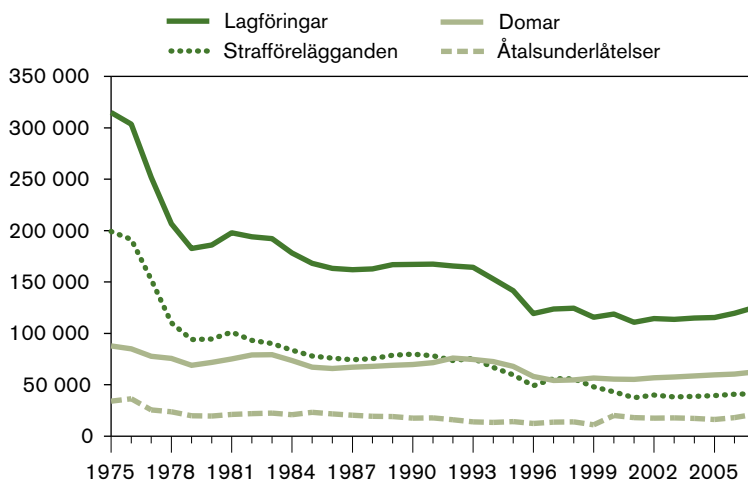

ringsprocentens uppgång sedan 1997 återfinns inom samtliga nämnda brottskategorier utom rattfylleribrotten. År 2007 uppgick uppkla- ringsprocenten för tillgreppsbroten till 14 procent, för brott mot liv och hälsa (3 kap. BrB) till 48 procent och för narkotikabrott till 77 procent (se även respektive kapitel).

Lagförda personer

Som redovisas i figur 13 har antalet personer (brutto) som årligen lag- förs för brott mer än halverats sedan mitten av 1970-talet. En större del av minskningen inträffade redan under åren 1976–1978 i samband med att fylleri avkriminaliserades år 1977. Fylleriets avskaffande förklarar i hög grad den minskning på cirka 100 000 lagförda personer som skedde mellan åren 1975 och 1978. Utvecklingen därefter har, både vad gäller domstols- och åklagarbeslut, karaktäriserats av en något svagare, men kontinuerlig nedgång i antalet lagföringar. Det är i synnerhet antalet utfärdade strafförelägganden av åklagare som har minskat, vilket till viss del kan förklaras av att det genom åren har införts möjlighet att förelägga ordningsbot för allt fler brottstyper. Det gäller särskilt brott mot olika trafikförfattningar och smugglingsbrott. Utfärdade ordningsbotsförelägganden ingår dock inte i statistiken över lagförda personer.

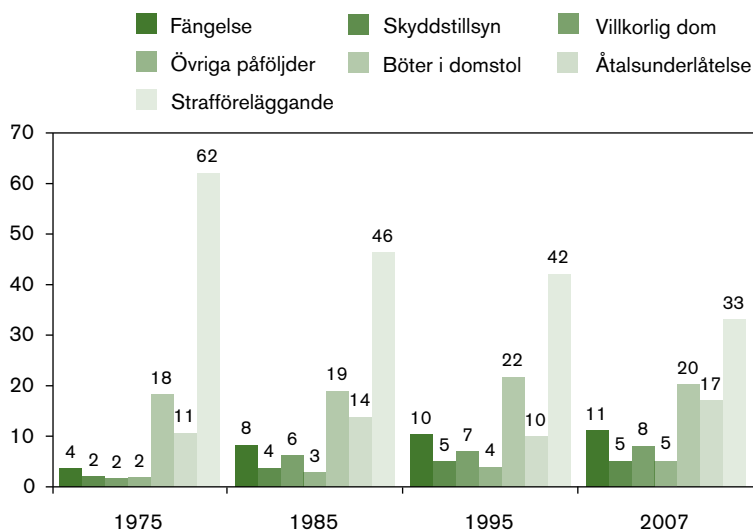
Åren 1994–1996 skedde en tydlig nivå-sänkning av antalet lagföringar, vilket delvis kan förklaras av en motsvarande minskning i antalet uppklarade brott dessa år. Nedgången förklaras främst av ett minskat antal lagföringar för brott mot trafikbrottslagen och smugglingslagen

Figur 13. Antalet personer (brutto) lagförda för brott, efter typ av lagföring. Åren 1975–2007. Källa: Brå.

samt för tillgrepps- och bedrägeribrott. Under den senaste perioden (1997–2007) har lagföringarnas nedåtgående trend stabiliserats på en tämligen konstant nivå. År 2007 lagfördes 125 200 personer brutto, vilket är den högsta noteringen hittills under 2000-talet (för en mer uttömmande analys hänvisats till kapitlet *Lagföringsutvecklingen 1975–2006*).

Sett över en längre period (1975–2007) har det till följd av det minskade antalet lagföringar skett vissa förändringar i påföljdsstrukturen. Till en av de större förändringarna i påföljdsstrukturen under denna period hör en halvering av *andelen* personer som erhållit böter genom strafföreläggande (en minskning med 29 procentenheter). Den minskade andelen personer som erhållit strafföreläggande ska, som nämndes ovan, bland annat ses mot bakgrund av utvidgningen av ordningsbottsinstitutet i slutet av 1990-talet. De flesta övriga påföljder har med några få undantag ökat sin andel under perioden. Större ökningar kan främst noteras i andelen personer som meddelats åtalsunderlåtelse (en ökning med cirka 6 procentenheter), vilket delvis kan vara en effekt av att Åklagarmyndigheten (ÅM) infört nya ärendesystem vid två tillfällen under 2000-talet.²³ En ökad andel lagförda återfinns i ett längre tidsperspektiv även bland personer som erhållit fängelse respektive vill-

Figur 14. Andelen personer (brutto) lagförda för brott, efter huvudpåföljd, åren 1975, 1985, 1995 och 2007. Procent. Källa: Brå.

²³ År 2000 ersattes en manuell pappersrutin med det elektroniska ärendehanteringssystemet Brådis. Detta ersattes i sin tur år 2007 av ärendehanteringssystemet Cåbra.

korlig dom som huvudpåföljd (en ökning med 7 respektive 6 procentenheter). Förändringar i den underliggande brottsligheten bland dem som dömts till fängelse har tillsammans med införandet av alternativa påföljder för brott som ger kortare strafftider bidragit till att den genomsnittliga strafftiden bland de fängelsedömda har ökat från drygt 4 till drygt 8 månader sett till hela perioden 1975–2007 (se även kapitlet *Lagföringsutvecklingen 1975–2006*).

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). *Varför har brottsuppleringen minskat? En analys av orsakerna*. Rapport 2002:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Det grova våldet i sjukvårdsdata. En metodstudie*. Författare. E. Kühlhorn, E. Grevholm. Rapport: 2007:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Nationella trygghetsundersökningen 2006. Teknisk rapport*. Rapport: 2007:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport: 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Teknisk rapport*. Rapport: 2008:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008c). *Diskriminering i rättsprocessen. Om missgynnande av personer med utländsk bakgrund*. Rapport 2008:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008d). *Brottsoffers benägenhet att polisanmäla brott*. Rapport: 2008:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Estrada, F. (2005) *Våldsutvecklingen i Sverige – en presentation och analys av sjukvårdsdata*. Stencil. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Granath, S. (2008). Bättre akutsjukvård – färre dödsoffer? I: *Apropå*, 2008/1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- von Hofer, H. och Tham, H. (2000). *Theft in Sweden 1831–1998*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Ring, J. (2001). *Hem och skola, kamrater och brott*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

- Sarnecki, J. (2003). *Introduktion till Kriminologin*. Lund: Studentlitteratur.
- Statistiska Centralbyrån, SCB (1991). *Offer för vålds- och egendomsbrott 1978–1989*. Rapport 88. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Statistiska Centralbyrån, SCB (1995). *Offer för vålds- och egendomsbrott 1978–1993*. Rapport 88. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Statistiska Centralbyrån, SCB (2004). *Offer för vålds- och egendomsbrott 1978–2002*. Rapport 104. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SOU (2001:79). *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. Slutbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2006:30). *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystem*.
- Westfelt, L. (2001). *Brott och straff i Sverige och Europa*. En studie i komparativ kriminologi. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

**Utvecklingen
inom olika
brottskategorier**

Våldsbrott

DÖDLIGT VÅLD

Mikael Rying

Sammanfattning

Under de senaste 30 åren har det årligen skett i genomsnitt omkring 100 fall av dödligt våld i form av mord, dråp och misshandel med dödlig utgång. Antalet har dock minskat under de senaste 15 åren, främst när det gäller barn under 15 år som offer.

Det dödliga våldet äger huvudsakligen rum i socialt marginaliserade miljöer. Det är framför allt personer med missbruks- och/eller psykiska problem som begår denna typ av våldsbrott och som många gånger även drabbas av dem. Dödligt våld begås mer sällan mellan personer som inte känner varandra. I drygt 70 procent av fallen känner de inblandade varandra sedan tidigare, antingen som familjemedlemmar eller så att de är bekanta med varandra på annat sätt. Det dödliga våldet begås huvudsakligen med någon form av vapen, vanligen kniv. Risken för den enskilde att bli överfallen på allmän plats är extremt liten. Denna risk har heller inte ökat. Det dödliga våldet som begås av ungdomar i åldern 15–19 år har inte ökat över tid.

Det dödliga våldet har en hög uppkläring jämfört med de flesta andra typer av brott. Under perioden 1990–2006 klarades i genomsnitt över 80 procent av brotten upp. Den höga nivån har dock minskat något över tid. En majoritet av gärningspersonerna dömdes för mord, den strängaste brottsrubriceringen, och andelen sådana domar har också ökat. Trots den vanliga förekomsten av psykisk sjukdom eller annan psykiatrisk problematik hos dem som begår dödligt våld, döms endast en liten del till rättspsykiatrisk vård. Däremot har andelen livstidsstraff ökat på senare år.

Inledning

Det dödliga våldet är en förhållandevis liten brottskategori; i genomsnitt begås 100 fall av mord, dråp eller misshandel med dödlig utgång per år. Ändå är det en av de mest omdiskuterade brottstyperna, naturligtvis beroende på brottets allvar. I detta avsnitt används främst uppgifter ur en pågående specialstudie av samtliga fall av dödligt våld som är kända under perioden 1990–2006²⁴. Resultaten presenteras i huvudsak i ett utvecklingsperspektiv.

Definition

Med dödligt våld avses här uppsåtligt våld mot någon annan person som har lett till döden och som av rättsväsendet bedömts som kriminellt. Den kriminella handlingen regleras i brottsbalkens tredje kapitel. Där heter det att om någon berövar någon annan livet döms denne för *mord* till fängelse i tio år eller på livstid. Är brottet med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller i övrigt att anse som mindre grovt, döms för *dråp* till fängelse i lägst sex och högst tio år. Om en kvinna dödar sitt barn vid födelsen eller om hon på grund av födelsen befinner sig i upprivet sinnestillstånd eller i svårt trångmål, döms hon för *barnadrap* till fängelse i högst sex år.

Även misshandel utan uppsåt som lett till döden ingår här i begreppet dödligt våld. Det gäller de fall som av rättsväsendet rubriceras som *misshandel* eller *grov misshandel i kombination med vållande eller grovt vållande till annans död*. Från det dödliga våldet undantas det som av rättsväsendet bedöms som dödande i nödvärn.

Statistikkällor

Det finns ett antal olika statistikkällor som redovisar och beskriver det dödliga våldet. De mest använda är statistiken över anmälda brott, lagföringsstatistiken²⁵ och dödsorsaksstatistiken²⁶. Att statistikkällorna ibland visar olika resultat kan förklaras av att källornas definitioner av våld skiljer sig åt.

I statistiken över *anmälda brott* redovisas fall som vid anmälningstillfället bedöms kunna utgöra fullbordade mord, dråp eller misshandel med dödlig utgång. Specialstudier (se bl.a. Rying 2000, Brå 2003) som gjorts på statistikunderlag för anmälda fall för perioden 1990–2002, bekräftar dock att det slutliga antalet fall av dödligt våld i realiteten är betydligt färre än vad som visas i statistiken över anmälda brott.

²⁴ De uppgifter som redovisas i text och figurer bygger på resultat från denna specialstudie om inte något annat uttryckligen anges.

²⁵ Statistikansvarig myndighet är Brottsförebyggande rådet.

²⁶ Statistikansvarig myndighet är Socialstyrelsen.

Den löpande *lagföringsstatistiken* redovisar mord, dråp och barnadrap enligt brottsbalkens definitioner. Här ingår såväl fullbordade brott som försök och andra former av brott. Det kan vara anstiftan, förberedelse, stämpling, underlåtenhet att förhindra eller anmäla brott med mera.

Dödsorsaksstatistiken, som tas fram av Socialstyrelsen, bygger på de dödsorsaksintyg som läkare skriver i samband med dödsfall. Dödsorsaksstatistikens definition av dödligt våld – benämnt mord, dråp och annat övergrepp av annan person – utgår från en medicinsk bedömning av dödsorsaken. Statistiken avser de personer som vid dödsfallet var folkbokförda i Sverige oavsett om brottet begåtts i Sverige eller utomlands.

Dold brottslighet

Överskattning av det dödliga våldet

Till skillnad från de flesta andra brottskategorier är det inte i första hand den dolda brottsligheten, det så kallade mörkertalet, som är ett problem när det gäller dödligt våld. Tvärtom är det dödliga våldet kraftigt överskattat i statistiken över anmälda brott. Den stora diskrepansen mellan antalet anmälda och faktiska brott förklaras huvudsakligen av det anmälningssystem som polisen införde i början av 1990-talet och som bland annat innebar att de manuella kontrollerna av anmälningarna blev färre än tidigare. Olika genomgångar av samtliga anmälda fall av dödligt våld i Sverige sedan år 1990 visar att endast omkring hälften av fallen bestod av dödligt våld (Ryning 2000, Brå 2003 och 2007a).

I nämnda specialstudier visade sig en stor andel av det anmälda dödliga våldet vara självmord, olyckor och alkohol- eller narkotikaförgiftning. Den främsta orsaken till att dessa fall fanns med bland de anmälda brotten är att polisen vid anmälningstillfället hade en misstanke om att en brottslig gärning hade begåtts. Anmälan rubricerades som fullbordat mord, dråp eller misshandel med dödlig utgång för att man skulle kunna initiera en förundersökning. Under förundersökningens gång visade det sig att det inte förelåg något brott, varför förundersökningen lades ned och brottsmisstanken avskrevs. Dessa anmälningar kvarstår dock i statistiken över anmälda fall av dödligt våld.

Underskattning av det dödliga våldet

Det förekommer även underskattningar i statistiken över dödligt våld. Ett exempel är att dödligt våld anmäls som vållande till annans död. En genomgång av samtliga anmälda fall av vållande till annans död, som inte avsåg arbetsplats- eller trafikolyckor under åren 2002–2006, visade att ett litet antal av de anmälda fallen avsåg våldsbrott med dödlig utgång. Dessa fall borde, enligt de instruktioner polisen använder

vid brottsrubricering, ha registrerats som mord, dråp eller misshandel med dödlig utgång (Ryning 2003).

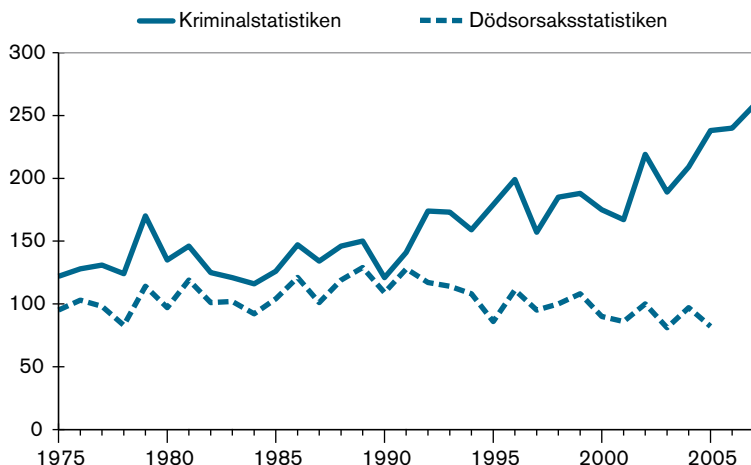
En annan felkälla till den dolda brottsligheten kan vara oklarheter kring personer som anmälts som försvunna. Ett litet antal försvunna hittas aldrig, men några återfinns som offer för dödligt våld efter en kortare eller längre tid. Dessutom har antalet obduktioner minskat, bland annat på grund av lagändringar, vilket kan dölja offer för dödligt våld (Veress 1994, Rammer m.fl. 1997).

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det dödliga våldet enligt kriminalstatistiken är kraftigt överskattat och att så har varit fallet under lång tid.

Brottsutveckling

Det dödliga våldet har, enligt dödsorsaksstatistiken, sedan mitten av 1970-talet legat relativt konstant på omkring 100 brott per år (figur 1). Statistiken över anmälda brott visar dock en annan bild av utvecklingen. Enligt den anmäldes i genomsnitt 135 fullbordade mord, dråp och misshandel med dödlig utgång per år under perioden 1975–1990. Under 1990-talet ökade det genomsnittliga antalet anmälda fall till 168 brott per år, och till och med år 2007 har genomsnittssiffran sedan år 2000 fortsatt att öka till ett genomsnitt på 212 anmälda fall per år.

Ökningen av de anmälda brotten i kriminalstatistiken motsvarar dock ingen verklig ökning av det dödliga våldet i Sverige över tid. Som

Figur 1. Antal fall av dödligt våld i Sverige enligt statistiken över anmälda brott respektive dödsorsaksstatistiken, åren 1975–2007 (dödsorsaksstatistiken till och med år 2005). Källa: Brå; SoS.

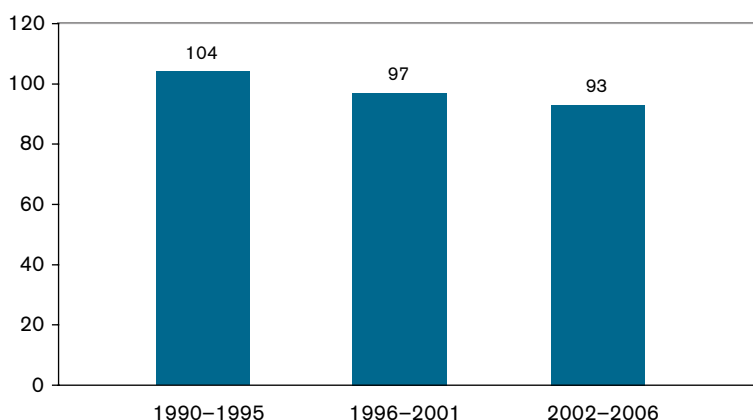
framgår ovan visar dödsorsaksstatistiken således att antalet fall ända sedan år 1975 har pendlat kring 100 fall per år. Den stora ökningen av antalet anmälda brott sedan början 1990-talet förklaras i huvudsak av det anmälningssystem som polisen då införde (t.ex. Rying 2000 och 2003, se även under rubriken *Dold brottslighet*).

En pågående specialstudie av det dödliga våldet i Sverige sedan år 1990 utgör en tredje möjlighet att följa utvecklingen av dessa brott. Enligt denna har det dödliga våldet minskat sedan år 1990, något som också bekräftas av utvecklingen enligt dödsorsaksstatistiken. Vid en jämförelse mellan perioderna 1990–1995 och 2002–2006 har en minskning skett med i genomsnitt elva brott per år eller drygt 10 procent (figur 2).

Kan förbättrad sjukvård ligga bakom minskningen av dödligt våld?

Det finns ingen entydig förklaring till den redovisade nedgången av dödligt våld. Framsteg inom sjukvården har under lång tid förts fram som en delförklaring till det sjunkande antalet offer för dödligt våld (t.ex. Sveri 1974, Harris m.fl. 2002). Ökade medicinska kunskaper om våldsskador samt en snabbare och bättre akutsjukvård skulle enligt denna hypotes kunna innebära att fler våldsoffer räddas i dag än tidigare.

Estrada (2005) visar dock genom en sammanställning av sjukvårdsdata avseende perioden 1974–2002, att antalet patienter som behandlats för kniv- eller skottskador, det vill säga de våldsmetoder som majoriteten av offren för dödligt våld avlider genom, inte visar någon ökning.

Figur 2. Genomsnittligt antal offer per år för dödligt våld i Sverige 1990–2006.

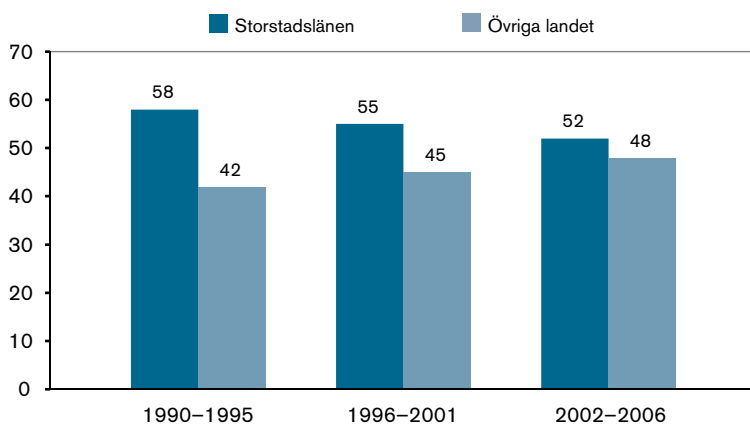
Även resultaten i detta avsnitt talar mot att förbättrad sjukvård på ett avgörande sätt har påverkat nedgången av det dödliga våldet. De allra flesta offer för dödligt våld avlider nämligen omedelbart (inom en halvtimme) efter brottet. Här går det inte att se några förändringar sedan år 1990. En stor och nämligen oförändrad andel av det dödliga våldet äger dessutom rum inomhus utan andra närvarande som kan kalla på hjälp från sjukvården. Även i de fall då andra personer var närvarande, var det i familjefallen ofta små barn och i fallen mellan bekanta utanför familjen, ofta alkoholpåverkade missbrukare. Två vittneskategorier som hade små möjligheter att snabbt ingripa och kalla på adekvat hjälp.

I en studie av det dödliga våldet som begåtts av 15–17-åringar under perioden 1982–2005 framgår att majoriteten av fallen inträffat i det ofentliga rummet (Granath 2007). Här finns alltså större möjlighet för andra människor att ingripa och tillkalla hjälp. Men inte heller i denna undersökning framgick det att våldet blivit grövre eller att en förbättrad sjukvård på ett tydligt sätt kan förklara förhållandet att dödligt våld mellan unga inte ökat i Sverige (Granath 2007, 2008). Sammantaget framstår, utifrån tillgänglig kunskap, nivån på det dödliga våldet under perioden 1990–2006 som nämligen opåverkad av en eventuellt förbättrad vård.

Regional fördelning

Det dödliga våldet är en till antalet liten brottstyp, och de i genomsnitt 100 fall som begås årligen är svåra att beskriva geografiskt. Det finns flera regioner som genomgående har ett mycket litet antal fall och i andra regioner fluktuerar nivåerna år från år. Av det skälet görs här en kortare redovisning av utvecklingen för dels storstadslänen Stockholm, Västra Götaland och Skåne sammantaget, dels övriga län sammanlagda. I storstadslänen bor omkring hälften av Sveriges befolkning. Det innebär att dessa län sammantaget är något överrepresenterade, då i genomsnitt 55 procent av alla fall av dödligt våld sker i storstadslänen. Emellertid har det skett vissa förändringar över tid, vilka innebär att skillnaden mot övriga landet nära nog har försvunnit (figur 3).

I många fall finns det skillnader i omständigheterna kring brotten beroende på om de begåtts i ett storstadslän eller inte. I storstadslänen sker en större andel fall där de inblandade inte känner varandra medan andelen familjefall är högre i övriga landet. Det är dubbelt så vanligt att det finns brottsliga motiv bakom dödandet i storstadslänen än i övrigt, det vill säga gärningspersonen dödar offret i någon form av uppgörelse i kriminella kretsar eller brotten sker i samband med att offret till exempel rånas av gärningspersonen. Däremot är psykisk sjukdom som utlösande orsak betydligt vanligare utanför storstadslä-

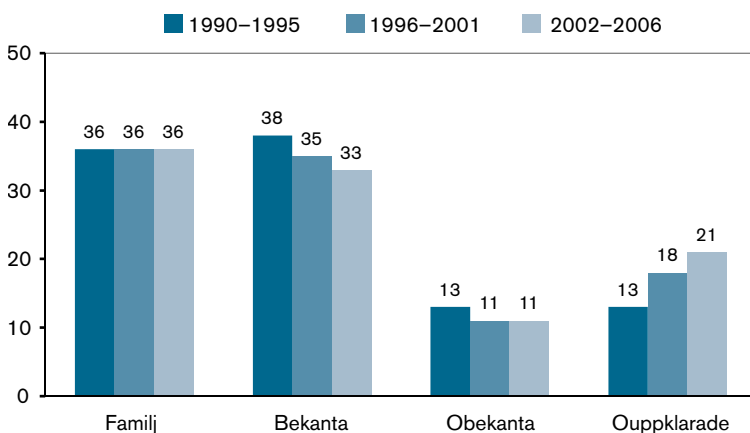
Figur 3. Regional fördelning av det dödliga våldet i Sverige perioden 1990-2006. Genomsnittliga andelar (procent).

nen. Vidare är både gärningspersonerna och offren i storadslänet mindre ofta alkoholiserade, de inblandade är något yngre och skjutvapen vanligare än i övriga landet. Dessutom är andelen uppklarade fall påtagligt högre utanför storadslänet, särskilt över tid.

Brottsstruktur

Relationer

Dödligt våld begås i mycket hög utsträckning (70 procent) av personer som känner offret (figur 4).

Figur 4. Offer för dödligt våld fördelat på relation till gärningspersonen perioden 1990-2006. Genomsnittliga andelar (procent).

Det dödliga våldet inom familjen sker vanligen i hemmiljön. Kvinnor 15 år och äldre dominerar som offer i familjefallen. I genomsnitt dödas 20 kvinnor varje år av någon inom familjen eller släkten. En klar majoritet dödas av en man som de vid tillfället hade eller hade haft en nära relation till: i genomsnitt 17 kvinnor per år sedan år 1990.

Det dödliga våldet mot kvinnor i nära relationer har inte ökat över tid. I stället har dessa fall minskat sedan 1970-talet (Brå 2007c). De vanligaste motiven är svartsjuka- och separationsproblematik. Det är också relativt vanligt att kvinnan tidigare utsatts för våld och hot från gärningspersonens sida. Brotten sker ofta i bostadsmiljön, utan utomstående vittnen och i socialt marginaliserade miljöer.

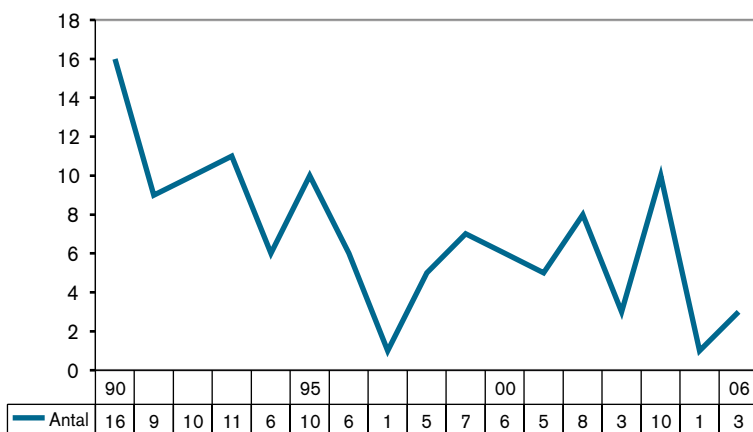
I 30 procent av familjefallen, eller i genomsnitt elva fall per år, är offret av manligt kön (inklusive barn under 15 år). Fyra av dessa manliga offer dödas av en kvinna i en nära relation. Till skillnad mot när en kvinna dödas inom ramen för en sådan relation är det mest frekventa motivet för kvinnor som gärningspersoner någon form av bråk i en relation där båda parter är missbrukare. Det är vidare nästan lika vanligt att den kvinnliga gärningspersonen i dessa fall dödar mannen som en reaktion på det våld han tidigare utsatt henne för, som det är med svartsjuka- och separationsproblematik som motiv för manliga gärningspersoner. I omkring två av de i genomsnitt elva familjefallen dödas det manliga offret av sitt vuxna barn. Liksom när kvinnor dödas av sina barn, är psykisk sjukdom vanligt hos gärningspersonerna, men också missbruksrelaterade bråk är relativt vanliga. I övrigt är det i huvudsak fråga om pojkar under 15 år som dödas av någon av föräldrarna och i enstaka fall förekommer det dödligt våld mellan syskon eller annan familjemedlem.

DÖDLIGT VÅLD MOT BARN

Det dödliga våldet mot barn får ofta mycket uppmärksamhet, och det kan utifrån debatten lätt uppfattas som att denna typ av dödligt våld har ökat. I själva verket har denna offerkategori minskat sedan 1970-talet (Ryning 2004, Janson m.fl. 2007). Sedan början av 1990-talet är det fråga om en halvering av antalet barn under 15 år som offer för dödligt våld, från i genomsnitt tio barn per år under perioden 1990–1995 till i genomsnitt fem barn per år därefter (figur 5). Det är framför allt fall där gärningspersonerna var föräldrar som begick självmord i samband med brottet som minskade under denna period.

I nära 90 procent av fallen är föräldrarna gärningspersoner när barn blir offer för dödligt våld. Självmord är vanligt förekommande när en förälder dödar sitt barn. I genomsnitt begick eller försökte gärningspersonerna begå självmord i nära hälften av fallen under perioden 1990–2006.

Figur 5. Antal barn under 15 år som offer för dödligt våld per år under perioden 1990–2006.

Enligt Temrin och Nordlund (2003) kan omständigheterna kring de fall där föräldrar är gärningspersoner grovt delas in i tre grupper:

- Psykiskt sjuka kvinnor, som kväver sitt nyfödda barn.
- Psykiskt sjuka och deprimerade föräldrar som i samband med självmord tar med sig barnen i döden, till exempel i samband med en separation.
- Fall där barnen misshandlas till döds. Här kan det ofta vara fråga om manliga gärningspersoner med till exempel personlighetsstörningar, ibland med missbruksproblem och/eller sedan tidigare kriminellt belastade.

Det är mycket ovanligt att barn under 15 år dödas av en för dem obekant person. För perioden 1990–2006 finns tre kända sådana fall redovisade och i ytterligare sex fall är brotten ouppklarade.

Med en fjärdedel av barnoffren utgör spädbarnen (under ett år) den enskilt största årsgruppen. Barn i förskoleåldern (upp till sju år) utgör sammanlagt nära 70 procent av barnoffren. Ju yngre offret är, desto vanligare är det att modern är gärningsperson. Brottplatsen är vanligen hemmiljön. I jämförelse med dödligt våld generellt är alkoholpåverkan och missbruk hos gärningspersonerna ovanligt och andelen tidigare kriminellt belastade mindre. Psykisk sjukdom hos gärningspersonen är mycket vanligt när offren är barn.

DÖDLIGT VÅLD MELLAN BEKANTA RESPEKTIVE OBEKANTA

Det dödliga våldet mellan *bekanta* som inte är släkt begås oftast mellan personer som känner varandra väl. Det är ofta fråga om våld mellan män i missbruksrelaterade och kriminella kretsar. Brotten sker i

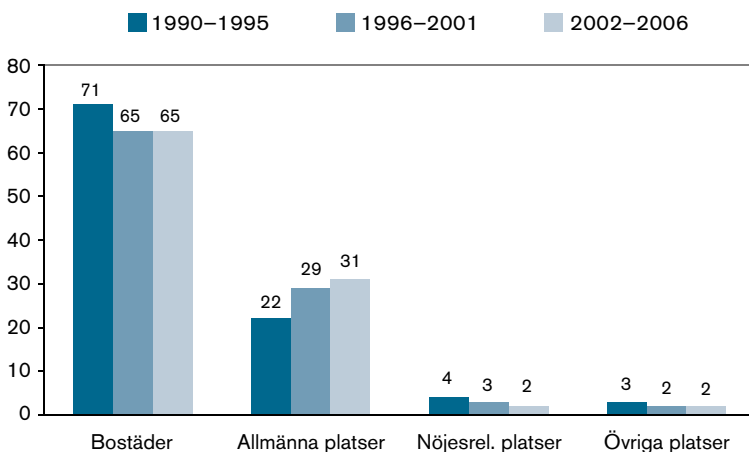
mycket hög utsträckning i bostadsmiljön. I 60 procent av fallen är såväl offer som gärningspersoner alkoholmissbrukare. Motiven domineras av så kallade »fyllibråk« om objektivt sett bagatellartade saker, respektive av uppgörelser i kriminella kretsar. Dessa brott sker ofta i slutna miljöer och kniv används i omkring hälften av fallen.

Det dödliga våldet mellan *obekanta* utgörs till stor del av det som brukar benämnas det dödliga gatuvåldet. Det drabbar ofta yngre män på allmänna eller nöjesrelaterade platser i samband med händelser som börjar som mer eller mindre bagatellartade konflikter. Denna typ av dödligt våld har minskat något jämfört med 1990-talets första hälft.

Fall där offret dödas av en obekant gärningsperson i samband med annan brottslighet, till exempel rån eller inbrott i offrets bostad, är mycket ovanliga (det sker ungefär två gånger per år). Dödligt våld med hatbrottsmotiv är också sällsynt och sker i genomsnitt knappt en gång per år. Även sexualmord är mycket ovanliga i Sverige.

Brottsplatser

Det dödliga våldet utspelas i huvudsak i bostadsmiljön (figur 6). I genomsnitt sker omkring 70 procent av fallen i sådana miljöer, vilket hänger samman med den höga andelen fall där de inblandade känner varandra på ett eller annat sätt. Sedan år 1990 har andelen fall i bostäder minskat något, samtidigt som andelen fall på allmän plats har ökat. Bostadsfallen motsvaras av en minskning också rent antalsmässigt, medan antalet fall på allmän plats är detsamma i början och i slutet av undersökningsperioden.

Figur 6. Brottsplatser vid dödligt våld perioden 1990–2006. Genomsnittliga andelar (procent).

Karaktäristiskt för *bostadsfallen* är bristen på insyn från utomstående. Dessa fall av dödligt våld sker nästan uteslutande med inblandade som känner varandra. Det innebär att det är svårt för utomstående att ingripa och förhindra brotten. När brottsituationerna uppstår kan också den sociala bindningen mellan de inblandade bidra till att försök att få hjälp utifrån hindras eller försenas. Dessutom är det mindre vanligt att andra personer är närvarande vid dessa fall, jämfört med dem som äger rum utanför hemmet. I bostadsmiljön finns också knivar – det vanligast förekommande vapnet vid dödligt våld – lätt tillgängliga. Det är således mycket ovanligt att dödligt våld i bostadsmiljön sker mellan inblandade som är obekanta med varandra. När det förekommer är det nästan alltid kopplat till brottsliga motiv, såsom bostadsinbrott eller rån.

Det dödliga våldet på *allmänna platser* karaktäriseras av fall där de inblandade är obekanta med varandra och även av en stor andel ouppklarade fall. Här återfinns det så kallade dödliga gatuvåldet. Denna typ av dödligt våld sker i mycket stor utsträckning mellan unga män och initieras ofta genom bagatellbråk. Det är också mycket vanligt att de inblandade i gatuvåld är alkoholpåverkade. Men det dödliga våldet på allmänna platser omfattar även fall av så kallade gängbråk, våld som sker med rasistiska motiv eller som riktas mot personer som är homosexuella. En viss del dödligt våld på allmän plats inträffar i samband med annan brottslighet, exempelvis rån. Trots den uppmärksamhet dessa fall väcker i massmedia och samhällsdebatten med mera är de inte särskilt vanligt förekommande och det finns inte heller någon tendens till ökning.

Det dödliga våldet på *nöjesrelaterade platser* är inte heller särskilt vanligt och har dessutom minskat under senare tid. Omständigheterna vid dessa fall påminner ofta om omständigheterna vid det dödliga gatuvåldet. Ökningen av människors deltagande i nöjeslivet har angetts som en förklaring till det ökande våldet i Sverige under efterkrigstiden (Wikström 1985 och 1992). Det finns dock inga data som talar för att en sådan utveckling skulle ha haft någon stor betydelse när det gäller denna typ av dödligt våld.

Det förekommer också ett fåtal fall av dödligt våld begånget på platser som är mer svårkaraktäriserade som typ av brottsplats, varför de i denna undersökning benämns som *övriga platser*. Exempel på sådana platser är inhägnade hamnområden, militärområden eller mer slutna arbetsplatser som till exempel fabriks- eller kontorslokaler. De fall som äger rum på sådana platser skiljer sig inte nämnvärt från det dödliga våldet generellt. Det sker huvudsakligen mellan personer som på något sätt känner varandra.

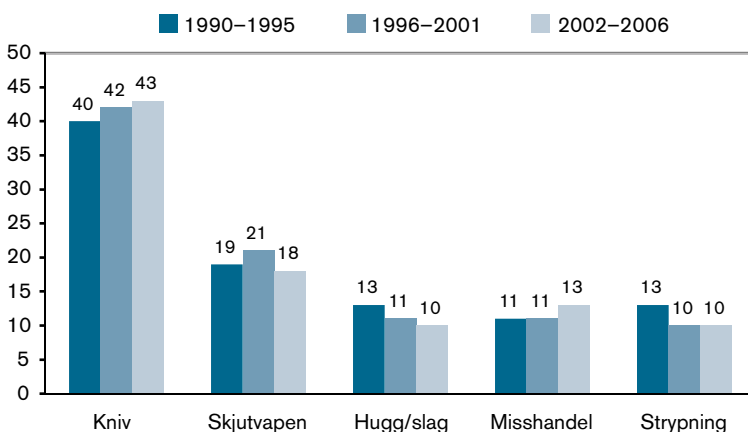
Våldsmetoder

I tre av fyra fall av dödligt våld användes ett vapen under perioden 1990–2006 (figur 7).

Det dödliga våldet med *kniv* har alltsedan 1970-talet varit dominerande i Sverige. Denna våldsmetod är starkt förknippad med det dödliga våldet inomhus, vilket i stor utsträckning kan förklaras av att knivar finns till hands i bostäder. Det dödliga våldet med *skjutvapen* har sedan början av 1990-talet utgjort omkring 20 procent av fallen. Antalet fall har dock minskat något under samma period. I ungefär 60 procent av dessa brott hade gärningspersonen inte licens för vapnet. Det finns flera viktiga skillnader mellan fallen där gärningspersonerna hade licens för vapnet och fallen utan licens.

När gärningspersonen hade licens för vapnet var offret oftast en kvinna, gärningspersonen en man i nära relation och brottet hängde samman med svartsjuka- och separationsproblematik. Ibland blev även parets barn offer. Psykisk sjukdom låg bakom en relativt stor andel av dessa fall, vilket bekräftas av den höga andelen självmord eller självmordsförsök, 50 procent, vid dessa fall. Den höga förekomsten av självmord speglar också det faktum att användningen av skjutvapen vid dödligt våld är den enskilda våldsmetod som är starkast förknippad med självmord hos gärningspersonen.

Fallen med skjutvapen utan licens riktar sig i huvudsak mot en för gärningspersonen bekant person där någon form av uppgörelse eller hämnd, ofta i kriminella och/eller missbrukarkretsar, är vanliga motiv. Självmord är mycket ovanligt i samband med dessa fall.

Figur 7. Våldsmetoder vid dödligt våld perioden 1990–2006. Genomsnittliga andelar (procent).

Det dödliga våldet med *hugg- eller slagvapen*, exempelvis yxa eller planka, sker ofta mellan bekanta i missbruksrelaterade sammanhang eller mellan personer som har en nära relation. Ett annat relativt vanligt sammanhang är där gärningspersonen dödar någon av sina föräldrar.

Det dödliga våldet genom *misshandel* är inte särskilt vanligt förekommande och har en stabil nivå runt 11–12 fall per år. Dessa fall sker i mycket stor utsträckning i missbruksrelaterade sammanhang mellan personer som är bekanta eller i samband med relativt bagatellartade händelser på allmän plats mellan personer som är obekanta med varandra sedan tidigare.

Det dödliga våldet genom *strykning/kvävning* har minskat något på senare år, delvis med anledning av att det dödliga våldet mot barn har minskat. När barn, i synnerhet de allra yngsta, dödas är nämligen strykning eller kvävning den enskilt vanligaste dödsorsaken. Det är vidare dubbelt så vanligt att kvinnor blir offer för denna våldsmetod jämfört med män. Relativt ofta handlar det då om kvinnor som stryps eller kvävs till döds av en man som de har en nära relation till.

Motiv

I forskningen om det dödliga våldet brukar man huvudsakligen dela upp motiven i två kategorier: *expressiva* och *instrumentella* motiv (t.ex. Block och Block 1991 och 1992). Med *expressiva motiv* menas här dödligt våld vars främsta syfte är att, av olika skäl, med våld skada eller döda offret – brottet är ett mål i sig och andra eventuella motiv är sekundära. Dödligt våld med *expressiva* motiv sker ofta impulsivt och i stark affekt. Vapen- eller våldsmetoden avgörs av situationen och av vad som finns till hands. Exempel på dessa fall kan vara dödande på grund av svartsjuka- och separationsproblematik eller så kallade fylleråk.

Vid dödligt våld med *instrumentella motiv* är i stället det huvudsakliga målet att erövra pengar eller andra föremål, men inte att döda offret. Exempel är de fall som sker i samband med annan brottslighet, som när gärningspersonen/-personerna gör inbrott i ett hus när ägaren råkar vara hemma eller i samband med ett rån. Men det kan också handla om uppgörelser i undre världen. Gärningspersonen utser då ofta i förväg ett offer och har bestämt såväl brottsplats som med vilken våldsmetod han ska hota, skada eller döda offret.

Det dödliga våldet i Sverige begås i mycket stor utsträckning av *expressiva* skäl.²⁷ Endast en dryg tiondel av det dödliga våldet begås av *instrumentella* skäl i samband med annan vinningsbrottslighet (16 procent åren 2002–2006).

²⁷ Även i undersökningar från andra länder som USA och Australien är detta fallet (Block och Block 1992, Polk 1994).

Den vanligaste kategorin bland de expressiva brotten är så kallade *bagatellbråk*, som utgör ungefär en tredjedel av allt dödligt våld. De sker oftast av objektivt sett bagatellartade orsaker. I stor utsträckning inträffar dessa fall i missbruksrelaterade kretsar där bråk om en flaska alkohol, en mindre summa pengar eller någon oförrätt ofta ligger till grund för våldet. Även det så kallade dödliga gatuvåldet, brott som sker på allmänna platser mellan inblandade som är obekanta med varandra, har vanligen ett motiv som hör till denna motivgrupp. Ofta är det fråga om knuffar eller missuppfattningar mellan alkoholpåverkade unga män som utgör bakgrunden till dessa ofta mycket uppmärksammade fall.

Den andra stora kategorin bland de expressiva brotten är de där det finns en *svartsjuka- och separationsproblematik*. Dessa motiv står bakom en knapp femtedel av det dödliga våldet. I mycket stor utsträckning är gärningspersonen en man som dödar en kvinna som han har eller har haft en nära relation till. Den tredje kategorin – en dryg tiondel av brotten – är den där gärningspersonen begår brottet under inflytande av en *psykisk sjukdom* och där inga andra kända motiv finns (läs mer om denna grupp av gärningspersoner på s. 75).

I en dryg femtedel av fallen är motiven okända. Det gäller framför allt de ouppklarade fallen och beror främst på två orsaker. Dels är det många gånger oklart varför offret dödats, dels kan det vara så att polisen inte vill lämna ut sådana uppgifter då det kan försvåra utredningen.

Andelsmässigt har inte motivfördelningen förändrats särskilt mycket över tid. Den enda motivkategori som har ökat sin andel något är fall som begås i samband med annan brottslighet.

Offer och gärningspersoner

Kön

När det gäller könsfördelningen vid dödligt våld dominerar män, både som gärningsperson och offer. Totalt utgör männen 90 procent av gärningspersonerna, en andel som har varit oförändrad sedan flera hundra år i Sverige (von Hofer 2008) och omkring två tredjedelar av offren. Sedan år 1990 har inga påtagliga förändringar kunnat noteras.

GÄRNINGSPERSONERNAS KÖN

Det finns flera stora skillnader mellan det dödliga våldet som begås av kvinnliga respektive manliga gärningspersoner.

Kvinnliga gärningspersoners dödande är starkt koncentrerat till familjen. I 80 procent av fallen var offret en familjemedlem, och då ofta en man med vilken kvinnan hade en nära relation. Det gäller i nära hälften av fallen eller i genomsnitt fyra fall per år. Men även barn under 15 år, särskilt de små barnen, utgör med nära 30 procent en stor del av det kvinnliga dödliga våldet.

Av den påtagliga ansamlingen av familjefall följer att 90 procent av brotten sker i hemmiljö. Ofta är bagatellbråk eller psykisk sjukdom bakgrund till brotten. Kvinnor dödar mycket sällan en för dem obekant person. Under undersökningsperioden (1990–2006) fanns det inte heller något fall av sexualmord, hedersmord eller dödligt brott med hatbrottsmotiv där gärningspersonen är kvinna.

De manliga gärningspersonernas dödliga våld är i nära hälften av fallen (46 procent) riktat mot en bekant utanför familjen. Det handlar då ofta om dödligt våld begånget i missbruks- och kriminella miljöer. I 20 procent av fallen är offret en kvinna som mannen har haft en nära relation till, medan det dödliga våldet i cirka fem procent av fallen är riktat mot barn under 15 år. Liksom de kvinnliga gärningspersonerna begår även männen i stor utsträckning dödligt våld i bostadsmiljön. Männen begår dock en större andel av brotten på allmänna platser jämfört med de kvinnliga gärningspersonerna (32 procent/10 procent).

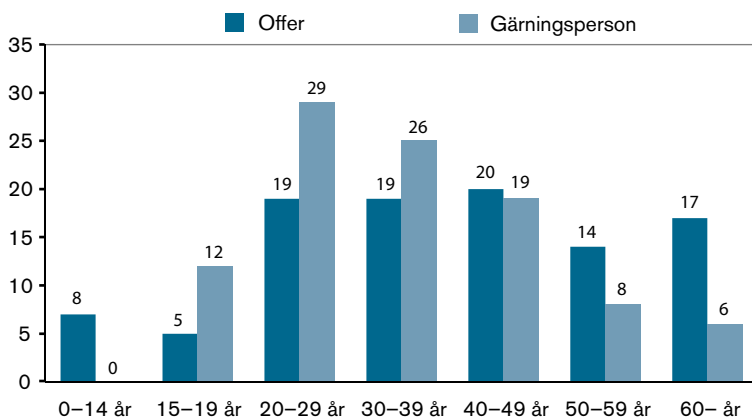
När det gäller alkoholpåverkan och alkoholmissbruk är fördelningen nära nog densamma för de manliga som för de kvinnliga gärningspersonerna (beskrivs mer utförligt nedan). En svensk studie av samtliga personer lagförda för dödligt våld under perioden 1995–2001, visar dock att de kvinnliga förövarna har fler problem i sin psykosociala bakgrund än de manliga förövarna. Betydligt fler av dem var uppväxta i ett ogynnsamt emotionellt klimat och/eller utsatta för sexuella övergrepp och/eller hade föräldrar med psykiska problem eller sjukdom (Yourstone 2003).

OFFRENS KÖN

Stora skillnader finns också när man jämför kvinnor och män som offer. Kvinnliga offer dödas i nära 80 procent av fallen inom familjen, medan endast 20 procent av männen blir offer för dödligt våld i familjen. I nära hälften av fallen med kvinnliga offer är gärningspersonen en man med vilken offret hade haft en nära relation till. Motsvarande andel för manliga offer är sju procent. Manliga offer dödas i stället oftare av en man han är nära bekant med, företrädesvis i missbruks- och kriminella kretsar. Av detta följer att bostadsmiljön är en påtagligt vanligare brottsplats vid dödligt våld mot kvinnliga offer, även om största delen av det dödliga våldet mot män också sker i en bostad. Det är dessutom betydligt vanligare att de manliga offren är alkoholpåverkade och alkoholmissbrukare än de kvinnliga.

Åldersfördelning

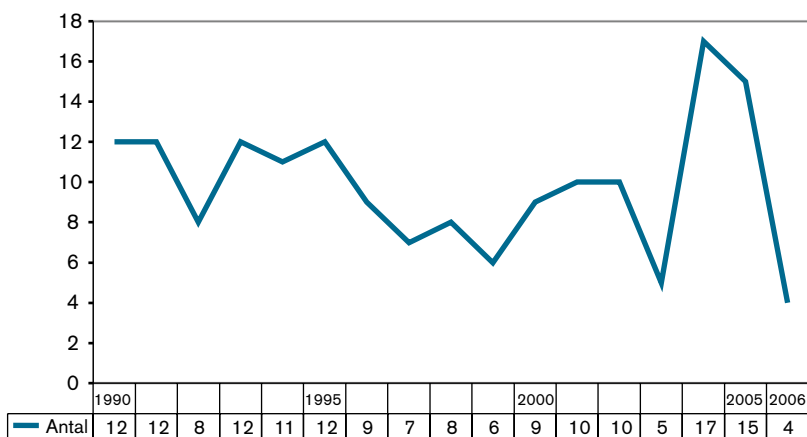
Det finns stora skillnader i åldersfördelningen bland de inblandade vid dödligt våld. Gärningspersonerna tenderar att vara yngre än brottsoffren (figur 8). Medianåldern under perioden 1990–2006 var 32 år för gärningspersonerna och 40 år för offren, något som inte har förändrats

Figur 8. Åldersfördelning för offer och gärningspersoner vid dödligt våld, åren 1990–2006. Genomsnittliga andelar (procent).

över tid. Sex av gärningspersonerna var under 15 år och därmed inte straffmyndiga. Notera att dessa inte ingår i figur 8.

En uppmärksammas grupp bland gärningspersonerna är ungdomar (15–19 år). Det dödliga våld de begår blir ofta omskrivet i media. Dessa fall inträffar ofta på allmän plats och under helgkvällar. Våldet sker vidare ofta med kniv eller genom misshandel mellan personer som är obekanta med varandra. Inte sällan startar våldet av någon bagatellartad orsak, exempelvis en knuff. Antalet gärningspersoner i åldern 15–19 år har fluktuerat över tid och även om antalet gärningspersoner i den åldern var ovanligt högt åren 2004 och 2005, har denna ålderskategori inte ökat vare sig antals- eller andelsmässigt (figur 9).

Figur 9. Antal gärningspersoner i åldern 15–19 år under perioden 1990–2006.

Som påtalats tidigare visar även annan forskning att det dödliga ungdomsvåldet hållit sig på en oförändrad nivå (Granath 2007).

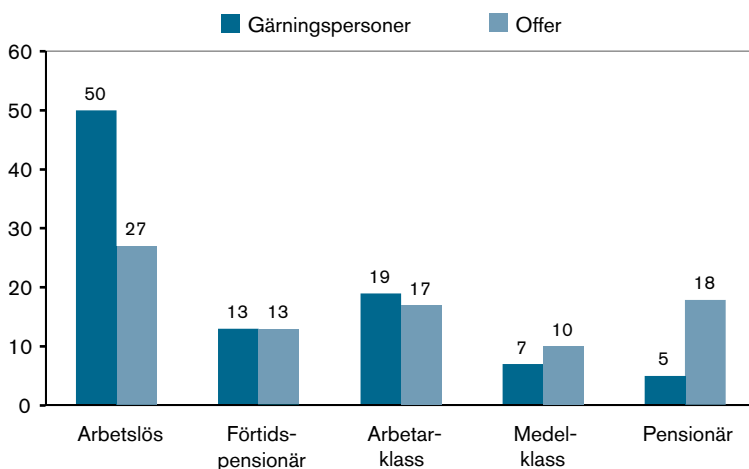
Gärningspersonernas ålder varierar beroende på vilken relation de har till offret. Utfallet speglar i stor utsträckning den livssituation människor har relationsmässigt i olika åldrar. Ju yngre gärningspersonerna är desto vanligare är det att brotten sker utanför familjen. Bland de yngsta gärningspersonerna i åldern 15–19 år har endast 18 procent av det dödliga våldet begåtts inom familjen och 42 procent mot en obekant person. Detta hänger naturligtvis samman med att personer i den åldern oftare än vuxna tillbringar sin tid på allmänna platser, särskilt på kvällar och på helger. Där träffar de också på personer de inte är bekanta med sedan tidigare. När gärningspersonerna är 40 år eller äldre begås i stället en majoritet av fallen av dödligt våld mot en familjemedlem och endast några procent mot en obekant person.

Alkohol- och narkotikaförekomst²⁸

Enligt Lenke (1990) visar både svensk och internationell forskning om dödligt våld att en stor andel av de inblandade var alkoholpåverkade vid tiden för brottet. Vid det uppklarade dödliga våldet i Sverige under perioden 1990–2006 var i genomsnitt nära 60 procent av gärningspersonerna och knappt 50 procent av offren påverkade av alkohol. Det finns dock en tendens mot en minskning av andelen alkoholpåverkade gärningspersoner och offer över tid. En stor andel av de inblandade personerna är också att beteckna som alkoholmissbrukare: gärningspersonerna i nära 50 procent av fallen och offren i nära 40 procent av fallen.

Det finns svensk forskning som visar att narkotika inte är särskilt vanligt förekommande vid våldsbrott (t.ex. Kühlhorn 1984 och 1996). Under åren 1990–2006 var 30 procent av gärningspersonerna bakom det dödliga våldet bedömda som narkotikamissbrukare och drygt hälften av dem, 16 procent, var narkotikapåverkade vid brottets genomförande. Det var ännu mindre vanligt att offren var narkotikamissbrukare eller narkotikapåverkade: 15 procent respektive 7 procent av offren. Trots att narkotikamissbruk och narkotikapåverkan förekommer i en viss del av fallen kan det konstateras att det är betydligt vanligare att de inblandade vid dödligt våld är alkoholpåverkade eller alkoholmissbrukare.

²⁸ Bortfallsnivåerna i dessa variabler är relativt stora mellan de olika perioderna, varför alkohol- och narkotikaförekomsten här inte redovisas i ett utvecklingsperspektiv.

Figur 10. Socioekonomisk status hos gärningspersoner och offer vid dödligt våld, perioden 1990-2006. Genomsnittliga andelar (procent).

Socioekonomisk status²⁹

De personer som är inblandade i det dödliga våldet tillhör i stor utsträckning de lägsta skikten i samhället socialt sett (figur 10). Ungefär två tredjedelar av gärningspersonerna och närmare hälften av offren i de studerade fallen var antingen arbetslösa eller förtidspensionerade. Denna stora andel marginaliserade personer hänger samman med den i dessa sammanhang vanliga förekomsten av missbruk. 80 procent av de gärningspersoner som i materialet bedömts som alkoholmissbrukare var antingen arbetslösa eller förtidspensionärer.

Socioekonomiskt sett är det dödliga våldet ofta ett inomgruppsrelaterat fenomen, särskilt när det gäller de mest marginaliserade grupperna. Det innebär att gärningspersoner som är arbetslösa eller förtidspensionerade ofta dödar ett offer med samma status. Det gäller även i huvudsak för gärningspersoner som är ålderspensionärer. Inte sällan är det då frågan om en äldre man som dödar sin hustru och därefter begår självmord.

²⁹ Det finns ett relativt stort bortfall inom denna variabel varför något utvecklingsperspektiv inte redovisas här. För gärningspersonerna är bortfallsnivån 13 procent och för offren 29 procent. Den höga nivån för offren beror till stor del på att polisen inte alltid bryr sig om detta då en stor andel av fallen är »självupplärande« och denna omständighet inte är viktig för utredningen. En rimlig bedömning är dock att det redovisade utfallet speglar verkligheten väl.

Tidigare kriminell belastning hos gärningspersonen

Omkring 70 procent av gärningspersonerna vid dödligt våld är kriminellt belastade sedan tidigare enligt polisens belastningsregister (de 115 gärningspersoner som begick självmord i samband med brottet frånräknade). Kriminellt belastade gärningspersoner är särskilt vanliga vid det våld som begås mellan bekanta utanför familjen. Några förändringar i detta avseende har inte skett sedan år 1990. Sett över en ännu längre tidsperiod har emellertid en påtaglig ökning av de kriminellt belastade ägt rum. En undersökning av personer lagförda för dödligt våld i Stockholms kommun under perioden 1951–1991 (Ryning 1996) visar att andelen tidigare kriminellt belastade gärningspersoner ökade från 33 procent på 1950-talet till 77 procent under perioden 1980–1991.

Psykisk sjukdom eller störning hos gärningspersonerna

RÄTTSPSYKIATRISKA UNDERSÖKNINGAR

Det är mycket vanligt att de gärningspersoner som begår dödligt våld har någon form av psykisk sjukdom eller psykisk störning. För att domstolen ska kunna avgöra om en gärningsperson ska dömas till fängelse eller rättspsykiatrisk vård, kan man besluta om en rättspsykiatrisk undersökning (RPV) enligt lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning. En sådan syftar till att man ska få reda på om gärningspersonen lider av en så kallad allvarlig psykisk störning, vilket är en förutsättning för att påföljden ska kunna bli rättspsykiatrisk vård.

Under perioden 1990–2006 beslutades det om rättspsykiatrisk undersökning i genomsnitt i 59 procent av fallen. Denna andel har varierat genom åren, men någon tydlig trend finns inte. Ju allvarligare brottsrubriceringen är desto vanligare är det med en beslutad RPU. I fallen rubricerade som mord är det mer än dubbelt så vanligt med en rättspsykiatrisk undersökning som i de fall där brottsrubriceringen var vållande till annans död (71 procent jämfört med 28 procent). Där emot fanns det inga större skillnader i besluten sett till faktorer som ålder eller om gärningspersonen var född i Sverige eller inte.

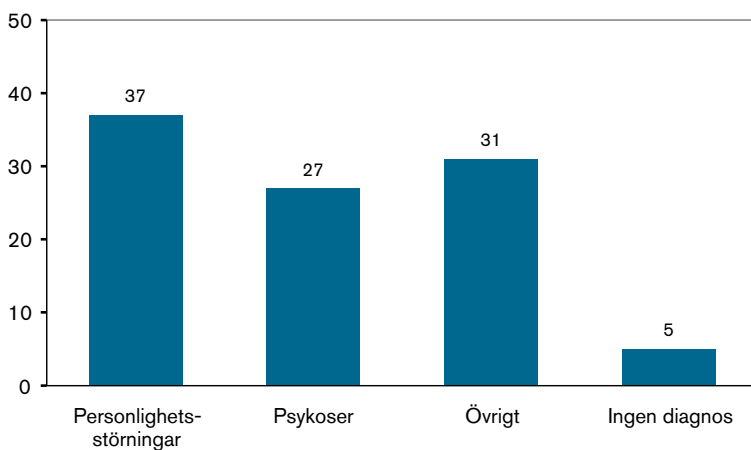
FÖREKOMST AV PSYKISK SJUKDOM ELLER PSYKISK STÖRNING

Vid dödligt våld finns det ett relativt stort inslag av gärningspersoner med psykisk sjukdom eller andra psykiska störningar. Av de närmare tre femtedelar av gärningspersonerna som genomgick RPU fick de flesta (95 procent) minst en psykiatrisk diagnos. För övriga gärningspersoner som *inte* genomgick RPU beslutades i stället i knappt 20 procent av fallen om en liten sinnesundersökning, en så kallad § 7-undersökning, lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål m.m., varvid drygt 70 procent fick minst en psykiatrisk diagnos. Av samtliga gärningspersoner som genomgick någon form av psykiatrisk utredning, bedömdes 90 procent ha en psykisk sjukdom eller någon annan psy-

kisk störning. Andelen ökar något, till 91 procent, om de 115 gärningspersoner som begick självmord i samband med brottet, vilka i de flesta fall bedömdes ha lidit av depressioner, räknas in.³⁰ Denna höga nivå stämmer väl överens med det som framkommer i annan forskning i frågan (t.ex. Fazel och Grann 2004).

Av de gärningspersoner som genomgick rättspsykiatrisk undersökning (RPU) faller nära två tredjedelar under två kategorier av diagnoser: personlighetsstörningar och psykosjukdomar (figur 11). Den enskilt största kategorin, *personlighetsstörningar*, utgjorde nära 40 procent av gruppen. Gärningspersoner med personlighetsstörning utgör ofta en stor andel av brottspopulationer vid grova våldsbrott (t.ex. Belfrage 1995). De personlighetsstörda gärningspersoner som förekommer vid dödligt våld kan i huvudsak sägas karaktäriseras av att ha bland annat impuls kontrollstörningar eller avsaknad av/eller bristande empatiförmåga, något som lätt kan leda till våld (Lidberg 2000).

Kategorin *psykos* omfattar ett antal olika diagnoser, såsom olika typer av schizofreni och depressioner. Psykosjukdomar är det som tidigare benämndes som sinnessjukdomar. Även om de olika sjukdomstillstånden inom kategorin skiljer sig åt på många sätt, är en gemensam nämnare att verklighetsuppfattningen är störd genom exempelvis hallucinationer. Detta kan leda till vanföreställningar, missförstånd

Figur 11. Diagnosgrupper hos gärningspersoner vid dödligt våld som genomgått rättspsykiatrisk undersökning (RPU). Perioden 1990–2006. Genomsnittliga andelar (procent).

³⁰ Enligt förarbetena till lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård beskrevs depressioner med självmordstankar som exempel på en allvarlig psykisk störning.

och missuppfattningar i olika situationer, vilket i sin tur kan leda till våldsamma handlingar.

Gruppen *övrigt*, som utgör en knapp tredjedel av de undersökta, innehåller ett antal olika och disparata typer av psykiska störningar. Det är här fråga om missbruksrelaterade diagnoser, liksom om olika typer av stressrelaterade syndrom, men även vissa typer av depressioner och neuropsykiatriska störningar finns inom denna grupp.

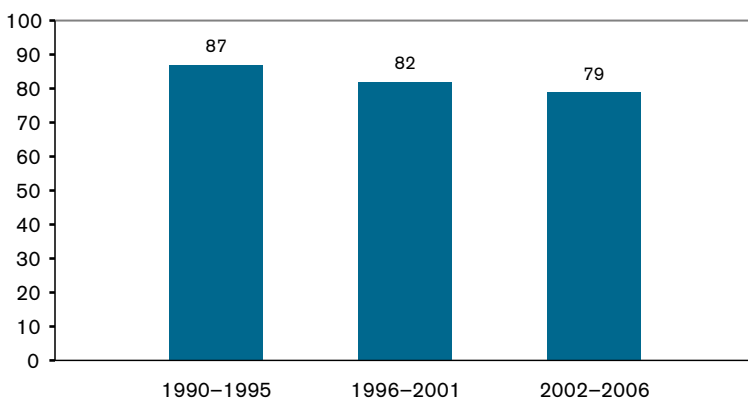
Hantering i rättsväsendet

Uppklaring

Det dödliga våldet är en av de brottskategorier som har den högsta uppklaringsnivån, också över tid. Endast sådana brott som vanligtvis har en naturligt känd gärningsperson vid anmälningstillfället, som butiksstöld, narkotikabrott och rattfylleri (Dolmén 1994), har en högre andel uppklarade fall. En trolig förklaring till den höga uppklaringsnivån vid dödligt våld är att de inblandade vanligen känner varandra och att polisen därmed relativt enkelt kan klara upp brottet. En annan förklaring är att det dödliga våldet ges prioritet i polisens utredningsarbete. Dessa brott utreds alltid även om misstänkt gärningsperson saknas, något som inte är fallet för många andra brottstyper.

Med uppklarade fall menas här sådana fall där

- gärningspersonen har kunnat lagföras
- det har kunnat fastställas att en viss person begått brottet men begått självmord
- den kände gärningspersonen inte kunnat gripas.

Figur 12. Uppklarade fall av dödligt våld perioden 1990-2006. Genomsnittliga andelar (procent).

Sedan år 1990 har i genomsnitt 83 procent av det dödliga våldet kunnat klaras upp enligt denna definition. Trenden för andelen uppklarade fall har dock varit tydligt nedåtgående under perioden (figur 12). En närmare studie av vad denna minskning beror på återstår att göra.

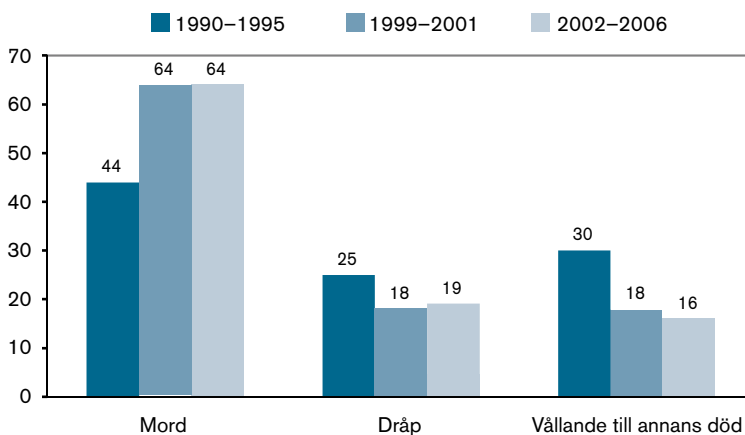
I framtiden kan ouppklarade fall, även äldre sådana, komma att klaras upp i större utsträckning än tidigare. En omständighet som redan ökat möjligheterna att knyta gärningspersoner till brottet är DNA-tekniken. Denna teknik kan dessutom komma att påverka möjligheterna att klara upp äldre fall vid förnyad genomgång, i de fall teknisk bevisning finns bevarad i form av till exempel cigarettfimpar eller flaskor som har använts av gärningspersonen och hittats på brottsplatsen.

Lagföringar vid dödligt våld

BROTTSRUBRICERINGAR

Vid lagföring för dödligt våld används huvudsakligen tre brottsrubriceringar. Det är mord (inklusive medhjälp och anstiftan till mord) och dråp (inklusive barndråp) samt vållande till annans död. Mord och dråp avser olika grad av uppsåtligt dödande, medan rubriceringarna vållande eller grovt vållande till annans död (i kombination med misshandel eller grov misshandel) avser icke uppsåtligt dödande.

De gärningspersoner som lagförs för dödligt våld döms i hög utsträckning för mord (figur 13). Detta förhållande har dock förändrats över tid. Under perioden 1990–1995 dömdes mindre än hälften av de lagförda gärningspersonerna för mord, att jämföra med nära två tredjedelar av fallen under de två perioderna därefter. Sammantaget med lagföringarna för dråp har andelen fall där det dödliga våldet bedömts vara uppsåtligt ökat från 69 procent åren 1990–1995 till 83 procent åren

Figur 13. Fördelning av brottsrubriceringar vid lagföring för dödligt våld under perioden 1990–2006. Genomsnittliga andelar (procent).

2002–2006. Någon juridisk analys av omständigheterna i fallen som ingår i denna undersökning har inte gjorts, men några faktorer förtjänar ändå att nämnas.

Som tidigare redovisats har omständigheterna vid dödligt våld generellt visat sig vara påtagligt stabila över tid. Inte heller har det skett några större förändringar relationsmässigt mellan de inblandade, som skulle kunna förklara en strängare syn på brotten. Skadebilden hos offren har förvisso inte undersökts, men inget tyder på att våldet skulle ha blivit grövre över tid. Exempel på detta är att inga större förändringar skett i vilka våldsmetoder som används vid brotten. Granaths (2007) studie visar att skadorna bland dem som fallit offer för grovt ungdomsvåld varit tämligen oförändrade sedan början av 1980-talet. Analyser av sjukhusdata visar inte heller att antalet offer som behöver läggas in och vårdas på grund av våld förorsakat av vapen skulle ha ökat under de senaste decennierna (Estrada 2005). Utvecklingen mot att allt fler döms för mord bör därför rimligen förstås så att domstolarna väljer att se strängare på dessa brott.

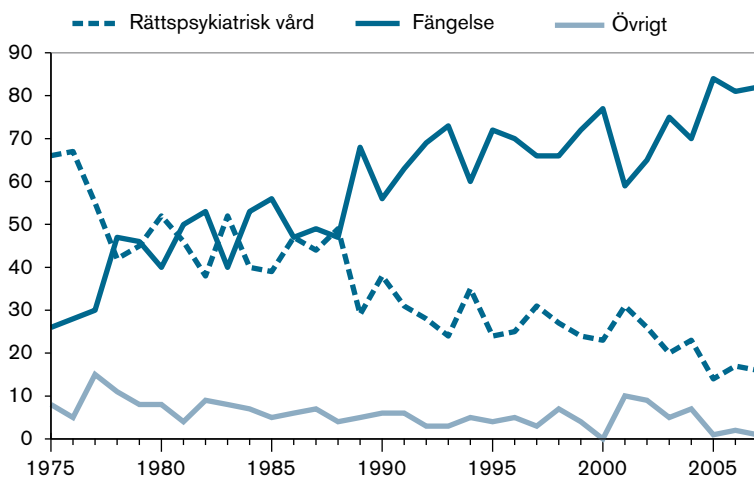
PÅFÖLJDER

Utvecklingen av påföljderna för mord och dråp under de senaste 30 åren visar på en tydlig trend mot en större andel fängelsedömda (figur 14, s. 80). Parallellt med denna utveckling har andelen gärningspersoner som döms till livstids fängelse för mord³¹ ökat från 29 procent (1990–2001) till 39 procent (2002–2006) av samtliga som dömdes till fängelse för detta brott. Ökningen av livstidsdomar beror på att underlaget till att kunna utdöma detta straff har blivit större, vilket främst beror på två grundläggande förändringar. Dels har allt fler förövare av dödligt våld dömts till den strängare rubriceringen mord, dels har allt färre av de morddömda dömts till rättspsykiatrisk vård.

Detta innebär också att de faktiska strafftiderna har ökat över tid. Sedan 1990-talet har nämligen livstidsstraffets faktiska längd och reglerna för villkorlig frigivning ändrats. Före 1990-talet fanns det en praxis som innebar att livstidsstraffet omvandlades till 14–16 års fängelse med villkorlig frigivning efter halva strafftiden. Sedan början av 1990-talet har denna praxis förändrats till mellan 18 och 25 års fängelse, med enstaka undantag för ännu längre straff (Uttersköld 1998, sou 2002:26, sou 2007:90). Sedan år 1999 har också reglerna för villkorlig frigivning ändrats, vilket innebär att man nu tillämpar frigivning efter två tredjedelar av strafftiden (ibid.). Sedan år 2006 kan livstidsdömda personer ansöka om omvandling av sina livstidsstraff efter att ha avtjänat tio år.

Stora förändringar är att vänta i frågan om användandet av livstids fängelse i framtiden. Under lång tid fanns det, enligt två domar av-

³¹ Det är enbart mord (men inte dråp) som har livstids fängelse i straffskalan.

Figur 14. Fördelning av påföljder för gärningspersoner lagförda för mord och dråp (inklusive försök till dessa brott) under perioden 1975–2006. Andelar (procent), RPV = rättspsykiatrisk vård. Källa: Brå.

gjorda i Högsta Domstolen (HD) från år 1985 och år 1999, ingen normalpåföljd för mord, vilket gjorde att domstolarna var relativt fria att välja mellan tio års fängelse och livstids fängelse. År 2007 kom HD med en dom som sade att livstidsstraffet ska vara förbehållet »de allvarligaste fallen«. Domen kom omedelbart att få en påtaglig effekt och sedan dess har domstolarna varit mer återhållsamma med att döma ut denna påföljd (Åklagarmyndigheten 2007). Sedan dess har också en utredning föreslagit att straffskalan för mord ska ändras till 10–18 års fängelse eller fängelse på livstid (SOU 2007:90).

En annan viktig förändring i påföljdsvalet över tid är att rättspsykiatrisk vård döms ut alltmer sällan vid dödligt våld (se figur 14). Detta trots att den övervägande delen av de personer som begår dödligt våld har någon form av psykisk sjukdom eller psykisk störning. Medan omkring 70 procent av de lagförda för mord och dråp (inklusive försök till dessa brott) på 1970-talet dömdes till motsvarande rättspsykiatrisk vård och således endast omkring 30 procent till fängelse, är förhållandet i stort sett det omvända sedan början av 1990-talet. Denna påtagliga förändring har sin bakgrund i två statliga utredningar (SOU 1977:23; SOU 1984:64) som låg till grund för den nya lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård som trädde i kraft år 1992. Utredningarna föreslog bland annat att en mindre andel än tidigare av de psykiskt störda lagöverträdarna skulle dömas till rättspsykiatrisk vård (tidigare slutet psykiatrisk vård). Dessa förändringar i rättsväsendets syn har i särskilt hög grad påverkat påföljdsutvecklingen för dömda för dödligt våld (Ryning 2001).

Brottsförebyggande aspekter

Dödligt våld är en liten brottskategori: endast omkring 100 fall per år. Det innebär att det är mycket svårt att hitta strategier för att förebygga dessa brott. De sker ofta i bostadsmiljön, mellan personer som känner varandra och i stor utsträckning utan vittnen, vilket sammantaget gör att möjligheterna till insyn och ingripande i det akuta skedet är små. Samtidigt är dödligt våld det allvarligaste brott vi känner. Därför är det trots svårigheterna viktigt att finna brottsförebyggande metoder.

Några övergripande aspekter att ta hänsyn till är den frekventa förekomsten av alkoholmissbruk, den stora andelen psykiskt sjuka och störda gärningspersoner och det i övrigt stora sociala utanförskapet vid dessa brott.

Av resultaten i avsnittet om psykiatriska diagnoser framgår att det finns två tydliga riskgrupper som tillsammans utgör omkring två tredjedelar av gärningspersonerna: dels en grupp bestående av de gärningspersoner som är psykiskt sjuka, dels de som är personlighetsstörda.

Gruppen bestående av de psykossjuka, och även de gärningspersoner som begick självmord i samband med brottet, består av instabila män med bland annat psykoser och depressioner som sjukdomsbild. För denna grupp gärningspersoner har psykiatrin av naturliga skäl ett stort ansvar. Många av dem är kända inom psykiatrin sedan tidigare och det finns exempel på att gärningspersonen varit i kontakt med psykiatrin samma dag som det dödliga våldet kom att ske, utan att bli inlagd för vård. Det är således av stor vikt att de gärningspersoner som lider av psykisk sjukdom, depressioner och andra psykiatriska problem får tidig och adekvat hjälp av psykiatrin. Något som också påpekades av regeringens psykiatrisamordnare i en utredning om psykiatrin i Sverige (SOU 2006:100).

Gruppen gärningspersoner med personlighetsstörningar är i stor utsträckning kriminellt belastad. Deras dödliga våld sker ofta i missbruksrelaterade kretsar. En majoritet av gärningspersonerna inom denna grupp var antingen arbetslösa eller förtidspensionerade, vilket innebär att de på många sätt är isolerade från det övriga samhället. För att kunna bryta den destruktiva tillvaro dessa personer lever i, krävs därför kraftfulla och samverkande åtgärder från samhällsinstitutioner som socialtjänsten, missbruksvården, arbetsförmedlingen och polisen (Brookman och Maguire 2003). En sådan strategi skulle även kunna leda till att andra typer av grova våldsbrott förebyggs.

Det finns också enskilda typer av dödligt våld där specifika åtgärder kan tänkas påverka utvecklingen. Dödligt våld mot barn under 15 år sker nästan alltid inom familjen med någon av föräldrarna som gärningsperson. Han eller hon är ofta psykiskt sjuk eller störd och genom uppmärksamhet från mödravårds- och barnavårdscentraler, skolor och psykiatrin kan man fånga upp riskfamiljer. Enligt Janson m.fl.

(2007) har manliga gärningspersoner i dessa sammanhang ofta depressioner med självmordstankar, vilket ibland slutar med så kallade utvidgade självmord. Många av dem har haft kontakt med läkare den närmaste tiden före brottet. Det kan vara svårt att identifiera de personer som är i riskzonen för att begå dödligt våld mot sitt barn, men en mer djupgående bedömning av till exempel psykiatrin kan vara värdefull. Bland de kvinnliga gärningspersonerna finns en koncentration till de små barnen upp till fyra till sex år. Många av dem har ett bristande socialt nätverk, och depressioner och annan psykisk sjukdom finns ofta med i bilden.

Janson m.fl. (ibid.) påpekar att psykiskt sjuka mödrar med pågående graviditet eller små barn därför är en grupp där samhälleliga instanser kanske har den största möjligheten att förebygga denna typ av dödligt våld. Någon förklaring till den påtagliga minskning av det dödliga våldet mot barn under 15 år som redovisats ovan finns ännu inte. Eftersom minskningen i stor utsträckning avser fallen med självmordsinslag kan en möjlig förklaring vara just en större uppmärksamhet från samhällets sida. Nya antidepressiva mediciner kan också ha bidragit till minskningen av dessa fall.

En annan typ av dödligt våld som torde vara möjlig att påverka är det som riktas mot kvinnor i nära relationer. I dessa fall finns ofta en hotbild mot kvinnan från mannens sida sedan tidigare. Många av kvinnorna vågar eller orkar inte ta tag i den hotfulla situationen. En samlad information och samverkan mellan olika myndigheter är betydelsefull för att kunna hjälpa de hotade och misshandlade kvinnorna. Det är också viktigt att det finns en samlad resurs dit utsatta kvinnor kan vända sig. Där skulle de kunna få en kontaktperson som kan hjälpa dem med alla kontakter som de behöver ta för att ordna sin situation och få till exempel medicinsk, psykologisk, ekonomisk, social, polisiär och juridisk hjälp.

Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) i Uppsala är ett exempel på en verksamhet som arbetar med dessa frågor. NCK inrättades år 2006 och är ett nationellt kunskaps- och resurscentrum som har i uppdrag att arbeta med metodutveckling, information, utbildning, kunskaps-sammanställning och forskning om mäns våld mot kvinnor. Centret har en nationell jourtelefon för utsatta kvinnor och även en patient-mottagning för kvinnor som utsatts för fysisk och psykisk misshandel eller sexuella övergrepp.

Referenser

- Belfrage, H. (1995). *Brottsligheten, psykiatrin och sambället. Introduktion till den medicinska kriminologin*. Falköping: Almkvist & Wiksell, Medicin/Liber utbildning.
- Block, C. & Block, R. (1991). Beginning with Wolfgang: An Agenda for Homicide Research. *Journal of Crime and Justice*, vol. 14, no. 2.
- Block, R. & Block, C. (1992). Homicide Syndromes and Vulnerability. *Studies on Crime and Crime Prevention*, vol. 1, no. 1.
- Brookman, F. & Maguire, M. (2003). Reducing Homicide: A Review of the Possibilities. *On-line report 01/03, Home Office*.
www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/rdsolr0103.pdf
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1994), Dolmén, L. (1994). Flödet inom rättsväsendet. I: *Brottsutvecklingen 1992 och 1993*. Rapport 1994:3. Brottsförebyggande rådet. Stockholm: Fritzes Förlag.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). *Dödligt våld mot kvinnor i nära relationer*. Författare: Mikael Rying. Rapport 2001:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *Dödligt våld i kriminalstatistiken*. Författare: Mikael Rying. Rapport 2003:4. www.bra.se
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Dödligt våld i Sverige*. Författare: Mikael Rying. Opublicerat arbetsmaterial. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Det grova våldet i sjukvårdsdata. En metodstudie*. Författare: Eckart Kühlhorn och Erik Grevholm. Rapport 2007:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007c). *Utvecklingen av det dödliga våldet mot kvinnor i nära relationer*. Författare: Mikael Rying. Rapport 2007:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet; Brå (1994), Dolmén, L. (1994). Flödet inom rättsväsendet. I: Ahlberg, J. (red). *Brottsutvecklingen 1992 och 1993*. Rapport 1994:3. Brottsförebyggande rådet. Stockholm: Fritzes Förlag.
- Brå Forskning. Brå-rapport 1984:1. Stockholm, Brottsförebyggande rådet: Liber/Allmänna Förlaget.
- Estrada, F. (2005). *Våldsutvecklingen i Sverige. En presentation och analys av sjukvårdsdata*. Arbetsrapport. Institutet för Framtidsstudier; 2005:4.
- Fazel, S. & Grann, M. (2004). Psychiatric Morbidity Among Homicide Offenders: A Swedish Population Study. *American Journal of Psychiatry*, 161:11, November 2004.
- Gelles, R. J. (1972). *The Violent Home. A Study of Physical Aggression Between Husbands and Wives*. SAGE Library of Social Research vol. 13. SAGE Publications. USA.

- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005. Påföljdsval, uppsåtsbedömningar och kriminalpolitik. En kriminologisk analys*. Doktorsavhandling. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Granath, S. (2008). Bättre akutsjukvård – färre dödsoffer? *Apropå* nr 1/2008.
- Harris, A., Thomas, SH., Fisher, GA. & Hirsch, DJ. (2002). Murder and Medicine: The Lethality of Criminal Assault 1960–1999. *Homicide Studies*, 6:128–166.
- von Hofer, H. (2008). *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750–2005*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Janson, S., Moniruzzaman, S. & Hjern, A. (2007). Kan barnamord förebyggas? *Läkartidningen* nr 10/2007.
- Kühlhorn, E. (1984). Våldet i en teoretisk belysning. I: *Den svenska våldsbrottsligheten*.
- Kühlhorn, E. (1996). Svenska erfarenheter. I: *Våld, alkohol och övriga droger*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Lenke, L. (1990). *Alcohol and criminal violence – Time series analyses in a comparative perspective*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Lidberg, L. (2000). Psykopati, personlighetsstörningar, personlighetsmodeller och test. I: Lidberg, L. (red.) *Svensk rättspsykiatri – en handbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Polk, K. (1994). *When Men Kill – Scenarios of Masculine Violence*. Cambridge University Press. Hong Kong.
- Rammer, L., Gustavsson, E., Forsberg, M., Ahlm, K. och Eriksson, A. (1997). Brister i handläggningen av dödsfall utanför sjukhus. Särtryck ur *Läkartidningen* vol. 94 nr. 50 1997.
- Rying, M. (1996). *Reaktioner på våldsbrott med dödlig utgång* C-uppsats. Kriminologiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Rying, M. (2000). *Dödligt våld i Sverige 1990–1998*. Licentiatavhandling. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Rying, M. (2004). Dödligt våld mot barn – mindre än förr. *Välfärd* 2003 nr. 4.
- sou 1977:23. *Psyiskt avvikande lagöverträdare*. Stockholm: Liber. Allmänna Förlaget.
- sou 1984:64. *Psykiatri, tvånget och rättssäkerheten*. Stockholm: Liber. Allmänna Förlaget.
- sou 2002:26. *Frigivning från livstidsstraff*. Stockholm: Fritzes.
- sou 2006:100 (2006). *Ambition och ansvar. Nationell strategi för utveckling av samhällets insatser till personer med psykiska sjukdomar och funktionshinder*. Socialdepartementet. Stockholm: Fritzes.

- sou 2007:90. *Straffskalan för mord*. Stockholm: Fritzes.
- Sveri, K. (1974). Våldet i samhället. *Tidskrift för Kriminalhvidenskab*, nr. 1.
- Temrin, H. & Nordlund, J. (2003). Barn som dödas av sina föräldrar. *Apropå* nr. 2/2003.
- Uttersköld, S. (1998). *Om livstidsstraffet*. Stockholm: Juridiska institutionen, Stockholms universitet.
- Veress, B. (1994). Obduktionernas antal minskar. Särtryck ur *Läkartidningen* vol. 91, nr. 28–29 1994.
- Wikström, P-O. H. (1985). *Everyday Violence in Contemporary Sweden. Situational and Ecological Aspects*. Report 15. Stockholm: National Council for Crime Prevention. Liber/Allmänna Förlaget.
- Wikström, P-O. H. (1992). *Våld. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Yourstone, J. (2003). *Kvinnor som dödar. En jämförelse av psykosociala bakgrundsfaktorer hos kvinnliga och manliga förövare dömda för dödligt våld i Sverige åren 1995–2001*. Magisteruppsats. Stockholm: Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Åklagarmyndigheten (2007). *Påföljd för mord*. RättsPM 2007:16. Utvecklingscentrum i Göteborg. <www.aklagare.se>.

MISSHANDEL

Felipe Estrada

Sammanfattning

De uppgifter som allmänheten lämnar i olika svenska offerundersökningar visar att utsattheten för misshandel generellt sett inte ökat sedan början av 1990-talet. Det finns dock ett undantag som är viktigt att uppmärksamma och det är den tydliga ökningen som skett av kvinnor som uppger att de utsatts för våld i arbetet. Forskning visar att denna ökning framför allt gäller kvinnor som arbetar inom vård, omsorg och skola. Offerundersökningarna visar också att det grövre våld som medfört att den utsatte behövt söka någon form av vård inte har ökat. I offerundersökningar får man inte heller stöd för att en mer omfattande omfördelning av den upprepade utsattheten skulle ha skett sedan början av 1990-talet.

Den mycket kraftiga ökningen av polisanmälda misshandelsbrott under de senaste decennierna förklaras därför sannolikt av andra faktorer än av att allt fler medborgare drabbats av våld. Ökningen av misshandelsanmälningar kan, i stället för att ses som ett mått på en ständigt ökande omfattning av våld, betraktas som en indikation på att samhället tar våld på allt större allvar och att det våld som sker i allt mindre utsträckning förblir oupptäckt.

I vilken mån denna tolkning också är rimlig för barnmisshandel är en mer öppen fråga eftersom vi här saknar alternativa indikatorer. Klart är dock att de allra grövsta fallen av barnmisshandel – de som leder till slutenvårdsbehandling eller till döden inte har ökat sedan 1990. Tidigare analyser av de polisanmälda misshandelsbrotten antyder att ökningen fram till slutet av 1990-talet i huvudsak förklaras av att fler brott kom till myndigheternas kännedom.

Sammantaget framstår en beskrivning av misshandelsutvecklingen som tar fasta på att samhällets ökade insatser lett till att mer våld synliggjorts snarare än att fler människor blivit utsatta som rimlig. Noterbart är emellertid att det i dagsläget inte går

att finna stöd för en tolkning av en generellt minskande utsatthet för misshandel, vilket reser frågor om vilka åtgärder som är rimliga inför framtiden.

Slutligen kan det konstateras att den beskrivning Brå gör av den svenska allmänhetens utsatthet för misshandel motsvaras av den som görs i våra skandinaviska grannländer.

Inledning

Under de senaste decennierna har våldsbrott varit en central fråga i den offentliga debatten. Uppmärksamheten kring våldsutvecklingen kännetecknas sedan lång tid tillbaka i alla nordiska länder av beskrivningar om en kraftigt ökande våldsbrottslighet (se t.ex. Estrada 1997, Balvig 2000, Kivivouri, Kemppi och Smolej 2002, Christie 2005). Forskningens analyser av våldsutvecklingen antyder dock att bilden är långt mer mångfasetterad.

Omfattningen av våldsbrott i Sverige är inte helt lätt att avgöra. Om en händelse i ett visst läge uppfattas som våld eller inte är något som skiljer sig åt mellan olika situationer och grupper. Polis, sjukvårdare, hemtjänstpersonal råkar ofta ut för händelser som i ett annat sammanhang skulle betraktas som misshandel, men som i stället ses som incidenter som har med ens arbete att göra. Vi vet utifrån frågeundersökningar att de flesta våldshändelser som inträffar i Sverige inte polisanmäls (Brå 2008b).

Vad som uppfattas som våld förändras också över tid. Detta manifesteras inte minst i lagstiftningen, där en rad våldshandlingar som tidigare inte var lagstridiga nu har blivit det. År 1965 kriminaliserades våldtäkt inom äktenskapet, 1979 kriminaliserades barnaga, 1989 utvidgades vad som skulle innefattas i grov misshandel (von Hofer 2006, Granath 2007). Ytterligare en indikation på att toleransen gentemot våld minskat är att ungdomsvåld som tidigare rubricerats som grov misshandel nu i större utsträckning bedöms som mord- eller dråpförsök (Granath 2007, se också kapitlet *Ungdomsbrottslighet*).

En ökning av exempelvis antalet anmälda misshandelsbrott där offret är 7–14 år kan därför vara uttryck för att fler barn blir utsatta för våld men också för en utveckling där fler händelser som tidigare inträffat i skolan och inte polisanmäls kommer till rättsväsendets kännedom (se t.ex. Estrada 2007). Likaså kan fler polisanmälda misshandelsbrott mot kvinnor i nära relationer, eller mot män i det offentliga rummet, vara ett uttryck för att fler personer blir utsatta för våld, men också för att fler våldshändelser kommer till rättsväsendets kännedom.

Misshandelsbrottens mörkertal

Enligt Brå:s (2008a) *Nationella trygghetsundersökning* (NTU) utsattes omkring 175 000 personer för misshandel år 2006. NTU visar att omkring en tredjedel av dem som utsatts för misshandel anmälde brottet till polis. Det finns dock skillnader i anmälningsbenägenheten. Allvarliga våldshändelser polisanmäls i större utsträckning, äldre anmäler något oftare än yngre, och misshandel mellan obekanta tenderar att oftare komma till polisens kännedom än våld mellan bekanta eller bland närstående (Brå 2008b). Klart är emellertid att de allra flesta misshandelsfall som sker i Sverige fortfarande inte polisanmäls. Den stora fördelen med att använda uppgifter från intervjuundersökningar är således att fler utsatta för misshandel synliggörs, jämfört med om analysen begränsas till enbart de brott som finns i kriminalstatistiken.

Samtidigt som det är uppenbart att offerundersökningar är en viktig kunskapskälla är det nödvändigt att också uppmärksamma att de inte är ett perfekt mått på misshandelsbrottslighetens omfattning och utveckling. En förändrad syn i samhället på vad som är att betrakta som misshandel kan självfallet också ha återverkningar på intervjupersoners benägenhet att uppge sådan utsatthet. I de fall där de tillfrågade drabbats av allvarligare våld som lett till mer entydiga konsekvenser är förändringar i synen på våld sannolikt ett mindre problem. Offerundersökningarna har dock också andra begränsningar. Det rör sig om bortfall, svårigheter att studera vissa typer av brott samt under- och överrapportering (SCB 2004, se också inledningskapitlet).

I NTU är bortfallet cirka 20 procent, vilket anses vara ett jämförelsevis lågt bortfall (Brå 2008a). Det problematiska är att detta bortfall sannolikt innehåller personer vilkas utsatthet för våld är högre än bland de svarande. Grupper som vi vet är särskilt utsatta – till exempel straffade, missbrukare och hemlösa – fångas i mindre utsträckning upp med denna typ av intervjuundersökningar (Nilsson 2002). Ett annat problem är att barns utsatthet för brott inte alls beskrivs eftersom personer under 16 år inte intervjuas i de svenska offerundersökningarna. Ett tredje viktigt problem har att göra med intervjupersonernas lägre benägenhet att uppge utsatthet som är av mer känslig karaktär. Detta gäller i synnerhet mäns våld mot kvinnor i hemmet, händelser som kan antas bli underrapporterade.

Sammantaget betyder detta att bedömare av misshandelsbrottens omfattning och utveckling måste arbeta med flera indikatorer, kategoriseringar och avgränsningar. I denna rapport redovisar Brå omfattningen och utvecklingen av en rad våldsbrott utifrån olika indikatorer. I föreliggande kapitel ligger fokus på den generella omfattningen och utvecklingen av misshandel (BrB 3:5–6). Barnmisshandel ägnas dock särskild uppmärksamhet. De källor som kommer att presenteras är kriminalstatistik, intervjuundersökningar samt sjukvårdsdata. I andra ka-

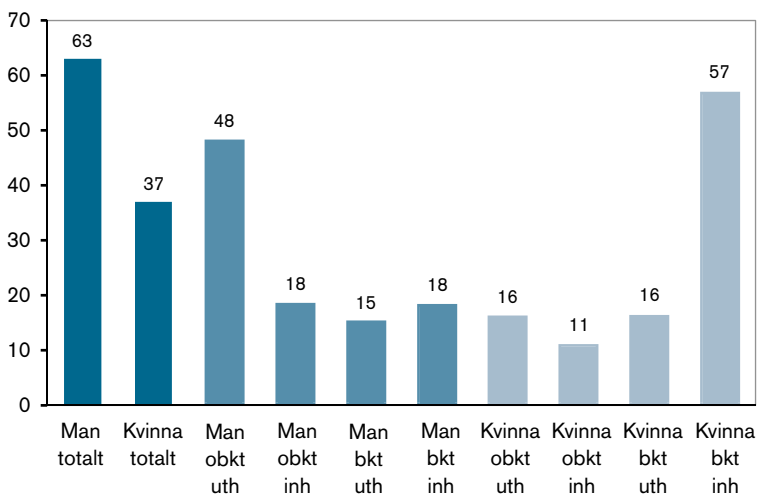
pitel i boken redovisas våld mot kvinnor, ungdomsvåld, dödligt våld, rån samt sexuellt våld mer utförligt.

Omfattning och utveckling

Misshandelns omfattning och struktur

De flesta våldsbrott som polisanmäls är misshandelsbrott. Under år 2007 polisanmäldes 72 643 misshandelsbrott mot personer äldre än 14 år (kallas här efter för misshandel mot vuxna) och ytterligare 9 619 mot barn under 15 år. I drygt 60 procent av misshandelsbrotten mot vuxna var offret en man och i närmare 40 procent en kvinna (figur 1). De brott som män och kvinnor polisanmält skiljer sig tydligt åt. De flesta männen har utsatts för våld utomhus av en obekant person. Detta våld brukar karaktäriseras som »gatuvåld«. Kvinnorna har däremot misshandlats inomhus av en gärningsperson som är bekant. Denna statistik används ofta för att beskriva det våld som kvinnor utsätts för av män de har eller har haft en nära relation med. I följande kapitel beskrivs våld mot kvinnor mer ingående.

Som redan nämnts är den faktiska omfattningen av misshandel större än det vi kan se enligt polisanmälda brott. Enligt NTU utsattes åren 2005–2006 omkring 2,5 procent av befolkningen (16–79 år) för misshandel (Brå 2008a). Detta motsvarar 175 000 personer och av dessa

Figur 1. Polisanmälningar om misshandel mot män (n= 45 786) respektive kvinnor (n= 26 857), år 2007. Andelar fördelade efter relation och plats för brottet. Förkortningar avseende relation och plats: obkt uth = obekant utomhus, obkt inh = obekant inomhus, bkt uth = bekant utomhus, bkt inh = bekant inomhus. Källa: Brå.

var det uppemot 40 000 som uppgav att de sökte någon form av vård som konsekvens av våldet. Omkring två tredjedelar av dem som i NTU uppgett att de utsatts för våld är män. Grovt sett är det tre olika typer av fall som dominerar de misshandelsbrott som allmänheten uppgjer i offerundersökningar (tabell 1):

- våld i bostad, som oftast sker inom nära relationer eller mellan bekanta
- våld i arbetslivet, som framför allt drabbar yrkesgrupper som arbetar med övervakning, handel samt vård och omsorg
- våld på gator och torg, som oftast sker i samband med nöjeslivsdeltagande mellan tidigare obekanta eller endast ytligt bekanta.

Noterbart är att fördelningen mellan män och kvinnor skiljer sig mellan dessa typer av misshandel. Män är oftast utsatta för gatuvåld eller våld från en obekant gärningsperson. Kvinnor misshandlas oftast av en bekant eller närstående man och våldet sker, jämfört med våld mot män, betydligt oftare i en bostad. Detta mönster stämmer väl överens med det som framträder i kriminalstatistiken. En betydligt större an-

Tabell 1. Typ av misshandel efter kön. Procent.

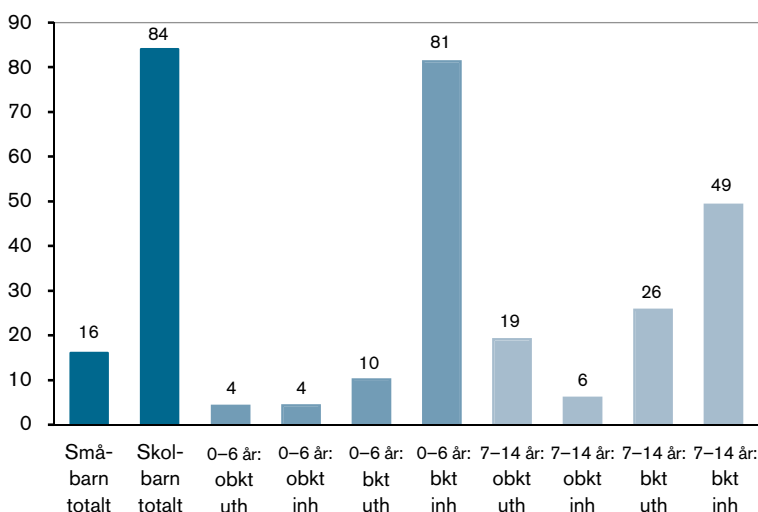
	Kvinnor (16–79 år)	Män (16–79 år)
Andel (%) utsatta	1,9	3,3
	Andel (%) händelser (n=316)	Andel (%) händelser (n=924)
Relation till gärningspersonen		
- närstående	29	3
- bekant	42	30
- helt okänd	28	66
Typ av plats		
- en bostad	27	6
- en arbetsplats/skola	34	23
- en allmän plats	35	63
- annan plats	4	8
Gärningsperson (troligen) alkohol- eller drogpåverkad	36	70
Intervjuperson alkoholpåverkad	19	45
Synliga märken/kroppsskada	65	67
Skador som krävt sjukvård	16	21
Händelsen har polisanmälts	32	35

Källa: NTU 2006–07.

del av männen uppger att gärningspersonen troligen var alkohol- eller drogpåverkad och det är också klart fler bland de manliga offren som själva varit påverkade av alkohol. Våld i arbetslivet är den våldstyp som är jämnast fördelad mellan män och kvinnor (Estrada, Nilsson och Wikman 2007). Det finns vidare endast mindre skillnader i de skador som män och kvinnor rapporterar samt i benägenheten att anmäla misshandelshändelsen till polis.

Misshandel mot barn

Att beskriva omfattningen av barnmisshandel är svårare än att beskriva misshandelns omfattning när det gäller vuxna. I stor utsträckning är vi hänvisade till att utgå från kriminalstatistiken. Trots att det under senare år tillkommit skyldigheter för vissa yrkesgrupper att anmäla misstänkta fall av barnmisshandel är det fortfarande bara en mindre del av alla misshandelsbrott mot barn som anmäls. Därför kan vi inte utgå från att kriminalstatistiken ger en representativ bild av vare sig omfattningen eller brottslighetens sammansättning. Till skillnad från den beskrivning som fås av vuxnas utsatthet för misshandel genom offerundersökningar kan vi inte jämföra barns utsatthet för misshandel med den bild som erhålls från offerundersökningar eftersom barn yngre än 15 år inte intervjuas.

Figur 2. Misshandel mot barn 0-6 år (n= 1 548) respektive barn 7-14 år (n=8 071), anmälda brott år 2007. Andelar fördelade efter relation och plats för brottet. Förkortningar avseende relation och plats: obkt uth = obekant utomhus, obkt inh = obekant inomhus, bkt uth=bekant utomhus, bkt inh= bekant inomhus. Källa: Brå.

I kriminalstatistiken kan vi precis som gjorts ovan för vuxna kartlägga relation och plats där misshandeln ägt rum samt dela upp våldet mot barn i två grupper – småbarn upp till sex år och skolbarn mellan 7 och 14 år. Mer än 80 procent av de 9 619 polisanmälda misshandelsbrotten mot barn (år 2006) drabbade barn mellan 7 och 14 år (figur 2). I hälften av brotten äger händelsen rum inomhus och gärningspersonen är en bekant. Vanligt är också att våldet från en bekant skett utomhus. Från tidigare kartläggningar av dessa polisanmälningar vet vi att en mycket stor del handlar om skolrelaterat våld (Estrada 2007, se också Brå 2006c).

Våldet mot småbarnen har en annan karaktär. I nästan 90 procent av händelserna är förövaren bekant och de allra flesta av dessa brott är familjerelaterade (Brå, 2000c). Denna typ av våld är naturligtvis svårt att upptäcka eftersom barn inte har möjligheter att genom en polisanmälan synliggöra sin utsatthet. Då dessa händelser oftast sker i hemmen finns sällan vuxna som inte är involverade i våldshandlingen som kan göra en polisanmälan.

Regional fördelning

Den polisanmälda misshandelsbrottsligheten skiljer sig i omfattning mellan olika län. Självfallet har befolkningsrika län fler anmälda brott. Flest brott anmäls sålunda i storstadslänen. Om man ställer antalet polisanmälda misshandelsbrott i Sverige i relation till antalet invånare får man fram att det år 2007 anmäldes 752 misshandelsbrott per 100 000 invånare. Skillnaden mellan länen kvarstår när man kontrollerar för befolkningmängden. Flest misshandelsbrott i förhållande till folkmängden (per 100 000 invånare i länet) anmäldes i Stockholms (976) och Södermanlands (888) län. Lägst antal anmälda brott hade Kronobergs (540) och Jönköpings län (604).

Utvecklingen av misshandel

Inledningsvis påpekades att i ett samhälle där acceptansen gradvis minskar för vad som är legitim våldsutövning kommer fler händelser än tidigare att betraktas som klandervärda och meningsfulla att anmäla till polis. Det är därför förenat med stora svårigheter att utifrån enbart anmälda brott göra korrekta bedömningar av den faktiska utsattheten för våldsbrott. Samtidigt är det ett faktum att misshandelsbrott kommer till rättväsendets kännedom genom polisanmälningar. Anmälan av brott utgör första länken i rättskedjan där det vidare arbetet sedan leder till att brott klaras upp eller att utredningen läggs ned, att misstänkta identifieras och lagförs. En beskrivning av polisanmälda brott är därför viktig, oavsett hur väl det speglar utvecklingen

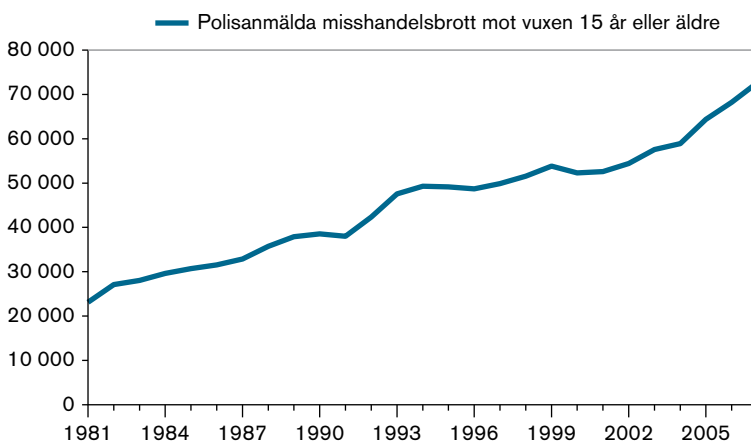
av det faktiska problem som ligger bakom anmälan. I följande avsnitt analyseras misshandelsutvecklingen också med hjälp av

- uppgifter från skolundersökningar där niondeklassare anonymt berättar om sin egen våldsbrottslighet och utsatthet för brott
- nationella offerundersökningar där den vuxna befolkningen uppger sin utsatthet för olika typer av våldshändelser. Genom dem är det möjligt att särskilja hur allvarliga skador som offren fått, var våldet ägt rum och så vidare.
- uppgifter från sjukvården om personer, barn såväl som vuxna, som skrivits in och behandlats på grund av en våldshändelse.

Var och en av dessa källor har brister (se inledningskapitlet). Därför är forskare överens om att man i undersökningar om brottslighetens omfattning och utveckling gör klokt i att kritiskt utnyttja alla de källor som står till förfogande.

Polisanmälda misshandelsbrott mot vuxna och barn

Sedan 1980 har antalet polisanmälda misshandelsbrott mot offer 15 år eller äldre ökat kontinuerligt (figur 3). Även om hänsyn tas till att Sveriges befolkning ökat (från 8,3 till 9,0 miljoner) under perioden så handlar det om en tredubbling av antalet misshandelsbrott. Ökningen gäller samtliga underkategorier som är möjliga att belysa i brottsstatistiken (se figur 1). Mest har anmälda misshandelsbrott som skett utomhus mellan obekanta ökat (från 7 000 till 26 000), men även an-

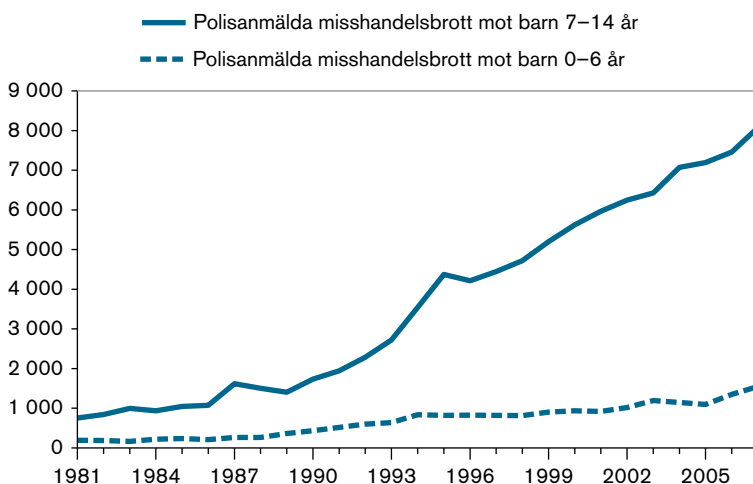

Figur 3. Antal anmälda misshandelsbrott mot personer 15 år och äldre, 1981–2007. Källa: Brå.

mälda brott inomhus mellan bekanta ökar kraftigt (från drygt 9 000 till 24 000). Misshandelsbrott där män är offer utgör som nämnts den största delen av anmälningarna, utvecklingen är dock likartad för båda könen.

Att följa utvecklingen av barnmisshandel låter sig i princip bara göras genom de brott som kommer till myndigheternas kännedom. Polis-anmälda brott är en central kunskapskälla. Tidigare har det konstaterats att barnmisshandel lämpligen delas upp mellan sådan misshandel som mestadels sker inom familjen mot småbarn och sådan som drabbar 7–14-åringar (vanligen i skolan). Sedan 1981 har antalet anmälda misshandelsbrott där offret är i åldern 7–14 år ökat kraftigt såväl till antal som procentuellt (figur 4). Ökningen är först svag under 1980-talet, men anmälningarna ökar sedan kraftigt under 1990-talet och in i 2000-talet. De anmälda misshandelsbrotten mot de mindre barnen ökar också. Precis som för skolbarnen gäller att 1980-talet kännetecknas av en förhållandevis låg ökningstakt. Under 1990-talets första hälft sker en kraftig ökning av anmälningarna. Fram till år 2005 ligger de sedan tämligen stabilt kring 1 000 anmälningar per år. Åren 2005–2007 sker dock återigen en kraftig ökning och år 2007 anmäldes drygt 1 500 misshandelsbrott mot småbarn.

Sammantaget har de polisanmälda misshandelsbrotten ökat kraftigt under de senaste decennierna oavsett vilken grupp av brott som analyseras. En uppenbar fråga är om denna mer eller mindre linjära ökning av anmälda misshandelsbrott svarar mot en verklighet där allt fler i den svenska befolkningen också har utsatts för våld.

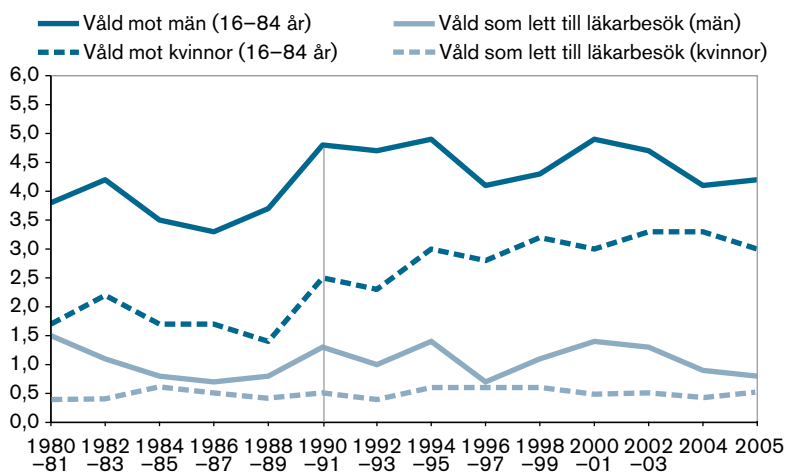

Figur 4. Antal anmälda misshandelsbrott mot barn 0–6 år respektive 7–14 år, 1981–2007. Källa: Brå.

Allmänhetens utsatthet för misshandel enligt offerundersökningar

Eftersom Brå:s NTU-undersökning hittills enbart genomförts åren 2006–2008 går det inte att utläsa längre trender i allmänhetens utsatthet för misshandel. Sedan 1978 genomför Statistiska Centralbyrån årligen undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) bland 16–84-åringar där frågor om utsatthet för olika typer av våldshandlingar ingår. Årligen intervjuas omkring 6 000 personer och bortfallet ligger omkring 20 procent (för en närmare beskrivning av ULF se SCB 2004). Dessa undersökningar beskriver, precis som NTU-undersökningen, mycket väl de erfarenheter som större delen av befolkningen har av brott. Däremot lyckas de inte beskriva erfarenheter bland exempelvis straffade, missbrukare och hemlösa, personer som enligt tidigare forskning är utsatta för många våldsbrott (Nilsson 2002).

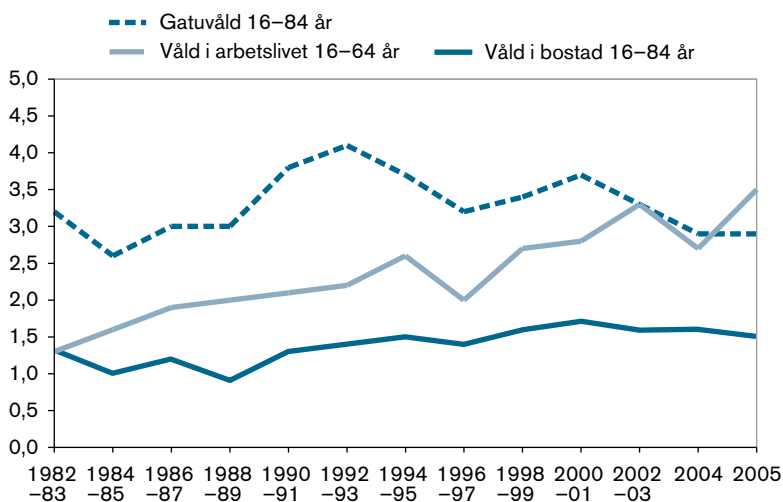
Under 1980-talet är andelen utsatta för något våld enligt offerundersökningarna totalt sett lägre än efter år 1990 (2,7 respektive 3,7 procent av befolkningen i åldern 16–84 år). Stora delar av denna förändring inträffar i övergången mellan decennierna bland såväl män som kvinnor (figur 5). Det finns dock en tydlig skillnad mellan utvecklingen av mäns och kvinnors utsatthet efter år 1990. Männen utsatthet för våld ligger på en oförändrad nivå (kring 4,5 procent), och under åren 2000–2005 är utsattheten lägre än den som rapporterades i början av 1990-talet. För kvinnorna framträder i stället en svag men kontinuerlig ökning av utsatthet för våld under hela 1990-talet. Under 2000-talets första fem år stabiliserar kvinnors utsatthet på en högre nivå än tidi-

Figur 5. Andel utsatta för våld respektive våld som föranlett läkarbesök, efter kön. SCB:s ULF-undersökningar åren 1980–2005. Procent.

gare. Ser man enbart till det grövre våldet, där den utsatte uppger att han eller hon drabbats av våld som medfört någon form av sjukvård, ligger nivåerna för såväl män som kvinnor mer eller mindre oförändrade under hela perioden. Det betyder att den kraftiga ökningen av polisanmälda misshandelsbrott inte kan hänföras till att allmänheten (det vill säga den stora del av befolkningen som representeras av offerundersökningarna) oftare än förr utsätts för grövre våld.

Eftersom det är de allvarligast skadade offren som oftast polisanmäler sin utsatthet (70 procent av dem med allvarliga skador uppgav att de polisanmält enligt NTU, se Brå 2008b) skulle detta kunna antyda en ökad anmälningsbenägenhet hos dem som utsätts för så pass grovt våld att de uppsökt vård (exempel på en sådan utveckling redovisas av Brink m. fl. 1997 och Danielsson m. fl. 2005). Ett annat alternativ är att ökningen av polisanmälningar kan hänföras till en högre anmälningsbenägenhet bland den större grupp som utsätts för våld som inte medfört allvarligare skador. Bland dessa offer är det fortfarande så att de allra flesta inte polisanmäler (Brå 2008b). I början av 1980-talet bedömde Persson (1980:24) att anmälningsbenägenheten närmast var obefintlig vid våldsbrott där offret och gärningspersonen är bekanta med varandra och där våldet inte lett till allvarligare skador. På grund av denna omfattande dolda brottslighet räcker det med små förändringar i anmälningsbenägenheten för att det ska få stora effekter i den registrerade brottsligheten. En tredje möjlighet är att ökningen av polisanmälda

Figur 6. Andel utsatta för våld i bostad (16-84 år), på allmän plats (16-84 år) samt våld i arbetslivet (16-64 år). SCB:s ULF-undersökningar åren 1980-2005. Procent.

misshandelsbrott också motsvarar en ökning av misshandelsbrott som sker mot grupper som representeras dåligt i offerundersökningar.

Förutom att beskriva allmänhetens utsatthet för våld av olika allvarsgrad är det via offerundersökningar möjligt att beskriva utvecklingen av olika typer av våld. Sedan 1980-talets början uppvisar de olika typerna av misshandel olika utvecklingstrender (figur 6). Andelen 16–64-åringar som uppger att de utsatts för våld eller hot i arbetslivet har ökat påtagligt, och denna ökning är särskilt stor bland kvinnor (se kapitlet *Misshandel mot kvinnor* samt Estrada, Nilsson och Wikman 2007). Nivån på gatuvåldet har fluktuerat under perioden. Tydligt är dock att andelen som uppger sig ha utsatts för våld på allmän plats inte har ökat sedan början av 1990-talet, snarare tvärtom. För våld i bostad sker det en uppgång från slutet av 1980-talet till omkring år 1995, därefter ligger andelen utsatta oförändrat kring 1,5 procent av befolkningen i åldern 16–84 år.

Antal våldshändelser per utsatt offer

Noterbart är att polisanmälda misshandelsbrott gäller händelser medan den mest tillförlitliga informationen från offerundersökningar avser utsatta personer. Den stora skillnaden i utvecklingstrender mellan polisanmälda brott och utsatta offer skulle därför kunna hänga samman med att misshandelsbrott där samma offer utsätts vid upprepade tillfällen ökat i omfattning och också börjat anmälas mer till polisen. Enligt offerundersökningar uppger fler kvinnor att de utsatts för våld i arbetslivet och här är det således möjligt att anmälningar av upprepade misshandelsbrott har ökat. Vid våld mellan obekanta på offentliga platser, som är den kategori som ökat kraftigast i statistiken över anmälda brott, är dock detta ett mindre troligt scenario eftersom det är mindre vanligt med upprepad utsatthet inom denna kategori. Inom gatuvåldet finns inte heller en ökande andel utsatta enligt offerundersökningarna.

En annan möjlig förklaring till ökningen av anmälda våldshändelser kan vara att utsattheten ökat hos de begränsade delar av befolkningen som inte offerundersökningar lyckas representera (t.ex. hemlösa och missbrukare). Dessa grupper kan också växa i omfattning vilket i så fall kan leda till fler våldshändelser utan att det framträder i offerundersökningarna. Samtidigt är det sannolikt så att dessa marginaliserade grupper inte polisanmäler sin utsatthet i någon större utsträckning. Sammantaget är det därför svårt att tänka sig att vare sig en ökning av extremt utsatta individer eller en ökad utsatthet i gruppen märkbart påverkat utvecklingen av antalet anmälda misshandelsbrott.

Bedömningar av utvecklingen av antalet våldshändelser utifrån offerundersökningar är tyvärr svåra att göra då uppgifternas kvalitet anses vara mer osäker (SCB 2004:34). Det är givet att osäkerheten i re-

Tabell 2. Andel utsatta för våld eller hot uppdelat efter antal händelser (maximalt 52 tillfällen under senaste året).

Antal tillfällen	1980–89	1990–99	2000–05
	Andel (%)	Andel (%)	Andel (%)
0–1 gång	97,6	96,7	96,6
2–5 gånger	1,70	2,30	2,40
6–12 gånger	0,44	0,64	0,64
13–52 gånger	0,25	0,34	0,31

Källa: ULF 1980–2005.

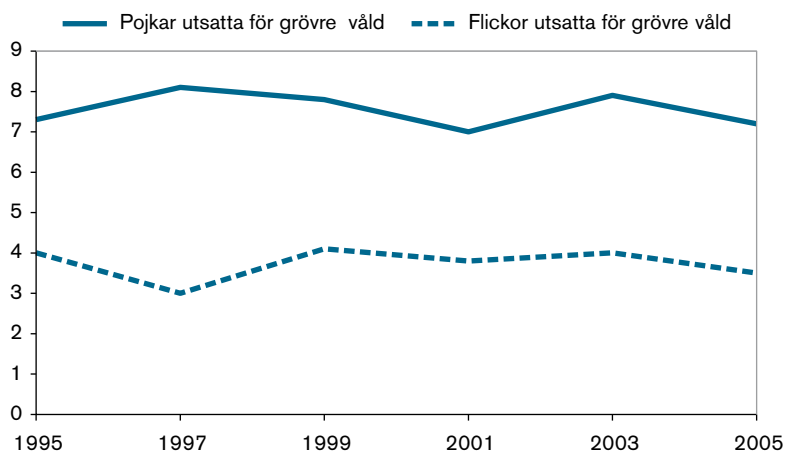
spöndenters uppgifter om antal händelser är större än uppgifterna om huruvida man över huvud taget utsatts under senaste året. I den mån urvalet inbegriper individer som rapporterar ett mycket stort antal händelser kommer detta att väga tungt i beräkningar av utvecklingen av antal händelser (Brå 2008a, s. 32f).³² I det följande beskrivs utvecklingen av antal händelser bland dem som uppgett maximalt 52 vålds- eller hothändelser (tabell 2).

Sedan 1980-talet har omkring 97 procent av de intervjuade utsatts upp till en gång för våld eller hot under de senaste tolv månaderna. Efter 1980-talet sker det en viss uppgång i andelen som uppger att de utsatts två eller fler gånger. Det är uppenbart att denna förändring dels är mycket liten, dels att den inte har fortsatt under 2000-talet. Sammantaget är det åtminstone i ULF-undersökningen svårt att se att en ökad utsatthet bland de enskilda våldsoffren skulle förklara den kontinuerliga och kraftiga ökning som skett av polisanmälda misshandelsbrott.

Utvecklingen av barnmisshandel enligt offerundersökningar

Av naturliga skäl är det mycket svårt att med traditionella offerundersökningar synliggöra småbarns utsatthet för våld. Man kan använda sig av omfångsundersökningar av exempelvis yrkesgrupper som kommer i kontakt med misshandlade barn, men de är oftast svåra att använda för att beskriva förändringar över tid. Den redovisning som presenterats ovan utifrån polisanmälda brott är därför, trots sin känslighet för förändrad anmälningsbenägenhet, den bästa indikatorn vi har. I en tidigare kartläggning kunde Brå (Brå 2000c) tydligt visa att ökningen av polisanmälda barnmisshandelsbrott åren 1990–1997 hängde samman med att fler lindriga fall synliggjorts samtidigt som de brott där barnen fått allvarligare skador inte ökade. I vilken mån denna utveckling fortsatt eller om de senaste årens kraftiga ökning av polisanmälningar också speglar en faktiskt ökad barnmisshandel, går inte att bedöma.

³² Vanligtvis beaktas detta genom att studier tillämpar ett tak på antal händelser som redovisas per enskild individ (ofta redovisas bara upp till sex brott).

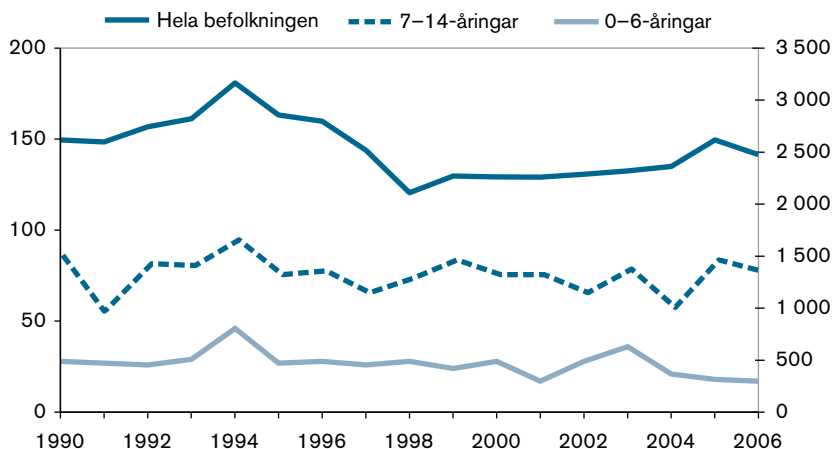
Figur 7. Andel pojkar respektive flickor i årskurs 9 som har utsatts för grövre våld, 1995–2005. Källa: NSU.

När det gäller skolbarn har vi genom Brå:s återkommande skolundersökning om brott en bra källa att komplettera med. I skolundersökningen framgår att andelen niondeklassare som utsatts för grövre våld legat mer eller mindre oförändrad och mellan åren 1995 och 2005 (figur 7). Precis som för de vuxna visar alltså offerundersökningar på en annan bild än den som framträder i brottsstatistiken. Tidigare forskning har påvisat att ökningen av misshandelsanmälningar där offret är i grundskoleåldern hänger samman med ökad anmälningsbenägenhet från skolorna (Estrada 2007). Brå:s skolundersökningar visar att andelen som uppger att de utsatts för våld i just skolan inte heller har ökat utan att den pendlar kring 40 procent (Brå 2006, s. 29).

Antal våldsskadade som skrivits in i sjukvården

Uppgifter från sjukvården är värdefulla för bedömningar av våldsbrottslighetens omfattning och utveckling eftersom vården har potential att beskriva de fall som är allvarliga, men som i mindre utsträckning polisanmäls eller uppges i offerundersökningar (Estrada 2005). Sedan år 1964 finns det i Sverige ett patientregister över personer som skrivits in och vårdats på offentliga sjukhus, det vill säga det som brukar benämnas slutenvård (Socialstyrelsen 2004). I registret finns information om inskrivningar till följd av skador från misshandel. En stor fördel med detta register är att det täcker hela landet samt beskriver utvecklingen över lång tid.

En grundläggande felkälla för patientregistrets förmåga att fungera som indikator på våldsutvecklingen är förändringar i vårdsystemet som innebär att patienter placeras utanför eller inom den slutna vår-

Figur 8. Antal patienter som skrivits in i slutenvård på grund av våldsskada. Barn 0–6 år respektive 7–14 år (vänster y-axel som varierar mellan 0 till 200 patienter) samt hela befolkningen (höger y-axel som varierar mellan 0 till 3500 patienter). Källa: Socialstyrelsen, Patientregistret.

den (Estrada 2005). Alla de personer som drabbas av våld och som enbart vårdas på sjukhusens akutmottagningar, i öppenvård, på vårdcentraler, jourmottagningar, i skolhälsovård, av tandläkare etc. ingår *inte* i statistiken (Socialstyrelsen 2004). Analyser av regionala sjukhusområden visar att öppenvården tar hand om cirka 85 procent av de våldsskadade (Jerre 2006, Brå 2007e). Denna andel har möjligen ökat något under senare år men det handlar inte om några drastiska förändringar (Jerre 2006). I dagsläget saknas tyvärr tillförlitlig öppenvårdsstatistik på nationell nivå. Vidare är det självfallet så att uppgifter från sjukvården enbart kan beskriva den misshandel som är så pass allvarlig att den kräver vård och att patienten gett en korrekt beskrivning av vad som orsakat skadan.

Med beaktande av det ovan sagda kan det konstateras att antalet för våldsskador inskrivna patienter fluktuerat sedan början av 1990-talet (figur 8). Under första delen av 1990-talet ökade antalet inskrivna för att nå en tydlig toppnivå år 1994, då drygt 3 000 personer skrevs in på sjukhusen till följd av våld. Därefter minskade antalet våldsbehandlade påtagligt under några år.³³ Under 2000-talets första år sker återigen en svag ökning men nivåerna ligger fortfarande lägre än vid 1990-talets början. Antalet småbarn som skrivits in för behandling på grund av

³³ År 1997 infördes ett nytt registreringssystem och år 1998 finns ett större bortfall än normalt i slutenvårdsdata (se Estrada 2005). Dessa faktorer förklarar delvis nivåminskningen efter år 1996.

våldsskador har legat mer eller mindre oförändrat kring 25–30 barn per år. För de äldre barnen ligger nivån också stabil fast på en högre nivå (cirka 75 barn per år).

Misshandelsutvecklingen – en summering med nordisk utblick

Under de senaste decennierna har alla typer av polisanmälda misshandelsbrott, mot bekanta såväl som obekanta inom- eller utomhus, ökat kraftigt. Samtidigt vet vi från offerundersökningar att det fortfarande är så att de allra flesta misshandelsbrott som allmänheten utsätts för inte kommer till rättsväsendets kännedom. De uppgifter som medborgarna lämnar i dessa studier visar också att utsattheten för misshandel generellt sett inte ökat sedan början av 1990-talet. Det finns dock ett viktigt undantag och det är den tydliga ökningen som skett av kvinnor som uppger att de utsatts för våld i arbetet. Offerundersökningarna visar också att det grövre våld som medför att den utsatte behöver söka någon form av vård inte har ökat.

Tillgänglig sjukvårdsstatistik från Socialstyrelsens slutenvårdsregister visar att antalet patienter som skrivits in för att behandlas för en våldsskada inte ökat sedan början av 1990-talet. De flesta våldsskador behandlas dock i öppenvården och här saknas data över tid på nationell nivå.

Mot bakgrund av det som framkommer från framför allt offerundersökningar, men också från sjukvårdsdata och statistik över dödligt våld, förefaller det rimligt att inte tolka den mycket kraftiga ökningen av polisanmälda misshandelsbrott som att allt fler medborgare drabbas av misshandel. Ökningen av misshandelsanmälningar kan, i stället för att ses som ett mått på en ständig utbredning av våldet i Sverige, betraktas som en indikation på att samhället tar våld på allt större allvar och att den misshandel som sker i allt mindre utsträckning går oupptäckt. Noterbart är emellertid att det i dagsläget är svårt att finna stöd för en tolkning av en minskande utsatthet för misshandel, vilket reser frågor om vilka åtgärder som är rimliga inför framtiden.

I vilken mån ovanstående tolkning också är giltig för barnmisshandel är en mer öppen fråga eftersom vi här saknar offerundersökningar. Klart är dock att de allra grövsta fallen av barnmisshandel – de som leder till slutenvårdsbehandling eller till döden – inte har ökat sedan 1990. Från tidigare analyser av de polisanmälda misshandelsbrotten vet vi att ökningen fram till slutet av 1990-talet i huvudsak förklarades av att fler brott kom till myndigheternas kännedom.

Den beskrivning som gjorts ovan liknar i stor utsträckning beskrivningen av våldsutvecklingen i våra skandinaviska grannländer (Stene 2006, Balvig och Kyvsgaard 2007, Rättspolitiska forskningsinstitutet 2007, Siren m.fl. 2007). I Danmark, Finland och Norge ökar de polisan-

mälda misshandelsbrotten samtidigt som nivån på det dödliga våldet är oförändrat. Precis som i Sverige finns det snarare tendenser till färre offer för dödligt våld under de första åren på 2000-talet (se föregående kapitel). Vidare visar offerundersökningarna från våra nordiska länder att allmänhetens utsatthet legat oförändrad med undantag för det yrkesrelaterade våldet som precis som i Sverige har ökat något.

Offer och gärningspersoner

Det har konstaterats ovan att såväl offerundersökningar som polisanmälda misshandelsbrott visar att männen utgör omkring två tredjedelar av offren för misshandel. Sjukvårdsdata har ungefär samma fördelning, möjligen med en än starkare koncentration till manliga offer (Estrada 2005). Enligt NTU dominerar de yngre åldersgrupperna såväl bland kvinnliga som manliga misshandelsoffer (tabell 3). Noterbart är dock att den manliga dominansen bland offren inte gäller i åldersgruppen 45–64 år, där det i stället är fler kvinnor än män som uppger att de utsatts för misshandel.

Offerundersökningar visar också på andra skillnader i utsatthetsrisk för olika befolkningsgrupper. Vanligen identifieras tre grupper som har högre risk att utsättas för misshandel. Den första består av framför allt unga män, men i viss mån också kvinnor, som utsätts för våld från obekanta i samband med nöjeslivsdeltagande. Den andra gruppen består av kvinnor som utsätts för våld i nära relationer eller av bekanta och inom denna grupp utgör ensamstående mödrar en högriskgrupp (Estrada och Nilsson 2004). Den tredje dominerande offergruppen utgörs av dem som utsätts för yrkesrelaterat våld. Här varierar riskerna naturligtvis beroende på typ av arbete. Under 1980-talet var skillnaderna mellan män och kvinnor små men sedan 1990-talet gäller att kvinnors utsatthet ökat som en följd av att fler som verkar inom vård, omsorg och skola uppger att de utsätts för våld (se kapitlet *Misshandel mot kvinnor* samt Estrada m. fl. 2007).

Tabell 3. Andel personer som uppger att de utsätts för misshandel under senaste året. Efter kön och ålder. Procent.

	Män Andel (%)	Kvinnor Andel (%)
Samtliga 16–79 år	3,0	2,0
16–24 år	9,2	6,0
25–44 år	3,2	2,3
45–64 år	0,8	1,1
65–79 år	0,3	0,0

Källa: NTU 2007.

Tabell 4. Andel personer som uppger att de var utsatta för misshandel, efter kön och gärningsperson. Procent.

	Kvinnor Andel (%)	Män Andel (%)
Antal gånger bland utsatta personer:	(n=245)	(n=439)
– 1 gång	65	65
– 2–3 gånger	19	22
– 4 eller fler gånger	16	13
Om flera ggr: var det samma gärningsperson?	(n=96)	(n=151)
– ja, vid alla/båda tillfällena	54	7
– ja, vid de flesta tillfällen	8	6
– nej	38	86

Källa: NTU 2006–07.

Skillnaderna mellan dessa typer av våld blir tydliga när man ser till hur fördelningen av upprepad utsatthet för misshandel skiljer sig mellan män och kvinnor (tabell 4). Av de kvinnor som utsatts för misshandel angav två tredjedelar (65 procent) att de drabbats en gång under det föregående kalenderåret, en femtedel (19 procent) att de utsatts 2–3 gånger och 16 procent att de utsatts för våld vid fyra eller fler tillfällen. Bland männen är fördelningen i princip densamma. Drygt hälften (54 procent) av de upprepat utsatta kvinnorna uppger emellertid att gärningspersonen varit densamma vid dessa tillfällen, medan knappt var tionde (7 procent) man uppger att gärningspersonen varit densamma. Detta understryker de skillnader som finns i vilka typer av våld som kvinnor och män utsatts för.

Gärningspersoner

Historiskt har den manliga övervikten bland dem som döms för våld varit mycket stor. Under nästan hela 1900-talet utgjorde männen omkring 95 procent av dem som befunnits skyldiga till misshandel (von Hofer 2008). Under de senaste decennierna har dock kvinnornas andel ökat (utförligare beskrivet i kapitlet om kvinnors brottslighet). År 2006 utgjorde kvinnorna 13 procent och männen 87 procent, av dem som misstänktes för misshandel. Männens andel var störst när det gäller våld mot andra vuxna män (93 procent) och lägst beträffande våldet mot barn i åldern 0–6 år (66 procent).

I Brå:s offerundersökning NTU går det att belysa hur stor del av gärningspersonerna som är män respektive kvinnor också utifrån alla de fall som inte leder till polisanmälan. De uppgifter som de intervjuade lämnar i NTU bekräftar det som framkommer av statistiken över misstänkta. 89 procent av offren uppger att gärningspersonen var en man och 11 procent pekar ut en kvinna (tabell 5). Undersökningen visar

Tabell 5. Andel personer som uppger att de utsatts för misshandel. Fördelning av offer och gärningsperson efter kön. Procent.

	Gärningspersonen var:	
	Kvinna (11 %)	Man (89 %)
Offret man	30	69
Offret kvinna	70	31
Totalt	100	100

Källa: NTU 2006–07.

Tabell 6. Andel personer som uppger att de utsatts för misshandel. Fördelning av offer och gärningsperson efter kön. Procent.

	Offret var:	
	Kvinna (35 %)	Man (65 %)
Gärningspersonen man	79	95
Gärningspersonen kvinna	21	5
Totalt	100	100

Källa: NTU 2006–07.

också att det finns en tendens att våldet riktas mot en person av samma kön. 70 procent av de kvinnliga och 69 procent av de manliga gärningspersonerna har misshandlat en person av samma kön.

Det är samtidigt ett faktum att de flesta offer oavsett kön utsatts för våldet av en man (tabell 6). Bland männen (som utgör merparten av offren) är det 95 procent som utsatts av en annan man. Även om nästan var femte kvinna (21 procent) uppger att gärningspersonen var en kvinna är det också en mycket stor majoritet av kvinnorna som misshandlats av en man.

Gärningspersonerna vid misshandel mot barn

NTU-undersökningen kan inte synliggöra vilka som utsätter barn för misshandel. För detta ändamål kan statistiken över misstänkta användas. Jämfört med våldet mot vuxna, där männen utgör närmare 90 procent av de misstänkta gärningspersonerna, är fördelningen vid barnmisshandel påtagligt jämnare mellan könen (tabell 7). Vid våld mot småbarn utgör kvinnor en tredjedel av de misstänkta. Bland både män och kvinnor är de flesta av gärningspersonerna i åldern 25–49 år. Från tidigare kartläggningar står det klart att merparten av dessa är barnens föräldrar (Brå 2000c).

Tabell 7. Misstänkta för misshandel mot barn 2007. Efter kön och offergrupp. Antal och procent.

	Offret var:			
	0–6 år		7–14 år	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Gärningspersonen kvinna	79	29	348	25
Gärningspersonen man	197	71	1 046	75
Totalt	276	100	1 394	100

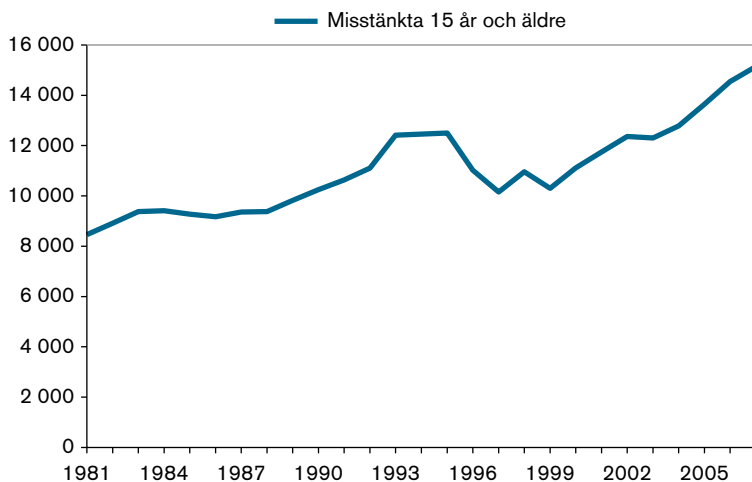
Källa: Brå.

Misshandelsbrotten som rör 7–14-åringar fördelar sig något annorlunda. Här är andelen kvinnor något lägre jämfört med våldet mot småbarn, men dock högre än vid våld mot vuxna. Åldersstrukturen skiljer sig också genom att det förutom en dominans av medelålders (30–49 år) också finns ett stort inslag av 15-åriga gärningspersoner. Detta antyder att en stor del av våldet mot 7–14-åringar, förutom från föräldrar, utövas av andra barn. Det senare våldet kan delvis belysas genom Brås nationella skolundersökning om brott där niondeklassare uppger om de utsatts eller begått våldsbrott under senaste året (Brå 2006; en mer detaljerad redovisning av dessa undersökningar görs i kapitlet *Ungdomsbrottslighet*). Under perioden 1995–2005 uppger omkring var tionde pojke i årskurs 9 att han slagit någon under senaste året. Andelen flickor som slagit någon ligger kring 3 procent. Av undersökningen framgår vidare att drygt 7 procent av pojkarna och nästan 4 procent av flickorna utsatts för så pass grovt våld att de behövt uppsöka någon form av vård. Detta våld har i nästan hälften av fallen skett i skolan.

Utvecklingen av antalet misstänkta för misshandel

I andra kapitel redovisas utvecklingen av ungdomars och kvinnors våldsbrottslighet mer utförligt. I det följande presenteras därför enbart den övergripande utvecklingen av antalet personer misstänkta för misshandel. Än en gång är det värt att påtala att statistiken över misstänkta enbart innehåller de brott där offret polisanmält misshandeln (vilket är i en minoritet av fallen) och där också polisen funnit en misstänkt gärningsperson. Därför blir slutsatser om utvecklingen av olika grupper brottsaktivitet vanskliga utifrån denna statistik.

Sedan 1981 har antalet personer som misstänks för misshandel ökat med omkring 70 procent (med kontroll för befolkningsutvecklingen är ökningen drygt 50 procent). Ökningen är alltså svagare än den som redovisats ovan för anmälda brott och inte heller lika kontinuerlig. Antalet misstänkta ligger i stället tämligen oförändrat under 1980-talet

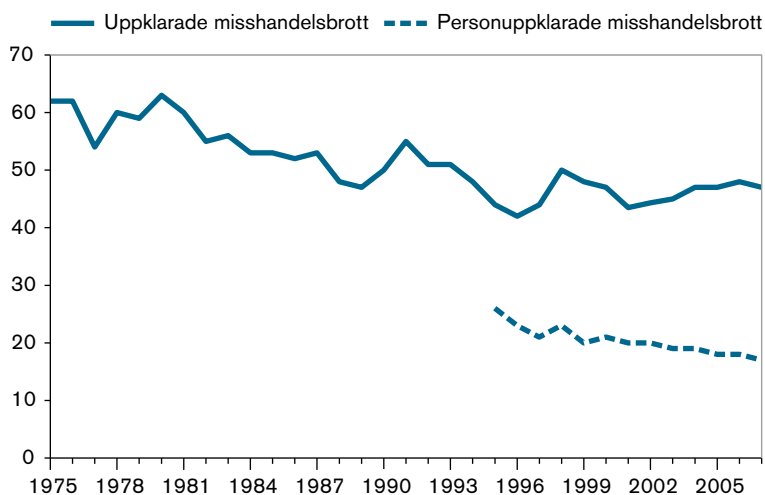

Figur 9. Antal misstänkta för misshandel 1981–2007. Källa: Brå.

för att därefter öka kraftigt fram till år 1995 (figur 9). Under senare delen av 1990-talet minskar antalet misstänkta för att sedan igen öka tydligt under perioden 2000–2006. Ökningen under 2000-talets första år är tämligen kraftig och återfinns hos både unga och gamla. Ökningen är dock som mest framträdande i åldersgruppen över 20 år samt hos kvinnor. Likaså beror ökningen på att fler debutanter, snarare än återfallsbrottslingar, kommer in i rättssystemet och misstänks för våldsbrott (se fördjupningen om *Kvinnors brottslighet* respektive *Lagföring-utvecklingen 1975–2006*).

Hanteringen i rättsväsendet

De flesta misshandelsbrott som polisanmäls klaras inte upp. Uppklaringsprocenten vid misshandelsbrott är dock högre än för exempelvis egendomsbrott, vilket har att göra med att offren ofta kan ge viss information om gärningspersonen till polisen. I takt med den kraftiga ökningen av polisanmälda brott har uppklaringsprocenten minskat successivt (figur 10). Av de brott som klaras upp får en stor andel en så kallad »teknisk uppläring«. Det betyder att förundersökningen läggs ner då anmälan eller polisutredningen visar att fallet inte innehåller tillräckliga fakta för att ett brott ska kunna styrkas, men det kan också bero på att den misstänkte gärningspersonen inte är straffmyndig och kan åtalas (Brå 2007d). Personupplärade brott är de där en straffmyndig gärningsperson bundits till brottet. Sedan år 1995, då det går att följa utvecklingen av just dessa brott, har denna andel minskat från omkring 25 till 20 procent.

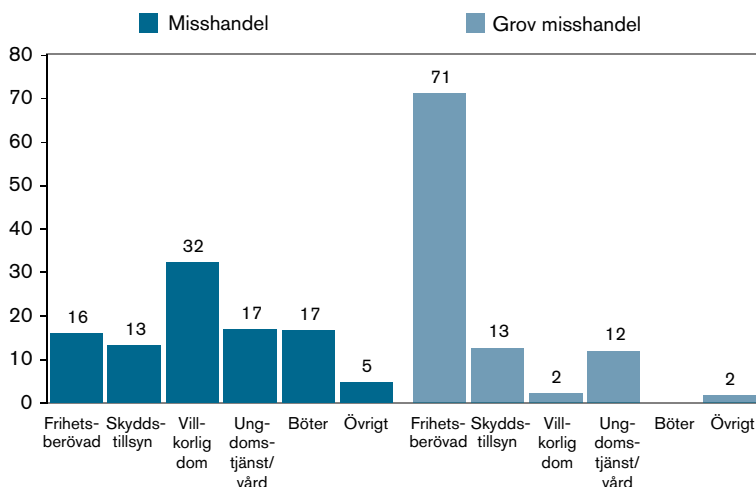
Figur 10. Andel uppklarade misshandelsbrott totalt samt personuppklarade, 1975–2007. Procent. Källa: Brå.

Lagförda för misshandel

Det har framgått att en mindre del av dem som begår misshandelsbrott blir föremål för rättsväsendets insatser. Men vilken blir då påföljden för de gärningspersoner som lagförs för ett misshandelsbrott? År 2007 lagfördes 8 185 personer för misshandel och ytterligare 872 för grov misshandel. De flesta lagförda för misshandel fick villkorlig dom som huvudpåföljd, medan de som dömdes för grov misshandel fick en frihetsberövande påföljd (figur 11). Det bör noteras att ungdomars (15–17 år respektive 18–20 år) påföljder för misshandel skiljer sig från vuxnas. Ungdomar, och i synnerhet de som är i åldern 15–17 år, får oftast ungdomsvård eller den nya påföljden ungdomstjänst (se vidare kapitlet *Ungdomsbrottslighet*).

Fängelse är den enskilt vanligaste påföljden för grov misshandel för personer som är 18 år och äldre när brottet begås, medan de yngre ofta får ungdomsvård eller sluten ungdomsvård (se även kapitlet *Lagföringsutvecklingen 1975–2006*). Åtalsunderlåtelse (ingår bland övriga påföljder i figur 11) är mycket ovanligt.

De som döms till fängelse för misshandel får oftast 1–3 månaders fängelse, vilket betyder att straffen ligger i den lägre delen av straffskalan (misshandel kan ge från 14 dagar till och med två års fängelse). En delförklaring till detta är att personer i åldern 18–20 år har rätt till straffindring när de döms till fängelse. De flesta fängelsedomar för grov misshandel (kan variera från 1–10 års fängelse) ger fängelse i ett till två år. Detta gäller för perioden 2000–2005.

Figur 11. Påföljder för misshandel (n= 8 185) respektive grov misshandel (n=872) år 2007 bland personer 15 år och äldre (procent). Källa: Brå.

I vilken mån det finns en förändring över tid i domstolarnas rubricering av våldsbrott är oklart. En studie av ungdomar (15–17 år) som dömts för grövre våldsbrott under åren 1980–2005 visar dock en utveckling där fler unga döms utifrån en grövre rubricering än tidigare (Granath 2007). Ett exempel är att våld som på 1980-talet bedömdes som grov misshandel sedan mitten av 1990-talet oftare rubriceras som försök till mord. Ett annat exempel är att domstolen oftare väljer att döma för mord i stället för dråp vid dödligt våld i nära relationer (Brå 2007b).

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Under de senaste 25 åren har våldsbrottsligheten varit ett av de mest prioriterade brottsområdena inom svensk kriminalpolitik. Ett stort antal projekt och kampanjer har bedrivits mot till exempel barnmisshandel, ungdomsvåld, våld mot kvinnor, knivvåld, våld i arbetslivet. Informationssatsningarna har syftat till att öka medvetenheten om problemen, ändra attityder och ytterst att minska omfattningen av våldet. Lagar har också ändrats och nya har tillkommit. År 1982 gjordes en ändring i lagstiftningen som innebar att misshandel på enskild plats faller under allmänt åtal. År 1988 utvidgades bestämmelsen om grov misshandel (BrB 3:6) till att innefatta våld som tidigare betraktats som misshandel (Granath 2007). Som ett led i strävandena att förebygga våld mot kvinnor infördes år 1988 lagen om besöksförbud. Lagen

har skärpts i flera omgångar under 1990- och 2000-talet (Brå 2007a). Utifrån samma strävan utformades bestämmelsen om grov kvinnofridskränkning år 1998 (BrB 4:4a, se också Brå 2000b). Sedan början av 1990-talet har också det våld som sker i samband med yrkesutövning satts alltmer i fokus (Estrada, Nilsson och Wikman 2007). År 1993 kom exempelvis föreskriften om våld och hot i arbetsmiljön (AFS 1993:2) som tillägg till arbetsmiljölagen.

Utöver olika projekt och lagändringar har självfallet också rättsväsendets myndigheter fokuserat på våldsbekämpning. Inte minst bör det poängteras att polisen sedan 1980-talet i olika insatser fokuserat på att förebygga och beivra ungdoms-, gatu- och kvinnovåld. Polisen har utöver det våld som främst drabbar allmänheten också riktat sina resurser mot den mer organiserade grova våldsbrottsligheten i Sverige. Vidare har en rad andra insatser gjorts i samhället. Viktiga att lyfta fram är de våldsförebyggande insatser som skett genom olika frivilligorganisationers arbete och då kanske främst kvinnojourerna.

Trots allt arbete är det emellertid uppenbart att våldsbrottsligheten inte minskat under de senaste decennierna. Av den genomgång som gjorts i detta kapitel framgår att ungefär en lika stor del av allmänheten uppger att de utsatts för våld år 2006 som exempelvis år 1990. Betyder detta att allt kriminalpolitiskt arbete under de senaste 20 åren varit missriktat eller förgäves? Och vad säger i så fall detta om de insatser som kan krävas för att i framtiden minska medborgarnas utsatthet för våld?

Innan en alltför pessimistisk slutsats dras bör det emellertid konstateras att utvecklingen under de senaste decennierna också innefattar trender i samhället som sannolikt påverkat omfattningen av våld på ett mer negativt sätt. Forskning visar att alkoholkonsumtionen är nära kopplad till våld. I Sverige har det funnits ett tydligt historiskt samband där ökat berusningsdrickande följts av ökat våld (Lenke 1990, 2007). Med tanke på att den svenska alkoholkonsumtionen och berusningsdrickandet ökat under de senaste 20 åren (Boman m.fl. 2007) finns det alltså här en tydlig motverkande faktor som uppenbarligen försvårat en utveckling mot minskat våld.

En annan förklaring som tidigare forskning lyft fram är den betydelse skillnader i levnadsförhållanden har för våldets omfattning och fördelning. Det finns ett tydligt samband där ojämlika samhällen kännetecknas av väsentligt mer våld än mer jämlika (se forskningsgenomgång i Westfelt 2001). I Sverige vet vi också att de grupper som oftast drabbas av våld är de socialt och ekonomiskt mest utsatta (Estrada och Nilsson 2007). En samhällsutveckling där vissa befolkningsgrupper får det bättre ekonomiskt, socialt och hälsomässigt, samtidigt som andra lever sina liv med allt tydligare resursbrister utgör därför också en grogrund för ökade skillnader i befolkningens utsatthet och utö-

vande av våld. Forskningen visar att segregation och ojämlikhet i Sverige inte minskat utan snarare ökat något under senare år (Socialstyrelsen 2006). Även detta är alltså ett förhållande som bör vägas in i en tolkning av varför våldet inte minskar trots samhällets olika insatser.

Det finns således ett uppenbart behov att minska misshandelsbrottslighetens omfattning i Sverige. Det finns också en potential att lyckas. Det handlar om ett fortsatt arbete med att synliggöra olika former av våld genom attitydkampanjer och samhällsdebatt, att gå vidare i översynen av lagars utformning samt att ytterligare intensifiera rättsväsendets arbete med våldsförebyggande insatser. Men det står också klart att det arbetet inte räcker för att minska misshandelsbrottsligheten om inte också andra viktiga samhällsförhållanden påverkas. Minskat berusningsdrickande, minskad ojämlikhet och ökad delaktighet i samhället, speciellt för de mest utsatta grupperna, är tre faktorer som utifrån kunskaper från tidigare forskning kan anses ha en klar potential att minska våldet i vårt samhälle.

Referenser

- Balvig, F. (2000). *Det Voldsomme Samfund. Om vold som problem og faengsel som løsning*. Köpenhamn: Jurist- og Okonomforbundets Forlag.
- Balvig, F. och Kyvsgaard, B. (2007). *Danskernes udsathed for kriminalitet 2005/2006*. Köpenhamn: Justitsministeriet.
- Boman, U., Hradilova Selin, K., Ramstedt, M. och Svensson, J. (2007). Alkoholkonsumtionen i Sverige fram till år 2006. *SORAD Rapportserie*, nr 48. Stockholm: Stockholms universitet, SORAD.
- Brink, O., Charles, Annie., Sabroe, S., Jensen J., och Sorensen, W. (1997). Mindre vold og hyppigere politianmeldelse. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*. 1997; 84:103–114.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000a). *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Författare: Tommy Andersson. Rapport 2000:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000b). *Grov kvinnofridskränkning – en kartläggning*. Författare: Jenny Soukkan och Peter Lindström. Rapport 2000:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000c). *Barnmisshandel. En kartläggning av polisanmäld misshandel av små barn*. Författare: Lotta Nilsson. Rapport 2000:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Författare: Robert Svensson. Rapport 2006:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Besöksförbud. De berörda och deras erfarenheter*. Författare: Emma Lindahl och Olle Westlund. Rapport 2007:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Utvecklingen av dödligt våld mot kvinnor i nära relationer*. Författare: Mikael Rying. Rapport 2007:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007c). *Förtroendet för rättsväsendet, resultat från Nationella trygghetsundersökningen*. Författare: Madeleine Blixt och Felipe Estrada. Rapport 2007:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007d). *Misshandel mellan obekanta – kan fler brott klaras upp?* Författare: Anna Eksten. Rapport 2007:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007e). *Det grova våldet i sjukvårdsdata – en metodstudie*. Författare: Eckart Köhlhorn och Erik Grevholm. Rapport 2007:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Författare: Annika Töyrä m.fl. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Brottsoffers benägenhet att anmäla brott*. Rapport 2008:12. Författare: Lars Westfelt. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Christie, N. (2005). *Lagom mycket kriminalitet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Danielsson, Å., Blomqvist, E., Bylund, P.-O. och Björnstig, U. (2005). Fler polisanmäler våldsbrott och gängvåldet ökar. Kartläggning av personskador på grund av misshandel i Umeå. *Läkartidningen*. 2005;102(12–13): 945–948.
- Estrada, F. (1997). Ungdomsvåld: upptäckten av ett samhällsproblem. Ungdomsbrottslighet i svensk dagspress 1950–1994. *Sociologisk Forskning*, 34: 51–72.
- Estrada, F. (2005). Våldsutvecklingen i Sverige – en presentation och analys av sjukvårdsdata. Arbetsrapport 2005:4. Institutet för Framtidsstudier.
- Estrada, F. (2007). Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur och Ungdomsvåld: uppmärksamhet och reaktion. I: F. Estrada och J. Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Estrada, F. och Nilsson, A. (2004). Exposure to threatening and violent behaviour among single mothers – the significance of lifestyle, neighbourhood and welfare situation. *British Journal of Criminology*, 44:2:168–187.
- Estrada, F. och Nilsson, A. (2007). Den ojämlika utsattheten. Ett bidrag till forskningen om brottslighet och levnadsnivå. I: *Brott i välfärden*, festskrift till Henrik Tham. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

- Estrada, F., Nilsson, A., och Wikman, S. (2007). Det ökade våldet i arbetslivet. En analys utifrån de svenska offerundersökningarna. *Nordisk Tidskrift för Kriminologisk vetenskap*, 94:56–73.
- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Heiskanen, M., Sirén, R. och Aromaa, K. (2004). *Victimisation and fear in Finland 2003*. National Research Institute of Legal Policy, Report 59. Helsingfors.
- von Hofer, H. (2006). Ökat våld och/eller vidgade definitioner? *Nordisk Tidskrift för Kriminologisk vetenskap*, 93:193–208.
- von Hofer, H. (2008). *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750–2005*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jerre, K. (2006). Akutvårdsdata som indikator på våldsbrottslighetens utveckling. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.
- Kivivouri, J., Kemppi, S. och Smolej, M. (2002). *Front Page Violence*, (engelsk sammanfattning), Helsinki: National research Institute of Legal Policy.
- Lenke, L. (1990). *Alcohol and criminal violence – Time series analyses in a comparative perspective*. Stockholm: Almqvist och Wiksell international.
- Lenke, L. (2007). Ungdomsmissbrukets betydelse för ungdomsbrottslighetens utveckling. I: F. Estrada och J. Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen – uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Rättspolitiska forskningsinstitutet (2007). *Crime and criminal justice in Finland 2006*. Report 229. Helsingfors: Rättspolitiska forskningsinstitutet.
- SCB (2004). *Offrer för vålds- och egendomsbrott 1978–2002*. Rapport 104. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Sirén, R., Kivivouri, J., Kääriäinen, J. och Aaltonen, M. (2007). Suomalaisen kokema väkivalta 1980–2006. *Verkkokatsaus 1/2007*. Helsingfors: Rättspolitiska forskningsinstitutet.
- Socialstyrelsen (2004). Statistik över avsiktligt våld mot barn. Stockholm: Socialstyrelsen, EPC.
- Socialstyrelsen (2006). *Social Rapport*. Stockholm: Socialstyrelsen, EPC.
- Socialstyrelsen (2007). *Skador och förgiftningar behandlade i slutenvård 2005. Hälsa och Sjukdomar – statistikrapport 2007:6*. Stockholm: Socialstyrelsen, EPC.
- Stene, R. (2006). Ikke mer utsatt – men flere tatt, *Samfunnspeilet*, 2006/5–6.

MISSHANDEL MOT KVINNOR

Klara Hradilova Selin och Olle Westlund

Sammanfattning

År 2007 anmäldes närmare 27 000 brott rubricerade som misshandel mot kvinnor, varav drygt två tredjedelar utgjordes av misshandel av bekant gärningsperson. Totalt har den anmälda misshandeln mot kvinnor ökat med drygt 30 procent under 2000-talet. Enligt större svenska offerundersökningar är det framför allt två grupper som rapporterar utsatthet: ensamstående mödrar som främst utsätts för våld av närstående och kvinnor som blir utsatta för våld i yrkeslivet. Det är också i dessa två grupper som ökningen är mest tydlig. Våld mot ensamstående mödrar har enligt Statistiska Centralbyråns levnadsnivåundersökningar (ULF) ökat med 44 procent och våld inom yrkeslivet med 37 procent under åren 2000–2005.

Ökningen av den anmälda misshandeln mot kvinnor kan åtminstone delvis bero på en ökad anmälningsbenägenhet, eftersom ULF visar att andelen kvinnor som rapporterar utsatthet för våld totalt sett inte ökat på ett motsvarande sätt sedan mitten av 1990-talet. Dock har andelen utsatta ensamstående mödrar nu åter nått upp till samma nivå som rådde vid mitten av 1990-talet, enligt ULF. Enligt särskilda bearbetningar som gjorts till detta avsnitt utifrån uppgifter i Brå:s två första Nationella trygghetsundersökningar (NTU, se även Brå 2007b, Brå 2008 avseende ensamstående mödrars utsatthet under år 2005 respektive 2006) är risken att drabbas för våld cirka fyra gånger högre i denna grupp jämfört med sammanboende kvinnor.

År 2007 misstänktes drygt 5 800 personer för misshandel mot kvinnor. Sedan år 2000 har det skett en ökning med 33 procent. Männerna utgjorde under åren 2001–2007 i genomsnitt drygt 80 procent av de personer som anmäls för misshandel mot kvinnor. Det tycks emellertid finnas en tendens till att andelen kvinnor bland de misstänkta ökar något under perioden. Ålders- och könsfördelningen skiljer sig åt beroende på om brottet är riktat mot en bekant eller en obekant person, med en högre andel yngre och kvinnliga gärningspersoner bland de misstänkta när det gäller brott mot obekant.

Inledning

Våld mot kvinnor är ett problem som blivit alltmer uppmärksammat de senaste decennierna, framför allt det våld som sker inom nära relationer. Detta har bland annat tagit sig uttryck i flera förändringar i lagstiftningen.

Sedan år 1982 faller misshandel på enskild plats under allmänt åtal, vilket innebär att det inte är målsäganden som avgör om brottet ska anges till åtal och att en anmälan inte kan återkallas. År 1988 infördes lagen om besöksförbud. År 1994 inrättades Rikskvinnocentrum, en enhet vid Uppsala akademiska sjukhus för våldtagna och misshandlade kvinnor. 1998 trädde bestämmelsen om grov kvinnofridskränkning i kraft. Denna bestämmelse fokuserar på upprepade övergrepp och kränkningar som begåtts av en man som kvinnan har eller har haft en nära relation med. Samma år gav regeringen i *Kvinnofridspropositionen* (prop. 1997/98:55) instruktioner till myndigheter, såväl inom som utom rättsväsendet, om en rad olika åtgärder, bland annat satsningar på utbildning, för att bekämpa våld mot kvinnor. År 2003 skärptes lagen om besöksförbud och två nya typer av besöksförbud trädde i kraft, bland annat besöksförbud i gemensam bostad. År 2006 förtydligades socialtjänstens ansvar för våldsutsatta kvinnor i *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor* (prop. 2006/07:38). År 2007 inrättades Kvinnofridslinjen vid Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK, tidigare Rikskvinnocentrum) vid Akademiska sjukhuset på uppdrag av regeringen. Kvinnofridslinjen är en nationell stödtelefon för kvinnor som utsatts för hot och våld. År 2007 tog regeringen fram en handlingsplan för hur våldet mot kvinnor (skr. 2007/08:39) kommer att bekämpas under pågående mandatperiod. Handlingsplanen innehåller drygt 50 åtgärder på olika områden, bland annat avseende ökade resurser, ökad kompetens, förändringar i lagstiftningen, uppföljningar och utvärderingar av arbetet inom såväl rättsväsendet som socialtjänsten och kvinnojourerna.

Definitionen av våld kan variera och omfattar i vissa fall såväl fysiskt som sexuellt våld och hot. Misshandel och grov misshandel är kriminaliserat enligt 3 kap. 5–6 § i brottsbalken. Här anges rörande misshandel:

Den som tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd, döms för misshandel till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader. [...] Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller eljest visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

I detta avsnitt redovisas även statistik över anmälda brott om grov kvinnofridskränkning.

Kvinnofridskränkning avser upprepade kränkningar av en kvinna utförda av en man hon har eller har haft en nära relation med och som varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla. Kränkningarna kan bland annat utgöras av misshandel, men även av exempelvis olaga hot, ofredande, hemfridsbrott och sexuellt tvång (Brå 2000, Domstolsverket 2001). Grov kvinnofridskränkning är kriminaliserad enligt 4 kap. 4a § i brottsbalken.

I kriminalstatistiken redovisas sedan år 1981 polisanmäld misshandel fördelat på följande kategorier: misshandel mot man, mot kvinna, mot barn 0–6 år och mot barn 7–14 år. Inom varje kategori redovisas även om gärningspersonen var en bekant eller obekant person och om brottet skett utomhus eller inomhus. I föreliggande avsnitt redovisas kategorin misshandel mot kvinna. Härutöver kommer även statistik från Brå:s Nationella trygghetsundersökning (NTU), Statistiska Centralbyråns (SCB) levnadsnivåundersökningar (ULF) samt data från sjukvårdens slutenvård (patientregistret) att redovisas. Uppgifter om utsatthet för brott i NTU och ULF kompletterar kriminalstatistiken eftersom brott inte alltid anmäls till polisen. Dessa intervjuundersökningar kan alltså delvis kompensera för det mörkertal i statistiken som uppstår då brott av olika anledningar inte anmäls till polisen.

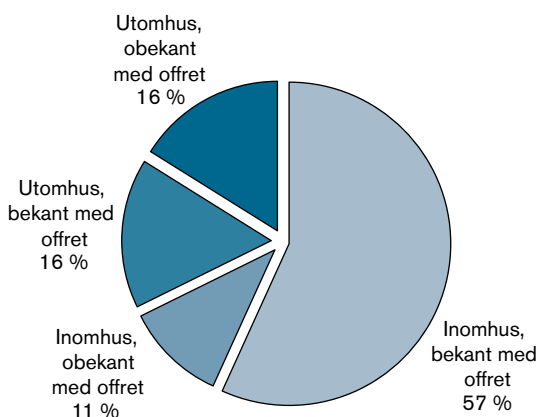
Omfattning

Omfattning enligt kriminalstatistiken

År 2007 polisanmäldes 26 857 brott rubricerade som misshandel mot kvinna. I statistiken är dessa brott uppdelade i två kategorier: den ena avser om offret var bekant eller obekant med offret, den andra om brottet skedde inomhus eller utomhus. Drygt hälften (15 251 brott) utgjordes av misshandel som skett inomhus av bekant, se figur 1.

Den polisanmälda misshandeln mot kvinnor utmärks av att den till övervägande del begås av en person som är bekant med offret (till skillnad från misshandel mot män som vanligtvis begås av en obekant person). Kategorin misshandel inomhus mot kvinna av bekant används ibland för att beskriva det våld som kvinnor utsätts för av män som de har eller har haft en nära relation med, men den kategorin inrymmer även våld av en bekant som kvinnan inte har en nära relation till.³⁴ Värt att nämna är att anmälningsbenägenheten tenderar att vara

³⁴ Från och med maj 2005 definieras »bekant« i polisens riktlinjer för kodning av brott som relationer där gärningspersonen är känd av offret mer än till namn och utseende. Denna generella definition gällde även före maj 2005, men då ingick även tillägg för till exempel situationer där offret var langare av narkotika, taxi-chaufför, ordningsvakt eller dylikt.

Figur 1. Fördelning av anmälningar om misshandel mot kvinna avseende plats och misstänkt person år 2007. Procent. Källa: Brå.

något lägre för brott där gärningspersonen är bekant med offret (Brå 2008). Det betyder att andelarna som avser bekanta gärningspersoner i realiteten sannolikt är något högre än vad som framgår av kriminalstatistiken.

När det gäller grov kvinnofridskränkning, som många gånger innefattar en serie av misshandelsbrott, gjordes 2 514 anmälningar som rubricerades på detta sätt år 2007. I anmälningar med denna brottsrubricering är det vanligt att flera händelser av framför allt misshandel och hot ingår.

Omfattningen enligt offerstudier

Analyser av uppgifter från de två första NTU-undersökningarna, som avser händelser under åren 2005 och 2006, pekar mot att endast en tredjedel av de våldshändelser som utsatta kvinnor uppgav anmäls till polisen (se även Brå 2007b och Brå 2008). Det innebär att det finns ett betydande mörkertal i kriminalstatistiken och att den bild som förmedlas där inte kan användas som ett säkert mått på utsattheten för våld bland kvinnor. Ett flertal offerundersökningar har gjorts för att försöka få en mer fullständig bild av hur vanligt det är att kvinnor utsätts för misshandel.

Kring årsskiftet 1999–2000 genomfördes en enkätundersökning av Uppsala universitet och Rikskvinnocentrum.³⁵ Enligt resultaten, som publicerades i rapporten *Slagen Dam*, uppgav fem procent av de tillfrågade kvinnorna att de hade utsatts för fysiskt våld under de senaste tolv månaderna (Lundgren m.fl. 2001).

³⁵ Studien genomfördes på uppdrag av regeringen genom Brottsoffermyndigheten.

I en enkätstudie som Brå genomförde år 2001, och som besvarades av 3 376 förvärvsarbetande kvinnor (svarsfrekvensen var 66 procent), redovisades att 3,8 procent utsatts för våld under de senaste 12 månaderna. I Lundgrens studie var våld i nära relationer den vanligaste typen av våld, men i Brå:s studie, som endast avsåg förvärvsarbetande kvinnor, var våld i yrkeslivet det vanligaste. Hälften av de våldsutsatta kvinnorna i Brå:s studie hade utsatts för våld av klienter, patienter eller elever, medan en fjärdedel blivit utsatta av nuvarande eller tidigare närstående man (Brå 2002b).

Enligt uppgifter från NTU-undersökningarna avseende utsatthet under åren 2005 och 2006 uppgav 1,9 procent av kvinnorna att de utsatts för våld under det föregående kalenderåret. Enligt SCB:s årliga undersökningar om levnadsförhållanden (ULF, se Inledningskapitlet) ligger dock andelen våldsutsatta kvinnor på mellan 3,0–3,3 procent per år under första hälften av 2000-talet (SCB 2008).

Som framgår av denna genomgång varierar andelen kvinnor som uppger att de utsatts för våld under de senaste 12 månaderna mellan 1,9 procent (NTU) och 5 procent (Slagen Dam). Skillnaderna mellan resultaten av dessa studier kan sannolikt förklaras av att frågeformuleringar och definitioner av våld skiljer sig åt något. I NTU ställs frågorna på så sätt att svaren direkt kan jämföras med kriminalstatistiken, vilket innebär en något snävare våldsdefinition och därmed lägre uppskattningar av våldets omfattning.³⁶ De tre undersökningarna använder även olika datainsamlingsmetoder. NTU genomförs via telefonintervjuer, ULF via besöksintervjuer medan Slagen Dam baserades på enkäter.

Vanligt att misshandeln sker inom ramen för kvinnans yrkesutövning

Den allmänna bilden av våldet mot kvinnor är att det främst sker inom ramen för en nära relation. De åtgärder som vidtagits för att minska våldet har i stor utsträckning också haft den utgångspunkten. Av NTU framgår också att kvinnor i större utsträckning än män misshandlas av en närstående gärningsperson. Men den typ av våld mot kvinnor som är vanligast enligt NTU inträffar inte i en nära relation, utan utövas av en bekant person som *inte* är närstående. I 42 procent av våldshändelserna var gärningspersonen en bekant, i 29 procent en närstående³⁷ och i 28 procent någon helt okänd. När kvinnan utsätts

³⁶ I Slagen Dam definieras fysiskt våld enligt följande: »Med fysiskt våld menas t.ex. att bli slagen i ansiktet eller på kroppen, att bli knuffad, att bli upptryckt mot en vägg, att bli sparkad, fasthållen för att bli slagen, biten, att bli knivskuren eller skjuten«. Detta kan jämföras med Brå:s NTU-undersökning där fysiskt våld definieras som: »Slog, sparkade eller utsatte någon dig med avsikt för något annat fysiskt våld, så att du skadades eller så att det gjorde ont?»

³⁷ Motsvarande andel rapporterad av män var 3 procent.

Tabell 1. Relationer mellan offer och gärningspersoner i 316 våldshändelser som uppgetts av kvinnor i NTU avseende åren 2005 och 2006.

Gärningsperson	Andel (%)
Närstående	29
Helt okänd	28
Bekant	42
	100
<i>Om bekant:</i>	
nära bekant	22
bekant till utseendet	30
ytligt bekant	49
	100
<i>Om ytligt bekant:</i>	
privat bekantskap	12
formell bekantskap (arbets-/skolkamrat, lärare, patient)	88
	100

Källa: NTU, 2005–06.

för våld av en ytligt bekant sker det ofta inom ramen för kvinnans yrkesutövning. Exempel på gärningspersoner i dessa fall är arbets- eller skolkamrater, lärare och patienter (se tabell 1). I ULF-undersökningen år 2005 uppgav 4,1 procent av kvinnorna att de utsattes för yrkesrelaterat våld medan 1,8 procent rapporterade utsatthet för våld i bostaden och lika stor andel (1,8 procent) uppgav att de upplevt så kallat gatuvåld. NTU visar vidare att mer än en tredjedel (35 procent) av den självrapporterade misshandeln har skett i samband med kvinnans yrkesutövande, vilket är en högre andel än bland männen (25 procent, se kapitlet *Misshandel*).

När man tolkar dessa siffror bör man ha i åtanke att kvinnor kan ha lättare att berätta att de blivit misshandlade i yrket än i en nära relation. Våld av en närstående präglas därför troligen av ett högre mörkertal än det yrkesrelaterade våldet. Det gäller inte enbart kriminalstatistiken utan även intervjudata, även om det sannolikt är lättare att berätta om utsatthet för våld i en intervjusituation än vid en polisanmälan. Att anmäla våldsincidenter som sker på arbetsplats är reglerat sedan år 1993, då en föreskrift om våld och hot i arbetsmiljön lades till i Arbetskyddsstyrelsens kungörelse med föreskrifter om åtgärder mot våld och hot i arbetsmiljön (AFS 1993:02). Det finns emellertid skäl att tro att det finns ett mörkertal även gällande det yrkesrelaterade våldet, inte minst inom kvinnodominerade yrkesgrupper som vård, skola och socialt arbete. Enligt en studie av Estrada m.fl. (2007) är det inom dessa

yrkesgrupper vanligare än i andra yrkesgrupper att inte anmäla våld. I en stor majoritet av fallen är skälet att man bedömer att våld är en del av arbetet. Vid en jämförelse av våld utövat av närstående gärningsperson med händelser som är yrkesrelaterade kan man konstatera att våld inom nära relationer har en grövre karaktär. Sammanlagt 25 procent av händelserna av våld mellan närstående ledde till att kvinnan fått skador som krävt sjukvård, enligt NTU. Motsvarande andel vid yrkesrelaterade händelser är 12 procent.

Bland samtliga självrapporterade våldshändelser i NTU, oavsett relation till gärningspersonen, har våldet lett till synliga märken eller kroppsskada i 65 procent av fallen, och kvinnan var inte sällan i behov av sjukvård, vilket gällde i 16 procent av fallen (se kapitlet *Misshandel*).

En tredjedel har utsatts vid flera tillfällen

Det våld som sker inom nära relationer eller inom familjen utmärks av att offren relativt ofta är utsatta för våld vid upprepade tillfällen. Enligt självrapporterade uppgifter från NTU har 35 procent av de kvinnor som blivit utsatta för våld uppgett att det skett oftare än en gång. Av dem har sedan 62 procent rapporterat att det rörde sig om samma gärningsperson vid samtliga eller de flesta tillfällen. Det kan jämföras med upprepad utsatthet bland män, där visserligen samma andel (35 procent) uppgav att de blivit utsatta upprepade gånger men bland dem svarade endast 13 procent att gärningspersonen var densamma (se tabell 4 i kapitlet *Misshandel*).

Regionala skillnader enligt kriminalstatistiken

Anmälningsbenägenheten kan variera mellan olika län, och antalet anmälningar kan också påverkas av skillnader i polismyndigheternas kapacitet att ta emot anmälningar. Om ett län har förhållandevis många anmälda brott kan det därför innebära att såväl anmälningsbenägenheten är högre som att den faktiska förekomsten av våld är högre än i andra län. Det kan också bero på i vilken utsträckning polisen uppmärksammat brottstypen i särskilda satsningar och vilket förtroende utsatta kvinnor har för polisen. Ökningar i ett län kan också vara en följd av att enstaka anmälningar innehåller ett stort antal brott. Den regionala statistiken är därför svårtolkad.

I förhållande till folkmängden (per 100 000 invånare) anmäldes flest misshandelsbrott mot kvinnor år 2007 i Stockholms (381), Södermanlands (352) och Västmanlands (340) län. De tre län som hade det lägsta antalet brott i förhållande till folkmängden var under samma år Kronobergs (198), Kalmar (204) och Värmlands (232) län.³⁸

³⁸ Grov kvinnofridskränkning är en relativt ny brottsrubricering med begränsad tillämpning och redovisas därför inte regionalt.

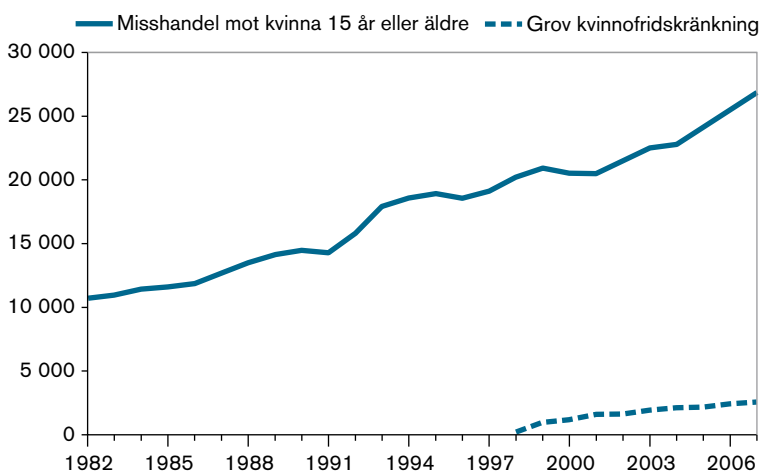
Utveckling

Utveckling enligt kriminalstatistiken

Förändringar i den polisanmälda brottsligheten kan ha flera orsaker. De kan spegla förändringar i den faktiska brottsligheten, i anmälningsbenägenheten, förändringar i lagstiftning eller i polisens kapacitet att ta emot anmälningar om brott. När det gäller att tolka kortsiktiga förändringar i statistiken är också antalsräkningen av brott en faktor att ta hänsyn till. Vid exempelvis misshandel räknas varje preciserat tillfälle som ett brott. En förändring i antalet anmälda brott kan därför ibland vara en följd av enstaka anmälningar som innehåller ett stort antal registrerade brott.

Även lagstiftningen kan påverka den polisanmälda brottslighetens omfattning. När det gäller lagstiftningen skedde en betydelsefull förändring i början av 1980-talet. Från och med år 1982 faller misshandel på enskild plats under allmänt åtal. Detta innebär att det inte längre är offret som måste ange brottet till åtal och betyder att brottet kan anmälas oavsett om kvinnan vill anmäla eller inte. Detta har med stor sannolikhet bidragit till synen på misshandel mot kvinnor som ett samhällsproblem och inte som en privat angelägenhet, vilket i sin tur sannolikt har medfört en ökning av antalet anmälningar om misshandel och därmed en minskning av mörkertalet (se figur 2).

Den polisanmälda misshandeln mot kvinnor har ökat med 150 procent sedan år 1982. Sedan år 2000 fram till 2007 har ökningen varit 31 procent. Inom kategorin misshandel av bekant har ökningen varit något mindre (se figur 3).

Figur 2. Antal anmälda brott om misshandel mot kvinna samt grov kvinnofridskränkning under perioden 1982–2007. Källa: Brå.

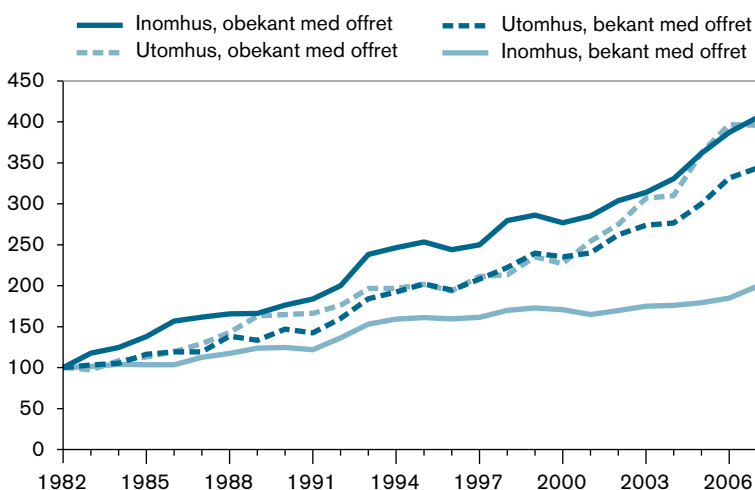

Som framgått tidigare (se figur 1) är statistiken uppdelad i fyra grupper när det gäller den polisanmälda misshandeln mot kvinnor. Den största gruppen utgörs av anmälningar där kvinnor misshandlats inomhus av en bekant person, 57 procent av samtliga anmälningar för 2007. De tre övriga grupperna (misshandel inomhus av obekant, utomhus av bekant samt utomhus av obekant person) står var och en för en avsevärt mindre andel av de anmälda våldsbrotten. Om man däremot enbart studerar i vilken utsträckning var och en av de fyra grupperna *ökat* under de senaste 25 åren, finner man att det är de mindre grupperna som ökat mest. Detta framgår av figur 3, där ingångsvärdet för alla de olika grupperna satts till 100 (oavsett skillnader i den faktiska nivån).

Figur 3 visar att de mindre våldskategorierna tredubblats sedan 1982 medan kategorin våld inomhus av en bekant grupperna fördubblats. Den typ av anmälningar som ökat mest under 2000-talet är våld mot kvinna utomhus av obekant.

GROV KVINNOFRIDSKRÄNKNING

Brottsrubriceringen grov kvinnofridskränkning infördes år 1998. Den grad i vilken rättsväsendet har kommit att använda den nya brottskoden, och hur snabbt denna utveckling har gått, kan därför påverka utvecklingen av antalet anmälda brott för vissa andra brottstyper genom att brott som skulle ha registrerats som till exempel misshandel i stället rubriceras som grov kvinnofridskränkning. Utvecklingen av polisens arbete kan också bidra till att anmälningar rubriceras som grov

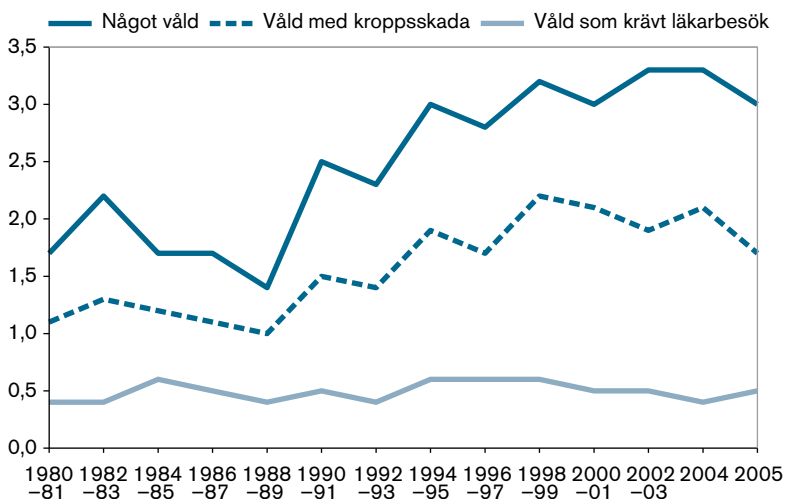
Figur 3. Utveckling av anmälningar av misshandel mot kvinna med avseende på typ av misshandel, perioden 1982–2007 (index 1982 = 1). Procent. Källa: Brå.

kvinnofridskränkning i stället för som misshandel, i takt med att man blir allt bättre på att bemöta och fråga kvinnor om deras utsatthet.

Under år 2007 gjordes 2 514 anmälningar som rubricerades som grov kvinnofridskränkning. Antalet anmälda brott där man använt brottsrubriceringen grov kvinnofridskränkning har mer än fördubblats (+119 procent) under perioden 2000–2007. Brottskoden var emellertid relativt ny under denna period och det går inte att utesluta att den ökning som fortfarande sker till viss del beror på såväl en växande kännedom om brottsrubriceringen bland allmänheten som en ökad tillämpning av koden inom rättsväsendet. Under perioden 2004–2007 har den genomsnittliga ökningen per år av antalet anmälningar om grov kvinnofridskränkning varit 8 procent.

Utvecklingen enligt offerstudier

I likhet med kriminalstatistiken pekar SCB:s ULF-undersökningar mot en ökning av våldet mot kvinnor på längre sikt. Det bör dock påpekas att informationen i kriminalstatistiken och ULF inte är helt jämförbar, eftersom kriminalstatistiken avser anmälda brott (det vill säga händelser) och ULF avser antalet kvinnor som anger att de utsatts (för en eller flera våldshändelser), se figur 4. Den ökning som framgår av ULF hänförs sig främst till 1990-talet och har planat ut under 2000-talet. Under 2005 uppgav tre procent av kvinnorna i åldern 16–84 år att de utsatts för något våld under de senaste 12 månaderna, vilket är samma andel som i början av 2000-talet. Ungefär två tredjedelar av de kvinnor

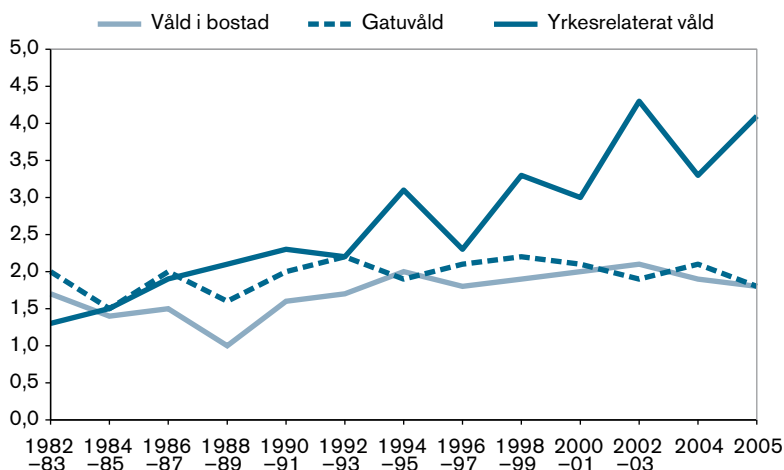
Figur 4. Självrapporterad utsatthet för olika grader av våld bland kvinnor 16–84 år enligt ULF. Procent.

som anger att de utsatts för våld uppger att det orsakat någon form av kroppsskada. Utvecklingen när det gäller denna grövre form av våld liknar utvecklingen av våldet mot kvinnor generellt, det vill säga »något våld« oavsett allvarlighetsgrad. Det grövsta våldet, det vill säga det som krävt läkarvård, rapporteras av cirka en halv procent av kvinnorna och andelen har varit relativt stabil sedan början av 1980-talet.

I ULF ställs också frågor om var våldet ägt rum, med tre svarsalternativ: bostad, egen arbetsplats och allmän plats (både inomhus och utomhus, kallat »gatuvåld«). Av figur 5 framgår att dessa tre kategorier var ungefär lika vanliga i mitten av 1980-talet, men att de sedan utvecklats på olika sätt. Antalet kvinnor som uppger att de utsatts för våld i bostaden (innefattande våld i nära relationer) samt kvinnor som blivit utsatta för våld i offentlig miljö ligger på en stabil nivå sedan 1980-talet. Det våld som däremot har ökat är det som uppges ske i yrkeslivet. Andelen av de svarande kvinnorna som anger att de utsatts för sådant våld har tredubblats sedan 1982.

Även om utsatthet för yrkesrelaterat våld uppges oftare än utsatthet för våld mot närstående, talar uppgifter från NTU för att det yrkesrelaterade våldet inte lika ofta leder till skador. Detta indikerar att det yrkesrelaterade våldet mot kvinnor har en lindrigare karaktär än våld från närstående. En särskild analys visar att 12 procent av de yrkesrelaterade våldshändelserna har krävt sjukvård. Motsvarande uppgift när det gäller våld från närstående är 26 procent (redovisas inte i tabellform).

Det är rimligt att anta att ökningen av det yrkesrelaterade våldet hänger samman med att antalet kvinnor på arbetsmarknaden ökat se-

Figur 5. Självrapporterad utsatthet för våld eller hot inom olika miljöer bland kvinnor 16–64 år enligt ULF. Procent.

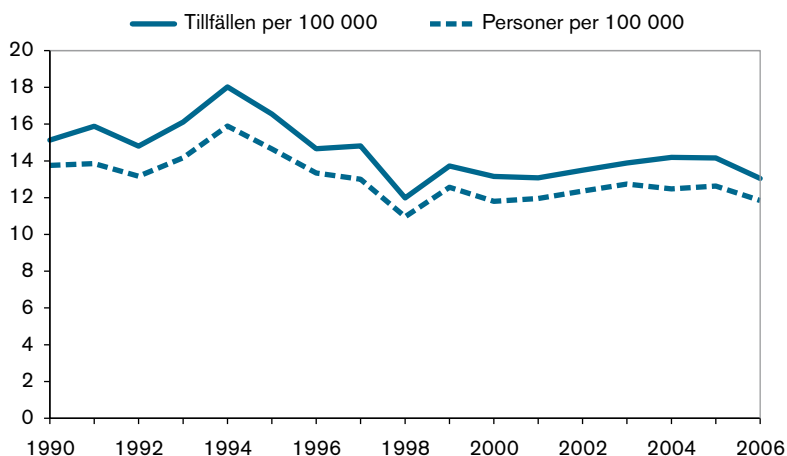
dan början av 1980-talet. Ökningstrenden i andelen utsatta yrkesverksamma kvinnor var dock framför allt koncentrerad till 1980-talet (scb 2006), medan den största ökningen av det yrkesrelaterade våldet skedde senare. En möjlig förklaring kan därför också vara att våldsincidenter inom till exempel äldreomsorgen och psykiatrin alltmer kommit att betraktas som misshandel, medan det tidigare oftare kan ha setts som något man till viss del fick tåla när man arbetade inom dessa sektorer.

En studie av Estrada m.fl. (2007) visar att arbetsrelaterat våld har ökat i omfattning både bland kvinnor och bland män, men att ökningen varit särskilt stor för kvinnor inom vård, omsorg och skola.

Utvecklingen enligt uppgifter från slutenvård

En ytterligare datakälla när det gäller våldsutvecklingen är Socialstyrelsens patientregister över personer som skrivits in och vårdats på offentliga sjukhus (även kallat slutenvård) för skador de fått i samband med övergrepp (Socialstyrelsen 2004, se även kapitlet *Misshandel*). Dessa uppgifter ger en bild av hur det grövre våldet har utvecklats, inte minst eftersom mörkertalet kan antas vara lågt i dessa fall. Bristen med patientregistret är dock att det påverkas av förändringar i vårdsystemet och att det inte omfattar personer som söker medicinsk hjälp för sina skador från exempelvis öppenvården.

I figur 6 nedan visas antalet patienter respektive vårdtillfällen per 100 000 kvinnor i befolkningen; uppgifterna avser övergrepp mot kvinnor mellan 1990 och 2006. Det framgår att nivån var något högre under 1990-talet jämfört med 2000-talet. I absoluta tal är dock skillna-

Figur 6. Övergrepp mot kvinnor av annan person. Antal patienter respektive vårdtillfällen per 100 000 kvinnor i befolkningen. Källa: Socialstyrelsen, Patientregistret.

den relativt liten. Totalt sett, utan kontroll för befolkningsstorleken, har 544 kvinnor vårdats för övergrepp av annan person år 2006. Motsvarande siffra för 1990 var 598 kvinnor.

Som tidigare redovisats uppger cirka en halv procent av samtliga kvinnor i ULF-undersökningen att de blivit misshandlade så pass svårt att de var i behov av läkarvård. Andelen är relativt stabil över tid. Omräknat till befolkningsantalet motsvarar andelen cirka 23 000 kvinnor mellan 16 och 79 år (år 2006). Det är alltså få av de utsatta kvinnorna som hamnar i patientregistret. Sammantaget tyder såväl självrapporterade uppgifter som patientdata på att det grövre våldet mot kvinnor inte har ökat sedan år 2000 (se även kapitlet *Dödligt våld*).

Utvecklingen i sammandrag

Kriminalstatistiken visar på en uppgång av anmälda fall av misshandel i samtliga kategorier av misshandel mot kvinnor (inomhus/utomhus respektive av bekant/obekant) men ökningen är minst uttalad när det gäller fall av anmäld misshandel av bekant inomhus. Trots en viss omfördelning utgör dock denna kategori fortfarande merparten av den anmälda misshandeln mot kvinnor.

Enligt ULF har det grövre våldet (som enligt tillfrågade kvinnor bestått i våld som krävt läkarbesök) legat konstant sedan 1980-talet, kring en halv procent bland kvinnor mellan 16 och 84 år. Dock har det skett en ökning av andelen kvinnor som uppger att de utsatts för våld med kroppsskada samt något våld. Denna ökning inträffade framför allt under 1990-talet, varefter en utplaning skett under 2000-talet. Då det gäller utvecklingen av olika typer av våld visar ULF att såväl gatuvåld som våld i bostad legat på en jämn nivå sedan 1980-talet (drygt 1 procent) medan yrkesrelaterat våld mot kvinnor ökat, särskilt under 1990-talet, från cirka 2 till närmare 4 procent. Socialstyrelsens register över slutenvård uppvisar, liksom ULF, en ökning under första halvan av 1990-talet. Därefter inträffade en liten minskning och sedan en utplaning under 2000-talet (cirka 12 kvinnor per 100 000 kvinnor i befolkningen).

Sammanfattningsvis pekar tillgängliga uppgifter mot en ökning av våldet mot kvinnor totalt sett sedan 1980-talet, både enligt självrapporterade uppgifter och kriminalstatistiken över anmälda brott. Ökningen är emellertid snabbare och mer kontinuerlig enligt kriminalstatistiken och fortsätter även under 2000-talet, då det självrapporterade våldets ökning planar ut. Det grova våldet som har krävt läkarvård förefaller ligga på en relativt stabil nivå enligt såväl offerundersökningar som sjukvårdsdata.

Den stora ökningen i anmälda brott kan antas hänga samman med en ökad anmälningsbenägenhet, vilken i sig kan bero på ett flertal olika faktorer, till exempel den ökade uppmärksamheten och en minskad

tolerans för detta brott i samhället, liksom även förändringar i lagstiftningen. Även en ökad beredskap och kunskap om våld mot kvinnor inom polisen kan antas öka utsatta kvinnors anmälningsbenägenhet. Dessa faktorer kan också påverka kvinnors benägenhet att i offerundersökningar berätta att de utsatts för våld. En faktisk ökning av vissa typer av våld kan dock inte uteslutas. Självrapporterade data talar för att det yrkesrelaterade våldet mot kvinnor har ökat, framför allt under 1990-talet.

De nordiska länderna

Nivåerna av våld mot kvinnor i de nordiska grannländerna är relativt likartade, även om vissa mindre variationer förekommer. De olikheter som finns kan därför bero på skillnader i hur frågorna har ställts i de olika nationella undersökningarna. I en jämförelse kan man emellertid se trender som liknar den svenska utvecklingen, nämligen en relativt jämn nivå under 2000-talet enligt nationella offerundersökningar. En återkommande finsk nationell enkätundersökning redovisar att andelen kvinnor (15–74 år) som uppger fysiskt våld under de senaste 12 månaderna totalt sett ligger på en relativt stabil nivå sedan år 1993 (Sirén och Honkatukia 2005). I studien noteras en uppgång av yrkesrelaterat våld mot kvinnor, medan andra typer av våld tenderar att minska, till exempel våld inom nöjeslivet och i nära relationer (se även Piispa m.fl. 2006, Sirén m.fl. 2007).

En dansk nationell viktimiteringsstudie, genomförd via telefonintervjuer med kvinnor i åldrarna 16–74 år, redovisar att det under det senaste decenniet inte skett någon förändring i andelen kvinnor som utsatts för fysiska övergrepp under det senaste året (Balvig och Kyvsgaard 2007). Studien visar också att andelen danskar som utsatts för våld i anslutning till arbete ökat under perioden, samtidigt som andelen utsatta inom ramen för nöjeslivet minskat.

Norsk Statistisk Sentralbyrås livsvillkorsundersökningar (LKU), som genomförs med en kombination av besöks- och telefonintervjuer, visar på en stabil nivå de senaste decennierna (Statistisk Sentralbyrå 2008). Av LKU framgår också att våldet främst sker i egen eller annans bostad eller på arbetsplats samt, i tredje hand, på offentlig plats. Variationerna mellan de år som undersökningen gjorts är relativt stora och det är därför vanskligt att urskilja trender avseende grupper av gärningspersoner och våldets arenor över tid. Dock tycks andelen gärningspersoner bland tidigare eller nuvarande familjemedlemmar eller släktingar minska något under de senaste två decennierna.

Offer och gärningspersoner

Offer enligt NTU och ULF

Kriminalstatistiken ger endast mycket begränsad information om offer vid misshandel. Offerundersökningar som ULF och NTU kan därför komplettera bilden. Kriminalstatistiken förutsätter till exempel att anmälan om brott har gjorts, medan offerstudier fångar upp både händelser som kommit till polisens kännedom och händelser som aldrig blivit anmälda. En styrka med dessa studier är att de innehåller mer detaljerad information om såväl offren som gärningspersonerna. Bland annat kan sådana undersökningar ge information om vilka individuella faktorer som kan förhöja risken för en kvinna att utsättas för våld, om det finns några specifika riskgrupper samt vilken typ av våld det rör sig om.

Enligt uppgifter från NTU är självrapporterade våldshändelser mot kvinnor ofta yrkesrelaterade (35 procent av händelserna) eller har utförts av närstående gärningspersoner (29 procent av händelserna), se tabell 2. Närstående gärningspersoner är huvudsakligen tidigare eller nuvarande partner.

Kvinnor som utsätts för våld av närstående är ofta yngre, står oftare utanför arbetsmarknaden och tenderar överlag att befinna sig i en sårbar position i samhället. När det gäller kvinnor som är yrkesverksamma råder ett omvänt förhållande, kvinnorna tenderar att vara äldre och ha större sociala och ekonomiska resurser. Detta ligger också i linje med tidigare svenska studier som visat att det förekommer en mycket liten överlappning mellan dessa två riskgrupper (Estrada och Nilsson 2004). Även den danska undersökningen som nämndes tidigare visar på liknande mönster avseende riskgrupper för partnervåld (Balvig och Kyvsgaard 2006), det vill säga yngre kvinnor i förhållande till äldre, ensamstående mödrar i förhållande till kvinnor utan barn och sammanboende kvinnor, kvinnor med kortare utbildning i förhållande till kvinnor med längre utbildning.

Det våld som sker inom ramen för yrket är, jämfört med relationsvåldet, inte lika grovt. Däremot tycks det vara den typ av våld som ökat mest under senare tid och utgör den i dag största kända kategorin enligt de särskilda analyser av NTU som presenteras i tabell 2.

Av tabell 2 framgår också att unga kvinnor löper en särskilt hög risk att utsättas för våld. Bland kvinnor mellan 16 och 24 år var andelen utsatta 5 procent, varefter den sjunker successivt med stigande ålder. Samtidigt visar tabellen att huvudparten av våldet mot unga kvinnor varken är yrkesrelaterat eller utövat av närstående. En särskild analys (redovisas ej i tabell), visar att andelen kvinnor i denna åldersgrupp uppger att drygt hälften av våldshändelserna skett på allmän plats. Detta kan jämföras med kvinnor äldre än 24 år, där andelen händelser som uppges ha skett på allmän plats är 22 procent.

Tabell 2. Kvinnor utsatta för våld generellt respektive yrkesrelaterat våld samt våld i nära relation, efter sociodemografisk bakgrund. NTU avseende 2005–2006. Procent.

	Utsatt för våld (andel personer):		Om utsatt (andel händelser):	
	Antal	Andel (%)	Andel (%)	Andel (%)
16–24 år	2 658	5,0	4	36 (25)
25–44 år	3 650	2,1	43	33 (32)
45–64 år	3 194	1,3	70	12 (12)
65–79 år	2 049	0,0	0	0
Sammanboende utan barn	4 140	1,0	49	19 (18)
Sammanboende med barn	2 554	1,0	68	12 (9) ¹
Ensamstående utan barn	4 203	3,3	17	33 (27)
Ensamstående med barn	634	3,9	45	44 (39)
Förgymnasial utbildning	3 247	2,6	11	38 (27)
Gymnasial utbildning	4 530	1,7	49	28 (27)
Eftergymnasial utbildning	3 489	1,5	50	17 (18) ⁴
Förvärvsarbetande	6 089	1,8	51	24 (25) ⁴
Hemarbetande	154	0,6	-	0
Ålderspensionär	1 829	0,0	-	0
Förtids/avtalspensionär	591	1,2	-	30 (30) ²
Studerar	2 249	4,3	-	34 (19)
Arbetslös/i AM-åtgärd	437	3,8	-	60 (40) ³
Stockholm/Göteborg/Malmö	3 667	2,0	31	25 (21)
Större städer	4 275	2,0	33	37 (31)
Mindre städer/landsbygd	3 609	1,6	44	23 (19)
Samtliga	11 551	1,9	35	29 (24)

Källa: NTU.

¹ Baserat på 35 händelser.² Baserat på 6 händelser.³ Baserat på 24 händelser.⁴ Svaranden betraktar inte sin tidigare partner som närstående vid svarstillfället, därför kan andelen som uppger partner/tidigare parter vara högre än närstående.

Att inga kvinnor i åldrarna 65–79 år har uppgett att de utsatts för våld är anmärkningsvärt. En möjlig förklaring till dessa skillnader kan vara att äldre kvinnor oftare än andra har sin man/partner hemmavardande. De kan därför vara obenägna att svara på frågor om partnervåld i en telefonundersökning. I äldre generationer kan det eventuellt också upplevas som svårare att tala om eventuellt våld inom ramen för nära relationer. Det är också tänkbart att äldre kvinnor i vårdhem inte nås av intervjuundersökningar av detta slag och att de i den mån de utsatts för våld har begränsade möjligheter att rapportera detta i form av intervjuer.

VÅLD MOT ARBETSLÖSA KVINNOR OCH YRKESRELATERAT VÅLD

Att det yrkesrelaterade våldet ökat markant skulle kunna peka mot att förvärvsarbetande kvinnor är en av riskgrupperna (se figur 5). Det stämmer självfallet att yrkesverksamma kvinnor löper en större risk att utsättas för våld i samband med sitt yrke: drygt hälften av händelserna är yrkesrelaterade för dessa kvinnor enligt NTU (se tabell 2). Men det är inte så att dessa kvinnor oftare utsätts för våld generellt sett. Andelen som uppgett någon form av våld enligt NTU var lika stor bland förvärvsarbetande kvinnor (1,8 procent) som bland samtliga kvinnor (1,9 procent). Att stå utanför arbetsmarknaden innebär däremot en fördubblad risk att utsättas för våld (3,8 procent).

Tabell 2 visar att sammanlagt 35 procent av samtliga händelser av våld mot kvinnor var yrkesrelaterade. Framför allt gäller det kvinnor i åldrarna 45–64. Bland dem är 70 procent av våldshändelserna relaterade till deras yrke. Också sammanboende med barn, som visserligen i mycket lägre grad utsätts för våld generellt, rapporterar att en stor andel av våldshändelserna var yrkesrelaterade (68 procent). Risken för yrkesrelaterat våld är samtidigt klart lägre bland kvinnor med enbart grundskoleutbildning (11 procent av händelserna) än bland kvinnor med högre utbildning (cirka hälften av händelserna). Skillnaden kan delvis förklaras av att det bland kvinnor med enbart grundskoleutbildning är något vanligare med äldre och pensionerade kvinnor.

I *Välfärdsbokslutet* (Estrada och Nilsson 2001) framgick att situationen för ekonomiskt svaga grupper i befolkningen har försämrats under 1990-talet, bland annat när det gäller utsattheten för våld.³⁹ I dessa fall är våld inom en relation troligen det vanligast förekommande våldet (snarare än våld i arbetslivet). Socioekonomiskt svaga grupper kan dock antas vara underrepresenterade bland de svarande i intervjuundersökningar, vilket i så fall innebär att den totala utsattheten är mer omfattande än vad traditionella studier visar.

³⁹ Avsnittet om utsatthet för våld baserades på resultat från SCB:s ULF-undersökningar.

VÅLD DÄR GÄRNINGSPERSONEN ÄR NÄRSTÅENDE

Sammanlagt 29 procent av det totala antalet rapporterade våldshändelser i NTU avsåg en närstående gärningsperson. I 24 procent av fallen var förövaren den nuvarande eller tidigare partnern (tabell 2).

Utsatthet för våld som utförts av närstående är vanligast bland 20- till 44-åriga kvinnor, särskilt bland ensamstående kvinnor med barn (44 procent) och kvinnor som av olika anledningar befinner sig utanför arbetsmarknaden (bland arbetslösa kvinnor anger 60 procent att gärningspersonen var närstående, inte sällan en nuvarande eller före detta partner). Utsatthet för våld rapporteras också oftare av kvinnor bosatta i större städer (dock inte Stockholm, Göteborg eller Malmö). Kvinnor med högre (eftergymnasial) utbildning uppger däremot mer sällan att de utsatts för våld i en nära relation och det gäller oavsett ålder.

Att sammanboende kvinnor, framför allt de med barn, rapporterar mindre partnervåld än ensamstående kvinnor, kan förefalla motsägelsefullt. Det finns dock flera tänkbara orsaker. Dels kan det vara så att ensamstående kvinnor oftare uppger att de utsatts för våld från en före detta partner⁴⁰ eller från en nuvarande partner som de inte delar hushåll med. Ett annat skäl kan vara att sammanboende kvinnor, med eller utan barn, har svårare att i en telefonintervju berätta om våld de kan vara utsatta för i en pågående relation. På så sätt kan risken för partnervåld vara underskattad i statistiken gällande denna grupp.

En förhöjd risk för ensamstående mödrar har i andra studier visat sig framför allt hänga samman med försvagade välfärdsresurser – i termer av sämre hälsa, lägre utbildning, dålig ekonomi eller bristfälligt socialt nätverk. Den förhöjda risken gäller i synnerhet våld i hemmet samt upprepat våld (Estrada och Nilsson 2004). Det är rimligt att anta att utsattheten från närstående bland ensamstående mödrar sammanhänger med separationer från barnens fäder. Brå:s senaste kartläggning av personer som berörs av besöksförbudslagen pekar också mot att ansökningar om besöksförbud vanligtvis avser yngre och medelålders föräldrar där separation pågår eller skett (Brå 2007a).

När kvinnan uppger att förövaren är eller varit närstående, gäller för de flesta kategorierna att gärningspersonen vanligen är hennes nuvarande eller tidigare partner. En något annorlunda bild framträder bland de yngsta kvinnorna mellan 16 och 24 år (och därmed även bland studerande och/eller kvinnor utan avslutad gymnasial utbildning). Dessa kvinnor uppger i en dryg tredjedel av fallen att gärningspersonen varit närstående, men samtidigt att en tidigare eller nuvarande partner varit gärningsperson i endast en fjärdedel av händelserna. Gärningspersonerna skulle i dessa händelser därför kunna vara en

⁴⁰ Låga antal observationer tillåter inte en mer detaljerad analys.

familjemedlem eller en nära vän. Samtidigt är det bland dessa unga kvinnor vanligare att gärningspersonen varken är närstående eller yrkesrelaterad. Bland unga kvinnor är det därför sannolikt att våldet oftare sker inom nöjeslivet. Som tidigare nämnts uppger drygt hälften av de unga kvinnorna att utsattheten skett på allmän plats.

Gärningspersoner enligt kriminalstatistiken

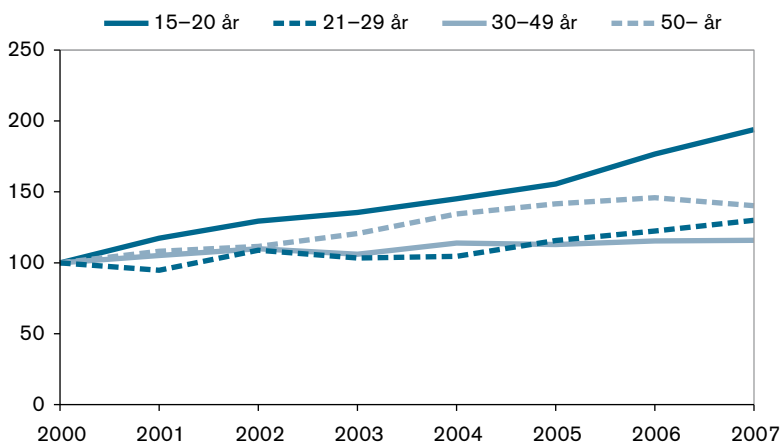
Kriminalstatistiken ger genom statistiken över misstänkta personer viss information om gärningspersonerna vid sexualbrott. Men även om viss information är tillgänglig är den inte fullständig, eftersom inte alla anmälda brott innehåller en identifierad misstänkt person (det vill säga är personupplärade). Det finns därför skäl att tolka dessa statistiska uppgifter med viss försiktighet.

År 2007 misstänktes 5 850 personer för misshandel mot kvinnor. Sedan år 2000, då antalet misstänkta var 4 398 personer, har det skett en ökning med 33 procent. Männerna utgjorde under perioden 2000–2007 i genomsnitt 83 procent av de personer som anmäls för misshandel mot kvinnor. Det tycks emellertid finnas en tendens till att andelen kvinnor bland de misstänkta ökat något under perioden. Sedan år 2000, då andelen kvinnor var 14 procent, har den successivt ökat till 18 procent år 2007.

Ålders- och könsfördelningen skiljer sig åt beroende på om brottet är riktat mot en bekant eller en obekant person. Antalet yngre gärningspersoner är högre bland de misstänkta när det gäller brott mot obekant, jämfört med brott mot bekant. De misstänkta personerna skiljer sig kraftigt i ålder, och olika åldersgrupper misstänks olika ofta beroende på om misshandeln anmäls ha skett inomhus eller utomhus, av bekant eller obekant. Den åldersgrupp som år 2007 dominerar bland personer misstänkta för misshandel av *bekant inomhus* är personer mellan 30 och 49 år (50 procent). Denna åldersgrupp står samma år även för relativt stora andelar när det gäller misshandel av *bekant utomhus* (37 procent) och av *obekant inomhus* (33 procent). Personer mellan 15 och 20 år utgör den största gruppen bland dem som misstänks för misshandel av *obekant utomhus* (42 procent) trots den snäva åldersavgränsningen. År 2000 utgjorde denna åldersgrupp 29 procent av samtliga personer som misstänktes för misshandel mot kvinna av obekant utomhus.

Det är framför allt två åldersgrupper bland de misstänkta som ökar under perioden 2000–2007 (se figur 7). Den yngsta gruppen (15–20-åringar) misstänkta ökar under perioden med 94 procent (från 644 till 1 249 personer) och den allra äldsta gruppen (över 59 år) ökar med 80 procent, från 137 till 247 personer (redovisas ej i figur).

Under 2000-talet har andelen unga (15–20 år) ökat successivt från att år 2000 utgöra 15 procent av det totala antalet misstänkta till 21

Figur 7. Åldersfördelning bland personer som misstänks för misshandel mot kvinna, åren 2000-2007 (index år 2000= 100 procent). Källa: Brå.

procent år 2007. Samtidigt har andelen misstänkta 30-49-åringar successivt minskat med ett motsvarande antal procentenheter, från 50 till 43 procent. Den här förskjutningen av misstänkta personer till yngre åldersgrupper kan antas hänga samman med den relativa ökningen av misshandel mot kvinna utomhus av obekant som beskrivits tidigare. Ökningen av unga och äldre misstänkta kan också hänga samman med demografiska förändringar (dessa grupper har kommit att utgöra allt större andelar av den totala befolkningen sedan år 2000), men även med en ökad frekvens av anmälningar mot personer i dessa åldersgrupper.⁴¹

Beträffande det anmälda fysiska våldet mot kvinnor observeras sammanfattningsvis en viss förändring under 2000-talet med avseende på offer och gärningspersoner. Den alltjämt typiska misshandeln, inomhus av en bekant person i medelåldern, minskar något och särskilt i förhållande till den misshandel som sker utomhus av obekanta unga personer. En annan tendens som kan spåras under 2000-talet är att den som misstänks oftare är kvinna.

⁴¹ Antalet 15-20-åringar ökade i landet med 23 procent under perioden 2000-2007 och antalet personer över 59 år ökade under samma period med 13 procent. Samtidigt antingen minskade eller kvarstod antalet personer i flera åldersgrupper (0-15, 21-39 och 50-59-åringar). Det är emellertid inte bara befolkningsökningen som kan förklara varför de allra yngsta och äldsta åldersgrupperna står för en allt större andel av de anmälda misshandelsfallen mot kvinnor. Även då man räknar antalet misstänkta per 100 000 personer är det just dessa två åldersgrupper som står för den största ökningen (ökningen under 2000-talet har varit 58 procent för 15-20-åringar och 59 procent för personer över 59 år).

Endast män kan anmälas för *grov kvinnofridskränkning* och år 2007 misstänktes 813 män för brottet. En betydande majoritet av de misstänkta är mellan 21 och 49 år gamla och åldersfördelningen bland de misstänkta har varit stabil under 2000-talet.

Gärningspersoner enligt NTU

Enligt NTU-uppgifter som redovisats tidigare (se tabell 1) är gärningspersonen oftast bekant med den utsatta kvinnan (42 procent), medan andelen helt okända gärningspersoner är 28 procent. I den resterande cirka tredjedelen av händelserna är förövaren någon närstående (29 procent). Totalt sett är gärningspersonen offrets före detta eller nuvarande partner i en fjärdedel av de rapporterade våldshändelserna (se tabell 2). Detta återspeglar sig även i hur många kvinnor som blir utsatta upprepade gånger av samma gärningsperson – något som är mycket vanligare bland kvinnorna än bland männen.

NTU visar vidare att i en dryg femtedel (21 procent) av alla händelser av misshandel mot kvinnor var gärningspersonen en kvinna (se tabell 6 i kapitlet *Misshandel*). Kvinnliga gärningspersoner återfinns även i fall där offret är en man, men det är betydligt mer ovanligt (5 procent av händelserna). I 36 procent av samtliga våldshändelser var gärningspersonen berusad eller troligen berusad enligt offret.

I den finska nationella enkätundersökningen som nämndes tidigare var gärningspersonen avseende fysiskt våld under det senaste året oftast en nuvarande partner (knappt 7 procent) och därefter en tidigare partner, knappt 5 procent (Piispa m.fl. 2006). Den tredje kategorin utgjordes av gärningspersoner andra än nuvarande och tidigare partner och uppgick till drygt 1 procent. I den danska telefonintervjustudien uppgavs att gärningspersonen, som i denna del baseras på utsatthet sedan kvinnan fyllde 16 år, oftast var en tidigare partner (Balvig och Kyvsgaard 2006). Därefter följde obekant, familjemedlem eller bekant och till sist nuvarande partner.

Hanteringen i rättsväsendet

Uppklaring

År 2007 uppgick den totala uppklaringsprocenten beträffande misshandel mot kvinnor till 47 procent och det innebär inte någon påtaglig förändring jämfört med tidigare år under 2000-talet. Personuppklaringsprocenten uppgick till 21 procent år 2007. Sedan år 2000 har den sjunkit något från att ha legat på 25 procent. Personuppklaringen är högre när det gäller misshandel mot kvinnor av bekant än av obekant och uppgick i dessa kategorier till 23 respektive 15 procent år 2007. Tendensen till nedgång i personuppklaringsprocenten syns i anmälningar som avser både bekanta och obekanta gärningspersoner.

Uppklaringsprocenten är därmed något högre vid misshandel mot kvinna jämfört med misshandel mot man. Vid misshandel mot man var den totala uppklaringsprocenten år 2007 44 procent och personupklarade fall av misshandel mot man 17 procent.

I lagföringsstatistiken sker redovisningen inte efter offrets kön utan efter huvudbrottets lagrum, det vill säga under rubrikerna misshandel respektive grov misshandel. Det är därför inte möjligt att urskilja hur många som blivit lagförda för misshandel mot just kvinnor.

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Åtgärder för att motverka våld mot kvinnor fokuseras ofta på det våld som begås i nära relationer, det vill säga av kvinnans nuvarande eller före detta make, sambo eller pojkvän. Dessa åtgärder visar att synen på våld mot kvinnor i nära relationer har förändrats, från att ha betraktats som en privat angelägenhet till att mer och mer betraktas som ett samhällsproblem med aspekter som inte begränsas till rättslig hantering, utan som även innehåller frågeställningar om sociala och ekonomiska resurser, inte minst ifråga om möjligheter och förutsättningar för att förändra livssituationen för en utsatt grupp.

Samtidigt visar självrapporteringsstudier av våld mot kvinnor att våldet huvudsakligen sker på två olika områden: i en nära relation och i arbetslivet. Våld mot kvinnor i anslutning till yrkesrollen har ökat och denna ökning har dessutom varit större än bland män. Trots det yrkesrelaterade våldets lindrigare karaktär är det i dag, enligt de stora studier som redovisats här, den arena där våld mot kvinnor rapporteras oftast. Samtidigt ökar antalet anmälningar om misshandel mot kvinnor i kriminalstatistiken och det förefaller därför rimligt att anta att en inte obetydlig del av denna ökning består i ett ökat antal anmälningar om våld inom yrkeslivet.

Ökningen av arbetsrelaterat våld är inte begränsad till Sverige utan återfinns även i andra EU-länder och särskilt inom vård, omsorg och skola, som traditionellt sett är kvinnodominerade yrken. En svensk studie, genomförd inom ramen för Institutet för framtidsstudier, visar också att utsattheten för yrkesrelaterat våld mot kvinnor är högst inom dessa tre områden (Jerre 2007).⁴²

Denna utveckling kan motivera att debatten om våld mot kvinnor, som under många år fokuserat på våld i nära relationer utövat av manliga partner, vidgas till att inbegripa även våld mot kvinnor i samband med yrkeslivet. Resultaten gör det också relevant att diskutera möjliga åtgärder för att förebygga våld mot kvinnor inom yrkeslivet. Effekten

⁴² Detta gäller i jämförelse med andra yrken. En uppdelning på kön visar att risken för att män utsätts för våld inom vård, omsorg och skola är högre än risken för kvinnor.

av åtgärder för att förebygga våld kan variera beroende på arbetsplatsens karaktär och vilka enskilda riskfaktorer som råder. I Jerres studie nämns särskilt hög anspänning (negativ stress), ensamarbete (i kritiska situationer) samt belysning. Dessa riskfaktorer skulle kunna påverkas av rutiner som anpassas efter lokala förhållanden och typ av arbetsplats. Samtidigt pekar studien på att antalet riskfaktorer på en arbetsplats i sig har stor betydelse. I Jerres studie framkom en förhöjd risk särskilt då flera riskfaktorer föreligger samtidigt och att detta gäller kvinnors utsatthet mer än mäns.

Åtgärder när det gäller relationsvåld har i enlighet med debatten stått i fokus i samhället. Utöver att ett flertal lagar införts och skärpts under de senaste decennierna och den handlingsplan som regeringen lagt fram (se kapitlets inledning) förekommer en omfattande ideell verksamhet med fokus på frågor som rör våld mot kvinnor. Antalet kvinno- och tjejjourer inom ramen för de båda organisationerna Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (Roks) och Sveriges Kvinnojourers Riksförbud (SKR) uppgick år 2006 till cirka 150 stycken (Roks 2008, SKR 2008). Dessa jourer ger stöd, hjälp och skydd åt våldsutsatta kvinnor, deras barn samt åt flickor.

För att förstärka detta arbete fick Socialstyrelsen år 2005 i uppdrag av regeringen att fördela 81,5 miljoner kronor till kvinno- och tjejjoursverksamheter under år 2006 (Socialstyrelsen 2007). Av dessa skulle 77,5 miljoner kronor fördelas till länsstyrelserna för vidare fördelning och resterande 4 miljoner skulle fördelas av Socialstyrelsen till riksorganisationer som organiserar ideella kvinno- och tjejjourer. Socialstyrelsens första rapport visar att satsningen resulterat i att kommunerna aktualiserat frågan om våld mot kvinnor, men framför allt lett till ökade möjligheter till rekrytering av personal till kvinnojourerna. Detta har i sin tur inneburit längre öppettider för telefonjourer och mottagningar samt mer tid för aktiviteter och samtal. Rapporten redovisar också att medlen bidragit till en kompetenshöjning inom såväl kvinnojourer som socialtjänsten.

Ett annat viktigt arbete görs av Kvinnofridslinjen. Denna verksamhet, som drivs vid Nationellt centrum för kvinnofrid på uppdrag av regeringen, hade under de tre första månaderna (hösten 2007) mottagit drygt 100 samtal per dygn (Nationellt centrum för kvinnofrid 2008). De tre vanligaste frågorna i dessa samtal rörde vad som är att betrakta som våld, hur man ska förhålla sig till hot samt vad som händer med barnen om kvinnan lämnar mannen. Att dessa frågor är vanliga i samtalen är intressant ur ett brottsförebyggande perspektiv, eftersom de pekar på de behov som utsatta kvinnor har, nämligen ökad kunskap om våld, stöd i en hotfull livssituation samt information om umgänge och vårdnad vid en eventuell separation. I den mån kvinnor får stöd och känner sig säkrare i dessa frågeställningar kan det underlätta för

dem att avsluta våldsamma relationer och därmed på sikt förebygga upprepat våld.

Ett av de mer aktuella initiativen på det brottsförebyggande området när det gäller våld mot kvinnor sätter rättsväsendet i fokus. Under 2008 gav regeringen i uppdrag åt Rikspolisstyrelsen (RPS) att utveckla och bygga upp en miljö särskilt anpassad för att utreda våld mot kvinnor där representanter från flera av rättsväsendets myndigheter tillsammans med sociala myndigheter ska mötas för att underlätta för utsatta kvinnor. Syftet är att utifrån ett prisbelönt (European Crime Prevention Awards) arbete i Skåne sätta samman en nationell modell. Totalt satsas 5 miljoner kronor under två år. Utmärkande för Kvinnofridsprogrammet i Skåne är att det drivs gemensamt av Malmö kommun och polisen, och att även Kriminalvården och Åklagarmyndigheten, Brottsoffermyndigheten, Malmö högskola, Universitetskliniken Malmö Allmänna Sjukhus (UMAS) och ideella organisationer ingått i samverkansgruppen. Arbetet har bland annat lett fram till kriscentrum för såväl kvinnor och barn (år 2000) som män (år 2002), en gemensam yrkeshandbok för de olika myndigheterna, program för medicinskt omhändertagande vid sexuella övergrepp och en specialistmottagning för hedersrelaterat våld vid UMAS. Polisen har därutöver startat en familjevåldshotel och Åklagarmyndigheten har inrättat särskilda familjevåldsåklagare (Brå 2007c).

Merparten av de insatser som görs för att förebygga våld mot kvinnor handlar om att förstärka möjligheterna att förhindra att våld upprepas. En annan typ av insatser som avser att förebygga upprepad utsatthet, är behandlingsprogram som riktas mot män som utövar våld mot sin kvinnliga partner. En kartläggning av sådana verksamheter har gjorts på uppdrag av Näringsdepartementet (Eriksson 2006). Rapporten visar att det vid tidpunkten för kartläggningen fanns 50 verksamheter, varav merparten startat efter 1996. Bland dessa ingår insatser inom ramen för kriminalvården och rättspsykiatri, generella manscentra/kriscentra för män, mansmottagningar med fokus på våld, insatser inom ramen för myndighetssamverkan samt integrerade insatser. Studien visar också att dokumentation och utvärderingar av innehåll och resultat kan utvecklas för att förstärka verksamheternas arbete och möjligheter att påvisa att mäns våld mot kvinnor och barn kan förebyggas. Bristen på en samlad uppföljning och utvärdering när det gäller behandling av män som utövat våld mot kvinnor påtalas även i *Uppföljning av Kriminalvårdens behandlingsprogram för män som dömts för våld i nära relationer* (2007/08:RFR9), som sammanställts på uppdrag av Justitiekottet.

Att förebygga våld mot kvinnor är, sammanfattningsvis, ett arbete som kräver insatser på flera områden och på olika nivåer: rättsligt och socialt, individuellt och kollektivt. Insatserna bör riktas mot såväl utsatta kvinnor som gärningspersoner.

Referenser

- AFS 1993:02. *Våld och hot i arbetsmiljön*. Arbetarskyddsstyrelsens kungörelse med föreskrifter om åtgärder mot våld och hot i arbetsmiljön samt allmänna råd om tillämpningen av föreskrifterna. Stockholm: Arbetarskyddsstyrelsens författningssamling.
- Balvig, F. och Kyvsgaard, B. (2007). *Danskernes udsathed for kriminalitet*. Köpenhamn: Köpenhamns universitet/Justitieministeriets Forskningsenhet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Grov kvinnofridsränkning*. Rapport 2000:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). *Upprepad utsatthet för brott*. Rapport 2001:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002a). *Att förebygga våld mot kvinnor i nära relationer*. Rapport 2002:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002b). *Våld mot kvinnor i nära relationer. En kartläggning*. Rapport 2002:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Besöksförbud. De berörda och deras erfarenheter*. Rapport 2007:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Nationella trygghetsundersökningen 2006. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2007:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007c). *ECPA. European Crime Prevention Awards 2007*. Hemsida: <www.bra.se>. Hämtat 3 juni 2008.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Domstolsverket (2001). *Den nya kvinnofridslagen*. Särtryck av en artikelserie i tidningen Nämndemannen i samarbete med DV. Hemsida: <www.dom.se/dom/Dvhemsida/DV/Rapporter/Kvinnofridslagen.pdf>. Hämtat 24 mars 2004.
- Eriksson, H. (2001). *Ofrid? Våld mot äldre kvinnor och män – en omfångsundersökning i Umeå kommun*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Eriksson, H., och Juklestad, O. N. (2004). *Äldre som brottsoffer*. Lindgren, M., Petterson, K-Å. och Hägglund, B. (red). *Utsatta och sårbara brottsoffer*. Stockholm: Jure förlag AB.
- Eriksson, M., Biller, H. och Balkmar, D. (2006). *Mäns våldsutövande – barns upplevelser*. Stockholm: Näringsdepartementet.

- Estrada, F. och Nilsson, A. (2001). Brottslighet som välfärdsproblem – Utsatthet för brott och oro för brott 1988–1999. I: Bergmark, Å. (red.) *Ofärd i välfärden*. Kommittén Valfärdsbokslut, sou 2001:54. Stockholm: Fritzes.
- Estrada, F. och Nilsson, A. (2004). Exposure to threatening and violent behaviour among single mothers. The significance of life style, neighbourhood and welfare situation. *British Journal of Criminology*, 44:168-187.
- Estrada, F., Nilsson, A. och Wikman, S. (2007). Det ökade våldet i arbetslivet. En analys utifrån de svenska offerundersökningarna. *Nordisk Tidskrift för Kriminallvetenskap*, 94:56–73.
- Jerre, K. (2007). *Ökar de våldsrelaterade arbetsmiljöproblemen? En studie av våld i arbetslivet utifrån de svenska Arbetsmiljöundersökningarna 1991–2005*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Lundgren, E. m.fl., (2001). *Slagen Dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Umeå: Fritzes Offentliga Publikationer.
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2008). Pressmeddelande 2008-03-06. Hemsida: <www.nck.uu.se/node59>. Hämtat 27 mars 2008.
- Olsson, M. (1998). Misshandel. I: *Brottsutvecklingen i Sverige 1995–1997*. Brå-rapport 1998:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Piispa, M., Heiskanen, M., Kääriäinen, J., och Sirén, R., (2006). *Violence against women in Finland*. National Research Institute of Legal Policy. Publication, 225. Helsingfors: The European Institute for Crime Prevention and Control.
- Proposition 1997/98:55. *Kvinnofrid*. Regeringens hemsida: <www.regeringen.se>. Hämtat 9 juni 2004.
- Proposition 2006/07:38. *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor*. Regeringens hemsida: www.regeringen.se. Hämtat 13 mars 2008.
- Skrivelse 2007/08:39. *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Regeringens hemsida: www.regeringen.se. Hämtat 4 april 2008.
- RFR9 2007/08 (2008). *Uppföljning av Kriminalvårdens behandlingsprogram för män som dömts för våld i nära relationer*. Rapport från riksdagen. Regeringens hemsida: <www.riksdagen.se>. Hämtat 3 april 2008.
- Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (2008). Hemsida: <www.roks.se/jourer/statistik.html>. Hämtat 4 april 2008.
- Sirén, R. och Honkatukia, P. (2005). *Victimization to violence in Finland. Results from 1980–2003 National Surveys*. Publikation 216. Helsingfors: Rättspolitiska forskningsinstitutet.

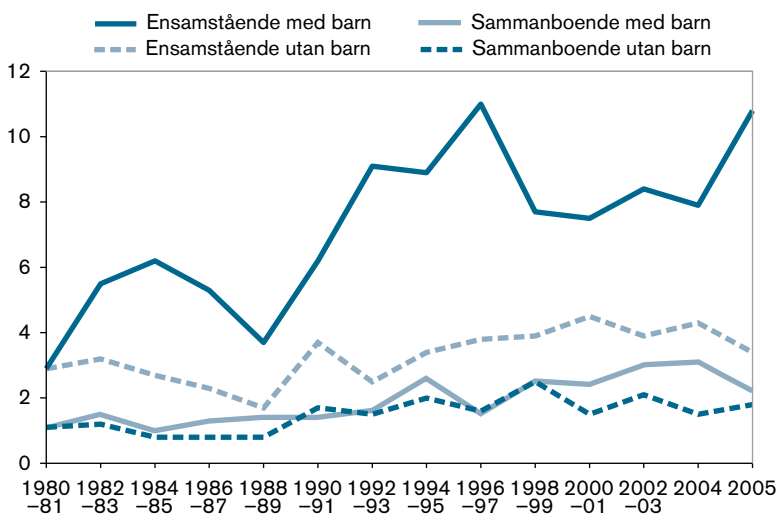
- Sirén, R., Kivivuori, J., Käriäinen, M. och Aaltonen, M. (2007). *Suomalaisten kokema väkivalta 1980–2006*. Verkkokatsauksia 1/2007. Helsingfors: Rättspolitiska forskningsinstitutet.
- Socialstyrelsen (2007). *Statliga medel till kvinnojoursverksamheter 2006*. Artikelnr 2007-109-8. Socialstyrelsens hemsida: <www.socialstyrelsen.se>.
- Statistiska centralbyrån (2004). *Offer för våld och egendomsbrott 1978–2002*. Kapitel 2. Offer för våld eller hotelser. Statistiska centralbyråns hemsida: www.scb.se. Hämtat 9 juni 2004.
- Statistiska centralbyrån (2006). *På tal om kvinnor och män – en lathund om jämställdhet*. Statistiska centralbyrån.
- Statistiska centralbyrån (2008). Statistiska Centralbyråns hemsida: <www.scb.se/templates/tableOrChart_48948.asp>. Hämtat 20 januari 2008.
- Statistisk Sentralbyrå (2008). Hemsida: <www.ssb.no>. Hämtat 16 maj 2008.
- Sveriges Kvinnojourers Riksförbund (2008). Hemsida: <www.kvinnjour.com>. Hämtat 27 mars 2008.
- Wikström, P-O. H. (1985). *Everyday violence in contemporary Sweden*, 15. Brottsförebyggande rådet. Stockholm: Allmänna Förlaget.

Bilagor

Tabell B1. Procentuell förändring i andelen utsatta kvinnor fram till 2005.

	Sedan 1980–81 Andel (%)	Sedan 1990–91 Andel (%)	Sedan 2000–01 Andel (%)
Något våld	76	20	0
Våld med kroppsskada	55	13	-19
Våld som krävt läkarvård	25	0	0
Ensamstående utan barn	17	-8	-24
Ensamstående med barn	272	74	44
Sammanboende utan barn	64	6	20
Sammanboende med barn	100	57	-8
Våld i bostad	6*	13	-10
Gatuvåld	-10*	-10	-14
Yrkesrelaterat våld	215*	78	37

Källa: ULF.

Figur B1. Självrapporterad utsatthet för våld eller hot bland kvinnor 16–64 år, efter civilstånd, åren 1980–2005. Procent. Källa: ULF.

Sammanfattning

Rån är ett allvarligt brott som enligt brottsstatistiken ökat kraftigt under 1990-talet och sedan under 2000-talet varierat kring en jämn men historiskt sett hög nivå. Framför allt är det person- och butiksrån som ökat. Där står brottsaktiva ungdomsgång i storstäderna och personer med omfattande missbruksproblem för en stor del av brotten. Bank- och postrånen har däremot minskat sedan mitten av 1990-talet och låg år 2007 på den lägsta nivån på tjugo år med 68 anmälda brott. Detta anses främst bero på en ökad teknisk säkerhet, en minskad kontanthantering vid bank- och postkontoren samt allmänt färre kontor. Även riktade polisinsatser mot vissa grupper tycks ha haft betydelse. Minskingarna har heller inte helt kompensrats av så kallade överflyttningseffekter till de uppmärksammade värdetransportrånen, även om dessa rån ökade kraftigt i slutet av 1990-talet. Vissa överflyttningar kan dock under 2000-talet ha skett till butiksrånen, i synnerhet mot guld-, urmakar- och juvelbutiker.

Omkring en procent av Sveriges befolkning drabbas varje år av rånliknande händelser enligt de senaste större offerundersökningarna. Vissa särskilda grupper utsätts dock i högre omfattning. Bland dem kan nämnas ungdomar i storstadsområden samt vissa yrkes- och företagarkategorier, såsom anställda i och innehavare av jourlivsbutiker, guld- och urmakarbutiker och videobutiker samt taxiförare.

Trots kraftiga ökning av rånen har polis och åklagare i samma omfattning som tidigare lyckats binda gärningspersoner vid brotten. Till skillnad från många andra brottstyper har alltså upplklaringsprocenten för rånen inte minskat över tid. Detta visar att rånen är högprioriterade i rättsväsendets arbete. För att förebygga rån behövs dock åtgärder på flera plan. Bland annat kan situationell, teknisk brottsprevention ha stor betydelse. I ett längre perspektiv framstår också socialpolitiska åtgärder som viktiga, inte minst när det gäller personrån mellan unga.

Inledning

Rån är ett allvarligt brott som uppmärksammas alltmer. Numera betraktas rån ofta i första hand som ett våldsbrott, även om det rent juridiskt sorteras under tillgreppsbrotten. Med rån avses i 8 kap. 5–6 § brottsbalken (1962:700) handlingar där någon genom våld eller hot om våld stjälar annans egendom. Även gärningar där den som vid en stöld anträffas på bar gärning och då sätter sig till motvärn genom våld eller hot ska enligt brottsbalken (BrB) rubriceras som rån. Rån behöver alltså inte bara vara planerade aktioner med skjutvapen, masker och flyktbilar. Det kan även handla om snatterier eller väskryckningar som övergått i så kallade motvärnsrån när gärningspersonen blivit hindrad och då försökt hota, slå eller knuffa sig ur situationen med stöldgodset i behåll.

Lagen skiljer också på rån och grovt rån. Med grovt rån avser brottsbalken exempelvis rån där det våld som rånaren hotar med eller använder är livsfarligt, eller att rånaren på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa ställning (BrB 8 kap. 6 §). Något särskilt lagrum för rån lindrigare än normalgraden finns däremot inte. I stället kan man dömas för andra brott, till exempel olaga hot och stöld, om handlingen »med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt [är] av mindre allvarligt art« (BrB 8 kap. 5 § 2 st.). Alla brott som inledningsvis i rättsprocessen rubriceras som rån definieras alltså inte i slutdomen som rån.

Straffskalorna för rån är relativt höga. Mellan ett och sex års fängelse för rån och mellan fyra och tio år för grovt rån. De höga straffskalorna innebär att en betydande del av dem som sitter intagna i svenska fängelser är dömda för just rån (omkring 10 procent enligt den officiella kriminalstatistiken). Varken straffskalorna eller brottsbalkens definitioner av rån brott har ändrats under 1990- eller 2000-talet.

Tre huvudkategorier av rån

I brottsstatistiken redovisas rånen efter vilken typ av brottsobjekt eller brottsoffer de riktats mot. Totalt redovisas ett tiotal rånkategorier. Rånen i de olika kategorierna skiljer sig åt i flera avseenden, men det finns även likheter dem emellan. För enkelhetens skull har de olika rån typerna i den fortsatta presentationen och analysen indelats i tre huvudkategorier, för vilka bland annat mörkertal, förekomst av skjutvapen och värde på det tillgripna tenderar att vara likartade.

Den första kategorin är *bank-, post- och värdetransportrån*, som är en liten kategori men där brotten vanligen avser stora värden. I underkategorin värdetransportrån ingår dock även rån mot värdebefordran, exempelvis då en person rånas på dagskassan som den transporterar till banken. Den andra huvudkategorin är *butiksrån och övriga rån*. Här ingår förstas butiksrånen, men även rån mot restaurang, mot dataföre-

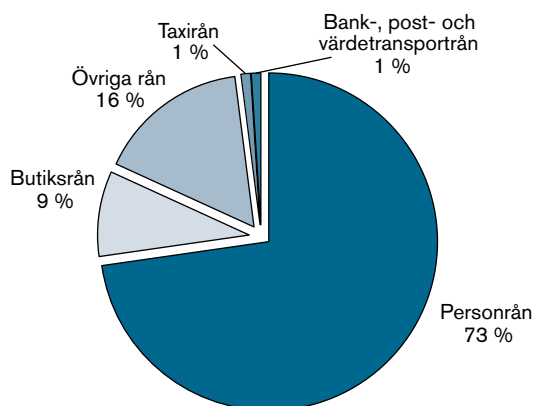
tag, taxirån samt förberedelser till rån där det är oklart exakt vilket objekt som skulle rånas. Den tredje kategorin är *personrån*, till vilka merparten av de rån som sker mot enskilda utanför deras yrkesutövning räknas, samt i denna presentation även rån mot funktionshindrad. Till kategorin personrån hör också de på senare år uppmärksammade så kallade bilrånen, även om dessa antagligen ofta redovisas under kategorin »övriga rån« i statistiken.

Tidigare bedömningar talar för att i princip samtliga bank-, post- och värdetransportrån och en stor del av butiksrånen och de övriga rånen anmäls till polisen (Ahlberg 2004). Mörkertalet är således litet. Kriminalstatistiken är därför en bra källa för att belysa utvecklingen och omfattningen av dessa typer av rån. Däremot pekar resultat från offerundersökningar på att en stor del av alla personrån inte anmäls till polisen. Mörkertalet för denna råntyp – som samtidigt är den vanligaste – är alltså betydligt högre än för andra rån. Särskilt stort har mörkertalet funnits vara när det gäller vissa speciella offergrupper, exempelvis hemlösa (Flyghed 2000).

Omfattning och struktur

År 2007 anmäldes drygt 8 600 rån, vilket utgör närmare en (1) procent av samtliga anmälda brott det året. Rån är därmed ett i statistiken mindre vanligt brott än misshandel, olaga hot eller inbrott – men vanligare än exempelvis våldtäkt, mordbrand eller förskingring.

Merparten av de rån som polisanmäls är personrån, som svarar för närmare tre fjärdedelar av alla anmälningar. Den näst största kategorin är de rån som betecknas butiksrån och övriga rån (mot restauranger, växlingskontor m.m.). Bank-, post- och värdetransportrån, den i nyhetsrapporteringen mest uppmärksammade gruppen av rån,

Figur 1. Andel polisanmälda rån efter typ, år 2007. Procent. (N=8 673.) Källa: Brå.

utgör däremot endast två procent av samtliga anmälda rån (se figur 1). Man bör dock minnas att det varierande mörkertalet indikerar att fördelningen mellan de olika råntyperna kan se annorlunda ut i verkligheten. Sannolikt utgör exempelvis personrånen en ännu större del av alla rån än vad anmälningsstatistiken visar. Fördelningen mellan de olika huvudkategorierna av rån i brottsstatistiken är i stort oförändrad sedan början av 2000-talet. Den lilla kategorin bank-, post- och värde-transportrån har dock tenderat att bli ytterligare något mindre de allra senaste åren.

Vapen användning och tillvägagångssätt

Rån brott förknippas ofta med skjutvapen eller annan vapen användning. Kriminalstatistiken redovisar också de anmälda rånen utifrån om de skett med skjutvapen eller inte. När det gäller användning av andra vapen och tillvägagångssätt vid rånen, kan en viss kunskap fås genom tidigare gjorda specialstudier.

Bank-, post- och värde-transportrånen kännetecknas av en mycket hög andel brott med skjutvapen eller vad som uppfattats som skjutvapen. Vid närmare 80 procent av dessa rån har skjutvapen förekommit enligt anmälningsstatistiken år 2007. Ett typiskt bank- eller postrån går till så att en eller flera maskerade rånare tar sig in bakom disken och där tillgriper pengar, ofta i anslutning till det aktuella kontorets öppnings- eller stängningstider. Vid värde-transportrånen är antalet gärningspersoner oftare fler än vid bank- och postrånen (i 84 procent av värde-transportrånen är de fler än en, jämfört med 41 procent för bank- och postrånen) och så gott som alltid beväpnade. Inte sällan används både handeldvapen och yxa, med vilken rånarna slår sig in i förarhytten.

Vid *butiksrån och övriga rån* (kontorsrån, taxirån m.m.) är användning av skjutvapen mindre vanligt än vid bank-, post- och värde-transportrånen, men ändå relativt vanligt förekommande. Sammantaget uppges att skjutvapen har använts vid en fjärdedel av de anmälda brotten. Butiksrånen separat har dock en högre andel fall med skjutvapen, omkring en dryg tredjedel. Vid butiksrånen är också andra typer av vapen såsom knivar, yxor, slagträn eller pepparsprayer vanliga. Detta innebär att det totalt sett bara är en mindre del (14 procent) av butiksrånen som sker helt utan vapen. Själva tillvägagångssättet vid butiksrånen är ofta ett snabbt angrepp mot kassan, där rånaren genom vapenhot och eventuellt viss skadegörelse tilltvingar sig kontanter. Butiksrånaren agerar typiskt sett ensam och kommer vid det enskilda rånet sällan över ett byte som överstiger fyrsiffriga belopp.

Personrånen utförs sällan med skjutvapen. Enligt anmälningsstatistiken förekom skjutvapen vid drygt fem procent av personrånen år 2007. Det tycks dock relativt vanligt att *någon* form av vapen (kniv, batong, etc.) använts. Enligt den Nationella trygghetsundersökningen (NTU)

förekom kniv, slagträ eller annan typ av vapen i omkring en tredjedel av de rån som enskilda svenskar utsattes för år 2006 (Brå 2008). Ofta riktas personrånen mot ungdomar och utförs av andra ungdomar, inte sällan flera till antalet och okända för offret. Det unga offret angrips vanligen på en offentlig plats utomhus såsom en gata, ett torg eller allmänna kommunikationer (Brå 2000).

Regional fördelning

Rån är ett utpräglat storstadsbrott. Av alla anmälda rån år 2006 anmäldes 45 procent till polismyndigheterna i Stockholms, Malmö och Göteborgs kommuner, samtidigt som bara omkring 17 procent av Sveriges invånare bor i dessa kommuner. Denna slagsida på storstadskommuner är större än för brott generellt, som till 25 procent fördelade sig på någon av de tre nämnda kommunerna år 2006.

Koncentrationen till storstadsregioner är ungefär lika stor för samtliga typer av rån, möjligen med undantag för bank- och postrån. De anmäls inte lika ofta som andra rån – endast till 35 procent – i någon av de tre mest tätbebyggda kommunerna (Stockholm, Malmö och Göteborg). Sett till fördelningen mellan *länen* i Sverige är dock bank-, post- och värdetransportrånen koncentration till storstadsregionerna lika hög som för andra rån. Däremot var bank- och postrånen koncentration till storstadsregionerna lägre även på länsnivå under slutet av 1990-talet och på 2000-talet – troligen på grund av att Stockholmsregionen var först ut med en generell ökning av säkerheten på bankkontoren (Brå 2004a). Att koncentrationen till storstadslänen nu åter är hög kan därför tolkas som att bankkontoren ute i landet numera i de flesta fall har samma säkerhetsnivå som kontoren i storstadsregionerna.

Värdetransportrånen tycktes åren 2004–2006 liksom tidigare år under 2000-talet till stor del vara ett Stockholmsfenomen. Mellan 60 och 70 procent av alla sådana rån anmäls i Stockholms län, medan storstadslänen Skåne och Västra Götaland inte är högre representerade än övriga län. Även så kallade bilrån, där en eller fler gärningspersoner tilltvingar sig en bil mot offrets vilja, är i hög grad ett Stockholmsfenomen. Tidigare studier visar att drygt 50 procent av de anmälda bilrånen skedde i Stockholms län (Brå 2005).

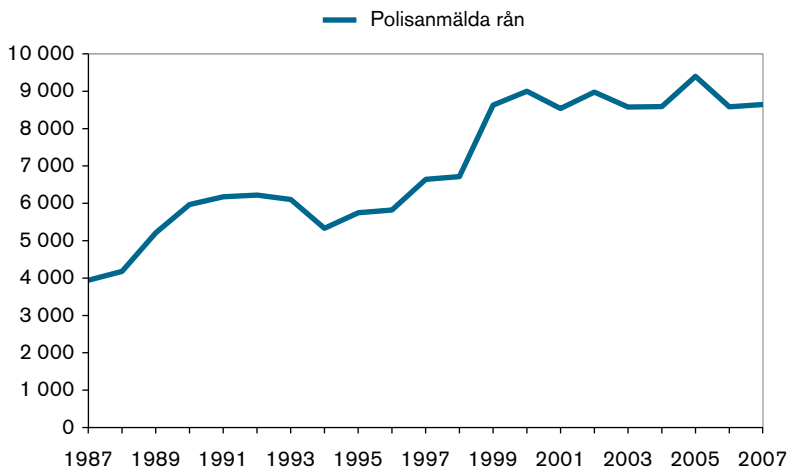
Rånens utbredning enligt den Nationella trygghetsundersökningen (NTU)

Även om vissa typer av rån har ett lägre mörkertal än många andra våldsbrott visar naturligtvis kriminalstatistiken inte rånbrottslighetens hela omfattning. Som nämnts är mörkertalet troligen litet för bank-, post- och värdetransportrån, butiksrån och övriga rån, men större och mer svårbedömt för personrån, som in sin tur är den volymmässigt största rånkategorin. Den årliga Nationella trygghetsundersökningen

(NTU), där ett slumpmässigt urval av närmare 15 000 svenskar besvarar frågor om bland annat utsatthet för olika typer av brott, är därför ett värdefullt komplement till kriminalstatistiken.

I 2006 respektive 2007 års NTU uppgav närmare 1 procent av svenskarna att de utsatts för rån (Brå 2008). Majoriteten (80 procent) uppger sig ha utsatts för de typer av rån som ligger inom kategorin personrån. Den övriga femtedelen uppgav att de hade utsatts för brotten »med anledning av sitt yrke« (Brå 2007). Andelen personrån är således ännu större i NTU än i kriminalstatistiken. Detta är ett förväntat resultat, eftersom anmälningsbenägenheten torde vara lägre för personrånen än för rån som drabbar personer i deras yrkesliv (t.ex. butiks- eller kontorsrån). En stor del av dem som enligt NTU utsatts för rån är personer i åldern 16–24 år. Denna andel låg i 2007 års undersökning på 45 procent och i 2006 års på 54 procent. NTU pekar alltså på att utsattheten för rån kan vara klart mer utbredd bland unga än bland äldre.

När det gäller hur stort mörkertalet för personrån verkligen är, ger resultaten i NTU något motstridiga indikationer. Närmare hälften (44 procent) av dem som i 2007 års undersökning uppgav att de drabbats av rån angav att rånet anmäls till polisen. Liknande resultat fann man i kartläggning av personrån bland ungdomar i Stockholm och Malmö under slutet av 1990-talet (Brå 2000). Utifrån svaren i NTU borde det samtidigt totalt ha skett omkring 90 000 rån i Sverige år 2006, varav cirka 72 000 kan betraktas som personrån. Om anmälningsbenägenheten verkligen ligger på 44 procent borde det då ha anmälts omkring 30 000 personrån i Sverige år 2006. Detta är närmare fem gånger så många personrån som faktiskt anmäldes det året. Denna bristande överensstämmelse kan ha flera förklaringar. För det första kan de till-

Figur 2. Antal polisanmälda rån år 1987–2007. Källa: Brå.

frågade i NTU överrapportera i vilken utsträckning de faktiskt anmält rånet till polisen, på grund bland annat av att detta upplevs som önskvärt. För det andra kan de tillfrågade överrapportera själva utsattheten, dels genom att man i NTU uppger händelser som av rättsväsendet i själva verket inte definieras som rån, dels genom så kallade teleskopeffekter (man uppger rånhändelser som inträffat längre tillbaka i tiden än det senaste året). För det tredje kan de tillfrågade rapportera händelser som inträffat och polisanmälts utanför Sverige.

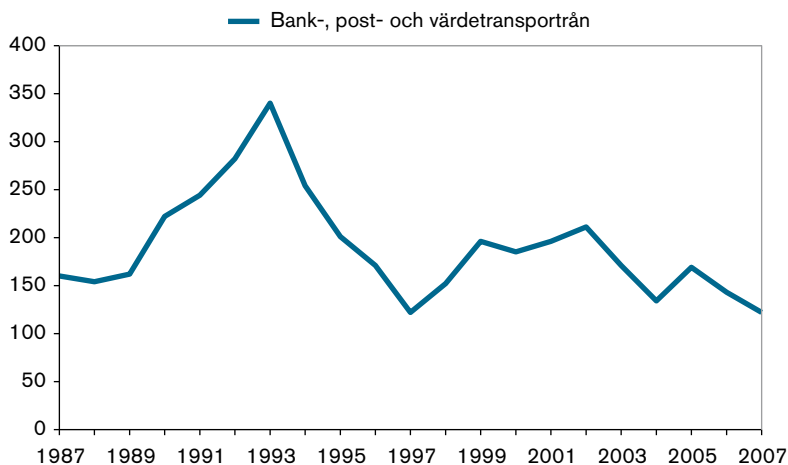
Oavsett orsakerna till den bristande överensstämmelsen kan alltså den verkliga andelen personrån som polisanmäls ligga betydligt lägre än de 44 procent som NTU visar. Osäkert är dock hur mycket lägre. I vart fall är det mindre än hälften av alla personrån som anmäls till polisen.

Utveckling

Totalt sett ökade anmälningar om rån kraftigt under slutet av 1980-talet och under 1990-talet. Ökningen har därefter avstannat och antalet brott har sedan början av 2000-talet fluktuerat kring samma nivå (se figur 2). Utvecklingen för rånen som samlad brottskategori styrs i mångt och mycket av personrånen som är antalsmässigt flest.

Bank-, post- och värdetransportrån

Bank-, post- och värdetransportrånen följer en annan trend än rånen generellt. Efter en kraftig ökning i början av 1990-talet har rånen mot dessa branscher sammantaget minskat både under 1990- och 2000-talet (se figur 3). Just värdetransportrånen (inklusive rån mot värdebeford-

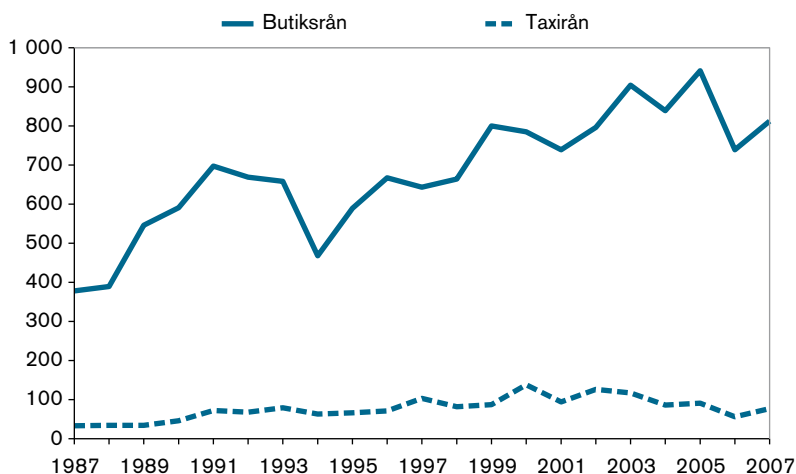
Figur 3. Antal polisanmälda bank-, post- och värdetransportrån år 1987–2007. Källa: Brå.

ran) har dock inte uppvisat något minskning, utan har under 2000-legat jämnt på drygt 50 anmälda brott per år, efter att ha ökat i slutet av 1990-talet. Rånen mot bank- och postkontor har däremot minskat kraftigt både på 1990- och 2000-talet. År 2007 låg dessa rån på den lägsta nivån på tjugo år (63 anmälda bankrån och 5 anmälda postrån).

Minskningarna av bank- och postrån har förklarats främst med att bank- och postkontoren som hanterar kontanter blivit färre och säkrare. Trots att en viss överflyttningseffekt till värdetransporår är möjlig har en sådan inte kunnat kompensera för minskningen i bank- och postrån (Brå 2004b). Man har också antagit att framgångar inom polisen med att gripa ett par högaktiva och specialiserade ligor var av betydelse för minskningen i mitten av 1990-talet (Brå 2004b).

Butiksrån och övriga rån

Det som här kallas butiksrån och övriga rån går i sin helhet inte att följa över tid, eftersom en statistikomläggning i slutet av 1990-talet gjort att innehållet i kriminalstatistikens kategori »övriga rån« förändrats över tid. Butiksrån separat och vissa andra enskilda typer av rån som i föreliggande undersökning kategoriserats som övriga rån, exempelvis taxirån, går däremot att följa. Det visar sig då att butiksrånen ökat successivt i princip hela den senaste tjugoårsperioden, medan taxirånen ökade under 1990-talet för att sedan under 2000-talet ligga på en jämn eller till och med något minskande nivå (se figur 4).

Figur 4. Antal polisanmälda butiksrån respektive taxirån, år 1987–2007. Källa: Brå.

Ökningarna av butiksrån har tidigare förklarats med att vissa ungdomsgång börjat ägna sig åt dessa brott (Brå 2004a). Även vuxna missbrukare bedöms stå för en del av ökningarna. Bakom utvecklingen finns också en förändrad tillfällesstruktur. Antalet kvällsöppna småbutiker med låg bemanning (t.ex. jourlivsbutiker och bensinstationer) har successivt ökat sedan mitten av 1980-talet (Brå 2002). Samtidigt har det rent tekniskt blivit svårare att genomföra vissa andra vanliga brott såsom bilstölder och bilinbrott.

Det har också diskuterats att ökningarna av butiksrån kan bero på överflyttningseffekter från den minskande kategorin bank-, post- och värdetransportrån. Detta förefaller rimligt utifrån att butiksrånen fortsatt att öka även under 2000-talet och att ökningarna även gäller de butiksrån som genomförs med skjutvapen. Skjutvapenanvändning är ju annars något som kännetecknar bank-, post- och värdetransportrånen. Framst är det rån mot urmakar- och guldsmedsbutiker, där värdet på rånbytet som regel är tämligen stort och professionalismen vid rånen generellt högre, som kan ha drabbats av överflyttningseffekter från bank- och postrånen (Brå 2002).

En liten men uppmärksammas rån typ som åtminstone delvis sorterar under övriga rån är de tidigare nämnda bilrånen eller de så kallade bilkapningarna. Tidigare kartläggningar visar att dessa rån ökat mellan 1990-talet och 2000-talet (Brå 2005). Det finns dessvärre inga uppgifter om hur utvecklingen sett ut efter år 2004, eftersom denna typ av rån inte särredovisas i kriminalstatistiken. Trots ökning i ett längre perspektiv var dock själva omfattningen av denna rån typ vid den senaste specialstudien fortfarande låg. Omkring 100 bilrån anmäldes år 2004 (Brå 2005), vilket kan jämföras med drygt 800 butiksrån och 6 300 »vanliga» personrån samma år.

Personrån

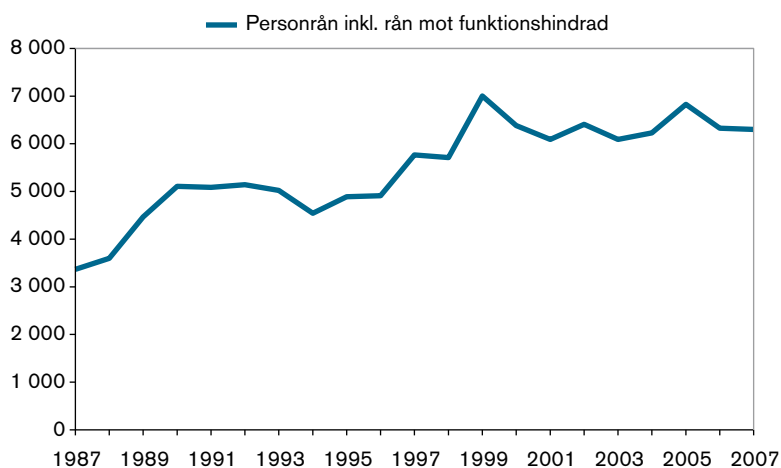
De anmälda personrånen har, som tidigare antytts, ökat kraftigt under slutet av 1980- och andra halvan av 1990-talet, vilket har bidragit till att de anmälda rånen totalt sett ökat. Under 2000-talet tycks dock ökningen ha avstannat och antalet anmälda personrån låg år 2007 på ungefär samma nivå som år 2000 (se figur 5, s. 150). När det gäller den undergrupp av personrånen som utgörs av rån mot funktionshindrade har däremot anmälningarna minskat sedan 1990-talet.

En bedömning utifrån tidigare kartläggningar är att det både i slutet av 1980-talet och under andra hälften av 1990-talet blev vanligare att vissa ungdomsgång, främst i storstäderna, ägnade sig åt personrån. Den första uppgången antas främst ha drabbat medelålders män, medan 1990-talets uppgång främst drabbade andra ungdomar – inte minst i och med att mobiltelefonerna blev ett populärt rån gods (Brå 2000,

Brå 2004a). Att ökningarna har planat ut, dels i början av 1990-talet och dels på 2000-talet, har på motsvarande sätt förklarats utifrån en minskad aktivitet i vissa nätverk av ungdomar. Dessa har helt enkelt störts, hindrats och lagförts genom aktivt polisarbete, vilket fått genomslag i statistiken då personrån är en förhållandevis liten brottskategori (Brå 2004a).

En del av 1990-talets ökning av personrån mellan ungdomar har också förklarats med en ökad anmälningsbenägenhet för rånhandlingar, samt att gärningar som tidigare inte rubricerats som rån vid anmälan och förundersökningar under 1990-talet allt oftare kommit att göra det (Brå 2000). Att denna typ av fenomen kan förklara en del av den kraftiga ökningen av anmälda personrån, stöds av det faktum att deltagandet i personrån inte generellt tycks ha ökat bland yngre ungdomar sedan mitten av 1990-talet. Andelen ungdomar i årskurs nio som i de nationella skolundersökningarna uppger att de »hotat för att få en sak« har snarare minskat än ökat över tid (Brå 2006). Detta utesluter dock inte att personrån bland unga samtidigt faktiskt har ökat. Ökningarna kan mycket väl ligga på en liten, problematisk grupp av ungdomar som kanske inte ens deltar i skolundersökningarna, eller på äldre ungdomar som över huvud taget inte är aktuella för dessa undersökningar.

Troligen har alltså ökningarna av personrån i anmälningsstatistiken dubbla orsaker. För det första har det skett faktiska ökning av brotten bland vissa problematiska grupper av ungdomar och unga vuxna, vilka i sin tur påverkats bland annat av den förändrade tillfällesstruk-

Figur 5. Antal polisanmälda personrån (inklusive rån mot funktionshindrad) år 1987–2007. Källa: Brå.

tur som fler dyra och bärbara föremål bland unga fört med sig. För det andra har en ökad uppmärksamhet på fenomenet höjt anmälningsbenägenheten och vidgat definitionerna av vad som anmäls och rubriceras som ett rån. Ett rimligt antagande är även att anmälningsbenägenheten också påverkats av att de föremål ungdomarna bär med sig och blir rånade på blivit dyrare.

Offer och gärningspersoner

Vilka som är de typiska offren och gärningspersonerna vid rån brott skiljer sig naturligtvis åt beroende på vilken typ av rån det är fråga om. Butiksrånen har sina typiska offer och gärningspersoner, medan personrånen har andra.

Bank-, post- och värdetransportrån

Utöver de juridiska personer som själva företagen utgör drabbar bank-, post- och värdetransportrånen av naturliga skäl de anställda inom dessa branscher. Det är överlag ovanligt med fysiskt våld vid bank- och postrån (Brå 2004b) och synnerligen ovanligt att detta drabbar andra än de anställda (Vardalis och Cox 1998) – även om det i kriminalhistorien finns några kända gisslandramer som involverat kunder. Vid värdetransportrånen i Sverige förekommer dock fysiskt våld mot väktare eller polis vid omkring en tredjedel av fallen (Brå 2004b).

Några uppgifter om vilken typ av bank- eller postkontor eller värdetransporter som oftast rånas finns inte. Det har däremot konstaterats att bank- och postrånen vanligen sker på tider utanför kontorens ordinarie öppettider, det vill säga före klockan 10 eller efter klockan 15, eller i nära anslutning till de vanliga tiderna för öppning och stängning (Brå 2004b). Värdetransportrånen tycks däremot begås på andra tider, inte sällan på natten (Brå 2004a). Det har också framkommit en viss koncentration av dessa rån till december månad, vilket kan förklaras av att det transporteras ovanligt mycket kontanter i samband med julhandeln (Brå 2004b). Vidare har det konstaterats att de mer välorganiserade rånen, som innebär en högre risk för skadegörelse eller fysiskt våld, relativt sett är vanligare i länen utanför storstadsregionerna, även om det skett en viss utjämning härvidlag under början av 2000-talet (Brå 2004b).

De personer som begår bank-, post- och värdetransportrånen är vanligen män i åldern 20–30 år med hög kriminell belastning. Snittåldern bland de misstänkta ligger på 25 år (Brå 2004b), vilket gör dem till i genomsnitt något äldre än de misstänkta för andra typer av rån. Drygt 40 procent har lagförts hela nio eller fler gånger tidigare (Brå 2004b). En relativt stor andel av de misstänkta, 12 procent, har också koppling till av polisen kända kriminella gäng. För att vara en så pass

grovt belastad grupp är den kända debutåldern i brott hos bank-, post- och värdetransportrånarna relativt hög, 18 år (Brå 2004b). Detta kan antyda att dessa rånare typiskt sett inte tillhör de kriminella grupper som allra tidigast utvecklat ett missbruk eller kommer från hushåll med de tyngsta sociala problemen. I början av 2000-talet, i takt med att bank- och postrånen totalt sett blev ovanligare, ökade också den redan höga organiseringsgraden vid dessa rån, med fler gärningsmän inblandade per rån och ökad förekomst av maskering och skjutvapen (Brå 2004b). Detta kan innebära att antalet personer som är inblandade i sådana rån inte minskat i samma utsträckning som antalet genomförda brott.

Butiksrån och övriga rån

Offren för butiksrån och övriga rån är, liksom vid bank-, post- och värdetransportrånarna, av naturliga skäl de anställda inom rån-drabbade branscher. När det gäller butiksrån är risken att drabbas enligt en tidigare studie av de anmälda brotten år 2000 högre för exempelvis jouröppna livsmedelsbutiker, urmakare samt kiosk- och tobakshandlare samt videobutiker än för andra typer av butiker (Brå 2002). Det finns inga jämförbara uppgifter om huruvida detta har förändrats de allra senaste åren, men urmakarnas och guldbutikernas utsatthet kan ha ökat ytterligare något sedan början av 2000-talet. Detta eftersom bank- och postrånen minskat de senaste åren och, som tidigare konstaterats, riskerar sådana minskningar att leda till att just guld- och urmakarbutiker drabbas av så kallade överflyttningseffekter (Brå 2002, Brå 2004b).

De misstänkta för butiksrån är till relativt stor del, 47 procent år 2006, ungdomar i åldern 15–20 år. Detta innebär att butiksrånare i genomsnitt är yngre än bank-, post- och värdetransportrånare, men något äldre än personrånare. I kartläggningen av de anmälda butiksrånen år 2000 framgick att en inte helt obetydlig grupp bland de misstänkta för butiksrån också var vuxna missbrukare med en omfattande tidigare brottslighet (Brå 2002). Totalt hade närmare en tredjedel av dem som misstänktes för butiksrån år 2000 lagförts nio eller fler gånger tidigare. Även de ungdomar som misstänks för butiksrån är i hög omfattning kända för brott sedan tidigare (Brå 2002).

När det gäller andra typer av rån inom övrigt-kategorin i Sverige finns det än så länge få sammanställda uppgifter om vilka brottsoffren eller gärningspersonerna är. Bilrånen har som tidigare nämnts varit föremål för en specialstudie, i vilken det visade sig att dessa rån till stor del begås av unga män med en för sin ålder omfattande kriminell belastning (Brå 2005).

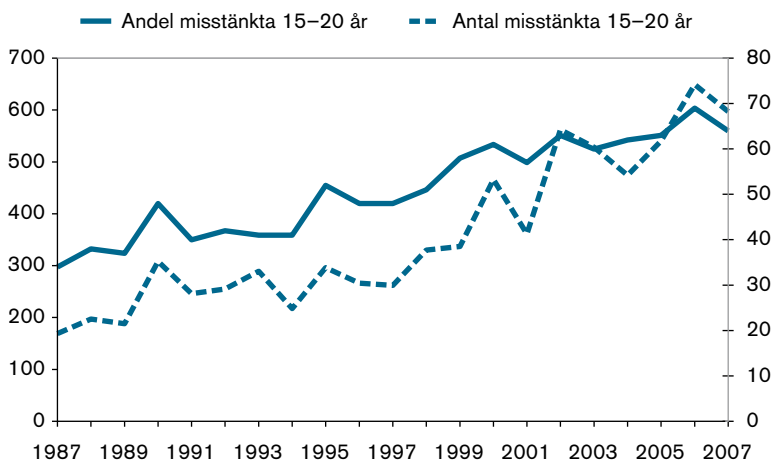
Personrån

Personrånen begås, som tidigare nämnts, ofta av ungdomar och riktas mot andra ungdomar. Utsattheten för rån är därmed generellt högre för tonåringar än för andra åldersgrupper. Enligt en specialstudie i Malmö och Stockholm år 1999 hade mellan fem och tio procent av niondeklassungdomarna drabbats av en rånliknande händelse det senaste året (Brå 2000). Detta kan jämföras med att en procent av hela befolkningen drabbas av rån enligt NTU (Brå 2007a, Brå 2008). Även NTU visar dock att utsattheten för rån är högre bland ungdomar än i den övriga befolkningen. NTU visar för ungdomarnas del också en tydlig skillnad i utsatthet mellan könen: pojkar 16–24 år utsätts signifikant oftare för rån än flickor i samma ålder. I de högre åldrarna finns däremot inga tydliga könsskillnader ifråga om utsattheten.

När det gäller ungdomar skiljer sig troligen utsattheten för rån också kraftigt åt mellan olika regioner. Personrån har utifrån de nationella trygghetsundersökningarna funnits vara ett typiskt storstadsfenomen (Brå 2008). Ungdomars utsatthet för *hot generellt* har också visat sig vara signifikant större i storstadslänen Stockholm och Skåne än i övriga riket (Brå 2007b). Typiska offer för personrån tycks alltså vara tonårspojkar eller unga män boende i en storstadsregion. Allra oftast utsätts de för rån på allmän plats, såväl enligt NTU såväl som enligt tidigare offerstudier (Brå 2000, Brå 2007a).

Vuxna över 24 år som utsatts för personrån har enligt en specialstudie av Brå:s NTU-material oftare än de yngre utsatts för rån i den egna bostaden eller på annan icke allmän plats (29 procent jämfört med 16 procent). Att genomföra ett rån mot någon i dennes hem räknas rent juridiskt ofta som ett grovt rån, på grund av den särskilda integritetskränkning som detta innebär. Risken för att ett rån ska urarta i grovt eller till och med dödligt våld tycks också större när offret rånas i sitt hem jämfört med på allmän plats. En specialstudie av de domar som samlats in inom ramen för Brå-projektet »Dödligt ungdomsvåld« visar att de som fallit offer för rånmord förövat av tonåringar i Sverige åren 1982–2006 i två tredjedelar av fallen (totalt 17 stycken) är personer som utsatts för brottet i sitt hem. Inte i något fall där offret avlidit har brottet skett på allmän plats såsom gata eller torg. I samtliga fall är offren för tonåringars rånmord personer över 30 år, allra oftast medelålders eller äldre ensamboende personer.

En mycket stor (och ökande) andel av dem som misstänks för personrån är unga män i åldern 15–20 år. År 2006 utgjorde 15–20-åringarna närmare 70 procent av alla misstänkta (se figur 6). En genomgång av samtliga 15–20-åringar som lagförts för sådana rån år 2000 visar också att relativt många (67 procent) av de unga gärningspersonerna var lagförda för brott sedan tidigare. En tredjedel hade lagförts tre eller fler gånger tidigare. Rån förövade av unga har också visat sig vara ett

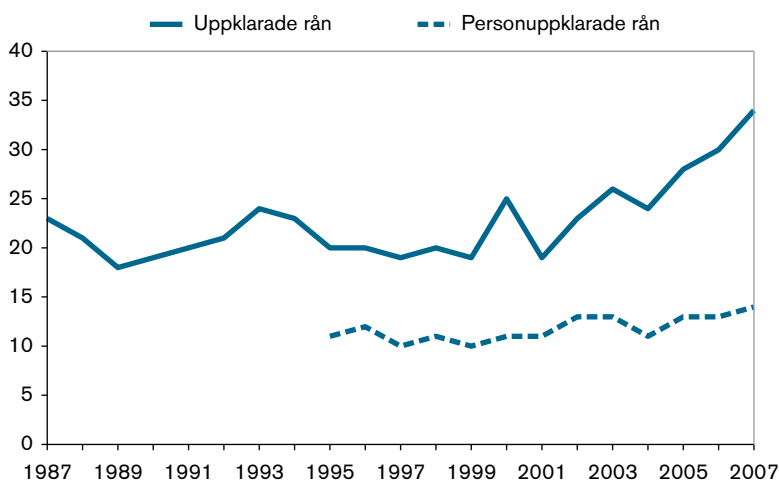
Figur 6. Antal 15–20-åringar misstänkta för personrån (vänster y-axel), samt andel 15–20-åringar i procent av samtliga misstänkta för personrån (höger y-axel). Åren 1987–2007. Källa: Brå.

så kallat *strategiskt brott*, det vill säga en brottstyp som starkt förutsäger en fortsatt brottskarriär (Brå 2000b). En annan specialstudie visade att utlandsfödda ungdomar boende i socioekonomiskt mindre gynnsamma områden utgjorde en oproportionerligt stor del av dem som misstänktes för ungdomsrån i storstäderna (Brå 2000a). Sammanfattningsvis tycks alltså den typiske gärningspersonen vid personrån vara en ung man som är inne i eller på väg in i en kriminell karriär och bor i ett storstadsområde som domineras av socioekonomiskt svaga hushåll.

Hantering i rättsväsendet

Rån är ett allvarligt brott med höga straffsatser och stor prioritet inom rättsväsendet. Sannolikheten att en rånare grips och lagförs efter ett enskilt brottstillfälle är dock inte särskilt stor. Den så kallade personupplklaringsprocenten, alltså den andel av alla anmälda brott där man lyckas binda en misstänkt person vid brottet, uppgick år 2006 till 13 procent.

Det bör emellertid påpekas att personuppleringen för rån är högre än vid många andra tillgreppsbrott. Vid exempelvis bilstöld ligger personuppleringen numera på omkring fem procent. Till skillnad från vad som är fallet vid många andra brott har personuppleringen för rån inte minskat de senaste decennierna. När det gäller uppleringen totalt, där alltså även upplering där man inte binder en

Figur 7. Andel upklarade respektive personupklarade anmälda rån, åren 1987–2007. Procent. Källa: Brå.

person vid brottet (s.k. teknisk uppläkning) inkluderas, finns i stället en tendens till ökning på 2000-talet (se figur 7).

Det faktum att upklaringsprocenten, trots ett allt större antal anmälda brott, inte har minskat över tid antyder att rån är ett prioriterat brott i polisens och övriga rättsväsendets arbete. Rån, i synnerhet personrån, har också, liksom andra brott som innehåller ett våldsmoment, fått en stor uppmärksamhet i den kriminalpolitiska debatten under 1990- och 2000-talet. En annan omständighet som visar att rån är högprioriterat i polisens arbete är att andelen anmälda fall som avser förberedelse till rån är relativt hög, åtminstone vid bank-, post- och värdetransportrån (närmare 25 procent, se Brå 2004b) och butiksrånen (närmare 5 procent, se Brå 2002). Dessa förberedelseanmälningar är ofta ett resultat av omfattande spanings- och underrättelsearbete inom polisens.

Av de personer 18 år eller äldre som år 2006 befanns skyldiga till rån som huvudbrott dömdes närmare 70 procent till fängelse, med en genomsnittstid på ett och halvt år vid rån av normalgraden. De övriga 30 procenten fick i de flesta fall skyddstillsyn som huvudpåföljd. För den relativt stora grupp rändömda som är under 18 år är dock ungdomsvård inom socialtjänsten eller slutna ungdomsvård de dominerande påföljderna. Varken för ungdomarna eller för de vuxna rånarna har påföljderna enligt kriminalstatistiken förändrats nämnvärt de senaste åren. En kartläggning gjord av Åklagarmyndigheten år 2007 visade dock på något minskade strafftider vid fängelsedomar för grovt rån

mellan år 2000 och år 2005. Detta förklarades till stor del av att andelen fall som avsåg förberedelse till grovt rån ökat. För rån av normalgraden fanns inga skillnader i strafftider mellan de undersökta åren (Åklagarmyndigheten 2007).

Inte heller har den andel av rånbrotten som i domstolarna rubriceras som grova förändrats över tid. Omständigheter som gör att ett rån rubriceras som grovt är bland annat om rånaren använt ett livsfarligt vapen (t.ex. skjutvapen), om rånet utförts mot någon i dennes privata hem eller om offret kan betraktas som en särskilt sårbar och utsatt person, exempelvis en äldre eller funktionshindrad person.

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Även om rånen är en antalsmässigt relativt liten brottskategori medför de svåra konsekvenser både enskilda personer och för samhället i stort. De individer som drabbas av rån utsätts i och med våldsmomentet för allvarligt obehag, faror och kränkningar. För både privatpersoner och företag kan påfrestningarna också bli stora i och med de ekonomiska skador som brotten orsakar. Det är således ytterst angeläget med kriminalpolitiska och brottsförebyggande åtgärder som verkar för att hålla rånbrottsligheten på en låg nivå.

En viktig förebyggande strategi när det gäller såväl butiks-, som bank- och postrånen, är åtgärder som rent fysiskt försvårar brottens genomförande, alltså så kallad situationell brottsprevention. Det kan handla om att begränsa mängden tillgängliga kontanter genom bruk av sedelboxar, slutna kassasystem och värdeskåp med tidlös eller deponeringslucka, samt sedelutmatare för kontanter. Exempel på andra situationella åtgärder i butik är begränsningar av ensam- och kvällsarbete, övervakningskameror och ändrad utformning av butikslokalen, såsom ökad insyn genom butiksfönstren, låsta bakdörrar med titthåll samt god belysning vid kundentrén. En viktig aspekt av de tekniska och kontantbegränsande åtgärderna är att informera dem som kommer in i lokalen (och därmed potentiella rånare) om att sådana skydd finns. Som tidigare nämnts har situationella åtgärder haft en betydande inverkan på att bank- och postrånen minskat sedan början av 1990-talet (Brå 2004b). En risk vid sådana åtgärder är visserligen att brottsligheten flyttar över till nya objekt, men sådana överflyttningar har varken för rån eller för brott generellt visat sig vara lika stora som de aktuella minskningarna (Hesseling 1994, Brå 2004b).

Då många rån begås av en relativt liten grupp kriminella kan även riktade polisinsatser vara ett sätt att få ned brottsligheten. Åtminstone när det gäller vissa särskilda underkategorier av rån, såsom bankrån eller rån mot urmakare, anses det kunna ge tydliga brottsförebyggande effekter att bedriva spaningsverksamhet som inriktar sig på att verkli-

gen få tag i gärningspersonerna (Brå 2001, Brå 2002). Detta eftersom man antar att rånen begås av ett litet antal professionella personer som annars är mycket benägna att upprepa brotten. Även person- och butiksrån förövade av ungdomar har visat sig minska på ett sätt som syns i åtminstone den regionala statistiken när polisen kartlagt och stört vissa särskilt brottsaktiva grupper av ungdomar (RPS 2000). Det handlar här alltså om prevention genom såväl inkapaciterings- och nätverks-effekter, som sociala insatser aktualiserade genom polisingripandena. När det gäller just bankrån och vissa typer av butiksrån är sannolikt själva inkapaciteringen mer effektiv än de rehabiliterande och sociala insatserna. De potentiellt stora ekonomiska byten och den höga status i den kriminella världen som dessa typer av rån kan ge innebär att de antagligen alltid har en attraktionskraft på vissa individer.

Socialpolitiska åtgärder kan också vara viktiga, i synnerhet när det gäller personrån. Då dessa rån till stor andel begås av ungdomar från storstadsområden med hög koncentration av sociala problem (Brå 2000), kan sociala klyftor och utanförskap vara en del av de bakomliggande orsakerna. Internationell forskning visar exempelvis på samband mellan våldsbrott generellt och låga nivåer av så kallat socialt kapital, i termer av bland annat misstänksamhet och brist på identifikation, bland invånarna i ett samhälle (Galea m.fl. 2002). Även om de ekonomiska värden som de unga rånarna kommer över ofta är tämligen små, antyds i svenska undersökningar också att rånen kan vara ett sätt för ungdomar från resurssvaga hem att »ge igen« på vad som uppfattas som mer privilegierade grupper av ungdomar (Brå 2000). Olika sociala och politiska insatser för att motverka klassklyftor, segregation och utanförskap kan därför vara ett i längden viktigt sätt att minska antalet ungdomsrån.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000a). *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Rapport 2000:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000a). *Strategiska brott*. Rapport 2000:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå, (2002). *Butiksrån*. Rapport 2002:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004a). Ahlberg, J. Rån, I: Dolmén, L.,(red.), *Brottsutvecklingen 2001–2003*. Rapport 2004:3, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004b). *Bank-, post- och värdetransportrån. En analys av rånen under 1990-talet*. Webbpublikation, Brottsförebyggande rådet: <www.bra.se>.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Kort om: Bilrån*. Informationsblad från Brottsförebyggande rådet juni 2005. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Nationella trygghetsundersökningen 2006. De första resultaten om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2007:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Ungdomar och brott i Sveriges län 1995–2005*. Rapport 2007:30. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Flyghed, J. (2000). Vräkning – orsak eller verkan. I: Rundqvist, W. och Swärd, H. (red.) *Hemlöshet – an antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlssons.
- Galea, S. m.fl. (2002). Social Capital and Violence in the United States, 1974–1993, *Social Science & Medicine* 55 (2002), s. 1373–1383.
- Hesseling, R. (1994). Displacement: A Review of the Empirical Literature. I: Clarke, R. V. (ed.), *Crime Prevention Studies*, vol. 3. New York: Criminal Justice Press.
- Rikspolisstyrelsen, RPS (2000). *Polisväsendets årsredovisning år 2000*. Stockholm: Berlings Skogs.
- Åklagarmyndigheten. ÅM (2007). *Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007*. Stockholm: Åklagarmyndigheten.
- Vardalis, J. & Cox, T. C., (1998), A descriptive analysis of bank robberies in Dade County, Florida, during 1994, *Journal of Security administration*, 21:1–18.

Sexualbrott

Peter L. Martens och Klara Hradilova Selin

Inledning

Sexualbrotten omfattar enligt kapitel 6 i brottsbalken flera brottstyper. Antalsmässigt utgör sexualbrotten en liten brottskategori: år 2007 utgjorde de mindre än 1 procent av det totala antalet polisanmälda brott⁴³. Brottskategorin är heterogen med varierande allvarlighetsgrad från grov våldtäkt med inslag av misshandel till gester med kränkande sexuell innebörd. Sexualbrotten kan grovt delas in i fyra huvudkategorier: våldtäkt, sexuellt tvång, utnyttjande med mera, blottning och så kallat annat sexuellt ofredande (annat än blottning). Alltsedan 1970-talets senare hälft har lagstiftningen för sexualbrotten varit föremål för kritisk diskussion. Kapitel 6 i brottsbalken har omarbetats helt två gånger sedan brottsbalken började gälla år 1965, nämligen åren 1984 och 2005. Efter år 1984 reviderades och kompletterades sexualbrottslagstiftningen vid olika tidpunkter, främst bestämmelserna om våldtäkt och sexualbrott mot barn och ungdomar.

En ny sexualbrottslagstiftning

Den 1 april 2005 trädde en ny sexualbrottslagstiftning i kraft. Syftet med den är dels att ytterligare förstärka och tydliggöra varje människas absoluta rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande, dels att på olika sätt lyfta fram och förstärka skyddet för barn och ungdomar mot att utsättas för sexuella kränkningar och sexuellt våld.

Bland annat har våldtäktsbrottet utvidgats genom att kravet på tvång har sänkts och formerna av hot för att tilltvinga sig ett samlag eller en samlagsliknande handling har lindrats. Vidare har otillbörligt utnyttjande av person på grund av att denne befinner sig i ett hjälplöst tillstånd (medvetlöshet, sömn, berusning eller annan drogpåverkan) inkluderats i bestämmelsen om våldtäkt och därmed flyttats ut ur den tidigare bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Till skillnad från den tidigare sexualbrottslagen har den nya lagen särskilda straffbestämmelser för brott som riktar sig mot barn: *våldtäkt mot barn*, *sexuellt utnyttjande av barn*, *sexuellt övergrepp mot barn*, *utnyttjande av barn för sexuell posering* samt *köp av sexuell handling av barn* (förförelse av ungdom i den tidigare brottsrubriceringen). Den tidigare lagen

⁴³ 1,1 procent av alla anmälda brott mot brottsbalken.

(1998:408) mot köp av sexuella tjänster (sexköpslagen) har flyttats in i 6 kap. brottsbalken (1962:700) och fått benämningen *köp av sexuell tjänst* (BrB 6:11). Däremot ligger bestämmelsen mot *barnpornografibrott* kvar i brottsbalken under avsnittet om brott mot allmän ordning (BrB 16:10a) och bestämmelsen mot *människohandel* för bland annat sexuella ändamål i brottsbalken under avsnittet om brott mot frihet och frid (BrB 4:1a p.1).

Omfattning

Dold brottslighet

Innan olika uppgifter om sexualbrotten presenteras bör man hålla i minnet att det är fråga om brott som sannolikt har ett mycket stort mörkertal. Sexualbrotten hör till de mest integritetskränkande brotten. Sexualitet är ett känsligt område och sexualbrott något som är ännu känsligare att tala om, i synnerhet om de begås av närstående personer. En del offer för detta brott tar själva på sig skulden, omvärlden får ofta inget veta och än mindre polisen. Skuld- och skamkänslor kan således utgöra hinder för att polisanmäla brottet.

Mörkertalet varierar troligen för olika typer av sexualbrott. Grova brott anmäls i högre grad än lindrigare brott, och brott där gärningspersonen är helt obekant för offret anmäls i högre grad än brott där gärningspersonen är någon närstående. Brott som begås på allmän plats anmäls i högre grad än brott som begås i den privata sfären. Detta innebär att grova brott med obekanta gärningspersoner är överrepresenterade i statistiken jämfört med mindre grova brott där gärningspersonerna är bekanta med offren.

När det gäller sexualbrott mot barn inträder ännu en faktor som minskar sannolikheten för att ett brott anmäls till polisen. Barn kan oftast inte själva anmäla. Mörkertalet för dessa brott styrs av i hur hög grad barn kan berätta vad de blivit utsatta för, i vilken mån de blir trodda och i vilken utsträckning de personer som får barnets förtroende beslutar att polisanmäla händelsen.

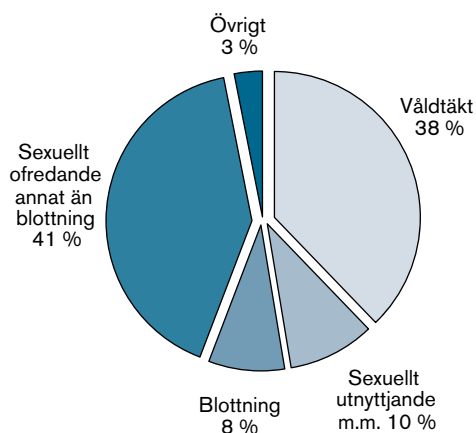
Offerstudier av utsatthet för brott bland allmänheten är ett viktigt komplement till kriminalstatistiken. De ger en viss uppfattning om brottets omfattning i samhället, men erhållna svar är också starkt beroende av hur frågorna är ställda. Följdfrågor om huruvida brottet anmäls till polisen eller inte ger en fingervisning om storleken på mörkertalet. Sådana studier fångar inte heller in alla sexualbrott, men de ger ändå information om oftast lindrigare incidenter, som inte lett till polisiärt ärende. Man har länge varit medveten om att det endast är en mycket begränsad andel av alla sexualbrott som blir kända för polisen (Martens 2004). Uppgifter från Brå:s Nationella trygghetsundersökning (NTU) visar att polisen får kännedom om cirka 10–20 procent

av alla sexualbrott (Brå 2008b). När det gäller övergrepp av uttalad våldtäktskaraktär ligger andelen utsatta som gjort en polisanmälan på en högre nivå, nämligen 28 procent, enligt svaren från dem som i NTU uppger att de har utsatts.

Anmälningbenägenheten påverkas med stor sannolikhet av händelser och debatter i samhället. Exempelvis har det konstaterats att utvecklingen av de anmälda sexualbrotten från mitten av 1960-talet till början av 1990-talet sammanföll med svängningar i samhällsdebatten (Martens 1988 och 1989). Mörkertalet är alltså dels stort, dels varierande över tid, vilket gör det svårt att dra säkra slutsatser om den *faktiska utvecklingen* av sexualbrotten.

Omfattning i kriminalstatistiken

Under år 2007 anmäldes totalt cirka 12 500 sexualbrott. *Sexuellt ofredande* är den största brottskategorin och utgör hälften av alla anmälda sexualbrott, varav de flesta (nästan 85 procent) är sexuellt ofredande annat än blottning (till exempel verbalt eller fysiskt antastande och telefonsamtal, sms, e-post eller brev med sexuella anspelningar). En annan nästan lika stor kategori är *våldtäkt* (inklusive grov våldtäkt och försök till våldtäkt) som utgjorde nära två femtedelar av alla anmälda sexualbrott. Ungefär en tiondel av brotten är *sexuellt tvång, utnyttjande med mera* (se figur 1). Den sistnämnda kategorin omfattar sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande av barn och sexuellt övergrepp mot barn.⁴⁴ Kategorin *övriga sexualbrott* utgjorde 3 procent

Figur 1. Polisanmälda sexualbrott, fördelade efter brottstyp, år 2007 (N=12 563). Källa: Brå.

⁴⁴ Även grovt sexuellt tvång, grovt sexuellt utnyttjande och grovt sexuellt övergrepp mot barn.

av de anmälda brotten och omfattar brottstyperna koppleri⁴⁵, köp av sexuell tjänst, utnyttjande av barn för sexuell posering⁴⁶ och köp av sexuell handling av barn under 18 år. Dessa sexualbrott som ofta är både Internetbaserade och kommersiellt inriktade har delvis följt i kölvattnet av den informationsteknologiska utvecklingen. Dessa brott behandlas mer ingående under rubriken »Några övriga sexualbrott« senare i kapitlet.

Inom kategorierna våldtäkt/grov våldtäkt, sexuellt tvång, utnyttjande med mera och annat sexuellt ofredande än blottning redovisar kriminalstatistiken uppgifter om antal polisanmälda brott mot person under 15 år och mot person 15 år och äldre. Sammanlagt 27 procent av de anmälda våldtäkterna eller grova våldtäkterna är brott mot barn under 15 år. För sexuellt tvång och utnyttjande med mera är andelen brott mot barn 74 procent och för sexuellt ofredande 29 procent.

Beträffande våldtäkt redovisar kriminalstatistiken även separata uppgifter om huruvida brottet är fullbordat eller ett försöksbrott och om det skett utomhus eller inomhus. En klar majoritet av de registrerade våldtäktsbrotten är fullbordade våldtäkter, varav flertalet har ägt rum inomhus (tabell 1). Hela 94 procent av de registrerade våldtäktsbrotten mot barn under 15 år är fullbordade våldtäkter. Motsvarande andel för personer 15 år och äldre är 89 procent.

Tabell 1. Polisanmälda våldtäkter mot person under 15 år respektive 15 år och äldre uppdelat på fullbordade våldtäkter och våldtäktsförsök samt om brottet ägde rum utomhus respektive inomhus. År 2007.

Våldtäkt/grov våldtäkt	Mot person under 15 år		Mot person 15 år eller äldre	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Fullbordad utomhus	175	14	662	19
Fullbordad inomhus	974	80	2 458	70
Försök utomhus	27	2	232	7
Försök inomhus	38	3	183	5
Totalt	1 214	100	3 535	100

Källa: Brå.

⁴⁵ Inklusivt grovt koppleri.

⁴⁶ Inklusivt grovt utnyttjande av barn för sexuell posering.

FÖRDJUPAD ANALYS AV VÅLDTÄKTER

Brå:s fördjupade analys av de polisanmälda våldtäkterna mot personer 15 år eller äldre för år 2006 (Brå 2008a)⁴⁷ visade att andelen överfalls-våldtäkter i samtliga anmälningar var 12 procent. Den vanligaste mötesplatsen före brottet var offrets och/eller gärningspersonens hem (33 procent) och det var också där nästan hälften av våldtäkterna (48 procent) ägde rum. Omkring 17 procent av övergreppen skedde utomhus. I 16 procent av händelserna hade grovt våld använts och i en tredjedel av fallen blev offret fysiskt skadat.

Under nästan var fjärde våldtäkt var offret försatt i någon form av så kallat hjälplöst tillstånd, antingen genom kraftig berusning, sömn eller på grund av minneslucka eller medvetlöshet. Resultaten visade vidare att i nästan vart femte anmält fall (18 procent) var fler gärningspersoner på något sätt inblandade, även om alla nödvändigtvis inte var lika aktiva vid samma tillfälle.

Beträffande de undersökta fallen av polisanmälda våldtäkter var offret och gärningspersonen eller -personerna ofta enbart ytligt bekanta (41 procent) eller kände inte varandra alls (33 procent). I cirka 17 procent av händelserna var förövaren offrets partner eller före detta partner. Mörkertalet antas dock vara som störst för våldtäkt i en nära relation och det erhållna resultatet avviker förmodligen från den faktiska fördelningen. Risken kan dessutom förväntas vara större för upprepade övergrepp när förövaren har eller har haft en nära relation med offret. I vart tionde fall fanns det uppgifter om att offret blivit utsatt flera gånger.

Omfattning enligt offerstudier

Hur vanligt förekommande i befolkningen är det att man under en ett-årsperiod blivit utsatt för sexuellt våld? I Brå:s Nationella trygghetsundersökning (NTU) avseende självrapporterad utsatthet för sexualbrott under åren 2005 och 2006 uppgav 0,8 procent (230 personer) av samtliga svarande (ca 22 500 personer) att de varit med om en händelse av sexuellt våld under den senaste 12-månadersperioden⁴⁸. Bland kvinnor är andelen 1,4 procent och bland män 0,3 procent. Uppräknat till an-

⁴⁷ Under våren 2008 publicerade Brå en rapport baserad på en djupare granskning av fritexter och förhörprotokoll gällande fall av fullbordad våldtäkt respektive våldtäktsförsök mot personer 15 år och äldre (Brå 2008:13). Underlaget var anmälningar från åren 1995, 2000, 2004 och 2006 och syftet var framför allt att studera utvecklingen av den polisanmälda våldtäktsbrottsligheten över tid (se även under rubriken Utveckling).

⁴⁸ Frågan formulerades enligt följande: »Förutom händelser du redan nämnt, tvingade, angrep eller ofredade någon dig sexuellt under förra året? Det gäller både allvarliga och mindre allvarliga händelser, t.ex. hemma, på jobbet, i skolan eller på någon allmän plats.«

talet personer i befolkningen i åldern 16–79 år under 2006 skulle dessa andelar motsvara drygt 49 000 kvinnor respektive nästan 11 000 män.

Av de 230 intervjupersonerna som uppgav att de upplevt sexuellt våld svarade 214 på frågan i vilken mån detta var en engångsföreteelse eller om man har varit med om flera incidenter. Mer än hälften, 54 procent, hade upplevt sexuellt våld en gång under det senaste året, medan det i de resterande fallen rörde sig om upprepad utsatthet, oftast två eller tre incidenter. För 6 procent handlade det om ett mönster av utsatthet: de uppgav att de drabbats 10 eller fler gånger av sexuellt våld. I hälften av fallen med upprepad utsatthet begicks brotten av samma gärningsperson.

De som uppgav att de blivit utsatta för sexuellt våld fick sedan berätta mer i detalj om omständigheterna kring upp till tre händelser av denna typ. Sammanlagt beskrevs 290 händelser (se tabell 2). Resultaten visar att av samtliga rapporterade händelser var majoriteten fall med en helt obekant gärningsperson (61 procent). Fall med en närstående gärningsperson utgjorde enbart 10 procent av samtliga händelser. Återigen bör det nämnas att denna siffra med all sannolikhet är en underskattning av den faktiska omfattningen, vilket har att göra med svårigheterna att under en telefonintervju berätta om övergrepp som sker i en pågående relation. Samtidigt kan det vara så att just sexuellt våld, till skillnad från annat fysiskt våld, oftare förekommer utanför en parrelation (Lundgren m. fl. 2001).

Majoriteten av de beskrivna händelserna är våldtäkter som begås av en enda gärningsperson, men i 6 procent av händelserna figurerar flera förövare⁴⁹. I nära hälften av de beskrivna händelserna var förövaren (troligen) berusad. Även offret var inte sällan påverkat av alkohol (30 procent). I ungefär 5 procent av händelserna var brottet så allvarligt att offret uppsökte sjukvård. Sammanlagt 18 procent av händelserna skedde i en bostad och var femte (21 procent) på en arbetsplats eller i en skola. Mer än hälften av incidenterna (52 procent) uppgavs ha ägt rum på någon allmän plats, det vill säga på en gata, ett torg, ett tåg, en buss eller ett nöjeslivsställe. Det kan delvis förklaras av att sådana övergrepp är lättast att berätta om. Sexuellt våld som sker i hemmet och/eller av en närstående förövare omnämns däremot mer sällan under en intervju.

Av tabell 2 framgår också hur de intervjuade själva skulle ha betecknat de händelser som de beskrivit: nästan en tredjedel av händelserna upplevdes av intervjupersonen som sexuellt tvång, 13 procent som våldtäkt och 7 procent som sexuellt utnyttjande⁵⁰.

⁴⁹ Andelen skiljer sig betydligt från de 18 procent av polisanmälda våldtäkter där fler gärningspersoner skulle varit inblandade (Brå 2008). Skälet är en bredare definition av sådana våldtäkter i Brå:s tidigare kartläggning.

⁵⁰ Övriga händelser skulle offret inte beskriva i någon av dessa termer.

Tabell 2. Olika typer av självrapporterade sexualbrott. NTU. Procent.

	Andelen av samtliga händelser (%) (n=290)
Relation till gärningspersonen	
Närstående	10
Bekant	29
Helt obekant	61
	100
Antal gärningspersoner	
1 person	94
2 eller fler	6
	100
Gärningspersonen berusad/drogpåverkad	
Ja/troligen	48
Nej, tror inte det	22
Nej	30
	100
Offret berusad	
Ja	29
Nej	71
	100
Sökt sjukvård	
Ja	5
Nej	95
	100
Brottsplats	
Bostad	18
Arbetsplats/skola	21
Allmän plats (gator, torg, tåg, buss, nöjesställen)	52
Annan plats	9
	100
Skulle beskriva händelsen som...	
...våldtäkt	13
...sexuellt tvång	31
...sexuellt utnyttjande	7
...annat	49
	100

Källa: NTU.

Utveckling

När det gäller sexualbrottens utveckling över tid finns i stort sett enbart kriminalstatistiken att utgå ifrån. Självrapporterade uppgifter från offerstudier ger inte möjlighet att studera förekomsten av dessa brott över tid; SCB:s undersökning om levnadsförhållanden (ULF) (se *Inledning*) omfattar inte frågor om sexualbrott, och data från den årliga NTU-studien, där sådana frågor ställs, har hittills samlats in under en begränsad period. Analyser av dessa uppgifter över tid kommer att bli möjliga först längre fram.

Avsnittet om utveckling av sexualbrottsligheten baserar sig därför främst på analyser av den officiella kriminalstatistiken, men kompletteras med den nyligen publicerade fördjupande studien om förändringen i brottsstrukturen beträffande *våldtäkt* (Brå 2008a). Denna analys kan vara en hjälp vid tolkningen av anmälningsstatistiken i termer av faktisk utveckling respektive anmälningsbenägenhet. Brottsutvecklingen enligt kriminalstatistiken kommenteras utifrån ett kortare och ett längre tidsperspektiv. Det kortare perspektivet omfattar de senaste tre åren, 2005–2007, det vill säga utvecklingen sedan den nya lagstiftningen trädde i kraft den 1 april år 2005. I det längre tidsperspektivet beskrivs utvecklingen från år 1975 och framåt.

Utveckling enligt kriminalstatistiken

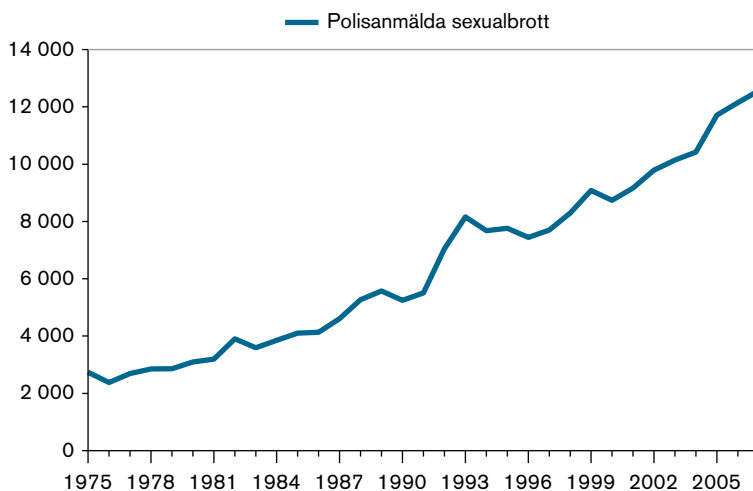
Sett i ett längre perspektiv har antalet polisanmälda sexualbrott totalt sett femdubblats från 2 800 anmälda brott år 1975 till cirka 12 500 brott år 2007⁵¹ (se figur 2). Utvecklingen visar en klart uppåtgående trend med en särskilt kraftig ökning åren 1992 och 1993. Det skedde en ökning i samtliga typer av sexualbrott under de båda åren.

Efter mitten av 1980-talet riktades en allt större uppmärksamhet på allvarigare brott, såsom sexuella övergrepp mot barn, våldtäkt och sexuella trakasserier (annat sexuellt ofredande), vilket kan ha medfört en höjd anmälningsbenägenhet för dessa brott. Under de senaste tio åren har allvarliga former av våldtäkt mot unga kvinnor, bland annat så kallade gruppvåldtäkter, fått stor uppmärksamhet i den allmänna debatten (Brå 2000). Detta har delvis bidragit till att våldtäktsbestämelsen omarbetades och fick ändrad lydelse den 1 juli 1998 och därmed ett bredare användningsområde (handlingens kränkingsgrad sattes i centrum i stället för typen av sexuell handling).

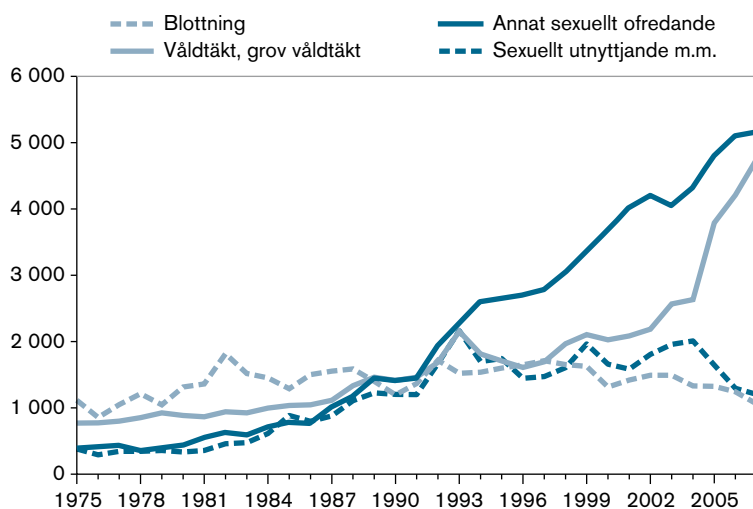
Under den korta tidsperioden 2005–2007, det vill säga två år efter ändringen av sexualbrottslagen, har det skett påtagligt stora förändringar när det gäller utvecklingen av de registrerade sexualbrotten.

⁵¹ Befolkningsstorleken har visserligen ökat under denna period men även kontrollerat för denna förändring kan i stort sett samma trend observeras (beträffande till exempel våldtäkt, se Bilaga i Brå 2008:13).

Figur 2. Antal polisanmälda sexualbrott, åren 1975–2007. Källa: Brå.

Figur 3. Antal polisanmälda sexualbrott, efter brottstyp, åren 1975–2007. Källa: Brå.

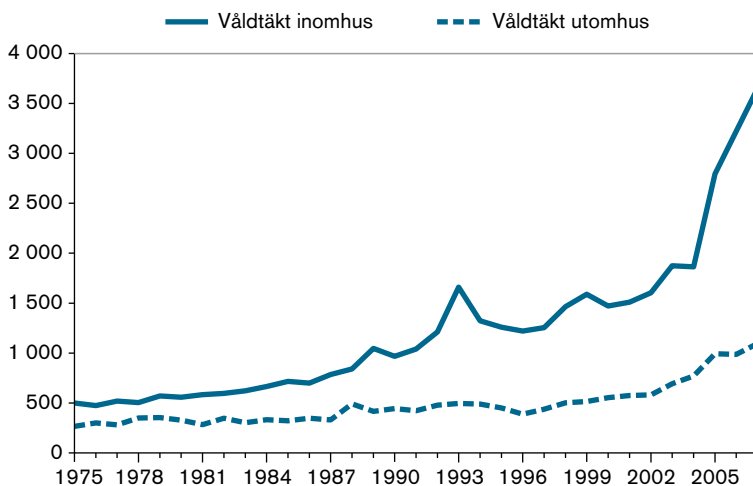
Antalet anmälda sexualbrott totalt ökade med 7 procent. Ser man på statistiken för de enskilda brottstyperna har våldtäktsbrotten ökat, medan sexuellt utnyttjande, tvång med mera har minskat (se figur 3). Detta beror sannolikt på att de handlingar som tidigare rubricerades som sexuellt tvång med mera nu rubriceras som våldtäkt.

Kategorin *övriga sexualbrott* har mer än fördubblats under denna period, från drygt 150 till knappt 400 registrerade brott. Det beror bland annat på att nya brottstyper tillkommit i kapitel 6 i brottsbalken, till exempel utnyttjande/grovt utnyttjande av barn för sexuell posering, köp av sexuell handling av barn och köp av sexuell tjänst (som tidigare låg utanför brottsbalken).

VÅLDTÄKT

Det totala antalet polisanmälda *våldtäkter*⁵² ökade från knappt 800 år 1975 till över 2 100 år 1993. Därefter minskade antalet anmälda brott under ett par år för sedan öka igen. År 2003 var antalet anmälda brott för första gången högre än 2 500. Men efter att den nya sexualbrottslagen trädde i kraft i april 2005 ökade antalet från ungefär 3 800 till drygt 4 700 brott år 2007 (se figur 3). Mest ökade antalet *våldtäkter mot barn* under 15 år från drygt 700 anmälda brott till cirka 1 200 brott.

Den långsiktiga utvecklingen av våldtäktsbrotten bestäms främst av hur anmälningarna av *fullbordade våldtäkter inomhus* utvecklats.

Figur 4. Antal polisanmälda våldtäkter inomhus respektive utomhus, åren 1975–2007. Källa: Brå.

⁵² Inklusive grova våldtäkter samt våldtäktsförsök.

Detta är den klart dominerande våldtäktskategorin. Antalet anmälda våldtäkter inomhus har ökat med nästan 650 procent sedan år 1975. Ökningen är relativt kontinuerlig till och med år 1988. Den fortsätter därefter men då med vissa svängningar i antal med markanta toppar för åren 1989, 1993 och 1999. Efter år 2004 sker nästan en fördubbling av antalet anmälda våldtäkter fram till år 2007 (se figur 4). Anmälda *våldtäkter utomhus* ökade med lite mer än 300 procent under perioden 1975–2007. Mellan åren 1999 och 2007 mer än fördubblades antalet anmälda brott, från 500 till nästan 1 100 brott.

Utvecklingen under denna period är en konsekvens såväl av ändringarna i våldtäktsbestämmelsen som trädde i kraft den 1 juli 1998 som av den nya sexualbrottslagstiftningen som gäller från den 1 april 2005. Båda ändringarna innebar en vidare definition av våldtäktsbegreppet.

SEXUELLT TVÅNG, UTNYTTJANDE M.M.

Antalet anmälda brott betecknade som *sexuellt tvång, utnyttjande m.m.* ökade kontinuerligt från 1980-talets början från 500 anmälda brott till nästan 2 200 brott år 1993, vilket motsvarar mer än fyrdubbling. Därefter har antalet brott per år varierat mellan 1 500 och 2 000. Efter att den nya sexualbrottslagen trädde i kraft i april 2005 har antalet anmälda brott sjunkit påtagligt och låg på cirka 1 200 brott år 2007, vilket är en minskning med 27 procent. Minskningen är störst (nästan 60 procent) för sexuellt tvång och utnyttjande med mera av person under 15 år, där den misstänkte personen *inte* har en nära relation till offret.

En minskning av antalet brott av sexuellt utnyttjande är ett förväntat mönster efter år 2004 med tanke på att våldtäktsbegreppet vidgades i den nya lagstiftningen och inkluderar sexuella handlingar som tidigare definierades som sexuellt tvång och utnyttjande. Därmed ökar också antalet anmälda våldtäktsbrott i ännu större utsträckning än perioden innan.

SEXUELLT OFREDANDE

När det gäller polisanmält *sexuellt ofredande* ser utvecklingen mycket olika ut för *blottning* respektive *annat sexuellt ofredande*. Fram till slutet av 1980-talet var blottning den antalsmässigt största kategorin, medan annat sexuellt ofredande utgjorde den största kategorin under 1990-talet (se figur 3)⁵³. Som framgår av figuren har den sistnämnda kategorin ökat mycket kraftigt och kontinuerligt sedan början av 1990-talet medan blottning uppvisar en relativt stabil nivå (kring 1 500 anmälningar

⁵³ Observera att kategorin »Övriga sexualbrott« (dvs. koppleri och förförelse av ungdom) inte ingår i figuren. Under tidsperioden har antalet anmälda brott varierat mellan 26 och 150 per år.

per år). Sedan år 2005 har *sexuellt ofredande* ökat med 2 procent. *Annat sexuellt ofredande än blottning*, som är den största sexualbrottskategorin antalsmässigt, ökade med 7 procent medan *blottning* minskade i antal med hela 20 procent, även om ingen förändring observeras i ett längre perspektiv (se följande avsnitt). Sammantaget har strukturen förändrats under de drygt 25 åren, och år 1975 var fördelningen mellan blottning och annat sexuellt ofredande i princip omvänd mot år 2007.

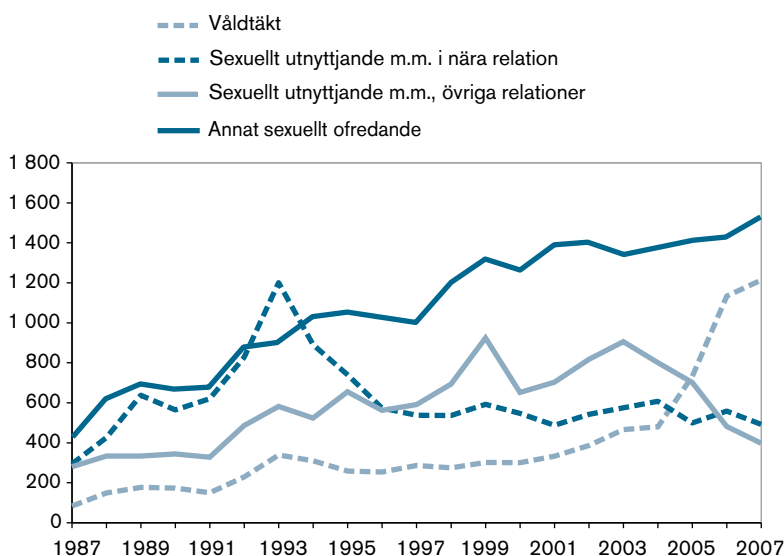
Kategorin *annat sexuellt ofredande* utgörs framför allt av verbala angrepp, sexuella åtbörder, telefonsamtal eller brev med sexuellt innehåll (Olsson 1994), det vill säga generellt sett lindrigare brott än sexuellt tvång och utnyttjande med mera. Under 1990-talet debatterades sexuella trakasserier relativt mycket i medierna. Under 2000-talet har sexuella trakasserier via sms och e-post varit aktuella i den allmänna debatten. Man kan anta att dessa typer av trakasserier framför allt anmäls just som annat sexuellt ofredande. Dessutom har den stora uppmärksamheten antagligen fått en ökad anmälningsbenägenhet till följd. Den nya tekniska utvecklingen har bidragit till en ändrad tillfällsstruktur för dessa brott. En fråga som vore intressant att undersöka närmare är i vilken omfattning sexuella ofredanden via den nya tekniken, bland annat e-post och sms, kan ha bidragit till en faktisk ökning under senare år.

UTVECKLINGEN AV SEXUALBROTT MOT BARN UNDER 15 ÅR

Våldtäkt/grov våldtäkt mot barn under 15 år redovisas sedan länge som en egen underkategori i statistiken, och sedan år 1987 särredovisas även sexuellt utnyttjande av barn inom nära relationer (oftast inom familjen) respektive inom övriga relationer samt så kallat annat sexuellt ofredande mot barn.

Mellan åren 1975 och 1986 fluktuerade antalet anmälda *våldtäkter* och *grova våldtäkter mot person under 15 år* mellan 60 och drygt 100 per år. Därefter, fram till 2004, ökade antalet successivt till närmare 500 brott. Efter lagändringen 2005 och utvidgningen av våldtäktsbegreppet har antalet anmälda brott ökat markant till cirka 1 200 år 2007. Sedan år 1987 har det också skett en successiv ökning av anmälda brott för kategorierna sexuellt ofredande annat än blottning mot barn under 15 år från drygt 400 till cirka 1 500 brott (mer än 250 procent).

Utvecklingen för kategorin sexuellt tvång, utnyttjande m.m. *inom nära relation* (inom familjen) skiljer sig tydligt från de övriga kategorierna. Från år 1987 fram till år 1993 mer än fyrdubblades antalet anmälda brott, från ungefär 300 till 1 200 brott och var den största kategorin sexualbrott mot barn. Därefter halverades antalet successivt fram till år 1996 och har sedan dess fluktuerat mellan 450 och 600 brott per år.

Figur 5. Antal polisanmälda sexualbrott mot barn under 15 år, efter brottstyp, åren 1987–2007. Källa: Brå.

Antalet anmälningar av sexuellt utnyttjande mot barn *utom* familjen har haft en stigande trend under senare år fram till år 2003, även om det varit klara årliga variationer. Efter år 2003 har antalet brott sjunkit från cirka 900 brott till nästan 400.

Att antalet polisanmälda brott av sexuellt utnyttjande av barn under 15 år minskat – i synnerhet brotten utom familjen – samtidigt som antalet våldtäktsbrott mot barn under 15 år ökat är sannolikt en effekt av den nya sexualbrottslagen. 1980-talets fokus på sexualbrott mot barn inom familjen, som återspeglar sig i de kraftigt stigande anmälningarna av sexuellt utnyttjande inom nära relation fram till 1993, avlöstes under 1990-talet av en större uppmärksamhet på pedofili och spridningen av barnpornografi. Den allmänna debatten om sexuella övergrepp mot barn utvidgades således under 1990-talet och kom att inkludera även olika former av sexuella övergrepp mot barn och ungdomar utanför familjen.

Under 2000-talet har frågor som vuxnas sexuella kontakter med barn på Internet (Brå 2007a) och spridning av barnpornografi på Internet fått stor uppmärksamhet i den allmänna debatten. Kommunikationsteknikens utveckling har inneburit ändrade tillfällesstrukturer och gjort det enklare för personer med pedofilläggning att komma i kontakt med barn och ungdomar i sexuella syften. Gärningspersonerna har också fått andra möjligheter att bilda personliga kontaktnät

sinsemellan för att utbyta erfarenheter och distribuera tagna bilder och filmsekvenser. Ökningen av annat sexuellt ofredande av barn under 15 år skulle kunna vara en följd av både en högre anmälningsbenägenhet och en högre faktisk brottslighet.

EN FÖRDJUPAD ANALYS AV VÅLDTÄKTSUTVECKLINGEN

Brå:s fördjupade studie av polisanmälda våldtäkter (inklusive försöksbrotten) åren 1995–2006 (Brå 2008a) mot person 15 år eller äldre hade som syfte att se närmare på förändringarna i den anmälda våldtäktsbrottslighetens struktur över tid. Tabell 3 sammanfattar de slutsatser man kunde dra när det gäller förändringar i omständigheterna kring de polisanmälda våldtäktsbrotten under den studerade perioden. Det gäller alltså förändringar i *andelar* händelser med vissa omständigheter bland samtliga polisanmälningar av våldtäkt eller våldtäktsförsök. På grund av den stora totala ökningen i våldtäktsanmälningar har de flesta typer av våldtäkter blivit fler i absoluta tal, men vissa har ökat mer än andra med delvis förändrad brottsstruktur som resultat.

Ökningen gäller framför allt *mindre grova våldtäkter* där brottets grovhet bedömdes i termer av brukat våld, vapen eller förekomsten av skador på offret. Däremot har antalet polisanmälda fall *med fler gärningspersoner* ökat och de utgör nu en större andel av samtliga våldtäktsanmälningar än vad fallet var i mitten på 1990-talet. Det har vidare skett en relativ ökning av våldtäkter med *obekant gärningsperson* medan fall där gärningsperson och offer har en nära relation, liksom fall där brottet begåtts i gärningspersonens och/eller offrets hem minskar i proportion till andra våldtäktsbrott. Även *utomhusvåldtäkterna* och *överfallsvåldtäkterna* utgör en mindre andel än tidigare, medan våldtäkter i en tredje persons bostad har blivit vanligare. Ytterligare en förändring gäller vem som anmält brottet till polisen: anmälan kom-

Tabell 3. Relativ förändring (procentandelar) i olika omständigheter kring våldtäkt (inkl. försök) mot personer 15 år eller äldre som anmälts till polisen, 1995–2004.

Minskad andel	Ökad andel
Våldtäkter i nära relationer	Våldtäkter mellan obekanta
Våldtäkter i offrets/gärningspersonens bostad	Våldtäkter i annans bostad
Utomhusvåldtäkter	Våldtäkter med fler gärningspersoner
Överfallsvåldtäkter	Våldtäkter med berusat/drogpåverkat offer
Våldtäkter med inslag av grovt våld/hot, vapen, skador	Anmälningar genom tredje part
Anmälningar direkt från offret	

Källa: Brå.

mer allt oftare från någon annan än offret, inte minst från professionellt håll (skola, läkare, socialtjänst med mera).

Resultaten tolkas främst i termer av ökad anmälningsbenägenhet, eftersom det framför allt är händelser som tros vara lättare att anmäla (obekant gärningsperson, mindre våld, m.m.) som ökat mest. Samtidigt kan inte en faktisk ökning av vissa typer av våldtäkt uteslutas. Internetanvändandet som har ökat väsentligt under just denna period har bidragit till att det är lättare att komma i kontakt med helt obekanta personer i sexuella syften. Internet bidrar dessutom till att pornografin kan spridas obegränsat och en del forskare anser att det finns ett samband mellan pornografispridning och våldtäktsbrottslighet, även om det inte råder konsensus i denna fråga. Under samma period har utbudet av arenor för snabba möten (pubar, barer, diskotek) ökat och alkoholkonsumtionen i sig har stigit väsentligt (Boman m. fl. 2007). En verklig ökning av våldtäkter av en obekant eller mycket ytligt bekant gärningsperson, parallellt med ökad anmälningsfrekvens av dessa brott, är alltså sannolik. Bedömningen av i vilken utsträckning ökningen av våldtäktsbrotten beror på en ökad anmälningsbenägenhet respektive en ökad faktisk våldtäktsbrottslighet i samhället försvaras dock av att den juridiska definitionen på våldtäkt utvidgats genom sexualbrottslagstiftningen som trädde i kraft i april 2005.

Offer och gärningspersoner

Offer och gärningspersoner i kriminalstatistiken

I kriminalstatistiken ges mycket lite information om både offren och gärningspersonerna för sexualbrott. Statistiken över registrerade sexualbrott ger upplysning om ålder och kön när det gäller de misstänkta personerna, men när det gäller offren finns endast information baserad på ålder (brott mot person under 15 år och mot person 15 år och äldre). Beträffande brottskategorin sexuellt tvång och utnyttjande med mera redovisades fram till år 1998 om offret var en person av samma eller motsatt kön som förövaren, det vill säga om brottet var av homosexuell eller heterosexuell karaktär. Statistiken visade att offren för heterosexuella brott nästan uteslutande var flickor och offren för homosexuella brott så gott som alltid pojkar. Hur utvecklingen sett ut de senaste fem åren kan vi inte uttala oss om eftersom uppdelningen inte redovisats efter år 1998. Speciellt framtagen statistik över anmälda brott av sexuellt tvång och utnyttjande med mera för åren 2006 och 2007 visar att något under 20 procent av de anmälda brotten i den nämnda kategorin är brott mot person av samma kön och att det finns en tendens att andelen är något högre när offret är under 15 år och står i nära relation till den misstänkte.

MISSTÄNKTA GÄRNINGSPERSONER

I samband med polisanmälan av ett sexualbrott har man ofta inte någon utpekad fysisk person som preliminärt kan bindas till brottet. Sexualbrott med endast en misstänkt person är dels brott där offret känner förövaren, dels brott där gärningspersonen blivit gripen på bar gärning eller en person som polisen identifierat i samband med spaningsarbete. Sexualbrotten har en personupplösning som ligger på omkring 20 procent vilket antyder att endast få brott har en utpekad misstänkt person.

År 2007 misstänktes något mer än 2 100 personer för sexualbrott. Av dem är 41 procent misstänkta för *våldtäktsbrott* och 37 procent för *sexuellt ofredande annat än blottning* (se tabell 4). Personer i åldern 15–20 år utgjorde 20 procent av de misstänkta totalt sett. Högst andel ungdomar mellan 15 och 20 år, nästan 40 procent, fanns bland dem som misstänktes för *våldtäkt mot barn under 15 år*. Andelen ungdomar är strax under 25 procent bland personer som misstänktes för *sexuellt utnyttjande med mera av person under 15 år*.

Antalet kvinnor som misstänks för sexualbrott är mycket litet. De 40 kvinnor som misstänktes år 2007 utgjorde 2 procent av det totala antalet misstänkta personer.

Antalet personer misstänkta för sexualbrott ökade påtagligt från drygt 600 år 1975 (och något färre de följande åren) till drygt 2 100 personer år 2007. Antalet har ökat särskilt kraftigt sedan år 1999 då anta-

Tabell 4. Antal personer misstänkta för sexualbrott, totalt samt andel ungdomar och kvinnor, år 2007. Procent.

Brottstyp	Misstänkta personer					
	Totalt	därav 15–20 år		därav kvinnor		
		Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)	
Våldtäkt inkl. grov	874	221	25	8	1	
mot person under 15 år	275	107	39	5	2	
mot person 15– år	619	122	20	3	0	
Sexuellt tvång, utnyttjande m.m.	347	-	0	8	2	
mot person under 15 år	244	57	23	6	2	
mot person 15– år	107	26	24	2	2	
Blottning	149	17	11	-	0	
Annat sexuellt ofredande mot person under 15 år	275	42	15	6	2	
Annat sexuellt ofredande övriga fall	520	83	16	16	3	
Sexualbrott totalt	2 145	421	20	40	2	

Källa: Brå.

let misstänkta var strax under 900. Under 2000-talet har alltså antalet misstänkta personer mer än dubblerats. Samtidigt som antalet misstänkta för sexualbrott har ökat har också andelen misstänkta ungdomar mellan 15 och 20 år ökat. Andelen ungdomar ökade mellan åren 1999 och 2007 från 12 procent till 20 procent.

Offer och gärningspersoner enligt en fördjupningsstudie och NTU

I Brå:s analys av *polisänmälda våldtäkter mot person 15 år och äldre* (Brå 2008a) för åren 1995–2006 konstateras att offren ofta är unga. Närmare hälften är mellan 18 och 29 år, och 16 procent är i åldern 15–18 år.⁵⁴ Gärningspersonens medianålder⁵⁵ var något högre än offrens, nämligen 30 år. Som tidigare nämnts har det blivit vanligare att fler gärningspersoner figurerar i en våldtäktsanmälan (18 procent år 2006).

I Brå:s NTU från åren 2005 och 2006 har, som redan nämnts, 1,4 procent av kvinnorna och 0,8 procent av männen blivit utsatta för något sexuellt våld – allt från tvång och angrepp till ofredande. Det är framför allt kvinnor som uppger att de blivit utsatta för sexuellt våld (87 procent av händelserna), men även män har beskrivit att de drabbats av sådana händelser (13 procent), se tabell 5. I några av de rapporterade händelserna var förövaren en kvinna (7 procent). Mörkertalet är troligen särskilt stort bland utsatta män, framför allt i kriminalstatistiken, men sannolikt även enligt självrapporterade uppgifter om utsatthet för sexuellt våld. Det beror förmodligen på att män skäms att tala öppet om att de utsatts för sexuella övergrepp.

Tabell 5. Offer och gärningspersoner: kön och ålder vid självrapporterade fall av sexuellt våld enligt NTU (2005–06). Procent.

Andelen av samtliga händelser (%) (n=290)	
Offrets kön	
Man	13
Kvinna	87
	100
Gärningspersonens kön	
Man	93
Kvinna	7
	100

⁵⁴ Medianåldern bland offren i 2006 års anmälningar är 24 år (vilket är något lägre än för år 1995).

⁵⁵ Där en känd gärningsperson saknades fick offret uppskatta dennes ålder.

Hantering i rättsväsendet

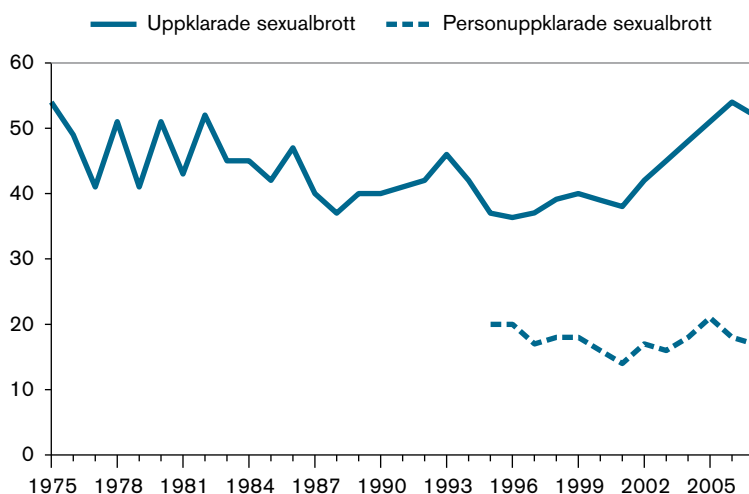
Uppklaring

Under år 2007 blev 6 500 sexualbrott uppklarade, varav 68 procent var brott som anmäldes under det året och 28 procent brott som anmäldes året innan, det vill säga år 2006. Uppklaringsprocenten för sexualbrotten totalt låg år 2007 på 52 procent, varav 35 procent var teknisk uppklaringsprocent och 17 procent personuppklaringsprocent (angående de olika typerna av uppklaringsprocent, se avsnittet *Den svenska brottsutvecklingen*). Kategorin *försök till våldtäkt inomhus* mot person över 15 år har den lägsta totala uppklaringsprocenten (33 procent).

Personuppklaringsprocenten – det vill säga andelen brott som ledde till åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse – varierade mellan 14 procent och 21 procent mellan åren 1995 och 2007. Det lägsta värdet noterades år 2001 och det högsta år 2005, det vill säga det år då den nya sexualbrottslagen började gälla. Det går dock inte att skönja någon trend i utvecklingen av personuppklaringsprocenten under den nämnda perioden (se figur 6).

Personuppklaringsprocenten varierar mellan olika typer av sexualbrott. Den högsta personuppklaringsprocenten år 2007 återfanns för köp av sexuell tjänst med nästan 60 procent. Uppklaringsprocenten för sexuellt tvång, utnyttjande med mera mot person under 15 år med nära relation till den misstänkte var relativt hög med drygt 35 procent. Försök till våldtäkt utomhus hade av naturliga skäl låg personuppklaringsprocent med en andel på under 10 procent.

Av de uppklarade sexualbrotten totalt år 2007 där misstänkt person fanns ledde något mer än 60 procent till ett åtalsbeslut. Kategorin våld-

Figur 6. Uppklarings- och personuppklaringsprocent för samtliga sexualbrott, åren 1975–2007. Källa: Brå.

täkt inklusive grov våldtäkt mot person under 15 år hade den högsta andelen åtalsbeslut. Även kategorin sexuellt tvång/utnyttjande mot barn under 15 år med en nära relation mellan barnet och den misstänkte hade en relativt hög andel brott som gick till åtal.

Lagföring

Under år 2007 lagfördes 985 personer för sexualbrott⁵⁶. Av dessa dömdes 397 personer, det vill säga 40 procent, till fängelse. 208 personer dömdes till böter, 75 personer till skyddstillsyn, 87 personer till villkorlig dom varav 29 till samhällstjänst och 9 personer till rättspsykiatrisk vård. För 131 personer utfärdades strafföreläggande och för 9 personer meddelades åtalsunderlåtelse.

Den vanligaste påföljden för *våldtäkt/grov våldtäkt* är fängelse. När det gäller lagförda för våldtäkt mot vuxna var andelen dömda till fängelse nästan 90 procent och när det gäller *våldtäkt mot barn* drygt 75 procent år 2007. Den genomsnittliga fängelsestiden för våldtäkt mot vuxna var 28 månader och för grov våldtäkt 70 månader. Motsvarande fängelsestider för våldtäkt mot barn var 24 månader och för grov våldtäkt 55 månader. Detta mönster – att personer som döms för våldtäkt mot vuxna oftare blir dömda till fängelse än personer som blir dömda för våldtäkt mot barn – återfanns även bland de lagförda år 2006. Likaså visade 2006 års statistik ett längre utdömt genomsnittligt fängelsestraff för våldtäkt mot vuxna än för våldtäkt mot barn. I den allmänna debatten framhävs att våldtäktsbrott mot barn borde dömas särskilt hårt. Det kan förhålla sig så att det råder större osäkerhet bland rättens ledamöter när målsäganden är ett barn, vilket leder till en större försiktighet vid straffutmätningen. För *sexuellt ofredande* är den vanligaste påföljden böter, som 45 procent av de lagförda dömdes till år 2007. Majoriteten av samtliga bötesdomar år 2007 avsåg sexuellt ofredande som huvudbrott. Strafföreläggande (böter och/eller villkorlig dom) var den vanligaste påföljden för *köp av sexuell tjänst*. Nästan 60 procent av de lagförda personerna hade detta som huvudbrott.

Antalet personer lagförda för sexualbrott har sedan år 1975, med undantag för en nedgång åren 1993–1997, mer än dubblats. År 2007 lagfördes nästan 1 000 personer, vilket kan jämföras med cirka 400 personer år 1975. Särskilt påtaglig har utvecklingen varit efter år 2004. Det ökade antalet lagförda personer för sexualbrott har givetvis att göra med att inflödet av anmälda sexualbrott har ökat kraftigt sedan år 1975, det vill säga mer än fyrdubblats.

Det har skett en viss förändring i påföljdsmonstret för personer som blir lagförda för sexualbrott. På 1980-talet ökade andelen som dömdes till *fängelse* från 30 procent år 1980 (där andelen legat sedan mitten

⁵⁶ Uppgifterna i avsnittet avser huvudbrott och huvudpåföljd.

av 1970-talet) till 45 procent år 1990 (Martens 1998a). Under 1990-talet minskade andelen och låg på 32 procent år 1999 och har legat på den nivån de efterföljande åren. Under 2000-talet har andelen fängelsedömda ökat något och legat kring 40 procent sedan år 2004. År 2005 var andelen så hög som 46 procent. *Böter* var den vanligaste påföljden för sexualbrott år 1980. Denna påföljd minskade under 1980-talet till en fjärdedel år 1990 och höll sig på ungefär denna nivå fram till år 2000. Därefter har andelen sjunkit till 21 procent och legat på den nivån sedan år 2003 fram till år 2006. Denna fluktuation i påföljderna för de lagförda personerna återspeglar bland annat de förändringar i mönstret för de polisanmälda sexualbrotten som skett under den aktuella perioden (se figur 3).

Lagföringsstatistikens redovisningar följer brottsbalkens rubriceringar för sexualbrotten. Den nya sexualbrottslagen som trädde i kraft år 2005, är mer detaljerad än den tidigare när det gäller sexualbrott mot barn. Sålunda framgår av lagföringsstatistiken för år 2007 att 72 procent av de personer som lagfördes för *våldtäkt mot barn* dömdes till fängelse och att denna andel var betydligt högre bland dem som lagfördes för *grov våldtäkt mot barn*, nämligen 88 procent. År 2005 var motsvarande andelar 66 respektive 81 procent. I lagföringsstatistiken före år 2005 redovisades sexualbrott mot barn enbart under rubriceringen *sexuellt tvång och utnyttjande med mera av underårig*. Om man går bakåt i tiden ser man att det under de senaste 25 åren har skett en straffskärpning av sexualbrott mot barn. Statistiken över lagföringar för år 1980 visar att 23 procent av de lagförda dömdes till fängelse för sexuellt utnyttjande med mera av underårig och att skyddstillsyn (36 procent) var den vanligaste påföljden. Under 1980-talet ökade andelen fängelsedömda markant och uppgick till 63 procent år 1990. Samtidigt minskade andelen dömda till skyddstillsyn till 11 procent. Åren innan de nya lagbestämmelserna trädde i kraft låg andelen fängelsedömda för denna brottstyp kring 60 procent. För att få en viss jämförelse med den tidigare lagföringsstatistiken gjordes en sammanslagning av de nu aktuella sexualbrotten mot barn (våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt utnyttjande och sexuellt övergrepp) vilket visade att andelen lagförda som dömdes till fängelse var 70 procent år 2005, 65 procent år 2006 och 62 procent år 2007. Andelen lagförda som dömdes till skyddstillsyn och villkorlig dom för dessa brott låg på ca 10 procent vardera de nämnda åren.

Att fängelsestraff – dessutom i en allt större utsträckning – i ett längre perspektiv är den vanligaste påföljden när det gäller sexualbrott medan det inte är lika vanligt att dömas till vård speglar kanske den växande uppfattningen om att sexualbrottslingar inte är avvikande i sin personlighet och inte nödvändigtvis lider av någon psykisk sjukdom. Psykiatriska diagnoser förekommer dock bland sexualbrotts-

dömda i en relativt stor utsträckning. Svensk forskning, baserad på matchning mellan olika register, visar att andelen sexualbrott som begås av en person med någon psykiatrisk diagnos är drygt 20 procent (Fazel m.fl. 2007).

Några övriga sexualbrott

Det finns några rättsliga typer av sexualbrott och lagar som tillkommit på senare år, nämligen lagen mot barnpornografibrott och utnyttjande av barn för sexuell posering. Vidare finns några nya lagar mot verksamheter som är relaterade till prostitution, nämligen förbudet mot köp av sexuell tjänst, lagen mot människohandel för sexuella ändamål (BrB 4:1a p.1) och koppleri (som är en gammal brottstyp). Uppdaganget av de nyare brottsformerna och därmed antalet registrerade brott är beroende av polisens prioriteringar och resurser att bedriva spaning. Det är fråga om brottstyper som snabbt ändrar karaktär i takt med den teknologiska utvecklingen, vilket försvårar polisens spaningsarbete.

Barnpornografi

Lagen mot barnpornografibrott (BrB 16:10a) rör produktion och distribution av barnpornografiska bilder och filmsekvenser samt innehav av desamma. Den trädde i kraft den 1 januari 1999. Brottet särredovisades första gången i statistiken över anmälda brott år 2000. År 2004 anmäldes 600 brott vilket är det högsta antalet registrerade brott hittills. Den höga siffran för det året beror delvis på att polisen i maj 2004 genomförde en razzia som resulterade i att 118 svenska män greps och delgavs misstanke om barnpornografibrott (den så kallade Sleipnerhärvan, GP 2007-06-19, SVT 2006-12-27). År 2007 anmäldes drygt 340 barnpornografibrott, inklusive grova brott. Av dessa var drygt 270 brott Internetbaserade, det vill säga närmare 80 procent⁵⁷.

För drygt tio år sedan spreds barnpornografiska bilder via personliga kontakter (personliga nätverk) och per post. Spridningen var då i huvudsak begränsad till Sverige, även om det inom nätverken fanns personer som tog hem material från andra länder (SOU 1997:29, bilaga 3). Materialet bestod ofta av filmsekvenser från gamla smalfilmer (i det så kallade Super 8-formatet) och bilder publicerade i barnpornografiska tidskrifter från 1970-talet. Det rörde sig om material som producerades före 1980, då produktion och spridning av sådant material ännu inte hade kriminaliserats i Sverige (SOU 1997:29).

På senare år har barnpornografiskt material fått allt större spridning via olika sidor på Internet. Med den nya tekniken kan övergrepp på

⁵⁷ Särskild brottskod för Internetbaserade barnpornografibrott infördes i juni 2006, vilket förklarar den låga siffran i 2006 års statistik.

barn lätt dokumenteras, redigeras och läggs ut på Internet och spridas snabbt. Många sidor är rent kommersiella där man får betala för tillgången till barnpornografi. Som verktyg i sin spaningsverksamhet har Interpol i dag katalogiserat cirka en halv miljon bilder i sin databas över barnpornografiskt material och i rikskriminalens digitala arkiv finns nästan lika många bilder. Interpol uppskattar att antalet barn som avbildats är 10 000–20 000. Några av dessa barn är svenska. (Se Inuits nyhetsbrev december 2007, www.inuit.se/page=197).

Brott mot lagen om barnpornografibrott är ett så kallat spaningsbrott. Antalet anmälda brott beror alltså på vilka resurser polisen lägger ner för att identifiera personer som misstänkta. Polisen är beroende av tips från allmänheten i spaningarna efter brott. Av de anmälningar om barnpornografibrott som Nilsson (2003) gick igenom, var nästan hälften tips till polisen av personer som stött på sådant material på nätet. Varje månad kommer över tusen tips in till ECPAT Hotline⁵⁸, varav en del vidarebefordras till polisen. Merparten av tipsen rör sig om misstänkt barnpornografiskt material.

År 2005 tillsattes en barnpornografiutredning som hade i uppdrag att se över bestämmelserna och anknytande lagstiftning. Syftet med denna översyn var att möjliggöra en effektivare bekämpning av barnpornografi och således förstärka barnens ställning vid barnpornografibrott. Flera förslag togs fram i betänkandet och bland annat föreslogs att en 18-årsgräns införs i definitionen av barnpornografi. Ett annat förslag var att barnpornografibrott utvidgas till att även »omfatta den som mot betalning, enligt en uppgjord plan, vid upprepade tillfällen, i stor omfattning eller på liknande sätt skaffar sig tillgång till barnpornografiska bilder« (SOU 2007:54).

Personalomsättningen bland de poliser som utreder barnpornografibrott är mycket hög enligt Rikspolisens verksamhetsberättelse 2006 (s. 29). För att avlasta Rikspolisens arbete har man utvecklat en ny modell för ärendehantering genom att låta varje polismyndighet ute i landet sköta den operativa verksamheten och granskningen av beslagttaget material. Rikspolisens särskilda grupp ska koncentrera sitt arbete kring underrättelseverksamhet, brottsofferidentifiering och internationella kontakter när det gäller barnpornografibrott. Denna modell kräver särskild utbildning av poliser från olika regioner, och under år 2007 räknade man med att 40 utbildade poliser runt om i landet skulle kunna sättas in i arbetet med att granska barnpornografiskt material.

⁵⁸ Så kallade hotlines mot barnpornografi finns i flera länder. Vanligtvis tar dessa emot rapporter från allmänheten om barnpornografi på Internet. ECPAT Sverige har däremot breddat verksamheten och tar även emot tips om misstänkt trafficking och barnsexturism. (<http://www.ecpathotline.se/info.asp>).

Utnyttjande/grovt utnyttjande av barn för sexuell posering
I och med den nya sexualbrottslagstiftningen infördes en ny bestämmelse för *utnyttjande av barn för sexuell posering* (BrB 6: 8) som straffbelägger handlingar där barn övertalas att visa sig nakna eller utföra sexuella handlingar framför en webbkamera eller liknande. Inkodningen av detta brott skedde dock successivt i samband med polisanmälan under det första året, då antalet registrerade brott var 22, och täcker således inte hela året 2006. Under 2007 anmäldes 70 brott under hela året.

Sexköpslagen, människohandel och koppleri

Lagen om förbud mot köp av sexuella tjänster som trädde i kraft den 1 januari 1999 är specifik för Sverige och har satt en speciell prägel på prostitutionsmönstret i Sverige jämfört med många andra länder. Lagen ledde snabbt till att den synliga gatuprostitutionen minskade (Socialstyrelsen 2007). Genom Internets snabba utveckling under 2000-talet har dock en stor del av försäljningen av sexuella tjänster flyttat till särskilda sidor på Internet.

Den nu gällande bestämmelsen om förbud mot *köp av sexuell tjänst* (6 kap. § BrB) trädde i kraft den 1 april 2005 och ersatte den tidigare *lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster*. Brottet registrerades i den officiella kriminalstatistiken för första gången år 1999. Det året anmäldes 94 brott. År 2007 anmäldes nästan 190 brott; det har alltså skett en fördubbling av antalet anmälda brott på nio år. Utvecklingen av antalet registrerade brott visar två toppar under den aktuella perioden: år 2003 registrerades 300 brott och år 2005 så många som 460 brott. Det höga antalet år 2003 berodde bland annat på att polisen avslöjade en så kallad bordellhärva i Stockholms län vilken stod för en större del av de anmälda brotten. År 2005 anmäldes 400 sexköpsbrott enbart i två län: Skåne län (247 brott) och Stockholms län (153 brott). År 2007 lagfördes 85 personer för brott mot lagen om köp av sexuell tjänst som huvudbrott. Av dem dömdes 33 personer till böter och för 50 personer utfärdades strafföreläggande.

Sedan år 1998 följer Socialstyrelsen på regeringens uppdrag fortloppande utvecklingen och omfattningen av prostitutionen på nationell nivå (Socialstyrelsen 2007). Det är svårt att uppskatta antalet personer som är verksamma i prostitutionen. I sin kartläggning av prostitutionen år 2007 uppskattar Socialstyrelsen med viss reservation att cirka 200 personer är verksamma i gatuprostitution i Stockholm, knappt 70 i Malmö och cirka 30 i Göteborg. Sexköpare och sexsäljare rör sig inom och mellan olika kontaktzoner, till exempel gatumiljöer, Internet, krog och restaurang, hotell, massageinstitut, lägenhetsbordeller. Mönstret kan se något olika ut i olika delar av landet (Socialstyrelsen 2007 s. 7). Internet har på senare tid varit den mest betydelsefulla kon-

taktzonen och sättet att ta kontakt växlar mellan till exempel hemsidor, forum, bloggar, chattar och kontaktsidor. Mobiltelefoni har uppenbarligen fått en allt större roll i kontaktsättet.

År 2002 infördes ett nytt brott i brottsbalken benämnt *människohandel för sexuella ändamål* (4 kap.1a §). Brottet tar sikte på gränsöverskridande handel med människor som syftar till att dessa ska utnyttjas för olika sexuella ändamål, som prostitution eller framställning av pornografisk film. År 2004 utvidgades brottet till att även omfatta människohandel som inte är gränsöverskridande samt människohandel som syftar till andra former av utnyttjande, till exempel tvångsarbete.⁵⁹ Straffet för människohandel är fängelse i lägst två och högst tio år, eller om brottet är mindre grovt fängelse i högst fyra år. Under år 2007 anmäldes 15 brott mot denna lagbestämmelse, vilket är det lägsta antalet under de år som brottet registrerats. År 2005 är det år då de flesta brotten anmäldes, nämligen 44 brott. Under hela femårsperioden (2002–2007) registrerades 137 brott. Rikskriminalpolisen (2006) konstaterar i en lägesrapport om människohandel för sexuella ändamål under år 2005 följande: »Under 2005 har försäljningen på Internet delvis ändrat karaktär. I dag kan sexköpare beställa kvinnor till Sverige via Internet genom att ringa en bokningscentral i utlandet. Resor och hotellrum betalas, troligtvis av bokningscentralen, och sedan skickas kvinnorna till Sverige eller till något annat land på beställning. Direktiv till kvinnorna och sexköparna om tid och plats för överenskomna sexköp förmedlas genom Internet och sms. På annonsidan framgår ofta i klartext att sexköparen ska sätta in en viss del, oftast hälften, av köpesumman på ett konto och betala resterande summa kontant till kvinnan« (s. 20). Rikskriminalpolisen har uppskattat att mellan 200 och 300 kvinnor årligen är utsatta för människohandel i Sverige. Hälften utnyttjas i Stockholmsområdet. I Stockholm har Stiftelsen Kvinnoforum i ett pilotprojekt tillsammans med flera myndigheter⁶⁰ startat »samverkan för stöd till personer utsatta för människohandel« som finansieras av Europeiska Flyktingfonden. Syftet med projektet är att utveckla rutiner för att stödja de utsatta kvinnorna (www.polisen.se/inter/util/nodeid=21434&pageversion=1.jsp?articleid=55425).

Med *koppleri* (6 kap. 12 § BrB) avses bland annat när en person livnär sig på inkomsten från en annan persons prostitution. År 2007 registrerades 65 brott av *koppleri/grovt koppleri*. Om man blickar bakåt i tiden ser man att antalet registrerade brott varierade mellan 15 och 45

⁵⁹ Lagen om det nya brottet trädde i kraft den 1 juli år 2002 och lagen om det utvidgade brottet den 1 juli 2004.

⁶⁰ De myndigheter som ingår i samarbetsprojektet är Rikspolisens, Socialstyrelsens, Transkulturellt centrum, Länsstyrelsen i Stockholm, Polismyndigheten i Stockholms län och Åklagarmyndigheten.

brott med ett genomsnitt på 25 brott per år under hela 1990-talet. Under 2000-talets åtta första år har antalet registreringar legat på en högre nivå: mellan 43 och 98 brott med ett årligt genomsnitt om 65 brott. Denna högre nivå kan delvis bero på att polisen lagt ner mer resurser på och blivit skickligare i att upptäcka liknande brott (Rikskriminalpolisen 2006).

Enligt Socialstyrelsens senaste kartläggning av prostitutionen i Sverige (Socialstyrelsen 2007) finns stort behov av kunskap inom polisen och socialtjänsten om prostitutionens utbredning och hur man bäst arbetar mot prostitution. Fram till 1990-talets början var prostitutionen ett ganska överblickbart fenomen för de aktörer som bevakade och arbetade med dessa frågor. Prostitutionen var mer öppen och begränsad till gatan och sexklubbar. Det finns nu många sätt för köpare och säljare av sexuella tjänster att nå varandra. En del kvinnor och män engagerade i prostitution har flera länder som sitt verksamhetsområde. Även handel med personer för sexuella ändamål sker i organiserad form och över landsgränser. Denna utveckling av prostitutionen har gjort det allt svårare för samhället att hitta adekvata förebyggande åtgärder. I storstäderna finns prostitutionsgrupper/enheter i socialtjänstens regi som har till uppgift att hjälpa män och kvinnor att ta sig ur prostitution, bland annat genom uppsökande verksamhet, behandling och kunskapsspridning. Det finns också förebyggande verksamheter som riktar sig till köpare av sexuella tjänster (KAST) i form av rådgivning, stödsamtal och behandling. Flera polismyndigheter arbetar förebyggande genom att störa pågående prostitutionsverksamhet på gatan, på porrklubbar och på Internet.

Brottsförebyggande arbete och information

Brottsförebyggande åtgärder kan delas in i *primär prevention*, *sekundär prevention* och *tertiär prevention*. När det gäller att förebygga sexualbrott (framför allt mot barn) har den primära preventionen syftat till att höja allmänhetens medvetande om problemet. Det har också genomförts åtgärdsprogram riktade mot barn med syftet att öka deras förmåga att göra motstånd i en övergreppssituation. Exempel på sekundär prevention är socialt stöd och information till barn och föräldrar som bedöms tillhöra riskgrupper. Behandling av förövare för att förhindra återfall i brott (gäller såväl då barn är offer som då vuxna är det) är exempel på tertiär prevention.

Genom tv-kanaler och Internet har avancerad pornografi blivit lättillgänglig för ungdomar och vuxna. Därför är det viktigt att ungdomar till exempel i skolundervisningen nås med diskussioner om sexualitet, relationer, jämställdhet mellan könen och personlig integritet. En bättre insikt i människans sexualdrift och sexualitetens betydelse

för mellanmännsliga relationer skulle möjligtvis ge en humanare syn på sexualiteten och på sikt kanske även leda till en minskning av de grövre sexualbrotten. Brå:s publikation *Var går gränsen?* (Brå 2007b), som är en skolhandledning för temaarbeten om integritet, sexualbrott och sexuella trakasserier och vänder sig till elever från årskurs 7 till årskurs 3 i gymnasiet, kan ses som ett led i ett sådant sexualbrottsförebyggande arbete i skolan.

Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) vid Uppsala universitet har på regeringens uppdrag tagit fram en handbok med tillhörande guide som avser att förbättra omhändertagandet av sexualbrottsoffer inom vården (NCK 2008a, 2008b). Tanken är att alla inom hälso- och sjukvården som kommer i kontakt med sexualbrottsoffer ska ha beredskap för att kunna möta offrets medicinska, emotionella och rättsliga behov. Hälso- och sjukvården är ofta den första aktören som sexualbrottsoffer möter och ett förtroendeingivande bemötande i den inledande kontakten kan bidra till en högre anmälningsbenägenhet. Under senare tid har användningen av de så kallade 'rapekiten' ökat markant (Brå 2008a). Rapekit är en uppsättning av medicinska redskap som används när ett våldtäktsoffer söker sjukvård i en nära anslutning till brottet. Syftet är att säkra bevis i form av DNA-spår.

Behandling av sexualbrottsförövare

Sexualbrott är ingen enhetlig brottstyp och orsakerna till förövarnas beteende varierar mellan olika brottstyper. Olika former av terapi används som behandling av sexualbrottslingar: individuell terapi, grupp-terapi, psykodynamiskt inriktad terapi, kognitiv beteendeterapi och stödsamtal (Hedlund 1990, Långström och Sjöstedt 2000). Farmakologisk eller medicinsk behandling för att dämpa sexualdriften (kemisk kastrering) har också praktiserats med viss framgång men en sådan åtgärd är mycket sällsynt i Sverige. Under 2000-talet har *relations- och samlevnadsprogrammet* eller ROS-metoden fått ett brett genomslag i behandlingen av sexualbrottsförövare inom den svenska kriminalvården, speciellt vid behandling av våldtäktsförövare och förövare av sexualbrott mot barn. Metoden har kognitiv inriktning med inslag av både gruppsamtal och individuella samtal med en handledare som är psykolog eller beteendevetare. I gruppsamtalen ingår fem till sex intagna som träffar handledaren två gånger i veckan under ett halvår och samtalar om teman som har relevans för de övergreppshandlingar som gruppledammarna har begått. Sådana teman kan vara relationer, känslor, empati, övergreppets skador och konsekvenser för offret och olika kognitiva förvrängningar. Den individuella behandlingen kompletterar gruppsamtalen och berör klientens specifika problem. Metoden har utvecklats i Kanada och där har man uppskattat att programmet minskar återfallen i sexualbrott med 30–40 procent. En för-

utsättning för att få delta i behandlingsprogrammet är att klienten är motiverad, behärskar svenska språket någorlunda bra och att den utdömda fängelsetiden inte är för kort. Eftersom sexualbrott är så tabubelagt är det dock mycket vanligt att de dömda förnekar sin skuld och därmed inte känner sig motiverade till behandling. En sådan motivation är samtidigt avgörande för att behandlingen ska ge effekt⁶¹.

För att förstärka och utöka det sexualbrottsförebyggande arbetet föreslår Regné och Långström (2008) att man inrättar en nationell »hot line« (telefonlinje) för män som själva uppfattar sig vara i riskzonen att begå sexuella övergrepp mot kvinnor, barn och andra män, dit de kan ringa, dels för att få akut rådgivning per telefon, dels för att bli slussade till sexologiska mottagningar. Även om man i Sverige under 2000-talet fått ett fastare grepp om behandlingen av sexualbrottslingar, saknas systematiska uppföljningar och utvärderingar av de tillämpade behandlingsmetoderna.

Sammantaget har både det pro-aktiva och reaktiva arbetet med sexualbrottsligheten fått fler fronter att bevaka under 2000-talet. Arbetet med att förebygga de traditionella sexualbrotten är, som framgår ovan, komplicerat och insatserna vilar på osäker grund. De nya lagarna mot barnpornografi, köp av sexuell tjänst och människohandel för sexuella tjänster, har blivit svårare att kontrollera på grund av att kontakter och handel sker via internationella Internetsidor som ofta är dollda. Genom den nya datatekniken har de nya brottsformerna kommit att bli en del av den internationella organiserade brottsligheten. Men även den traditionella sexualbrottsligheten har fått en ny dimension genom Internet. Det förekommer exempelvis att vuxna etablerar kontakt med barn, ungdomar och andra vuxna genom olika chattar på Internet och där bestämmer träff i syfte att göra sexuella närmanden, så kallad *grooming* (Brå 2007a). Sexuellt ofredande förekommer också i form av meddelanden per e-post och sms. I dag vet man mycket lite om i vilken utsträckning den nya tekniken har använts i samband med olika sexualbrott. En ingående kartläggning om detta vore värdefull inför framtiden.

⁶¹ I Sverige finns fyra slutna anstalter med speciella avdelningar för sexualbrottslingar, där ROS-metoden tillämpas: Norrtälje, Härnösand, Skogome och Kristianstad.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (1994). Sexuellt tvång och sexuellt ofredande mot vuxna. I: Ahlberg, J. (red.) *Brottsutvecklingen 1992 och 1993*. Rapport 1994:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Statistik om gruppvåldtäkter*. Brå PM 2000/3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Vuxnas sexuella kontakter med barn över Internet*. Omfattning, karaktär, åtgärder. Rapport 2007:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Var går gränsen?Handledning för temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Våldtäkt mot personer 15 år och äldre. Utvecklingen under åren 1995 och 2006*. Rapport 2008:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Nationella trygghetsundersökningen 2007*. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Dagens Nyheter (2007). 2007-03-08. *Barnporrfall blir liggande*, <www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=626428>.
- Göteborgs Posten (2007). 2007-06-19. *Lärare greps i barnhärva*. <www.gp.se/gp/jsp/Crosslink.jsp?a=353622&d=113>.
- Fazel, S., Sjöstedt, G., Långström, N. och Grann, M. (2007). Severe Mental Illness and Risk of Sexual Offending in Men: A Case-Control Study Based on Swedish National Registers. *Journal of Clinical Psychiatry*, 68:4, s. 588–596.
- Hedlund, E. (1990). *Gruppterapi med män som begått sexualbrott*. Stockholm: Sesam.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. & Kalliokoski, A-M (2001). *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Stockholm: Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet.
- Långström, N. och Seto, M.C. (2006). Exhibitionistic and voyeuristic behavior in a Swedish population survey. *Archives of Sexual Behaviour*, no. 35, 2006.
- Långström, N. och Sjöstedt, G. (2000). *Att påverka och påverkas. Kriminalvårdens insatser för sexualbrottsdömda i anstalt*. Karolinska institutet, sektionen för rättspsykiatri. Rapport nr. 1. Kriminalvårdens forskningskommitté.
- Martens, P.L. (1988). Kriminalstatistikens bild av sexualbrott mot barn. I: Kling, Å. (red.): *Ett barn far illa*. Sexuella övergrepp inom familjen psykologiska synpunkter på bakgrund, utredning och behandling. Stockholm: Psykologiförlaget.

- Martens, P. L. (1989). *Sexualbrott mot barn*. Rapport 1989:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Martens, P. L. (1990). *Sexualbrott mot barn. Beskrivning av de misstänkta brotten*. Rapport 1990:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Martens, P.L. (1998a). Sexualbrott. I: Ahlberg, J. (red.) *Brottsutvecklingen i Sverige 1995–1997*. Rapport 1998:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2008a). *Nationellt handlingsprogram för hälso- och sjukvårdens omhändertagande av offer för sexuella övergrepp*. Handbok. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) vid Uppsala universitet.
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2008b). *Guide för omhändertagande efter sexuella övergrepp*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) vid Uppsala universitet, 2008.
- Nilsson, L. (2003). *Sexuell exploatering av barn – vad döljer sig bakom sexualbrottsstatistiken?* En kartläggning av polisanmälda brott mot barn med inslag av sexuell exploatering. Uppdrag av Utredningen om kunskap om sexuell exploatering av barn i Sverige (S 2003:05). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Regné, Å. och Långström, N. (2008). *Inrätta en het linje för personer i riskzonen. Ett samtal kan stoppa sexbrottet*. <www.rfsu.se/ett_samtal_kan_stoppa_sexbrottet.asp>.
- Rikskriminalpolisen (2006): *Människohandel för sexuella ändamål m.m.* Lägesrapport 8, 1 jan–31 dec 2005. Rapport 2006:4. Stockholm: Rikskriminalpolisen, Kriminalpolisenheten, sektionen för kriminalunderrättelsetjänst.
- Socialstyrelsen (2000). *Ungdomar som förgriper sig sexuellt*. Expertrapport. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2007). *Kännedom om prostitution 2007*. <www.socialstyrelsen.se>.
- SOU 1997:29. *Barnpornografi frågan. Innehavskriminalisering m.m.* Betänkande av Barnpornografiutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:14. *Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor*. Betänkande av 1998 års Sexualbrottskommitté. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2007:54. *Barnet i fokus – En skärpt lagstiftning mot barnpornografi*. Betänkande av 2005 års barnpornografiutredning. Stockholm: Fritzes.
- svt 2006-12-27. Krav på ökade resurser mot barnporr. <www.svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=41300&a=728766>.
- Wikström, P.-O.H. (1991). *Urban crime, criminals and victims*. The Swedish experience in an Anglo-American comparative perspective. New York: Springer Verlag.

Stöld och skadegörelse

BILTILLGREPP

Olle Westlund och Lars Westfelt

Sammanfattning

Antalet anmälda bilbrott, här definierat som biltillgrepp samt stöld ur och från motordrivet fordon, har minskat under 2000-talet och i synnerhet sedan år 2002. Den genomsnittliga minskningen av biltillgreppen har sedan 2002 varit 12 procent per år. Såväl antalet fullbordade som försök till biltillgrepp var under 2007 de lägsta sedan dagens kriminalstatistik infördes år 1975. Utvecklingen av stöld ur och från motordrivet fordon har generellt sett följt samma utveckling som biltillgreppen.

Den huvudsakliga orsaken till den kraftiga minskningen av biltillgrepp bedöms vara den nya lagstiftning som infördes år 1998 efter EU-direktiv 95/56/EC. Denna lagstiftning innebar att alla nytillverkade bilar skulle förses med elektroniska stöldskydd, så kallade immobiliseras. I takt med att bilparken successivt byts ut, innebär detta att en allt mindre andel bilar kan stjälas utan tillgång till bilnyckel (som krävs för att sätta elektroniska stöldskydd ur spel).

Risken för att få sin bil stulen hänger därutöver i hög grad samman med vilken bil man har och i viss utsträckning på var man bor. Den relativa risken att få sin bil stulen är högst om man äger en bil av märkena Mazda, Ford eller Saab. Risken för biltillgrepp är dock avsevärt mindre för bilar tillverkade år 1998 och senare, oavsett fabrikat. Drygt 90 procent av samtliga tillgripna bilar återfinns. Uppklaringsprocenten är emellertid låg: år 2007 var uppklaringsprocenten 15 procent av de anmälda biltillgreppen och 4 procent avseende stölderna ur och från motordrivet fordon. Sannolikt beror den låga uppklaringsprocenten på att dessa brott mycket ofta sker utan kontakt mellan offer och gärningsperson. Uppklaringsprocenten har dock ökat under 2000-talet när det gäller biltillgrepp.

Inledning

Med bilbrott avses vanligen biltillgrepp och stölder ur och från motordrivet fordon. I vissa sammanhang inkluderas även skadegörelse på bil i kategorin bilbrott, då det vid anmälan kan vara svårt att skilja på ett stöldförsök och skadegörelse. Närpå samtliga biltillgrepp i Sverige faller under 8 kap. 7 § brottsbalken, det vill säga tillgrepp av fortskaffningsmedel. Tillgrepp av fortskaffningsmedel infördes år 1962 som en särskild brottstyp (Holmqvist m.fl. 1998). Skälet är att nästan samtliga stulna bilar i Sverige anses som tillgripna snarare än stulna. Bilarna stjäls för att användas en kortare tid och återfinns i mycket hög utsträckning (drygt 90 procent), vilket innebär att det för stöld nödvändiga tillägnelseuppsåtet saknas vid många brott och är ett specialfall av egenmäktigt förfarande.

Här definieras bilbrott som biltillgrepp och stöld ur och från motordrivet fordon. Tillsammans utgör dessa två brottsrubriceringar en relativt stor andel av den totala anmälda brottsligheten i landet. Cirka en tiondel av samtliga anmälningar om brott kan betraktas som bilbrott och innefattar stora ekonomiska värden.

I den officiella kriminalstatistiken delas biltillgreppen in i fullbordade brott respektive försöksbrott. För att ett biltillgrepp ska anses som fullbordat krävs att bilen har flyttats. Om de delar som är nödvändiga för att starta bilen har angripits utan att bilen flyttats anses det röra sig om ett försöksbrott.

De övriga brotten som riktas direkt mot bilar är stöld ur och från motordrivet fordon, som innefattar samtliga motordrivna fordon och alltså inte bara personbilar⁶², skadegörelse och egenmäktigt förfarande. De två sistnämnda kategorierna, skadegörelse och egenmäktigt förfarande, innefattas således här inte i samlingsbegreppet bilbrott i denna genomgång. I det följande redovisas endast biltillgrepp, såväl fullbordade som försök, samt stöld ur och från motordrivna fordon.

Omfattning och utveckling

Omfattning

Under år 2007 anmäldes cirka 32 000 biltillgrepp varav omkring 9 000 var försöksbrott. Försöksbrotten utgör ungefär en fjärdedel av samtliga anmälda biltillgrepp under år 2007. Samtidigt anmäldes drygt 95 000 stölder ur och från motordrivet fordon. Uppgifterna i kriminalstatis-

⁶² Kategorin stöld ur och från motordrivet fordon inkluderar förutom personbilar också andra motordrivna fordon och kan därför innehålla stölder från husbilar och släpvagnar.

tiken stämmer väl överens med antalet bilstölder som kan uppskattas utifrån Nationella trygghetsundersökningen (NTU). Enligt dessa självrapporterade uppgifter har 0,9 procent av hushållen med bil utsatts för bilstöld (biltillgrepp) under år 2007 (NTU 2008a). Detta motsvarar uppskattningsvis cirka 27 000 bilstölder på nationell nivå.

Eftersom en bil kan representera ett stort ekonomiskt värde och försäkringsbolagen kräver en polisanmälan för att betala ut ersättning är anmälningsbenägenheten hög för biltillgrepp. Det betyder omvänt att den dolda brottsligheten är mycket liten. Enligt den senaste mätningen från NTU avseende år 2007 anmäldes 98 procent av biltillgreppen i Sverige under år 2007 (Brå 2008a). När det gäller stölder ur och från motordrivet fordon visar undersökningen också att cirka två tredjedelar av alla utsatta anmäler brottet till polisen. Det huvudsakliga skälet till att utsatta personer inte polisanmäler stölder ur och från motordrivet fordon är enligt samma undersökning att brottet inte anses vara tillräckligt allvarligt (Brå 2008b).

Omständigheter kring bilbrott

Tidigare ej publicerade uppgifter från NTU, vilka tagits fram särskilt för detta avsnitt, visar att biltillgreppen är relativt jämnt fördelade över året.⁶³ Knappt 60 procent uppges ha skett på en vardag och tre fjärdedelar under natten. Mer än 65 procent skedde i offrets bostadsområde. Drygt 90 procent av de drabbade har fått tillbaka bilen, men bara en tiondel av dem säger att bilen i stort sätt är i samma skick som tidigare. Hälften uppger att bilen *delvis är förstörd* och 40 procent att *förstörelsen är avsevärd*.

Vid stöld ur och från motordrivet fordon framkommer i NTU att 84 procent av stölderna avser personbilar. Sett till fördelningen av brotten över året finns en viss anhopning i det tredje kvartalet. Två tredjedelar av brotten sker i offrets bostadsområde.

Larmtjänst⁶⁴ har tillhandahållit uppgifter som kan användas för att mer i detalj beskriva bilbrottsligheten. Utifrån Larmtjänsts uppgifter, som hämtas från polisens efterlysningssystem, framgår att risken att utsättas för biltillgrepp inte enbart beror på regionala och lokala omständigheter. Också vilken typ av fabrikat man äger har betydelse för risken att utsättas. Av tabell 1 på sidan 194 framgår att bilar av märket Mazda

⁶³ I den beskrivning av brottens karaktär som följer nedan finns inte samtliga händelser och offer medräknade. Resultaten bygger dock på 98 procent av offren och 82 procent av händelserna som uppgetts totalt.

⁶⁴ Larmtjänst AB ägs av Försäkringsförbundets Serviceaktiebolag (FSAB) och har som uppgift att minska sakförsäkringsbolagens skadekostnader.

Tabell 1. Andel eftersökta fordon, andel ej avlysta fordon av stulna fordon samt antal bilar i trafik, efter fabrikat, år 2007.⁶⁵

Fabrikat	Andel eftersökta (%)	Förändring* 00-07 (%)	Andel ej avlysta (%)	Antal bilar i trafik -07
Mazda	1,84	-8	4	82 872
Ford	1,03	0	4	297 020
Saab	0,94	-60	4	366 768
Nissan	0,82	-5	6	97 015
Daihatsu	0,80	11	13	1 886
Jeep	0,77	-54	14	12 799
Alfa Romeo	0,66	-54	12	7 451
BMW	0,65	-36	20	137 764
Honda	0,61	-39	8	49 830
Audi	0,59	-2	13	213 166
Opel	0,57	-65	6	193 694
Chrysler	0,55	38	12	34 090
Mitsubishi	0,50	11	9	87 615
Porsche	0,47	-20	35	5 532
Volkswagen	0,46	-18	10	417 654
Fiat	0,43	-59	12	22 725
Mercedes-Benz	0,34	-26	26	142 552
Volvo	0,29	-17	10	999 131
Toyota	0,26	-50	7	260 755
Chevrolet	0,23	0	29	33 231
Hyundai	0,23	-18	9	82 960
Subaru	0,19	-50	11	24 435
Suzuki	0,19	-65	9	29 131
Peugeot	0,17	-58	9	152 579
Citroën	0,14	-36	9	84 035
Renault	0,13	-28	10	174 510
Skoda	0,11	-	9	109 750
Totalt antal**	20 325	-	1 676	4 120 950

* Urvalet är detsamma som för motsvarande tabell i Brottsutvecklingen i Sverige 1998-2000 (Brå 2001:10).

** Gäller endast de bilmärken som tabellen omfattar.

Källa: Larmtjänst AB.

⁶⁵ Urvalet av fabrikat har gjorts i enlighet med en tidigare rapport (Brå 2001:10) för att möjliggöra jämförelser. De fabrikat som ingår är i huvudsak de med flest bilar i trafik. Ett fabrikat har dock tillkommit. Skoda visade sig år 2007 ha över 100 000 bilar i trafik vilket innebär att detta fabrikat bör ingå i listan. De 4 120 950 registrerade bilar som tabellen gäller utgör 97 procent av samtliga bilar i trafik (samtliga bilar i trafik under år 2007 uppgick till 4 258 463). Med »avlysta« fordon menas fordon vars efterlysning inte upphört att gälla då statistiken sammanställs för aktuellt år.

är de som oftast eftersöks av polisen (efterlyses)⁶⁶ då hänsyn tas till antalet fabrikat i trafik. Efter Mazda är det bilmärkena Ford och Saab som oftast eftersöks i förhållande till deras antal. Det är dock viktigt att tillägga att bilens ålder har betydelse och att fabrikatens åldersstruktur kan se olika ut (se även rubriken Nya elektroniska stöldskydd bakom nedgången).

Av tabell 1 framgår att det finns relativt stora skillnader mellan fabrikaten när det gäller hur stor andel som eftersöktes år 2007 i förhållande till år 2000. Eftersom biltillgreppen minskat generellt enligt kriminalstatistiken är det väntat att flertalet bilfabrikat har en mindre andel efterlysta bilar år 2007, men vissa har minskat kraftigare än genomsnittet. Skillnaderna har förmodligen att göra med hur många bilar det finns av ett visst fabrikat som är så gamla att de saknar elektroniskt stöldskydd. En ytterligare förklaring kan vara att olika fabrikat på annat sätt har förbättrat stöldskyddet mellan årsmodeller.

Av Larmtjänsts statistik i tabell 1 framgår att 92 procent av samtliga eftersökta bilar år 2007 avlysts (att en bil avlysts betyder i praktiken att en efterlyst bil har återfunnits och inte längre är eftersökt). Andelen återfunna bilar skiljer sig dock mellan olika fabrikat. Porsche, Chevrolet och Mercedes-Benz har högst andel ej återfunna bilar. Det är rimligt att anta att en del av de bilar som inte återfinns, det vill säga som kvarstår som efterlysta, förts ut ur landet.

Regionala skillnader

I genomsnitt skedde 75 biltillgrepp per 10 000 personbilar i trafik i Sverige år 2007. Den bilrelaterade brottligheten uppvisar dock relativt stora regionala skillnader. År 2007 hade Stockholms (114), Västra Götalands (104) och Örebro (77) län högst antal biltillgrepp per 10 000 personbilar i trafik. Västerbotten hade den lägsta nivån med 29 anmälda stölder per 10 000 personbilar i trafik.

Då det gäller stölder ur och från motordrivna fordon skedde i genomsnitt 223 stölder per 10 000 personbilar i trafik år 2007. Även antalet anmälda stölder ur och från motordrivna fordon skiljer sig regionalt. Denna regionala fördelning följer det mönster som biltillgreppen uppvisar, nämligen en förhöjd frekvens i storstadsområdena. Gotland har det lägsta antalet stölder ur och från motordrivna fordon (59 per 10 000 personbilar i trafik). De mest drabbade länen per 10 000 personbilar i trafik är enligt kriminalstatistiken Stockholms (322), Västra Götalands (300) och Skåne (283) län. Totalt stod de tre storstadslänen

⁶⁶ Med eftersökta bilar avses sådana som polisen efterlyst. Det betyder att antalet anmälda biltillgrepp inte kan likställas med antalet eftersökta, eftersom inte alla anmälda biltillgrepp leder till efterlysning. Antalet anmälda biltillgrepp är därför sannolikt högre än antalet eftersökta bilar i Larmtjänsts statistik.

för närmare två tredjedelar av det totala antalet stöder ur motordrivet fordon (62 072 av totalt 95 176 anmälda stöder ur och från motordrivet fordon).

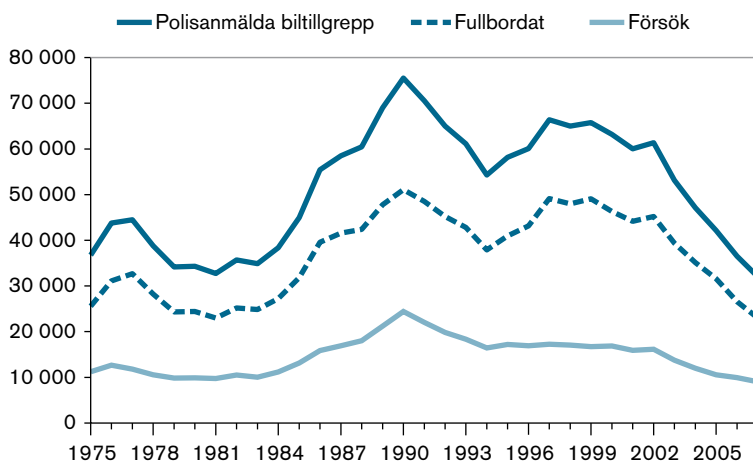
Det finns regionala skillnader även i andelen efterlysta bilar som avlyses. De län som år 2007 hade den högsta andelen ej återfunna personbilar var enligt uppgifter från Larmtjänst: Västernorrlands (12 procent), Värmlands och Uppsala län (11 procent). De län som har den högsta andelen återfunna personbilar var Västerbottens (97 procent), Gotlands och Dalarnas (96 procent) län.

Utveckling 1975–2007

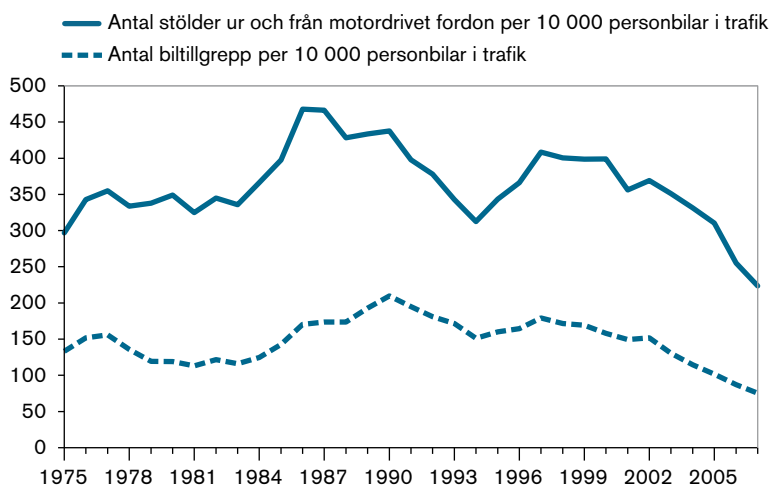
Under perioden 1975–1984 anmäldes mellan cirka 32 700 och 44 500 biltillgrepp per år. Efter år 1984 ökade antalet biltillgrepp kraftigt under sex år för att kulminera med strax över 75 500 anmälda biltillgrepp år 1990. Därefter minskade biltillgreppen kontinuerligt under fyra år, varefter antalet återigen ökade fram till 1997, då drygt 66 000 biltillgrepp anmäldes. Under perioden 1998–2002 minskade antalet biltillgrepp med i genomsnitt 1,5 procent per år.

Ett avgörande trendbrott skedde efter år 2002. Som framgår av figur 1, inleddes då en kraftig minskning av såväl fullbordade som försök till biltillgrepp. Under denna period har antalet anmälda biltillgrepp minskat med i genomsnitt 12 procent per år. Minskningen avser huvudsakligen de fullbordade biltillgreppen (se nästa avsnitt).

Figur 2 visar hur ofta bilbrott äger rum i förhållande till antalet personbilar i trafik sedan år 1975, det vill säga hur risken att utsättas

Figur 1. Antal anmälda biltillgrepp, fullbordade samt försök, under perioden 1975–2007. Källa: Brå.

Figur 2. Antal anmälda biltillgrepp och stölder ur och från motordrivna fordon per 10 000 personbilar i trafik under perioden 1975–2007. Källa: Brå.

för bilbrott har förändrats. Utvecklingen av antalet anmälda stölder ur och från motordrivna fordon följer i stora drag utvecklingen för biltillgreppen.⁶⁷

Risken att utsättas för stöld ur och från motordrivna fordon låg relativt stabilt på en nivå kring 350 anmälda stölder per 10 000 bilar i trafik från 1975 fram till år 1983. Därefter ökade antalet anmälningar kraftigt fram till år 1986 då antalet stölder uppgick till 468. Efter detta minskade risken fram till 1994 för att sedan återigen öka fram till 1997 (408). Åren 1998–2002 var risken oförändrad, men efter år 2002 påbörjades även för biltillgreppen en kraftig minskning. Sedan år 2002 har de anmälda stölderna ur och från motordrivna fordon minskat med i genomsnitt 8 procent per år för att år 2007 nå den lägsta nivån sedan år 1975 (223).

Nya elektroniska stöldskydd bakom nedgången

En viktig förklaring till minskningen av biltillgreppen under senare år är det EU-direktiv (95/56/EC) som trädde i kraft år 1998. Direktivet kräver att samtliga nytillverkade bilar ska vara utrustade med elektroniskt stöldskydd, så kallade immobiliseras.⁶⁸ Även om de elektroniska stöld-

⁶⁷ Som nämnts ovan går det inte att i brottsstatistiken särredovisa stölder ur och från personbil (vilka ingår i kategorin motordrivna fordon).

⁶⁸ Det finns ett antal typer av immobiliseras vilka på olika sätt syftar till att förhindra att bilen kan startas, genom att till exempel isolera tändningssystemet, bränslesystemet eller startmotorn eller en kombination av dessa.

skydden inte utesluter möjligheten till biltillgrepp krävs dock hjälpmedel och kunskap som få gärningspersoner tycks ha tillgång till. En studie av Home Office i England, där man studerat risken för tillgrepp i förhållande till bilparkens ålder och implementeringen av immobiliseras, redovisar resultat som visar att immobiliseras har en starkt brottsförebyggande effekt (Brown och Thomas 2003). Utvecklingen i England går i linje med den minskning som skett i Sverige.

Den totala minskningen av stölder ur motordrivna fordon har sedan år 1998 varit närmare 40 procent, jämfört med en halvering av biltillgreppen under samma period. Den relativt kraftiga och samtidiga minskningen av stölderna ur och från motordrivna fordon, vilket inte direkt påverkas av immobiliseras, kan bero på att dessa två brott många gånger sker vid samma tillfälle.

Att biltillgreppen i Sverige numera främst avser bilar utan immobiliseras framgår av uppgifter från Larmtjänst rörande efterlysta bilar under perioden 1 september 2005–28 februari 2006. Under den undersökta perioden efterlystes totalt 13 360 bilar. Av dem var 1 003 tillverkade i Sverige år 2000 eller senare (Larmtjänst, 2006).⁶⁹ Larmtjänst har även studerat tillvägagångssättet vid tillgrepp av eftersökta bilar tillverkade i Sverige från år 2000. Av Larmtjänsts analys framgår att närmare hälften av de 1 003 bilarna efterlysts (458 stycken) efter det att ägaren först förlorat sin nyckel. Nycklarna till 17 bilar hade förlorats i samband med rån, 148 i samband med inbrott och i resterande fall (293 bilar) hade nyckeln förlorats på annat sätt. Vid sidan av efterlysningar till följd av förlorade nycklar utgörs 234 av de 1 003 fallen av ärenden där bilen aldrig varit borta (utan där polisen av olika anledningar registrerat felaktiga uppgifter). Den tredje största kategorin (186 bilar) utgörs av olovligt brukande, bedrägeri och förskingring. Den fjärde och minsta kategorin (74 bilar) utgörs av bilstöld utan nyckel. I 17 fall har man kunnat fastställa vad som hänt och av dem uppvisar 5 bilar skador som tyder på att det elektroniska stöldskyddet (immobilisern) har manipulerats.

Detta betyder sammanfattningsvis att en stor majoritet av bilstölderna avser äldre bilar (utan immobiliser),⁷⁰ och att i de fall nya bi-

⁶⁹ Det kan enligt forskare finnas flera skäl, vid sidan av immobiliseras, till att en stor andel av biltillgreppen avser äldre årsmodeller (Brown och Thomas 2003). Behovet av reservdelar till äldre bilar kan betyda en ökad risk för stölder av äldre bilar för att på så sätt tillgodose marknaden. Ett annat skäl kan vara att det tar en viss tid för nya stöldmetoder att utvecklas och att det därför sker en viss eftersläpning, vilket främst drabbar äldre modeller. Ett tredje skäl kan vara att äldre årsmodeller är vanligare i resurssvaga områden där brottsligheten generellt sett tenderar att vara högre.

⁷⁰ Enligt uppgifter från SCB bestod bilparken i slutet av år 2007 till 37 procent av bilar tillverkade före 1998. Denna andel kommer av naturliga skäl att fortsätta att minska de kommande åren.

lar (med immobiliser) tillgrips sker en majoritet av tillgreppen med hjälp av en nyckel som gärningspersonen kommit över via oaktsamhet, stöld, inbrott eller rån (se även Kriven och Ziersch 2007).

Vid sidan av den kraftiga minskningen av biltillgrepp som redovisas i figurerna 1 och 2 ovan, konstaterar också internationella studier att immobilisers har påtagliga effekter (Potter och Thomas 2001), samt att det finns en tendens till att gärningspersonerna på grund av immobilisers »flyttar« från nya och värdefulla bilar till äldre, men mera lättillgängliga bilar (Brown och Thomas 2003).

Jämte elektroniska skydd finns även mekaniska stöldskydd, till exempel rattkrycka. Dessa skydd har också visat sig effektiva för att stoppa gärningspersoner, men svenska projekt har visat att det är svårt att få bilägare att använda detta skydd i någon större omfattning (Brå 2006b). I takt med att andelen bilar med immobilisers ökar finns det därför skäl att anta att biltillgreppen kommer att fortsätta att minska, såvida nya och effektiva metoder att stjäla nya bilar inte dyker upp.

Internationella studier pekar mot att nyckelstölder (i syfte att kringgå immobilisers) har ökat under senare år (Copes och Cherbonneau 2006). En engelsk studie av drygt 8 000 biltillgrepp under perioden 1998–2001 visar att bilnyckel användes vid 85 procent av alla tillgrepp av bilar registrerade efter 1997 i de fall gärningspersonernas tillvägagångssätt var känt (Levesley m.fl. 2004). Det enligt studien vanligaste, och allt vanligare, sättet för tjuven att komma över bilnyckeln var inbrott. Det näst vanligaste tillvägagångssättet (18 procent) var att stjäla bilar i vilka nyckeln var kvarlämnad. Denna andel ökade under perioden. Brottplatserna rörde sig då ofta om sådana platser där man lämnar bilen obevakad under kortare perioder (garageupparter, bensinstationer, utanför affärer och affärslokaler), vilket kan tyda på en ökad grad av planerade tillgrepp.

Offer och gärningspersoner

Offer

Risken att utsättas för bilrelaterade brott beror delvis på var man bor. De regionala skillnaderna kan, som nämnts tidigare, vara relativt stora. Tidigare lokala undersökningar har också visat att risken att utsättas för stöld eller skadegörelse (däribland biltillgrepp och stöld ur och från motordrivet fordon) är störst i de större tätorternas bostadsområden. Särskilt stor är risken i områden där allmännyttans bostadsbestånd dominerar, och de flesta blir också utsatta för brott i det egna bostadsområdet. Att bo i ett område med många resurssvaga hushåll sammanhänger således med risken att utsättas för dessa brott (Wikström m.fl. 1997, Dolmén 2002, Estrada och Nilsson 2006).

Enligt NTU drabbades 0,9 procent av hushållen (med bil) någon gång under år 2007 av bilstöld (NTU 2008a). Brås särskilda analyser av tidigare ej publicerade uppgifter från NTU visar också att risken är ojämnt fördelad för olika grupper i befolkningen. Det finns en tendens till att utsattheten för biltillgrepp är högre i mer urbana områden. När det gäller skillnader mellan olika typer av hushåll visar det sig att boende i lägenheter, och särskilt hyresrätter, rapporterar en något högre utsatthet (1,3 respektive 1,5 procent) i förhållande till boende i villor och äganderätter (0,4 respektive 0,6 procent). Skillnaderna kan hänga samman med att olika typer av parkeringar är mer eller mindre vanliga beroende på hushållstyp. NTU tyder inte på att det finns några signifikanta skillnader i utsatthet för utrikes födda jämfört med personer födda i Sverige. Analysen pekar inte heller på att bristande ekonomiska resurser (kontantmarginal⁷¹) innebär en påtagligt förhöjd risk att utsättas för bilbrott.

Utsattheten för stöld ur och från motordrivna fordon är mer omfattande än biltillgreppen. Enligt NTU har 5 procent av hushållen utsatts för detta år 2007. Även här finns en något större andel utsatta bland boende i lägenheter i förhållande till boende i villor men skillnaderna är små. Detsamma gäller urbana områden som också visar en förhöjd risk. I de tre storstäderna är den genomsnittliga utsattheten 6,4 procent jämfört med 3,9 procent i mindre städer och på landsbygden. Skillnader avseende födelseland och kontantmarginal är däremot obetydliga.

Gärningspersoner

Eftersom upplklaringsnivåerna för bilbrott är mycket låga (se nästa avsnitt) är det sannolikt att kriminalstatistiken över misstänkta ger en mindre tillförlitlig bild av gärningspersonerna. Uppgifter om gärningspersonerna bör därför hämtas från flera källor. Här redovisas därför även resultat från ett antal nationella och internationella intervju- och enkätstudier.

År 2007 misstänktes 2 380 personer för biltillgrepp. Detta innebär en kraftig minskning jämfört med år 2000, då 3 562 personer misstänktes för biltillgrepp. Under denna period har antalet misstänkta personer alltså minskat med en tredjedel, vilket kan jämföras med en halvering av antalet anmälda biltillgrepp under samma period (se figur 1). När det gäller stöld ur och från motordrivna fordon har antalet misstänkta personer minskat med drygt 40 procent (från 2 735 personer år 2000 till 1 569 år 2007). Denna minskning motsvaras av en lika stor minskning av antalet anmälda stöld ur och från motordrivna fordon (-40 procent) under samma period.

⁷¹ Att ha kontantmarginal svarar mot möjligheten att kunna skaffa fram 15 000 kronor inom en vecka.

De misstänkta ålder och kön har varit stabilt under 2000-talet. När det gäller biltillgrepp har andelen män under denna period legat mellan 92 och 95 procent. När det gäller stöld ur eller från motordrivet fordon har andelen kvinnor under 2000-talet pendlat mellan 6 och 8 procent. Andelen personer under 20 år som är misstänkta för biltillgrepp har varierat mellan 35 och 39 procent och det har inte heller skett någon påtaglig förändring i åldersstrukturen bland de misstänkta som helhet.

Brå:s skolundersökning om brott bland elever i årskurs 9 pekar mot att bilbrotten tenderar att minska även i denna åldersgrupp (Brå 2006a). År 1995 uppgav 10 procent av pojkarna att de stulit ur bil och denna andel har relativt stadigt minskat till knappt 5 procent år 2005. Motsvarande uppgifter för biltillgrepp bland pojkar visar en minskning från 4,5 procent till 2,3 procent. Andelen flickor som uppger att de stulit ur bil har under samma period legat relativt stabilt på knappa 2 procent. Bland flickor som uppger att de begått biltillgrepp har andelen legat konstant strax under 1 procent.

Intervjuundersökningar med gärningspersoner visar att motiven för biltillgrepp varierar. Nästan hälften av 50 intervjuade gärningspersoner (i åldrarna 16–46 år) uppgav i en studie genomförd av Brå att de tillgripit bilar för att tillgodose ett transportbehov, medan 28 procent uppgav nöjesåkning som enda skäl för tillgreppen (Brå 1994). Skälen för tillgreppen förändras i takt med gärningspersonens ålder. Hos unga gärningspersoner är det främsta motivet nöjesåkning och för de äldre handlar det om transportbehov eller vinstintresse. En senare intervjustudie genomförd med 42 unga män (15–27 år) lagförda för bilbrott vid National Comprehensive Auto-theft Research System (CARS) i Australien visar att gruppträck/gruppstatus, nöjesåkning, hämnd samt leda utgör typiska skäl till biltillgrepp (Casey 2007). Bland de intervjuade var det vanligt att man efterhand och med stigande ålder övergick till att stjäla bilar av vinstintresse. Andra studier visar att gärningspersonerna ofta kommer från socioekonomiskt svaga förhållanden och ofta har tidiga och flertaliga kontakter med rättsväsendet, inte enbart i samband med bilbrott (Ziersch och Turner 2005, Ziersch 2005).

Hanteringen i rättsväsendet

Uppklaring

Då bilbrott vanligtvis begås utan någon kontakt mellan gärningsperson och offer är uppklaringsnivåerna mycket låga. Knappt 4 900 biltillgrepp och drygt 3 700 stöld ur och från motordrivet fordon klarades upp år 2007. Detta innebär att uppklaringsprocenten var 15 procent för biltillgrepp och 4 procent för stöld ur och från motordrivet fordon. Andelen personuppklarade brott, det vill säga ärenden där po-

lisen identifierat en skäligen misstänkt gärningsperson uppgick till 6 respektive 2 procent.

Personuppklaringsprocenten har legat konstant under 2000-talet för såväl biltillgrepp (mellan 6 och 7 procent) som stöld ur och från motordrivna fordon (mellan 1 och 2 procent). Under samma period har dock den totala uppklaringsprocenten (personuppklaring och teknisk uppklaring) ökat avseende biltillgrepp (från 9 procent år 2000 till 15 procent år 2007). Den kraftigaste ökningen gäller fullbordade biltillgrepp, där den totala uppklaringsprocenten av fullbordade biltillgrepp har ökat från 10 procent till 18 procent år 2007.

Personuppklaringsprocenten kan i viss mån påverkas av i vilken utsträckning gärningspersonerna antänder bilarna och därmed förstör bevis som kan användas för att identifiera gärningspersonen. Enligt internationell forskning på området finns det framför allt två motiv till att tända eld på tillgripna bilar. Det huvudsakliga skälet är att förstöra spår (vilket kan ske efter nöjesåkning, bedrägeri⁷² och i fall där bilar använts som hjälpmedel vid andra brott). Ett annat skäl kan också bestå i »nöjet« av att tända eld på bilen (Ransom 2007).

Lagförda

I lagföringsstatistiken redovisas biltillgrepp i bestämmelsen för tillgrepp av fortskaffningsmedel (8 kap. 7 § BrB). Denna bestämmelse innefattar även tillgrepp av andra motordrivna fordon, men statistiken kan ändå ge en bild av de gärningspersoner som döms för biltillgrepp och vilka påföljder de får. Det förekommer också att biltillgrepp klassificeras som grov stöld enligt 8 kap. 4 § brottsbalken. Detta har dock åtminstone tidigare varit mycket ovanligt (Holmqvist m.fl. 1998).

Utifrån lagföringsstatistiken kan man med visst fog betrakta biltillgrepp som ungdomsbrott. En stor andel av personerna som lagförts med tillgrepp av fortskaffningsmedel som huvudbrott är under 21 år. Under år 2007 var 55 procent av de lagförda under 21 år. Generellt sett har det inte skett någon förändring under 2000-talet av de lagförda när det gäller olika åldersgrupper.

År 2007 lagfördes 1 069 personer för tillgrepp av fortskaffningsmedel som huvudbrott. 24 procent av dem dömdes till fängelse, 18 procent till skyddstillsyn och 9 procent till villkorlig dom. En dryg fjärdedel av de lagförda lämnades över till socialtjänsten och för 5 procent stannade påföljden vid böter. Under 2000-talet har antalet lagförda minskat efter en topp år 2002 då totalt 1 732 personer lagfördes. De

⁷² En australiensisk studie visar att andelen återfunna bilar som antänts är påtagligt högre då bilen är 6–15 år gammal jämfört med både yngre och äldre bilar. En sannolik förklaring till detta är enligt författaren att dessa bilar fortfarande har ett visst försäkringsvärde samtidigt som garantin har gått ut (Ransom 2007).

olika påföljdernas inbördes förhållanden har legat relativt stabilt under 2000-talet, med undantag av böter. Jämfört med år 2006 har antalet böter halverats under 2007 (från 121 till 58). I början av år 2007 infördes ungdomstjänst, till vilket 140 personer (mellan 15 och 21 år gamla) dömdes under det första året. Syftet med denna nya påföljd har varit att ersätta böter och kortare frihetsberövanden.

Brottsförebyggande åtgärder och kriminalpolitik

Den bilrelaterade brottsligheten står för en betydande andel av den totala anmälda brottsligheten och medför stora kostnader för samhället och för den enskilde. Bilbrott hänger också samman med andra brott, främst tillgreppsbrott och narkotikabrott (Kühlhorn 1982). Forskning visar också att biltillgrepp är ett så kallat strategiskt brott – ett debutbrott som indikerar en hög risk för fortsatt brottskarriär. I en undersökning av Brå återfanns hela 27 procent av dem som i sin brottsdebut lagförts för biltillgrepp bland personer som under sin brottskarriär lagförts minst nio gånger (Brå 2000).

Mot denna bakgrund gav regeringen år 2003 Brå i uppdrag att, tillsammans med Rikspolisstyrelsen (RPS), utarbeta och genomföra en treårig strategi för att minska de bilrelaterade brotten. Som underlag för uppdraget låg ett idédokument, *Det går att reducera bilbrottslighet*, som föreslog en rad åtgärder mot bilrelaterade brott (Brå 2002). Vid sidan av produktion och spridning av metoder för analys av lokala brottsprognoser och aktuell statistik ingick i projektet även en studie av bilbrottsligheten i två kommuner, Landskrona och Sandviken, där effekterna av olika åtgärder studerades (Brå 2006b). Dessa och andra resultat pekar mot att det går att förebygga bilbrottslighet.

Åtgärder för att förebygga bilbrott kan grovt delas in i två kategorier: information och olika former av situationell brottsprevention. Informationen går huvudsakligen ut på att uppmärksamma bilägare på risker och informera om att det är äldre bilar som är mest stöldbegärliga samt att uppmana bilister att ta med sig sina värdesaker från bilen. En av de största kampanjerna av detta slag är polisens och försäkringsbranschens *Töm bilen själv*.

Situationell brottsprevention avseende bilbrott kan ta sig många uttryck men ofta rör det sig om att på olika sätt skapa insyn och naturlig övervakning på parkeringsplatser. Något som ofta diskuterats i samband med situationell brottsprevention på parkeringsplatser är olika former av kameraövervakning. Både brittiska och svenska studier har visat att kameraövervakning kan vara en effektiv åtgärd mot brott på parkeringsplatser, särskilt om den sätts in tillsammans med andra brottsförebyggande åtgärder. Två förutsättningar är viktiga för att nå framgång med kameraövervakning på parkeringsplatser (Brå

2003). För det första är det viktigt att såväl potentiella gärningspersoner som bilägare får kännedom om att området är övervakat. För det andra har den miljö som parkeringsplatsen är belägen i stor betydelse. Det har till exempel visat sig vara betydligt effektivare med kameraövervakning på boendeparkeringar, som är geografiskt avgränsade, än i större allmänna garage. Med tanke på den integritetsdiskussion som ofta förs i samband med kameraövervakning kan det även nämnas att det i Brås undersökning inte framkommit några indikationer på att kameraövervakningen upplevdes som integritetskränkande av de personer som använde parkeringsplatserna (Brå 2003, se även Wästerfors 2006).

En form av situationell brottsprevention som har visat sig vara effektiv är olika former av tekniska stöldskydd. Dessa kan delas in i två huvudkategorier, dels skydd mot stölder ur bilen, som laminerade glasarutor eller förstärkta lås, dels skydd mot stöld av bilen, till exempel rattkryckor eller immobiliseras.

Rattkryckorna har visat sig vara mycket effektiva mot såväl biltillgrepp som stöld ur och från fordon. Detta har sannolikt att göra med att rattkryckan signalerar en medvetenhet hos bilägaren som gör det osannolikt att det ligger något värdefullt kvarlämnat i bilen. Det har dock visat sig svårt att få bilägare att använda rattkryckor. Trots att man har delat ut kryckorna gratis eller subventionerat dem samt informerat om fördelarna har användningen varit begränsad (Malm, 2004). Ett ytterligare sätt att förebygga biltillgrepp är att märka bilens olika delar och på så sätt försvåra möjligheterna att stjäla bilar för att efter demontering sälja dem som delar (Harris och Clarke 1991, Rhodes och Kling 2003).

Det förefaller motiverat att brottsförebyggande åtgärder även avser bilnycklar. Inte minst mot bakgrund av den utveckling som sker, både i Sverige och andra länder med motsvarande lagar om elektroniska stöldskydd för nyttillverkade bilar där immobiliseras försvårar biltillgrepp, men även mot bakgrund av att internationella studier visat att nyckelstölder tycks öka (Levesley m.fl. 2004). En studie av Copes och Cherbonneau (2006) har tagit fasta på denna utveckling och därför intervjuat 27 personer som lagförts för bilbrott med hjälp av nyckel. Studien visar på fyra typer av gärningspersoner och ger därför viss information om hur brott kan förebyggas, framför allt av bilägaren själv: personer som uppmärksammar gynnsamma tillfällen och tillfälligheter (till exempel i samband med bostadsinbrott eller helt enkelt att man passerar en bil med nyckeln kvarlämnad), personer som aktivt söker eller aktivt väntar in tillfällen där bilägare tenderar att vara mindre försiktiga (till exempel vid garageuppfarter, utanför barer, bensinstationer eller affärer), personer som använder våld eller hot om våld (olika former av personrån) samt personer som manipulerar offret för

att tillskansa sig en nyckel (till exempel genom att föreställa vänlig och hederlig, utge sig för att hjälpa eller vara en presumtiv bilköpare).

Avslutningsvis kan det vara värt att lyfta fram att bilbrottsligheten utgör ett särskilt intressant område ur kriminalpolitisk och brottsförebyggande synvinkel. De senaste åren visar på en mycket positiv utveckling, där en vanligt förekommande typ av brott som drabbar många olika grupper i samhället och rör stora ekonomiska värden effektivt förebyggs med relativt enkla medel. Men hur kommer bilbrottsligheten att utvecklas i framtiden? Det är rimligt att minskningen av bilbroten kommer att plana ut och att de gärningspersoner som då fortfarande är aktiva är mer planerande och har mer avancerad kunskap. Detta talar för att andelen yngre gärningspersoner blir mindre i takt med bilparkens modernisering.

Referenser

- Brown, R. och Thomas, N. (2003). Aging Vehicles: evidence of the effectiveness of new car security from the Home Office Car Theft Index. *Security Journal*, vol. 16, 3:45–53.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1994). *Bilbrottsligheten och brottsprevention*. Brå-PM 1994:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Strategiska brott*. Rapport 2000:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Det går att reducera bilbrottslighet*. Idédokument. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *Kameraövervakning i brottsförebyggande syfte*. Rapport 2003:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006a). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006b). *Minska bilbrott. Nationella åtgärder mot bilbrott. Slutredovisning av ett regeringsuppdrag*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Brottsoffers benägenhet att polisanmäla brott*. Rapport 2008:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Casey, S. (2007). *The motivation of motor vehicle theft offenders*. CARS. Hemsida: <<http://ncars.on.net/publish.asp>>. Hämtat 10 mars 2008.
- Copes, H. och Cherbonneau, M. (2006). The key to auto theft. Emerging methods of auto theft from the offenders perspective. *British journal of criminology*, 46:917–934.

- Dolmén, L. (2002). *Brottslighetens geografi. En analys av brottsligheten i Stockholms län*. Akademisk avhandling, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- EU-direktiv (95/96/EC). Kommissionens direktiv 95/96/EC av den 8 november 1995 om anpassning till den tekniska utvecklingen av rådets direktiv 74/61/EEG om anordningar för att förhindra obehörigt utnyttjande av motorfordon.
- Estrada, F. och Nilsson, A. (2006). *Segregation och utsatthet för egendomsbrott. Betydelsen av bostadsområdets resurser och individuella riskfaktorer*. Arbetsrapport. Hemsida: <www.framtidsstudier.se/sv/redirect.asp?intLevelClicked=1465&p=1468>. Hämtat 15 april 2008.
- Harris, P. och Clarke, R. V. (1991). Car chopping, Parts marking and the motor vehicle theft law enforcement act of 1984. *Social sciences research*, 75:107–116.
- Holmqvist, L. m.fl. (1998). *Brottsbalken – En kommentar*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Kriven, S. och Ziersch, E. (2007). New car security and shifting vehicle theft patterns in Australia. *Security Journal*, 20:111–122.
- Kühlhorn, E. och Edlund, T. (1982). Bilism i narkomansamhället. I: Knutsson, J. (red.) *Brottsutvecklingen 1982*. Rapport 1982:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Liber förlag.
- Larmtjänst (2006). *Elektroniskt stöldskydd. Immoprojekt nr 2*. Stockholm: Larmtjänst.
- Levesley, T., Braun, G., Wilkinson, M. och Powell, C. (2004). *Emerging methods of car theft – theft of keys*. London: Home Office.
- Lewis, C. m.fl. (2004). Crime trends in the EU. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 10:187–223.
- Malm, U. (2004). *Fastighetsägare i samarbete för minskad bilbrottslighet*. Göteborg: Malm Kommunikation AB.
- Potter och Thomas (2001). *Engine immobilisers: How effective are they?* National Motor Vehicle Theft Reduction Council. Hemsida: <<http://ncars.on.net/publish.asp>>. Hämtat 10 mars 2008.
- Ransom (2007). *A profile of motor vehicle theft-related arson in New South Wales and South Australia*. CARS. Hemsida: <<http://ncars.on.net/publish.asp>>. Hämtat 10 mars 2008.
- Rhodes, W. och Kling, R. (2003). *Evaluation of the effectiveness of automobile parts marking and anti-theft devices on preventing theft*. Hemsida: <<http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/208800.pdf>>. Hämtat 17 mars 2008.
- Van Kesteren, J.N., Mayhew, P. och Nieuwebeerta, P. (2000). *Criminal Victimization in Seventeen Industrialised Countries: Key-findings from the 2000 International Crime Victims Survey*. The Hague, Ministry of Justice, WODC.

- Wikström, P.-O., Torstensson, M. L. och Dolmén, L. (1997). *Lokala problem, brott och trygghet i Dalarna*. Rapport 1997:3 från problemgruppen, forskningsenheten. Stockholm: Polishögskolan.
- Wästerfors, D. (2006). *Kamerans konsekvenser. En fallstudie av kameraövervakning mot bilbrott i Landskrona*. Lund: Sociologiska institutet.
- Ziersch, E. (2005). *Motor vehicle theft in South Australia – a profile of juvenile offenders*. CARS. Hemsida: <<http://ncars.on.net/publish.asp>>. Hämtat 10 mars 2008.
- Ziersch, E. och Turner, N. (2005). *Drug use and vehicle crime – An analysis of DUMA data on offenders arrested for motor vehicle theft*. CARS. Hemsida: <<http://ncars.on.net/publish.asp>>. Hämtat 10 mars 2008.

BOSTAD SINBROTT

Annika Töyrä

Sammanfattning

Drygt en procent av alla anmälda brott under år 2007 utgjordes av bostadsinbrott, vilket innebär att närmare 17 000 sådana brott anmäldes till polisen detta år. Sedan mitten av 1980-talet har antalet anmälda bostadsinbrott successivt sjunkit (trots ökningarna vissa år), men under den senaste tioårsperioden har den neråtgående trenden stannat av. Antalet inbrott i småhus har varit relativt stabilt sedan 1996, medan antalet inbrott i lägenhet har ökat kontinuerligt under 2000-talet. Majoriteten av de anmälda bostadsinbrotten sker dock fortfarande i småhus.

Under större delen av 2000-talet har Skåne, Stockholms och Hallands län haft högst antal anmälda bostadsinbrott i förhållande till folkmängden medan det i Västerbottens, Gotlands, Jämtlands och Norrbottens län anmäls lägst antal bostadsinbrott per 100 000 invånare. Cirka hälften av bostadsinbrotten anmäls i landets storstadsområden (Stockholm, Malmö och Göteborg).

Anmälningsbenägenheten för bostadsinbrott är relativt hög i förhållande till många andra brottstyper. Närmare tre fjärdedelar av bostadsinbrotten uppges vara anmälda enligt den Nationella trygghetsundersökningen NTU (Brå 2008a).

Andelen bostadsinbrott som klaras upp inom rättsväsendet är låg och antalet misstänkta personer är därför litet. De personer som hanteras inom rättsväsendet som misstänkta för bostadsinbrott ger sannolikt inte en representativ bild av det totala antalet gärningspersoner. Unga personer och personer med missbruksproblem är förmodligen överrepresenterade bland dem som åker fast för bostadsinbrott.

Inledning

Bostadsinbrott utgjorde drygt en procent av alla anmälda brott under år 2007 och är därmed att betrakta som ett förhållandevis ovanligt brott. Trots detta är bostadsinbrott intressant att studera. Det är ett allvarligt brott av integritetskränkande karaktär (se nedan) och en betydande källa till oro och otrygghet hos allmänheten (Brå 2008a). Enligt Statistiska Centralbyråns undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) försöker många aktivt att skydda sig mot bostadsinbrott på olika sätt.

Bostadsinbrott faller, tillsammans med flera andra tillgreppsbrott, i de flesta fall under rubriceringen grov stöld i 8 kap. 4 § brottsbalken. Med inbrott menas att gärningspersonen ska ha gjort intrång i en bostad. Annan stöld i bostad, där gärningspersonen inte brutit sig in, kategoriseras därför inte som bostadsinbrott. Som bostad räknas den ordinarie bostaden, och i de flesta fall avses endast själva boytan. Inbrott i källare, vind och garage ingår därför vanligtvis inte i kategorin. Fritidshus omfattas, enligt 8 kap. 4 § brottsbalken, av begreppet bostad, men ingår inte i föreliggande redovisning.

Rubriceringen av bostadsinbrott har ändrats vid två tillfällen under de senaste 30 åren. Första gången år 1976, då det beslutades att bostadsinbrott skulle rubriceras som stöld av normalgraden såvida det inte fanns försvårande omständigheter. År 1988 skärptes rubriceringen, och om intrång i bostad hade skett utgjorde detta återigen i sig en försvårande omständighet. Bostadsinbrott betraktas därför vanligtvis som grov stöld, och skärpningen motiverades av den integritetskränkning som ett bostadsinbrott innebär för den som utsätts. Enligt förarbetena till denna bestämmelse ska emellertid graden av integritetskränkning tas i beaktande och vissa händelser kan rubriceras som stöld av normalgraden trots att gärningspersonen gjort intrång i bostad.

Omfattning och utveckling

Omfattning och dold brottslighet

År 2007 anmäldes totalt närmare 17 000 bostadsinbrott till polisen, varav närmare 10 000 var inbrott i småhus och drygt 7 000 var lägenhetsinbrott. Enligt den Nationella trygghetsundersökningen (NTU) har cirka en procent av hushållen, vilket motsvarar ungefär 40 000 hushåll, utsatts för bostadsinbrott under år 2006 (Brå 2008a). Upprepad utsatthet för bostadsinbrott är inte särskilt vanligt i Sverige, men NTU-resultaten visar att det sker eftersom de cirka 40 000 drabbade hushållen utsattes för totalt cirka 50 000 bostadsinbrott under år 2006. De flesta av de utsatta hushållen (82 procent) utsattes dock endast för ett bostadsinbrott.

Bostadsinbrott beskrivs ofta som en brottstyp med relativt liten dold brottslighet, och ny kunskap från NTU bekräftar den bilden (Brå 2008a). Närmare tre fjärdedelar (74 procent år 2006) av bostadsinbrotten i denna undersökning uppges vara polisanmälda. Det innebär att anmälningsbenägenheten för bostadsinbrott är hög jämfört med många andra brottstyper. Men ändå kommer en fjärdedel av de bostadsinbrott som drabbar normalbefolkningen inte till polisens kännedom. Det skäl som framför allt anges till att ett bostadsinbrott inte polisanmäls är att det är meningslöst för att man upplever att polisen inte kan göra något. Den orsaken uppges för närmare fyra av tio av de händelser som inte polisanmäls.

När uppgifterna från anmälningsstatistiken och NTU jämförs blir det tydligt att det finns betydande skillnader i antalet bostadsinbrott. Om tre fjärdedelar av de bostadsinbrott som uppges i NTU skulle ha anmälts till polisen, borde antalet anmälda bostadsinbrott i kriminalstatistiken uppgå till drygt det dubbla i förhållande till vad som verkligen har anmälts. Detta tros ha flera orsaker, bland annat att man i NTU inte särskiljer inbrott i den ordinarie bostaden från inbrott i fritidshus. Frågeundersökningar av det här slaget fångar också in både andra typer av händelser än vad som efterfrågas och händelser som inte skett inom den efterfrågade referensperioden. NTU fångar därmed troligtvis in fler brottstyper och brotthändelser än anmälningsstatistiken för inbrott i småhus och lägenheter ett givet år (se vidare Brå 2008c).

Resultaten från NTU visar att egendomsbrott (såsom bostadsinbrott och fordonsrelaterade brott) generellt polisanmäls i större utsträckning än brott mot person (såsom hot och misshandel). Ett viktigt skäl till detta kan vara att försäkringsbolagen kräver att brottet ska vara polisanmält för att ersättning för förlorad eller skadad egendom ska betalas ut (Brå 2008c). Försäkringsrelaterade faktorer har därmed sannolikt en betydande inverkan på anmälningsbenägenhet, och avsaknad av hemförsäkring kan vara en sådan avgörande faktor. Enligt Statistiska Centralbyråns undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) uppges emellertid de allra flesta att de har hemförsäkring för sin bostad. Under åren 1996–2003 har andelen som uppges att de har hemförsäkring legat stabilt runt 95 procent.

Intressant i detta sammanhang är att andelen som har hemförsäkring för sin bostad är mindre bland boende i lägenhet (och i synnerhet boende i hyreslägenhet) jämfört med boende i småhus, trots att dessa skillnader har minskat över tid (SCB 2004). De faktorer som huvudsakligen samvarierar med innehav av hemförsäkring uppges vara just boende- och upplåtelseform liksom boendestandard och individuella ekonomiska resurser, vilket indikerar att det framför allt är resurssvaga hushåll som saknar hemförsäkring. I linje med detta visar också NTU-

resultaten att den dolda brottsligheten är större för inbrott i lägenhet än i småhus. Andelen polisanmälda inbrott i småhus uppges vara 83 procent, medan 67 procent av lägenhetsinbrotten uppges vara anmälda till polisen. I de fall då ett egendomsbrott såsom bostadsinbrott inte anmäls, trots att hemförsäkring finns, grundar sig detta troligtvis ofta i ett rationellt övervägande hos den utsatta. Det kan exempelvis handla om att kostnaden för självriskan är för hög i förhållande till värdet av det som stulits eller förstörts (Brå 2008c).

Regionala skillnader

I hela landet anmäldes 185 bostadsinbrott per 100 000 invånare under år 2007.⁷³ De län i Sverige med högst antal anmälda bostadsinbrott per 100 000 invånare är Skåne, Stockholms och Hallands län med 343, 234 respektive 234 anmälda bostadsinbrott per 100 000 invånare (2007). Skåne och Hallands län har utmärkt sig på detta sätt under hela 2000-talet och Stockholms län under de senaste fem åren (2003–2007). I majoriteten av de övriga länen anmäldes mellan 90 och 180 bostadsinbrott per 100 000 invånare år 2007. De fyra län som år 2007 har lägst antal anmälda bostadsinbrott är Västerbottens (64 anmälda bostadsinbrott per 100 000 invånare), Gotlands (65), Jämtlands (69) och Norrbottens län (70). Under hela 2000-talet har dessa län haft lägst antal anmälda bostadsinbrott per 100 000 invånare.

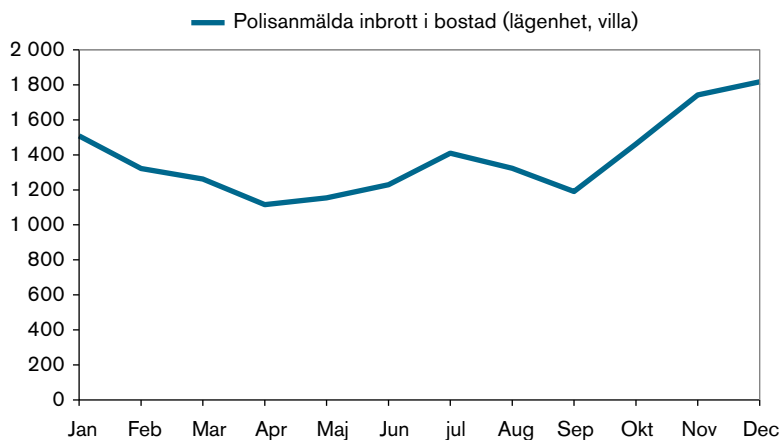
De enskilda kommuner som under 2000-talet har funnits bland de tio kommuner i landet med högst antal anmälda bostadsinbrott under minst fem av åren (2000–2007) är Klippans, Bjuvs, Perstorps, Svalövs och Sjöbo kommuner (samtliga belägna i Skåne län). I dessa kommuner har antalet anmälda bostadsinbrott per 100 000 invånare under perioden varierat mellan cirka 350 och 700 och en övervägande andel av dessa inbrott begicks i småhus.

Närmare hälften (47 procent) av bostadsinbrotten år 2006 uppges enligt NTU ha drabbat boende i storstadsregionerna (Stockholm, Göteborg och Malmö). Detta mönster ligger i linje med kriminalstatistiken, där 49 procent av de anmälda bostadsinbrotten under samma period skedde i dessa regioner.

När och hur sker bostadsinbrotten?

Antalet anmälda bostadsinbrott varierar något över årets månader, vilket framgår av figur 1 på sidan 212. Det är framför allt under vinter-

⁷³ Denna typ av redovisning kan också utgå från antalet brott per 100 000 bostäder, men resultatens mönster skiljer sig inte nämnvärt åt mellan de olika redovisningssätten.

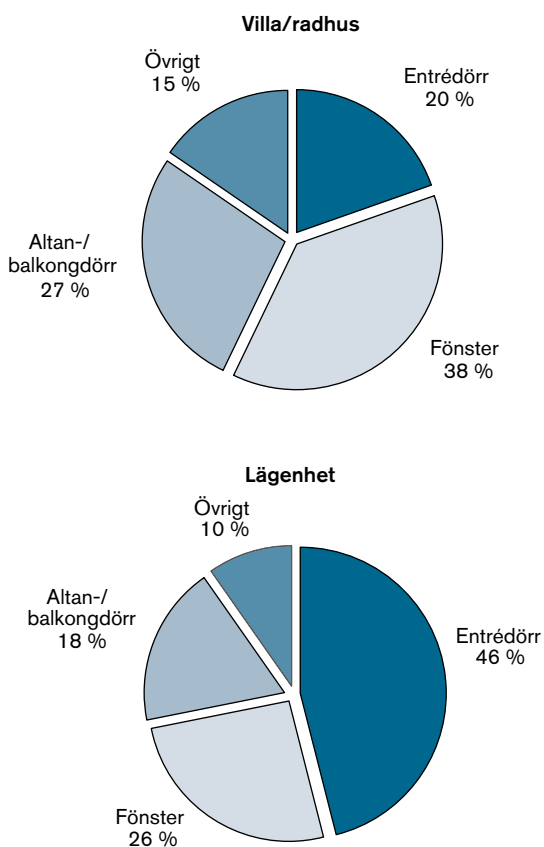
Figur 1. Genomsnittligt antal polisanmälda bostadsinbrott i hela landet per månad under perioden 2004–2007. Källa: Brå.

månaderna oktober–januari som flest bostadsinbrott anmäls.⁷⁴ Under semestermånaden juli sker också en ökning jämfört med de andra vår- och sommarmånaderna. Ökningarna i juli, december och januari beror på att dessa perioder präglas av ledigheter då många är bortresta från sina bostäder.

Däremot verkar bostadsinbrotten inte vara koncentrerade till vissa veckodagar eller tider på dygnet. I NTU uppger de tillfrågade att bostadsinbrotten ägde rum på veckoslut i ungefär samma utsträckning som på vardagar, likaså på dagtid i ungefär samma utsträckning som på natten. Däremot finns ett tydligt samband mellan tid på dygnet och del av veckan. Närmare 70 procent av de bostadsinbrott som ägde rum på vardagar uppges ha skett på dagtid. Det motsatta förhållandet gäller för bostadsinbrott som sker på helger, då 70 procent av inbrotten i stället utfördes på natten.⁷⁵ Fördelningen beror sannolikt på att det är de tidpunkter då många befinner sig på andra platser än i det egna hemmet. På vardagar befinner sig många utanför hemmet på dagen medan de flesta är hemma nattetid. På helger står däremot flera bostäder tomma hela dygnet medan potentiella vittnen (grannar och liknande)

⁷⁴ Viktigt att notera är att dessa uppgifter redovisar tidpunkten för polisanmälan. Det är alltså inte tidpunkten för bostadsinbrottet som redovisas, även om anmälan förmodligen oftast görs i anslutning till att inbrottet upptäckts. I de fall inbrottet skett medan de boende varit bortresta kan anmälan naturligtvis göras längre ifrån den tidpunkt då brottet begicks.

⁷⁵ Här är viktigt att notera att en stor andel av de tillfrågade (cirka en fjärdedel) inte vet när inbrottet ägde rum. Dessa inbrott betraktas här som bortfall och resultaten baseras endast på information från de individer som vet när inbrottet skedde.

Figur 2. Ingångsväg för gärningspersonerna vid bostadsinbrott, åren 2005–2007. N=554 (villa/radhus) respektive 419 (lägenhet). Källa: Brå, polisanmälningar.

är vakna och i rörelse i betydligt mindre utsträckning under natten än på dagen. I en kvalitativ intervjuundersökning bland 20 personer som begått bostadsinbrott (Pira 2008) uppges dessa förutsättningar ha stor betydelse för när inbrotten begås.

En särskild analys av 1 000 slumpmässigt utvalda polisanmälningar (från hela landet) av fullbordade eller försök till bostadsinbrott, som anmälts under åren 2005–2007, ger en bild av på vilket sätt gärningspersonerna tog sig in i bostäderna (figur 2).⁷⁶

⁷⁶ Kategorin okänt och övrigt består huvudsakligen av andra tillvägagångssätt än de redovisade, exempelvis att ta sig in genom ett öppet fönster eller genom källarfönster.

Vid lägenhetsinbrotten tog sig gärningspersonen vanligtvis in i lägenheten genom entré- eller ytterdörren, vilket var fallet vid 46 procent av de studerade lägenhetsinbrotten. Vid övriga lägenhetsinbrott hade gärningspersonerna tagit sig in genom fönster, vanligtvis i markplan (26 procent) eller genom altan- eller balkongdörr (18 procent).

Vid inbrott i småhus var det vanligast att gärningspersonen tog sig in genom fönster i markplanet (38 procent) eller genom altandörr/balkongdörr eller dylikt (27 procent). I endast 20 procent av de studerade småhusinbrotten användes entrédörren som ingångsväg.

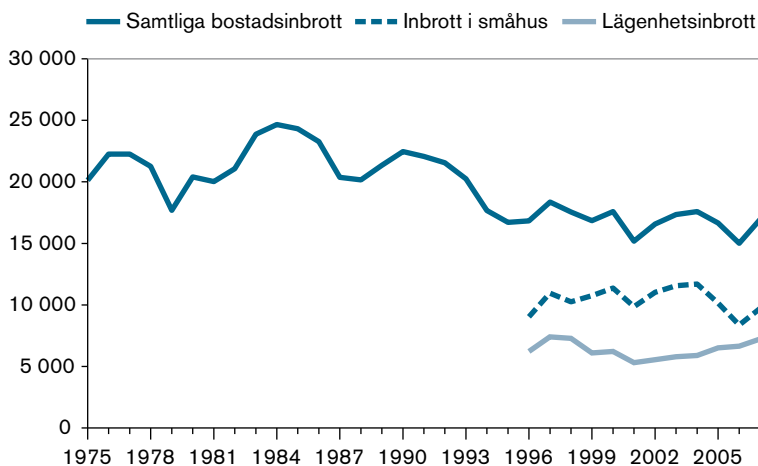
I cirka 60 procent av det totala antalet studerade fall har gärningspersonerna brutit sig in genom att till exempel bryta, bända eller tvinga dörrar/dörrkarmar eller fönster/fönsterkarmar, borra i låset, använda dyrk eller försöka skruva loss dörr- eller fönsterbrädor. I cirka 17 procent av fallen har fönsterrutor krossats. Det kan vara fönsterrutor i anslutning till entrédörrar, altan- eller balkongdörrar, men det kan också vara andra fönster. Denna metod används för att komma åt dörrlås eller fönsterhake från insidan av huset.

Utvecklingen 1975–2007

Statistiken över anmälda brott brukar anses ge en bra bild av den faktiska omfattningen när det gäller brottstyper med hög anmälningsbenägenhet. Variationer i anmälningsbenägenhet över tid kan emellertid resultera i förändringar i antalet anmälda brott, trots att den faktiska brottsligheten är stabil. För bostadsinbrott saknas emellertid kunskap om anmälningsbenägenhet bakåt i tiden, varför det är svårt att uttala sig om sådana förändringar.

Antalet polisanmälda bostadsinbrott var som högst i mitten av 1980-talet med närmare 25 000 anmälda brott år 1984 (figur 3). Sedan mitten av 1980-talet fram till mitten av 1990-talet har antalet anmälda bostadsinbrott generellt sett sjunkit, trots ökning under vissa år. Under de senaste tio åren har dock den neråtgående trenden stannat av.

Totalt sett har antalet anmälda bostadsinbrott varierat mellan cirka 15 000 och 18 000 per år under 2000-talet. Sedan 1996 redovisas inbrott i småhus (villa, rad- eller kedjehus och liknande) och lägenhet separat i anmälningsstatistiken. De anmälda inbrotten i småhus har minskat något under senare delen av 2000-talet (med undantag för år 2007 då en ökning har skett) medan antalet polisanmälda lägenhetsinbrott har ökat kontinuerligt under hela 2000-talet. Av det totala antalet anmälda bostadsinbrott utgjorde lägenhetsinbrotten 43 procent år 2007. Denna andel har tidigare varit mindre, till exempel 33 procent år 2003 (Brå 2004). Antalet bostadsinbrott per 100 000 invånare under perioden 1975–2007, liksom antalet inbrott i småhus respektive lägenhet per 100 000 invånare under åren 1996–2007 följer samma mönster som beskrivs i figur 3, vilket innebär att förändringar i befolkningens mängden

Figur 3. Antalet anmälda bostadsinbrott 1975–2007 samt antalet anmälda inbrott i småhus respektive lägenheter 1996–2007. Källa: Brå.

under den aktuella perioden inte påverkar utvecklingen. Inte heller när hänsyn tas till förändringar i bostadsbeståndet påverkas utvecklingsmönstret.

Oro för bostadsinbrott

Trots att bostadsinbrott är en brottstyp som det är förhållandevis liten risk att utsättas för, visar NTU att de är en källa till oro, särskilt i vissa befolkningsgrupper. Detta beror förmodligen på att bostadsinbrott av många upplevs som en kränkning av integriteten. Totalt sett uppger 15 procent av befolkningen i åldern 16–79 år att de oroar sig ganska eller mycket ofta för inbrott i sin bostad under de senaste tolv månaderna (Brå 2008a). Boende i småhus oroar sig i större utsträckning för bostadsinbrott än boende i lägenhet och andelen oroliga är också högre hos kvinnor än hos män samt hos medelålders och äldre personer jämfört med unga personer.

Offer och gärningspersoner

Offer

Tidigare forskning visar att risken att utsättas för bostadsinbrott framför allt varierar i förhållande till boendeområdets karaktär och vilka socioekonomiska förhållanden som råder på områdesnivå, medan personliga förhållanden förefaller ha mindre betydelse för risken att utsättas (Estrada och Nilsson 2006). Även enligt NTU är bostadsinbrott

en brottstyp som drabbar olika typer av hushåll i ungefär samma utsträckning.⁷⁷

En analys på kommunnivå visar att det finns två skilda faktorer som sammanfaller med i vilken grad bostadsinbrott är relativt sett vanligt förekommande i kommunen.⁷⁸ I kommuner där den genomsnittliga förmögenheten är hög anmäls fler inbrott i småhus (i relation till hur många småhusbostäder som finns totalt sett i kommunen). I förmögna kommuner bor de mest resursstarka troligtvis i småhus och dessa blir i större utsträckning utsatta för bostadsinbrott för att det finns gott om attraktivt stöldgods. Å andra sidan visar analysen att en hög andel individer som uppstår någon form av ekonomiskt bistånd (exempelvis socialbidrag) i en kommun har ett starkt samband med antalet anmälda inbrott i lägenheter (när hänsyn är taget till hur många lägenhetsbostäder som finns i kommunen). Här rör det sig i stället troligtvis om utsatthet i resurssvaga områden där både offer och gärningsperson har låg socioekonomisk status.

Gärningspersoner

Antalet bostadsinbrott som klaras upp inom rättsväsendet är få och därför är också antalet misstänkta personer litet. År 2007 misstänktes 661 personer för bostadsinbrott. Detta är dessutom betydligt färre än under åren 2000–2006, då antalet misstänkta stabilt låg runt 900–1 000 personer. Antalet misstänkta personer per 100 000 invånare har varit relativt stabilt under 2000-talet, med undantag för en kraftig minskning år 2007. Även inom olika åldersgrupper har antalet misstänkta varit stabilt under perioden, vilket pekar på att det inte skett några betydande förändringar i vilka åldersgrupper som ertappas med att begå bostadsinbrott.

De gärningspersoner som upptäcks och hanteras i rättsväsendet ger förmodligen inte en representativ bild av gärningspersonerna totalt sett, eftersom vissa grupper av gärningspersoner förmodligen är mer benägna att åka fast (t.ex. Mawby 2001). Bland de gärningspersoner som hanteras i rättsväsendet är troligtvis unga personer och personer med missbruksproblem överrepresenterade (ibid.).

⁷⁷ Jämförelser har gjorts med avseende på familjetyp (sammanboende/ensamstående, med/utan barn), bostadstyp (villa, rad-/kedjehus och lägenhet) samt boendeort (storstad, större stad och mindre stad/landsbygd).

⁷⁸ Antalet anmälda inbrott i lägenhet (per 100 000 lägenheter i kommunen) respektive antalet anmälda inbrott i småhus (per 100 000 småhus i kommunen) i Sveriges 291 kommuner har relaterats ett antal indikatorer för socioekonomisk status i respektive kommun. Indikatorerna utgörs av invånarnas genomsnittliga förmögenhet och inkomst samt andelen invånare i kommunen som är arbetslösa respektive uppstår ekonomiskt bistånd (exempelvis socialbidrag).

Utifrån uppgifterna om misstänkta personer ser bostadsinbrott till relativt stor del ut att vara ett brott som begås av unga personer, då en tredjedel av de misstänkta under år 2007 var i åldern 15–20 år.⁷⁹ Det förefaller rimligt att tro att unga gärningspersoner inte hunnit bli särskilt skickliga i att begå inbrott och av just denna anledning oftare blir ertappade. De skickliga och erfarna gärningspersonerna förbereder sig däremot i större utsträckning, exempelvis genom att sprida riskerna i sina kontakter med häleribranschen och ofta samarbeta med ett antal hälare i stället för med enstaka aktörer (Brå 2006b). De mer erfarna gärningspersonerna gör också mer noggranna bedömningar av riskerna innan brotten begås och är mindre benägna att begå riskfyllda inbrott än yngre, oerfarna gärningspersoner (Wahlin 1999).

Trots att antalet ungdomar som misstänks för bostadsinbrott är förhållandevis stabilt över tid, visar den självdeklarationsundersökning bland ungdomar i årskurs nio som Brottsförebyggande rådet genomför sedan 1995 att andelen ungdomar som begår inbrott har minskat kontinuerligt mellan 1995 och 2005.⁸⁰ Det är framför allt pojkarna som står för minskningen, medan nivån är mer stabil bland flickor (Brå 2006c). Andelen pojkar i årskurs 9 som uppger att de begått något inbrott de senaste tolv månaderna har i det närmaste halverats (från 21 procent år 1995 till 11 procent år 2005). Motsvarande andel flickor har legat runt 5 procent under hela perioden, förutom vid första mätillfället (1995) då drygt 7 procent av flickorna uppgav att de begått inbrott. Jämfört med många andra brottstyper är inbrott ett relativt ovanligt brott bland ungdomar. Viktigt att notera är dock att inbrott är ett mer allvarligt brott än exempelvis snatteri/stöld i butik, vilket 23 procent av pojkarna och 20 procent av flickorna år 2005 uppgav att de gjort sig skyldiga till under de senaste tolv månaderna. Undersökningen belyser emellertid inbrott totalt sett (inte enbart i bostad), varför möjligheten till jämförelser är begränsad.

Förutom en överrepresentation av unga tros också personer med missbruksproblem vara överrepresenterade bland dem som misstänks för bostadsinbrott. Personer som vid brottstillfället är drogpåverkade eller har ett starkt begär att snabbt få fram pengar till droger agerar förmodligen annorlunda vid ett inbrott och löper därmed troligtvis större risk att åka fast än gärningspersoner med andra motiv. Denna grupp har förmodligen också en hög brottsfrekvens, vilket också torde öka risken för upptäckt.

⁷⁹ Motsvarande andel misstänkta ungdomar (15–20 år) för samtliga brott är 25 procent år 2007.

⁸⁰ Samma undersökning visar även att andelen ungdomar som begått stöldrelaterade brott totalt sett har minskat under perioden. Det gäller också för de flesta studerade enskilda stöldrelaterade brottstyperna med ett fåtal undantag (cykelstöld och stöld från eget hem) där nivåerna är relativt stabila (Brå 2006c).

De personer som misstänktes för bostadsinbrott under år 2007 utgörs huvudsakligen av män. Andelen kvinnor bland de misstänkta personerna uppgick år 2007 till 10 procent (eller 68 personer). Detta kan jämföras med andelen misstänkta kvinnor totalt sett, för samtliga brott, som uppgår till 20 procent. Andelarna kvinnor respektive män som misstänks för bostadsinbrott har varit relativt stabila alltsedan år 1984 (då misstänkta personers kön började särredovisas) men under 2000-talet kan en svag ökning av andelen kvinnor iakttas, jämfört med 1980- och 1990-talen. Skillnaden beror dock främst på att antalet misstänkta personer har minskat bland båda könen men att antalsminskningen är större bland männen.

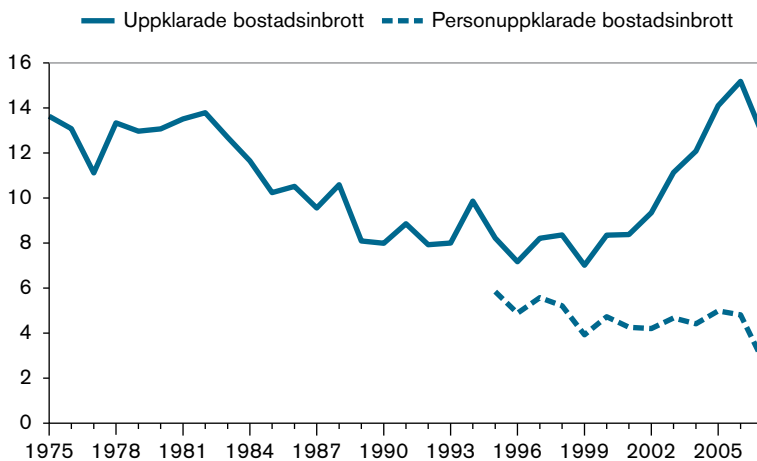
Bostadsinbrott är en brottstyp som bedöms ha betydande kopplingar till häleribranschen (Brå 2006b). I en studie av Wahlin (1999) där 21 personer som dömts till fängelse för bostadsinbrott djupintervjuats, uppges att försäljning av de stulna föremålen huvudsakligen sker via hälare. Trots att stöldgodset oftast inte är beställt på förhand, uppger samtliga av de intervjuade att de har kontakter med flertalet hälare och en god bild av olika hälares intresse att köpa olika typer av stöldgods. Detta indikerar att många inbrottstjuvar är väl insatta i vad som efterfrågas på hälerimarknaden och har betydande kontakter med densamma.

Hanteringen i rättsväsendet

Uppklarade brott

Andelen bostadsinbrott som totalt sett klaras upp inom rättsväsendet är relativt liten (13 procent år 2007). När det gäller bostadsinbrott, och även många andra brott mot förmögenhet, har den utsatta sällan sett gärningspersonen och det finns vanligen inte några andra vittnen, vilket försvårar möjligheterna att binda någon person till brottet. Andelen *personupplarade* brott är således ännu mindre och uppgick år 2007 endast till 3 procent. Att polisen ertappar en person med stöldgods från ett bostadsinbrott innebär sällan att personen kan bindas till själva inbrottet, vilket i stället vanligtvis leder till att brottsrubriceringen blir häleri (Pira 2008).

Uppklaringsprocent för bostadsinbrott totalt sett under perioden 1975–2007 samt personupplaringsprocent under perioden 1995–2007 redovisas i figur 4. Av figuren framgår att personupplaringsprocenten har varit relativt stabil under 2000-talet medan upplaringsprocenten totalt sett har ökat markant, till skillnad mot under 1980-talet då den minskade kontinuerligt och under 1990-talet då den var förhållandevis stabil.

Figur 4. Uppläringsprocent för bostadsinbrott år 1975–2007 samt personuppläringsprocent år 1995–2007. Källa: Brå.

Ökningen under 2000-talet beror huvudsakligen på att den tekniska uppläringsprocenten⁸¹ har ökat, samtidigt som både personuppläringsprocenten och antalet anmälda bostadsinbrott varit relativt stabila under denna period. År 2007 skedde dock en kraftig minskning av andelen såväl upplärade som personupplärade brott (figur 4). En 11-procentig ökning av antalet anmälda bostadsinbrott år 2007 bidrar förmodligen till minskningen i andelen personupplärade inbrott. Denna ökning förklarar dock inte hela den 42-procentiga minskningen i andelen personupplärade bostadsinbrott detta år. Ökningen i antalet anmälda brott kan dock ha resulterat i att polisen inte hunnit utreda brotten i samma takt som tidigare, varför en del av de bostadsinbrott som anmäldes under år 2007 troligtvis kommer att klaras upp under år 2008. Viktigt att notera är dock att även antalet personupplärade bostadsinbrott har minskat kraftigt från 722 brott år 2006 till 466 brott år 2007.

Påföljder

Bostadsinbrott ingår, som tidigare nämnts, tillsammans med andra tillgreppsbrott huvudsakligen i rubriceringen grov stöld. Av den anledningen särredovisas inte påföljder gällande bostadsinbrott i lagföringsstatistiken och de kan således heller inte redovisas här.

⁸¹ Ett brott kan vara tekniskt upplärat då det exempelvis visar sig att en eventuell misstänkt person är under 15 år eller att händelsen inte bedöms som brott (se vidare i kapitlet *Inledning*).

Brottsförebyggande arbete och kriminalpolitik

Brottsförebyggande arbete

Förebyggande arbete mot bostadsinbrott kan delas in i ett antal olika områden såsom tekniskt skydd, social kontroll, bebyggelseinriktade åtgärder, förebyggande av andra brottstyper som har anknytning till bostadsinbrott och polisens arbetsätt.

Att skydda sin bostad från inbrott kan exempelvis ske med hjälp av lås och larm (tekniskt skydd) men också med hjälp av samarbete inom mer eller mindre organiserade sociala nätverk, exempelvis så kallad grannsamverkan (där social kontroll kompletterar de tekniska skyddsåtgärderna). Enligt ULF år 2000–2001 uppgavs att 38 procent av hushållen skyddar sin bostad med extra lås (såsom sjutillhållarlås eller polislås). En betydligt mindre andel skyddar bostaden med inbrottslarm och säkerhetsdörr (6 procent vardera). Sex av tio tar alltid hjälp av grannar eller andra att hålla uppsikt över bostaden när de är bortresta. En av tio gör detta ibland medan närmare tre av tio uppger att de aldrig tar hjälp av andra. Resultaten såg ut på liknande sätt år 1992–1993 med undantag för skydd med hjälp av säkerhetsdörr och inbrottslarm. Dessa andelar har fördubblats mellan de två mätillfällena, då de 1992–1993 låg på cirka tre procent vardera. Förmodligen har omfattningen av dessa typer av skydd fortsatt att öka även sedan det senaste mätillfället 2000–2001. Personer som gjort sig skyldiga till bostadsinbrott uppger också att tekniska skyddsåtgärder av ovan nämnda slag har en avskräckande effekt i viss utsträckning (Pira 2008).

Organiserad grannsamverkan är numera en etablerad form av brottsförebyggande arbete i Sverige (Rikspolisstyrelsen 2006). I mitten av 1980-talet etablerades grannsamverkan för första gången i Sverige (Linköping). På senare år har grannsamverkan även spridit sig från att huvudsakligen bedrivs i småhusområden till att även omfatta flerfamiljshus i socialt utsatta bostadsområden, ofta med fastighetsägaren som viktig aktör (se exempelvis Svenska Bostäder 2006). Grannsamverkan kan bedrivs på olika nivåer men det vanligaste är att det initieras av de boende i samarbete med polis, försäkringsbolag och Svenska stöldskyddsforeningen. De så kallade minimikraven för grannsamverkan innebär bland annat att de boende ska upprätta någon form av dokumentation över lösöret i sina hem, stöldmärka värdefulla föremål, se över fönster och dörrar, meddela sina grannar när de reser bort samt kontakta polisen om de ser något »fel« eller misstänkt (Rikspolisstyrelsen 2006). Forskning på området har tidigare inte kunnat påvisa att grannsamverkan minskar antalet bostadsinbrott (Tilley 2005, Bennett och Durie 1999) men däremot har man kunnat konstatera att grannsamverkan har en positiv inverkan på de boendes upplevda trygghet. En ny forskningsgenomgång på området (Brå 2008b) har dock kunnat visa att grannsamverkan har en viss positiv effekt när det gäller att fö-

rebygga både bostadsinbrott och annan brottslighet. Personer som begått bostadsinbrott uppger också i en ny studie att en märkbart fungerande grannsamverkan har en avskräckande effekt, medan enbart en skylt om grannsamverkan har mindre effekt (Pira 2008).

Grannsamverkan och annan bebyggelseinriktad förebyggarsamhet (exempelvis förbättrad utomhusbelysning) syftar huvudsakligen till att begränsa möjligheterna att begå bostadsinbrott (och andra brott) och därigenom även begränsa utbudet av föremål som är möjliga att stjäla. Forskning på området (Schneider 2005, Brå 2006b) betonar emellertid vikten av ökad kunskap om samt riktade insatser mot häleribranschen för att effektivt kunna förebygga bostadsinbrott. Detta på grund av att häleribranschens efterfrågan på stulna föremål och dess betydelse för avyttring av stöldgods från bostadsinbrott visat sig vara stor och därmed får anses utgöra en betydande del av marknaden för det som stjäls vid inbrotten.

Tidigare forskning (se Brå 2003) har visat att ökade regionala polisiära insatser mot narkotikabrottslighet har viss inverkan (om än svag) på antalet anmälda bostadsinbrott i regionen (medan den bilrelaterade brottsligheten påverkas i betydligt större omfattning av sådana insatser). Polisens ökade resurser mot narkotikabrottsligheten under de senaste åren har hittills dock inte resulterat i tydliga nedgångar i antalet anmälda bostadsinbrott på riks nivå.

Polisen har under senare år anammat nya arbetsätt för att kunna klara upp fler bostadsinbrott. I betydligt större utsträckning än tidigare tillämpas i dag DNA-bevisning för att klara upp sådana och andra brott (SKL 2008). Detta har möjliggjorts av en lagstiftning om utökad användning av DNA-teknik inom brottsbekämpning, som trädde i kraft år 2006 (SFS 2005:877). En särskild satsning från polisens sida att utreda fler så kallade mängdbrott (där bland annat bostadsinbrott ingår) innebär också att fler och mer omfattande brottsplatsundersökningar ska göras vid mängdbrott för att säkra bevismaterial (Brå 2005). Vid många inbrott lämnar gärningspersonen spår efter sig som innehåller DNA (SKL 2008). Det handlar exempelvis om hårstrån, saliv och blod på krossade glasrutor. Sådan bevisning kan initialt kontrolleras direkt mot befintliga register över kända gärningspersoner. Om detta inte ger något resultat sparar bevisningen som sedan kan användas för att knyta en och samma person till flera brott vid ett senare tillfälle om personen blir aktuell i en utredning av något annat brott. På så vis kan flera brott klaras upp vid ett tillfälle om man lyckas gripa en person som varit aktiv och lämnat den typen av spår efter sig vid flera brott. Utvärderingar av hur detta arbetsätt eventuellt har förbättrat rättsväsendets möjligheter att klara upp fler bostadsinbrott saknas dock i nuläget.

Referenser

- Bennett, T. och Durie, L. (1999). *Preventing Residential Burglary in Cambridge: From Crime Audits to Targeted Strategies*. Police Research Series, Paper 108. London: Home Office.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *Polisens insatser mot narkotikabrottsligheten. Omfattning karaktär och effekter*. Rapport 2003:12. Författare: Granath, S., Svensson, D. och Lindström P. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Dolmén, L (red). Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). Eriksson, S. Fler brott mot vanliga människor ska lösas. Tidskriften *Apropå* nr 3/2005. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006a). *Konsten att läsa statistik om brottslighet*. Rapport 2006:1. Sporre, T. och Standar, R. (red). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006b). *Häleri. Den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden*. Rapport 2006:6. Författare: Korsell, L. m.fl. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006c). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Rapport 2006:7. Författare: Svensson, R. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Narkotikastatistik 2006*. Rapport 2007:24. Klingspor, K. (red). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2008:3. Författare: Töyrä, A., Wigerholt, J. och Eriksson, K. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Effectiveness of neighbourhood watch in reducing crime*. Författare: Bennett, T.H., Holloway, K.R. och Farrington, D.P. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008c). *Brottsoffers benägenhet att anmäla brott*. Rapport 2008:12. Författare: Westfelt, L. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Estrada, F. och Nilsson, A. (2006). *Segregation och utsatthet för egendomsbrott. Betydelsen av bostadsområdets resurser och individuella riskfaktorer*. Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2006:5. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Mawby, R.I. (2001). *Burglary*. Crime and Society Series. Devon: William Publishing.
- Pira, K. (2008). *Vad vet vi om bostadsinbrott? 20 gärningspersoners svar*. Polismyndigheten i Stockholms län.

- Statens kriminaltekniska laboratorium, SKL (2008). *Årsberättelse 2007*. Linköping: Statens kriminaltekniska laboratorium.
- Statistiska centralbyrån, SCB (2004). *Offer för våld och egendomsbrott 1978–2002*. Författare: Häll, L. Rapport 104. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Regeringskansliet (2005). *DNA i brottsbekämpningen*. Faktablad: Justitiedepartementet Ju 05.20, oktober 2005.
- Rikspolisstyrelsen (2006). *Informationsskrift om grannsamverkan*. Hämtat 2008-03-05. <www.polisen.se/mediaarchive/4347/3474/4637/grannsamverkan-riksparm.pdf>.
- Schneider, J.L. (2005). Stolen-Goods Markets. Methods of Disposal. *British Journal of Criminology* 45 (129–140).
- Svensk författningssamling (SFS) 2005:877. *Lag om ändring i polisdatalagen (1998:622)*.
- Svenska bostäder (2006). *Trygghet i Järva. Resultat från kartläggningar i Akalla, Husby, Rinkeby och Tensta/Hjulsta. Problem och åtgärder*. Stockholm: AB Svenska Bostäder.
- Tilley, N. (2005). *Handbook of Crime Prevention and Community Safety*. Devon: Willian Publishing.
- Wahlin, L. (1999). *Den rationella inbrottstjuven. En studie om rationalitet och rationellt handlande i brott*. Lund Dissertations in Sociology 29. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

CYKELSTÖLD

Åsa Lennerö

Sammanfattning

Under år 2007 polisanmälades 67 600 cykelstöld. Det är en ökning med drygt 1 procent jämfört med föregående år. Det är för tidigt att avgöra om ökningen är tillfällig eller bryter den nedåtgående trend som, med mindre fluktuationer, pågått sedan början på 1990-talet. Trenden har dock försvagats under 2000-talet. Under mitten av 1990-talet genomförde många försäkringsbolag förändringar i försäkringsvillkoren för cykelstöld. Dessa förändringar kan ha medfört både minskad anmälningsbenägenhet och minskat antal faktiska cykelstöld och på så vis bidragit till den nedåtgående trenden av polisanmälda cykelstöld.

Det finns vissa regionala skillnader när det gäller cykelstöld. Framför allt i län där det finns en större stad med universitet eller högskola ligger antalet cykelstöld ofta på en relativt hög nivå. Gotlands, Västmanlands, Skåne, Örebro, Uppsala och Östergötlands län har haft bland de högsta antalen cykelstöld per 100 000 invånare under 2000-talet. Dock har antalet anmälda cykelstöld minskat i samtliga län sedan år 2000.

Inledning

Cykelstöld är ett brott som drabbar många människor. Det är det vanligaste enskilda egendomsbrottet som allmänheten utsätts för i Sverige och det är också ett brott som många upplever som ett stort problem i sin boendemiljö (Brå 2000, Brå 2008a). Enligt internationellt jämförande undersökningar har Sverige tillsammans med Holland, Danmark och Japan högst andel personer som uppger att de har utsatts för cykelstöld. Dessa länder är samtidigt de cykeltätaste länderna i undersökningarna (van Kesteren m.fl. 2000, Brå 2001).

Juridiskt sett omfattas cykelstöld av bestämmelserna i kapitel 8 i Brottsbalken tillsammans med andra typer av stöldbrott. I statistiken över anmälda brott redovisas dock cykelstöld som en egen brottskategori. Cykelstöld utgör en relativt stor del av de polisanmälda brotten. Cirka 5 procent av samtliga polisanmälda brott samt cirka 12

procent av de polisanmälda stöldbrotten är cykelstölder. Den dolda brottsligheten är förhållandevis hög när det gäller cykelstölder (Brå 2004, Brå 2006a).

Omfattning och utveckling

Anmäld och dold brottslighet

Under år 2007 polisanmäldes 67 600 cykelstölder. Eftersom den dolda brottsligheten är relativt stor för cykelstölder är möjligheterna att utifrån statistiken dra slutsatser om brottslighetens omfattning begränsade. Försäkringsskyddet och värdet på den stulna cykeln är faktorer som framför allt har betydelse för anmälningsbenägenheten (Brå 2008b). Det är troligt att den dolda brottsligheten är högre för stölder av äldre och mindre kostsamma cyklar, som inte ersätts av försäkringsbolagen, och lägre för nyare och dyrare cyklar. Förändringar av villkoren i försäkringsskyddet kan påverka både den registrerade och den faktiska stöldbrottsligheten. Om försäkringsskyddets självrisk höjs är det sannolikt att färre cykellägare är benägna att polisanmäla cykelstöld. Samtidigt är det tänkbart att en höjning av försäkringsskyddet kan påverka cykellägarna att bli mer aktsamma om sina cyklar och i större utsträckning använda sig av säkrare lås och vidta andra förebyggande åtgärder. En förändring i försäkringsskyddet kan då leda till färre cykelstölder.

När man studerar omfattningen och utvecklingen bör man beakta även andra källor än brottsstatistiken. Till exempel kan offer- och självdeklarationsundersökningar ge viss kompletterande information, även om dessa har sina brister, bland annat i form av över- och underrapportering av utsatthet för brott (se även del 1 och kapitlet *Brottslighetens Kunskapskällor*). Enligt den Nationella trygghetsundersökningen (NTU) uppgav cirka 7 procent av hushållen att de varit utsatta för cykelstöld under år 2006, vilket motsvarar cirka 267 000⁸² hushåll och 331 000⁸³ händelser (Brå 2008a). De flesta, cirka 60 procent, av cykelstölderna uppgavs ske på allmän plats och resterande på privat plats (Brå 2008a). I Brås nationella skolundersökning (NTU) år 2005 uppgav knappt 16 procent av ungdomarna att de under de senaste tolv månaderna hade utsatts för cykelstöld, andelen har sjunkit något över tid. I samma undersökning uppgav närmare 14 procent att de begått cykelstöld under de senaste tolv månaderna, andelen har ökat något under de senaste åren (Brå 2006b).

Enligt NTU uppgavs att cirka 40 procent av cykelstölderna har blivit polisanmälda (Brå 2008a). Det skulle motsvara omkring 130 000 an-

⁸² Skattat värde (Brå 2008a).

⁸³ Skattat värde (Brå 2008a).

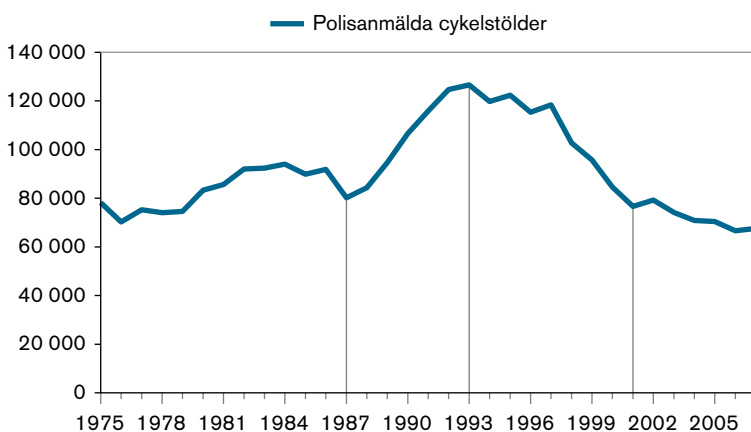
mälningar. Att det skattade antalet inte överensstämmer med antalet polisanmälda cykelstölder kan bero på olika former av överrapportering i NTU. Exempelvis kan respondenterna på grund av oklara minnesbilder ha uppgett stölder som skett före undersökningåret 2006. Det kan också vara så att respondenterna tror att en anmälan har gjorts eller att de på grund av sociala förväntningar uppger att brottet har anmälts, trots att så inte har skett. Oaktat en möjlig överrapportering indikerar resultaten att det faktiska antalet cykelstölder är betydligt fler än de som anmäls till polisen. Den faktiska omfattningen av cykelstölder är dock svåruppskattad, men kan enligt NTU vara fem gånger så stor som den registrerade brottsligheten.

I NTU ställs frågan om orsaken till att man valt att *inte* polisanmäla en cykelstöld. Den vanligaste orsaken uppgavs vara att man ansåg att »det var meningslöst i och med att polisen ändå inte kunde göra något«. Denna anledning uppgavs av 34 procent av respondenterna. Den näst vanligaste orsaken vara att »självriskan var för hög« (22 procent). Den tredje vanligaste orsaken uppgavs vara »annat skäl« (19 procent) och den fjärde vanligaste (17 procent) var att »brottet är en bagatell/småsak« (Brå 2008b).

Utvecklingen åren 1975–2007

Utvecklingen av polisanmälda cykelstölder över en längre tidsperiod, från år 1975 fram till år 2007, kan delas in i fyra faser baserat på utvecklingsmönstret (se figur 1).

Under den första fasen, åren 1975–1987, följde de anmälda cykelstölderna en relativt jämn utveckling i en svagt uppåtgående trend. Antalet anmälda cykelstölder under denna fas var som lägst år 1976 (70 300

Figur 1. Antal anmälda cykelstölder, åren 1975–2007. Källa: Brå.

brott) och som högst år 1984 (94 000 brott). Under den andra fasen, åren 1987–1993, ökade antalet anmälda cykelstölder markant. Ökningen var cirka 58 procent, från drygt 80 000 brott år 1987 till 127 000 brott år 1993. I den tredje fasen, 1993–2001, minskade däremot antalet anmälda cykelstölder med cirka 40 procent. Det innebar en tillbakagång av hela ökningen från den föregående fasen. I den fjärde och sista fasen, åren 2001–2007, var trenden fortfarande nedåtgående, men betydligt svagare än tidigare. År 2006 noterades den lägsta nivån över hela mätperioden, knappt 66 700 polisanmälda brott.

Ökningar och minskningar i antalet anmälda brott kan som tidigare nämnts härröra från en ökad eller minskad anmälningsbenägenhet, utan att den faktiska brottsligheten förändras. Bland annat kan förändringar i försäkringsskyddet⁸⁴ påverka anmälningsbenägenheten (Ekbohm m.fl. 2006, von Hofer 1985) och det kan därför vara intressant att även studera försäkringsbolagens verksamhet när man tolkar stöldbrottsstatistikens utveckling. Vid en jämförelse mellan statistiken över antalet polisanmälda cykelstölder och antalet cykelstölder anmälda till försäkringsbolagen framgår det att utvecklingen av anmälningar till försäkringsbolagen i stort följer utvecklingen av polisanmälningar. Enligt uppgifter från Sveriges Försäkringsförbund anmäldes i genomsnitt knappt 48 procent av de polisanmälda cykelstölderna till försäkringsbolagen mellan åren 1986 och 2007. Det ska tilläggas att eventuella felkällor i statistiken över cykelstölder anmälda till försäkringsbolagen är okända och att tolkningarna därför är behäftade med viss osäkerhet.

Den kraftiga ökningen av polisanmälda cykelstölder under den andra fasen (1987–1993), kan delvis vara en effekt av ökad tillgång på stöldbegärliga cyklar (Ring 1994). Men den kan även sättas i samband med relativt generösa försäkringsvillkor under denna period. Mellan åren 1987 och 1993 ersatte försäkringsbolagen i genomsnitt 99 procent av de cykelstölder som anmäldes till försäkringsbolagen, enligt statistik från Sveriges Försäkringsförbund. Under mitten av 1990-talet ändrade dock flera försäkringsbolag metod för att räkna ut nivån på självrisk. Medan självrisken tidigare ofta varit en fast summa, räknades den därefter fram som en andel av cykelns värde. Försäkringsbolagen skärpte även till viss del kraven på säkrare lås och förvaringsutrymmen för cyklarna. Från slutet av 1990-talet och fram till år 2006 minskade andelen ersatta cykelstölder till en nivå på i genomsnitt 89 procent. Dessa förändringar i försäkringsskyddet kan således ha medfört en minskad anmälningsbenägenhet och på så vis bidragit till nedgången i polisanmälningar under den tredje fasen mellan åren 1993 och 2001.

⁸⁴ Försäkringsbolagen kräver en polisanmälan som underlag för att ge ersättning vid stöldbrott.

Trots att de största effekterna av förändringarna i försäkringskyddet torde ha uppstått redan i slutet av 1990-talet, kan även den fortsatta minskningen under 2000-talet till viss del förklaras av att anmälningsbenägenheten har minskat till följd av ett mindre generöst försäkringskydd. Med tanke på att kraven från försäkringsbolagen även kan ha bidragit till en ökad medvetenhet kring stöldskydd hos de enskilda cykelägarna, samt att det numera finns säkrare cykellås, är därför en annan tänkbar förklaring att stölderna faktiskt har minskat.

Samtidigt visar resultaten från skolundersökningen inte på någon större förändring av andelen ungdomar som har begått cykelstölder mellan åren 1995 och 2005 (Brå 2006b). Då dessa resultat är begränsade till elever i nionde klass kan de dock inte generaliseras till att gälla samtliga som begår cykelstöld. Dessutom gäller dessa resultat inte antalet stölder, utan andelen elever som uppger att de har begått cykelstölder under de senaste 12 månaderna. År 2007 har minskningen av de polisanmälda cykelstölderna avstannat och man kan till och med notera en mindre ökning. Det är för tidigt att avgöra om det är fråga om ett nytt trendbrott eller om en tillfällig förändring. Det ska dock tilläggas att försäljningen av nya cyklar, baserat på skattningar från Leverantörsföreningen, har ökat under de senaste åren, och särskilt under år 2007 anses ökningen vara särskilt stor (omkring 8 procent). Försäljningsuppgifterna är belagda med osäkerhet då det handlar om relativt grova skattningar.

Sammanfattningsvis kan sägas att det minskade antalet polisanmälda cykelstölder troligtvis kan förklaras både av lägre anmälningsbenägenhet och av färre cykelstölder. Effekten av respektive faktor är dock svår att uppskatta, men båda är sannolikt till viss del följden av ett mindre generöst försäkringskydd. Dock ska poängteras att omkring hälften av de polisanmälda cykelstölderna *inte* anmäls till försäkringsbolagen. Med andra ord finns det uppenbarligen andra incitament utöver försäkringskyddet till att göra en polisanmälan. En anledning till att polisanmäla cykelstölden är att det då finns en möjlighet att återfå den stulna cykeln via polisens hittegods.

Regionala skillnader

Det finns vissa regionala skillnader när det gäller cykelstölder. Antalet polisanmälda cykelstölder per 100 000 invånare år 2007 var högst i Gotlands län. Gotlands höga nivå relaterat till invånarantalet kan förklaras av att befolkningen mångdubblas⁸⁵ under sommarmånaderna på grund av turisttillströmningen, medan den bofasta befolkningen är förhållandevis liten. Effekten av turismen styrks även av att de flesta

⁸⁵ Antalet besökare var drygt tolv gånger så många som den bofasta befolkningen år 2006 (Gotlands kommun 2007).

cykelstölder i Gotlands län äger rum i juli till skillnad från övriga delar av landet, som ofta har märkbart färre cykelstölder just under juli månad. Andra län som hade ett högt antal cykelstölder per 100 000 invånare är Västmanlands, Skåne, Örebro och Uppsala län. Under hela 2000-talet har Gotlands och Västmanlands län legat i topp varje år. Även Skåne, Örebro, Uppsala och Östergötlands län har under perioden haft ett högt årligt antal cykelstölder per 100 000 invånare. De anmälda cykelstölderna har dock minskat i samtliga län sedan år 2000, med mellan 13 och 38 procent. Norrbottens, Västerbottens och Gotlands län stod för de största minskningarna, medan de anmälda cykelstölderna i Kronobergs län minskade minst.

I län där det finns en större stad med ett universitet eller en högskola, till exempel Skåne, Örebro och Uppsala län, ligger antalet cykelstölder ofta på en relativt hög nivå. Det är troligt att denna faktor genererar både stor tillgång och efterfrågan på cyklar, vilket kan förklara den högre nivån av cykelstölder (Brå 1999, van Kesteren m.fl. 2000, van Dijk, m.fl. 2007). Vid granskning av anmälda cykelstölder i kommunerna under 2000-talet kan konstateras att universitetsstäderna Lund och Örebro var de kommuner som hade flest cykelstölder relaterat till invånarantalet⁸⁶ under hela perioden. Även Västerås, Uppsala och Umeå tillhör de kommuner som hade många cykelstölder. Specifikt för kommuner med universitet var att de generellt visar på en tydligare nedgång av cykelstölderna i juli, samt motsvarande uppgång vid höstterminens start, jämfört med övriga områden. Enligt NTU år 2006 var boende i större städer⁸⁷ mer utsatta för cykelstöld än boende i storstäder⁸⁸ och mindre städer inklusive landsbygd⁸⁹ (Brå 2008a). I gruppen större städer ingår de flesta universitetsstäder. Det regionala mönstret enligt NTU liknar således mönstret i statistiken över anmälda brott.

Offer och gärningspersoner

Offer enligt NTU och Brå:s skolundersökning

Resultat från NTU visar att *boende i flerfamiljshus* (9 procent) var utsatta för cykelstöld i relativt stor utsträckning jämfört med samtliga utsatta i befolkningen (7 procent), medan *boende i småhus* (5 procent) var utsatta i mindre grad (Brå 2008a). Enligt NTU var *hushåll med barn* mest utsatta för cykelstöld i populationen, vilket troligtvis hänger samman

⁸⁶ Studenter är skrivna där de studerar om de bor där största delen av tiden. Därmed räknas de med i invånarantalet.

⁸⁷ Kommuner med fler än 90 000 invånare inom en 30 kilometers radie från kommuncentrum, bortsett från storstadskommunerna.

⁸⁸ Storstadskommunerna Stockholm/Södertälje, Göteborg, Malmö/Lund/Trelleborg.

⁸⁹ Kommuner med färre än 90 000 invånare inom en 30 kilometers radie från kommuncentrum.

med att de i regel äger fler cyklar än *hushåll utan barn*. I synnerhet är det *ensamstående med barn* som utsatts för cykelstöld (närmare 15 procent). Motsvarande andel bland *sammanboende med barn* var knappt 9 procent. NTU-undersökningen som gjordes år 2005 visar på liknande resultat (Brå 2007).

Den nationella skolundersökningen år 2005 visar att utsatthet för cykelstöld var något vanligare bland pojkar än bland flickor. Knappt 19 procent av pojkarna uppgav sig ha varit utsatta för cykelstöld. Motsvarande andel bland flickorna var knappt 13 procent (Brå 2006b). Att pojkar var mer utsatta för cykelstöld kan hänga samman med att pojkcyclear kan vara attraktivare att stjäla för de generellt sett mer brottsbenägna pojkarna (Brå 2005). Både andelen pojkar och flickor som har utsatts för cykelstöld har, med vissa variationer, minskat något över tid (Brå 2006b).

Gärningspersoner

Gärningspersonerna brukar indelas i tre grupper beroende på motivet bakom cykelstölderna (Brå 1987). Den första gruppen utgörs av dem som stjälar en cykel för en tillfällig cykeltur. Yngre gärningspersoner tillhör ofta den här gruppen. Den andra gruppen utgörs av missbrukare som stjälar cyklar i syfte att sälja dem. Den tredje gruppen består av professionella tjuvar som stjälar cyklar på ett mer organiserat sätt för finansiell vinning (Brå 1987). Det finns således inslag av både tillfällesbrottlighet och brottslighet i mer organiserade former när det gäller cykelstölder.

Totalt sett misstänktes drygt 600 personer för cykelstöld år 2007. Uppklaringen av cykelstölder är mycket låg (se nedan under rubriken Rättsväsendets hantering), således är det relativt få personer som har registrerats som misstänkta för cykelstöld. Ett litet underlag innebär att det är vanskligt att utifrån statistiken över misstänkta personer dra några generella slutsatser om gärningspersonerna när det gäller cykelstölder. Det man dock kan konstatera med hjälp av statistiken är kön och ålder på de gärningspersoner som kommit till rättsväsendets kännedom och registrerats som skäligen misstänkta för cykelstöld.

Av de drygt 600 personerna som misstänktes för cykelstöld år 2007 var en dryg tredjedel i åldern 30–49 år och en dryg femtedel var mellan 15 och 17 år. Relaterat till andel i befolkningen är misstänkta för cykelstöld i åldersgruppen 15–17 år kraftigt överrepresenterade. Antalet misstänkta personer har minskat med nästan 40 procent under de senaste tio åren vilket har medfört en förskjutning i åldersfördelningen så till vida att de misstänkta i åldern 30–49 år har minskat något, medan andelen i åldersgruppen 15–17 år har ökat. Av de misstänkta personerna var 88 procent män och således var endast 12 procent kvinnor.

Enligt den nationella skolundersökningen år 2005 uppgav drygt 18 procent av pojkarna att de hade begått cykelstöld. Bland flickorna var andelen som hade begått cykelstöld lägre, drygt 8 procent. Andelen pojkar har sjunkit något sedan år 1995, medan motsvarande andel för flickor har ökat något (Brå 2006b).

Hantering i rättsväsendet

Det finns ofta små möjligheter att klara upp de cykelstölder som anmäls till polisen. Det beror främst på att gärningspersonen i regel är okänd och att det sällan finns någon övrig information kring brottet som gör det möjligt att identifiera denne (Brå 1999, Brå 2002). Brottsskadans storlek mätt i ekonomiska värden är ofta relativt låg, vilket bidrar till att det är ett förhållandevis lågt prioriterat brott hos polisen (Persson 2005). Sammantaget innebär det att mycket få cykelstölder klaras upp. År 2007 uppgick uppklaringsprocenten för cykelstölder till drygt 2 procent.

Andelen personupplklarade brott, det vill säga där en straffmyndig person befunnits skyldig till brottet, uppgick till knappt 1 procent av samtliga anmälda cykelstölder år 2007. Det motsvarar 550 cykelstölder. Ytterligare drygt 1 000 cykelstölder klarades upp på annat sätt, till exempel på grund av att den misstänkte personen ej var straffmyndig eller att det inte gick att styrka att ett brott faktiskt hade begåtts. Under 2000-talet har såväl uppklarings- som personupplklaringsprocenten legat på relativt konstanta nivåer.

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Cykelstöld är det vanligaste egendomsbrottet som allmänheten utsätts för i Sverige (Brå 2008a). Många upplever också cykelstölder som ett stort problem i sin boendemiljö (Brå 2000). Cykelstölder kan förebyggas med så kallade situationella åtgärder. På allmänna platser kan den informella sociala kontrollen till exempel utnyttjas genom att cykelparkeringar placeras på platser väl synliga för många som passerar eller uppehåller sig på platsen. Den väl synliga platsen ökar upptäcktsrisken, vilket kan avskräcka från stölder (Brå 2000). På liknande sätt kan den informella sociala kontrollen utnyttjas i bostadsområden med flerfamiljshus. Detta genom att placera cykelparkeringar exempelvis på husets framsida så att de kan överblickas av människor som rör sig i området och även från fönster i bostäderna. Det är bättre än insynskyddade cykelrum där eventuella gärningspersoner kan agera i lugn och ro om de väl tar sig in. I cykelrum stjäls ofta cykeldelar (Polismyndigheten i Stockholms län 2005). Cykelstölder kan även förebyggas genom formell bevakning i form av bevakade cykelparkeringar, vilket

finns i en rad kommuner runt om i landet. Bevakade cykelparkeringar är oftast placerade i anslutning till centralstationen och de centrala delarna av kommunen. En annan viktig brottsförebyggande åtgärd är nyttjande av cykelställ som gör det möjligt att låsa fast cykeln i ramen (Brå 2000).

Mängdbrott är brott som ofta riktar sig mot den enskilda individen eller hushållet. Det är den brottslighet som drabbar flest medborgare och skapar en känsla av otrygghet i samhället. Under år 2005 inledde polisen en nationell satsning mot mängdbrottslighet, där cykelstölder tillsammans med bland annat bostadsinbrott och skadegörelsebrott, ingår i definitionen. Uppklaringen vid olika mängdbrott är låg och i syftet med mängdbrottsatsningen ingår att öka polisens förmåga att utreda och klara upp fler sådana brott. I syftet ingår även att öka polisens förmåga att förebygga brott som berör många medborgare, samt att ägna brottsoffren större uppmärksamhet. Mängdbrottsprojektet har föranlett en förändring av polisens verksamhetsmetoder. De nya verksamhetsmetoderna ska underlätta och göra det möjligt för polisen att öka uppklaringen av mängdbrotten (RPS 2008a). Resultaten som hittills har presenterats särredovisar inte cykelstölder, utan de ingår i en grupp som omfattar fordonsrelaterade brott. Resultaten visar att den gruppen har ökat när det gäller ärenden redovisade till åklagare år 2006, jämfört med år 2005, samt minskat när det gäller antal anmälda brott under samma period (RPS 2008b).

Det kan, som nämnts tidigare, dock finnas andra orsaker till att de anmälda brotten blivit färre än att den faktiska brottsligheten minskat. En sådan orsak är de tidigare nämnda förändringarna i försäkringskyddet, vilket kan ge till följd att antal anmälda brott minskar eller ökar. En stor mängd brott, som till exempel cykelstölder, polisanmäls främst på grund av att de är försäkringsrelaterade och försäkringsbolagen kräver en polisanmälan som underlag för sitt ersättningsbeslut. En stor del av dessa brott har mycket små chanser att bli uppklarade (Persson 2005). Persson menar att det vore önskvärt att försäkringsbolagen till viss del gav efter på sina krav på polisanmälan gentemot försäkringstagarna. På så vis skulle man frigöra polisiära resurser till att användas på brott med högre kriminalpolitisk relevans och med större möjligheter att klaras upp (Persson 2005).

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (1987). *Varför varierar uppklaringsprocenten*. Författare: Ahlberg, J, Knutsson, J. Rapport 1987:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1997). *Brottsförebyggande åtgärder i praktiken*. Författare: Fahlén, A, Nääs, M. Rapport 2004:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Brottsförebyggande åtgärder i praktiken*. Författare: Grevholm, E. Rapport 2000:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). *Brottsligheten i olika länder*. Författare: Dolmén, L. Rapport 2001:18. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Varför har brottsuppklaringen minskat?* Författare: Ahlberg, J. Rapport 2002:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). *Cykelstöld*. Författare: Svensson, R. Dolmén, L. (red.). *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Stöld, våld och droger bland ungdomar i årskurs nio*. Författare: Ring, J. Rapport 2005:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006a). *Konsten att läsa statistik om brottslighet*. Redaktörer: Sporre, T. och Standar, R. Rapport 2006:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006b). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Författare: Svensson, R. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Nationella trygghetsundersökningen 2006*. Författare: Blixt, M., Carlstedt, M., Töyrä, A. Rapport 2007:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Nationella trygghetsundersökningen 2007*. Författare: Eriksson, K., Töyrä, A., Wigerholt, J. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Brottsoffers benägenhet att polisanmäla brott*. Författare: Westfelt, L. Rapport 2008:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Ekbom, T., Engström, G., Göransson, B. (2006). *Människan Brottet Följerna*. ScandBook AB, Falun.
- Gotlands kommun (2007). *Gotland i siffror 2007*. Bild&Reklam Annonbyrå AB, Visby.
- Persson, L. G. W. (2005) *Högre uppklaring av mängdbrott*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

- Polismyndigheten i Stockholms län (2005). *Bo Tryggt 05*. <www.botryggt.se>. Hämtad 4 juni 2008.
- Ring, J. (1994). *Cykelstölder bland ungdomar*. Allmän kriminologi, Stockholms universitet, C-uppsats.
- RPS (2008a). *Polisen ska lösa fler mängdbrott*. <www.polisen.se/inter/util/nodeid=21434&pageversion=1.jsp?articleid=133945>. Hämtad 4 juni 2008.
- RPS (2008b). *Mängdbrottsresultat år 2006*. <www.polisen.se/mediaarchive/4347/3474/13977/Mangdbrottsresultat%202006.pdf>. Hämtad 4 juni 2008.
- van Dijk, J., van Kesteren, J., Smit, P. (2007). *Criminal Victimization in International Perspective*. Key findings from the 2004–2005 International Crime Victims Survey. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) and the United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI).
- van Kesteren, J., Mayhew, P., Nieuwebeerta, P. (2000). *Criminal Victimization in Seventeen Industrialized Countries*. Key findings from the 1996 International Crime Victims Survey and EU ICS. Research and Policy report no. 257. The Netherlands: Ministry of Justice.
- von Hofer, H. (1985). *Brott och straff i Sverige*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

BUTIKSSTÖLD

Louise Ekström

Sammanfattning

År 2007 anmäldes cirka 58 000 butiksstölder, vilket är en ökning med 11 procent jämfört med år 2000. Utvecklingen av antalet butiksran har alltsedan början av 1990-talet utmärkts av stora nivåfluktuationer kring en svagt nedåtgående trend och det är därför ännu för tidigt att uttala sig om huruvida de senaste årens uppgång är av mer tillfälligt slag eller utgör ett trendbrott. Butiksstölder har därtill ett stort mörkertal, vilket gör att det är mycket svårt att bedöma brottslighetens omfattning och utveckling. I vilken utsträckning de butiksstölder som sker kommer till rättsväsendets kännedom beror i huvudsak på intensiteten i butikens bevakningsinsatser.

Genom att butiksstölder är ett så kallat ingripandebrott, kan en jämförelsevis stor andel av de anmälda brotten klaras upp. År 2007 var upplklaringsprocenten 61 procent, varav en övervägande del (42 procent) klarades upp genom att en gärningsperson kunde bindas till brottet. År 2007 misstänktes cirka 20 400 personer för butiksstöld. Omkring två femtedelar (40 procent) av de misstänkta personerna var kvinnor medan en knapp femtedel (18 procent) utgjordes av ungdomar under 18 år. Bland dem som lagfördes för snatteri som huvudbrott år 2007 fick 62 procent böter (genom dom eller strafföreläggande) som huvudpåföljd.

Inledning

Butiksstölder handlar ofta om tillgrepp till relativt låga belopp och de flesta stölder i butik sorterar därför under den lindrigare formen av stöldbrott – snatteri. Samtidigt som butiksstölder räknas till den mindre allvarligare brottsligheten, utgör de på grund av sitt stora antal ett omfattande problem för såväl handeln som samhället i stort. Branschorganisationen Svensk Handel uppskattar att den svenska detaljhandeln varje år drabbas av förluster för miljardbelopp till följd av brottsligt svinn. Därtill kommer stora kostnader för investeringar i brottsförebyggande åtgärder och kontrollsystem. Även för rättsväsen-

det innebär hanteringen av de cirka 60 000 butiksstölder som anmäls årligen en inte helt obetydlig belastning.

Med butiksstöld avses stöld och snatteri i butik, varuhus eller kommersiell utställningslokal. Vid rubriceringen av ett butikstillgrepp utgör enligt praxis det tillgripnas värde i allmänhet den avgörande omständigheten. Högsta domstolen har i flera avgöranden slagit fast att gränsen mellan stöld och snatteri normalt ska dras vid ett värde om 800 kronor (se det av Högsta domstolen senast meddelade avgörandet i frågan NJA 2003 s. 495). I brottsstatistiken redovisas stölder och snatterier i butik under en gemensam brottskategori (butiksstöld), vilket innebär att det inte är möjligt att särskilja de två brotten från varandra. Ett rimligt antagande är dock att huvuddelen av de polisanmälda butiksstölderna utgör snatterier (Brå 1998, Brå 2004).

Butiksstölder upptäcks främst genom kontrollåtgärder i butikerna och inordnas därmed under kategorin spanings- och ingripandebrott. Det innebär att de anmälda brotten till stor del speglar hur omfattande och effektiv bevakningen är i butikerna. Förmodligen är det endast en liten del av alla butiksstölder som upptäcks och anmäls till polisen till följd av butikernas kontroller, och det faktiska antalet butiksstölder bedöms därför vara mycket större än den registrerade brottsligheten. Det stora mörkertalet vid butiksstölder innebär att det inte är möjligt att uttala sig om butiksstöldernas omfattning utifrån uppgifter i anmälningsstatistiken. Om mörkertalet förändras över tid kan det även vara svårt att använda anmälningsstatistiken för att bedöma butiksstöldernas relativa utveckling. Däremot kan statistiken till exempel användas som ett grovt uppföljningsinstrument för att utvärdera insatser mot butiksstölder eller för att upptäcka eventuella trendförändringar och lokala skillnader som sedan kan följas upp med andra mått.

För att få en tillförlitlig bild av butiksstöldernas omfattning och utveckling måste man komplettera kriminalstatistiken med kunskap från alternativa källor. Det kan exempelvis röra sig om uppgifter om brottsligt svinn eller observations- och självdeklarationsundersökningar. Var och en av dessa källor har sina brister, men genom att kombinera dem kan man sannolikt få fram en mer rättvisande bild av butiksstöldernas omfattning och utveckling.

Omfattning och utveckling

Omfattning och mörkertal

År 2007 anmäldes drygt 57 900 stölder och snatterier i butik, vilket motsvarar knappt 5 procent av den totala registrerade brottsligheten och cirka 10 procent av samtliga anmälda tillgreppsbrott samma år.

Som nämnts ovan förblir många butiksstölder oupptäckta och av dem som trots allt upptäcks anmäls inte alla till polisen. Huruvida de

stölderna och snatterier som upptäcks också anmäls till polisen anses i huvudsak bero på tre faktorer: värdet på det tillgripna, butikens rutiner för brottsanmälan och stöldernas omfattning (Brå 2002). Eftersom det ofta saknas ett ekonomiskt incitament för att göra en polis-anmälan i det enskilda fallet, styrs anmälningsbenägenheten snarare av butikernas rutiner för att beivra snatterier och stölderna. Det är vidare troligt att anmälningsrutiner, liksom kontrollinsatsernas intensitet, samvarierar med hur omfattande problemet med stölderna är i den enskilda butiken.

Ett särskilt problem för butiker är interna stölderna som begås av butikens personal. Denna grupp står normalt sett inte under samma kontroll som butikskunderna och har genom sin delaktighet i verksamheten även möjlighet att begå mer raffinerade och svårupptäckta stölderna. Det är därför rimligt att anta att mörkertalet för den interna stöldbrottsligheten är större än för de kundrelaterade butiksstölderna (Brå 2002).

Alternativa datakällor för butiksstöldernas omfattning

Det saknas i dag undersökningar som på ett tillförlitligt sätt mäter butiksstöldernas omfattning. En metod som ofta används för att mäta den *faktiska* stöldbrottsligheten i butiker och varuhus är uppskattningar av svinnet inom den svenska handeln. Sådana skattningar är emellertid mycket osäkra, inte minst på grund av svårigheten att urskilja det brottsliga svinnet från annan typ av svinn i företagets bokföring. Det gäller till exempel administrativt svinn (fel vid inventering, kassahantering o.d.) och fysiskt svinn (förstörda varor med mera). Ett annat problem är att skattningarna troligtvis även omfattar annan typ av vinningsbrottslighet inom detaljhandel utöver rena stölderna, exempelvis bedrägerier. Det medför att resultaten från skattningar av detta slag ofta uppvisar kraftiga variationer. Vidare ger sådana skattningar endast information om butikernas uppskattade förluster till följd av stöld, inte antalet stöldtillfällen, vilket ytterligare försvårar tolkningen av resultaten. Sammanfattningsvis bör skattningar som baseras på uppgifter om brottsligt svinn tolkas med en viss försiktighet.

Enligt uppgifter från Svensk Handel uppgick det brottsliga svinnet inom detaljhandeln till närmare 12 miljarder kronor år 2006, motsvarande 3 procent av den totala omsättningen. Trots att uppgifter om det brottsliga svinnet endast ger en mycket grov fingervisning om butiksstöldernas omfattning är det uppenbart att det endast är en bråkdel av alla stöldbrott i butik som upptäcks och anmäls till polisen.

Hur stor andel av butiksstölderna som begås internt är oklart. I äldre studier har man uppskattat att de interna stölderna utgör mellan 10 och 30 procent av samtliga stölderna i butik (RPS 1993, Brå 2002), medan Svensk Handel uppskattar att cirka en fjärdedel av det brottsliga svinnet år 2006 kan hänföras till interna stölderna.

I en nyligen genomförd internationellt jämförande undersökning av stölder och snatterier inom ett urval av butiker i detaljhandeln, *The Global Retail Theft Barometer*, uppskattades kostnaden för stölder och snatterier (inklusive brottsförebyggande åtgärder) till 1,32 procent av den totala omsättningen inom den svenska detaljhandeln år 2006/2007. Enligt undersökningen ligger Sverige tillsammans med Finland på den högsta nivån i Norden och något högre än genomsnittet för Västeuropa på 1,26 procent, men lägre än genomsnittet på 1,36 procent för samtliga 32 länder i Europa. Skillnaderna är dock små och av resultaten kan man konstatera att omfattningen av det brottsliga svinnet är påtagligt lika i de europeiska länderna (Bamfield 2007).

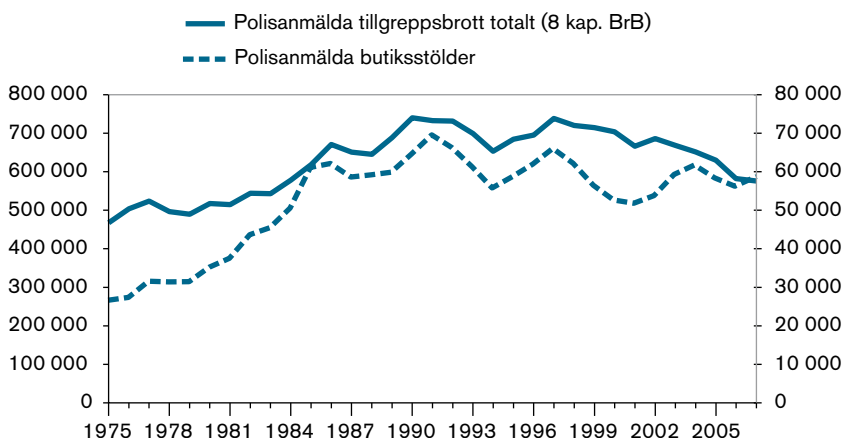
Bilden av hur vanligt det är med butiksstöld kan kompletteras med kunskap från observations- och självdeklarationsundersökningar. Observationsstudier, där butikskontrollanter skuggar ett slumpmässigt urval av kunder, har inte genomförts i Sverige. Däremot kan man få en bild av hur vanligt det är att 15-åringar begår butiksstölder från den Nationella skolundersökningen (NSU), som är en löpande självdeklarationsundersökning bland elever i nionde klass i Sverige. Enligt resultat från undersökningarna (1995–2005) uppger omkring var tredje skolungdom att han eller hon har tagit något i en affär det senaste kalenderåret (se även under rubriken Gärningspersoner nedan).

Brottsutvecklingen 1975–2007

År 2007 anmäldes drygt 57 900 butiksstölder, vilket är en ökning med 3 procent jämfört med år 2006. Sett till hela 2000-talet har antalet anmälda stölder i butik ökat med cirka 11 procent eller knappt 5 900 brott. De senaste två årens ökning följer emellertid på ett par år med ett minskande antal anmälningar och utvecklingen faller således in i ett mönster av nivåmässiga variationer som varit utmärkande för de anmälda butiksstölderna de senaste tjugo åren (se figur 1). De anmälda butiksstölderna är dock fortfarande färre än toppåret 1991 då cirka 69 500 snatterier och stölder i butik anmäldes.

Studeras utvecklingen i ett längre perspektiv framträder en kraftig ökning av de anmälda butiksstölderna. Mellan år 1975 och år 1991 skedde nästan en tredubbling av antalet butiksstölder, från knappt 26 600 till drygt 69 500 anmälda butiksstölder. Därefter har, som redan nämnts, antalet butiksstölder fluktuerat kring en nivå på i genomsnitt 58 800 butiksstölder årligen i en svagt nedåtgående trend. Det årliga antalet anmälda butiksstölder har under perioden 1992–2007 varierat med som högst ± 10 procent per år.

Som framgår av figur 1 följer antalet anmälda stölder i butik i princip utvecklingen för det totala antalet stöld- och tillgreppsbrott. Det talar för att utvecklingen av stölder i butik och stöldbrottsligheten generellt i huvudsak styrs av samma mekanismer. Den långsiktiga ök-

Figur 1. Antalet polisanmälda butiksstölder (höger y-axel) respektive tillgreppsbrott totalt (vänster y-axel), åren 1975–2007. Källa: Brå.

ningen av butiksstölder förklaras också, i likhet med stöldbrottsligheten totalt, främst av att det har skett stora förändringar i den så kallade tillfällesstrukturen över tid (Brå 1998, Hofer och Tham 2000). Inom handeln har förändringar såsom övergången från försäljning över disk till självbetjäning, tillsammans med etableringen av allt fler butiker, stormarknader och varuhus, successivt inneburit en ökad tillgång på stöldbegärliga varor och därmed fler möjligheter till att begå brott. Effekten av förändringar i tillfällesstrukturen inom handeln var som störst under 1960–1970-talen, men fortsätter än i dag (exempelvis genom införandet av självskanning av priset på varor i butik och snabbkassor utan personal). En annan mer generell förklaring som framförts som bidragande orsak till stöldbrottslighetens utveckling är det sedan 1970-talet växande narkotikamissbruket (Knutsson 1996). Därutöver torde en delförklaring till ökningen vara att butikerna i allt högre grad kommit att uppmärksamma problemet med stölder och att kontrollinsatserna därmed blivit mer omfattande med tiden (Brå 2001).

Som framgår av figur 1 indikerar anmälningsstatistiken att ökningen av butiksstölderna avstannade i början av 1990-talet. De kraftiga variationer som markerar utvecklingen därefter är svåra att förklara. Ett rimligt antagande är att variationerna i anmälningsstatistiken avspeglar de insatser som vidtas inom handeln för att beivra stöldbrotten, men samtidigt tyder samstämmigheten med utvecklingen av de övriga stöldbrotten på att anmälningarnas nivå även påverkas av andra mer generella faktorer. En hypotes som lagts fram i det avseendet är att

intensiteten och omfattningen av bevakningen inom detaljhandeln varierar med storleken på den faktiska omfattningen av stölder och att anmälningsstatistiken därför torde beskriva den faktiska brottsutvecklingen tämligen väl. Växelverkan mellan kontrollernas intensitet å ena sidan och den faktiska brottslighetens omfattning å andra sidan kan dock innebära att statistiken över anmälda brott ger en något förstärkt bild av brottslighetens faktiska utveckling (Brå 1998).

Offrer och gärningspersoner

Utsatta butiker

Vissa butiker drabbas i högre utsträckning än andra av stölder och snatterier. Utsattheten för brott är sällan slumpmässig, utan hänger ofta samman med vissa egenskaper hos butikerna eller andra omständigheter som skapar gynnsamma förutsättningar för brott. När det gäller butiksstölder kan man särskilt peka på fyra faktorer som kan ha betydelse för en butiks utsatthet: a) branschtillhörighet, b) butiksstorlek, kundunderlag och försäljningssätt, c) områdesegenskaper och d) omfattningen av säkerhetsåtgärder (Clarke 2002).

Att branschtillhörigheten antas ha betydelse för utsattheten för stöld och snatteri hänger samman med att vissa varor och varukategorier är mer attraktiva att stjäla än andra. Vidare tenderar större butiker och varuhus med stort kundunderlag att i högre grad utsättas för stölder och snatterier. Utsattheten för brott har även visat sig hänga samman med butikens närmiljö och andra yttre förutsättningar. Exempelvis har affärgator och köpcentrum uppvisat högre risk i det avseendet. Detsamma gäller för butiker som är placerade nära centrumområden, allmänna kommunikationsmedel eller i områden med sociala problem (Brå 1994, Clarke 2002).

Enligt Svensk Handel är de mest utsatta branscherna beräknat på svinnetts andel av omsättningen i fallande ordning byggvarumarknader, varuhus, klädbutiker och dagligvaruhandel. Lägst svinn har skobutiker och andra butiker som har varorna bakom disk eller inlåsta (Svensk Handel 2001). Motsvarande mönster framträder i en analys av ett slumpmässigt urval av anmälningar om stöld i Stockholms län år 2003 (Brå 2004). Erfarenheter visar vidare att det ofta är mindre och/eller mer kostsamma varor som tillgrips. Svensk Handel listar i nämnd ordning godis, rakprodukter, batterier, filmrullar och kaffe som de fem mest attraktiva varorna att stjäla (Svensk Handel 2001). Liknande resultat har även framkommit i internationella studier (Clarke 2005, Adams och Hollinger 2006, Bamfield 2006).

Gärningspersoner

Den främsta källan som finns att tillgå för kunskap om gärningspersoner är statistiken över misstänkta personer. När man använder misstänkestatistiken är det dock viktigt att komma ihåg att de misstänkta personerna endast utgör ett mycket begränsat urval av alla de gärningspersoner som faktiskt begår butiksstöld. Även om upptäcktsrisken kan antas vara slumpmässig, står det klart att mer högfrekventa gärningspersoner löper en större risk för upptäckt än tillfälliga brottslingar. Det är också tänkbart att butikspersonal och väktare är mer uppmärksamma på vissa kundgrupper än andra, exempelvis ungdomar, invandrare eller missbrukare, och att vissa grupper av den anledningen kan vara överrepresenterade i statistiken (Farrington 1999).

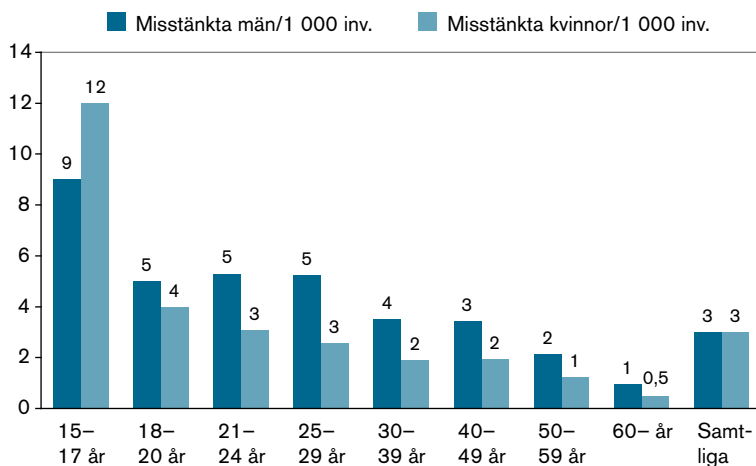
KÖN OCH ÅLDER BLAND MISSTÄNKTA FÖR BUTIKSSTÖLD

År 2007 var omkring 20 400 personer misstänkta för butiksstöld. Misstänkarna omfattade totalt sett 29 800 brottsdeltaganden, vilket innebär att det fanns en skäligen misstänkt person vid varannan anmäld butiksstöld detta år (se även under rubriken Rättsväsendets hantering nedan). Andelen skäligen misstänkta personer vid butiksstöld är i förhållande till många andra tillgreppsbrott mycket hög.

Bland de personer som misstänktes för butiksstöld år 2007 var 40 procent kvinnor. Andelen kvinnor är således omkring dubbelt så stor bland personer misstänkta för butiksstöld som bland brottsmisstänkta personer totalt sett. Utvecklingen av snatteribrott har varit påfallande lika för män och kvinnor, och kvinnornas andel har legat på denna nivå alltsedan år 1984 (när kön infördes i redovisningen av misstänkta personer).

Det är inte enkelt att förklara den relativt sett höga kvinnorepresentationen vid butiksstöld. Kort kan nämnas att tidigare studier har visat att kvinnors brottslighet tenderar att vara mer instrumentell (nyttoinriktad) och mindre våldsam än männens brottslighet (Brå 1990, Brå 1999b). Inom den kriminologiska forskningen har det även pekats på att tillfällesstrukturen kan se olika ut för kvinnor och män. Bland annat har det påpekats att kvinnor allmänt sett spenderar mer tid i butiker och därmed har fler tillfällen att begå butiksstöld i jämförelse med männen (Brå 1998, se även kapitlet *Kvinnors brottslighet*).

Butiksstöld och snatterier betraktas som ett typiskt ungdomsbrott i den meningen att en förhållandevis stor andel ungdomar begår detta brott. Att stöld i butik är ett av de mer vanligt förekommande brotten bland ungdomar framgår av Brå:s skolundersökningar. Enligt de senaste resultaten från år 2005 uppgav cirka 23 procent av pojkarna och 20 procent av flickorna att de stulit eller snattat i butik det senaste året. I jämförelse med 1995 års undersökning, då motsvarande andelar uppgick till 41 respektive 33 procent, har den självrapporterade brottslighe-

Figur 2. Antal kvinnor och män misstänkta för butiksstöld per 1 000 invånare i medelbefolkningen, efter ålder. År 2006. Källa: Brå, SCB.

ten dock minskat påtagligt. Undersökningarna visar även på en generell minskning av ungdomarnas självdeklarerade brottslighet över tid, liksom på en allt lägre tolerans för brott (Brå 2006b).

Ser man till statistiken över misstänkta personer framgår att ungdomar i åldern 15–17 år endast svarar för totalt knappt en femtedel (18 procent) av de misstänkta för butiksstöld år 2007. I relation till åldersgruppens storlek i befolkningen är ungdomar under 18 år dock tydligt överrepresenterade bland de misstänkta personerna (se figur 2). När det gäller de yngre gärningspersonerna i åldern 15–17 år är antalet misstänkta per 1 000 invånare mer än dubbelt så stort som i befolkningen totalt sett. Bland unga flickor i samma åldersgrupp är antalet misstänkta per 1 000 invånare hela fyra gånger större än för samtliga kvinnor misstänkta för butiksstöld.

BROTTSBELASTNING

Gärningspersonerna vid butiksstöld har beskrivits som en heterogen grupp bestående av såväl vanemässiga och professionella kriminella som tillfällesbrottslingar, med tonvikt på den senare kategorin (se bl.a. Cameron 1964, Moore 1983, Abelson 1989). De misstänkta brottsbelastning redovisas inte i kriminalstatistiken, men en fingervisning om gärningspersonernas brottsbelastning kan fås från uppgifter om tidigare belastning bland lagförda för snatteri. Av dem som lagfördes för snatteri som huvudbrott år 2007 var drygt hälften (55 procent) tidigare ostraffade sedan tidigare. En knapp femtedel (18 procent) hade lagförts

vid ett till två tidigare tillfällen och 28 procent vid minst tre tidigare tillfällen, varav omkring 11 procent vid minst tio tillfällen. En specialstudie av brottsbelastningen bland samtliga personer som *misstänktes* för butiksstöld och snatteri år 2003 visar dock på en något högre brottsbelastning: närmare två tredjedelar (63 procent) av personerna var sedan tidigare lagförda för brott vid tidpunkten för den aktuella brottsmisstanken. De flesta av dem som var brottsbelastade (70 procent) hade lagförts vid minst tre tillfällen och nästan två femtedelar (38 procent) vid minst tio tillfällen (Brå 2004). Även om man, som det har påpekats tidigare, måste beakta att de misstänkta personerna endast utgör en mycket liten del av alla som begår butiksstölder och att urvalet sannolikt inte speglar den »typiske« butiks-snattaren, visar studien att det finns en grupp mycket *grovt* belastade gärningspersoner som begår butiksstölder.

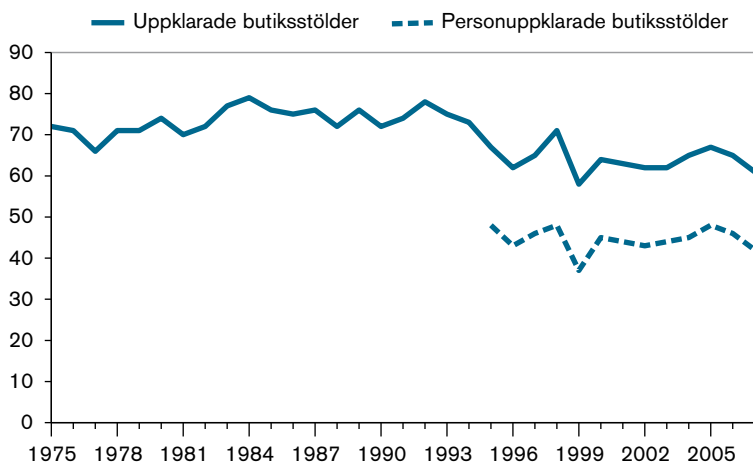
Inslaget av mer vanemässiga och professionella brottslingar gör sig även gällande genom att det finns kopplingar mellan snatteri och stölder i butik och hälerimarknaden. Enligt en Brå-rapport om häleri handlar det då oftast om mer professionella tjuvar som antingen systematiskt stjälar mindre och/eller dyrbara varor för vidareförsäljning, exempelvis till oseriösa butiker, eller som stjälar exklusiva varor på beställning av en kund. Insiderstölder som begås av butikens personal utgör också bidrag till hälerimarkanden (Brå 2006a). Inom forskningen har man även pekat på narkotikamissbrukare som en identifierbar grupp bland dem som mer vanemässigt begår stölder och snatteri för vidareförsäljning (Bennett m.fl.).

Hanteringen i rättsväsendet

Uppklaring

Butiksstölder är ett så kallat ingripandebrott, vilket innebär att en förhållandevis stor andel (61 procent år 2007) av de anmälda brotten klaras upp. I en övervägande del sker uppklaringen genom att en gärningsperson kan identifieras och bindas till brottet. Den så kallade personuppklaringsprocenten – det vill säga andelen anmälda brott som lett till åtalsbeslut eller lagföring genom strafförelägganden eller åtalsunderlåtelse – är följaktligen relativt hög och uppgick år 2007 till 42 procent (se figur 3). En annan vanlig uppklaringsgrund vid butiksstöld är att den misstänkte gärningspersonen inte är straffmyndig (under 15 år) och åtal därför inte kan väckas. År 2007 kunde 8 procent av de anmälda brotten (4 800 brott) klaras upp av detta skäl.

Såväl andelen uppklarade som personuppklarade butiksstölder har legat på en konstant nivå sedan mitten av 1990-talet. Sett i ett längre perspektiv har uppklaringsprocenten dock minskat, från en nivå på i genomsnitt 74 procent under åren 1975–1994 till en nivå på i genom-

Figur 3. Uppklarings- respektive personuppklaringsprocenten för butiksstöld, åren 1975–2007. Källa: Brå.

snitt 64 procent under perioden därefter. En större del av minskningen återfinns i den så kallade *tekniska uppklaringen* av butiksstölder och kan troligtvis främst förklaras av en minskad användning av rapporteftergifter inom polisen (Brå 1999).

Lagföring

Butiksstöld är inte en renodlad juridisk kategori, utan redovisas tillsammans med andra typer av tillgreppsbrott under 8 kap. 1–2 § i brottsbalken i lagföringsstatistiken. Det går inte att urskilja butiksstölderna från andra typer av stöld (1 §) i statistiken över anmälda brott. Ett rimligt antagande är dock att en stor del lagföringar om snatteri (2 §) rör butikssnatterier⁹⁰.

⁹⁰ Påståendet att butikssnatterier utgör en större del av lagföringarna med snatteri som huvudbrott bygger på de två antagandena att a) butikssnatterier anmäls oftare än andra typer av snatterier och b) att butikssnatterier oftare leder till lagföring än andra typer av snatterier. Att butiker anmäler oftare än andra typer av brottsoffer beror på att de vanligtvis drabbas av upprepade stölder och därför ofta har som princip att anmäla brott. Detta trots att värdet på det tillgripna är mycket lågt och det därför sällan finns något ekonomiskt incitament för att anmäla snatteri, något som kan få privatpersoner att avstå från anmälan. Att butikssnatterier lagförs ofta förklaras (utöver att de anmäls oftare) av att gärningspersonen vid butiksstöld ofta ertappas på bar gärning och att personuppklaringen därför är högre än vid många andra typer av snatterier och stölder.

År 2007 lagfördes knappt 13 600 personer för snatteri som huvudbrott⁹¹. Straffet för snatteri är böter och följaktligen erhöll en övervägande majoritet (62 procent) av dem som lagfördes för snatteri böter genom dom eller strafföreläggande som huvudpåföljd. Enbart strafföreläggande utgjorde 40 procent av lagföringarna och är således den vanligaste påföljden vid snatteri. Nästan lika vanligt (37 procent) var dock att åklagaren meddelade åtalsunderlåtelse för brottet. Ser man enbart till de ungdomar i åldern 15–20 år som lagfördes för snatteri år 2007 är förhållandet emellertid det omvända. Närmare 69 procent meddelades åtalsunderlåtelser, medan 30 procent fick böter i någon form. Andra påföljder för snatteri är mycket ovanliga.

Brottsförebyggande åtgärder och kriminalpolitik

Med hjälp av situationella åtgärder som tar sin utgångspunkt i själva brottsituationen och som syftar till att reducera tillfällena för brott kan man sannolikt förebygga en stor del av stölder och snatterier i butik. Åtgärder av denna typ kan handla om att försvåra för brottets genomförande, öka upptäcktsrisken, minska utbytet av eller rättfärdigandet av brott. En stor del av det brottsförebyggande arbetet faller således på butikernas ansvar. Det är dock osäkert i vilken utsträckning sådana åtgärder lyckas avstyra mer vanemässiga eller professionella brottslingar från att begå brott. Dessa grupper av gärningspersoner stjälar oftast varor för avyttring mot kontanter eller som försörjning av ett missbruk och är sannolikt mer motiverade till att begå brott. De tenderar därför att med tiden lära sig bemästra olika typer av brottskydd (Hayes 1999). Det föreligger också en risk för överflyttningseffekter till andra brottsobjekt eller brottstyper. För att motverka brott som begås av denna grupp av gärningspersoner krävs troligtvis i stället mer riktade åtgärder.

Det finns i dag en uppsjö av preventionsåtgärder som kan vidtas för att förebygga stölder och snatterier i butik (se nedan). Tyvärr saknas kunskap om vilka åtgärder som är mer effektiva för att förebygga stölder och snatterier i butik. Det mesta av forskningen på området är därutöver begränsad till mindre, lokala fältstudier och det kan därför vara svårt att dra några generella slutsatser utifrån dem. Problemet med stölder och deras orsaker kan dessutom variera mellan olika butiker, vilket innebär att de brottsförebyggande åtgärderna bör anpassas

⁹¹ Som huvudbrott väljs, om flera brott ingår i en lagföring, det brott som har den strängaste straffskalan. Uppgiften omfattar således inte de personer som samtidigt lagförts för andra (grövra) brott och antalet utgör en minimiskattning av samtliga snatterilagföringar samma år. En tidigare genomgång av lagföringsuppgifter år 2003 visade dock att snatteribrottet utgjorde huvudbrott i 80 procent av samtliga lagföringar som innehöll snatteri.

till den enskilda butikens specifika problembild. Störst möjlighet att förebygga stölder i butik har man därför sannolikt om man antar ett problemorienterat arbetssätt som innebär att man kartlägger och analyserar butikens problem med stölder innan man vidtar åtgärder. På så vis kan man sannolikt även hitta den mest kostnadseffektiva lösningen på problemet med stölder.

Brottsförebyggande åtgärder mot butiksstölder

Situationella åtgärder mot butiksstölder inriktas vanligtvis mot tre delområden: butiksmiljö, personal och teknik (Clarke 2002). Förebyggande åtgärder i butiksmiljön tar sikte på butikens fysiska utformning och varuexponering. Sättet att exponera varor i butiken kan ha stor betydelse för stöldnivån och det mest effektiva sättet att förebygga stölder torde vara att sälja varor över disk (Brå 2002). Samtidigt riskerar den typer av åtgärder att ha en hämmande effekt på försäljningen och är därför sällan realistiska att genomföra. I stället kan man välja att inrikta åtgärderna på att öka upptäcktsrisken för brott. Att inreda butiken så att personalen får en god överblick av lokalen eller omdisponera stöldbergärliga varor till platser i butiken där personalen ofta uppehåller sig är relativt enkla åtgärder som i några mindre studier har visat sig ha viss preventiv effekt på stöldbrottsligheten (Farrington 1999). Andra åtgärder i butiksmiljön kan handla om att tydligt informera om att snatteri är en brottslig gärning i syfte att avskräcka kunderna från att begå brott. Exempelvis kan förekomsten av skyltar och dekaler med texten »snatteri polisanmäls« ha viss effekt på brottsligheten (Carter 1996, Farrington 1999;).

Till de vanligaste åtgärderna i butik för att motverka stöld och snatteri hör olika tekniska hjälpmedel, till exempel varularm och övervakningskameror. Elektroniska varuskydd används i mycket hög utsträckning och denna typ av brottskydd har också i flera studier visat sig ha en förebyggande effekt (se bl.a. Di Lionardo och Clarke 1996, Farrington 1999, Langton och Hollinger 2005). Det har dock påpekats att effekten vid varularm kan vara temporär och att de mer professionella brottslingarna med tiden ofta upptäcker metoder för att neutralisera åtgärder av detta slag. Även de få studier som har publicerats om den förebyggande effekten av övervakningskameror i butiksmiljön visar att den preventiva effekten är avtagande med tiden (Beck och Willis 1999). Samtidigt uppges just larm och kameror, enligt en intervjuundersökning med tidigare snattare, vara de två mest avskräckande åtgärderna i butik (Hayes 1999).

I större butiker och varuhus med hög kundfrekvens används ofta butikskontrollanter eller väktare för att förstärka bevakningen i butikerna. Den preventiva effekten av butikskontrollanter och väktare är i dag inte närmare känd. Några mindre studier har dock visat att bu-

tikskontrollanter endast observerar ett fåtal av stölderna i butik och att butikens egen personal ofta står för en större del av upptäckterna (Burrows 1988, Hayes 1999). Synliga och uniformerade väktare, liksom kännedom om att butikskontrollanter finns på plats, kan dock ha en avskräckande effekt på potentiella brottslingar (Hayes 1999).

Många av de åtgärder som vidtas för att förhindra kundstöld, exempelvis kameraövervakning, kan även användas för att förebygga internastöld. Flertalet åtgärder för att motverka personalstöld handlar om att försvåra brottets genomförande. Det kan ske genom olika former av rutin- och säkerhetskontroller i arbetet, exempelvis kontroller vid personalens hemgång eller vid ankomst av varor eller genom att begränsat tillträde till olika delar av eller funktioner i (lagerhantering) butiken (Langton och Hollinger 2005).

En del butiker tillämpar olika typer av screeningmetoder, exempelvis utdrag ut belastningsregistret eller drogtestar vid och under anställning i syfte att upptäcka personer som har högre risk att begå stöld. Sådana metoder kan dock upplevas som integritetskränkande och riskerar om de sker löpande att skapa en misstro mellan butiksledning och personal, vilket i sin tur kan underbygga en oärlighet hos personalen. I en jämförande studie mellan butiker med lågt respektive högt svinn i USA framgick emellertid att screeningmetoder jämte larm och kameraövervakning var en av få åtgärder som var signifikant vanligare i butiker med mycket lågt svinn (Langton och Hollinger 2005).

Personalens kunskap och engagemang är en viktig aspekt i det brottsförebyggande arbetet. Många åtgärder mot brott handlar därför om att höja säkerhetsmedvetandet hos personalen och därigenom även den informella kontrollen. Exempelvis har återkommande inventeringar av butikens svinn framhållits som viktiga för att höja personalens säkerhetstänkande med brottspreventiva effekter som följd (Carter 1996, Curtis 1998). Klarlagda säkerhetsrutiner och utbildning i säkerhetsfrågor är givetvis också en förutsättning för att många andra brottsförebyggande åtgärder i butiken som kräver personalens engagemang ska vara effektiva.

Kriminalpolitik

Den kriminalpolitiska debatten har i fråga om bekämpningen av butiksstöld i huvudsak rört två frågor. Dels effektiviseringen av rättsväsendets handläggning av den stora volymen snatteribrott (SOU 1982:39, SOU 1992:61, SOU 2002:44), dels införandet av ett straffsanktionerat förbud med syfte att kunna utestänga personer som lagförts för snatteri från den butikslokal där brottet tidigare har skett (SOU 1995:146, DS 2002:25).

Såväl möjligheten att utfärda så kallade tillträdesförbud i butik, som införandet av en förenklad brottsutredning och lagföring har varit fö-

remål för diskussioner och överväganden i lagstiftningsammanhang under lång tid och flera förslag har därvid lagts fram. Till exempel föreslog Trygghetsutredningen i sitt slutbetänkande (sOU 1995:146) att straffbestämmelsen om olaga intrång skulle utvidgas till platser dit allmänheten har fritt tillträde (t.ex. butiker), och senast år 2002 föreslog Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU) en utvidgning av ordningsbottsinstitutet till alla brott med böter i straffskalan, som i det enskilda fallet endast kan rendera penningbot (t.ex. snatteri). Nämnda förslag kom dock båda att mötas av stark kritik i remissbehandlingen, vilket innebar att regeringen aldrig arbetade fram några lagrådsremisser i frågorna.

Ett förslag som har kommit att tillämpas – dock utan att det föranletts av någon ny lagstiftning (se Lagrådets protokoll 2005-02-07) – är den förenklade utredningsmetoden »snattefonen«. Metoden, som kortfattat innebär att vissa delar av brottsutredningen vid snatteribrott, bland annat identifiering av den misstänkte, förhör och hävande av ett gripande, handläggs per telefon med en särskild kontaktperson vid polismyndigheten, tillämpas numera i vissa polismyndigheter i landet, däribland i Skåne och Värmlands län (Polisen 2008). Förhoppningen är, som tidigare har påpekats, att de effektivitetsvinster som metoden medför även ska ha vissa brottspreventiva effekter (sOU 2002:44).

Genom den ändring som infördes i lagen om godtrosförvärv den 1 juli 2003 är det inte längre möjligt att göra godtrosförvärv av stöldgods eller annan olovligt tillgripen egendom. Det är inte utrett vilken inverkan denna lagändring har haft på stölder och snatterier i butik, men det är tänkbart att den kan ha haft en förebyggande effekt på de butiksstölder som sker i avyttringssyfte.

Referenser

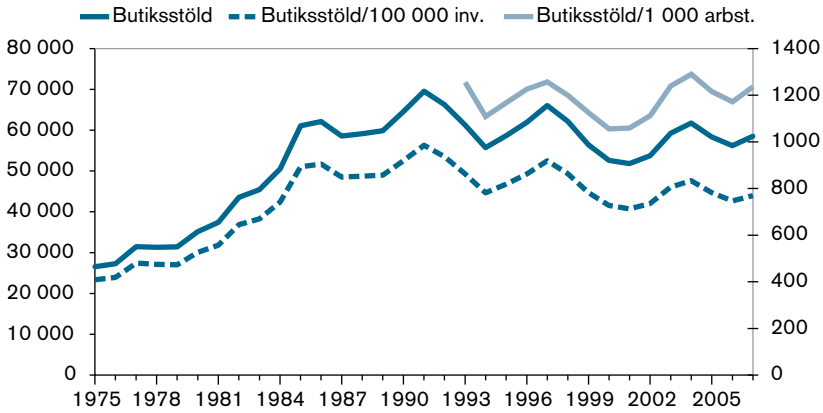
- Abelson, E.S. (1989). *When Ladies Go A-Thieving: Middle-Class Shoplifters in the Victorian Department Store*. New York: Oxford Press.
- Adams, A., Hollinger, R.C (2006). 2006 *National Retail Security Survey – Final Report*. Gainesville, Florida: University of Florida. Security Research Project
- Bamfield, J. (2006). *The European Retail Theft Barometer*. Nottingham: Centre for Retail Research.
- Bamfield, J. (2007). *The Global Retail Theft Barometer*. Nottingham: Centre for Retail Research.
- Beck, A., Willis, A. (1999). Context-Specific Measures of CCTV Effectiveness in the Retail Sector. I: Tilley, N., Painter, K. (red.) *Surveillance of Public Space: CCTV, Street Lighting and Crime Prevention*. Crime Prevention Studies Series, Vol. 10:251–269. New York: Criminal Justice Press.

- Burrows, J. (1988). *Retail Crime: Prevention Through Crime Analysis*. Crime Unit, Paper 11. London: Home Office Crime Prevention Unit.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1990). Tiby, E. (1990). Kvinnor och brott i stadsmiljö, I: Wikström, P-O.(red.) *Brott och åtgärder mot brott i stadsmiljön*. Rapport 1990:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1994). *Brott och ordningsstörningar i butiker*. Rapport 1994:2. Författare: Marie Torstensson. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Allmänna förlaget.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1998). Knutsson, J. (1998). Butiksstölder. I: Ahlberg, J. (red.) *Brottsutvecklingen i Sverige, 1995–1997*. Rapport 1998:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1999a) Lindström, P. (1999). Innebär färre rapporteftergifter och åtalsunderlåtelser minskad brottslighet och ökad trygghet? I: *Åtta reflektioner om kriminalpolitik. En antologi*. Rapport 1999:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1999b). *Kvinnors brottslighet*. Författare: M. Waldén. Rapport 1999:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). Edlund, M. (2001) Butiksstölder. I: Ulriksson, B. (red.) *Brottsutvecklingen i Sverige 1998–2000*. Rapport 2001:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Butiksstölder – problembild och åtgärder*. Författare: M. Edlund och L. Westfelt. Skrift. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). Ekström, L. (2004) Butiksstölder. I: Domén, L. (red.) (2004) *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006a). *Häleri. Den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden*. Rapport: 2006:6. Författare: L. Källman, L. Korsell. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006b). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Författare: Robert Svensson. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Cameron, M.O. (1964). *The Booster and the Snitch: Department Store Shoplifting*. London: The Free Press of Glencoe.
- Carter, N. (1996). *Functional analysis of stimuli influencing retail theft*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Clarke, R. V. (1999). *Hot products: understanding, anticipating and reducing demand for stolen goods*. London: Home Office.
- Clarke, R. V. (2002). *Shoplifting*. Problem-Oriented Guides for Police Series No. 11. Washington: Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Service.

- Curtis, B. (1998). *Retail security: Controlling loss for profit*. Woburn: Butterworth.
- DiLionardo, R. (1996). Defining and measuring the economic benefit of electronic article surveillance. *Security Journal* 7(1): 3–9.
- DiLionardo, R., Clarke, R. (1996b). Reducing the rewards of shoplifting: An evaluation of ink tags. *Security Journal* 13(4): 19–33.
- Farrington, D. P. (1999). Measuring, explaining and preventing shoplifting: A review of British research. *Security Journal* 12:9–27.
- Hayes, R. (1999). Shop theft: An analysis of Shoplifter Perceptions and Situational Factors. *Security Journal*, 99:7–18.
- von Hofer, H., Tham, H. (2000). *Theft in Sweden: 1831–1998*. Stockholm: Stockholms universitet, kriminologiska institutionen.
- Knutsson, J. (1996). Snattaren – vanlig men okänd. *Apropå* 1996, 4:19–22.
- Langton, L., Hollinger, R.C. (2005) Correlates of Crime Losses in the Retail Industry, *Security Journal* 18 (3): 27–44.
- Mayer, M. (2002). Background Checks in Focus. *HR Magazine*. Vol 47, 1:59–63.
- Moore, R. H. (1983). College Shoplifters. Rebutal of Beck and McIntyre. *Psychological Report*, 53:III–III6.
- Rikspolisstyrelsen (1993). *Projekt angående utvärdering av aktion mot butikstillgrepp*. POB 1993:21. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- sou 2002:44. *Snabbare lagföring 3 – Snatteribrott*. Delbetänkande av Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU). Stockholm: Fritzes.
- sou 1995:146. *Trygghet mot brott – rollfördelning och samverkan*. Slutbetänkande från Trygghetsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- sou 1992:61. *Ett reformerat åklagarväsende*. Slutbetänkande av Åklagarutredningen. Stockholm: Fritzes.
- sou 1982:39. *Stöld i butik. Betänkande av stöldutredningen*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Polisen (2008). Uppgifter från polisens hemsida 2008-09-05: <www.polisen.se/inter/util/nodeid=21434&pageversion=1.jsp?articleid=152643>.
- Svensk Handel (2001). Opublicerat material.

Bilaga

Figur B1. Antal polisanmälda butiksstölder totalt (vänster axel) samt antal butiksstölder per 100 000 i medelbefolkningen respektive per 1 000 arbetsställen (höger axel), åren 1975–2007. Källa: Brå, SCB.

SKADEGÖRELSE

Per Alvant

Sammanfattning

Den *polisanmälda* skadegörelsen har ökat kontinuerligt sedan år 1975. Ökningen, som avser samtliga typer av skadegörelse, har inneburit en fördubbling av antalet anmälda skadegörelsebrott perioden 1975–2007. Enbart mellan åren 2006 och 2007 ökade skadegörelsebrotten med 21 procent, från cirka 150 000 brott till 179 000 brott. Klotter mot kollektivtrafik var den enskilda brottskategori som ökade mest. En stor del av denna ökning går att återfinna i Stockholms län och förklaras till stor del av att Storstockholms lokaltrafik (SL) har skapat en elektronisk databas över sanerat klotter och sedan år 2007 anmäler allt klotter till polisen.

Skadegörelse är ett brott som utmärks av ett stort mörkertal, vilket innebär att det är osäkert att tolka den verkliga brottsutvecklingen utifrån den officiella statistiken. Ökningar och minskningar i statistiken kan orsakas såväl av en ökad anmälningsbenägenhet som av en ökning av den faktiska brottsligheten. Därför är möjligheten att bedöma omfattningen och utvecklingen av skadegörelsebrottsligheten utifrån statistiken över anmälda brott begränsad. Alternativa källor till kriminalstatistiken har ofta ett annat perspektiv eller belyser endast en del av brottsligheten och kan endast i viss mån komplettera bilden av skadegörelsebrottslighetens utveckling.

Bland annat visar Statistiska centralbyråns undersökning av levnadsförhållanden (ULF) den senaste tjugoårsperioden att allmänheten inte *upplever* skadegörelse som ett ökande problem i det egna bostadsområdet. I Brå:s skolundersökningar åren 1995–2005 uppvisas till och med en minskande *delaktighet* i skadegörelse bland ungdomar i nionde klass. Detta behöver dock inte helt tala emot ökningen i kriminalstatistiken. I nämnda undersökningar mäts andelen hushåll och personer, medan statistiken mäter antalet brottstillfällen. Antalsräkningen av skadegörelse är mycket omfattande, vilket betyder att ökningar av brottsfrekvensen inom mindre grupper kan få stort genomslag

i statistiken. Det finns också indikationer på att vissa aktörer i samhället, såväl inom stat och kommuner som privata trafik- och bostadsbolag med flera har anammat en strängare hållning mot skadegörelse och klotter, med en ökad anmälningsbenägenhet som följd. Det torde kunna förklara åtminstone en del av ökningen av de anmälda skadegörelsebrotten under senare år.

Den nya tekniken har också börjat få visst genomslag i domstolarnas bedömning av klotterbrottslighet. I dag kan åklagare och polis binda en och samma person till flera klotterbrott med hjälp av digitala foton, och en person kan bli fälld för grov skadegörelse även mot sitt nekande. Trots mörkertalet ger den polisanmälda skadegörelsebrottsligheten således viktig information om den ärendemängd som rättsväsendet har att hantera.

Inledning

Skadegörelse är ett brott som innehåller många olika typer av gärningar. Här återfinns bland annat klotter och skadegörelse på bilar. Ett spektrum av preventiva åtgärder som sinsemellan är mycket olika har utprovats inom området. Två av de mer omdiskuterade åtgärderna på 2000-talet är försök att minska klotter med så kallade lagliga klotterväggar och att installera övervakningskameror på offentliga platser för att minska biltillgrepp och skadegörelse.

Skadegörelse finns reglerat i brottsbalkens 12 kapitel och rubriceras i tre svårighetsgrader: åverkan, skadegörelse och grov skadegörelse. I brottsstatistiken kategoriseras brotten på ett annat sätt än i lagtexten. När polisen ska redovisa skadegörelsebrotten statistiskt sker det utifrån vilken typ av skadegörelse det handlar om, vem som har drabbats av brottet och vilket föremål som blivit utsatt. I statistiken över anmälda skadegörelsebrott finns brotten rubricerade i följande kategorier:

- *Skadegörelse på motorfordon, inte genom brand.* Skadegörelse på motorfordon innebär oftast krossade bilrutor och strålkastare, tillbucklade tak och dörrar, sönderskurna däck eller repad lack. Sådan skadegörelse som hänger samman med försök till tillgrepp, rubriceras dock inte som skadegörelse.
- *Skadegörelse genom brand (även på motorfordon).* De bränder som anmäls som skadegörelse utgörs av anlagda bränder där egendom har förstörts eller riskerats, dock utan att människor har blivit skadade eller riskerat att skadas. Det kan innebära att någon tänt eld på en papperskorg, en bil eller ett annat föremål.

- *Klotter mot kollektivtrafik.* Med klotter menas all skrift och alla målningar som görs utan tillstånd av den som äger objektet. Sedan 2005 redovisas klotter mot kollektivtrafik som en egen kategori i brottsstatistiken. Det innebär klotter som förekommer på områden som är avsedda för kollektivtrafik. Det kan även innebära klotter i och utanpå tunnelbanevagnar, bussar, busskurer och spår samt klotter i anslutning till kollektivtrafikens område. Stora städer som Stockholm, Göteborg och Malmö med omfattande kollektivtrafiken står för en stor del av dessa anmälningar.
- *Klotter/övrigt klotter.* I denna kategori återfinns klotter som inte sker på områden som klassas som kollektivtrafik, men som sker mot stat, kommun och landsting, privata fastighetsägare och privatpersoner. Det kan innebära klotter på fastigheter, i trappuppgångar, gångtunnlar, på skolgårdar, skåp, broar och fasader. Klotter började redovisas som en egen kategori i brottsstatistiken år 1996. Dessförinnan återfanns det polisanmälda klotter under kategorin »annan skadegörelse«.
- *Skadegörelse mot stat, kommun och landsting (ej klotter).* Här återfinns polisanmäld skadegörelse mot fastigheter och mark som ägs av kommunen, staten eller landstinget i form av skolor, daghem, sjukhus och parker. Det kan exempelvis innebära skadegörelse på glasrutor, lampor, papperskorgar och bänkar. Skadegörelse mot statliga eller kommunala bolag ingår däremot inte i denna kategori.
- *Annan skadegörelse.* I denna kategori ingår den skadegörelse som inte ryms inom de kategorier som redogjorts för ovan. Här återfinns de flesta andra former av skadegörelse som är riktad mot privatpersoners egendom, statliga och kommunala bolag samt butiker, nöjeställen och liknande.

Omfattning och utveckling

Dold brottslighet

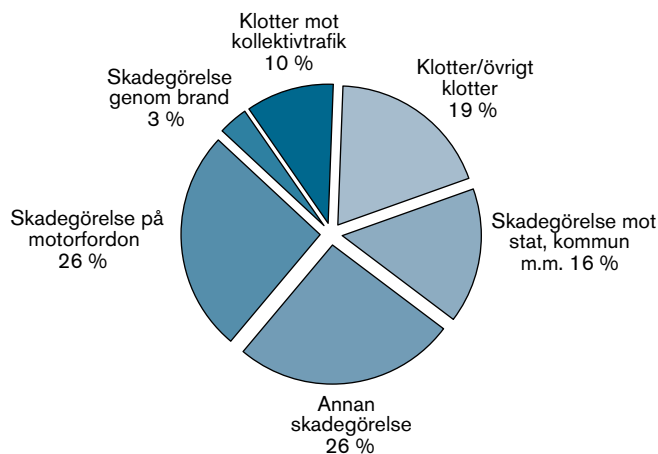
Många skadegörelsebrott anmäls aldrig till polisen, gärningspersonen är ofta okänd och majoriteten av de anmälda brotten klaras aldrig upp. Det innebär att mörkertalet är stort och att en stor del av skadegörelsen inte redovisas i kriminalstatistiken. Möjligheterna att bedöma den faktiska omfattningen och utvecklingen utifrån statistiken över anmälda brott är därför begränsade. Delar av skadegörelsebrottsligheten kan belysas med alternativa källor, som offer- och självdeklarationsundersökningar. En sådan alternativ källa är Brå:s skolundersökning om brott (NSU), som ger en bild av hur stor andel av de unga i 15-årsåldern som begått skadegörelse. En annan källa är Statistiska Centralbyråns (SCB) undersökning av levnadsförhållanden (ULF) som

ger en bild av hur allmänheten uppfattar problemen med skadegörelse i det egna bostadsområdet. De här källorna ger dock inte uppgifter om hur många skadegörelsebrott som begås i samhället, men bidrar var för sig med information om hur man ska tolka skadegörelsens omfattning och utveckling.

När tolkningar om den faktiska brottsligheten trots allt ska göras utifrån den anmälda brottsligheten, finns det några generella förhållanden i anmälningsbenägenheten som behöver beaktas. Ett sådant förhållande är att benägenheten att polisanmäla brott ökar med storleken på den ekonomiska skadan. Är ett föremål försäkrat och skadan överstiger självriskens är sannolikheten för en polisanmälan större än om skadan understiger självriskens. Anmälningsbenägenheten tycks också vara större för skador som riktas mot privatpersoner eller små företag än för skador som gäller statens, kommuners, landstings och stora företags egendom. Det går dock att skönja en ökad benägenhet att anmäla skadegörelse bland några av dessa aktörer. Ett exempel är Storstockholms lokaltrafik, SL, som från och med år 2007 fotograferar och anmäler i princip allt klotter som sker i kollektivtrafiken i Stockholms län. Benägenheten att anmäla kan också påverkas av yttre faktorer. En debatt i media om skadegörelse kan resultera i en ökad uppmärksamhet bland privatpersoner och andra aktörer som i sin tur kan leda till fler polisanmälningar.

Brottsstruktur

År 2007 polisanmäldes cirka 179 000 skadegörelsebrott i Sverige. Det motsvarar omkring 14 procent av den totala polisanmälda brottsligheten. I figur 1 anges antalet anmälda brott mot de olika kategorierna av

Figur 1. Andel polisanmälda skadegörelsebrott efter kategori, år 2007 (N=179 030) procent. Källa: Brå.

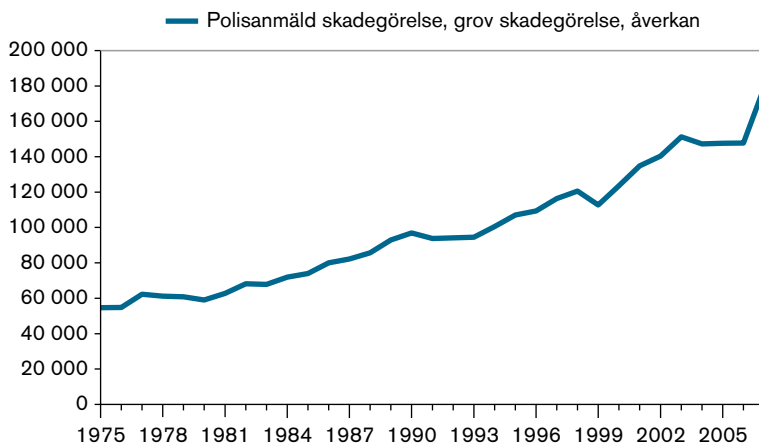
skadegörelse i procent. Siffrorna baseras på samtliga inrapporterade skadegörelsebrott år 2007.

Av figur 1 framgår att skadegörelse på motorfordon och klotterbrott tillsammans utgör drygt hälften (55 procent) av den polisanmälda skadegörelsebrottsligheten. Klotterbrotten utgör sammantaget den största andelen av skadegörelsen med 29 procent. Skadegörelse genom brand står däremot för en mycket liten andel (3 procent) av det totala antalet polisanmälningar. I gruppen »annan skadegörelse«, där en dryg fjärdedel (26 procent) av de polisanmälda brotten ryms, återfinns anmälningar som inte kunnat kategoriseras inom någon av de andra grupperna.

Brottsutvecklingen 1975–2007

I figur 2 visas den långsiktiga utvecklingen av polisanmäld skadegörelse mellan åren 1975 och 2007. Figuren visar att den polisanmälda skadegörelsebrottsligheten har ökat kontinuerligt från cirka 55 800 brott år 1975 till omkring 179 000 brott år 2007. Omräknat i antal polisanmälda brott per 100 000 av medelfolkmängden har antalet skadegörelsebrott mer än fördubblats. Denna ökning är generellt sett större än för många andra brottstyper.

Under 2000-talet har antalet polisanmälda skadegörelsebrott ökat med 45 procent (se tabell 1). År 2000 anmäldes knappt 123 600 brott, vilket kan jämföras med år 2007 då cirka 179 100 brott anmäldes. Ökningen är – som ovan nämnts – en del av en kontinuerlig ökning som pågått sedan 1975 och gäller samtliga skadegörelsekategorier.

Figur 2. Antalet polisanmälda skadegörelsebrott åren 1975–2007. Källa: Brå.

Klotter⁹² är dock den enskilda kategori av skadegörelse som ökat mest under 2000-talet. År 2000 anmäldes cirka 24 800 klotterbrott, vilket kan jämföras med cirka 52 300 anmälda klotterbrott år 2007. Det innebär mer än en fördubbling (ökning med 111 procent) av det anmälda klotteret sett över en åttaårsperiod. Då även den övriga anmälda skadegörelsebrottsligheten har ökat under denna period har andelen klotterbrott legat på en stabil nivå om knappt 30 procent i förhållande till all anmäld skadegörelse.

Mellan år 2006 och år 2007 ökade den polisanmälda brottsligheten i Sverige kraftigt. År 2007 anmäldes nästan 1,3 miljoner brott i Sverige, vilket är 7 procent fler anmälningar än föregående år. Det är den högsta nivå som uppmätts sedan statistiken började föras. En viktig bidragande faktor till uppgången är de anmälda skadegörelsebrotten, som stod för över hälften (61 procent) av den totala ökningen. Studerar man skadegörelsebrotten specifikt framgår att dessa ökade med 21

Tabell 1. Antalet polisanmälda skadegörelsebrott efter typ av brott, åren 2000–2007.

Brottstyp	2000	2002	2004	2006	2007	Procentuell förändring 2000–2007 (%)
SAMTLIGA BROTT	1 214 968	1 234 784	1 248 743	1 224 958	1 306 324	8
12 kap. Skadegörelsebrott	123 560	140 371	147 263	147 708	179 088	45
Skadegörelse, grov skadegörelse, åverkan (1–3)	123 519	140 341	147 222	147 669	179 030	45
På motorfordon (inte genom brand)	41 418	42 494	42 783	41 348	46 212	12
Genom brand (även på motorfordon)	4 406	4 359	4 968	5 673	6 153	40
Klotter mot kollektivtrafik	.	.	.	7 857	18 316	
Klotter/övrigt klotter	24 759	42 904	40 003	29 466	33 945	37
Mot stat, kommun, landsting (ej klotter fr.o.m. 1996)	14 135	14 724	20 354	21 878	28 163	99
Annat skadegörelse (ej klotter fr.o.m. 1996)	38 801	35 860	39 114	41 447	46 241	19

Källa: Brå.

⁹² Kategorin klotter utgörs av en sammanräkning av Klotter mot kollektivtrafik samt Klotter/övrigt klotter.

procent enbart mellan åren 2006 och 2007. Ökningar återfanns inom samtliga kategorier av skadegörelsebrott. Klotterbrotten (40 procent) och skadegörelse mot stat, kommun och landsting (29 procent) står för de största *andelsmässiga* ökningarna. Kategorin klotter mot kollektivtrafik har mer än fördubblats (ökning med 133 procent) på ett år. Det ska dock påpekas att detta brott infördes som egen brottskategori först år 2005, vilket kan förklara en del av den snabba procentuella ökningen. Denna förklaring är dock inte tillräcklig, eftersom man då rimligen borde ha sett en motsvarande minskning av antalet brott i kategorin klotter/övrigt klotter, där klotter mot kollektivtrafik tidigare rapporterades in. Men även denna kategori ökade med 15 procent under år 2007.

För att kunna förklara var i landet de stora ökningarna av klotter mot kollektivtrafik skett och eventuella orsaker till det, behöver man bryta ned statistiken på regional nivå. En genomgång av de anmälda klotterbrotten på länsnivå visar att cirka 15 700 eller 85 procent av samtliga 18 200 inrapporterade klotterbrott mot kollektivtrafik i hela landet år 2007 kunde hänföras till Stockholms län. Den snabba ökningen av inrapporterat klotter kan sannolikt till stor del förklaras med förändrade anmälningsrutiner hos Storstockholms lokaltrafik (SL). Företaget har sedan tidigare infört en så kallad nolltolerans mot klotter i kollektivtrafiken som bland annat innebär att allt klotter ska saneras inom 24 timmar och anmälas till polisen. För att möjliggöra detta byggde SL år 2006 upp en stor databas där allt klotter registreras innan sanering⁹³. SL uppger att de nya rutinerna för att dokumentera klotter, som på allvar trätt i kraft under år 2007, har medfört att en betydligt större del av klotterbrotten i Stockholms kollektivtrafik numera anmäls till polisen (Storstockholms lokaltrafik 2006).

Skadegörelse mot stat, kommun och landsting ökade med 29 procent mellan åren 2006 och 2007, från cirka 22 000 till drygt 28 000 anmälningar. Även här kan sannolikt en ökad anmälningsbenägenhet förklara delar av ökningen. Inom denna kategori återfinns skadegörelse inom kollektivtrafiken, exempelvis uppskurna säten och alla typer av glaskross, som i likhet med klottret registreras och anmäls. Inom denna kategori återfinns även en stor del av den skadegörelse som sker mot bostadsbolag, skolor och kommunala förvaltningar, som även de sannolikt har blivit mer noggranna med att anmäla skadegörelse till polisen.

⁹³ De som sanerar klotter på SL fotograferar samtliga »taggar« (klottersignaturer), målningar och repningar innan de avlägsnas. Dessa digitala foton läggs sedan in i databasen och kvalitetsbedöms. De godkända fallen skickas i elektronisk form vidare till polisens klottergrupp, som tar upp dessa som brottsanmälningar.

Självdeklarationsundersökningar som mäter skadegörelse

Som nämnts tidigare kommer få skadegörelsebrott till polisens kännedom. Den stora ökningen av de polisanmälda skadegörelsebrotten som skett mellan åren 2006 och 2007 avspeglar med stor sannolikhet inte en likartad ökning av den faktiska brottsligheten. En betydande del av ökningen kan säkerligen förklaras av en ökande anmälningsbenägenhet där också ny teknik gör det enklare att anmäla klotterbrott och annan skadegörelse jämfört med början av 2000-talet. För att få en mer nyanserad bild av hur den faktiska brottsutvecklingen kan se ut bör den polisanmälda brottsligheten kompletteras med uppgifter från andra källor, bland annat så kallade offer- och självdeklarationsundersökningar. Denna undersökningsmetod har givetvis också sina problem, till exempel bortfall eller över- och underrapportering av den egna brottsligheten eller utsattheten för brott. Två offer- respektive självdeklarationsundersökningar, som bland annat mäter utvecklingen av skadegörelse över tid, är Statistiska centralbyråns Undersökning om levnadsförhållanden, ULF, och Brå:s Nationella skolundersökning (NSU). Ingen av dessa undersökningar visar att skadegörelsebrotten skulle ha ökat i Sverige de senaste tio åren.

I ULF frågar man om skadegörelse upplevs som vanligt i det egna bostadsområdet. Enligt undersökningen är det inte fler personer i dag som upplever en omfattande skadegörelse än för femton år sedan. År 2005 tyckte närmare 13 procent att skadegörelse var vanligt i det egna bostadsområdet. Det kan jämföras med år 1980–1981 då 15 procent tyckte att skadegörelse var vanligt i bostadsområdet. Siffran har varit förhållandevis konstant över tid (SCB 2004).

I Brå:s skolundersökningar har man sedan 1995 anonymt frågat ungdomar om utsatthet för brott, egen brottslighet och problembeteenden. Generellt visar resultaten från undersökningen att andelen unga som uppger att de begått brott har minskat mellan åren 1995 och 2005 (Brå, 2006). Minskningen gäller främst skadegörelsebrott och stöldbrott. Ser man specifikt till skadegörelsebrotten framkommer bilden att det blir allt mindre vanligt att ungdomar ägnar sig åt denna typ av brottslighet. År 1995 uppgav 53 procent av pojkarna och 38 procent av flickorna att de begått något skadegörelsebrott de senaste tolv månaderna. År 2005 var motsvarande siffra 38 procent för pojkarna och 23 procent för flickorna (Brå 2006). I tolkningen av resultaten bör man dock beakta följande: Även om det generellt är färre ungdomar i dag som uppger att de gjort sig skyldiga till skadegörelse, kan detta vara förenligt med att en liten grupp ungdomar som står för en förhållandevis stor del av skadegörelsen kan ha en fortsatt hög eller till och med ökande brottsfrekvens. Denna grupp kan utebli från eller vara under-representerad i svaren i självdeklarationsundersökningarna.

Offer och gärningspersoner

Offer

Skadegörelse är ett brott som riktar sig mot ett föremål, exempelvis en tunnelbanevagn, ett fordon, en husfasad eller liknande. Skadegörelse skiljer sig därmed från exempelvis misshandel, som är ett brott som riktar sig mer mot en enskild person. Däremot kan enskilda personer eller företag lida stor skada i form av ekonomiska förluster och obehag till följd av skadegörelsebrotten.

Det finns inte några bra och tillförlitliga mått på hur många privatpersoner som utsätts för skadegörelse. I Statistiska centralbyråns undersökningar brukar omkring 25 procent av svenska folket uppge att de blivit utsatta för något stöld- eller skadegörelsebrott i den egna bostaden under de senaste tolv månaderna. Denna andel har varit förhållandevis konstant över tid (SCB 2004). Emellertid går det inte utläsa något om utvecklingen av utsatthet för stöld respektive skadegörelse separat.

Storstockholms lokaltrafik (SL) är en enskild aktör som drabbas hårt av klotter och skadegörelse. Företaget uppger att de årligen avsätter omkring 120 miljoner kronor för att återställa klotter och annan skadegörelse (Storstockholms lokaltrafik 2006), men även flerfamiljshus, skolbyggnader, cykel- och gångtunnlar, elskåp, brofundament och liknande kan drabbas av klotter (Brå 2003).

Gärningspersoner

Det stora mörkertalet i kombination med att mycket få av de anmälda skadegörelsebrotten klaras upp medför att statistiken över misstänkta personer och över lagföringar endast innehåller en liten del av samtliga gärningspersoner. Det innebär också att det utifrån uppgifter i kriminalstatistiken är svårt att uttala sig generellt om ålder och kön bland dem som gör sig skyldiga till skadegörelse.

Skadegörelse och främst klotter brukar räknas som ett utpräglat ungdomsbrott. Denna bild framgår även när man ser till statistiken över misstänkta personer. Andelen misstänkta ungdomar är större för skadegörelse än för många andra brottstyper. Ser man till den totala brottsligheten utgjorde 15–20-åringar cirka 25 procent av samtliga misstänkta personer år 2007. Andelen ungdomar (15–20 år) som misstänks för skadegörelsebrott är högre och har utgjort omkring 40 procent under den senaste tioårsperioden. Under senare delen av 2000-talet har antalet misstänkta ungdomar ökat. År 2007 var 45 procent eller 3 362 personer av dem som misstänktes för skadegörelse i åldern 15–20 år. En del av denna ökning kan dock förklaras av att antalet ungdomar även ökat i befolkningen.

Det är främst män som begår skadegörelsebrott. Av samtliga personer som misstänktes för någon typ av skadegörelse år 2007 var 91 pro-

cent män. Den manliga dominansen är ännu större för klotterbrotten, där 95 procent av de misstänkta år 2007 var män. Enligt kriminalstatistiken är det omkring tio gånger vanligare att en 15-årig pojke misstänks för skadegörelse än en 15-årig flicka. I självdeklarationsundersökningar, som Brå:s skolundersökning, är skillnaderna mellan könen inte lika stora. Enligt uppgifter som ungdomarna själva lämnar är det knappt dubbelt så stor andel pojkar som flickor som uppger att de utfört någon skadegörelse.

Forskning visar att det är svårt att peka ut någon typisk klottrare. Ofta är det en ung man, men där upphör likheterna. Utöver detta är gruppen heterogen och gärningspersonerna kan exempelvis komma från skilda socioekonomiska bakgrunder. Även deras kriminalitet i övrigt kan variera. En del klottrare begår olika klotterrelaterade brott, som att stjäla sprayburkar, utan att vara kriminella i övrigt. Bland klottrarna finns dock även ett antal personer som begår andra och grövre brott, exempelvis misshandel, stöld och narkotikabrott (Johnson 2007, Shannon 2003).

Hanteringen i rättsväsendet

Uppklaring

Skadegörelsebrott är tillsammans med stöldbrott en av de brottskategorier som har den lägsta uppklaringsprocenten. Tittar man på åren 1975–2007 minskar dessutom uppklaringsprocenten över tid. År 1975 klarades 22 procent av den anmälda skadegörelsebrottsligheten upp, medan den totala uppklaringsprocenten år 2007 var 11 procent. Man bör dock tillägga att antalet polisanmälda skadegörelsebrott ökat, vilket gör att det faktiska antalet skadegörelsebrott som klaras upp i dag ändå är fler jämfört med år 1975. Av de totalt cirka 179 000 skadegörelsebrott som anmäldes år 2007 var det drygt 4 procent eller omkring 6 900 brott, som kunde personuppklaras, vilket innebär att man kunde knyta en gärningsperson till brottet.

Lagföringar, brottsrubriceringar och påföljder

Lagtexten om *skadegörelse* skärptes den 1 januari 2004 och det maximala fängelsestraffet höjdes från sex månader till ett år. Är skadegörelsen ringa ska brottet rubriceras som *åverkan*. Straffet för *åverkan* är böter. Är skadegörelsen omfattande ska brottet rubriceras som *grov skadegörelse*. Straffet för grov skadegörelse är fängelse i högst fyra år.

År 2007 redovisades cirka 3 450 lagföringar med skadegörelse som huvudbrott. Skadegörelse av normalgraden var den dominerande brottsrubriceringen och utgjorde 94 procent av det totala antalet lagföringar för skadegörelse år 2007. I två tredjedelar (67 procent) av lagföringarna år 2007 blev huvudpåföljden böter, utdömt av domstol el-

ler utfärdad av åklagare i form av strafföreläggande. Nio procent av de lagförda personerna överlämnades till ungdomsvård och ungdomstjänst, två procent fick skyddstillsyn och cirka en procent fick villkorlig dom. Endast 45 personer, vilket motsvarar två procent av samtliga lagföringar för skadegörelse, dömdes till fängelse samma år. När man läser statistiken om påföljder bör man betänka att många av dem som begår skadegörelsebrott är under 21 år. Det innebär att domstolar tar hänsyn till personernas låga ålder vid påföljdsvalet.

Brottsförebyggande arbete och kriminalpolitik

Skadegörelse är ett brott med stort mörkertal. En del kan sannolikt förklaras med en låg anmälningsbenägenhet hos privatpersoner, fastighetsägare och företag som driver kollektivtrafik. Orsaker kan vara att värdet av skadegörelsen understigit självrisken, att anmälningsrutinerna i många fall varit tidsödande samt att det ofta saknats en gärningsperson som kunnat knytas till brottet. Med ny teknik har dock möjligheterna att anmäla skadegörelse förenklats. Sedan några år tillbaka kan man anmäla brott till polisen via Internet. Digitalkameror och mobiltelefonkameror innebär utökade möjligheter att fotografera skadegörelsen och snabbt sända in dessa bilder till polisen.

Den digitala tekniken har i Västeuropa och i USA medfört att intresset för kameraövervakning som brottsförebyggande metod ökat på 2000-talet. Beräkningar som gjorts i England visar att det finns omkring 4,2 miljoner offentliga kameror landet. I Sverige är kameror på offentliga platser sällsynt, men har installerats exempelvis på Möllvångstorget i Malmö och på Kasernplan i Landskrona. Kollektivtrafikföretag och skolor har också visat stort intresse för kameraövervakning. I Halland pågår ett försök med kameror i bussar som bland annat ska minska stenkastning och annan skadegörelse på bussarna. Studier visar att kameraövervakning kan reducera skadegörelse och annan brottslighet, speciellt om den kombineras med andra brottsförebyggande åtgärder som exempelvis förstärkt belysning (Brå 2007).

Den nya digitala tekniken har på 2000-talet även inneburit att stora samhällsaktörer börjat anmäla skadegörelse i större omfattning än tidigare. Främst är det arbetet mot klotter som intensifierats från och med mitten av 2000-talet. Den vanligaste åtgärden är en restriktiv hållning med egendomsbevakning och snabb sanering av nytillkommet klotter. Man har också inlett försök med så kallade lagliga klotterväggar, där ungdomar får måla graffiti under ordnade former. Lagliga väggar är en kontroversiell metod. Bland annat har det riktats kritik mot att de lagliga väggarna leder till att fler vill klottra, vilket inte är syftet med väggarna. Någon vetenskaplig utvärdering av effekterna av försök med lagliga väggar har ännu inte gjorts i Sverige.

Två internationellt uppmärksammade åtgärdsprogram mot klotter har genomförts i Helsingfors i Finland och i Brügge i Belgien. I Helsingfors har snabb sanering kombinerats med att fler ungdomar har gripits och lagförts av polis och väktarbolag. Ungdomar har också erbjudits medling och reducerade skadestånd om de upphör med klottrandet. Försöket är inte vetenskapligt utvärderat, men ansvariga uppger att nyrekryteringen av klottrare minskat och att saneringskostnaderna i dag är mycket lägre än när projektet började. I Brügge har snabb sanering och gripanden av klottrare kombinerats med att tillmötesgå ungdomar och lagligt erbjuda dem möjligheter att måla graffiti. Projektet vann den brottsförebyggande tävlingen European Crime Prevention Awards, ECPA, år 2001, men är i likhet med projektet i Helsingfors inte vetenskapligt utvärderat (Brå 2005).

Kriminalpolitik

Den uppmärksammade klotterproblematiken har lett till lagskärpningar på 2000-talet. År 2004 höjdes straffet för skadegörelse från fängelse i sex månader till fängelse i ett år. Lagskärpningen ledde även till ändringar i polislagen (§ 19 polislagen). Sedan första januari 2004 har polisen fått utökade befogenheter att visitera personer som misstänks vara på väg att klottra.

I praktiken är det dock vanligare att privata väktarbolag griper klottrare än att polisen gör det. Enligt uppgifter från polisen i Stockholms län gjordes omkring 1 000 gripanden för klotter i länet år 2006. SL:s egendomsbevakning som sköts av privata väktarbolag uppges ha stått för omkring hälften av dessa. Resterande gripanden uppges andra väktarbolag och polisen ha gjort.

Även i synen på bevisningen av klotter i domstolar går det att skönja en viss förändring under 2000-talet. Åklagarmyndigheten har i en promemoria år 2005 kommenterat ett antal domar som ska ge vägledning för hur man ska se på den straffrättsliga bedömningen av klotter. Av avgörande betydelse för om klottret ska rubriceras som grov skadegörelse är bland annat om »den varit omfattande, organiserad, systematisk och planlagd« eller om »den har fått negativa konsekvenser för samfärdseln t.ex. då tåg och spårvagnar måste tas ur bruk för sanering och reparationsarbeten« (Åklagarmyndigheten 2005).

Åklagare och polis har utformat en ny metod för att få till fler fällande domar för klotterbrott. En grund för denna bevisning är att digitala foton på klottersignaturer, så kallade taggar, sparas i databaser. Strategin går ut på att försöka knyta den person som blir gripen för målande av en tagg till andra fotograferade taggar i databasen. Som klotter räknas även så kallad scratching, där en signatur repas in i en ruta eller annat föremål med ett vasst verktyg. Statens kriminaltekniska laboratorium har också granskat flera fall av digitala foton av klotter för att

om möjligt försöka fastställa hur stor sannolikheten är att klotter har utförts av en och samma person. I dag finns tekniska möjligheter att visa färgbilder på klotter i många rättsalar.

De elektroniska möjligheterna att anmäla skadegörelse har med stor sannolikhet påverkat anmälningsbenägenheten. År 2007 polis-anmälades omkring 52 000 klotterbrott i Sverige. Polisen räknar med att skadegörelseanmälningarna kommer att öka ytterligare inom de närmaste åren till följd av det stora intresset för nya sanerings- och anmälningsrutiner bland bostadsbolag, statliga företag och kollektivtrafikföretag. Det ökande intresset för att anmäla skadegörelse kommer sannolikt att minska mörkertalet för skadegörelsebrott.

Referenser

- Barnombudsmannen (2007). *Vem kan man lita på? Barn och unga berättar om brott*. Barnombudsmannen rapporterar, BR 2007:02. Stockholm.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *Klotter. En inventering av klotterförebyggande åtgärder*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Klotterförebyggande åtgärder. En idéskrift om att tänka parallellt*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Kameraövervakning och brottsprevention. En systematisk genomgång*. Rapport 2007:29. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Johnson, M. (2007). Graffiti – individ, kultur, samhälle. I: Estrada och Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Proposition 2002/02:138. *Åtgärder mot klotter och annan skadegörelse*.
- Shannon, D. (2003). *Swedish Graffiti a Criminological Perspective*. Stockholm: Institutionen för kriminologi, Stockholms universitet.
- Statistiska centralbyrån (SCB 2004) *Offrer för vålds- och egendomsbrott 1978–2002*. Rapport 104. Stockholm: Statistiska centralbyrån. Mer aktuella data om Undersökningen av levnadsförhållanden, ULF, finns också på <www.scb.se>.
- Storstockholms lokaltrafik (2006) *Årsberättelse 2006*, AB Storstockholms lokaltrafik, organisationsnummer 55 60 13-0683.
- Åklagarmyndigheten (2005). *Vägledning för den straffrättsliga bedömningen av klotter*. RättsPM 2005:9. Utvecklingscentrum Malmö. www.aklagare.se.

Drogbrott

NARKOTIKABROTT

Ulf Guttormsson

Sammanfattning

Under år 2007 anmäldes närmare 72 000 narkotikabrott. Narkotikabrott är ett så kallat spanings- och ingripande brott, vilket innebär att omfattningen av den *anmälda* brottsligheten främst är beroende av myndighetsprioriteringar. Den *faktiska* brottsligheten är därmed också avsevärt större än den registrerade.

Utvecklingen av antalet anmälningar mot narkotikalagstiftningen kan i princip beskrivas som linjärt ökande mellan åren 1975–2007. Under 2000-talet har de anmälda fallen om narkotikabrott dock ökat i högre takt än tidigare, med mer en fördubbling av de anmälda fallen mellan åren 2000–2007. Det är framför allt kategorin eget bruk som står för de senare årens ökning av anmälda narkotikabrott. Enbart eget bruk utgjorde grund för 59 procent av alla anmälningar år 2007. Såväl den lång- som kortsiktiga ökningen kan delvis förklaras av ändringar i lagstiftningen och tillämpningen av denna medan förändringar i myndigheters resurser och prioriteringar främst tycks ha påverkat uppgången under 2000-talet.

Det kan inte hållas för sannolikt att narkotikamissbruket har ökat på samma vis som anmälningsstatistiken under 2000-talet. Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning (CAN) skolundersökningar av narkotikaanvändningen bland elever i årskurs 9 visar i motsats till anmälningsstatistiken på minskningar i andelen ungdomar som uppger att de provat narkotika under 2000-talet. Även skattningar av det tunga missbrukets utveckling under 2000-talet, baserat på analyser av olika narkotikarelaterade indikatorer, pekar på en viss nedgång av det allvarligaste narkotikamissbruket under senare år och beskriver därmed en annan utveckling än anmälningsstatistiken.

År 2007 misstänktes 21 220 personer för brott mot narkotikastrafflagen. Åttiofem procent av de misstänkta var män och omkring en femtedel var tjugo år eller yngre. Bland de personer som misstänks för brott mot narkotikastrafflagen ökade andelen yngre misstänkta under 1990-talet, vilket är i linje med vad som framkommit av kartläggningen av det tunga missbruket.

Inledning

Sedan 1960-talets slut har narkotikamissbruket betraktats som ett allvarligt samhällsproblem i Sverige. Som en följd av detta har lagstiftningen successivt skärpts samtidigt som allt större resurser avsatts inom rättsväsendet för narkotikabekämpning. Att området sedan länge är prioriterat illustreras exempelvis av att SCB redan år 1975 började särredovisa narkotikalagföringar, vilket Brå sedan fortsatt med efter övertagandet av statistikansvaret år 1994.

Som påpekats i många sammanhang är narkotikabrott främst ett spaningsbrott. Det är sällan allmänhet, brottsoffer, vittnen eller liknande står för anmälningarna, utan omfattningen av den *anmälda* brottsligheten är beroende av myndighetsprioriteringar. Den *faktiska* brottsligheten är därmed också avsevärt större än den registrerade. För att kunna avgöra i vilken utsträckning kriminalstatistiken speglar narkotikabrottslighetens verkliga struktur och utveckling måste man i huvudsak förhålla sig till två faktorer: förändringar i lagstiftningen och tillämpning av denna samt förändringar i myndigheters resurser och prioriteringar för narkotikabekämpning. Att kriminalstatistiken är en svag indikator på missbruksutvecklingen står dock helt klart. För att kunna dra slutsatser om narkotikamissbrukets omfattning och utveckling måste man i stället använda andra källor och indikatorer.

Dagens narkotikastrafflag (1968:64) trädde i kraft år 1968 och kom då att ersätta den tidigare narkotikaförordningen (1962:704). Narkotikastrafflagen reglerar innehav, överlåtelse och framställning av narkotika, samt sedan år 1988 även konsumtion av narkotika och innehåller tre huvudbrott: normalbrott, ringa narkotikabrott och grovt narkotikabrott. Med överlåtelse avses det som i dagligt tal kallas langning. Vid innehavsbrott har narkotikan bedömts vara för egen konsumtion och inte för vidareförsäljning, oftast rör det sig då om små mängder narkotika. Svårhetsgraden avgörs bland annat med ledning av mängd och typ av narkotika, och i princip är det bara gärningarna eget bruk och innehav som kan betraktas som ringa narkotikabrott. Smuggling av narkotika faller under lagen om straff för smuggling (2000:1225). Även smugglingsbrott behandlas i det följande.

Vilka preparat som i sin tur är att betrakta som narkotika avgörs av regeringen och kungörs bland annat i Läkemedelsverkets föreskrifter (LVFS) om förteckningar över vad som klassas som narkotika. Antalet narkotikaklassade preparat utökas kontinuerligt och därmed utvidgas gradvis vad som är att betrakta som narkotikabrott.

Några exempel på förändringar som historiskt sett har påverkat rättsväsendets insatser mot narkotikabrottsligheten är bland annat en skärpning av praxis för åtalsunderlåtelse år 1980 i syfte att i större utsträckning komma åt detaljhandeln, liksom påföljande höjningar av straffsätserna under åren 1981 och 1985 samt inte minst kriminaliseringen av bruk av narkotika år 1988 med den därpå följande utökningen av straffskalan för ringa brott från böter till sex månaders fängelse år 1993. Höjningen av maximistraffet gjordes i syfte att ge polisen rätt att ta blod- eller urinprov vid misstanke om narkotikakonsumtion.

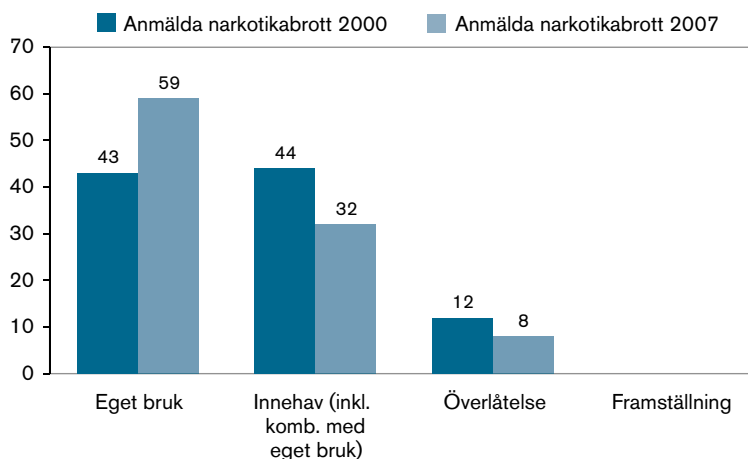
Det finns flera aspekter på vad som kan betraktas som narkotikabrott, utöver de mest typiska brotten som nämnts ovan. Under 1999 ändrades exempelvis lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott när nollgräns för narkotika infördes i vägtrafiken (med undantag av narkotikaklassade läkemedel som används enligt läkares ordination). Mellan åren 2000 och 2007 ökade antalet anmälda drograttfylleribrott från cirka 300 till drygt 11 000. Denna brottstyp berörs inte här utan behandlas under avsnittet om rattfylleri. Att personer med ett tungt narkotikamissbruk ofta begår andra typer av brott utöver de som rör själva narkotikahandlingen är väl känt, inte minst gäller det olika egendomsbrott i syfte att försörja missbruket. Denna typ av narkotikarelaterad brottslighet behandlas inte heller i detta kapitel, utan i det följande redovisas endast brott mot narkotika- och smugningslagen.

Utvecklingen av den anmälda narkotikabrottsligheten

Under 2000-talet har antalet anmälda brott mot narkotikastrafflagen mer än fördubblats. Under år 2007 anmäldes närmare 72 000 narkotikabrott, jämfört med cirka 45 000 under 2004 och drygt 32 000 under år 2000. Det motsvarar en ökning från 448 anmälda brott per 100 000 invånare år 2000 till 941 anmälda brott per 100 000 invånare år 2007.⁹⁴ Uppgången från år 2000 är i stort sett linjär och eftersom antalet brottsanmälningar totalt sett har varit relativt oförändrat under denna period har narkotikabrottens andel av samtliga anmälda brott ökat från närmare 3 till drygt 5 procent.

I anmälningsstatistiken delas brotten upp i framställning, överlättelse, innehav, eget bruk samt till och med år 2006 kombinationen

⁹⁴ Avseende medelbefolkningen i åldern 15 år och äldre.

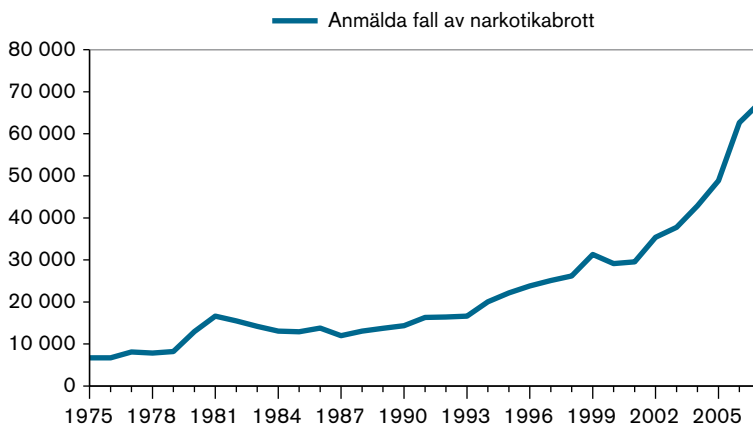
Figur 1. Polisanmälda brott mot narkotikastrafflagen efter typ av gärning, år 2000 och 2007. Procent. Källa: Brå, registret över anmälda brott.

innehav och eget bruk⁹⁵. Enbart eget bruk utgjorde grund för 59 procent av alla anmälningar år 2007 och innehav (inkluderat kombinationskategorin med bruk) var grund för 32 procent. Överlåtelsebrotten svarade för 8 procent av de anmälda brotten, medan framställning bidrog med en knapp procent. Av figur 1 framgår att det framför allt är kategorin eget bruk som står för de senare årens ökning av anmälda narkotikabrott.

Antalet anmälda brott mot smugglingslagen som avsåg narkotika uppgick till knappt 1 400 år 2007, vilket motsvarar 18 anmälda brott per 100 000 invånare i medelbefolkningen. Jämfört med anmälda narkotikabrott mot narkotikastrafflagen uppgår således smugglingsbrotten endast till någon enstaka procent av dessa. Antalet anmälda smugglingsbrott har varit i denna storleksordning sedan år 2004. Föregående år uppvisar statistiken en viss oregelbundenhet som delvis torde vara av teknisk natur. Inga andra källor, som till exempel polisens BAR-register⁹⁶, pekar på så stora svängningar i den upptäckta narkotikasmugglingen.

⁹⁵ En förändring i instruktionen för hur anmälda narkotikabrott ska kodas infördes under 2006. Ändringen innebar att kombinationskategorin »innehav och eget bruk« upphörde som egen kod. Brotten enligt kategorin som dessförinnan registrerades som ett brott på anmälan, registreras numera som två brott, »eget bruk« respektive »innehav«.

⁹⁶ Polisens och Tullens gemensamma beslags- och analysregister (BAR) innehåller bland annat uppgifter om antal och mängder beslag av narkotika och dopningsmedel med mera, samt analysuppgifter om sammansättning och renhet i beslagtagna narkotikapreparat från Statens kriminaltekniska laboratorium (SKL).

Figur 2. Antal anmälningar (fall) mot narkotikastrafflagen, åren 1975–2007. Källa: Brå, registret över anmälda brott.

I figur 2 ges en bild av utvecklingen av antalet anmälningar mot narkotikastrafflagen från år 1975 och framåt. Att studera ett längre tidsperspektiv är inte enbart intressant i sig, utan underlättar även jämförelser med andra indikatorer. I figuren presenteras, till skillnad mot det föregående, antalet anmälda fall och inte antalet anmälda brott eftersom det förra måttet befunnits spegla trenderna mer korrekt.⁹⁷

Med undantag av den tillfälliga uppgången i 1980-talets början, som förklaras av den praxisändring som beskrevs i inledningen, kan utvecklingen på det stora hela beskrivas som linjärt ökande mellan år 1975 och millennieskiftet. Under 2000-talet har narkotikabrottsanmälningarna fortsatt att öka, men i än högre takt än tidigare. Av figur 2 framgår att det under perioden har skett en näst intill tiofaldig ökning av antalet anmälda narkotikabrottsfall.

⁹⁷ Ett fall narkotikabrott avser en anmälan med minst ett narkotikabrott. Ett och samma fall kan således omfatta flera brott. Tidigare accepterades i betydligt större utsträckning att flera händelser, till exempel ett antal innehav som erkändes vid ett och samma tillfälle, kom att inkluderas i statistiken som ett visst antal separata brott. I dag är kraven på vad som ska räknas som brott i anmälningsstatistiken större, bland annat vad gäller precisering av brottstillfälle men även beträffande andra omständigheter. Som en konsekvens av detta ligger sedan millennieskiftet kvoten mellan brott och fall runt 1,1 medan den under periodens början snarare var tre brott per fall. Detta betyder att serien överanmälda brott till innehåll inte är fullt jämförbar under perioden 1975–2007. Jämför man anmälningsstatistiken med uppgifter om misstänkta respektive lagförda finner man att antalet anmälda fall bättre beskriver den historiska utvecklingen än vad antalet anmälda brott gör. Sedan millennieskiftet är skillnaden mellan antalet anmälda fall och brott liten och tämligen konstant.

Inledningsvis nämndes att det sedan 1970-talet har tillkommit nya lagar och att ytterligare droger narkotikaklassats. Det är högst sannolikt att utvidgningen av vad som är att betrakta som narkotikabrott har bidragit till uppgången som figur 2 beskriver. Ett ytterligare skäl till ökningen torde vara att området prioriterats alltmer av rättsväsendet. Att så är fallet framgår bland annat av Rikspolisstyrelsens redovisningar av antalet årsarbetskrafter som ägnats narkotikaarbetet inom polisverksamheten. Enligt dessa ökade antalet förbrukade årsarbetskrafter från cirka 900 i början av 2000-talet till drygt 1 300 år 2007.⁹⁸ Det har bland annat i Brå-rapport 2003:12 konstaterats att uppgifterna om polisens arbetsinsatser till följd av statistikomläggningar inte är helt jämförbara över tid. Likafullt kan det konstateras att en ökning ägt rum under 2000-talet, liksom att dagens nivå oavsett jämförelseproblematiken är väsentligt högre jämfört med de cirka 200 årsarbetskrafter som redovisades år 1975. Att en sådan intensifiering av insatserna inte skulle avspeglas i kriminalstatistiken är mycket osannolikt.

Sammanfattningsvis har antalet anmälda narkotikabrott ökat både i ett kortare och i ett längre tidsperspektiv. Det är främst de ringa brotten (bruksbrotten) som står för den tämligen kraftiga ökningen under 2000-talet. Att skärpningar av lagstiftningen samt resursökningar bidragit till uppgången står utom alla tvivel.

Regional fördelning av anmälda narkotikabrott

Drygt 41 000 av de anmälda narkotikabrotten, eller 58 procent, härrörde från något av de tre storstads länen år 2007. Detta innebär en knapp överrepresentation för storstads länen i narkotikabrottsligheten eftersom 51 procent av befolkningen är bosatt i någon av dessa regioner. Att storstäderna är något överrepresenterade stämmer överens med andra indikatorer på narkotikakonsumtionens utbredning, som till exempel självdeklarationsstudier eller slutenvårdsstatistik, enligt vilka överrepresentationen normalt är ännu större.

Det högsta antalet brott, 18 639 stycken, anmäldes år 2007 i Stockholms län. Om man relaterar anmälningarna till folkmängden kommer Stockholm dock först på tredje plats med 964 anmälda brott per 100 000 invånare. Flest narkotikabrott per capita hade Örebro (1 021) följt av Västmanlands län (984). I hela landet anmäldes totalt 782 nar-

⁹⁸ Tidsredovisningen, som bygger på inrapporterade arbetade timmar omräknade till årsarbetskrafter, tar inte hänsyn till i vilken grad narkotikaarbetet utförts av specialutbildade narkotikapoliser, ej heller om den ökade tidsåtgången exempelvis påverkats av alltmer omständliga rapporteringsrutiner. En utredning vid Polishögskolan fann att under 2006 arbetade närmare 800 poliser med narkotika åtminstone 40 procent av sin arbetstid, varav ca en fjärdedel uteslutande ägnade sig åt narkotika. Studien visade även att mycket av den tid polisen ägnar narkotikaärenden produceras inom ingripande verksamheten (Holgersson 2007).

kotikabrott per 100 000 invånare och särskilt få var anmälningarna i Jönköpings län (362 brott per capita).

Sverige är i huvudsak en avsättningsmarknad för narkotika, vilket innebär att i stort sett all narkotika som konsumeras i Sverige är producerad utomlands och insmugglad i landet. Att narkotikan ofta smugglas in i landet söder ifrån är påtagligt, inte minst i statistiken över anmälda narkotikasmugglingsbrott: år 2007 härrörde 49 procent av dessa enbart från Skåne län. Stockholms län stod också för en relativt stor andel (42 procent) och tillsammans svarade de tre storstads-länen för 94 procent av smugglingsanmälningarna. Även relaterat till invånarantalet låg Skåne och Stockholm högst (med 42 respektive 17 anmälda brott per 100 000 invånare) samtidigt som Norrbottens län kom på tredje plats med 8 smugglingsbrott per 100 000 invånare.

Missbruksutvecklingen enligt alternativa indikatorer

Som nämnts ovan är den registrerade narkotikabrottsligheten i hög grad beroende av myndigheters insatser och prioriteringar. För att få en mer komplett illustration av den faktiska narkotikabrottsligheten är det därför viktigt att ställa denna bild mot andra tillgängliga indikatorer. En sådan källa är Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) skolundersökningar i årskurs 9. Från denna är det känt att (15–16-åriga) ungdomar i allt mindre grad rapporterat att de prövat narkotika någon gång under 2000-talet.⁹⁹ Nedgången följer på en kraftig ökning under 1990-talet, vilken i sin tur avlöste en nedgång som inleddes runt år 1980 (CAN 2008). Det kan konstateras att utvecklingen för anmälda brott under 2000-talet således är den motsatta för andelen ungdomar som uppger att de prövat narkotika.

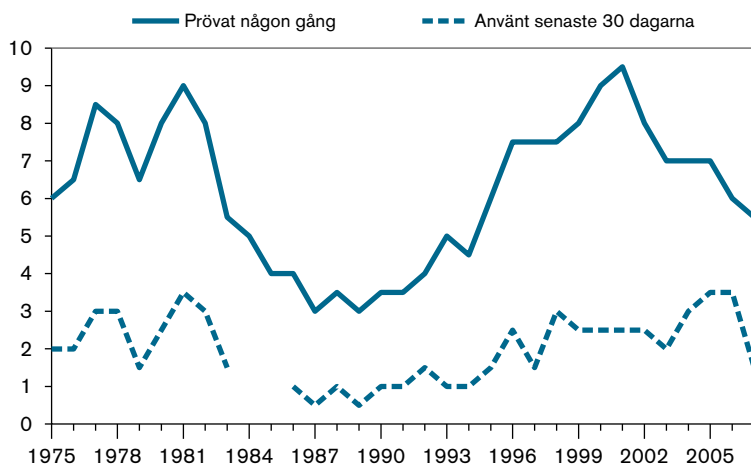
Givet upptäcktsrisken är det rimligt att anta att den mer regelbundna användningen av narkotika torde sätta större avtryck i brottsstatistiken framför den mer experimentella. Bortsett från det låga värdet 2007 har andelen skolelever som *använt narkotika senaste 30 dagarna* legat på en förhållandevis hög nivå under hela 2000-talet och uppvisar därmed en bättre överensstämmelse med utvecklingsriktningen för anmälda brott. I den mån data finns tillgänglig för äldre ungdomar eller unga vuxna visar de på likartade tendenser. Utvecklingen av narkotikaanvändningen hos befolkningen i stort är dessvärre sämre belyst än bland yngre ungdomar (CAN 2008).¹⁰⁰

⁹⁹ Samma tendens visas även i Brå:s nationella skolundersökningar (Brå, 2006).

¹⁰⁰ Den mest aktuella studien är den nystartade årliga hälsoenkäten från Statens folkhälsoinstitut och denna visar att någon procent bland svenska 16–84-åringar åren 2004–2007 svarat att de använt cannabis under senaste månaden, vilket motsvarar runt 75 000 personer i åldersintervallet. Månadsaktuell konsumtion var i särklass vanligast bland yngre män.

Sannolikt är det dock storkonsumenterna av narkotika som genererar merparten av brottsanmälningarna, snarare än ungdomar eller vuxna som mer tillfälligt och under mer socialt kontrollerade former använder narkotika. Det beror dels på att storkonsumenterna regelbundet konsumerar, innehar samt i vissa fall även överlåter narkotika, dels på att de torde löpa större upptäcktsrisk eftersom de många gånger utövar annan kriminalitet och ofta redan är kända av polisen sedan tidigare. Storkonsumenter av narkotika nås endast i mycket ringa grad av frågeundersökningar, varför andra metoder måste användas för att belysa missbruksutvecklingen inom denna grupp.

År 1979 genomfördes en omfattande kartläggning av det »tunga narkotikamissbruket«. Den följdes upp åren 1992 och 1998 (Olsson m.fl. 2001). Kartläggningarna visade att antalet personer med ett tungt narkotikamissbruk ökade mellan från 19 000 år 1992 till 26 000 år 1998 (figur 4). Några efterföljande undersökningar av samma typ har inte genomförts men i gengäld finns en uppskattning som baseras på bearbetningar av slutenvårdsstatistik (för en närmare beskrivning se del 1 och kapitlet *Brottslighetens kunskapskällor*), som utgör den bästa tillgängliga källan för att beskriva den senare utvecklingen av tungt missbruk. Enligt denna beräkning fortsatte uppgången fram till och med år 2001, då antalet tunga missbrukare uppskattades till 28 000. Därefter har antalet personer med tungt missbruk sjunkit något och enligt den senast tillgängliga uppgiften från år 2004 uppskattades antalet personer med tungt missbruk åter vara av samma storleksordning som år 1998 (Socialstyrelsen 2006). Denna källa pekar alltså på en liten ned-

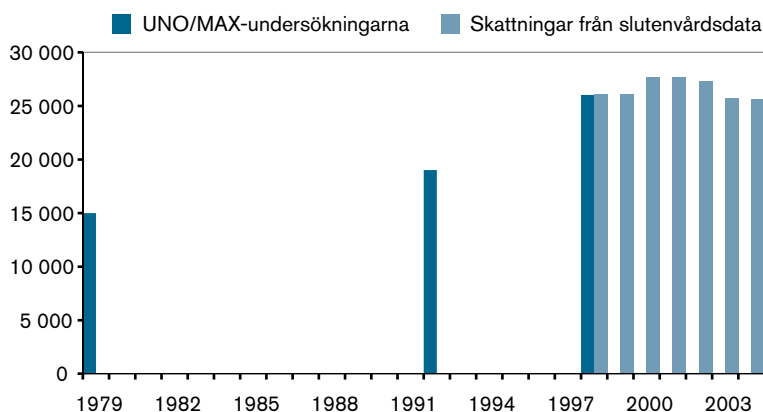

Figur 3. Andelen elever i årskurs 9 som har uppgett att de någon gång prövat narkotika respektive använt narkotika de senaste 30 dagarna, åren 1975–2006. Procent
Källa: CAN.

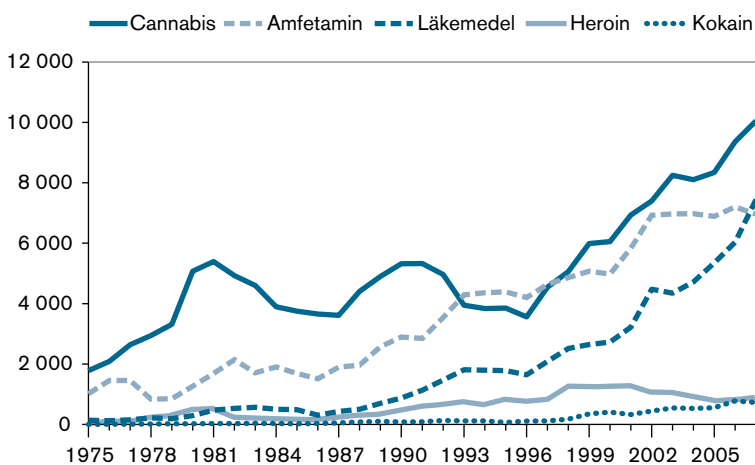
gång av det allvarligaste narkotikamissbruket under 2000-talet och beskriver därmed en annan utveckling än anmälningsstatistiken.

Ytterligare en central indikator som indikerar en nedgång i narkotikakonsumtionen under 2000-talet är den narkotikarelaterade dödligheten. Enligt Socialstyrelsens redovisningar av dödsorsaksstatistiken ökade antalet narkotikarelaterade dödsfall kontinuerligt mellan 1975 och 2001, från 35 till 403 fall. Därefter har en nedgång skett och år 2006 uppgick dödsfallen till 310 stycken (CAN 2008). Nedgången kan förvisso delvis förklaras av att den grupp som uppvisar högst dödlighet, opiatmissbrukarna, fått tillgång till en utökad så kallad substitutionsbehandling med läkemedlen metadon och Subutex (buprenorfin). Under år 2007 uppskattades att närmare 3 000 personer fick substitutionsbehandling med sådana medel (Mobilisering mot narkotika 2007). Oaktat detta kan det ändå konstateras att såväl självdeklarerade uppgifter bland unga och vuxna, som uppskattningar av antalet personer med problematiskt missbruk och den med detta förknippade narkotikadödligheten inte uppvisar några direkta uppgångar under 2000-talet. Beroende på var man lägger fokus framträder tvärtom bilden av en stagnation eller rent av en något förbättrad situation.

Sammantaget måste det fastslås att bilden av narkotikamissbrukets utveckling skiljer sig avsevärt från den kraftiga ökningen som den anmälda narkotikabrottsligheten uppvisar under 2000-talet. Att den faktiska narkotikabrottsligheten skulle ha ökat i den mån som anmälningsstatistiken ger intryck av är därmed inte troligt. Frågan är i stället om den faktiska narkotikabrottsligheten över huvud taget ökat i om-

Figur 4. Skattningar av antal personer med ett tungt narkotikamissbruk, åren 1979–1998 respektive 1998–2004.

Figur 5. Antal beslag (av tull och polis) av cannabis, amfetamin, läkemedel, heroin och kokain, åren 1975–2006. Källa: RPS.

fattning sedan år 2004, trots den kraftiga uppgången av anmälningarna. En förklaring till diskrepansen är, som redan nämnts, att alltmer polisresurser ägnats narkotikaområdet, varvid fler narkotikabrott upptäcks och rapporteras och att resurserna i stor grad lagts på att rapportera eget bruk. Det begås sannolikt miljontals bruksbrott årligen och även om anmälningarna ökat är det således fortfarande endast en bråkdel av brotten som återfinns i brottsstatistiken. Därmed är också utrymmet för ytterligare ökningar i statistiken mycket stort¹⁰¹.

Narkotikamarknaden

För att få en uppfattning om vilka preparat som förekommer på marknaden och hur detta förändrats över tid kan Rikspolisstyrelsens beslags- och analysregister (BAR) användas. I figur 5 visas polisens och tullens samlade beslagsantal av cannabis, amfetamin, läkemedel¹⁰², heroin och kokain. Dessa är de fem mest frekvent konfiskerade preparat-

¹⁰¹ Att det skett en satsning på att beivra bruksbrotten märks inte minst i ökningen av de urin- och blodprov som vid misstanke om konsumtion sänds till Rättsmedicinalverket för analys. Dessa ärenden uppgick till ca 6 400 år 1994 (första halvåret med lagstiftningen) och till närmare 28 000 under 2006. Holgersson (2007) konstaterar att etablerade missbrukare ofta återkommer i kroppsbesiktningarna och på tre undersökta orter 2006 stod de 15 procent oftast förekommande individerna för runt 40 procent av kroppsbesiktningarna.

¹⁰² Med läkemedel avses i sammanhanget narkotikaklassade läkemedel avsedda för icke-medicinskt bruk, främst sömnmedel eller lugnande medel men också vissa typer av smärtstillande medel.

typerna, och som framgår har beslagen ökat mer eller mindre kontinuerligt, utom för heroin som uppvisar en nedgång under de närmast föregående åren. Cannabis och läkemedel är de droger som ökat mest de allra senaste åren. Att döma av beslagen förekommer cannabis och amfetamin betydligt oftare än kokain och heroin. Totalt sett har antalet narkotikabeslag niodubblats mellan 1975 och 2007, i likhet med utvecklingen för anmälningsstatistiken.

Även av narkotikalagföringsstatistiken framgår att cannabis respektive amfetamin är de klart vanligast förekommande drogerna. Därefter följer narkotikaklassade läkemedel och sedan heroin respektive kokain. I cirka en tredjedel av lagföringarna 2006 förekom flera narkotika-preparat. Denna andel har ökat från ca 20 procent under 1990-talets första hälft, vilket kan vara en indikation på att blandmissbruk blivit allt vanligare. Den största relativa ökningen för något enskilt preparat i lagföringarna återfinns för kokain som i absoluta tal förekommer sju gånger så ofta i dag jämfört med för tio år sedan.

Från och med år 1988 finns information från polisen om narkotika-priser i detaljistled (gatupriser) för cannabis, amfetamin, kokain och heroin. För att möjliggöra jämförelser över tid justeras uppgifterna enligt SCB:s konsumentprisindex (Fender och Guttormsson 2007). Priserna för dessa preparat har grovt sett halverats under perioden. Den stora nedgången skedde under 1990-talet medan priserna varit oförändrat låga under de senaste åren. Det kan konstateras att den svenska prisutvecklingen följer den internationella tämligen väl (jfr UNODC 2008).

Parallellt med rättsväsendets ökade insatser mot narkotika och åtföljande beslagsökningar, sjönk således priserna på marknaden under 1990-talet för att därefter stabiliseras på en låg nivå under 2000-talet. Eftersom konsumtionen ökade under 1990-talet kan inte prisnedgången ses som ett resultat av en vikande efterfrågan. Tvärtom ligger det nära till hands att tolka den tillgängliga informationen som en ökning av narkotikatillgängligheten i Sverige, åtminstone under 1990-talet, och då inte enbart i ekonomiska utan även i fysiska termer. Den oförändrade låga prinsnivån under senare år indikerar en oförändrad tillgång.

Misstänkta för narkotikabrott

Vid beskrivningar av andra typer av brottslighet talar man ofta i termer av offer och gärningspersoner. Den typiska narkotikabrottslingen är någon som själv använder narkotika, och narkotikabrotten betecknas normalt som offerlösa. Det kan nämnas i sammanhanget att såväl anhöriga som samhället i stort i ett vidare offerperspektiv är indirekta offer för narkotikamissbrukets följdverkningar.

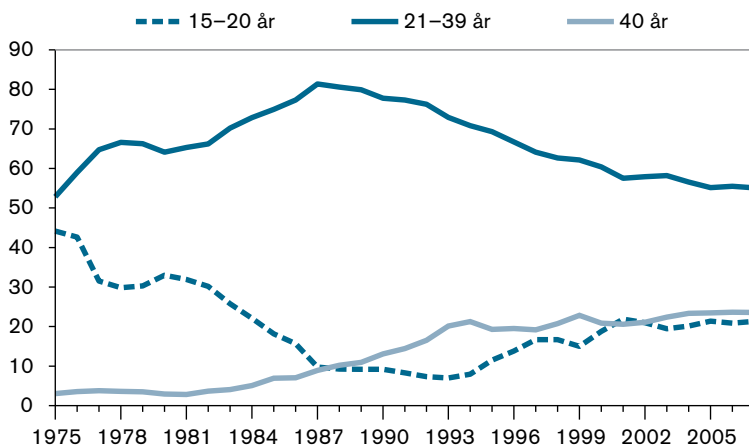
År 2007 misstänktes 21 220 personer för brott mot narkotikastrafflagen. Jämfört med år 2004 är detta en uppgång med 29 procent och

således en mindre kraftig ökning än anmälningarna som ökade med 48 procent under samma period. Utifrån statistiken över misstänkta personer kan vissa enklare demografiska beskrivningar göras.

Under 2007 uppgick andelen narkotikabrottsmisstänkta kvinnor till 15 procent, att jämföra med 20 procent för samtliga brott. Proportionen narkotikabrottsmisstänkta kvinnor har praktiskt taget varit oförändrad ända sedan år 1986, då könsfördelningen började redovisas i statistiken över misstänkta (betraktar man lagföringar för narkotikabrott finner man att könsfördelningen varit densamma alltsedan 1970-talets mitt).

I de tidigare omnämnda kartläggningarna av det »tunga missbruket« från åren 1979, 1992 och 1998 låg andelen kvinnor runt 23 procent (Olsson m.fl. 2001). Kvinnornas andel av de narkotikarelaterade dödsfallen är av en likartad storleksordning, medan andelen kvinnor vårdade för narkotikamissbruk snarare ligger runt en tredjedel (CAN 2008). Att kvinnliga narkotikamissbrukare är underrepresenterade i kriminalstatistiken kan bero på att de i mindre omfattning ägnar sig åt andra kriminella aktiviteter och därmed generellt sett har en lägre upptäcktsrisk än män.

Under år 2007 var 21 procent av de misstänkta personerna tjugo år eller yngre, 55 procent var mellan 21 och 39 år och närmare en fjärdedel var 40 år eller däröver. Denna fördelning är i princip densamma under perioden 2004–2007. Studerar man ålderssammansättningen av misstänkta för narkotikabrott i ett längre tidsperspektiv framkommer dock tydliga variationer. Helt uppenbart ökade andelen yngre misstänkta under 1990-talet, vilket är i linje med vad som framkommit av

Figur 6. Andelen misstänkta personer för brott mot narkotikastrafflagen fördelat på åldersgrupper, åren 1975–2007. Procent. Källa: Brå.

självdeklarationsstudier och kartläggningar av det tunga missbruket (se figur 6).

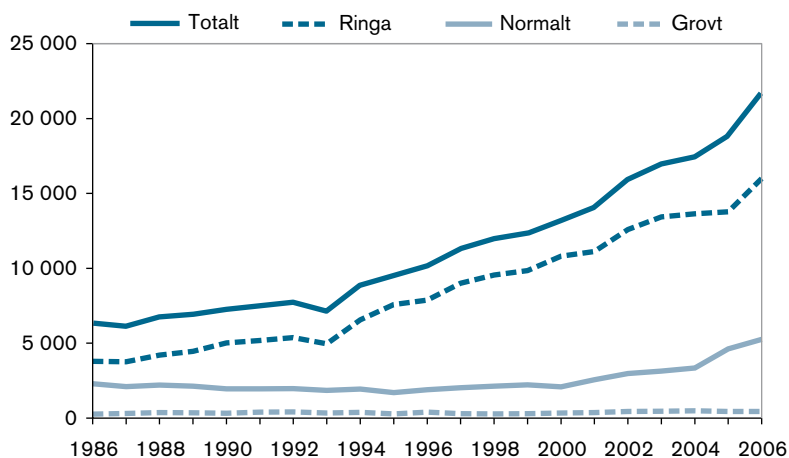
Det ska samtidigt påpekas att andelen unga är betydligt lägre i dag än vid mitten av 1970-talet, då närmare hälften (44 procent) av de misstänkta var under 21 år, det vill säga en mer än dubbelt så stor andel som år 2006. Detta illustrerar att narkotikamissbruk vid den tiden var ett tämligen ungt fenomen i Sverige. Under samma tid var endast 4 procent av de misstänkta 40 år eller äldre. Uppgången av andelen äldre beror på att flera av dem som debuterade under 1970- och 1980-talen alltså finns kvar i missbruk och narkotikakriminalitet. I kartläggningen av det tunga missbruket från 1998 fann man exempelvis att medelåldern var 35 år och att över hälften missbrukat narkotika i mer än 10 år.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att den typiske misstänkte narkotikabrottslingen är en man i yngre medelåldern. Med ledning av vad som framkommer av anmälningstatistiken kan också tilläggas att han sannolikt är bosatt i något av de tre storstadslänen. Andelen yngre (20 år och därunder) har legat stilla under 2000-talet, men steg i takt med den ökande nyrekryteringen under 1990-talet.

Hanteringen i rättsväsendet

Som redan nämnts initieras de allra flesta narkotikaärenden av rättsväsendet självt, även om det exempelvis kan förekomma att andra personer som på något sätt är involverade i narkotikakriminalitet lämnar tips till polisen. Följaktligen finns det praktiskt taget alltid en misstänkt person redan då anmälan upprättas, inte minst numera då en ökande andel av de anmälda narkotikabrotten rör eget bruk.

Av de totalt 71 546 brott mot narkotikastrafflagen som anmäldes under år 2007 registrerades 77 procent som uppklarade, vilket i princip är samma nivå som år 2004 (78 procent). Detta är en mycket hög nivå om man beaktar att en tredjedel (33 procent) av samtliga anmälda brott registrerades som uppklarade år 2007. Med uppklarade brott avses samtliga anmälda brott som fått ett så kallat »polisiärt klarläggande« under kalenderåret, vilket inte nödvändigtvis betyder att man bundit en gärningsperson till brottet. Exempelvis betraktas beslut om att »brott ej kan styrkas« som uppklarade i statistiken. Men även andelen personuppklarade narkotikabrott (dvs. beslut om åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse) är förhållandevis hög och uppgick till 58 procent år 2007. Motsvarande andel bland samtliga anmälda brott var 16 procent.

Figur 7. Antal personer lagförda för narkotikabrott (som huvudbrott) efter brottets svårighetsgrad, åren 1986–2006. Källa: Brå.

Lagförda för narkotikabrott

Brå ger ut en särskild publikation kallad *Narkotikastatisk* där mera detaljerade bearbetningar av narkotikalagföringarna presenteras (Brå 2007a). Där redovisas samtliga personer lagförda för narkotikabrott (inkl. smuggling av narkotika), och med lagföring avses fällande dom samt strafföreläggande och åtalsunderlåtelse¹⁰³. Sedan år 2003 har antalet narkotikalagföringar ökat med över en fjärdedel (figur 7). Uppgången har pågått alltsedan 1990-talets början och kan huvudsakligen hänföras till de ringa brotten. Efter år 2003 har dock även brott av normalgraden ökat, och år 2006 bidrog denna kategori med en knapp fjärdedel av alla lagföringar. Sedan ett antal år uppgår de grova narkotikabrotten till runt 450 stycken. Detta är en något högre nivå än under 1990-talet, men uttryckt i andelar av samtliga lagföringar har de grova brotten sjunkit från 4 till 2 procent.

Den relativa minskningen av svårhetsgraden i lagföringarna speglar sedan införandet av konsumtionsförbudet ökningen av anmälningarna om eget bruk. När gärningen eget bruk infördes år 1988 var det få som dömdes för detta, men när fängelse infördes i straffskalan vid halvårsskiftet år 1993 har även lagföringar för bruk ökat kraftigt. Bruk utgjorde den enda gärningen i 56 procent av domarna och strafföreläg-

¹⁰³ Till skillnad från övriga avsnitt om lagföringar redovisas här endast uppgifter fram till och med år 2006. Det beror på att narkotikastatistiken delvis bygger på ett inkodat material och därför publiceras med längre periodicitet jämfört med lagföringsstatistiken.

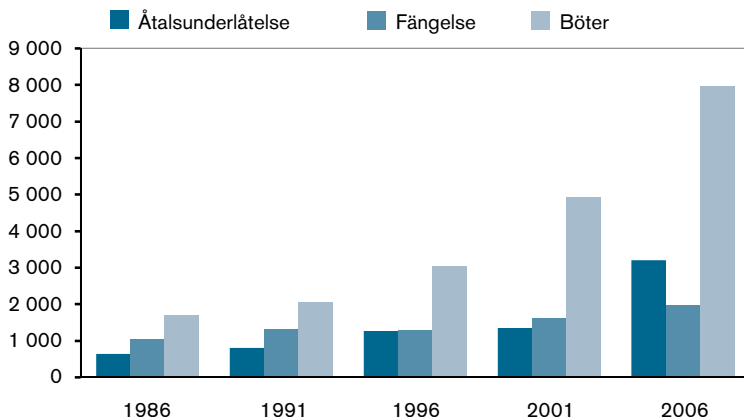

gandena år 2006, att jämföra med 44 procent år 2004 eller 39 procent år 2000.

Påföljder för narkotikabrott

Av samtliga personer som lagfördes för narkotikabrott som huvudbrott år 2006 erhöll över hälften (55 procent) böter genom dom eller strafföreläggande. Den närmast vanligaste påföljden var åtalsunderlåtelse (22 procent) följt av fängelse (13 procent). Utöver dessa tre påföljdstyper utdöms i cirka 10 procent av fallen andra påföljder som skyddstillsyn, någon form av vård eller liknande (figur 8). Böter och åtalsunderlåtelse gavs dock i huvudsak (69 respektive 28 procent) till personer som lagförts för *ringa narkotikabrott*, medan lagförda för *narkotikabrott av normalgraden* i första hand dömdes till fängelse (54 procent) eller skyddstillsyn (27 procent). Bland dem som dömdes för *grova narkotikabrott* var fängelse (97 procent) den huvudsakliga påföljden. Jämfört med tidigare mätpunkter har i synnerhet bötesstraffen ökat i antal, vilket är i led med att lagföringar som rör ringa brott ökat kraftigt över tid. Den relativt sett minsta ökningen av de redovisade påföljdstyperna är fängelsestraffen som till skillnad mot tidigare år nu är färre än åtalsunderlåtelse.

Ungefär en femtedel (19 procent) av fängesedomarna 2006 ledde till högst två månaders fängelse och hälften av de dömda (50 procent) fick en strafftid mellan över två och högst tolv månader. Knappt en tredjedel (31 procent) fick således ett fängelsestraff på över ett år. Sedan år 1997 har den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för narkotikabrott ökat från 14 till 19 månader. Ökningen kan delvis förklaras av att

Figur 8. Antal personer lagförda efter huvudpåföljderna fängelse, böter (genom dom eller strafföreläggande) samt åtalsunderlåtelse, där narkotikabrottet varit huvudbrott. Vart femte år 1986–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

de kortaste fängelsestraffen på högst två månader har blivit mindre vanliga, men i huvudsak är det dock en relativt liten grupp med tämligen långa fängelsestraff som dragit upp den genomsnittliga strafftiden.

Ökningen av antalet fängelsedomar samt strafflängderna sätter avtryck inom kriminalvården. Under år 2006 hade över en femtedel av de i anstalter nyintagna narkotikabrott som huvudbrott. Sedan år 2005 är narkotikabrott det vanligaste huvudbrottet bland nyintagna, till skillnad mot tidigare då tillgreppsbroten utgjorde den största enskilda kategorin. Samma år bedömdes 61 procent av de nyintagna ha mer eller mindre grava problem med narkotikamissbruk och denna andel har alltsedan millennieskiftet legat över 50 procent (Kriminalvårdsstyrelsen 2007).

Många som döms för narkotikabrott återfaller. Av dem som lagfördes för detta brott år 2002 hade en dryg tredjedel (35 procent) återigen lagförts för narkotikabrott inom ett år. Efter tre år hade över hälften (57 procent) återfallit i ny narkotikalagföring, jämfört med genomsnittet på 46 procent sett till samtliga brott. I ettårsuppföljningen är det endast olovlig körning som uppvisar en högre återfallsfrekvens än narkotikabrotten och i treårsuppföljningen finns ingen annan brottstyp med högre återfallsfrekvens.

För att kunna möta det stora och ökande vårdbehovet på anstalterna fick Kriminalvården år 2002 i uppdrag av regeringen att göra en särskild satsning på att bekämpa narkotikamissbruket bland intagna. Inledningsvis var det tänkt att den särskilda satsningen skulle vara under tre år. Senare beslutade regeringen att den skulle fortsätta även efter år 2005. I korthet går satsningen ut på att identifiera narkotikamissbrukare som kommer till kriminalvården, att utreda deras behov och motivera dem att sluta missbruka, samt att erbjuda dem behandling på särskilt inrättade behandlingsavdelningar. Brå har i två olika omgångar utvärderat Kriminalvårdens narkotikasatsning. Den senaste rapporten omfattade en effektstudie som visade att intagna missbrukare som vistats på en behandlingsavdelning återföll i signifikant lägre utsträckning än en matchad kontrollgrupp som varit intagna innan narkotikasatsningen startade. Störst effekt hade vården i anstalt om den pågick under en inte alltför kort tid och kombinerades med en utslussningsperiod på ett behandlingshem (Brå 2008:18).

Brottsförebyggande arbete och kriminalpolitik

I januari 2001 överlämnade Narkotikakommissionen, som tillsattes 1998, sitt slutbetänkande (SOU 2000:126). Kommissionen fann bland annat att balansen mellan förebyggande insatser, vård och kontrollåtgärder hade förskjutits under 1990-talet till förmån för kontrollåtgärder.

gärdena och konstaterade att polisen alltmer blivit en central aktör i samhällets arbete mot narkotika.

Som en följd av kommissionens arbete antogs propositionen om en nationell handlingsplan mot narkotika (prop. 2001/02:91) och för att genomföra denna tillsattes år 2002 en nationell narkotikasamordnare – Mobilisering mot narkotika – med huvuduppdraget att utveckla samarbetet mellan myndigheter, kommuner, landsting och frivilligorganisationer. Även narkotikaforskning samt utvecklandet av insatser inom kriminalvården prioriterades (Mobilisering mot narkotika, 2007). Enligt regeringsbeslut avvecklades narkotikasamordnaren från och med år 2008 och arbetet fortsätter i stället inom den befintliga myndighetsstrukturen. Samtidigt inrättades en samordningsfunktion inom Regeringskansliet i form av ANT-sekretariatet samt en interdepartemental arbetsgrupp (SAMANT).

Sedan länge har det övergripande målet varit ett narkotikafritt samhälle och även i handlingsplanen för narkotikapolitiken åren 2006–2010 ligger detta mål fast (prop. 2005/06:30). Denna övergripande målsättning kan brytas ned i delmålen att minska nyrekryteringen till missbruk, att förmå personer med missbruksproblem att upphöra med sitt missbruk samt att minska tillgången på narkotika. Om det förebyggande arbetet respektive vårdinsatserna är framgångsrika har detta givetvis en positiv effekt på antalet missbrukare liksom mera indirekta effekter på narkotikakriminaliteten. Den under senare år utbyggda läkemedelsassisterade behandlingen för opiatmissbrukare kan utgöra ett exempel på den typen av vårdinsats.

Det tredje delmålet, tillgångsbegränsningen, har en mer direkt koppling till det brottsförebyggande arbetet och kriminalpolitiken. Några större förändringar av narkotikalagstiftningen eller samhällets inriktning i arbetet mot narkotikakriminalitet har dock inte gjorts under 2000-talet, utan ofta handlar det om justeringar på detaljnivå. Under 2000-talet har exempelvis ett antal medel tillkommit på listan över vad som ska betraktas som narkotika, bland annat GHB. Vidare omklassades sömnmedel med substansen flunitrazepam (t.ex. Rohypnol) från förteckning IV till II under år 2001 så att användningen av detta medel kontrolleras hårdare. En särskilt betydelsefull förändring av mer praktisk natur är den redan omnämnda ökningen av polisresurserna som ägnades narkotikarbetet under 2000-talet. Relaterat i årsarbetskrafter är ökningen drygt 50 procent under perioden 2000–2007. I handlingsplanen sägs att bekämpandet av såväl den organiserade som den småskaliga narkotikabrottsligheten ska utvecklas.

Handlingsplanen tar också upp den satsning mot narkotika som inleddes år 2002 inom kriminalvården. Bakgrunden var att en ökande andel intagna bedömdes ha narkotikaproblem och att andelen sedan år 2000 överstigit 50 procent. Därför har kriminalvårdens organisation anpassats

till att i högre grad behandla klienter med narkotikamissbruksproblematik och i handlingsplanen sägs att denna satsning bör fortsätta.

År 2006 beslöt regeringen att tillsätta en utredning som ska se över den rad av olika lagar och förordningar som reglerar ämnen som kan användas i missbrukssyfte. Utredningen ska analysera regler om kontroll av narkotika men också om narkotikaprekursorer (dvs. utgångsämnen som kan användas vid narkotikatillverkning), dopningsmedel, lösningsmedel, tändargaser och andra hälsofarliga varor som används i berusningssyfte samt undersöka hur de förhåller sig till varandra och se hur systemen kan göras mer lättöverskådliga.

I och med att Narkotikakommissionen fann att polisens roll ökat i narkotikaarbetet gjorde Brå en utvärdering av resursanvändningen inom polisen (Brå 2003:12). I utvärderingen konstateras att det främst är insatser långt ut i missbrukskedjan som ökat (en utveckling som av kriminalstatistiken att döma alltså fortsatt), samtidigt som det befanns svårt att finna positiva effekter av detta. Insatser som enligt utvärderingen tycktes ge bättre effekt på missbruket var en tydlig prioritering av överlåtelsebrotten samt konfiskering av narkotika. Utredarna menade att tillgångsbegränsande polisarbete kan ha kommit att undervärderas när det gäller att uppnå de narkotikapolitiska målen.

I senare utredningar om narkotikabrottsligheten har Brå påpekat att narkotikadistributionen bedrivs i nätverksform där deltagarna har olika arbetsområden samt att störst effekt sannolikt uppnås om de viktigaste aktörerna i distributionskedjan, personer som utgör regionala och lokala knutpunkter, kan identifieras och lagföras. Att gripa enskilda missbrukare eller för den delen narkotikakurirer ses som mindre effektivt i jämförelse med att gripa dessa tämligen svårersatta nyckelpersoner (Brå 2005).

I Brå-rapporten *Vart tog alla pengarna vägen* anges att en nödvändig komplettering av brottsbekämpningen är att fokusera mera på penninghanteringen i syfte att störa de kriminella aktiviteterna (Brå 2007b). Ett creditsystem genomsyrar narkotikamarknaden och om fokus inte endast läggs på gärningspersonerna utan även på betalningsströmmarna kan detta leda till att creditsystemet utsätts för påfrestningar, vilket i sin tur kan leda till att narkotikaentreprenörerna och deras aktiviteter blir mera sårbara och synliga. Vidare påpekas i rapporten att det är intressantare för myndigheterna att kartlägga investeringar och konsumtion snarare än regelrätt penningtvätt, eftersom behovet av det sistnämnda inte bedöms som stort. Att fokusera mer på pengarna är ett delvis nytt angreppssätt som – för att kunna spåra och återföra utbyte av kriminalitet och därmed minska incitamentet för brottslighet – fordrar ett utökat samarbete mellan flera myndigheter.

Statens folkhälsoinstitut har i uppdrag att följa upp de tre delmålen i den nationella narkotikapolitiska handlingsplanen. Senast 1 januari år 2010 ska en utvärdering presenteras.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Behandling av narkotikamissbrukare i fängelse*. En effektstudie. Rapport 2008:18 Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Narkotikastatistik*. Rapport 2007:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Vart tog alla pengarna vägen?* En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering. Rapport 2007:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *Polisens insatser mot narkotikabrottsligheten. Omfattning, karaktär och effekter*. Rapport 2003:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2008). *Drogutvecklingen i Sverige 2008*. Rapportserie nr 112. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Fender, E. och Guttormsson, U. (2007). *Narkotikaprisutvecklingen i Sverige 1988–2006*. Rapportserie nr 103. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Holgersson, S. (2007). *Kartläggning av svenska polisens narkotikabekämpning*. Mobilisering mot narkotika, rapport 23. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.
- Kriminalvårdsstyrelsen (2007). *Kriminalvård och statistik 2006*. Norrköping: Kriminalvården, Utvecklingsenheten.
- Mobilisering mot narkotika (2007). *Den narkotikapolitiska samordnarens slutrapport för verksamheten 2002–2007*. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.
- Olsson, B. Adamsson Wahren, C. och Byqvist, S. (2001). *Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1998*. MAX-projektet, delrapport 3. Rapportserie nr 61. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Regeringens proposition 2005/06:30. *Nationella alkohol- och narkotika-handlingsplaner*.
- Regeringens proposition 2001/02:91. *Nationell narkotikahandlingsplan*. Socialstyrelsen (2006). *Individ- och familjeomsorg – lägesrapporter 2005*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2000:126 (2000). *Vägvalet – den narkotikapolitiska utmaningen*. Slutbetänkande av Narkotikakommissionen. Stockholm: Fritzes.
- UNODC (2008). *World Drug Report 2008*. Statistics. United Nations Office On Drugs and Crime.

RATTFYLLERI

Tove Sporre

Sammanfattning

Under 1990-talet genomfördes två omfattande reformer inom trafiknykterhetslagstiftningen, vilket ledde till att både den faktiska och den anmälda rattfylleribrottsligheten minskade. Från att stadigt ha minskat under nästan hela 1990-talet ökade den anmälda rattfylleribrottsligheten under åren 2001–2007. Under år 2007 anmäldes omkring 29 400 rattfylleribrott till polisen. Det är en ökning med 7 procent om man jämför med år 2006, då cirka 27 400 brott anmäldes.

Utvecklingen av antalet anmälda rattfylleribrott har under hela 2000-talet varit kraftig och ökat med 69 procent. Troliga orsaker till detta är tillkomsten av lagstiftningen för drograttfylleri och polisens kraftiga ökning av slumpmässiga utandningsprover. Dessa faktorer förklarar med största sannolikhet det mesta av ökningen av den anmälda rattfylleribrottsligheten. Men det är även troligt att en faktisk ökning av rattfylleribrottsligheten skett under åren 1999–2004 eftersom både trafikolyckor och alkoholkonsumtion också ökar under denna period. Åren därefter (2006–2007) kan man se en minskning av alkoholkonsumtionen medan både dödsolyckor och olyckor med misstänkt alkoholpåverkan varierar något, men ligger på en lägre nivå än åren innan. Det gör att Brå:s bedömning av utvecklingen, och hur möjligheten är att bedöma denna givet de datakällor vi har, är att den troliga förklaringen till det fortsatta ökade antalet anmälda rattfylleribrott under åren 2006–2007 inte är en reell ökning, utan en effekt av att antalet utandningsprover som polisen utför har ökat så dramatiskt.

Inledning

I Sverige finns en lång historia av engagemang i alkoholfrågor. Nykterhetsrörelsen har varit stark och på olika sätt arbetat med dessa frågor vilket kan antas ha påverkat utformningen av lagarna om rattfylleribrotten och allmänhetens inställning till dessa (Brå, 1995). Sverige var också ett av de första länderna i världen som införde straff för rattfyl-

leri, bara Norge var före. När det gäller brottsförebyggande åtgärder är rattfylleri ett av de få brott där preventiva effekter av lagstiftningen kunnat beläggas (Norström och Andersson 1996). Skärpningar i lagstiftningen under år 1990 och 1994 medförde med stor sannolikhet att den faktiska rattfylleribrottsligheten minskade (se nedan).

Straffet för rattfylleri har förändrats successivt från det att första påbudet kom på 1920-talet fram till den nuvarande lagstiftningen, som trädde i kraft under första hälften av 1990-talet. Den första reella lagstiftningen, från år 1941, innehöll ansvarsbestämmelser baserade på promillegränser. Gränsvärdena för det som i dag avser det vanliga respektive det grova brottet, bestämdes då till 0,8 respektive 1,5 promille. Efter ytterligare tio år kom dagens lag, lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott, att gälla, där § 4 och 4a i dag reglerar trafiknykterhetsbrotten. Under första hälften av 1990-talet genomfördes två omfattande reformer av rattfyllerilagstiftningen.

Lagstiftningen som trädde i kraft den 1 juli 1990, innebar generellt sett tre förändringar av rattfylleribrottet. För det första ändrades det som tidigare benämndes som rattonykterhet och rattfylleri till att i stället bli ett gradindelat brott – rattfylleri och grovt rattfylleri. För det andra sänktes den nedre straffbarhetsgränsen från 0,5 till 0,2 promille. För det tredje ändrades bedömningen av brottets svårhetsgrad samt påföljdsvalet vid rattfylleri. I stället för att enbart se till promillenivån skulle domstolen, precis som vid andra gradindelade brott, göra en samlad bedömning av omständigheterna.

Den andra ändringen av trafiknykterhetslagstiftningen ägde rum den 1 februari 1994. Gränsvärdet för grovt rattfylleri sänktes från 1,5 till 1,0 promille och maximistraffet för grovt rattfylleri höjdes från ett till två års fängelse. Det uttalades också att fängelsestraffet skulle betraktas som normalpåföljd vid grovt rattfylleri. Straffet för rattfylleri är i dagsläget böter eller fängelse i högst sex månader. Anses brottet vara grovt ska gärningspersonen dömas till fängelse i högst två år. Den 1 juli 1999 infördes också en särskild angivelse under § 4 avseende förbud mot rattfylleri under påverkan av narkotika.

Omfattning och utveckling

Omfattning och förändrade arbetsrutiner

År 2007 anmäldes drygt 29 200 rattfylleribrott; i relation till folkmängden motsvarar det cirka 320 anmälda rattfylleribrott per 100 000 invånare. Mörkertalet är mycket stort när det gäller rattfylleri, vilket innebär att den faktiska brottsligheten är betydligt mer omfattande än vad som framgår av anmälningsstatistiken. Enligt Vägverkets trafiksäkerhetsenkät för år 2007 uppger fem procent av de tillfrågade att de under de senaste tolv månaderna kört bil efter att ha druckit star-

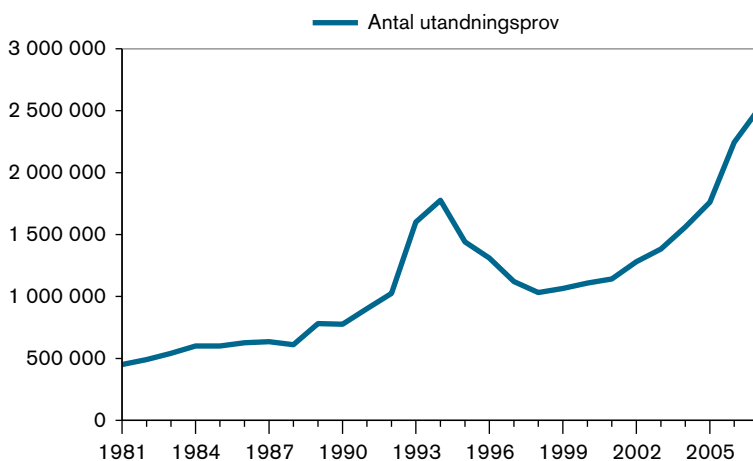
kare alkohol än lättöl. Den senaste studien som visar hur omfattande rattfylleriet är i dag, uppskattar att det varje dag görs cirka 12 500 rattfylleriresor (NTF 2008). Persson (1980) har i en studie uppskattat den faktiska rattfylleribrottsligheten till omkring 200 gånger större än den synliga. Det skulle i så fall innebära att det i dag begås drygt fyra miljoner rattfylleribrott varje år. I en norsk studie (Greve 1987) beräknades trafiknykterhetsbrotten uppgå till 7 000 under en genomsnittsdag, vilket skulle innebära cirka 2,5 miljoner rattfylleribrott per år.

Tolkningen av brottsutvecklingen i termer av den anmälda brottsligheten försvaras av att den dolda rattfylleribrottsligheten är stor i relation till den registrerade polisanmälda brottsligheten. Rattfylleribrott upptäcks främst genom polisens kontroller. Uppgifter från Statens Kriminaltekniska Laboratorium (2000), som analyserar luftutandningsprov, visar att under åren 1996–2000 kom drygt 25 procent av rattfylleribrotten till polisens kännedom genom rutinkontroller. Knappt 40 procent upptäcktes genom polisens allmänna övervakning, 24 procent upptäcktes genom tips från allmänheten och drygt 10 procent genom olyckor eller ett avvikande körbeteende.

Relationen mellan den dolda och den anmälda brottsligheten påverkas av att brotten i så stor utsträckning upptäcks av polisen. Om polisen förändrar sina kontrollrutiner, syns det också i antalet anmälda rattfylleribrott. Den dolda rattfylleribrottslighetens storlek i relation till den anmälda har under de senaste decennierna påverkats av framför allt tre förändringar i den polisiära kontrollverksamheten. För det första ökade antalet polisiära kontroller under andra hälften av 1980-talet. Antalet rutinmässiga sållningsprov eller rutinkontroller ökade drastiskt från omkring 600 000 (1984) till över 1 700 000 (1994). Den dolda brottsligheten bör därmed ha minskat under denna period eftersom polisen då griper fler rattfyllerister. Å andra sidan förändrades också praxis avseende rutinkontroller under början av 1990-talet. Från att koncentrera kontrollåtgärderna till punktinsatser på vissa tider, dagar och platser då antalet rattfyllerister förväntades vara högt, övergick polisen till mer slumpmässiga kontroller. Denna övergång hade troligtvis motsatt effekt i och med att träffsäkerheten för kontrollerna minskade. Åren efter 1994 minskade polisen antalet utandningsprover.

I vad mån den försämrade träffsäkerheten vägs upp av fler kontroller är emellertid oklart. Enligt Norström och Skog (2001) kunde man under år 2000 åter se att polisen riktade sina kontroller. Enligt statistik från Rikspolisstyrelsen (2004) är det framför allt polisen i Stockholms län som övergått till riktade kontroller, eftersom de har en högre träffbild på andelen positiva utandningsprov. Procentuellt är träffbild inte så mycket högre än för övriga delar av landet, men då Stockholm står för en antalsmässigt stor del av den anmälda rattfylleribrottslighe-

Figur 1. Antalet alkoholutandningsprov tagna av polisen, åren 1981–2007. Källa: RPS.

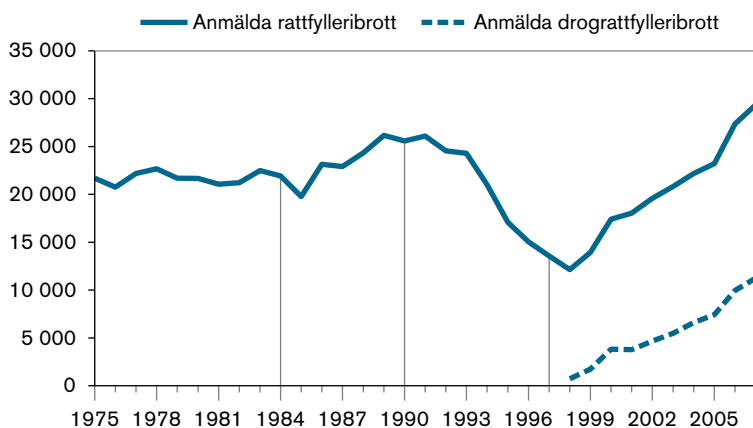
ten kan slutresultatet påverkas något. Huruvida detta var en tillfällig åtgärd, på grund av att vissa regioner på prov hade lördagsöppna Systembolag, eller om det är en permanent ändring av polisens rutiner, är dock oklart. Den tredje förändringen har skett under 2000-talet då antalet utandningsprover ökat från 1,1 miljoner år 2000 till 2,5 miljoner år 2007.

Polisen har utbildat allt fler poliser i yttre tjänst i att känna igen tydliga tecken på drogpåverkan, vilket bidragit till att fler drogtester utförs. Av de drogtester som gjordes år 2006 uppvisade 83 procent spår av narkotika eller läkemedel (Rikspolisstyrelsen 2007). Det är dock viktigt att ha i åtanke att det bara är en viss andel av den anmälda brottsligheten som påverkas när polisen ändrar praxis för rutinkontroller. Den relativt stora andel fall av rattfylleri som upptäcks genom trafikolyckor, misstänkt framförande av fordon och tips från allmänheten, påverkas i betydligt mindre grad.

Utveckling – anmälda brott

Under år 2007 anmäldes omkring 29 400 rattfylleribrott till polisen. Det är en ökning med 7 procent om man jämför med år 2006, då cirka 27 400 brott anmäldes. Utvecklingen av antalet anmälda rattfylleribrott har under hela 2000-talet varit kraftig och ökat med 69 procent.

Sedan år 1975 kan utvecklingen av antalet anmälda rattfylleribrott i stort sett beskrivas i fyra olika perioder (se figur 2). Den första perioden, från mitten av 1970-talet till mitten av 1980-talet, var relativt stabil med en nivå på mellan 21 000 och 22 000 anmälningar årligen. Den

Figur 2. Antalet anmälda rattfylleribrott åren 1975–2007 (den undre kurvan för åren 1999–2007 avser enbart drograttfylleri). Källa: Brå.

kraftiga nedgången år 1985 beror troligtvis på en omorganisation av polisen, vilket resulterade i färre trafikpoliser (Knutsson 1992). Under period två som sträcker sig från år 1985 till 1991, ökade antalet anmälda rattfylleribrott och år 1991 var antalet uppe i 26 100 brott.

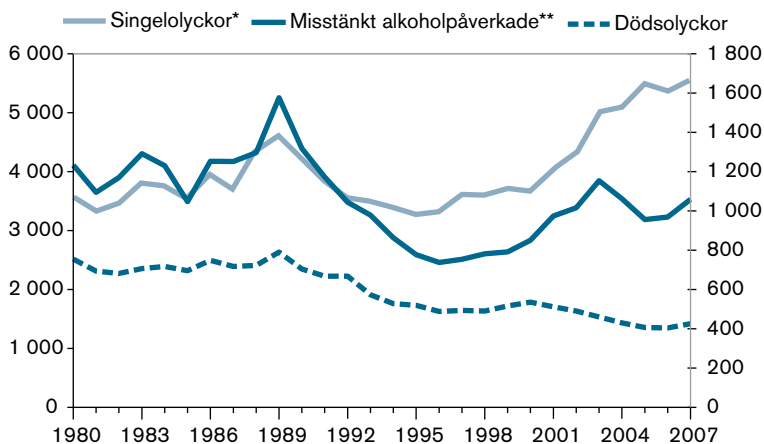
Under den tredje perioden, åren 1991–1998, minskade antalet anmälda rattfylleribrott markant med i genomsnitt 10 procent årligen, vilket sannolikt är ett resultat av de omfattande reformerna på lagstiftningsområdet under åren 1990 och 1994. År 1998 var antalet anmälda rattfylleribrott drygt 12 100. Åren 1999–2007, under den fjärde och sista perioden, ökade antalet anmälda rattfylleribrott återigen och var år 2007 uppe i drygt 29 200 brott, vilket är den högsta mätningen under hela perioden. Den undre kurvan som redovisas under denna period visar antalet drograttfylleribrott.

Utvecklingen ser olika ut i olika län, detta beror i sin tur mycket på att rattfylleri är ett spanings- och ingripandebrott och i hög grad påverkas av att kontrollinsatserna varierar för de olika länen. Insatserna kan vara extra höga i ett län under ett år för att nästa år vara högre i ett annat län. Eftersom kontrollinsatserna skiljer sig åt mellan de olika länen är den regionala variationen i anmälda rattfylleribrott ett högst osäkert mått på de faktiska geografiska skillnaderna. Därför görs ingen redovisning av rattfylleribrottsligheten på regional nivå, en sådan redovisning skulle mer vara en analys över vilka olika insatser de olika polismyndigheterna gör för rattfylleribrottsligheten.

Trafikolyckor och alkoholkonsumtion

Eftersom antalet anmälda rattfylleribrott som enskild källa inte är ett bra mått på den faktiska brottsligheten bör man även studera andra statistikällor för att få en uppfattning om den faktiska utvecklingen av rattfylleribrottsligheten. En sådan statistikälla är antalet trafikolyckor, en annan är alkoholkonsumtionen.

Att alkoholkonsumtion i samband med motortrafik medför en ökad risk för olyckor är i dag ett relativt okontroversiellt faktum. Sambandet mellan alkoholkonsumtion och trafikolyckorsrisk är påvisad i en mängd studier. Risken att orsaka en trafikolycka har visats öka redan vid en påverkansgrad under 0,5 promille (SOU 1970:61). Varje ökning av alkoholhalten i blodet med 0,2 promille medför att risken för singelolyckor fördubblas enligt en engelsk studie (Zador 1991). Två svenska studier belägger också detta. Enligt Vägverket (2003) var närmare hälften av förarna i singelolyckorna med dödlig utgång påverkade av alkohol eller andra droger. Vidare hade 20 procent av de personbilsförare som under åren 2000–2002 avlidit på grund av trafikolyckor påvisat en blodalkoholhalt på över 0,2 promille (Eriksson 2004).

* Antalet olyckor domineras av sådana där någon blivit lindrigt skadade – proportionerna 3/1. Mörkertalet för lindrigt skadade är troligen generellt mycket stort. Tal i storleksordningen 60–70 procent uppmättes under 80-talet. Det är inte klarlagt om mörkertalet är konstant eller om det varierar mellan enstaka år.

** Förare av motorfordon som misstänkts påverkade av alkohol eller droger, inklusive mopedförare. Ett misstankebegrepp i vid bemärkelse används, omfattar också det vardagliga »tror du att». Svartsbortfallet på denna fråga är mycket stort.

Figur 3. Antal polisrapporterade singelolyckor (vänster axel), antal polisrapporterade vägtrafikolyckor med dödlig utgång (höger axel) och antal förare med misstänkt alkoholpåverkan delaktiga i vägtrafikolyckor med personskada (höger axel), åren 1980–2007. Källa: SIKÅ.

Enligt Vägverket var drygt 40 procent av de personbilsförare som omkom i trafiken år 2006 påverkade av alkohol.

Den andra statistikkällan som kan komplettera den anmälda rattfylleribrottsligheten är alkoholkonsumtionen. Undersökningar påvisar ett samband mellan alkoholkonsumtion på samhällsnivå och anmänt rattfylleri (Kendell 1984, Smart och Mann 1987). Samvariationen mellan totalkonsumtionen i ett land och antalet trafikolyckor har däremot studerats i liten utsträckning. Norström och Andersson (1996) har dock visat att det finns ett tydligt samband mellan förändringar av den totala alkoholkonsumtionen (mätt i antal sålda liter alkohol per capita) och förändringar av antalet trafikolyckor.

Trafikolycksfallsutvecklingen och alkoholkonsumtionen är mot bakgrund av ovanstående viktiga informationskällor vid analyser av den faktiska rattfylleribrottsligheten. Därför redovisas i det följande utvecklingen av de höggradigt alkoholrelaterade döds- respektive singelolyckorna, utvecklingen av antalet förare som misstänkts ha varit alkoholpåverkade i samband med trafikolyckor där det förekommit personskada samt utvecklingen av den skattade totala alkoholkonsumtionen.

Efter att ha ökat något under 1980-talet minskade dödsolyckorna och singelolyckorna successivt under första hälften av 1990-talet (se figur 3). Mellan åren 1997 och 2000 ökade åter igen *dödsolyckorna*, men mellan åren 2001–2006 har de sedan åter minskat. År 2006 rapporterades cirka 400 *dödsolyckor* till polisen, vilket är den lägsta nivå av antalet *dödsolyckor* som rapporterats sedan början av 1980-talet. År 2007 ökade antalet dödsolyckor något men antalet är ändå betydligt lägre än under hela 1980- och 1990-talet. Antalet polisrapporterade *singelolyckor* uppvisar däremot en fortsatt ökning. De ökade med 67 procent mellan åren 1996 och 2007, från drygt 3 300 till drygt 5 500.

Under första delen av 1990-talet minskade antalet förare med *misstänkt alkoholpåverkan* i samband med polisrapporterade trafikolyckor med personskada drastiskt. Som framgår av figur 3 är mönstret detsamma som för utvecklingen av dödsolyckor och singelolyckor. I likhet med singelolyckor ökade också dessa olyckor med *misstänkt alkoholpåverkan* efter år 1997. Olyckor med *misstänkt alkoholpåverkan* ökade fram till år 2003 då de var cirka 1 150 till antalet. Efter det har de återigen minskat och år 2006 var dessa olyckor omkring 970 till antalet. Under år 2007 kan noteras en uppgång; antalet rapporterade olyckor var 1 059. Ett nytt system för registrering av skador och olyckor, som togs i bruk år 2002, kan dock ha påverkat statistiken över *singelolyckor* och förare med *misstänkt alkoholpåverkan* så att mörkertalet blivit något mindre.

Som nämnts tidigare finns också ett samband mellan ökad alkoholkonsumtion och antalet rattfylleribrott. Alkoholkonsumtionen ökade

markant mellan åren 2000 och 2004. År 2000 var den totala alkoholkonsumtionen 8,4 liter per person över 15 år och under år 2004 hade den ökat till 10,5 liter. Under senare år har dock den totala alkoholkonsumtionen minskat något och var år 2007 9,8 liter per person över 15 år (Kühlhorn m.fl. 2000, Leifman och Gustafsson 2003, SORAD 2008).

Ökar rattfylleribrottsligheten?

Som tidigare nämnts genomfördes två omfattande reformer inom trafiknykterhetslagstiftningen under 1990-talet. Huvudresultatet i utvärderingen av 1990 års reform (Norström och Andersson 1996) är att reformen ledde till att den faktiska rattfylleribrottsligheten minskade med omkring 18 procent och att antalet trafikolyckor med dödlig utgång minskade med omkring 8 procent. Resultaten är statistiskt säkraställda och tar hänsyn till förändringar i alkoholkonsumtionen och trafikflödesintensiteten. Även 1994 års reform torde ha bidragit till att rattfylleribrotten därefter fortsatte att minska. I utvärderingen av reformen (Brå 1998) påtalas att minskningen av antalet anmälda rattfylleribrott fortsatte efter ikraftträdandet år 1994. Antalet dödsolyckor och singelolyckor minskade också mer än vad som kunde förväntas. Slutsatsen var att reformen således följdes av en faktisk minskning av antalet rattfylleribrott.

När det gäller den kraftiga uppgången av antalet anmälda rattfylleribrott under åren 1999 till och med 2007 finns fyra tänkbara förklaringar. Den första och enskilt största förklaringen är att antalet anmälningar av rattfylleri under påverkan av narkotika, ett brott som infördes i lagstiftningen den 1 juli 1999, ökat markant (se figur 2). År 2000 var omkring 3 800 (22 procent) av antalet anmälda rattfylleribrott just rattfylleri under påverkan av narkotika. År 2007 hade dessa anmälningar ökat till cirka 11 200 (38 procent av det totala antalet anmälda rattfylleribrott).

En andra förklaring är den kraftiga ökningen av polisens slumpmässiga utandningsprover som nämnts tidigare. Ökningen har framför allt skett under 2000-talet då antalet prover ökade från drygt en miljon år 2000 till drygt 2,5 miljoner år 2007 (se figur 1). Den tredje förklaringen, som troligen inte är lika betydande som de två föregående, torde vara polisens riktade kontroller mot områden nära lördagsöppna systembolag år 2000 (Norström och Skog 2001) och Stockholmspolisens riktade kontroller på senare år (Rikspolisstyrelsen 2004). Den fjärde förklaringen, som är något mer osäker, har att göra med polisens ändrade registreringsrutiner för anmälda trafikbrott, en förändring som emellertid endast kan ha en liten effekt på rattfylleribrotten.

Ovanstående fyra faktorer förklarar med största sannolikhet det mesta av ökningen av den anmälda rattfylleribrottsligheten. Men det är även troligt att en faktisk ökning av rattfylleribrottsligheten skedde

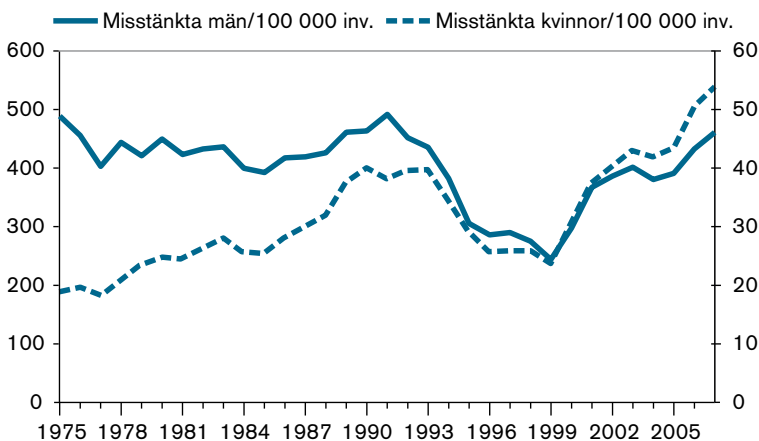
under åren 1999–2004 eftersom både trafikolyckor och alkoholkonsumtion också ökade under denna period. Åren därefter (2006–2007) kan man se en minskning av alkoholkonsumtionen medan både dödsolyckor och olyckor med misstänkt alkoholpåverkan varierar något men fortfarande ligger på en lägre nivå än åren innan. Det gör att den troliga förklaringen till det fortsatta ökade antalet anmälda rattfylleribrott inte är en reell ökning, utan en effekt av att antalet utandningsprover som polisen utför har ökat dramatiskt.

Gärningspersoner

Misstänkta personer

Under år 2007 var omkring 19 700 personer misstänkta för rattfylleribrott. Av dessa misstänktes 26 procent (cirka 5 000 personer) för drog-rattfylleri. Av de 19 700 som misstänktes för rattfylleribrott var drygt 2 100 personer, eller 11 procent, kvinnor. Andelen kvinnor har ökat tämligen konstant under hela 2000-talet från att i början utgöra 9,5 procent av antalet misstänkta till att år 2007 utgöra 11 procent. Sett i ett längre perspektiv har kvinnornas andel ökat markant, år 1975 utgjorde de 4 procent av antalet misstänkta för rattfylleribrott.

En ökning av kvinnors bilkörande och en förändring av deras alkoholkonsumtion är troligen förklaringen till ökningen av antalet och

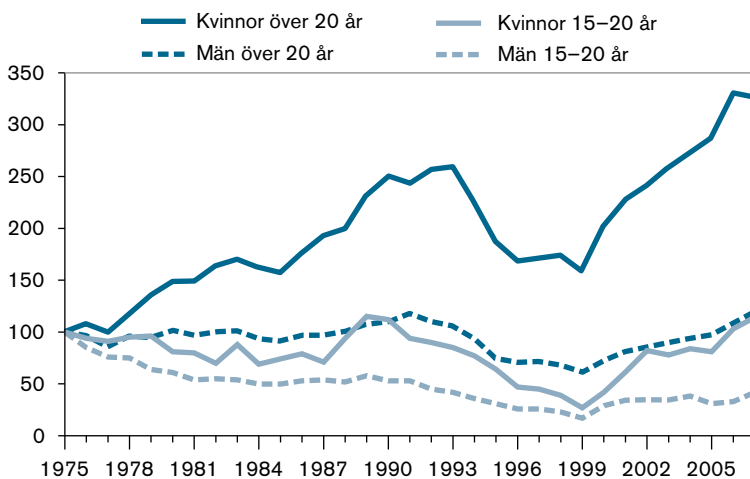
Figur 4. Antal misstänkta män respektive kvinnor per 100 000 invånare 15 år eller äldre, åren 1975–2007.¹⁰⁴ (Observera att kurvorna ligger på två olika axlar. Antalet män avläses från den vänstra axeln och antalet kvinnor avläses från den högra axeln). Källa: Brå.

¹⁰⁴ Nedgången under år 1999 beror på bortfall i statistiken.

andelen misstänkta kvinnor under 1970- och 1980-talen. Under denna period ökade kvinnornas alkoholkonsumtion i relation till männen och de drack också oftare koncentrerat (Kühlhorn 1998, Kühlhorn och Leifman 1998). Under 1990-talet följde utvecklingen av antalet kvinnor som misstänks för rattfylleribrott trenden för antalet misstänkta män tämligen väl, se figur 4.

Däremot skedde inga omfattande förändringar vad gäller kvinnornas alkoholkonsumtion och bilkörande efter slutet av 1980-talet. Dessa faktorer är således inte tillräckliga för att förklara den fortsatta ökningen av andelen kvinnliga gärningspersoner under 1990- och 2000-talen. En förklaring till ökningen av andelen kvinnor under 1990-talet är att effekten av olika preventiva åtgärder är störst bland personer med god prognos för behandling, nämligen i det här fallet männen (se t.ex. Skog 1992).

Det kan förklaras på följande sätt: andelen problemkonsumenter är större bland dömda kvinnor än män i jämförelse med normalbefolkningen (Bergman 1994). Kvinnliga rattfyllerister antas därför relativt sett ha en sämre prognos än män. När de preventiva åtgärderna förstärks minskar därför antalet misstänkta kvinnor mindre än antalet misstänkta män (se figur 5). Den största ökningen av antalet misstänkta personer per 100 000 invånare (15 år och äldre) har skett bland de vuxna kvinnorna. Att antalet unga gärningspersoner minskar kraftigare

Figur 5. Antal misstänkta män och kvinnor i olika åldersgrupper (index), per 100 000 invånare i respektive kategori, åren 1975–2007.¹⁰⁵ Index år 1975=100. Källa: Brå.

¹⁰⁵ Nedgången under år 1999 beror på bortfall i statistiken.

än antalet vuxna och att kvinnors andel av de misstänkta ökar, ligger i linje med vad som kan förväntas i ljuset av de preventiva teorierna. Eftersom det finns en koppling mellan rattfylleri och alkoholkonsumtion finns det anledning att anta att den första grupp som minskar sitt rattfylleribeteende är de yngre, som inte hunnit med att utveckla ett problematiskt alkoholbruk.

Återfall

Rattfyllerister tenderar att ha en högre alkoholkonsumtion än befolkningen i allmänhet och andelen alkoholister/alkoholproblematiker är större bland rattfyllerister än bland allmänheten (Brå 1998; sou 1970:61). Eftersom en stor del av rattfylleribrotten hänger samman med ett alkoholberoende är det rimligt att anta att gärningspersonerna återfaller ofta. Att ofta återfalla i ett visst beteende betyder emellertid inte nödvändigtvis att man polisanmäls lika ofta, även om risken att upptäckas ökar. Återfall i brott mäts dessutom ofta genom brott som konstateras av en lagföring, det vill säga åtalsunderlåtelse, straffföreläggande eller dom. Sammantaget innebär detta att uppgifter om återfallet därför är minuskattningar. Detta gäller i synnerhet rattfylleri där upptäcktsrisken är mycket liten.

Tidigare studier om återfall i rattfylleri visar att omkring 20 procent av dem som lagförs återfaller inom fem år (Brå 1998). En specialstudie som Brå genomförde på uppdrag av Dagens Nyheter, visar att av samtliga som år 2004 lagfördes för rattfylleri var 35 procent tidigare dömda för rattfylleri under de senaste 12 åren. Andelen kvinnor som hade minst en tidigare lagföring var 22 procent och andelen av männen var 37 procent.

Hanteringen i rättsväsendet

Rattfylleri stadgas i § 4 och 4a i trafikbrottslagen. Straffet för rattfylleri är böter eller fängelse i högst sex månader. Om brottet bedöms som grovt ska gärningspersonen dömas till fängelse i högst två år. Från och med den första juli 1999 finns också särskilt angivet i lagen att den som kör under påverkan av narkotika också kan dömas för rattfylleri.

Under år 2007 lagfördes omkring 460 personer för rattfylleri under påverkan av narkotika, 8 000 personer för rattfylleri och 5 000 personer för grovt rattfylleri (avser endast huvudbrott).¹⁰⁶ Den vanligaste påföljden, 51 procent, vid rattfylleribrott under påverkan av narkotika var böter utfärdad av domstol, den näst vanligaste, 25 procent, var straffföreläggande, det vill säga böter utfärdad av åklagare. När det gäller

¹⁰⁶ Grovt rattfylleri avser både rattfylleri under påverkan av alkohol och narkotika.

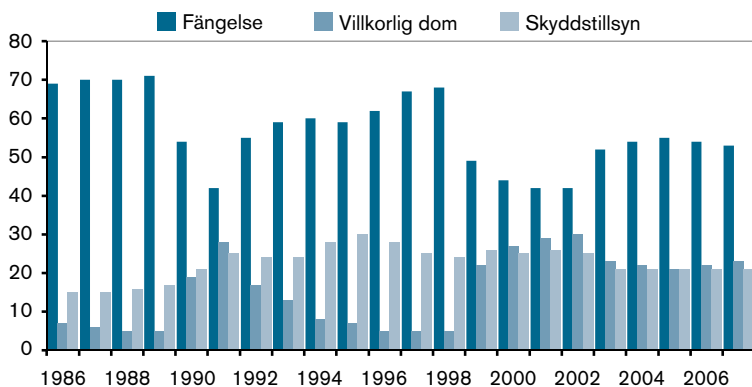
rattfylleri är den dominerande påföljden, 83 procent, strafföreläggande. I princip alla övriga fall, 14 procent, renderade böter utfärdade av domstol. Endast 0,1 procent av personerna lagförda för rattfylleri dömdes till fängelse. När det gäller det grova brottet är påföljdsstrukturen helt annorlunda. Den vanligaste påföljden för grovt rattfylleri under år 2007 var fängelse, 52 procent. Den genomsnittliga strafftiden var två månader. Andra vanliga påföljder var villkorlig dom, 23 procent, till övervägande del i kombination med samhällstjänst och skyddstillsyn, 21 procent. Fördelningen av påföljderna för drograttfylleri, rattfylleri och grovt rattfylleri återges i tabell 1.

I 1990 års reform angavs att det skulle göras en samlad bedömning av helheten när påföljden bestämdes. Detta innebar att andelen fängelsedomar för grova rattfylleri minskade kraftigt. Året före reformen (1989) dömdes drygt 70 procent av de grova rattfyllerierna till fängelse, medan motsvarande andel året efter reformen (1991) var 42 procent. Överflyttningen skedde till påföljden villkorlig dom. Andelen gärningspersoner dömda till villkorlig dom ökade från 5 procent år 1989 till 28 procent år 1991.

Den drastiska minskningen av andelen grova rattfylleri som dömts till fängelse, noterades relativt snart av rättsväsendet. Redan under år 1991 meddelades därför en rad domslut från Högsta Domstolen där fängelsestraffets position som normalpåföljd i samband med grovt rattfylleri befastes. Efter dessa uppmärksammade domar återställdes successivt nivån beträffande andelen fängelsedomar för grova rattfylleri. Redan under år 1993 uppgick andelen fängelsedömda grova ratt-

Tabell 1. Påföljdsstruktur för personer lagförda för drograttfylleri, rattfylleri eller grovt rattfylleri som huvudbrott, år 2007.

	Drograttfylleri		Rattfylleri		Grovt rattfylleri		Totalt	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Domar	268	58,0	1 178	15,0	4 903	98,0	6 349	47,0
Fängelse	8	2,0	7	0,1	2 604	52,0	2 619	20,0
Rättspsykiatrisk vård	-	-	-	-	2	0,0	2	0,0
Skyddstillsyn	10	2,0	13	0,1	1 028	21,0	1 051	8,0
Villkorlig dom	1	0,2	5	0,1	1 151	23,0	1 157	9,0
Ungdomsvård/-tjänst	1	0,2	35	0,4	47	1,0	83	0,6
Böter	234	51,0	1 107	14,0	12	0,2	1 353	10,0
Övriga domar	14	3,0	11	0,1	59	1,0	84	0,6
Strafföreläggande	116	25,0	6 556	83,0	49	1,0	6 721	50,0
Åtalsunderlåtelse	79	17,0	192	2,0	32	1,0	303	2,0
Totalt	463	100,0	7 926	100,0	4 984	100,0	13 373	100,0

Figur 6. Andelen grova rattfyllerister dömda till fängelse, villkorlig dom respektive skyddstillsyn, åren 1986–2007. Källa: Brå.

fyllerister till nästan 60 procent. Åren 1997 och 1998 var andelen grova rattfyllerister som dömdes till fängelse 67 respektive 68 procent.

Den 1 januari 1999 infördes möjligheten att förena villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst. Syftet var att ge alternativ till fängelsestraff i de fall där ett sådant annars skulle ha varit aktuellt. Det ursprungliga syftet stämmer väl överens med hur strukturen för påföljder under åren 1999 och 2002 också blev. Andelen grova rattfyllerister som dömdes till fängelse sjönk kraftigt, från 49 procent år 1999 till 42 procent år 2002 samtidigt som andelen villkorliga domar i kombination med samhällstjänst ökade påtagligt. Under år 2003 hände i stort sett samma sak som år 1991, nämligen att åklagaren drev ett rättsfall (NJA 2002:81) upp till Högsta Domstolen, som i sin tur fastställde att fängelse ska vara normalpåföljd i samband med grovt rattfylleri. Enligt domstolen skulle påföljden dock bedömas från fall till fall och avgörande skulle vara den åtalades promillehalt. Under de följande åren ökade andelen grova rattfyllerister som dömdes till fängelse medan påföljden villkorlig dom sjönk. Andelen dömda till fängelse mellan åren 2003 och 2006 uppgår till mellan 52 och 55 procent vilket innebar en ökning, men inte riktigt till samma nivåer som på 1980- och 1990-talet. Under samma tidsperiod uppgår andelen dömda till villkorlig dom till mellan 21 och 23 procent. Fördelningen av påföljderna framgår av figur 6.

Brottsförebyggande åtgärder och kriminalpolitik

När trafiksäkerhet studeras och i synnerhet rattfylleri, som är orsaken till en fjärdedel av alla dödsolyckor i trafiken, är det av intresse att relatera till den så kallade Nollvisionen. Det långsiktiga målet för visionen är att ingen ska dödas eller skadas allvarligt till följd av trafikolyckor. Nollvisionen lanserades 1995 och riksdagen tog beslut om den hösten 1997. Utvecklingsarbetet efter riksdagsbeslutet har varit omfattande, både när det gäller synen på trafiksäkerhet och hur man ska nå målet. Några exempel på vad som hänt är fler trafikljus, fler rondeller, lägre hastigheter i tätbebyggda områden, mittbarriärer och alkoholsås (Vägverket 2007). Efter det att Nollvisionen etablerats i Sverige har också antalet dödade i trafiken minskat, även om målet med att högst 270 människor ska behöva dödas i trafiken år 2007 inte nåddes. I Alkolåsutredningen (sou 2006:72) sammanfattades läget med att Nollvisionens mål inte kan nås så länge alkohol förekommer i trafiken. Internationellt förutsågs det att trafikskador kommer att bli den tredje eller fjärde vanligaste dödsorsaken i världen på grund av den kraftiga trafikökningen i utvecklingsländerna. Inom EU har beslut fattats om att halvera antalet trafikdödade i unionen till år 2010.

När rattfylleribrottsligheten ökar och i synnerhet om antalet alkoholrelaterade olyckor ökar får det ofta stor uppmärksamhet. I januari år 2006 presenterades ett delbetänkande av rattfylleriutredningen (sou 2006:12) avseende utredning om rattfylleri och sjöfylleri. Utredningen är ett led i den nationella planen för att förebygga alkoholskador. Särskilt prioriterat i denna plan är trafiknykterhet och förstärkta insatser för att minska de alkoholrelaterade olyckorna i trafiken. Genom detta ska också antalet rattfylleribrott minskas. Ett flertal myndigheter, företag och organisationer är involverade i det nationella arbetet med att öka trafiksäkerheten, som bland annat ska uppnås genom förhöjd trafiknykterhet. Att minska alkoholkonsumtionen kan te sig som en svår uppgift, inte minst därför att alkoholen blivit mer tillgänglig. Dels har antalet utskänkingsställen med längre öppettider ökat, dels får man numera föra in mer alkohol från utlandet. Som nämnts tidigare har dock alkoholkonsumtionen minskat något de senaste åren (SORAD 2008).

Rattfylleriutredningen hade också i uppdrag att utvärdera vilka effekter de tidigare lagstiftningsreformerna under åren 1990 och 1994 haft på rattfylleribrottsligheten. Utredningen konstaterar att reformerna ledde till att rattfylleribrottsligheten sannolikt minskade under 1990-talet och att detta i sin tur bör ha lett till en ökad trafiksäkerhet. Som ett resultat av utredningen kommer tjänstemän inom Tullverket (och Kustbevakningen, se nedan) att få ökade möjligheter att ingripa mot rattfylleri genom att kunna ta alkoholutandningsprov.

Delbetänkandet som presenterades i början av år 2006 behandlade också frågan om sjöfylleri. Uppdraget var bland annat att överväga om en promillegräns för sjöfylleri som inte är grovt bör införas och om Kustbevakningens möjligheter att ta rutinmässiga alkoholutandningsprov. Detta har resulterat i att Kustbevakningen från den 1 juli år 2008 fått större möjligheter att ingripa mot sjöfylleri genom att ta alkoholutandningsprover, både rutinmässiga sållningsprov och bevisprov. Den nu gällande sjölagen (1994:1009) reglerar sjöfylleri enligt två svårhetsgrader, sjöfylleri och grovt sjöfylleri. Från början fanns inga promillegränser satta som skiljer sjöfylleri från grovt sjöfylleri, men år 1999 ändrades bestämmelserna så att omständigheter som särskilt skulle beaktas vid bedömningen av om brottet var grovt var om gärningspersonen haft en alkoholkoncentration om minst en promille i blodet.

Alkolåsutredningen (SOU 2006:72) har utrett möjligheterna att införa ett krav på alkolås eller andra tekniska system som förhindrar rattfylleri i alla nya bilar som är registrerade i Sverige. Utredningen ser alkolås som ett redskap att skydda medtrafikanter från att drabbas av olyckor. Den gör vidare bedömningen att ett författningsreglerat krav på alkolås bör införas för alla nya personbilar som registreras i Sverige från och med år 2012 och i alla lastbilar och bussar som registreras från och med år 2010. Detta förutsätter dock en formell ansökan till EU om tillstånd för Sverige att införa nationell lagstiftning om alkolås. Vidare vill utredningen att alla som gjort sig skyldiga till rattfylleri får krav på att endast köra fordon med alkolås som villkor för fortsatt körkortsinnehav. Brå har i sitt remissvar emellertid påpekat (Brå 2006) att det finns stora problem med tekniken vad gäller alkolås och att det får anses tveksamt om detta går att åtgärda till år 2012. Förutom detta finns en del oklarheter om de framtida kostnaderna för alkolås. I övrigt ses positivt på förslagen och bedömningen görs att det med största sannolikhet skulle innebära stora förändringar för rattfylleribrottsligheten och återfall i dessa brott. Alkolås har hittills i första hand använts som ett redskap i rehabilitering av lagförda rattfyllerister och för att kvalitetssäkra transporter. Redan innan utredningen tillsattes fanns möjlighet för rattfyllerister att i stället för att få körkortet indraget ansöka om att delta i ett alkolåsprogram. I programmet krävs bland annat att föraren under färd också måste blåsa vid slumpmässigt återkommande kontroller. Många företag har också låtit installera alkolås i sina fordon för att kvalitetssäkra sina transporter, exempelvis taxibolag, transportfirmor och kommuner. I slutet av år 2007 fanns i Sverige cirka 20 000 alkolås installerade i fordon och ett år senare beräknas siffran vara över 70 000. Sedan utredningen presenterades har det varit val och den nya regeringen har inte skrivit någon proposition i frågan. När det gäller alkolås är det stor skillnad mellan Sverige och andra länder, där Sve-

rige ligger närmast i att införa obligatoriskt alkoholås. Frågan diskuteras också i USA, Kanada och Norge.

Polisens slumpmässiga utandningsprover antas också ha en preventiv påverkan på rattfylleribrottsligheten. Enligt studier har det framgått att personer med erfarenhet av utandningsprov också anser att det finns en större risk att bli upptäckt jämfört med dem som inte blivit utsatta för proverna (Törnros 1995). Till och med de som känner en person som blivit testad upplever en större risk att bli upptäckt. Under hela 2000-talet har polisens slumpmässiga utandningsprover ökat dramatiskt, vilket kan sägas ha en förebyggande effekt i och med att den upplevda upptäcktsrisken ökar.

Vid individinriktade åtgärder kan särskilda program och behandlingar ge effekter om de är inriktade på dem som har missbruksproblem, vilket en stor del av rattfylleristerna har. Ett exempel på detta är undervisningsprogrammet Rattfällan, som det sedan mitten av 1980-talet varit möjligt att frivilligt delta i efter en rattfylleridom. En utvärdering som gjordes för tio år sedan visar att återfall i rattfylleri för förstagångsdömda minskade med en tredjedel för dem som genomgått programmet. För bilister med fler än en rattfylleridom fanns dock ingen skillnad om man jämför med dem som inte genomgått programmet (VTI 1997).

Referenser

- Bergman, H. (1994). *AUDIT – The Alcohol Use Disorders Identification Test, MANUAL*. Karolinska Sjukhuset.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1995). *Rattfylleribrottets historia 70 år. Rapport 1995:2*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1998). *Rattfylleri*. Utvärdering av 1994 års reform av trafiknykterhetslagstiftningen. Rapport 1998:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Remissyttrande över delbetänkandet Alkoholås – nyckeln till nollvision (sou 2005:72) och slutbetänkandet Öppna möjligheter med Alkoholås (sou 2006:72)*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning, SORAD (2008). *Den totala alkoholkonsumtionen i Sverige under 2007 – en preliminär skattning av registrerad och oregistrerad alkohol*. Stockholm: Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning. Stockholms universitet.
- Dagens Nyheter (2005). *Artiklar om rattfylleri*. Beställning från Brå. Stockholm.
- Eriksson, A. (2004). *Personlig kommunikation*. Rättsmedicinalverkets Rättsmedicinska avdelning. Umeå.

- Greve, V. (1987). Rattonykterhet och straff. *Apropå* 2. Stockholm. Brottsförebyggande rådet.
- Kendell, R. E. (1984). The Beneficial Consequences of the United Kingdom's Declining per Capita Consumption of Alcohol in 1979–82. *Alcohol & Alcoholism* 19:271–276. Oxford Journals, Oxford University Press.
- Knutsson, J. (1992). *Ökad eller stabil straffnivå*. RPS Forskning 1992:3. Stockholm: Polishögskolan.
- Kühlhorn, E. (1998). Svenska alkoholvanor i ett förändringsperspektiv. I: Kühlhorn, E. och Björn, J. (red.) *Svenska alkoholvanor i förändring*. Sober förlag, Kristianstad.
- Kühlhorn, E. och Leifman, H. (1998). *Drinking Habits in Sweden*. (manuskript).
- Kühlhorn, E. m.fl. (2000). *Alkoholkonsumtionen i Sverige under 1990-talet*. OAS. Socialdepartementet, Stockholm.
- Leifman, H. och Gustafsson, N.-K. (2003). *En skål för det nya millenniet*. En studie av svenska folkets alkoholkonsumtion i början av 2000-talet. Forskningsrapport nr. II. SORAD; Stockholms universitet. NJA: 2002:81, s. 653.
- Norström, T. och Andersson, J. (1996). *Utvärdering av 1990 års reform av trafikbrottslagen* (stencil). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Norström, T. och Skog, O.-J. (2001). *Effekter av lördagsöppna systembodelagsbutiker*. Uppföljning av de första tio månaderna (stencil). Stockholm: Institutet för social forskning, Stockholms Universitet.
- Nationalföreningen för trafiksäkerhetens främjande. Nättidningen (2008). Artikel: *Ny ntf-studie om rattfylleriet i länen: 65 fylleresor om dagen på Gotland – drygt 2100 i Västra Götaland*. Hämtat den 3 september 2008 från <www.ntf.se/Tidning/default36408.asp>. Publicerat 17 juni 2008.
- Persson, L.G.W. (1980). *Hidden Criminality—Theoretical and Methodological Problems, Empirical Results*. Stockholm. Dept. of Sociology, University of Stockholm.
- Rikspolisstyrelsen (2007). *Polisens Årsredovisning 2006*. Stockholm. Rikspolisstyrelsen.
- Skog, O.-J. (1992). Om narkotikakontrollens virkningar. *Stoffmisbruk. Tidskrift om narkotika och rusproblem* 4:42.
- Smart, R.G. och Mann, R.E. (1987). Large Decrease in Alcohol-Related Problems Following a Slight Reduction in Alcohol Consumption in Ontario 1975–83. *British Journal of Addiction* 82:285–291. Blackwell Publishing.
- SORAD 2008. den totala alkoholkonsumtionen i Sverige under första kvartalet 2008. Stockholm: SORAD.

- SOU 1970:61. *Trafiknykterhetsbrott. Betänkande avgivet av kommittén för lagstiftning angående trafiknykterhetsbrott.* Stockholm: Justitiedepartementet.
- SOU 2006:12. *Rattfylleri och sjöfylleri. Delbetänkande av rattfylleriutredningen.* Stockholm: Fritzes.
- SOU 2006:72. *Öppna möjligheter med alkohol. Slutbetänkande av Alkoholåutredningen.* Stockholm: Fritzes.
- Statistiskt material, Statens Kriminaltekniska Laboratorium (2000).
- Statistiskt material, Riskpolisstyrelsen (2004).
- Törnros, J. (1993). *Rattfällan: Utvärdering av kurs för fängelsedömda rattfyllerister: Återfall inom en fyraårsperiod.* Statens Väg- och Transportforskningsinstitut. VTI meddelande 703. Linköping.
- Törnros, J. (1995). *Effects of a Random Breath Testing Campaign in Southern Sweden* (stencil). Swedish Road and Transport Research Institute (VTI), Sweden.
- Vägverket (2003). *Djupstudierapport över dödsolyckor i södra Sverige 1997–2002.* Publikation 2003:136.
- Vägverket (2007). *Trafiksäkerhet. Resultat från 2007 års trafiksäkerhetsenkät.* Borlänge. Vägverket.
- Zador, P.L. (1991). Alcohol-Related Relative Risk of Fatal Driver Injuries in Relation to Driver Age and Sex. *Journal of Studies on Alcohol* 52:302–310. Alcohol research Documentation, Inc.

Eko- och miljöbrott

EKONOMISK BROTTSLIGHET

Linda Källman

Sammanfattning

Ekonomisk brottslighet är ett samlingsbegrepp och många av de brott som ryms inom begreppet har diffusa offer och skadeverkningar. Det är en typisk spanings-/utredningsbrottslighet, vilket innebär att antalet upptäckta brott i mångt och mycket står i proportion till samhällets kontroll- och tillsynsverksamhet.

De två största ekobrottskategorierna är skattebrott och bokföringsbrott, som tillsammans står för närmare 90 procent av alla misstänkta ekobrott. Dessa brott upptäcks och anmäls främst av Skatteverket och av konkursförvaltare. Räknat i antalet till Åklagarmyndigheten inkomna brottsmisstankar har dessa brott ökat stadigt under hela 2000-talet. Insiderbrott och otillbörlig marknadspåverkan är antalsmässigt små brottskategorier, som dock har ökat kraftigt både vad gäller brottsmisstankar och lagförda brott. Ökningen hänger samman med att en ny och mer omfattande lagstiftning, lagen 2005:377 om straff för marknadsmissbruk vid handel med finansiella instrument, trädde i kraft år 2005.

Ekonomisk brottslighet är särskilt vanligt i vissa branscher, exempelvis restaurang-, frisör- och byggbranschen. För att förbättra kontrollmöjligheterna när det gäller svartarbete infördes år 2006 lagen (2006:575) om särskild skattekontroll i vissa branscher, enligt vilken Skatteverket har rätt att kontrollera personalliggare hos restauranger och frisörer. I syfte att minska de oredovisade intäkterna kommer det från år 2010 att krävas certifierade kassaregister hos alla företag som tar emot kontant betalning, enligt lagen 2007:592 om kassaregister m.m.

Myndigheterna satsar mycket på att utveckla underrättelseverksamheten och samarbetet mellan myndigheterna avseende såväl organiserad som ekonomisk brottslighet. Ett exempel på utvecklingen är de regionala underrättelsecentra (RUC) som bildats i Göteborg, Malmö och Stockholm.

Inledning

Det är lätt att föreställa sig offer för traditionella brott som stöld och misshandel, och inte svårt att argumentera för att samhället ska arbeta för att minska sådana brott. Skadeverkningarna av sådan brottslighet är fysiska och ekonomiska skador, samtidigt som det finns en förståelse för den psykiska kränkning som brotten ofta innebär. Ekonomisk brottslighet är ett svårdefinierat begrepp och många av de brott som ryms inom begreppet har mer diffusa offer och skadeverkningar. Medvetenheten om den ekonomiska brottslighetens skadliga inverkan på samhällsekonomin och att även enskilda personer kan drabbas hårt har dock ökat (Croall 2004), och i dag är den ekonomiska brottsligheten ett prioriterat område för de rättsvårdande myndigheterna (skr. 1994/95:217, skr. 2003/04:178, s. 6).

Det har hävdats att ekonomisk brottslighet kostar samhället långt mycket mer pengar än traditionella brott (Sutherland 1983, s. 9, Brå 2003a, s. 15, skr. 2003/04:178). En indikation på vilka summor det kan handla om är Skatteverkets uppskattning av det så kallade skattefelet – den skatt som enkelt uttryckt inte kan fastställas därför att inkomster och kapital döljs. Skattefelet beräknas till cirka 5 procent av BNP, motsvarande 10 procent av den skatt som varje år fastställs för företag och privatpersoner. Det innebär i dagsläget 133 miljarder (skv 2007, s. 242), varav 100 miljarder kan hänföras till företagssektorn (ibid. s. 243). Dessa siffror är en miniminivå för samhällets kostnader eftersom de enbart handlar om skatteundandragandet och inte tar hänsyn till exempelvis ökade kostnader till följd av priskarteller, snedvriden konkurrens etc.

Problembanscher

Inom några branscher är ekobrott mer vanligt förekommande än inom andra. Oredovisade intäkter och svartarbete är vanligt i branscher med omfattande kontanthantering, exempelvis restaurang-, taxi- och frisörbranschen (sou 1997:III, skv 2007, s. 239 f.). Stora problem finns dock även i andra branscher; särskilt inom byggbranschen har problem uppmärksamrats. Där förekommer en organiserad handel med svart arbetskraft med kopplingar till annan och grövre kriminalitet (Brå 2007b). Problemen inom byggbranschen är så stora att konkurrensen bedöms vara satt ur spel (skv 2007, s. 240). Andelen oredovisade intäkter i förhållande till de redovisade bedöms vara störst inom fiskerieringen och jord- och skogsbruket; i absoluta tal är problemet störst bland uthyrnings- och företagsservicefirmor, inom detaljhandeln och byggbranschen (skv 2006:4, s. 47–48).

Brottsdefinition

Ekonomisk brottslighet eller ekobrott är inte ett entydigt begrepp som kan hänföras till något enskilt lagrum. Det är i stället ett samlingsbegrepp, vars innehåll varit föremål för diskussion alltsedan Sutherland förde fram begreppet »white-collar crime« på 1940-talet (Sutherland 1983). Sutherland syftade på brott som begås av personer på högre positioner i näringslivet: priskarteller, missledande marknadsföring, arbetsmiljöbrott, skattebrott och en lång rad andra handlingar som drabbade konkurrenter, konsumenter eller anställda. Det centrala var gärningspersonens ställning och position i näringslivet. Definitioner har sedan dess föreslagits från en rad olika utgångspunkter, exempelvis brottslighetens offer eller kontexten för brottet (sou 2007:8, s. 51, se också Bergqvist, 2007, s. 35 f., s. 44–48). Även en sådan omständighet att det krävs särskild kompetens för att utreda brotten har framförts som kriterium på vad som ska räknas som ekonomisk brottslighet (Ds 1996:1, s. 189).

Man har även skiljt på brott som begås i en näringsverksamhets intresse – företagsrelaterade brott (corporate crime), och brott som begås inom ramen för en näringsverksamhet, men i stället är riktade mot denna verksamhet – yrkesrelaterade brott (occupational crime) (Clineard och Quinney 1967; jfr också begreppen systembrottslighet respektive manschettbrottslighet som föreslogs i Brå 1996). Av tradition har fokus i Sverige legat på den företagsrelaterade brottsligheten eller brott som riktas mot det allmänna och mot marknadens funktions sätt – skattebrott, bokförings- och borgenärsbrott samt insiderbrott – snarare än på brott som drabbar företag eller konsumenter (Lindgren 2000, Lindgren 2001, Korsell 2006).

Den definition som blivit politiskt vedertagen i Sverige – kvalificerad, kontinuerlig och systematisk brottslighet som har vinning som direkt motiv och som förövas inom ramen för en näringsverksamhet som i sig inte är kriminaliserad – formulerades år 1981 av Justitiekotтет (Ju 1980/81:21, s. 62). Olika varianter av denna definition har sedan aktualiserats i olika utredningar (se sou 2007:8, s. 51 f. och s. 137 f. för en utförligare diskussion). Ekobrottsberedningen, som i sitt betänkande *Effektiva ekobrottsbekämpning* föreslog inrättandet av en särskild ekobrottsmyndighet, menade att definitionen inte borde vara alltför låst och ansåg att brottslighetens kvalifikationsgrad var viktigare än anknytningen till näringsverksamhet (Ds 1996:1). Ekobrottsmyndighetens ansvarsområde kan ses som den praktiska tillämpningen av regeringens syn på vad som är ekonomisk brottslighet, men är inte

baserat på någon specifik definition av begreppet¹⁰⁷. I detta arbete inkluderas följande brottstyper¹⁰⁸:

- *Förskingring* (10 kap. 1–3 brottsbalken [1962:700], hädanefter BrB eller brottsbalken) och *trolöshet mot huvudman* (10 kap. 5 § brottsbalken). Förskingring innebär att gärningspersonen missbrukar en förtroendeställning för egen vinning och därigenom orsakar huvudmannen (exempelvis arbetsgivaren) skada. Vid trolöshet mot huvudman behöver inte gärningspersonen ha någon egen vinning av brottet.
- *Borgenärsbrott* (11 kap. 1–4 § brottsbalken). Brotten omfattar oredlighet och vårdslöshet mot borgenärer, otillbörligt gynnande av borgenär (rubriceringen ersätter den tidigare benämningen mannamån mot borgenär) samt försvarande av konkurs eller exekutiv förrättning. Borgenärsbrotten innebär att en gäldenär som är eller riskerar att hamna på obestånd agerar på ett sätt som kan innebära skada för fordringsägarna. Försvarande av konkurs eller exekutiv förrättning är en ny rubricering från år 2005 och innebär att en gäldenär lämnar oriktiga uppgifter om tillgångar och skulder i samband med konkurs eller annan exekutiv förrättning.
- *Bokföringsbrott* (11 kap. 5 § brottsbalken). Brottet innebär att bokföring saknas eller är så bristfällig att verksamheten inte i huvudsak

¹⁰⁷ Ekobrottsmyndighetens ansvarsområde är begränsat såväl sakligt som geografiskt och omfattar *borgenärs- och bokföringsbrott* (11 kap. 1–5 § BrB), *brott mot aktiebolagslagen* (2005:551), *brott mot lagen* (1967:531) *om tryggnad av pensionsutfästelser m.m.* samt olika *brott mot skattebrottslagen* (2–8, 10 § skattebrottslagen [1971:69]) samt mål vars handläggning »ställer särskilda krav på kännedom om finansiella förhållanden, näringslivsförhållanden, skatterätt eller liknande« i de fall målen hänför sig till Stockholms län, Västra Götalands län, Skåne län, Hallands län, Blekinge län eller Gotlands län. Myndigheten har vidare ett rikstäckande ansvar för *EU-bedrägerier* (9 kap. 1–3 § BrB), *subventionsmissbruk* – felaktig användning av EU-medel (9 kap. 3a § BrB), *insiderbrott* och *otillbörlig marknadspåverkan* (2, 3, 7, 8 § lagen [2005:377] om straff för marknadsmissbruk vid handel med finansiella instrument), samt mål »som lämpligen bör handläggas vid Ekobrottsmyndigheten med hänsyn främst till att målet rör kvalificerad ekonomisk brottslighet som har nationell utbredning eller internationell anknytning eller är av principiell natur eller av stor omfattning« (förrordning [2007:972] med instruktion för Ekobrottsmyndigheten). *Penninghäleri* och *-förseelse* (»penningtvätt«) (9 kap. 6a § och 7a § BrB) är exempel på brott som myndigheten handlägger utan att det finns direkt utpekade som deras ansvarsområde (se Ekobrottsmyndighetens hemsida www.ekobrottsmyndigheten.se).

¹⁰⁸ Till grund för urvalet ligger främst en strävan efter att kunna jämföra uppgifterna med förra utgåvan av Brottsutvecklingen (Brå 2004a). Till detta urval har arbetsmiljöbrotten lagts till. Anledningen är att såväl arbetsmiljöbrott som miljöbrott kan ses som ekonomisk brottslighet, men medan miljöbrotten beskrivs i ett eget avsnitt i Brottsutvecklingen, har arbetsmiljöbrotten tidigare varit förbisedda.

kan bedömas utifrån den. Bokföringen är viktig för många intressenter, exempelvis kreditgivare och investerare. (År 2005 skärptes maxstraffet för grovt bokföringsbrott från fyra till sex års fängelse.)

- *Mutbrott* (20 kap. 2 § brottsbalken) och *bestickning* (17 kap. 7 § brottsbalken) utgör tillsammans det som vanligen kallas korruptionsbrott. Tillsammans med vissa förskingnings- och trolöshetsbrott kan de också beskrivas som maktmissbruksbrott (Brå 2007a). Mutbrott innebär att någon tar emot eller begär muta eller annan otillbörlig belöning för sin tjänsteutövning. Bestickning innebär att erbjuda eller på begäran lämna en muta eller annan otillbörlig belöning för någons tjänsteutövning. Någon lagstadgad gräns för vad som är att betraktas som muta finns inte och även praxis är oklar; det viktiga är att givandet är ägnat att påverka tjänsteutövningen (prop. 1975/76:176). Korruptionsbrott kan ske i både offentlig och privat sektor. Ett typiskt fall som rör båda sektorerna är när en anbudsgivare i samband med offentlig upphandling erbjuder eller krävs på muta för att få ordern. Båda parterna är straffansvariga, men den som tagit initiativet genom att erbjuda eller begära en muta får normalt ett strängare straff. Avböjer ena parten att medverka är den andra parten ändå straffbar, även om transaktionen inte fullföljts.
- *Arbetsmiljöbrott och brott mot arbetsmiljölagen* (1977:1160), hädanefter benämnd arbetsmiljölagen eller AML. Till arbetsmiljöbrotten räknas både brottsbalkens rubriceringar om vållande till annans död, vållande till annans kroppsskada eller sjukdom samt framkallande av fara, när dessa brott begåtts genom att föreskrifter i arbetsmiljölagen åsidosatts (3 kap. 10 § BrB) och de fall där en arbetsgivare bryter mot föreskrifter som meddelats med stöd av arbetsmiljölagen (8 kap. 1-2 § arbetsmiljölagen [1977:1160])¹⁰⁹.
- *Brott mot skattebrottslagen* (1971:69), hädanefter kallad skattebrottslagen eller SkBrL. Lagen omfattar bland annat rubriceringarna skattebrott (2-4 §), vårdslös skatteuppgift (5 §), skatteavdragsbrott (6 §), skatteredovisningsbrott (7 §) och försvärande av skattekontroll (10 §). Att lämna oriktiga uppgifter eller underlåta att lämna exempelvis deklaration i syfte att undgå skatt utgör skattebrott, och att åsidosätta bokföringsskyldigheten eller annan skyldighet att bevara räkenskaper kan utgöra försvärande av skattekontroll.

¹⁰⁹ Termen arbetsmiljöbrott används i texten som en gemensam term för brottsrubriceringarna arbetsmiljöbrott (3 kap. 10 § BrB) och brott mot arbetsmiljölagen, om inget annat anges.

- *Insiderbrott och otillbörlig marknadspåverkan* regleras i lagen (2005:377) om straff för marknadsmissbruk vid handel med finansiella instrument. Den nya lagen har ersatt den tidigare insiderstrafflagen (2000:1086) och brottsrubriceringen otillbörlig kurspåverkan har ändrats till otillbörlig marknadspåverkan. Vid insiderbrott utnyttjar någon insiderinformation, som ännu inte är offentliggjord, för att exempelvis sälja eller köpa värdepapper innan informationen hunnit komma ut och påverka kursen. Vid otillbörlig marknadspåverkan manipuleras marknaden, till exempel genom skenaffärer.
- *Brott mot aktiebolagslagen* (2005:551), hädanefter kallad aktiebolagslagen eller ABL. Det finns flera handlingar som är straffbara enligt aktiebolagslagen. Brotten handlar ofta om överträdelse av det så kallade låneförbudet (aktiebolag får ej ge lån till vd, styrelseledamöter, aktieägare eller andra närstående). Ett annat exempel är att någon som inte aktivt deltar i styrelsearbetet utses som styrelseledamot för att dölja någon annans inflytande i bolaget (och därigenom fungerar som bulvan). Den gamla aktiebolagslagen (1975:1385) ersattes den 1 januari år 2006 av den nya lagen med samma namn.
- *Överträdelse av näringsförbud*, enligt 25 § lagen [1986:436] om näringsförbud. Näringsförbud för viss tid (3–10 år) kan meddelas personer som begått grova ekonomiska brott eller på annat sätt grovt åsidosatt sina skyldigheter som näringsidkare. Att överträda ett näringsförbud är ett brott för vilket gärningspersonen kan dömas till böter eller fängelse.

Om statistikkällor

De flesta ekobrott upptäcks av myndigheter eller konkursförvaltare, som anmäler misstänkta brott direkt till åklagare. När ekobrotten tidigare i huvudsak utreddes av polisens ekorotlar utgjorde endast registrerade anmälningar om ekobrott hos polisen underlag till kriminalstatistiken. I samband med att Ekobrottsmyndigheten och Skatteverkets skattebrottsenheter bildades år 1998 förändrades rutinerna, och många ekobrott kom att utredas av polis vid Ekobrottsmyndigheten eller av skattebrottsenheterna (främst brott mot skattebrottslagen). Därmed registrerades inte längre alla misstänkta ekobrott av polisen, och underlaget till kriminalstatistiken utgjordes därefter även av uppgifter om anmälda ekobrott från Åklagarmyndigheten. Rapporteringen från åklagarna gällde dock endast brott där det fanns en skäligen misstänkt person, medan brott som rörde personer med en lägre misstankegrad inte längre rapporterades in. Sedan år 2007 har rapporteringen dock ändrats igen och numera erhåller Brå uppgifter om brott även i de

fall där en misstänkt person saknas eller misstankegraden är lägre¹¹⁰. Utöver underrapporteringen åren 1998–2006 har det även visat sig att åklagarna inte alltid räknat och kodat brotten på samma sätt som polisen och att det dessutom kan skilja mellan olika åklagare (Brå 2005). Överlag är åklagarnas principer för antalsräkning mer ärendeorienterad och därmed inte lika extensiv som den hos polisen.

Sammantaget innebär det nämnda att det inte går att jämföra statistiken över anmälda ekobrott före och efter år 1998 respektive år 2006/2007. Av denna anledning bygger redovisningen av utvecklingen för olika typer av ekobrott i detta avsnitt i stället på Åklagarmyndighetens statistik över *inkomna brottsmisstankar*¹¹¹, som inte genomgått lika stora förändringar som den officiella kriminalstatistiken över tid. I genomgången är det viktigt att tänka på att enheterna anmälda brott respektive brottsmisstankar inte är direkt jämförbara med varandra. Som exempel kan nämnas att år 2007 registrerade Åklagarmyndigheten cirka 8 700 misstankar om bokföringsbrott, medan den officiella kriminalstatistiken för samma år omfattar cirka 4 700 anmälda bokföringsbrott. (För en utförligare beskrivning av skillnaderna mellan de två statistikgrenarna, se Brå 2005.)

Omfattning och utveckling

Mörkertal och dold brottslighet

Mörkertalet för ekobrottsligheten bedöms vara större än för många andra brottstyper (Brå 2003a; Korsell, 2003). En orsak är att ekobrott, till skillnad från brott som misshandel och stöld, sällan drabbar någon enskild person, och därmed finns det inga brottsoffer som kan anmäla brotten till polisen. De flesta av de brott som behandlas här är i stället typiska spanings- eller utredningsbrott som upptäcks i huvudsak genom samhällets tillsyns- och kontrollfunktioner. Den upptäckta brottsligheten säger därför mer om kontrollverksamheten än om brottsligheten som sådan (Korsell 2003, Brå 2006 s. 71, Bergqvist 2007, s. 66). De allra flesta ekobrott anmäls av Skatteverket och konkursförvaltare, men anmälningar görs även av Finansinspektionen (insiderbrott och otillbörlig marknadspåverkan), Finanspolisen (penninghäleri), Tull-

¹¹⁰ År 2007 införde Åklagarmyndigheten successivt ett nytt ärendesystem (Cåbra) som ersatte åklagarnas tidigare ärendesystem (Brådis och Envis), vilket har medfört kvalitetsförbättringar i den officiella statistiken över anmälda brott. Under år 2007 har Brå även tagit fram nya instruktioner för kodning av brott, i syfte att anpassa åklagarnas antalsräkning till polisens.

¹¹¹ Inom åklagarväsendet förs statistik över brott på tre nivåer: ärende, brottsmisstanke och misstänkt (person). Ett ärende kan gälla en eller flera personer som var och en misstänks för ett eller flera brott. Ett ärende kan därför rymma flera brottsmisstankar (se Åklagarmyndighetens hemsida www.aklagare.se).

verket, aktiebolagens externa revisorer (t.ex. bokföringsbrott, brott mot aktiebolagslagen), myndigheter som administrerar EU-bidrag (EU-bedrägerier) samt allmänheten. Brottsmisstankar rapporteras också från kriminalunderrättelseverksamheten vid Ekobrottsmyndigheten (EBM 2006, s. 8). För de flesta typer av ekobrott är staten målsägande.

När det gäller annan brottslighet kan offerundersökningar vara till hjälp för att bedöma den dolda brottsligheten, men de flesta ekobrott har inte den typen av tydliga fysiska offer. För skattebrott, som ju berör hela statens finanser, finns dock vissa beräkningar, baserade bland annat på nationalräkenskaperna (skv 2007). Det så kallade skattefelet kan användas för att beräkna hur mycket skatt som undandras och inom vilka områden, även om det inte kan säga något om antalet brott. Av det beräknade skattefelet på 133 miljarder står mikroföretagen (företag där lönesumman uppgår till mindre än en miljon kronor årligen) för drygt 50 miljarder. Det är mer än den skatt som fastställs för dessa företag och tyder på ett skatteundandragande av mycket stor omfattning. Nästan hälften av skattefelet, 66 miljarder kronor, utgörs av svartarbete. Det internationellt relaterade skattefelet – gällande bland annat punktskatter, mervärdesskatt och skatt på kapital – beräknas till 46 miljarder, men osäkerheten i beräkningarna är stor (skv 2007, s. 242 f.).

Den kända skattebrottsligheten kan också jämföras med antalet skattetillägg som Skatteverket beslutar om. Skattetillägg är en administrativ sanktion som Skatteverket kan besluta om i stället för att göra en anmälan om skattebrott. Enligt Skatteverkets riktlinjer ska brottanmälan göras när det undanhållna beloppet överstiger ett prisbasbelopp, i andra fall ska skattetillägg vara den enda sanktionen (skv 2007, s. 268). Skattetilläggen uppgick år 2005 till sammanlagt drygt 1,1 miljard kronor. När det gäller skattetillägg som baseras på felaktigheter som upptäcks vid den årliga taxeringen, står fysiska personer för den största andelen såväl antalsmässigt (83 procent) som beloppsmässigt (53 procent) (skv 2007, s. 264 f.)¹¹². De högsta genomsnittliga skattetilläggen avser inkomstskatt och punktskatter. Grovt räknat går det 50–60 beslut om skattetillägg på varje anmälan om brott som görs av Skatteverket, eller 25–30 per brottsmisstänke som inkommer till Åklagarmyndigheten. Det är alltså endast en bråkdel av alla som potentiellt undanhåller skatt som blir anmälda för skattebrott och än färre som blir lagförda.

För vissa typer av ekobrott som drabbar företag finns studier som liknar offerundersökningar. I en internationell studie som genomförts av revisions- och redovisningskoncernen PricewaterhouseCoopers tas

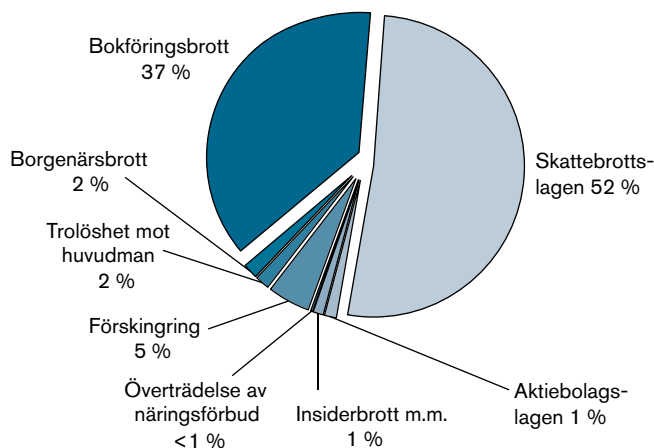
¹¹² År 2006 ökade det totala skattetillägget kraftigt, till drygt 2,4 miljarder kronor, beroende på ett fåtal men beloppsmässigt stora beslut avseende inkomstskatt.

bland annat korruptionsbrotten upp. Studien visar att nästan hälften av alla brott upptäcks av en slump och man konstaterar därför att mörkertalet troligen är mycket stort (PricewaterhouseCoopers 2007, s. 4). Endast några få procent av de anmälda brotten har upptäckts genom företagens interna kontrollsystem (ibid. s. 27), och svenska företag har dessutom i lägre grad än i övriga världen infört olika brottsförebyggande åtgärder för att öka säkerheten och kontrollen (ibid s.27). Mer utvecklade kontrollsystem skulle troligen leda till fler upptäckta brott (jfr förslagen på brottsförebyggande åtgärder i Brå 2007a).

Struktur

Skattebrott, bokförings- och borgenärsbrott står för närmare 90 procent av den misstänkta ekobrottsligheten (se figur 1). Bland brotten mot skattebrottslagen dominerar brottsrubriceringarna *skattebrott*, *skatteförseelse* och *grovt skattebrott* (2–4 § skattebrottslagen) med cirka 6 600 inkomna brottsmisstankar år 2007, varav cirka 3 500 enbart avsåg mervärdesskattelagen, samt *försvårande av skattekontroll* (10 § skattebrottslagen) med cirka 3 300 inkomna brottsmisstankar år 2007. Grova skattebrott kodas i allt högre utsträckning under en egen kod; år 2007 uppgick antalet registrerade misstankar om grova skattebrott till knappt 1 600. Tillsammans utgjorde de olika skattebrotten 52 procent av de brottsmisstankar som registrerades av Åklagarmyndigheten år 2007 (se figur 1). Brotten upptäcks och anmäls främst i samband med Skatteverkets kontroller.

Figur 1. Inkomna brottsmisstankar (n=23 332) efter typ av ekobrott, år 2007. Procent. Källa: Åklagarmyndigheten.

Bokföringsbrott är det vanligaste enskilda ekobrottet. En viktig förklaring är att motivet för bokföringsbrott inte är direkt ekonomisk vinning utan snarare att dölja andra ekobrott. Det är därför vanligt att bokföringsbrott förekommer tillsammans med misstankar om andra ekobrott. En felaktig eller obefintlig bokföring kan försvåra eller helt omintetgöra möjligheterna att reda ut andra misstänkta ekobrott (Brå 1996, s. 188–120). Bokföringsbrott har därför stor betydelse för såväl ekobrottslingen som ekobrottsutredaren. År 2007 registrerades cirka 8 700 misstankar om bokföringsbrott, vilket utgjorde 37 procent av alla ekobrottsmisstankar. Brotten upptäcks oftast i samband med konkursförvaltning eller skatterevisjoner.

Bokföringen i konkursbolag granskas alltid av konkursförvaltare. En viktig uppgift är att säkra resurser för borgenärerna – de som har fordringar på konkursbolaget. *Borgenärsbrotten* är dock relativt få, motsvarande 2 procent av den misstänkta ekobrottsligheten år 2007. Det är i regel svårare att bevisa borgenärsbrott, i synnerhet om bokföringen är bristfällig, och förvaltarna har sällan resurser för mer omfattande utredningar (Korsell 2003). Det innebär att borgenärsbrotten sannolikt är underrepresenterade i statistiken.

De antalsmässigt små brotten som *brott mot aktiebolagslagen, insiderbrott* (tillsammans med otillbörlig marknadspåverkan) och *överträddelse av näringsförbud* utgjorde tillsammans knappt 3 procent av den upptäckta ekobrottsligheten. Även dessa brott upptäckts genom myndigheternas kontroller och tillsynsarbete, exempelvis Finansinspektionens tillsyn över aktörerna på finansmarknaden.

Korrupsions- och förskingringsbrott, samt trolöshet mot huvudman skiljer sig från övriga ekobrott eftersom anmälningar om misstänkta brott sällan har någon koppling till myndigheternas kontrollverksamhet. Förskingrings- och trolöshetsbrott upptäcks och anmäls i huvudsak av den som lider skada av brottet. Drygt hälften av alla anmälningar om misstänkta korrupsionsbrott görs av privatpersoner eller den misstänktes arbetsgivare. Många väljer också att lämna anonyma tips till polisen eller direkt till Riksenheten mot korrupsion. Misstänkt korrupsion kan exempelvis anmälas av en konkurrent till ett företag som erbjudit mutor i samband med en upphandling (Brå 2007a, s. 27–28). Korrupsionsbrotten har inte räknats in i brottsstrukturen, eftersom det inte finns statistik på brottsmisstankenivå för de brotten.

Inte heller för *arbetsmiljöbrotten* finns statistik på brottsmisstankenivå. År 2007 anmäldes knappt 1 200 arbetsmiljöbrott enligt 3 kap. 10 § brottsbalken och brott mot arbetsmiljölagen, varav närmare 800 gällde vållande till kroppsskada. Många brott anmäls av arbetsmiljöverket, som år 2005 stod för var fjärde anmälan om misstänkt brott (Turesson 2006).

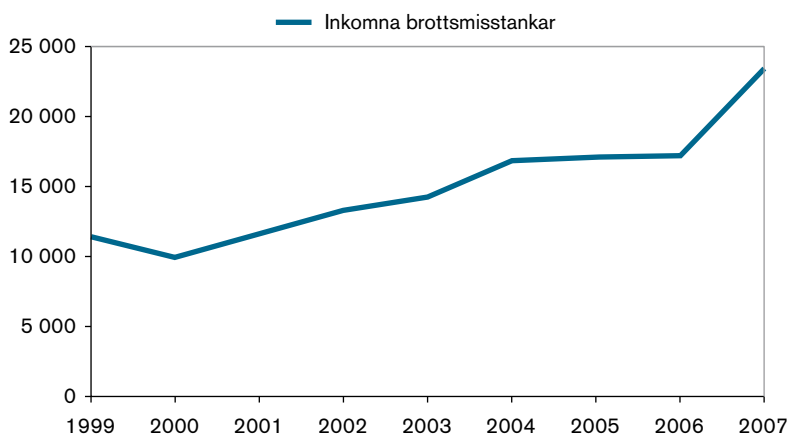
Utveckling

I slutet av 1970 låg antalet *anmälda ekobrott*¹¹³ runt 5 000–6 000 per år, men hade till början av 1980-talet ökat till det dubbla. Ökningen kan vara ett resultat av den satsning mot ekobrott som gjordes i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet, då bland annat polisens ekorotlar infördes (sou 2007:8, s. 56 f.). Ekobrotten låg sedan relativt stabilt runt 12 000 anmälda brott per år fram till mitten av 1990-talet. Antalet anmälda brott hade år 1995 ökat till 16 000, vilket kan förklaras av den ekonomiska krisen som ledde till många konkurser och därigenom många upptäckta brott. Det tidiga 1990-talets finanskris och flera uppmärksammade fall av oseriösa skalbolagshärvor gav också upphov till ett ökat fokus på ekobrott (sou 2007:8, s. 58). Antalet anmälda brott minskade sedan kraftigt i slutet av 1990-talet, vilket till viss del har att göra med att myndighetsstrukturen lades om då Ekobrottsmyndigheten bildades år 1998. Statistiken för i synnerhet åren 1998 och 1999 är därför osäker och det är vanskligt att jämföra den statistik som togs fram före år 1998 med den som tagits fram från år 2000 (Brå 2005).

I figur 2 nedan ges en övergripande bild av den ekonomiska brottslighetens utveckling från 1999, baserat på det totala antalet till åklagaren *inkomna brottsmisstankar* för följande brottstyper: *bokföringsbrott* och *borgenärsbrott*, *skattebrott*, *förskingring* och *trolöshet mot huvudman*, *brott mot aktiebolagslagen*, *insiderbrott* och *otillbörlig marknadspåverkan* samt *överträdelse av näringsförbud*. Korruptionsbrotten och arbetsmiljöbrotten har inte räknats in eftersom uppgifterna om de brotten är baserade på inkomna ärenden till Riksenheten för korruption respektive på till polisen anmälda brott, det vill säga andra statistiska enheter än inkomna brottsmisstankar.

År 2000 registrerades 10 000 brottsmisstankar av Åklagarmyndigheten. Utvecklingen under 2000-talet har sedan inneburit en stadig ökning av antalet inkomna brottsmisstankar, med en större uppgång år 2004, följd av en ännu kraftigare uppgång år 2007, något som diskuteras närmare nedan. Sammantaget har antalet misstänkta ekobrott fördubblats mellan åren 2001 och 2007 men även på längre sikt är trenden en ökning.

¹¹³ Siffrorna avser anmälda brott mot skattebrottslagen, borgenärsbrott (inklusive bokföringsbrott) och förskingringsbrott (från år 1988 även trolöshet mot huvudman). För åren fram till år 1997 saknas siffror för brott mot aktiebolagslagen, medan siffror för insiderbrott och överträdelse av näringsförbud saknas fram till år 1998, eftersom dessa brott tidigare inte särredovisades.

Figur 2. Antal inkomna brottsmisstankar 1999–2007. Källa: Åklagarmyndigheten.

BOKFÖRINGS- OCH BORGENÄRSBROTT

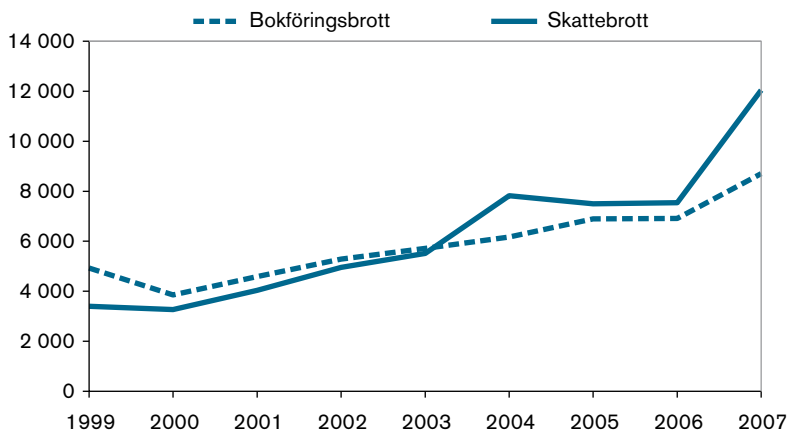
Bokföringsbrotten har ökat stadigt under hela 2000-talet, från knappt 4 000 inkomna brottsmisstankar år 2000 till 8 700 år 2007 (se figur 3). Mellan år 2006 och 2007 ökade antalet brottsmisstankar med 26 procent. Det brukar framhållas att bokföringsbrotten följer konkursutvecklingen (Korsell 2003), men medan antalet konkurser sjunkit varje år sedan 2004 (se IRPS 2008, s. 26) har det i stället skett en kraftig ökning av antalet brottsmisstankar om bokföringsbrott. Förklaringen kan vara att Brå från år 2007 gjort ett förtydligande kring antalsräkningen av bokföringsbrottet, i syfte att anpassa polisens och åklagarnas rapportering. Någon egentlig ökning av antalet brottsmisstankar 2006–2007 torde det därför inte vara fråga om. I genomsnitt leder var fjärde konkurs till att misstänkta brott anmäls (EBM 2006, s. 7).

Antalet inkomna misstankar om *borgenärsbrott* har minskat stadigt under 2000-talet, frånsett en tillfällig ökning år 2002 (se figur 4). Den främsta förklaringen är troligen det minskade antalet konkurser, men då antalet bokföringsbrott ändå ökat skulle en bidragande orsak kunna vara att de som anmäler brott i högre utsträckning »nöjer sig« med att anmäla bokföringsbrott i stället för att försöka få underlag till en anmälan om borgenärsbrott. Det höjda maxstraffet för grovt bokföringsbrott kan möjligen ha bidragit till fler sådana överväganden.

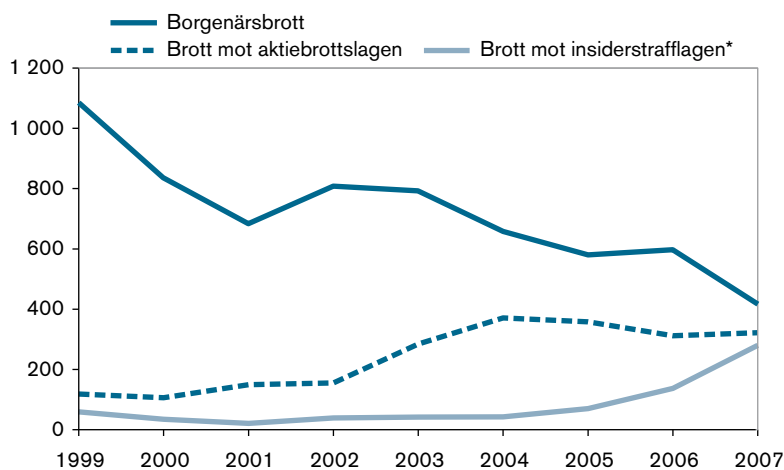
SKATTEBROTT

Även *skattebrotten* har ökat under hela 2000-talet, räknat i antal inkomna brottsmisstankar (se figur 3). En större ökning, från ca 5 500 till ca 7 800 brottsmisstankar, skedde åren 2003–2004. Efter en smärre nedgång kom sedan en kraftig ökning år 2007, från ca 7 500 till ca

12 000 brottsmisstankar. Ökningen år 2004 kan delvis förklaras med en ökning av antalet anmälningar från Skatteverket det året, följt av en smärre nedgång i antal anmälningar och färre brottsmisstankar de följande två åren. Antalet anmälningar från Skatteverket ökade sedan något år 2007, men den kraftiga ökningen av antalet registrerade brottsmisstankar samma år är oproportionerligt hög. En del av förklaringen

Figur 3. Antal inkomna brottsmisstankar, åren 1999–2007. Källa: Åklagarmyndigheten.

* Insiderstrafflagen (2000:1086) ersattes år 2005 med lagen (2005:377) om straff för marknadsmissbruk vid handel med finansiella instrument.

Figur 4. Antal inkomna brottsmisstankar, åren 1999–2007. Källa: Åklagarmyndigheten.

är att Ekobrottsmyndigheten och Åklagarmyndigheten gått igenom rutinerna för registrering av brottsmisstankar och tagit fram förtydligade riktlinjer. En ökning av antalet misstankar om skattebrott var en väntad effekt av detta. Detta är ett tydligt exempel på hur statistiken mer speglar myndigheternas arbete än själva brottsligheten, och att det inte bara handlar om att kontroller och operativ verksamhet påverkar hur många brott som upptäcks utan också om effekten av rena registreringsrutiner.

INSIDERBROTT OCH BROTT MOT AKTIEBOLAGSLAGEN

De anmälda *insiderbrotten* är relativt få, trots en kraftig ökning av misstänkta insiderbrott och misstänkt otillbörlig kurspåverkan under 2000-talet (se figur 4). Ökningen kan förklaras med ett ökat fokus på brott som rör finansmarknaderna, men har också att göra med att den nya lagen som trädde i kraft den 1 juli 2005 (2005:377) är mer omfattande än den tidigare lagstiftningen. Förbuden mot insiderhandel och röjande av insiderinformation omfattar nu alla som har tillgång till insiderinformation och inte som förr vissa grupper. Rubriceringen otillbörlig marknadspåverkan omfattar också fler situationer än den tidigare rubriceringen otillbörlig kurspåverkan. Lagändringen har också inneburit att Finansinspektionen rapporterar misstänkta brott till Ekobrottsmyndigheten i ett tidigare skede än förut. Förändringarna har tillsammans bidragit till att antalet inkomna brottsmisstankar fyrdubblats mellan åren 2005 och 2007.

Antalet inkomna brottsmisstankar som gäller brott mot *aktiebolagslagen* var tre gånger fler år 2007 än år 2000, men har legat relativt stabilt sedan 2003 (se figur 4). Det finns dock en topp för år 2004 som inte har analyserats närmare här.

KORRUPTION OCH ANDRA MAKTMISSBRUKSBROTT

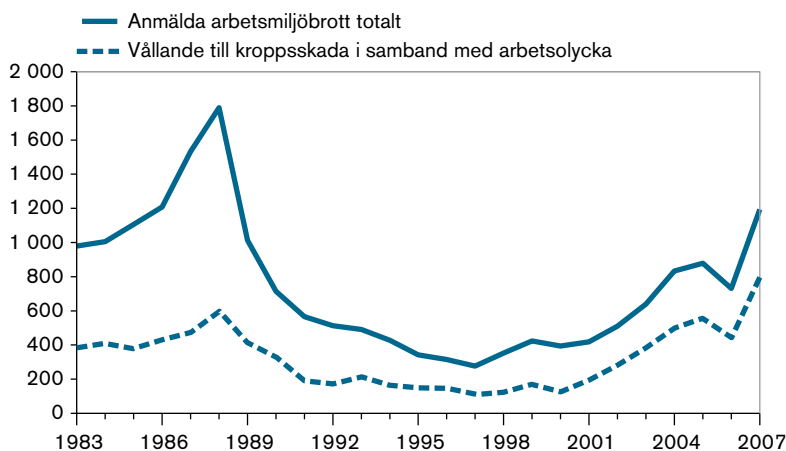
Riksenheten mot korruption, en särskild enhet inom Åklagarmyndigheten bildades år 2003 och handlägger samtliga ärenden som rör givande och tagande av muta i Sverige. Enheten arbetar aktivt för att fler korruptionsbrott ska upptäckas och lagföras. Då korruption i grunden ofta handlar om maktmissbruk, hanteras ibland även närliggande brott som förskingring och trolöshet mot huvudman (Brå 2007a). En rad uppmärksammade fall, exempelvis åtal mot butikschefen inom Systembolaget, torde tillsammans med enhetens arbete ha bidragit till en ökad medvetenhet om dessa brott och en ökning av antalet anmälda brott. Det går dock inte att urskilja antalet anmälda mut- och bestickningsbrott i brottsstatistiken, och åklagarna särredovisar inte heller längre dessa brottsmisstankar. De uppgifter som finns är i stället antal ärenden inkomna till Riksenheten, och dessa visar inte entydigt på någon ökning av misstänkta brott. Enheten har sedan den bildades

år 2003 och fram till den 2 juni 2008 handlagt 474 ärenden, varav 54 år 2003 (från den 1 juli), 73 år 2004, 103 år 2005 (det år då Systembolagets butikschefer anmäldes), 88 år 2006 och 109 år 2007 (muntlig uppgift vid samtal med Riksenheten mot korruption den 2 juni 2008).

En relativt liten del av de ärenden som kommer in till Riksenheten mot korruption leder till beslut om att väcka åtal. I varje ärende kan det finnas flera brottsmisstankar; räknat i brottsmisstankar visar sig runt en tredjedel sakna grund eller vara alltför vaga för vidare utredning (Brå 2007a)¹¹⁴.

ARBETSMILJÖBROTT

Slutet av 1980-talet innebar en stark ökning av antalet anmälda *arbetsmiljöbrott* (se figur 5). Orsaken till den kraftiga ökningen har inte analyserats närmare, men det kan konstateras att ökningen sammanträffade med den överhettning i ekonomin som rådde dessa år (se Aunesluoma och Fellman 2006). Antalet anmälda brott sjönk sedan kraftigt, för att från slutet av 1990-talet återigen öka, i synnerhet under 2000-talet: år 2007 anmäldes runt 1 200 arbetsmiljöbrott, mer än dubbelt så många som år 2002 då antalet anmälningar var cirka 500. Antalet anmälda arbetsmiljöbrott är i dag tillbaka på samma nivå som i början av 1980-talet. Stressigare arbetstempo eller ökad medvetenhet bland arbetstagar- na är möjliga förklaringar till de senaste årens ökning (Bergström, 2008), men förbättrade rutiner och en ökad kunskap från polisens sida framhålls också som förklaringar (Liljestrand 2008).

Figur 5. Antal anmälda arbetsmiljöbrott (inklusive brott mot arbetsmiljölagen), åren 1983–2007. Källa: Brå.

¹¹⁴ I studien ingick 147 avslutade ärenden, innehållande totalt 248 brottsmisstankar.

Offer och gärningspersoner

Man kan enligt Lindgren (2002, refererad i Brå 2004b) tala om tre typer av utsatthet för ekobrott: en *primär utsatthet* som drabbar enskilda individer, en *sekundär utsatthet* som drabbar företag och organisationer och en *tertiär utsatthet* som mer diffust berör olika samhällsmål (Brå 2004, s. 18, se också Brå 2000:23). Några exempel på de förstnämnda typerna av utsatthet är anställda som skadas i arbetet på grund av att företaget inte lever upp till arbetsmiljölagens krav, investerare och kreditgivare som förlorar pengar när ett företag körs i botten av oseriösa företagare, kunder som blir lurade, företag som slås ut på grund av illojal konkurrens från skattefuskande branschkolleger. Sådan utsatthet bidrar också till den tertiära utsattheten – exempelvis sjunkande skattemoral, minskad tilltro till marknadens spelregler eller till samhällets förmåga att bekämpa brott, försämrad tillväxt etc.

De mer diffusa skadorna och vad de kostar samhället är svåra att beräkna (skr. 2003/04:178). Förtroendeförlusten framhålls ofta som det största hotet, då förtroende är avgörande för affärsrelationer och för det ekonomiska livet i stort (Brå 2003a, s. 14, Alalehto och Sjödin 2003, s. 81). Förtroendekommissionen, som inrättades år 2002 med uppgift att analysera behovet av åtgärder för att säkerställa förtroendet för näringslivet, nämner förstärkta insatser mot ekonomisk brottslighet som ett av fyra prioriterade områden – övriga är en förbättrad bolagsstyrning, förtroendet för finanssektorn och en effektivare konkurrenspolitik (SOU 2004:47).

Gärningspersoner

År 2007 var 2 895 personer misstänkta för borgenärs- och bokföringsbrott och 1 806 personer misstänkta för brott mot skattebrottslagen. 436 personer var misstänkta för förskingring och 119 personer misstänkta för trolöshet mot huvudman. Antalet misstänkta för de stora brottskategorierna skattebrott och bokföringsbrott har ökat under hela 2000-talet, något som Skatteverket bedömer är en följd av skattebrottsenheternas tillkomst (skv 2007, s. 270).

Den typiska ekobrottslingen enligt tidigare studier är en man i yngre medelåldern (Brå, 1996, s. 149). Enligt statistiken är cirka 90 procent av dem som är misstänkta för skattebrott samt bokförings- och borgenärsbrott män, bland misstänkta för förskingringsbrott och trolöshet mot huvudman är männens andel drygt 60 respektive 70 procent. Bland dem som är misstänkta för skattebrott, bokförings- och borgenärsbrott samt förskingring är runt 60 procent i åldern 30–49 år. I samma ålder är också runt hälften av dem som är misstänkta för trolöshet mot huvudman. När det gäller korruptionsbrott kan det tilläggas att majoriteten av de misstänkta muttagarna är företrädare för offentlig sektor, medan de allra flesta misstänkta utgivare är företrädare för

den privata sektorn (Brå 2007a, s. 63). Muttagarnas medelålder är högre än mutgivarnas (Brå 2007a, s. 65).

Förklaringen till männens överrepresentation i ekobrottsstatistiken är att brotten ofta begås inom ramen för en näringsverksamhet och att de misstänkta företrädesvis har en position som innebär både möjlighet att begå brott och straffansvar för de brott som begås inom verksamheten. Överrepresentationen förklaras därför till stor del av motsvarande överrepresentation i näringslivet: cirka 70 procent av alla egenföretagare är män (jfr Nutek 2007 och Statistiska centralbyråns statistik om antalet sysselsatta), 70–80 procent av chefspositionerna i näringslivet innehas av män, och i börsbolagens företagsledning upptas närmare 90 procent av platserna av män (se Renstig 2006). Dessutom är flera av problembanserna typiskt manliga branscher.

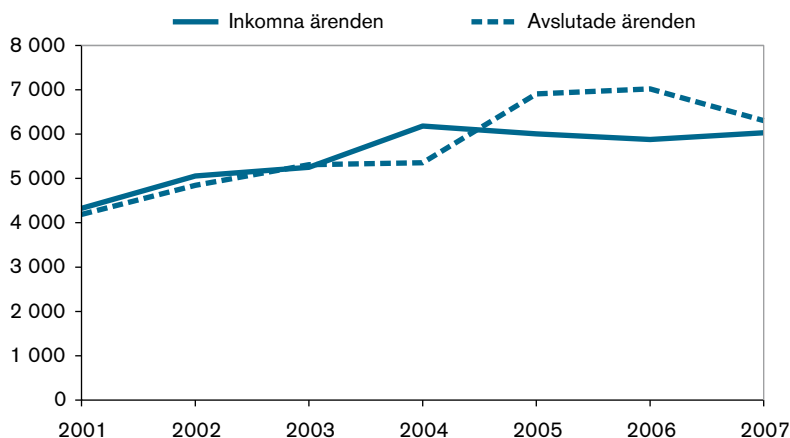
En studie av skattebrottslingar och personer som lagförts för stöldbrott visar att skattebrottslingen inte alltid stämmer in på Sutherlands beskrivning av högstatuspersoner. Drygt hälften av dem som döms för skattebrott har tidigare brottsbelastning: cirka 30 procent är tidigare lagförda för trafikbrott, knappt 20 procent har en tidigare lagföring som gäller andra ekobrott, och drygt 20 procent har någon gång lagförts för traditionella brott som exempelvis tillgreppsbrott eller våldsrelaterade brott. Skattebrottslingen har en social bakgrund som i ganska hög utsträckning liknar »medelsvenssons» (Brå 2003b). Socialt väletablerade ekobrottslingar återfinns främst i de riktigt stora ekobrottsärendena som rör svårupptäckt och sofistikerad brottslighet (Brå 1996, s. 153 f.).

Hanteringen i rättsväsendet

Som tidigare beskrivits är den officiella brottsstatistiken missvisande när det gäller ekobrott, vilket också påverkar uppklaringsstatistiken. Ett alternativt mått på rättsväsendets förmåga att hantera ekobrottsärenden är statistiken från Åklagarmyndigheten (inklusive Ekobrottsmyndigheten) över antalet avslutade ärenden och brottsmisstankar och andelen därav som avslutats genom lagföringsbeslut.

För bokföringsbrotten ligger andelen lagföringsbeslut relativt stabilt runt 30 procent. För de flesta andra brott är det vanligt att lagföringsandelen pendlar mer eller mindre mycket från år till år. Orsaken till skillnaden kan vara att medan bokföringsbrotten är relativt enkla att utreda, så är utredningarna av andra brott mer komplicerade och i högre grad beroende av kvaliteten på de anmälningar som kommer in. För exempelvis borgenärsbrotten har andelen avslut genom lagföringsbeslut varierat mellan 9 och 32 procent under 2000-talet.

Man kan säga att andelen lagföringsbeslut mäter utredningsarbetet kvalitativt, medan balansen mellan inkomna och avslutade ärenden

Figur 6. Antal inkomna och avslutade ärenden hos Åklagarmyndigheten inklusive Ekobrottsmyndigheten, åren 2001–2007. Källa: Åklagarmyndigheten.

är ett kvantitativt mått på arbetet. Sedan år 2005 har antalet avslutade ärenden överstigit antalet inkommande (figur 6), vilket ses som ett resultat av nya rutiner för mängdärendeshantering. Rutinerna syftade till att enklare ärenden skulle hanteras snabbare för att mer resurser skulle kunna läggas på allvarligare brottslighet och mer komplicerade ärenden (se EBM:s årsredovisningar för åren 2005–2007), men har också inneburit att åklagarna lyckats beta av en del äldre ärenden och få ner balanserna.

Lagföring

På det stora hela har lagföringen för ekobrott (sammanräknat för de brottstyper som behandlats i denna text) ökat under 2000-talet. Ett ökat antal lagföringar för de stora volymbrotten, bokföringsbrott och skattebrott, står för huvuddelen av ökningen. Ökningen beror på att fler brott upptäckts och utreds. År 2007 lagfördes 1 395 personer för bokföringsbrott av normalgraden och 53 personer för grovt bokföringsbrott, mot 949 personer år 2000. Antalet domar har dock inte ökat nämnvärt, så den ökade lagföringen består främst i ett ökat antal strafförelägganden och åtalsunderlåtelse. För brott mot skattebrottslagen lagfördes 411 personer år 2000 och 643 personer år 2007¹¹⁵.

Allt fler personer lagförs för korruptionsbrott – år 2007 lagfördes 13 personer för bestickning och 33 personer för mutbrott, mot endast fem respektive sex personer år 2000. Eftersom det inte längre finns

¹¹⁵ Uppgifterna i detta avsnitt gäller lagföringar där de uppräknade brotten varit huvudbrott.

statistik på brottsmisstankenivå för korruptionsbrotten är det svårt att säga om ökningen motsvaras av fler upptäckta brott. Sannolikt är ökningen till stor del ett resultat av att utredningsarbetet förbättrats sedan Riksenheten mot korruption bildades. För de närliggande brotten förskingring och annan trolöshet mot huvudman har antalet lagföringar minskat, från 1 182 år 2000 till 811 år 2007¹¹⁶. Minskningen förklaras främst av att färre brott anmäls.

Det ökade antalet inkomna misstankar om insiderbrott och otillbörlig marknadspåverkan har fått visst genomslag i antalet lagföringar. År 2007 lagfördes nio personer för insiderbrott och otillbörlig marknadspåverkan, jämfört med en person år 2000. Ökningen av anmälda arbetsmiljöbrott och brott mot arbetsmiljölagen har däremot inte lett till en motsvarande ökning av lagföringarna, även om en viss ökning har skett, från sammanlagt 50 till 63. Det är brott mot arbetsmiljölagen som står för hela den ökningen.

Påföljder

Sedan Ekobrottsmyndigheten bildades år 1998 har andelen fängelsedomar minskat kraftigt för bokföringsbrotten och skattebrott av normalgraden. En möjlig förklaring är att samhällets förbättrade resurser för att upptäcka och utreda brott samtidigt innebär att andelen mindre allvarliga brott ökar. För bokföringsbrottet har andelen fängelsedomar av det totala antalet domar sjunkit från 22 procent (av 943 domar) år 1998 till 11 procent (av 577 domar) år 2005. Från år 2006 är lagföringsstatistiken uppdelad på bokföringsbrott av normalgraden respektive grovt bokföringsbrott. För bokföringsbrott av normalgraden var andelen fängelsedomar 9 procent (av 695 domar) år 2007, för grovt brott var andelen 92 procent (av 52 domar). För skattebrott av normalgraden har andelen fängelsedomar sjunkit från 43 (av 128 domar) till 10 procent (av 223 domar) under perioden 1998–2007. För grovt skattebrott har däremot andelen fängelsedomar under samma period ökat marginellt från 80 till 85 procent (av 97 respektive 237 domar). Den genomsnittliga strafflängden vid fängelsedom var år 2007 sex månader för bokföringsbrott av normalgraden respektive 21 månader för grovt bokföringsbrott, fyra månader för skattebrott av normalgraden och 19 månader för grovt skattebrott.

Vid sidan av brottspåföljd (lagföring) kan skadestånd utdömas. Brott inom näringsverksamhet kan också leda till beslut om särskild rättsverkan. Exempel på sådana beslut är *näringsförbud*, *rådgivnings- eller biträdesförbud*, *företagsbot* och *förverkande* (Dahlqvist och Holmquist, 2004, s. 327–328). Förekomsten av dessa sanktionsformer har inte studerats här.

¹¹⁶ Siffrorna gäller hela kap. 10 brottsbalken och inte enbart förskingring (inklusive undandräkt och grov förskingring) och trolöshet mot huvudman.

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Hur ekobrottsbekämpningen bäst ska utformas har varit föremål för omfattande diskussioner sedan slutet av 70-talet, med undantag för en period i slutet av 1980-talet då intresset var svalt (Korsell 2000, sou 2007:8, s. 56 f.). Ekobrottsberedningen som tillsattes år 1994 innebar ett avstamp för en förnyad satsning mot ekonomisk brottslighet. Den strategi (skr.1994/95:217) som beredningen utarbetade har haft stor betydelse för det fortsatta utvecklingsarbetet. Beredningen konstaterade bland annat att den dåvarande myndighetsstrukturen inte var adekvat och nämnde bildandet av en särskild myndighet som ett alternativ, vilket så småningom ledde till att Ekobrottsmyndigheten bildades år 1998. Efter en översyn av Ekobrottsmyndigheten år 2007 konstaterades att myndighetsstrukturen fortfarande inte är optimal och det föreslogs till och med att myndigheten skulle läggas ned (sou 2007:8).

Skatteverkets skattebrottsenheter bildades samma år som Ekobrottsmyndigheten och har blivit en viktig resurs i brottsbekämpningen. En stor del av skattebrotten utreds vid skattebrottsenheterna, med åklagare från Ekobrottsmyndigheten eller Åklagarmyndigheten som förundersökningsledare. Man har även utvecklat en särskild metod, Twin Track, för att ta vara på erfarenheter från tidigare utredningar i det brottsförebyggande arbetet (skv 2008, s. 40 f.). Allt större resurser läggs också på underrättelsearbete. År 2007 lades 7 procent av skattebrottsenheternas personalresurser på underrättelsearbete (skv 2008, s. 41). Samtidigt har antalet revisioner i Skatteverkets fiskala verksamhet minskat kraftigt, från runt 18 000 i slutet av 1980-talet, till ca 6 000 år 2006. Den långsiktiga minskningen av antalet revisioner har dock inte följts av motsvarande minskning av antalet upptäckta skattebrott, vilket skulle kunna förklaras av ett allt bättre urval för kontrollverksamheten, där ökade resurser läggs på prioriterade riskområden (skv 2008, s. 22 f.).

I Göteborg, Malmö och Stockholm har det bildats regionala underrättelsecentra (RUC) för samverkan mot organiserad brottslighet, där ekonomisk brottslighet ofta ingår. I samarbetet ingår förutom Ekobrottsmyndighetens och länspolismyndigheternas kriminalunderrättelsejänster även Åklagarmyndigheten, Tullverket, Skatteverket och Kronofogdemyndigheten (se sou 2007:8, s. 93, EBM 2008, s. 27). Allt större fokus läggs också på att spåra och återföra utbyte av brott och en särskild brottsutbytesenhet har bildats vid Ekobrottsmyndigheten¹¹⁷.

För att komma åt de stora problemen med svartarbete i vissa branscher har en ny lag införts, lag (2006:575) om särskild skattekontroll i vissa branscher. Lagen gäller företag inom restaurang- och frisörbran-

¹¹⁷ I en pågående studie genomför Brå en utvärdering av RUC (Göteborg) och Brottsutbytesenheten.

scherna. År 2007 genomförde Skatteverket 30 000 kontroller av personalliggare (SKV 2008, s. 24). Det har även införts en lag om certifierade kassaregister, lagen (2007:592) om kassaregister m.m. Den nya lagen innebär att alla företag som säljer varor eller tjänster mot kontant betalning ska ha certifierade kassaregister från och med den 1 januari 2010. Syftet är att minska problemen med oredovisade intäkter i branscher med omfattande kontanthantering.

Den tekniska utvecklingen och globaliseringen skapar nya brottstillfällen vilket kräver att också regleringen och metoderna för det brottsförebyggande och det brottsbekämpande arbetet utvecklas (Norrman 2000; Hetzler 2003). Inom EU strävar man exempelvis efter enhetliga rörelseregler samt skärpt och samordnad tillsyn på finansmarknaderna. Marknaden för värdepapper är till stor del internationell och ett gemensamt regelverk är därför viktigt såväl ur konkurrenssynpunkt som för konsumentskyddet. Sveriges nya lag (2005:377) om straff för marknadsmissbruk vid handel med finansiella instrument har sin grund i EG-direktivet (2003/6/EG) om marknader för finansiella instrument (MiFID eller »marknadsmissbruksdirektivet«, se EBM 2007a, s. 56 f.).

Arbetet med att införa enhetliga regler på olika områden innebär inte alltid strängare regler och utökad kontroll för Sveriges del. EU arbetar för att harmonisera reglerna om revision (2006/43/EG), något som av kommissionen bedöms vara »av central betydelse för att återställa investerarnas förtroende för finansmarknaden« (dir. 2006:96), men som i Sverige har fått till följd att revisionsplikten för små aktiebolag ska avskaffas (dir. 2006:128). Att revisionsplikten avskaffas kan komma att ha betydelse för skattekontrollen men också för förmågan att upptäcka brott, eftersom revisorerna i dag har anmälningsplikt vid brottsmisstanke.

År 2004 fick Utredningen för en modernisering av konkurrensreglerna i uppdrag att föreslå en lagstiftningsmodell för en kriminalisering av konkurrensbrott (dir. 2003:175). Ett lagförslag om kriminalisering av överträdelser av förbudet mot konkurrensbegränsande samarbete och förbudet mot missbruk av dominerande ställning presenterades tillsammans med en konsekvensanalys i betänkandet *Konkurrensbrott: En lagstiftningsmodell* (SOU 2004:131). Flera remissinstanser, bland andra Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och svenskt Näringsliv, avstyrkte i sina remissvar en kriminalisering. Av allt att döma är någon kriminalisering inte längre aktuell (se prop. 2007/08:135). Den svenska synen på konkurrensbrott skiljer sig kraftigt från den amerikanska som är mycket hårdare. I ett särskilt yttrande till utredningen och remisserna har betonats att en svensk kriminalisering förutsätter ett system med kronvittnen, något som diskuterats men som inte är aktuellt i Sverige (2004:131). I stället har Sverige en »leniency«-princip som innebär att konkurrensskadeavgiften sätts ned för den part som anmä-

ler förbjudna samarbeten och karteller etc. (2004:131). Ekobrott är som framhållits ett komplicerat område och den ökning som ses på flera områden kan nog i första hand ses som ett uttryck för att samhället tar brottsligheten på allt större allvar och därför sätter in mer resurser för att bekämpa den.

Referenser

- Alalehto, T. och Sjödin J. (2003). Business as usual: Två exempel på ekobrott i den svenska vardagen. I: *Förebyggande metoder mot ekobrott. En antologi*. Rapport 2003:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Aunesluoma, J. och Fellman, S. (red.) (2006). *Från olika till jämlika. Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:3.
- Bergqvist, M. (2007). *Räkna med den ekonomiska brottsligheten*. Om det kvantitativa studiet av ekonomisk brottslighet. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 22.
- Bergström, M. (2008). Fler polisanmälda arbetsmiljöbrott. *Byggnadsarbetaren*. Webbpublikation publicerad 2008-02-05, hämtad 2008-02-18. <www.byggnadsarbetaren.se/templates/bct_18.aspx?number=46048&category=21>.
- Brottsförebyggandet rådet, Brå (1996). *Ekonomisk brottslighet – den rättsliga processen*. Brå-PM 1996:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Från storsvindler till småffiffel – teman i internationell ekobrottsforskning*. Författare: Lindgren, S-Å. och Theandersson, C. Rapport 2000:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggandet rådet, Brå (2003a). *Förebygga ekobrott. Behov och metoder*. Författare: Korsell, L. Rapport 2003:1. Stockholm: Brottsförebyggandet rådet.
- Brottsförebyggandet rådet, Brå (2003b). *Skatteffiffelare och tjuvar. En studie av sociala förhållanden och brottsbelastning hos två grupper av lagförda gärningsmän*. Författare: Ring, J. Webb-publikation. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggandet rådet, Brå (2004a). *Brottsutvecklingen 2001–2003. Brå-rapport 2004:3*. Stockholm: Brottsförebyggandet rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004b). *Lurad och förgiftad. Att avslöja utsatthet för ekobrott*. Författare: Croall, H. Rapport 2004:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggandet rådet, Brå (2005). *Kvalitetsstudie om ekobrott*. Webb-publikation. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggandet rådet, Brå (2006). *Konsten att läsa statistik om brottslighet*. Rapport 2006:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggandet rådet, Brå (2007a). *Korruptionens struktur i Sverige: »Den korrupte upphandlaren« och andra fall om mutor, bestickning och maktmissbruk*. Författare: Karlsson, M. och Korsell, L. Rapport 2007:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggandet rådet, Brå (2007b). *Organiserat svartarbete i byggbranschen*. Författare: Carlström, A., Lantz Hedström, H. och Heber, A. Rapport 2007:27. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Clinard, M. B. och Quinney, R. (1967). *Criminal Behaviour Systems: A Typology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ekobrottsmyndigheten, EBM (2006). *Årsredovisning 2005*. Tillgänglig elektroniskt, hämtad 2008-02-21. <www.ekobrottsmyndigheten.se/upload/arsredovisningar/EBM2005.pdf>.
- Ekobrottsmyndigheten, EBM (2007a). *Rapport om den ekonomiska brottsligheten*. Rapport 2007:1. Tillgänglig elektroniskt, hämtad 2008-02-20. <www.ekobrottsmyndigheten.se/upload/rapporter/EBM-Rapport%20maj%2007.pdf>.
- Ekobrottsmyndigheten, EBM (2007b). *Årsredovisning 2006*. Tillgänglig elektroniskt, hämtad 2008-02-19. <www.ekobrottsmyndigheten.se/upload/ÅR/EBM0430-ÅrsRedo_070215B.pdf>.
- Ekobrottsmyndigheten, EBM (2008). *Årsredovisning 2007*. Hämtad 2008-02-22. www.ekobrottsmyndigheten.se/upload/ÅR/EBM-%20orsRedoviso7web.pdf.
- Ekobrottsmyndigheten, EBM (www). Ekobrottsmyndighetens webbplats, hämtad 2008-06-02. www.ekobrottsmyndigheten.se.
- Verket för näringslivsutveckling, Nutek (2007). *Entreprenörskapsbarometern 2007*. B 2007:4. Elektroniskt dokument. Hämtat 2008-02-26. <www.nutek.se/content/t/c4/70/61/B_2007_4%20Entrepren%F6rskapsbarometern%202007.pdf>.
- Hetzler, A. (2003). Vita lögnar och blå dunster: Manipulationer i finansmarknadens gråzoner. I: Brottsförebyggande rådet, Brå. *Förebyggande metoder mot ekobrott: En antologi*. Brå-rapport 2003:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Institutet för tillväxtstudier, ITPS (2008). *Konkurser och offentliga ackord 2007*. S2008:002. Tillgänglig på webben, hämtad 2008-02-25. <www.itps.se/Archive/Documents/Swedish/Publikationer/Rapporter/Statistik/S2008/S2008_002.pdf>.
- Korsell, L. (2000). Ekobrott, liksom! *Svensk Juristtidning*, nr 12, s. 932–965.
- Korsell, L. (2003). *Bokföringsbrott – en studie i selektion*. Avhandlingsserie nr 13. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.
- Korsell, L. (2006). Ekonomisk och organiserad brottslighet. *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap*. December 2006, årgång 93, nr 3.

- Liljestrand, J. (2008). *Fler anmäls för arbetsmiljöbrott*. Arbetsmiljöupplysningens webbplats. Elektroniskt dokument. Hämtat 2008-04-07. <www.arbetsmiljoupplysningen.se/AFATemplates/Page___12839.aspx>.
- Lindgren, S-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet – ett samhällsproblem med förbindelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindgren, S-Å. (2001). Staten – ett brottsoffer med särställning. I: Åkerström, M. och Sahlin, I. (red.). *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Magnusson, D. (2007). Olika typer av momsbrott i samband med gränsöverskridande handel inom EU. I: *Skatteundandragande, penningtvätt och organiserad brottslighet*. Handelshögskolan i Stockholm, forskningsrapport nr 19, s. 128–148.
- Norrmann, B. (2000). Globalisering, informationsteknik & brottslighet. I: *Antologi. Perspektiv på ekobrottsligheten*. Rapport 2000:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- PricewaterhouseCoopers (2007). *Economic crime: people, culture & controls. The 4th biennial Global Economic Crime Survey. Resultat från Sverige*. Elektroniskt dokument, hämtat 2008-05-13. <[www.pwc.com/extweb/pwcpublications.nsf/docid/a808c09e62b614248025737600277430/\\$file/gecs_07_swe.pdf](http://www.pwc.com/extweb/pwcpublications.nsf/docid/a808c09e62b614248025737600277430/$file/gecs_07_swe.pdf)>.
- Renstig, M. (2006). *Kvinnliga chefer i näringslivet 2006*. Statistik. SNS, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle: <www.sns.se/document/kvinnor_2006.pdf>.
- Sutherland, E. H. (1983). *White Collar Crime. The Uncut Version*. New Haven: Yale University Press.
- Skatteverket, skv (2006). *Svartköp och svartjobb i Sverige. Del 1: Undersökningsresultat*. Rapport 2006:4. Stockholm: Skatteverket.
- Skatteverket, skv (2007). *Skatter i Sverige 2007*. Skattestatistisk årsbok. skv 152 utgåva 10. Stockholm: Skatteverket.
- Skatteverket, skv (2008). *Årsredovisning 2007*. skv 165 utgåva 16. Stockholm: Skatteverket.
- Statistiska centralbyrån, scb (2008). Statistikdatabasen, arbetsmarknad, hämtad 2008-02-26. <www.ssd.scb.se/databaser/makro/maintable.asp?omradekod=AM&omradetext=Arbetsmarknad&lang=1&langd=b=1&cxu=C9233001&typ=tansss>.
- Turesson, P. (2006). Arbetsmiljömålen fortsätter att öka. *Arbetarskydd* 2006, 4:16–19.
- Åklagarmyndigheten (www). Åklagarmyndighetens webbplats, hämtad 2008-06-03. www.aklagare.se.

Propositioner, utredningar, betänkanden

Dir. 2003:175. *Effektivisering av det konkurrensrättsliga regelverket för företagen m.m., tilläggsdirektiv.*

Dir. 2006:96. *Revisorer och revision; genomförande av EG-direktiv m.m.*

Dir 2006:128. *Tilläggsdirektiv till Utredningen om revisorer och revision; genomförande av EG-direktiv m.m.*

Ds 1996:I. *Effektivare ekobrottsbekämpning.*

Prop. 1975/76:176. *Om ändring i brottsbalken m.m.*

Prop. 2007/08:135. *Ny konkurrenslag m.m.*

sou 1997:III. *Branschsaneringsutredning och andra metoder mot ekobrott.*

Huvudbetänkande av Branschsaneringsutredningen. Stockholm: Fritzes.

sou 2004:47. *Näringslivet och förtroendet.* Betänkande av Förtroendekommissionen. Stockholm: Fritzes.

sou 2004:131. *Konkurrensbrott. En lagstiftningsmodell.* Slutbetänkande av Utredningen om en modernisering av konkurrensreglerna. Stockholm: Fritzes.

sou 2007:8. *Nya förutsättningar för ekobrottsbekämpning.* Betänkande av Utredningen om översyn av Ekobrottsmyndigheten. Stockholm: Fritzes.

Skr. 1994/95:217. *Regeringens skrivelse till riksdagen. Samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten.*

Skr. 2003/04:178. *Regeringens skrivelse. Handlingsplan mot den ekonomiska brottsligheten.*

MILJÖBROTT

Johanna Hagstedt

Sammanfattning

Det är svårt att uttala sig om miljöbrottens faktiska utveckling. Miljöbrott betraktas som offerlösa i traditionell mening, eftersom »miljön« eller »naturen« är den som drabbas, vilket bidrar till att mörkertalet är stort. Det finns inga säkra källor och antalet anmälda brott speglar i stor utsträckning de insatser och prioriteringar som gjorts av tillsynsmyndigheterna.

Sedan år 2003 har antalet anmälda brott mot miljöbalken följt en svagt nedgående trend. Den bryts år 2007 på grund av en omläggning som gjorts i statistiken. Antalet anmälningar har ökat mest för miljöbrott (29 kap. 1 § MB) som nu är den största kategorin av brott mot miljöbalken (1998:808) och utgör 37 procent av alla anmälningar. Anmälningarna om nedskräpning (29 kap. 7 § MB) har också ökat vilket kan förklaras av en ökad medvetenhet hos allmänheten och att de brotten begås på platser dit allmänheten har tillträde. Den i övrigt nedgående trenden kan troligtvis förklaras av att miljöbalken i stort inte fått den effekt som förväntades, att utredningstiderna är bland de längsta för alla brottstyper och att endast 11 procent av alla ärenden leder till åtal. Detta, i kombination med att straffen som utdöms är mycket låga ger inte incitament till att upptäcka, anmäla och utreda miljöbrott.

Inledning

Miljöbrott som begrepp är nytt i förhållande till många andra brottstyper. Den första renodlade miljölagen: miljöskyddslagen, kom år 1969. Men det var inte förrän på 1970- och 1980-talen då en rad uppmärksammade miljöskandaler ägde rum, exempelvis vt-Kemi, efterföljt av tunnelbygget i Hallandsåsen, som miljöbrott blev ett mer allmänt begrepp och miljöfrågorna generellt fick ett större fokus (Mårald 2001, Brå 2002a, Mårald 2007). Internationella händelser, som Tjernobykatakstrofen, Exxon Valdez grundstötning utanför Alaskas sydkust som ledde till ett enormt oljeutsläpp och gaskatastrofen i Bhopal i Indien, bidrog också till att miljöfrågorna fick större uppmärksamhet.

Länge utvidgades miljölagstiftningen och kompletterades av allt fler lagar och förordningar. När miljöbalken (1998:808) trädde i kraft år 1999 samlades miljölagstiftningen på ett ställe, även om vissa bestämmelser som rör miljön också finns kvar bland annat i brottsbalkens 13 kapitel och i skogsvårdslagen (1979:429). Miljöbalkens (MB) mål är att främja en hållbar utveckling¹¹⁸. Genom miljöbalken infördes många nya bestämmelser. Två av de största nyheterna var dels de allmänna hänsynsreglerna, att verksamheter måste vidta vissa försiktighetsmått och skyddsåtgärder enligt ett antal principer, dels miljö kvalitetsnormerna som specificerar hur höga halter av ett visst ämne som får förekomma i naturen (prop. 1997/98:49).

Trots att miljöbrott som kriminologiskt begrepp har använts under ett trettio-tal år finns fortfarande ingen enhetlig definition. Till miljölagstiftningen räknas i dag miljöbalken med tillhörande förordningar och föreskrifter och vissa bestämmelser i brottsbalken, jakt- och fiskelagstiftningen, lag (2000:1225) om straff för smuggling samt lag (1980:424) om åtgärder mot förorening från fartyg. Det är således en mycket bred brottscategori. I föreliggande kapitel definieras dock miljöbrott som de gärningar som är belagda med straff enligt miljöbalken.

Miljöbrott utgörs av sådana handlingar som orsakar föroreningar eller skadliga effekter eller risker för sådana i vatten, mark eller luft och som medför, alternativt kan medföra, hälsorisker för människor, djur och växter eller annan betydande olägenhet för miljön. Förutsättningen är dock att handlingarna inte tillåts av någon tillståndsmyndighet eller är allmänt vedertagna. En viktig utgångspunkt vid många miljöbrott är att vad som är brottsligt normalt bestäms utifrån de tillstånd som många verksamheter måste ha för att få bedriva sin verksamhet. Det är de krav som ställs i tillståndet som är utgångsläget när frågan om ett överutsläpp ska fastställas, och huruvida ett miljöbrott begåtts eller inte. Villkoren i tillståndet kan med andra ord jämföras med ett slags omvänt brottsrekvisit¹¹⁹.

Straffbestämmelserna för miljöbrotten finns samlade i miljöbalkens 29 kapitel. Nedan beskrivs kort de viktigaste brotten som ingår där:

¹¹⁸ Det finns ingen vedertagen definition av begreppet hållbar utveckling. Inom FN används dock den definition som användes i Bruntlandskommissionen: »Hållbar utveckling är en utveckling som tillgodoser behoven av i dag utan att äventyra kommande generationer möjligheten att tillgodose sina behov. Begreppet har en social, ekonomisk och ekologisk dimension.«

¹¹⁹ Termen brottsrekvisit är ett juridiskt begrepp för de förutsättningar som måste vara uppfyllda för att ett brott i lagens mening ska föreligga. Vid tillståndsprövade verksamheter blir det omvänt eftersom förutsättningarna eller kraven i tillståndet i stället måste följas för att verksamheten ska vara laglig.

- *Miljöbrott* (29 kap. 1 § MB) tar sikte på föroreningar i mark, vatten eller luft samt olägenheter i miljön genom buller, skakning eller strålning. I samma lagrum finns också det grova miljöbrottet och i kapitlets andra paragraf, oaksamhetsbrottet vållande till miljöstörning.
- *Förseelse mot områdesskydd* (29 kap. 2a § MB) gäller om det bryts mot föreskrifter som beslutats för att skydda ett visst geografiskt område till exempel en nationalpark, ett kulturresevat eller biotopskyddsområde.
- *Artskyddsbrott* (29 kap. 2b § MB) tar sikte på när någon obehörigen tar befattning med djur- eller växtart, ägg, rom eller bon som gärningspersonen vet eller har skälig anledning att anta, har åtkommit genom brott mot föreskrifter i miljöbalken (infördes den 1 januari 2007).
- *Miljöfarlig kemikaliehantering* (29 kap. 3 § MB) handlar om uppsåtliga och oaksamma gärningar avseende bristande skyddsåtgärder, produktval eller försiktighetsmått med kemikalier.
- *Otillåten miljöverksamhet* (29 kap. 4 § MB) tar sikte på den som påbörjar eller bedriver en verksamhet eller vidtar en åtgärd utan att ha erhållit nödvändiga tillstånd, godkännanden eller motsvarande. Brottet avser även överträdelse av tillståndsvillkor eller villkor för dispens eller annat liknande villkor.
- *Försvarande av miljökontroll* (29 kap. 5 § MB) gäller för den som inte lämnar underrättelser eller uppgifter som myndigheterna kan kräva enligt miljöbalken eller som redovisar oriktiga uppgifter som har betydelse för tillståndsprövningen eller tillsynen.
- *Bristfällig miljöinformation* (29 kap. 6 § MB) kompletterar det nyss redovisade brottet försvarande av miljökontroll. Det avser en mer allmän informationsskyldighet, där någon bryter mot miljöbalken genom att antingen inte ge in handlingar eller redovisa felaktiga uppgifter. Dessutom avses en mer preciserad informationsskyldighet, där någon inte följer märkningskraven som kan gälla för exempelvis kemiska produkter.
- *Nedskräpning* (29 kap. 7 § MB) avser en situation där någon skräpar ned utomhus på en plats till vilken allmänheten har tillträde eller insyn.
- *Blankettstraffbud* innebär att straffbestämmelsen inte innehåller någon självständig brottsbeskrivning. I stället har beskrivningen be-

gränsats till att avse en överträdelse av en materiell regel som finns i en annan paragraf i miljöbalken. Det finns ett femtiotal sådana blankettstraffbud i miljöbalken.

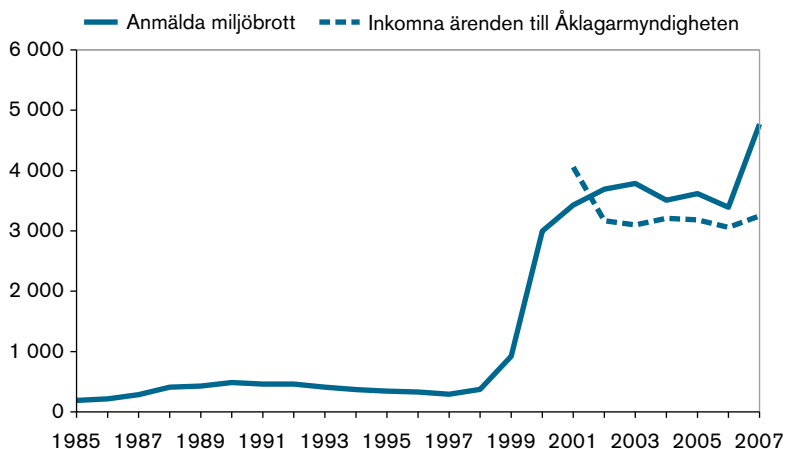
Som nämnts finns delar av den miljörettsliga lagstiftningen i enskilda bestämmelser i brottsbalken, jaktlagen [1987:259], fiskelagen [1993:787] och smugglingslagen. Dessa kommer inte att ingå i den följande statistiska redovisningen. Anledningen är att endast vissa brott enligt enskilda regler i dessa lagar är att betrakta som miljöbrott. Ofta görs heller inte någon uppdelning i statistiken, vilket gör det omöjligt att skilja på överträdelser mot miljön och övriga brott.

Omfattning och utveckling

Miljöbrotten brukar benämnas offerlösa i bemärkelsen att det ofta inte finns någon enskild person som drabbats på samma sätt som för till exempel misshandel och stöld (du Rées 2001). I stället talas det om att »medborgarna«, »naturen« eller »kommande generationer« skadas av att naturen förorenas eller av att vissa djurarter blir alltmer sällsynta. Detta bidrar till att mörkertalet är mycket stort och till att miljöbrotten kan benämnas utredningsbrott, då de ofta inte upptäcks av målsägare utan påträffas av de tillsynsmyndigheter, till exempel kommuner och länsstyrelser, som har till uppgift att kontrollera bland annat miljöfarliga verksamheter.

Statistiken över antalet anmälda miljöbrott kan därför användas som en indikator på miljöbrottens utveckling i termer av lagstiftningsförändringar och resurser för miljöbrottsbekämpning, men speglar i mycket liten grad miljöbrottens faktiska omfattning och utveckling. En ytterligare felkälla är den allmänna miljömedvetenheten som påverkar antalet anmälningar. Den tydliga uppgången under år 1999 var ett resultat av att miljöbalken infördes den 1 januari 1999 och ersatte naturvårdslagen och miljöskyddslagen. Stora resurser lades ned för att markera att miljöbrott var ett nytt, prioriterat område och inom både polisen och åklagarväsendet infördes nya organisationer för att bekämpa miljöbrott. Antalet anmälningar ökade kraftigt, till viss del på grund av att man införde en anmälningsplikt för alla överträdelser som upptäcktes i samband med de kontroller som utförs av tillsynsmyndigheterna. Kontrollerna är ofta inriktade på just miljö, men en del brott upptäcks också i samband med andra kontroller som det också åligger tillsynsmyndigheterna att göra.

Det kan nämnas att miljöbrotten skiljer sig från många andra brottstyper eftersom anmälningar ofta görs direkt till åklagare i stället för till polisen. Åklagaren beslutar då om att inleda förundersökning respektive väcka åtal. Statistik från Åklagarmyndigheten har därför

Figur 1. Antal anmälda miljöbrott, åren 1985–2007, samt antal inkomna ärenden till Åklagarmyndigheten, åren 2001–2007.¹²⁰ Källa: Åklagarmyndigheten.

använts som ett komplement på vissa ställen i kapitlet eftersom den officiella brottsstatistiken utgår ifrån polisanmälningar och inte får med de fall som anmäls direkt till åklagare. Samtidigt är mörkertalet stort och det finns därför ingen datakälla som ger en bild av den faktiska brottsligheten.

För åren 2003 till 2006 kan man urskilja en svag nedåtgående trend i antalet anmälningar. Den kan troligen förklaras av att miljöbalkens nyhetsvärde avtagit och rutiner nu har hunnit formas för samarbetet mellan olika myndigheter. Antalet inkomna miljöbrottsärenden till Åklagarmyndigheten har även de minskat under de åren, trots att antalet ärenden för de flesta andra brottskategorier har ökat (Åklagarmyndigheten, 2007). Det kan också förklaras av att miljöbalken inte fått den effekt som förväntats, då få personer lagförs och straffen är mycket låga (Karlmark 1999, du Rées 2001, Korsell 2001, Sterzel m.fl. 2005; Åklagarmyndigheten 2007). Utredningstiderna är också långa. Alla dessa faktorer har sammantaget en negativ inverkan på benägenheten att upptäcka och utreda miljöbrott.

Den plötsliga ökningen i antalet anmälningar om miljöbrott för år 2007 beror främst på att ett nytt statistikhanteringssystem införts hos Åklagarmyndigheten (Brå 2008a). Tidigare redovisade Åklagarmyndigheten endast de brott där det fanns en skäligen misstänkt person. De siffrorna inkluderades också i den officiella anmälningsstatistiken.

¹²⁰ Anledningen till att antalet inkomna ärenden är färre än antalet anmälda brott är att ett ärende kan innehålla flera brott medan en anmälan upprättas för varje enskild brotts handling.

Nu registreras även de brott där det finns en lägre misstankegrad eller där ingen misstänkt person finns alls. Det innebär att antalet inkomna ärenden till Åklagarmyndigheten och antalet anmälda brott ökade under 2007. Någon drastisk reell ökning av antalet miljöbrott är det alltså inte fråga om, även om det inte kan uteslutas att antalet anmälda brott mellan åren 2006 och 2007 även kan ha stigit av andra orsaker.

De mest anmälda brottstyperna är nedskräpning, miljöbrott och otillåten miljöverksamhet genom avsaknad av tillstånd. Nedskräpningsbrotten är många då de kan begås av alla, är lätta att känna igen och därmed kan upptäckas och anmälas av många, medan det höga

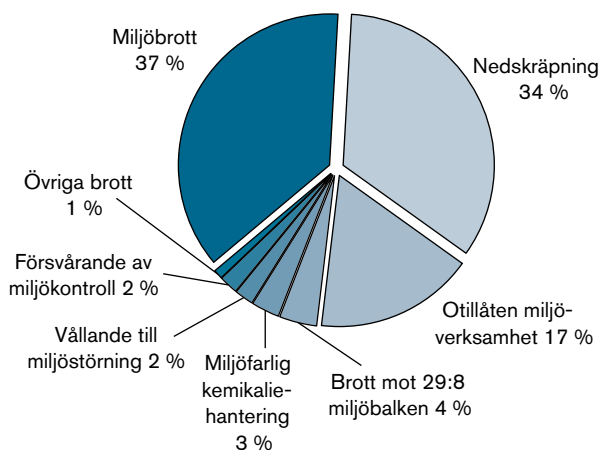
Tabell 1. Antal anmälda brott efter brottsrubricering i miljöbalkens 29:e kapitel, varannat år 2001–2007, samt procentuell förändring under perioden 2001–2007.

Brottsrubricering i miljöbalken	2001	2003	2005	2007	Procentuell förändring 01–07
Miljöbrott, grovt miljöbrott (1 §)	422	432	507	1774	420 %
Vållande till miljöstörning (2 §)	305	290	325	103	-66 %
Miljöfarlig kemikaliehantering (3 §)	59	460	74	121	105 %
Otillåten miljöverksamhet genom avsaknad av tillstånd etc. (4 § 1st.)	522	732	472	585	-12 %
Otillåten miljöverksamhet genom brytande av villkor (4 § 2st.)	216	149	121	249	-15 %
Försvårande av miljökontroll (5 §)	510	77	31	82	-84 %
Bristfällig miljöinformation (6 §)	158	45	17	16	-90 %
Nedskräpning (7 §)	745	1 248	1 679	1 601	115 %
Brott mot miljöbalken "avseende naturvård och artskydd" (8 § 1–5, 8–11, 16, 17, 28 p)	163	151	200	123	-24 %
Brott mot miljöbalken "avseende miljöskydd och vattenverksamhet" (8 § 6, 7, 12–15 p)	73	72	79	57	-22 %
Brott mot miljöbalken i samband med kemikaliehantering etc." (8 § 18–27 p)	194	83	63	32	-83 %
"Förbud mot djurhållning m.m." (9 §)	52	46	27	19	-63 %
"Obehörig befattning med djur eller växtart etc." (10 §)	10	1	6	9	-10 %
Totalt Miljöbalken	3 429	3 786	3 620	4 771	39 %

antalet anmälningar av otillåten miljöverksamhet beror på att tillsynsmyndigheternas primära uppgift är att reglera miljöfarliga verksamheter. En stor del av tillsynen går därför ut på att se till att nödvändiga tillstånd innehas av dem som bedriver miljöverksamheter. Därför upptäcks många sådana brott.

Ökningen i antalet miljöbrottsanmälningar kan förklaras av att väldigt många överträdelser ingår under den rubriceringen. Okunskap hos anmälaren kan också bidra till att många överträdelser som anmäls rubriceras som miljöbrott enligt 1 § miljöbalken trots att de har egna straffrättsliga benämningar.

Den procentuella förändringen över åren kan variera mycket kraftigt. Det beror på att det finns en tydlig selektion där de brott som lättast upptäcks prioriteras och leder till flest anmälningar. Nedskräpning är som nämnts alltid lätt att upptäcka, och i takt med en ökad medvetenhet har antalet anmälningar ökat varje år. Enskilda insatser från tillsynsmyndigheterna under vissa år kan få väldigt stora genomslag i statistiken, till exempel kemikalieinspektionens insatser mot träskyddsbehandlat virke (Brå 2004a, Korsell 2003). Generellt gäller att ju fler kontroller som görs, desto fler anmälningar blir det. Men det är också så att de grövre brotten är svårare att upptäcka, vilket gör att en stor del av anmälningarna rör mindre allvarliga överträdelser. Sammanfattningsvis kan konstateras att en stor del av miljöbrottsligheten är dold och att anmälningarnas omfattning å ena sidan speglar de brott som är lättast upptäcks, å andra sidan de brott där resurser läggs ned för att upptäcka dem.

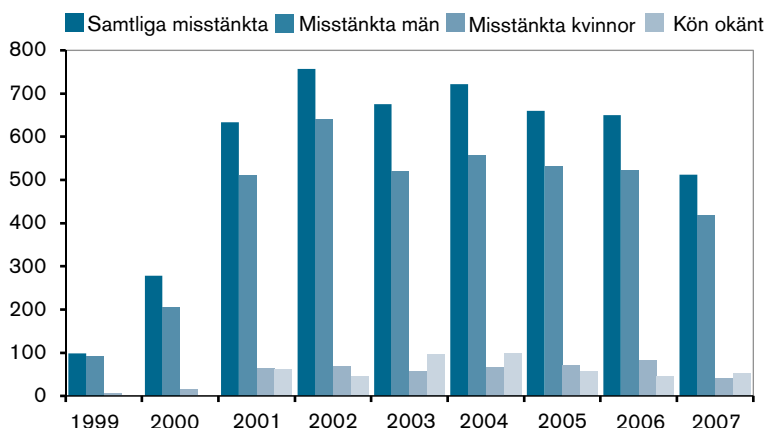
Figur 2. Andel miljöbrott (N=4 771) efter paragraf i miljöbalken (MB), år 2007. Procent. Källa: Brå.

En genomgång har gjorts av alla anmälningar som avser grova jaktbrott mot skyddade rovdjursarter under åren 1995 till 2005 (Brå 2007). Ungefär 30 grova jaktbrott har anmälts per år de senaste åren. Dessa har över en tioårsperiod lett till i snitt tre åtal och två fällande domar om året. För dessa brott finns också alternativa statistikällor som grundar sig på de beräkningar som görs av den zoologiska forskningen (Liberg och André 2006, Persson 2006, Sahlén m.fl. 2006, Sand m.fl. 2006, Tjernberg 2006). Jämför man dessa siffror med brottsstatistiken framkommer att mörkertalet är mycket stort och att antalet anmälningar och antalet dömda personer är mycket få i förhållande till det antal björnar, lodjur, kungsörnar, järvar och vargar som dödas illegalt varje år (Brå 2007).

Offer och gärningspersoner

Då privatpersoner i regel inte betraktas som direkta offer för miljöbrott, även om utsläpp kan medföra stora skador både för den enskilda och på den omgivande miljön (Brå 2004b), ställs inte frågor om utsatthet för miljöbrott i de offer- och självdeklarationsundersökningar som genomförs av bland annat Brå och scb. Det finns därför ingen statistik som belyser hur många personer som anser sig ha utsatts för miljöstörningar, till exempel buller, avgaser och utsläpp som har en mer direkt påverkan och som är att betrakta som miljöbrott. Detta gör att vi har en relativt låg kunskap om vilka som betraktar sig som offer för denna typ av brott. Det kan samtidigt vara svårt att ställa frågor om utsatthet

Figur 3. Antalet personer misstänkta för brott mot miljöbalken totalt, samt uppdelat på kön. Åren 1999–2007. Källa: Brå.

för miljöbrott eftersom det kan finnas gränsdragningsproblem mellan vad som faktiskt utgör ett miljöbrott och vad som kan vara en miljöstörning eller en miljöpåverkande handling som inte nödvändigtvis är straffbar.

Gärningspersonerna kan vara både fysiska och juridiska personer, något som särskiljer miljöbrotten från annan, mer traditionell brottslighet. Miljöbrott har därför mycket gemensamt med den ekonomiska brottsligheten, och det finns forskare som menar att miljöbrott är en form av ekobrott (Korsell 2004). Hur stora andelar av gärningspersonerna som är fysisk eller juridisk person går dock inte att utvärdera av statistiken. Klart är dock att en stor andel av brotten begås inom ramen för näringsverksamhet, då miljöfarlig verksamhet typiskt sett bedrivs av företag och andra organisationer.

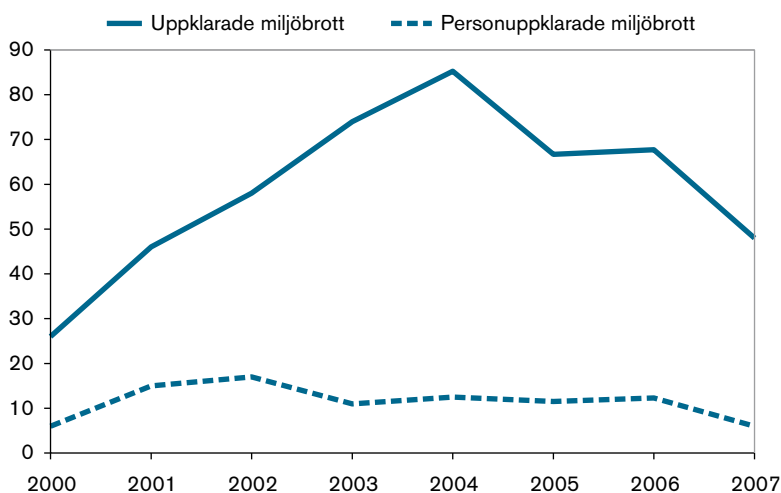
När det gäller fysiska personer kan statistiken över misstänkta personer bidra med information om vem som begår de miljöbrott som upptäcks. År 2007 misstänktes 512 personer för brott mot miljöbalken. Antalet misstänkta personer har minskat årligen sedan 2004. I nio fall av tio är gärningspersonen en man (se figur 3). Den höga andelen män kan förklaras av att det oftare är män som innehar de höga positioner inom företag som medför straffrättsligt ansvar för brott som sker inom ramen för näringsverksamheten. Medelåldern för de misstänkta männen ligger i åldersintervallet 50–59 år medan det för kvinnor är 40–49 år. Vad ålderskillnaden mellan könen beror på är dock svårt att veta. Den höga medelåldern beror också på att man normalt måste ha uppnått en viss position inom en näringsverksamhet för att nå de arbetspositioner som kan leda till straffansvar (Korsell 2003).

Det kan tilläggas att det för miljöbrotten finns en ganska stor andel misstänkta personer där både kön och ålder är okända. Troligen ligger förklaringen till detta i att statistiken bygger på att en misstänkt anges trots att det är en juridisk person som i slutändan sanktioneras.

Hanteringen i rättsväsendet

Uppklaring

Uppklaringsprocenten för miljöbrottsligheten är visserligen hög i jämförelse med traditionella brott, men det är få brott som personuppkläras och någon binds till brottet. Ofta finns en misstänkt gärningsperson, men det är svårt att binda denne till brottet med bevis. Det leder till att den tekniska uppkläringen är desto större, vilket innebär att en mycket stor andel av brottsmisstankarna skrivs av och aldrig leder till lagföring (se figur 4). Under 2007 lades 55 procent av alla förundersökningar ned och i 32 procent av fallen inleddes inte förundersökning över huvud taget (se figur 5 s. 340) (Åklagarmyndigheten 2008). De låga siffrorna beror på att brotten ofta är svåra både att utreda och be-

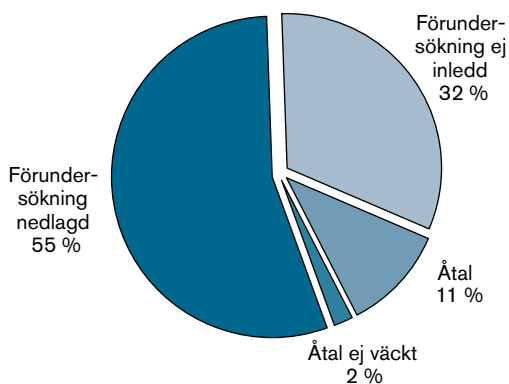

Figur 4. Andel uppklarade och personuppklarade miljöbrott, åren 2000–2007. Procent. Källa: Brå.

visa. Det är mycket svårt att visa att den misstänkte, i de fall det finns en sådan, haft uppsåt eller varit grovt oaktsam. Ett annat problem är att fastställa vem som haft det straffrättsliga ansvaret när det är fråga om brott som begåtts inom ramen för ett företag. Här finns nämligen möjlighet till så kallad ansvarsdelegation, det vill säga att den som normalt har ansvaret delegerar det på någon annan. I vilken mån det är möjligt att helt avsäga sig ett sådant ansvar är dock något som diskuteras (Karlmark 1999, Lundkvist 2002).

Andelen personuppklarade brott har minskat under år 2007, vilket har att göra med den statistikomläggning som Åklagarmyndigheten genomfört. Som nämnts tidigare innebär omläggningen att även de brott där det inte finns någon misstänkt eller där misstankegraden är låg räknas in i statistiken. Det bidrar troligen till att även andelen uppklarade brott minskar. I framtiden kan det förväntas att andelen fall där en person kan bindas till brottet minskar ytterligare i och med en ökad användning av administrativa sanktioner.

Såväl forskning som statistik pekar på att miljöbrotten har bland de längsta utredningstiderna och en mycket låg andel lagföringar i förhållande till antalet anmälda brott. Miljöbrotten är den brottsyp som tillsammans med ekobrotten tar längst tid för utredning och åtalsbeslut (Åklagarmyndigheten 2008). Genomströmningstiden, det vill säga den tid det tar från att ett ärende kommer in till åklagaren till att ett beslut tas om att väcka åtal, är mycket lång. År 2007 var medelvärdet för ett miljöbrottsärende 341 dagar. Detta kan jämföras med till

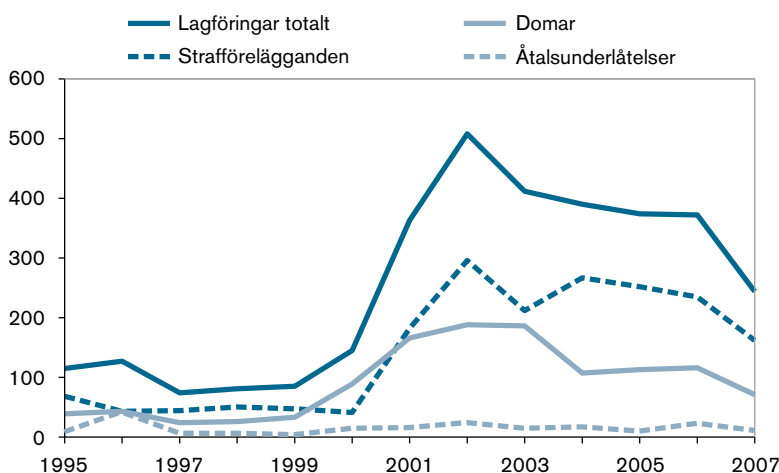
Figur 5. Andel ärenden där förundersökning ej inletts, blivit nerlagd eller där åtal väckts, år 2007 (N=3 280). Procent. Källa: Åklagarmyndigheten.

exempel våldsbrott (124 dagar), som normalt också betraktas som svårutredda, och narkotikabrott (92 dagar). Trots långa utredningar leder endast 11 procent av alla anmälningar till åtal.

Inställningen hos många är att miljöbrotten fortfarande inte prioriteras och tas på allvar och attityden finns att ärendena inte leder någonstans. Detta har gjort att personal och handläggare på tillsynsmyndigheterna inte alltid anmäler brott och till och med undviker att anmäla ringa fall av misstänkta miljöbrott eftersom sannolikheten att någon lagförs är liten (du Rées 2001, Brå 2002b, Ebbesson 2003, du Rées 2004, Keml 2005, Brå 2006, Brå 2008b). De som bedriver tillsyn sitter dessutom ofta på dubbla stolar då de måste upprätthålla en bra relation och ge information till företag som de samtidigt utövar tillsyn mot. En anmälan kan då leda till att ett framtida samarbete försvåras (du Rées 2001, Korsell 2001).

Lagföringar

Antalet lagföringar har, liksom antalet anmälningar och misstänkta, minskat under åren 2003 till 2007. Andelen misstänkta som lagförs i förhållande till det totala antalet misstänkta är mycket låg för miljöbrotten. Enligt Åklagarmyndighetens statistik (Åklagarmyndigheten 2008) lagfördes endast 10 procent av alla misstänkta, det vill säga 295 personer, genom dom, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse år 2007 (detta kan jämföras med att ungefär 60 procent av alla misstänkta personer för alla typer av brott lagförs). Den låga siffran beror delvis på det som skrivits ovan om svårutredda brott och bevisproblem men också på den åtalsprövningsregel som infördes för brott mot miljöbalken år 2003 (29 kap. 11 §, 4 st.). Regeln innebär att om en gärning inte

Figur 6. Antalet lagföringar för brott mot miljöbalken (huvudbrott) totalt, samt uppdelat på antalet domar, strafförelägganden och åtalsunderlåtelser, åren 1995–2007. Källa: Brå.

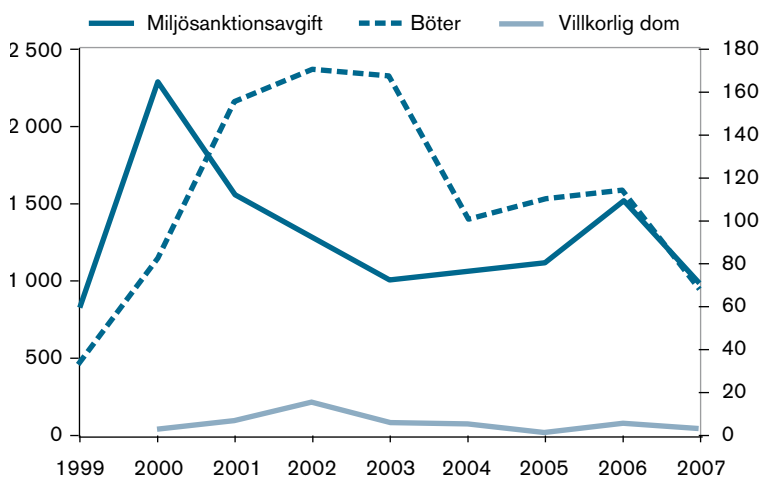
kan antas föranleda annat än böter, och miljöstraffsavgift kan tas ut, bör åtal inte väckas såvida det inte är påkallat ur allmän synpunkt (prop. 2002/03:54). Eftersom de flesta miljöbrott ger böter är det troligt att många åtal inte väcks med hänsyn till åtalsprövningsregeln. Till sammans med regeln om anmälningsplikt ger detta alltså en låg andel väckta åtal i förhållande till antalet anmälningar.

Enligt den officiella lagföringsstatistiken ser vi i figur 6 att antalet domar, strafförelägganden och åtalsunderlåtelser minskat under åren 2004 till 2007 och att antalet lagförda därför gjort detsamma. Som nämnts tidigare bör nivån under 2001 till 2003 ses delvis som ett resultat av miljöbalkens ikraftträdande år 1999. På grund av de långa utredningstiderna finns en viss eftersläpning som gör att antalet lagföringar var som högst år 2002. Det var också året efter att de första miljöåklagarna hade utbildats och där syftet var att fler miljöbrott skulle leda till lagföring (Riksåklagaren 1998).

Påföljder

Straffen för miljöbrott är nästan uteslutande böter. Mindre vanliga är påföljderna villkorlig dom, företagsbot och fängelse. Administrativa sanktioner i form av miljöstraffsavgifter är dock den vanligaste åtgärden vid miljööverträdelser.

Miljöstraffsavgifter utfärdas av tillsynsmyndigheterna. Antalet utfärdade avgifter uppgick år 2007 till 986 och motsvarade ett belopp

Figur 7. Antalet utfärdade bötespåföljder och beslut om villkorlig dom (höger y-axel) samt miljöstraffavgifter¹²¹ (vänster y-axel) åren 1999–2007. Källa: Naturvårdsverket.

om tio miljoner kronor. Summorna som påförs kan uppgå till väsentligt högre belopp än böter, mellan 1 000 och 1 miljon kronor, men ligger oftast på cirka 10 000 kronor. Kommunerna står för den största andelen av de utfärdade sanktionerna, 76 procent. Länsstyrelsen och de övriga centrala tillsynsmyndigheterna står för 10 procent respektive 14 procent (Naturvårdsverket 2008). Miljöstraffavgiften infördes i samband med miljöbalken år 1999 och riktade sig då mot företag. Sedan 2007 är det också möjligt att ålägga privatpersoner att betala miljöstraffavgifter (Förordning om miljöstraffavgifter sfs 1998:950). Andelen utfärdade miljöstraffavgifter har stigit de senaste åren men minskade drastiskt år 2007. Detta tros bero på att det rått en del oklarheter kring tillämpningen av de nya reglerna som trädde i kraft år 2007. På sikt är det dock troligt att antalet utfärdade miljöstraffavgifter kommer att öka då målet med de straffrättsliga ändringar som infördes 2007 varit att i högre grad använda administrativa åtgärder vid mindre allvarliga överträdelse. Ett annat skäl är att administrativa sanktioner uppfattas som regelmässigt effektivare än förundersökning, straffreläggande och åtal. Kurvan i figur 7 bör därför inte tolkas som att den speglar den faktiska utvecklingen av miljöbrotten, utan bör ses som en indikator på hur praxis sett ut när det gäller avgifterna.

¹²¹ De beslut om miljöstraffavgift som redovisas kan ha hävts efter överprövning av beslutande myndighet eller miljödomstol/miljööverdomstolen men finnas kvar i statistiken.

Fördelen med de administrativa sanktionerna är att man inte behöver ta reda på vem som innehaft det straffrättsliga ansvaret, utan kan ålägga ett företag i sin helhet att betala bötesbeloppet. Huruvida brottet begåtts med uppsåt eller av oaktsamhet behöver heller inte utredas.

En ytterligare möjlighet att utöva påtryckningar är genom föreläggande av vite, som görs av domstol eller någon tillsynsmyndighet. Sanktionen omfattas dock av förbudet mot dubbel bestraffning, vilket innebär att det inte är möjligt att också väcka åtal i ärendet eftersom det kan leda till ett andra straff. Det kan vara en nackdel i vissa fall då överträdelsen visar sig vara allvarligare än man först trott eller då de pågår en längre tid.

Som nämnts tidigare är sannolikheten att dömas för miljöbrott mycket låg. Till detta kommer att påföljderna i praktiken, vilket kurvan i figur 6 också tydligt visar, sällan blir mer än böter (Karlmark 1999, du Rées 2001, Brå 2002b, Brå 2006, Brå 2008b). Antalet utdömda bötesstraff har legat mellan 68 och 114 under de senaste fyra åren och villkorlig dom som oftast kombineras med böter har utdömts mellan 1 och 6 gånger per år. Uppgifter om företagsbot finns inte tillgängliga i statistiken över utdömda påföljder. Enligt Karlmark har användningen varit mycket sällsynt men sedan år 2007 har företagsbot tillämpats i allt större utsträckning, vilket ligger i linje med att detta ska vara den primära sanktionen för brott som begås inom ramen för näringsverksamhet (muntlig uppgift 2008). I likhet med miljöstraffsavgifterna kännetecknas företagsboten av att det inte behöver fastställas vem som haft ansvaret för handlingen, utan ansvarig näringsidkare åläggs att betala det utdömda beloppet.

I snitt har ett fängelsestraff utdömts vartannat år i Sverige under den senaste tioårsperioden. Fängelsestraff är därför närmast uteslutna, såvida brottet inte är mycket grovt (Åklagarmyndigheten 2006).

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Med de senaste årens ökade fokus på miljöfrågor kommer också ett ökat intresse för miljöbrottsligheten. Den senaste tidens allvarliga miljökatastrofer och ett ökat mediefokus kring miljöproblemen har troligen bidragit till att 70 procent av allmänheten anser sig vara mycket eller ganska oroad över klimatförändringarna (Demoskop, 2007). Opinionsundersökningar som Samhälle, Opinion och Massmedia Institutet (som Institutet) genomfört visar att den nedåtgående trend som hållit i sig sedan 80-talet vänt under de senaste två åren och att svenskarna nu i ökad utsträckning anser att miljön är ett viktigt samhällsproblem (som Institutet 2006).

Även miljölagstiftningen har utvecklats under de senaste åren. Ändringarna speglar till viss del det ökade globala ansvar som har börjat

tas för miljön. Det är också i vissa fall rent tekniska ändringar för att klargöra och rätta till en del formuleringar som var oklara när miljöbalken infördes. Kritik har riktats mot att miljöbalkens regler var alltför invecklade (prop. 2004/05:129). Därför gjordes år 2003, liksom år 2005, en del ändringar i miljöbalken för att minska den administrativa bördan för mindre företag samt få till stånd en effektivare miljöprövning.

I mitten av år 2006 ändrades reglerna för företagsbot. Påföljden ska få ett utökat användningsområde och utdömas när ett brott begåtts inom ramen för en näringsverksamhet och där näringsidkarens ansvar snarare än det individuella ansvaret är primärt (prop. 2005/06:59). Beloppet kan uppgå till mellan 5 000 och 10 miljoner kronor.

Den första januari år 2007 trädde en mängd nya bestämmelser i kraft. Målet med de nya reglerna har även här varit att göra bestämmelserna effektivare och tydligare. Syftet har också varit att i högre grad undvika dubbel bestraffning genom att man åläggs att betala både till exempel miljöstraffavgift och ett eventuellt bötesstraff vid lagföring (prop. 2005/6:182). Handlingarna delas därmed upp i sådana som anses allvarliga och som bör medföra straffansvar och sådana som är mindre allvarliga och där miljöstraffavgifter i stället bör användas, vilket också varit en av anledningarna till att införa straffavgifter från början (Zila 1992).

Det återstår att se vad ändringarna i miljöbalkens sanktionssystem medför för ändringar i praktiken och vilken effekt dessa får för påföljderna som utdöms för miljöbrott. Antagligen kommer de vanliga straffen att användas i ännu mindre utsträckning än vad som redan görs, och då endast vid allvarliga miljööverträdelser, medan de administrativa sanktionerna används allt oftare.

När det gäller den lagstiftning som berör skyddade djur- och växtarter har den nya termen Artskyddsbrott också införts i början av 2007. Den nya brottsrubriceringen bör tolkas som att samhället ser allt allvarigare på denna typ av brottslighet (prop. 2005/06:182).

Det globala fokus som miljön fått leder också till att EU:s betydelse och inflytande ökar. När det gäller lagstiftningsfrågor har man i direktiv som utformats bland annat betonat vikten av att alla länder har samma straffsatser för miljöbrott för att inget land ska kunna utgöra en fristad för miljöfarliga verksamheter (EU kommissionen 2006). Ett annat initiativ från EU är de nya REACH-bestämmelserna (Registration, Evaluation, Authorisation and restriction of Chemicals). REACH är en ny samlad kemikalielagstiftning som trädde i kraft i början av år 2007. De stora nyheterna är bland annat att producenter eller importörer av kemikalier numera har ansvaret att bevisa att kemikalierna inte har några oacceptabla, miljöfarliga egenskaper. Kemikalien måste sedan registreras hos ansvarig nationell myndighet (i Sverige är denna myn-

dighet Kemikalieinspektionen). Detta har gjort att man har kontroll över vilka kemikalier som används i landet och i vilka mängder de förekommer. Samtidigt har dock Sverige behövt mildra den nationella lagstiftningen och tillåta användningen av vissa kemikalier som tidigare varit förbjudna, då detta krävts för att upprätthålla den fria handeln som råder inom EU. Straffbestämmelserna har införlivats i svensk lagstiftning och gäller från och med den 1 augusti 2007.

Samtidigt med straffbestämmelserna för REACH har också nya regler om ansvar för avhjälpande av miljöskador tillkommit. Där vill man utöka producentens ansvar vid allvarliga miljöskador (prop. 2006/07:95), vilket hör tätt ihop med den så kallade »förorenaren betalar«-principen.

Alla de ovan nämnda förändringarna kommer troligen att leda till att allt större resurser läggs ned på att kontrollera, upptäcka, anmäla och lagföra brott mot miljön. För att bekämpa miljöbrott har åklagarsväsendet fått ökade anslag som gått till att förbättra metodutvecklingen och anställa miljövetare för att öka kompetensen inom det naturvetenskapliga området (Åklagarmyndigheten 2008). Insatser har också gjorts av miljöåklagarna vid utvecklingscentrum i Malmö för att utreda varför så få åtal väcks och så få personer lagförs. Målet är att kunna föreslå åtgärder för att vända den negativa utveckling som börjat skönjas. Förhoppningsvis leder detta till bättre metoder för att utreda brotten på ett tillfredsställande sätt och till kortare handläggningstider, vilket leder till större effektivitet och fler åtal och lagföringar. Till dess att praxis på området ändras eller skapas för att höja straffvärdet för miljöbrott kan det tänkas att den fluktuerande nedgången i antalet anmälningar sedan år 2002, liksom i antalet misstänkta och lagförda kommer att fortsätta i framtiden.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002a). *Giftfabriken som sprängdes. BT Kemi-skandalen och miljöbrottsbegreppets etablering*. Författare: Mårald, E. Rapport 2002:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002b). *Miljöstraffrätt i praktiken – en studie av rättslämningen*. Författare: du Rées, H. Rapport 2002:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004a). Canow, I och Korsell, L. (2004). Miljöbrott. I: Dolmén, L. (red.) *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004b). *Lurad och förgiftad. Att avslöja utsatthet för ekobrott*. Författare: Croall, H. Rapport 2004:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Är vi bra på miljöbrott? En snabbanalys*. Författare: Skagerö, A. Webbrapport 2006:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Illegal jakt på stora rovdjur. En konflikt i laglöst land?* Författare: Pyka, M., m.fl.. Rapport 2007:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Anmälda brott. Slutlig statistik för år 2007*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Illegal handel med hotade djur- och växtarter. En förstudie*. Författare: Hagstedt, J och Korsell, L. Rapport 2008:14 . Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Demoskop (2007). *Miljö och klimatförändringar. 2492 intervjuer med allmänheten. April 2007*. www.demoskop.se/filearchive/1/196/Värderingsundersökning%20-%20Miljö%20och%20klimatförändringar.pdf. Hämtat den 17 januari 2008.
- du Rées, H. (2001). Can criminal law protect the environment? I: *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Vol 2. Nr 2. s. 109–126. Storbritannien: Taylor & Francis Group.
- du Rées, H. (2004). *Miljöbrott, myndighet och marknad. En studie om miljöstraffrätt och allmänprevention*. Doktorsavhandling, Kriminologiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Ebbesson, J. (2003). *Miljö rätt*. Uppsala: Iustus förlag.
- EU-kommissionen (2006). *Commission strengthens environmental protection through criminal law, abolishing »safe havens« of environmental crime*. Publicerat den 9 februari 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/166&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en%20>. Hämtat den 10 januari 2008.
- Karlmark, S. (1999). *Miljö rätt ur straffrättsligt perspektiv*. Andra upplagan. Stockholm: Nordstedts juridik.
- Karlmark, S. (2008). Muntlig delgivning, 2008-05-15.
- KemI (2005). *KemI:s polisanmälningar efter miljöbalkens införande*. PM 2/05. Sundbyberg: Kemikalieinspektionen.
- Korsell, L. (2001). Big stick, little stick – strategies for controlling and combating environmental crime. I: *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Vol 2. Nr 2. s. 109–126.
- Korsell, L. (2003). *Bokföringsbrott – en studie i selektion*. Avhandling, Kriminologiska Institutionen, Stockholms universitet.
- Korsell, L. (2004). *Bokslut. Brå:s satsning på ekobrottsforskning 1998–2002*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Liberg, O. och Andrén, H. (2006). *Lodjuret – Artfakta*. Grimsö Forskningsstation och Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU).
- Lundkvist, P. (2002). Kan straffrättsligt ansvar delegeras? I: *Flores juris et legum. Festskrift till Nils Jareborg*. Red.: Asp, P., Herlitz, C. E. och Holmqvist, L. Uppsala: Iustus förlag.

- Mårald, E. (2001). The BT Kemi scandal and the establishment of the environmental crime concept. I: *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Vol 2. Nr 2. s. 109–126.
- Mårald, E. (2007). *Svenska miljöbrott och miljöskandaler 1960–2000*. Halmstad: Gidlunds förlag.
- Naturvårdsverket (2008). *Officiell statistik för miljöstraffavgifter (1999–2007)*. <www.naturvardsverket.se/sv/Lagar-och-andra-styrmedel/Tillsyn-och-egenkontroll/Straff-och-miljosanktionsavgifter/Statistik-for-miljosanktionsavgifter/>. Hämtad den 9 januari 2008.
- Persson, J. (2006). *Järvens status och ekologi i Sverige*. Grimsö Forskningsstation.
- Proposition 1997/98:49. *Miljöbalk*.
- Proposition 2002/03:54. *Tillsyn och sanktioner på miljörettens område*.
- Proposition 2004/05:129. *En effektivare miljöprövning*.
- Proposition 2005/06:59. *Företagsbot*.
- Proposition 2005/06:182. *Miljöbalkens sanktionssystem m.m.*
- Proposition 2006/07:95. *Ett utvidgat miljöansvar*.
- Riksåklagaren (1998). *Effektivare miljöbrottsbekämpning*. Rapport. December 1998.
- Sahlén, V., Swenson, J., Brunberg, S. och Kindberg, J. (2006). *Björnen i Sverige. En rapport från Skandinaviska Björnprojektet till den svenska Rovdjursutredningen*. Rapport 2006:4. Skandinaviska Björnprojektet.
- Sand, H. m.fl. (2006). *Vargen – Artfakta*. En sammanställning av data från det skandinaviska vargforskningsprojektet SKANDULV 2007 på uppdrag av utredningen om de stora rovdjuren. Grimsö Forskningsstation.
- SOM Institutet (2006). *Svenska trender 1986–2006*. Red.: Holmberg, S. och Weibull, L. Göteborg: Göteborgs Universitet. <www.som.gu.se/rapporter/svenska_trender/svenska_trender_2006.pdf>. Hämtad den 9 januari 2008.
- Sterzel, G., Borgeke, M. och Reimer, S. (2005). *Studier rörande påföljdspraxis m.m.* Tredje upplagan. Stockholm: Jure.
- Tjernberg, M. (2006). *Kungsörnens status och ekologi i Sverige 2006 samt tänkbara prognoser för artens utveckling*. ArtDatabanken, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU).
- Åklagarmyndigheten (2006). *Årsredovisning 05*.
- Åklagarmyndigheten (2007). *Årsredovisning år 06*.
- Åklagarmyndigheten (2008). *Årsredovisning 2007*.
- Zila, J. (1992). *I stället för straff. Sanktionsavgifter som kriminalpolitiskt medel mot bagattbrottslighet*. Stockholm: Juristförlaget.

jupning

Fördjupning

UNGDOMSBROTTLIGHET

Felipe Estrada och Sven Granath

Inledning

Det är välkänt att ungdomars brottslighet ökat kraftigt under efterkrigstiden. Detta är inte unikt för Sverige utan gäller också för övriga Västeuropa (Estrada 1999, 2007, Westfelt 2001). Mer oklart är dock hur denna ökning sett ut. Är det frågan om en kontinuerlig och linjär ökning sedan 1950-talet? Eller har nivån stabiliserats och varit oförändrad sedan 1970-talet och möjligen börjat minska under senare år? Vilken av dessa beskrivningar som gäller har betydelse när politiken gentemot ungdomsbrottsligheten ska bedömas. Ungdomen uppfattas ofta som bärare av framtiden, vilket gör att ungdomars brottslighet kan uppfattas som ett tecken på framtida sociala problem för såväl ungdomarna själva som för samhället i stort. En bra beskrivning av ungdomsbrottslighetens utveckling är därför en viktig beståndsdel för en kunskapsbaserad samhälls- och kriminalpolitik.

Brott som begås av ungdomar tenderar att i hög utsträckning drabba andra ungdomar (Estrada 1999, Sarnecki 2001, Granath 2007). Ungdomar är den åldersgrupp som är klart mest utsatt när det gäller stöld- och våldsbrott (Brå 2008a) och en stor del av dessa har brott begåtts av personer i samma ålder. Kunskap om hur ungdomsbrottsligheten ser ut och förändras ger därför viktiga indikationer om hur ungdomars levnadsvillkor och trygghet i stort utvecklas.

Detta kapitel har som syfte att kortfattat beskriva kunskapen om ungdomsbrottslighetens omfattning, struktur och utveckling. Hur många unga är det egentligen som begår brott? Vilka brott begår de? Hur ser utvecklingen ut över tid? Fokus ligger på perioden 1990–2007. Med ungdomsbrottslighet avses främst tillgreppsbrott, skadegörelse och våldsbrott¹²² begångna av individer i åldrarna 15–20 år. Vi fokuserar emellertid även på ungdomar som offer för brott. Förutom att det finns ett egenvärde i att synliggöra unga brottsoffer, är detta också ett sätt att ytterligare beskriva ungdomsbrottslighetens omfattning och utveckling. I synnerhet när det gäller våldsbrott är det välkänt att mycket av våldet sker mellan jämnåriga.

¹²² *Tillgreppsbrott*: Brotts mot 8 kap. brottsbalken (1962:700), till exempel snatteri, stöld, rån och tillgrepp av fortskaffningsmedel. *Våldsbrott*: Brotts mot 3–4 kap. brottsbalken, till exempel misshandel, mord, olaga hot. Dessutom kommer alternativa indikatorer som beskriver ungdomars självrapporterade erfarenheter av olika typer av stöld- och våldsbrott att användas.

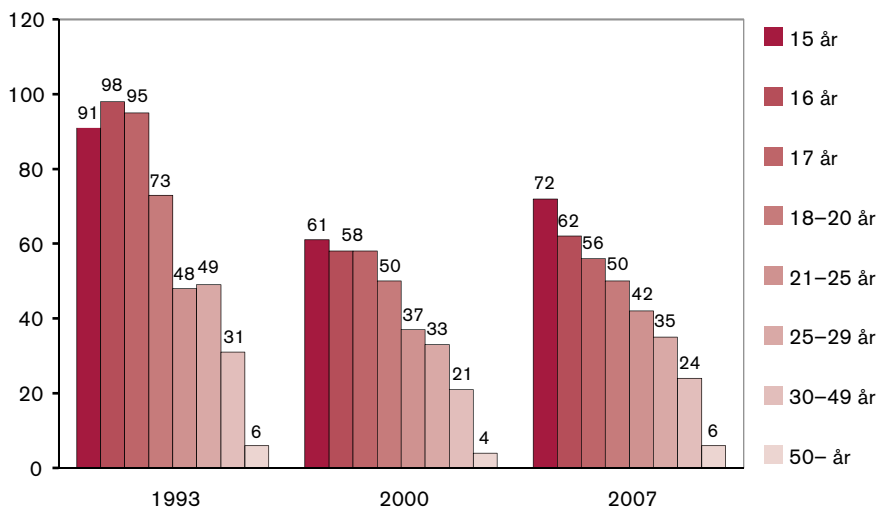
Kapitlet är disponerat enligt följande. Först redovisas ungdomsbrottslighetens omfattning och struktur. Därpå görs en uppskattning av utvecklingen och avslutningsvis beskrivs påföljdsutvecklingen. För en utförlig diskussion om de olika data som utnyttjas i detta kapitel (kriminalstatistik och offerundersökningar) hänvisas läsaren till rapportens inledning. Här nöjer vi oss med att konstatera att datakällornas brister innebär att man i undersökningar om brottslighetens omfattning och utveckling gör klokt i att utnyttja flera av de källor som står till förfogande.

Ungdomsbrottslighetens omfattning och struktur

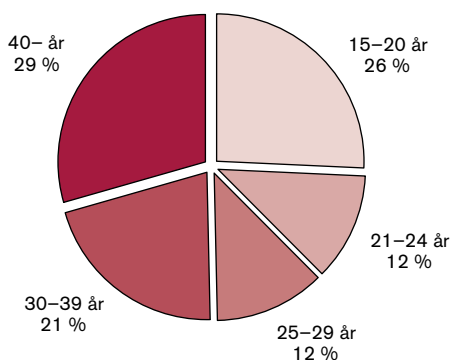
Unga mest brottsbelastade

År 2007 misstänktes omkring 21 400 personer i åldern 15–20 år för brott mot brottsbalken. Enligt kriminalstatistiken är ungdomar därmed den mest brottsaktiva åldersgruppen i samhället. I figur 1 presenteras brottsdeltagandet i olika åldrar. Vi ser då ett grundläggande mönster som kriminologisk forskning fått fram under lång tid i såväl Sverige som internationellt, nämligen att ungdomsåren innebär en tydlig topp i brottsaktivitet. Vid 20-årsåldern avtar sedan brottsligheten, vilket antyder att för den stora majoriteten av ungdomar kan brottslig aktivitet ses som en övergående fas.

Ungdomars överrepresentation innebär inte att de flesta brott i samhället begås av ungdomar; bakom majoriteten av de registrerade brot-

Figur 1. Antal registrerade brottsdeltaganden (i brottsbalksbrott) per 1 000 invånare i respektive åldersgrupp, åren 1993, 2000 och 2007. Källa: Brå, SCB.

Figur 2. Andel brottsdeltaganden för personer misstänkta för brottsbalksbrott. Genomsnitt för åren 2004–2007 för olika åldersgrupper. Procent. Källa: Brå.

ten återfinns en vuxen gärningsperson (det vill säga äldre än 20 år). De vuxna utgör sammantaget en mycket större andel av befolkningen, varför de också totalt sett svarar för fler brott (figur 2). Vidare bör det påpekas att de vuxnas andel av brottsligheten tenderar att öka med brottslighetens allvarsgrad. Ett undantag från detta mönster utgörs dock av personrånen där en majoritet av de misstänkta gärningspersonerna är 15–20 år gamla. Även när det gäller misshandel står ungdomar för en relativt stor del (34 procent åren 2006 och 2007) av alla misstänkta.

Ungdomsbrott enligt kriminalstatistik och självdeklarationsstudier

När man vill uttala sig om vilka brott ungdomar oftast begår är kriminalstatistiken en otillräcklig källa, eftersom olika brottstyper har olika upptäcktsrisker. Till exempel misstänktes år 2007 fler 15-åringar för ett fullbordat biltillgrepp än för cykelstöld (168 mot 73 stycken), något som självfallet inte är ett uttryck för att biltillgrepp är ett vanligare brott bland unga. Ett alternativ till kriminalstatistiken erbjuds genom självdeklarationsundersökningar. I tabell 1 presenteras de vanligaste brottstyperna bland 15-åringar utifrån dels den nationella skolundersökningen om brott (Brå 2006), dels statistiken över misstänkta personer. Något som är mycket tydligt från denna jämförelse är att antalet ungdomar som varje år begår brott vida överstiger antalet som blir misstänkta för det. Om rättsväsendet skulle få tag på alla 15-åringar som under år 2005 begick cykelstöld borde omkring 16 900 personer ha registrerats. I kriminalstatistiken återfinns enbart 33 stycken.

De klart vanligaste brotten bland ungdomar är lindriga stöldbrott och skadegörelse. Den övergripande bild som fås från självdeklarationsdata överensstämmer i vissa delar väl med kriminalstatistiken.

Skillnaderna avser dels de grövre brottstyperna misshandel, rån och biltillgrepp som på grund av högre upptäcktsrisk är mer vanliga i kriminalstatistiken, dels de enligt ungdomarna själva relativt vanliga gärningarna skadegörelse, cykelstöld och häleri som framstår som mer ovanliga om man utgår från kriminalstatistik.¹²³

Brottsfördelningen i tabell 1 är inte helt olik den som gäller för de brott som vuxna misstänks för. Ungdomar gör sig dock mer sällan än vuxna skyldiga till rattfylleri, ekonomiska brott eller kvinnomisshandel. Vuxna å andra sidan begår mer sällan än unga skadegörelse, cykelstölder eller personrån.

Sammanfattningsvis kan alltså butiksstöld, skadegörelse och cykelstöld betraktas som typiska ungdomsbrott, både genom att det är förhållandevis vanligt att ungdomar någon gång begått sådana brott och genom att ungdomar svarar för en relativt stor del av dem som misstänks för dessa brott. Ur det senare perspektivet kan även misshandel och personrån sägas vara typiska ungdomsbrott.

Tabell 1. Rangordning av de vanligaste ungdomsbrotten enligt den nationella skolundersökningen år 2005 (andel niondeklassare som uppger brott under senaste året), respektive andel av samtliga 15-åringar som misstänks för brott år 2005. Procent.¹²⁴

Kriminalstatistik (n= 130 105)		Självdeklarationsdata (n= 7 449)	
	Andel 15-åringar (%)		Andel elever (%)
Stöld totalt	1,8	Stöld totalt	52
Butiksstöld	1,3	Vandaliserat (skadegörelse)	31
Misshandel	0,8	Stöld i skola	26
Skadegörelse	0,5	Butiksstöld	22
Inbrott	0,3	Cykelstöld	13
Biltillgrepp	0,2	Köpt stulet (häleri)	10
Rån	0,1	Inbrott	8
Stöld i skola	0,1	Slagit någon (misshandel)	6
Häleri	0,1	Använt falsk ID (bedrägeri)	5
Stöld ur bil	0,05	Stöld ur bil	3
Bedrägeri (falsk ID)	0,05	Hotat för att få sak (rån)	2
Cykelstöld	0,03	Biltillgrepp	2
Väskryckning	0,03	Väskryckning	1

Källa: Brå, 2006:7 och Sveriges officiella kriminalstatistik.

¹²³ Värt att påpeka är dock att det finns kvalitativa skillnader mellan de självrapporterade brotten och de brott som ungdomar misstänks för. I de självrapporterade brotten ingår förseelser som sannolikt inte skulle leda till åtgärder från rättsväsendet även om de anmäldes.

¹²⁴ Ungdomar som svarat att de begått flera olika brott är medräknade i respektive kategori (dvs. dubbelräkning).

Olika ungdomsgruppers brottslighet

Ett annat av kriminologins grundläggande fakta är att brottslighet i stor utsträckning är ett manligt fenomen. I ett historiskt perspektiv har exempelvis andelen kvinnliga gärningspersoner utgjort mindre än tio procent av de lagförda för misshandel och 25 procent av de lagförda för stöldbrott (von Hofer 2008, se också kapitlet om *Kvinnors brottslighet*). Generellt gäller att ju grövre brottslighet desto större andel av brotten begås av män. Det finns därtill enligt kriminalstatistiken klara skillnader i vilka brottstyper flickor och pojkar begår. Pojkar misstänks oftast för skadegörelse, misshandel och olovlig körning, flickorna för snatteri, bedrägeri och narkotikabrott. Skillnaden mellan pojkar och flickor är stora också när det gäller omfattningen av brottsligheten. Flickornas andel av de misstänkta minskar påtagligt ju fler brott den misstänkte gjort sig skyldig till. De stora skillnader som finns mellan könen enligt kriminalstatistiken bekräftas i princip av de nationella självdeklarationsundersökningarna (Brå 2006), även om dessa överlag visar väsentligt mindre skillnader än kriminalstatistiken (tabell 2). Under senare år finns dessutom en viss tendens till att skillnaden i pojkars och flickors såväl registrerade som självdeklarerade brottslighet minskat (se vidare kapitlet om *Kvinnors brottslighet*).

Kriminologisk forskning visar att de uppväxtvillkor och levnadsförhållanden som människor lever under har betydelse för brottslighetens omfattning och struktur. En större andel av de ungdomar vars föräldrar är arbetare och som bor i lägenhet, än de vars föräldrar är högre tjänstemän och som bor i villa, rapporterar sålunda att de begått brott i självdeklarationsundersökningar (Brå 2006, Ring och Svensson 2007). Dessa undersökningar belyser i första hand mindre allvarliga brott som stora delar av en ungdomskull begår. När man fokuserar på allvar-

Tabell 2. Självrapporterad brottslighet bland pojkar och flickor i åk 9. Urval av brottstyper. Procent. Åren 1995 och 2005.

Brott	Pojkar (%)		Flickor (%)	
	1995	2005	1995	2005
Vandaliserat	44	30	18	13
Stöld i affär	41	23	33	20
Köpt stulet	28	15	9	6
Cykelstöld	20	18	7	8
Inbrott	21	11	7	5
Slagit någon	12	9	4	3
Hotat för att få sak	5	3	1	1
Skadat med tillhygge	4	3	1	1

Källa: Brå, 2006:7.

ligare brottslighet som fortsätter under ungdomsåren och som senare riskerar att påverka levnadsförhållandena i vuxen ålder är skillnaderna mellan olika sociala grupper än mer påtaglig (Hagan och McCarthy 1997, Nilsson 2002, Sampson och Laub 2003, Ring och Svensson 2007). Från tidigare forskning vet vi att risken för lagföring för något brottsbalksbrott (t.ex. stöld, skadegörelse och misshandel) är tre gånger så stor för de ungdomar som växer upp i ett arbetarklasshem jämfört med i ett överklasshem och drygt fyra gånger större när det gäller lagföring för våldsbrott (Wikström 1987).

Eftersom klassbakgrund är ett begränsat och trubbigt mått på individers uppväxtvillkor kan vi vara säkra på att överriskerna för de barn som har allvarliga välfärdsproblem under sin uppväxt är betydligt högre. Många forskningsgenomgångar visar att fattigdom, med de slitningar och destruktiva konflikter detta kan innebära för en familj, är en grundläggande faktor som interagerar med en mängd andra problem (Haveman och Wolfe 1995, Lundström och Wiklund 2000, Yngwe 2004). Utöver familjens ekonomiska förutsättningar framstår det sociala stödet (eller sociala kapitalet) som en grundläggande resurs. Föräldrar kan också ha mer allvarliga problem, såsom missbruk, kriminalitet och benägenhet till misshandel eller sexuella övergrepp (Hagan och McCarthy 1997, Stenberg 2000, Nilsson 2002), vilka ytterligare höjer riskerna för olika negativa konsekvenser för barnen. En grupp som visat sig speciellt sårbar är de barn som växer upp i fosterhem eller som har omfattande kontakter med de sociala myndigheterna under de tidiga uppväxtåren (Vinnerljung 1996a, 1996b, Sundell m.fl. 2004). Det är alltså inte överraskande att uppväxtförhållandena för den absoluta majoriteten av de människor som hamnar i fängelse och långvarigt missbruk präglas av olika typer av resursbrister (Nilsson 2002).

I debatten om ungdomsbrottslighet uppmärksammas inte sällan att det finns en överrepresentation av gärningspersoner med utländsk bakgrund. Mindre uppmärksammat är att motsvarande gäller utsattheten för speciellt våldsbrott som alltså också är större bland ungdomar med utländsk bakgrund (Pettersson, 2007). När det gäller brottslighet beror överrepresentationens storlek dels på vilken indikator som används, dels på vilken brottstyp som undersöks. Ser man till den totala ungdomsbrottsligheten såsom den kommer till uttryck i självdeklarationsundersökningarna handlar det om en överrepresentation på cirka 1,5 gånger. I kriminalstatistikens uppgifter över dem som lagförts för brott ökar denna skillnad till omkring 2,0, och ser man till allvarligare våldsbrott är överrepresentationen trefaldig (von Hofer m.fl. 1998, Brå 2005, Pettersson, 2007).

Det är viktigt att påpeka är att överrepresentationen inte innebär att det är ungdomar med utländsk bakgrund som står för flertalet

av ungdomsbrotten eller att det överlag skulle finnas tydliga kulturella mönster i brottstyper med avseende på etnicitet. De allra flesta ungdomsbrotten begås av ungdomar med »helsvensk« bakgrund och brottsstrukturen följer den som redovisats ovan i tabell 1 (von Hofer m.fl. 1998, Ring 1999).

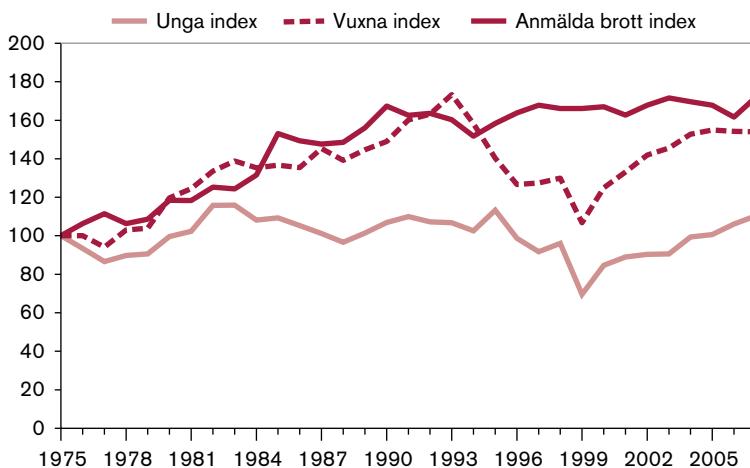
Den överrepresentation som redovisats är också förväntad mot bakgrund av att barn och unga med utländsk bakgrund växer upp under relativt sett mer ogynnsamma ekonomiska och sociala förhållanden. På individnivå är det exempelvis vanligare att hushåll med utländsk bakgrund har ekonomiska problem, lägre utbildningsnivå och svag arbetsmarknadsanknytning (Ds 2004:41). Allt detta påverkar individens sociala band till såväl familj som samhälle. Familjer med utländsk bakgrund påverkas dessutom i större utsträckning av de negativa strukturella effekterna av boendesegregationen eftersom de oftare bor i de mest problembelastade bostadsområdena (Kölegård-Stjärne m.fl. 2007). Kriminologisk forskning har exempelvis visat att ungdomar som har goda hemförhållanden, det vill säga vilkas individförhållanden inte innebär överrisk för brott, uppvisar betydligt högre brottslighet när de bor i en omgivning som präglas av omfattande social problematik (Wikström och Loeber 2000). Detta hänger bland annat samman med kamraternas betydelse för ungdomskriminalitet samt de mer omfattande problem som skolor i sådana områden tvingas förhålla sig till. Dessutom finns det en växande forskning av som visar att en del av överrepresentationen beror på en diskriminerande myndighetsutövning från polis och rättsväsende (för en genomgång se Brå 2008b).

Ungdomsbrottslighetens utveckling

En vanlig bild av ungdomsbrottsligheten är att den ökar kraftigt, blir grövre och ständigt går ner i åldrarna (Estrada 1997, 2007). Men det stämmer inte med den samlade bild som forskningen ger. I detta avsnitt beskrivs utvecklingen såsom den ser ut dels utifrån kriminalstatistiken (det vill säga brott som kommit till rättsväsendets kännedom), dels utifrån självrapporterings- och offerundersökningar. Genom att ta hänsyn till helhetsbilden fås en bättre bedömning. Avsnittet avslutas med en sammanfattande bedömning och jämförelse med andra nordiska länder.

Generell utveckling utifrån kriminalstatistiken

Antalet ungdomar som misstänks för brottsbalksbrott har legat mer eller mindre oförändrat under de senaste 30 åren (figur 3). Det är värt att komma ihåg att stöldbrotten utgör en stor majoritet och misshandelsbrotten en minoritet av de anmälda brotten. Med undantag för

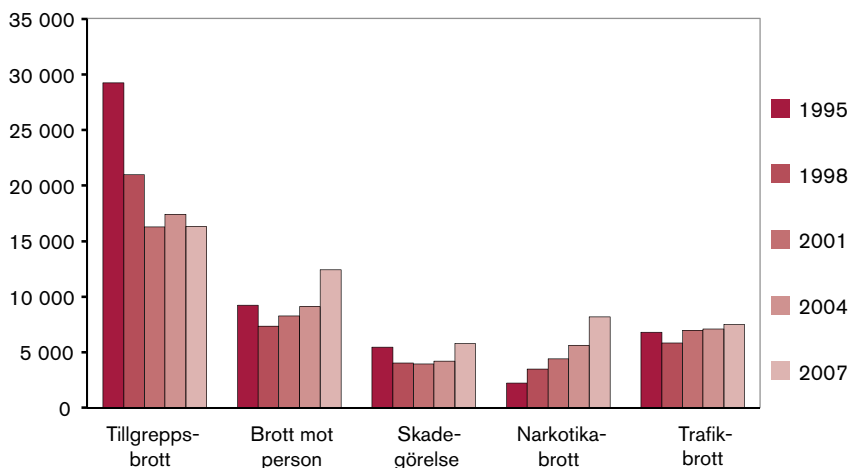

Figur 3. Anmälda brottsbalksbrott samt antal för brottsbalksbrott misstänkta ungdomar (15–20 år, respektive vuxna (21–) åren 1975–2007. Index år 1975 = 100. Bastal år 1975: anmälda brott (n = 643 045), vuxna (n = 33 206), unga (n = 1 941). Källa: Brå.

minskningen under år 1999 (som beror på brister i statistiken över misstänkta just detta år) följer svängningarna bland 15–20-åringarna i princip förändringar i antalet ungdomar i befolkningen. I relation till befolkningsutvecklingen är det färre av de unga som misstänks för brott på 2000-talet jämfört med på 1990-talet.

Utvecklingen för de anmälda brotten samt antalet misstänkta kan lämpligen delas upp i två steg, först åren 1975–1990 och därefter 1990–2007. Under den första perioden, åren 1975–1990, ökade den anmälda brottsligheten med omkring 60 procent. Denna utveckling motsvaras väl av hur antalet vuxna förändras. Fram till 1990-talets början ökar antalet misstänkta vuxna med drygt 60 procent. Antalet misstänkta ungdomar höll sig däremot under motsvarande period på en tämligen oförändrad nivå. Eftersom antalet vuxna (personer äldre än 20 år) utgör huvuddelen av dem som misstänks för brott finns så här långt inga större problem att tolka utvecklingen mellan anmälda brott och antal för brott misstänkta personer.

Efter 1990 upphör ökningen av anmälda brott. År 2007 är antalet anmälda brott ungefär lika många som i början av 1990-talet. Antalet misstänkta individer följer dock en annan utveckling. Speciellt under andra hälften av 1990-talet minskar både antalet misstänkta vuxna och antalet misstänkta unga kraftigt samtidigt som de anmälda brotten ligger oförändrade. Vad som händer under denna period är sannolikt inte att det blir färre antal brottslingar utan att rättsväsendet under

Figur 4. Antal misstänkta brottsdeltaganden registrerade på ungdomar 15–20 år, uppdelat på olika brottstyper. Åren 1995–2007. Källa: Brå.

denna period får tag på färre gärningspersoner än tidigare. Under de första åren på 2000-talet sker i stället det motsatta. Samtidigt som de anmälda brotten fortsätter att ligga kvar på en stabil nivå ökar såväl antalet misstänkta vuxna som misstänkta ungdomar. För ungdomarnas del förklaras denna ökning delvis av att antalet unga i befolkningen ökade påtagligt under åren 2000–2007. Totalt sett är utvecklingen av antalet misstänkta ungdomar tämligen oförändrad under åren 1975–2007. Antalet misstänkta vuxna har däremot ökat tydligt. År 2007 var antalet misstänkta vuxna 55 procent högre än år 1975. Denna ökning motsvarar alltså i princip ökningen av anmälda brott.

Ser man närmare på utvecklingen av olika brottstyper är det tydligt att det under de senaste tio åren skett en klar minskning av antalet unga som misstänks för tillgreppsbrott. Antalet som misstänks för skadegörelse- och trafikbrott är mer oförändrat. Antalet misstänkta för brott mot person – där misshandel dominerar – och narkotikabrott ökar däremot tydligt (se figur 4). Minskningen i tillgreppsbrott är mest påtaglig när det gäller bil tillgrepp och inbrott. Snatterier och personrån, som också ingår i kategorin tillgreppsbrott, ökar däremot. Skulle rån inkluderas bland brotten mot person, skulle ökningen av denna brottskategori blir än mer accentuerad.

Innebär detta då att ungdomar alltmer sällan deltar i bilstölder och inbrott, men allt oftare i misshandel och narkotikabrott? Nej, inte nödvändigtvis. Rättsväsendets kapacitet att klara upp ungdomars stöldbrott, inte minst de bilrelaterade, kan ha minskat över tid. Detta skulle i så fall betyda att det egentligen inte finns någon minskad

stöldbrottslighet bland ungdomar. Med vålds- och narkotikabrotten kan det förhålla sig tvärtom. Dessa brott uppmärksammas ofta i samhällsdebatten, av lagstiftaren samt av polisen och det övriga rättsväsendet (se kapitlen om *Misshandel* och *Narkotikabrott*). Mycket tyder på att anmälningsbenägenheten hos offer, vittnen och institutioner ökat vid våldshändelser vilket i så fall leder till en överskattning av utvecklingen av ungas faktiska våldsbrottslighet. När det gäller narkotikabrott har också lagstiftningen ändrats på ett avgörande sätt under perioden,¹²⁵ vilket innebär avsevärt större möjligheter för polis och åklagare att binda såväl vuxna som ungdomar till lindrigare narkotikabrott. Vad dessa invändningar innebär är helt enkelt att man för att bedöma utvecklingen av ungdomars brottslighet också måste använda andra kunskapskällor.

Utveckling utifrån självdeklarations- och offerundersökningar

Fram till nu har redovisningen av ungdomsbrottslighetens utveckling utgått från kriminalstatistiken som gett en bild av att färre unga misstänks för stöld- och skadegörelsebrott samtidigt som fler misstänks för våldsbrott. Som påpekats tidigare vet vi emellertid att många ungdomsbrott begås utan att de upptäcks, anmäls och registreras (se tabell 1). Detta betyder att uppgifter från den officiella kriminalstatistiken ger en viktig, men långt ifrån fullständig, bild av ungdomsbrottsligheten. En kompletterande källa till kunskap om den faktiska ungdomsbrottslighetens utveckling är de självdeklarationsundersökningar som hittills genomförts under åren 1995–2005 (Brå 2006). Nästa datainsamling sker i slutet av år 2008. Även offerundersökningar är värdefulla i detta sammanhang. Dessa indikatorer har dock välkända brister (till exempel olika typer av bortfall) vilka behandlats utförligt i rapportens inledande kapitel.

Självdeklarationsundersökningarna visar att andelen elever som deltagit i stöld- och skadegörelsebrott minskat tydligt sedan mitten av 1990-talet, vilket alltså bekräftar bilden från kriminalstatistiken. Deltagandet i våld av olika slag är däremot tämligen oförändrat eller svagt minskande (se figur 5).

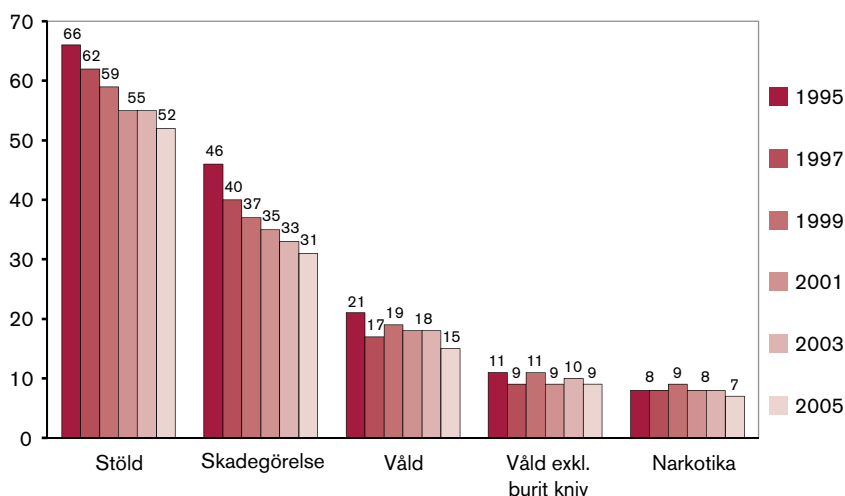
Minskningen i stöld och skadegörelse gäller, med undantag för cykelstölder, de flesta typer av handlingar inom dessa brottskategorier, lindriga såväl som allvarliga. Eftersom stöld och skadegörelse är så pass dominerande brottskategorier innebär utvecklingen också att den totala andelen niondeklassungdomar som har någon erfarenhet av att delta i brott minskar under den undersökta perioden.

¹²⁵ År 1993 infördes fängelse i straffskalan för narkotikabrott genom egen konsumtion, vilket innebär att polis vid misstanke om sådant brott kan använda tvångsmedel såsom urinprovtagning (för en utvärdering, se Brå 2000:21).

Både de grupper av elever som begår någon enstaka brottslig handling och de som begår ett större antal brott minskar andelsmässigt. Detta innebär att också antalet rapporterade brottsgärningar minskar. Någon »polarisering« mellan de laglydiga och de brottserfarna märks således inte i dessa studier när det gäller själva brottsaktiviteten (Brå 2006). En rimlig invändning är att skolundersökningarnas bortfall missar de mest brottsbelastade ungdomarna (se dock Shannon 2006). Brå har genomfört bortfallsanalyser som tar hänsyn till förändringar i bortfallet och resultaten visar att huvudslutsatsen att antalet unga som begår brott minskat kvarstår.

Hittills har ungdomars brottslighet beskrivits genom att se på utvecklingen av unga som misstänkts för brott respektive själva uppgivit att de begått brott. I följande avsnitt byter vi perspektiv och fokuserar på ungdomar som offer för brott. Förutom att det finns ett egenvärde i att synliggöra unga brottsoffer är detta också ett sätt att ytterligare beskriva ungdomsbrottslighetens omfattning och utveckling. En begränsning i Brå:s skolundersökning om brott är att den koncentrerar sig på just niondeklassarnas brottslighet. Det är möjligt att brottsligheten utvecklar sig annorlunda bland äldre ungdomar (samtidigt är det uppenbart att 15-åringarnas position som den mest brottsbelastade åldersgruppen kvarstår under de senaste decennierna, se figur 1 i det föregående avsnittet). I synnerhet när det gäller våldsbrott är det välkänt att mycket av våldet sker mellan jämnåriga.

Genom SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) är det möjligt att följa utvecklingen av 16–24-åringars utsatthet för våld eller

Figur 5. Andel ungdomar som uppger att de begått olika brottshandlingar 1995–2005. Procent. Källa: Brå 2006:7.

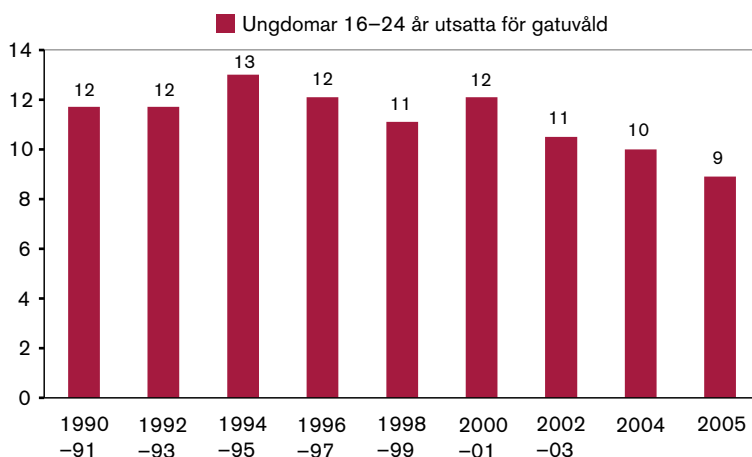

hot. Denna utsatthet, i synnerhet den som sker på allmän plats, borde rimligen påverkas om deltagandet i våldsbrott ökar bland ungdomar äldre än 15 år. Över tid visar det sig emellertid att andelen 16–24-åringar som uppger att de utsatts för något hot eller våld i gatumiljö snarare minskar än ökar (se figur 6).

Offerundersökningarna säger dock ingenting om hur tillgreppsbrottsligheten bland äldre ungdomar utvecklats. Från niondeklassundersökningen vet vi att en stor andel av niondeklassarna, oavsett kön, uppger att de blivit utsatta för något brott under senaste året. Omkring var tredje pojke och flicka har blivit bestulen och 5–6 procent har blivit utsatta för så pass grovt våld att de uppgett att de sökt någon form av vård. Utsatthetsnivån för såväl stöld- som våldsbrott är oförändrad under perioden 1995–2005 (Brå 2006).

Ytterligare ett sätt att jämföra utvecklingen bland niondeklassare och äldre ungdomar är att se till självrapporterade narkotikabrott. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) genomför varje år studier av bland annat mönstrades (vanligen 18–19-åriga pojkar) och niondeklassares drogvanor. Dessa undersökningar visar att såväl andelen mönstrade pojkar som andelen pojkar i årskurs nio som uppger att de använt narkotika ökar mellan åren 1995 och 1999 för att därefter minska i ungefär motsvarande omfattning fram till år 2006 (se CAN 2007, s. 27). Motsvarande utveckling framgår även av Brå:s självdeklarationsundersökningar (Brå 2006, s.43).

Sammantaget framträder i frågeundersökningar en bild av ett minskande antal ungdomar som begått stöld- och skadegörelsebrott och

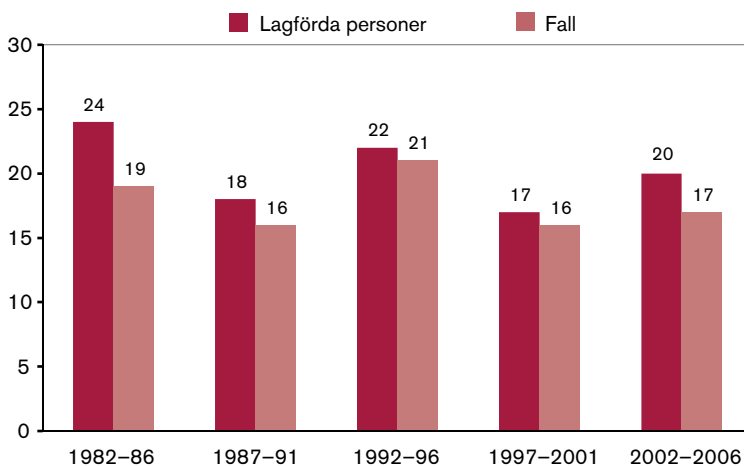
Figur 6. Andel 16–24-åringar utsatta för något gatuvåld enligt SCB:s offerundersökningar, år 1990–2005. Procent. Källa: SCB, ULF.

en oförändrad andel som uppger att de begått våldsbrott eller använt narkotika. Det finns inget i de uppgifter som unga lämnar om sin egen utsatthet för våld som tyder på att allt fler ungdomar är inblandade i våldsbrott. En fråga som kvarstår är om det ändå kan vara så att den ovanligare men grövre våldsbrottsligheten bland unga uppvisar en annan utveckling. Detta undersöks närmare i nästa avsnitt.

En fördjupad analys av dödligt och grövre ungdomsvåld

Det finns en typ av registrerad brottslighet där mörkertal och förändrad anmälnings- och mottagningsbenägenhet kan antas spela mindre roll för nivåerna över tid. Det handlar om den lilla kategori av våldsbrott som har dödlig utgång eller är nära att ha dödlig utgång. Närmare bestämt är det de brott som i domstolen rubriceras som mord, dråp, misshandel med vållande till annans död, mord- eller dråpförsök samt delar av den brottslighet som rubriceras som grov misshandel.

När det gäller dödligt våld hävdas inom kriminologisk forskning att utvecklingen av denna brottslighet över längre tid avspeglar omfattningen av våldsbrott i allmänhet (se till exempel von Hofer 2008). En nyligen genomförd analys av fullbordat dödligt ungdomsvåld i Sverige åren 1981–2005 visar också att en stor del av dessa brott begås i sam-

Figur 7. Antal ungdomar (15–17 år) lagförda för mord, dråp eller vållande till annans död genom våldsbrott, samt antal enskilda fall¹²⁶ av sådana brott. År 1982–2006. Källa: Brå.

¹²⁶ Överensstämmer med antalet offer. Att antalet lagförda ungdomar är fler än antalet fall beror på att det i vissa ärenden bedömts att fler än en gärningsperson deltagit i det dödliga våldet mot offret. Över tid finns inga förändringar i hur många gärningspersoner som i genomsnitt döms för att ha deltagit i *något* våldsbrott mot respektive offer, men antalet som döms för just *dödligt* våld ökar.

band med, eller i nära anslutning till, andra grova brott. De ungdomar som dömts för dödligt våld står också för en stor mängd andra brott i det område där de bor (Granath 2007). Detta talar för att utvecklingen av det dödliga ungdomsvåldet i någon mening också avspeglar utvecklingen av annat grövre ungdomsvåld.

De fullbordat dödliga våldsbrotten (mord, dråp och misshandel med dödlig utgång) förövade av unga 15–17 år har sedan början av 1980-talet varken blivit fler eller färre. Antalet unga dömda för sådant våld är per sexårsperiod ungefär detsamma på 2000-talet som på 1990- eller 1980-talet (se figur 7). En viss nedgång skedde under andra halvan av 1990-talet, vilket sammanfaller med att det totala antalet tonåringar i landet då var färre än under de tidigare och senare perioderna. Nivåerna av antalet dömda för dödligt våld tycks över perioden 1981–2005 inte i nämnvärd omfattning heller ha påverkats av förändringar i uppläkningen av dessa brott, eller av att allt fler utsatta för livsfarligt våld av unga räddas till livet av en förbättrad akutsjukvård (Granath 2007, 2008). I sammanhanget kan också nämnas att antalet personer 10–24 år som enligt SCB:s dödsorsaksstatistik dödats genom uppsåtligt våld minskat något under 2000-talet.

Antalet unga lagförda för mord-/dråpförsök eller grov misshandel har däremot ökat kraftigt både på 1990- och på 2000-talet. Detta hänger i första hand samman med att de rättsliga definitionerna av vilka handlingar som utgör sådana brott har vidgats alltmer de senaste 20 åren (Granath 2007). Ökningarna av lagförda för mordförsök eller grov misshandel behöver alltså inte avspegla några faktiska öknings av livsfarligt eller grövre ungdomsvåld.

Ett mer lämpligt sätt att studera utvecklingen för livsfarliga men ej dödande våldsbrott av unga kan därför vara att lägga ihop antalet domar för mord-/dråpförsök respektive grov misshandel där den unge gjort sig skyldig till knivhugg som gått in i offrets vänstra bröstskorg eller buk och där orsakat livshotande, inre skador. Dessa gärningar torde ju alltid ha rubricerats som antingen mord-/dråpförsök eller grov misshandel, samt i lika hög utsträckning över tid komma till rättsväsendets kännedom. Antalet domar avseende sådant våld visar sig då vara tämligen konstant sedan slutet av 1980-talet (figur 8). Detta kan i sin tur avspegla en tämligen jämn nivå av knivvåld bland unga de senaste 20 åren. Hade det grova knivvåldet bland unga ökat påtagligt de senaste åren borde detta ha lett till en ökning av domar avseende knivhugg med livshotande skador.

Sammanfattningsvis motsvarar alltså utvecklingen av fullbordat dödligt ungdomsvåld och livsfarligt knivvåld förövat av unga lagförda de tämligen jämna nivåer av deltagande i våld som niondeklassundersökningarna och SCB:s offerundersökningar visar för 1990-talet och 2000-talet. Därmed motsvarar inte utvecklingen de kraftiga och kon-

Tabell 3. Antal ungdomar 15–17 år dömda för grov misshandel eller för mord-/dråpförsök, där våldet bestått i knivhugg som gått in i offrets buk eller vänster bröstorg och orsakat inre, livshotande skador. Åren 1988–2005.

Brottsrubricering	Period		
	1988–93	1994–99	2000–05
Grov misshandel*	16	10	12
Mord-/dråpförsök	5	7	10
Totalt	21	17	22

Källa: Granath 2007.

*Uppräknat estimat baserat på ett urval av hälften av alla domar aktuell tidsperiod.

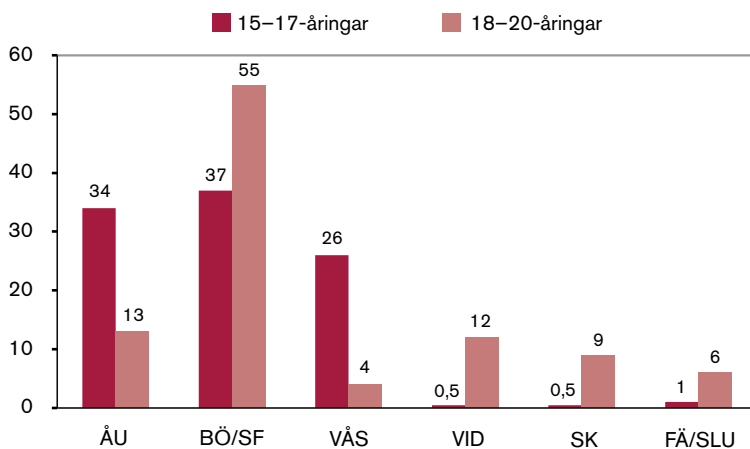
tinuerliga ökningar av ungas misshandelsbrott som syns i kriminalstatistiken. Detta kan indikera att ökningen av antalet misstänkta för våldsbrott i kriminalstatistiken till stor del beror på andra omständigheter än på att allt fler unga begår våldsbrott eller på att själva våldet de begår blir allt grövre.

Påföljder

När man beskriver ungdomsbrottsligheten och dess utveckling är det också relevant att beskriva de påföljder brotten ger. Vad blir egentligen konsekvenserna för de unga som befins skyldiga till brott? Har det skett några förändringar härvidlag under 2000-talet eller 1990-talet? Påföljdsutvecklingen kan också ge en indikation på samhällets strategier mot ungdomsbrottsligheten och hur prioriterat problemet är.

Påföljdssystemet ser lite olika ut för 15–17-åringar respektive 18–20-åringar. Påföljderna ungdomstjänst, ungdomsvård (en påföljd som baserar sig på åtgärdsprogram inom socialtjänsten) och slutna ungdomsvård (en tidsbestämd frihetsberövande påföljd som ersätter fängelse) är exempelvis i första hand tänkta för 15–17-åringarna. Utrymmet att meddela så kallad åtalsunderlåtelse, den lindrigaste sanktionsformen när unga befins skyldiga till brott, är också större vid 15–17-åringars brott än 18–20-åringars. När det gäller 18–20-åringarna ger lagen i gengäld mer utrymme att använda kriminalvårdens påföljder, det vill säga fängelse, skyddstillsyn eller villkorlig dom.

Den enskilt vanligaste påföljden för såväl 15–17-åringar som 18–20-åringar som lagförs för brott är dock böter genom strafföreläggande eller domstolsbeslut (se figur 8). Att få betala en viss summa pengar till staten är alltså för ungdomar, liksom för vuxna, den typiska rättsliga konsekvensen av brott. Nästan lika vanligt för 15–17-åringarna är också att meddelas åtalsunderlåtelse, det vill säga att registreras som skyldig till brott utan att få annan formell sanktion än att hamna i kriminalre-

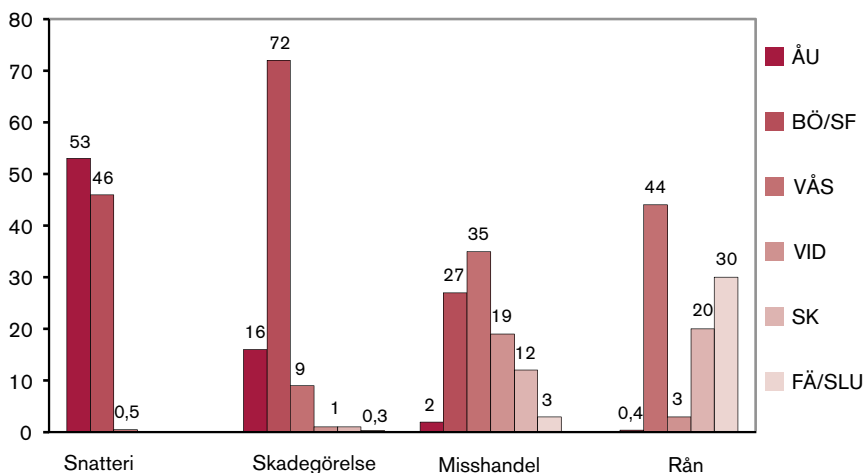
Figur 8. Fördelning av huvudpåföljder bland unga 15-17 år respektive 18-20 år som lagförs för brott år 2007. Procent. (ÅU= åtalsunderlåtelse, BÖ/SF= böter/strafföreläggande, VÅS= ungdomsvård inom socialtjänsten inklusive ungdomstjänst, VID= villkorlig dom, SK= skyddstillsyn, FÄ/SLU= fängelse eller sluten ungdomsvård). Källa: Brå.

gistret, samt att av domstolen överlämnas till vård eller ungdomstjänst inom socialtjänstens regi (figur 8). För de 15-17-åringar som kommer så långt i rättsprocessen att de åtalas och döms i domstol är ungdomsvård eller samhällstjänst numera till och med vanligare än böter.

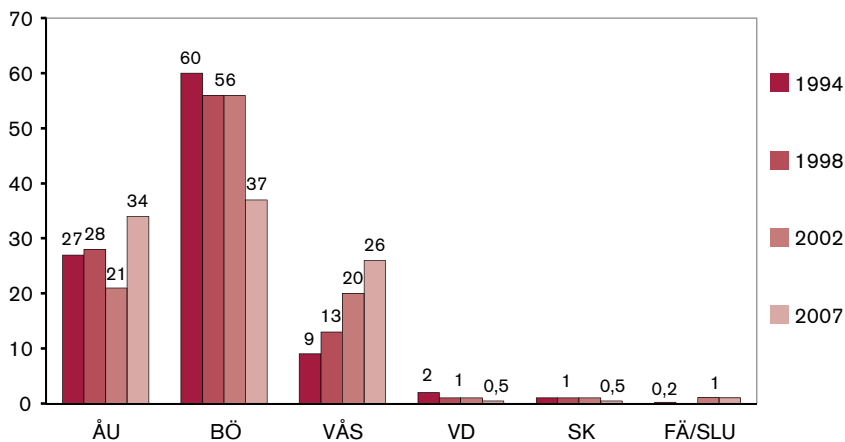
De frihetsberövande påföljderna, sluten ungdomsvård eller fängelse, utdöms däremot till en mycket liten del av alla lagförda ungdomar. För 18-20-åringarna handlar det om knappt tio procent och för 15-17-åringarna endast om en (1) procent.

Typiska påföljder för några av de vanligaste ungdomsbrotten

Påföljderna för ungdomarna ser naturligtvis olika ut beroende på vilket brott det är fråga om. För två av de vanligaste och mer vardagliga ungdomsbrotten, snatteri och skadegörelse, är åtalsunderlåtelse eller bötesstraff de dominerande påföljderna (figur 9). Andelen bötesstraff är särskilt hög vid skadegörelse (72 procent år 2006) även om detta, som vi kommer att återkomma till, minskat något de allra senaste åren. Vid de mer allvarliga, men ändå typiska ungdomsbrotten misshandel och rån, dominerar andra, mer ingripande påföljder. De yngre ungdomarna (15-17-åringarna) får ofta påföljder i socialtjänstens regi, medan de äldre (18-20-åringarna) vanligen får villkorlig dom, skyddstillsyn eller, åtminstone vid rån, fängelse. Även de 15-17-åringar som lagförs för rån får relativt ofta frihetsberövande påföljd, främst i form

Figur 9. Fördelning av huvudpåföljder bland unga 15–20 år som vid huvudbrott lagförts för snatteri, skadegörelse, misshandel respektive rån, år 2006. Procent. (ÅU= åtalsunderlåtelse, BÖ/SF= böter/strafföreläggande, VÅS= ungdomsvård inom socialtjänsten inklusive ungdomstjänst, VID= villkorlig dom, SK= skyddstillsyn, FÅ/SLU= fängelse eller sluten ungdomsvård). Källa: Brå.

Figur 10. Fördelning av huvudpåföljder bland unga 15–17 år som lagförs för brott, åren 1994–2007. Procent. (ÅU= åtalsunderlåtelse, BÖ/SF= böter/strafföreläggande, VÅS= ungdomsvård inom socialtjänsten inklusive ungdomstjänst, VID= villkorlig dom, SK= skyddstillsyn, FÅ/SLU= fängelse eller sluten ungdomsvård). Källa: Brå.

av sluten ungdomsvård. Föga förvånande är rån därmed det av de genomgånga brotten där andelen frihetsstraff är som högst.

Förändringar i påföljderna

Hur utvecklar sig då valet av påföljder för ungdomsbrott över tid? Finns det några tydliga förändringslinjer de senaste åren? För de äldre ungdomarna, 18–20-åringarna, har det inte skett några större förändringar i påföljderna de senaste 10 åren. För 15–17-åringarna finns däremot vissa tydliga trender. För det första har andelen bötesstraff minskat sedan mitten av 1990-talet. I stället har överlämnande till vård inom socialtjänsten och ungdomstjänst blivit allt vanligare påföljder (figur 10). En förklaring till denna utveckling, som också konstaterats i tidigare studier, är att domstolarna sedan mitten av 1990-talet inte längre finner böter tillräckligt ingripande vid våldsbrott av normalgraden, exempelvis misshandel (Granath 2007).

Att allt fler unga döms till påföljder i socialtjänstens regi hänger delvis också samman med att bruket av så kallad åtalsunderlåtelse för 15–17-åringar minskat tydligt sedan mitten av 1980-talet (Granath 2007). Som framgår av figur 10 har dock andelen åtalsunderlåtelser återigen ökat för de yngre ungdomarna. Förklaringen till denna utveckling tycks ligga i att andelen lagföringar som avser vardagliga och vanliga ungdomsbrott, såsom snatteri och skadegörelse, har ökat, men också i att åklagarna återigen blivit generellt mer benägna att ge åtalsunderlåtelse vid dessa brott. Antalet och andelen åtalsunderlåtelser för 15–17-åringar ökar nämligen inom brottskategorierna snatterier och skadegörelser.¹²⁷ En del av de senaste tjugo årens utveckling mot mer ingripande påföljder för ungdomsbrott kan därmed vara på väg att brytas.

I ett längre perspektiv har också frihetsstraffen ökat något för 15–17-åringarnas del. En förklaring till detta är införandet av sluten ungdomsvård år 1999, men också en tidigare under 1990-talet pågående trend att mer ofta döma till fängelsestraff vid de grövsta våldsbrotten (Granath 2007). Dessförinnan, under 1980-talet och första halvan av 1990-talet, dominerade påföljder i socialtjänstens regi även vid mord, dråp, försök till mord eller dråp och grov misshandel med vållande till annans död.

¹²⁷ År 2006 fick 67 procent av de 15–17-åringar som lagfördes för snatteri och 22 procent av dem som lagfördes för skadegörelse åtalsunderlåtelse. Motsvarande åren 2004–2005 var 48 respektive 10 procent.

Avslutande sammanfattning – svensk ungdomsbrottslighet i nordisk belysning

Ungdomars brottslighet har länge väckt vuxenvärldens engagemang, och vid olika tidpunkter uppmärksammas olika problem. I början av 2000-talet har samhället till exempel fokuserat på ungas organiserade våldsutövning i så kallade fotbollsfirmer, på gaturånen som följt i spåren av ungas ökade tillgång till värdefulla mobiltelefoner och MP3-spelare samt det våld som är relaterat till ungas deltagande i nöjeslivet. Under 1990-talet uppmärksammades grova våldsbrott som följde i spåren av den då stora skinheads-rörelsen. 1980-talet var det decennium då ungdomsvåldet på allvar fick status som ett allvarligt samhällsproblem (Estrada 1997). Tidigare var uppmärksamheten stor kring ungas missbruk av narkotika, alkohol och sniffning samt den omfattande stöldbrottsligheten. Ungdomsbrotten kan alltså uppenbarligen ändra karaktär men likaså kan samhällets fokus. Följande två citat från svenska dagstidningar (se Estrada 1997) illustrerar dock att ungdomars våldsutövning på intet sätt är en ny företeelse i vårt samhälle:

Den senaste tidens uppmärksammade våldsbrott har inte begåtts av socialt utslagna, berusade eller narkotikapåverkade utan av nyktra, välklädda och fysiskt vältränade ungdomar. Syftet har inte främst varit att komma över pengar eller värdeföremål. Våldet har istället begåtts som en form av perverst nöje. (Aftonbladet 1986)

En ny fasansfull dödsmissandel har inträffat, denna gång i Nacka på torsdagskvällen. En 61-årig man går ut för att lägga på ett brev och blir vittne till hur tre ynglingar överöser en person med sparkar och slag. Han försöker ingripa men blir själv överfallen och misshandlad så svårt att han efter en kort stund avlider. Detta sker på öppen gata och inför flera kringboendes ögon. (Svenska Dagbladet 1970)

Syftet med detta kapitel har varit att gå bortom de enskilda allvarliga brott som unga begår och i stället erbjuda en forskningsbaserad bild av den svenska ungdomsbrottslighetens omfattning och utveckling. Utifrån de källor som finns till vårt förfogande förefaller det som att ungdomsbrottsligheten i Sverige har minskat sedan mitten av 1990-talet, något som huvudsakligen hänger samman med att allt färre unga deltar i stöld- och skadegörelsebrott. Även om det saknas säkra indikatorer annat än för 15-åringar, är det rimligt att det minskade deltagandet i egendomsbrott också gäller ungdomar i omkringliggande åldrar.

Deltagandet i våldsbrott tycks däremot vara tämligen oförändrat. Kriminalstatistiken indikerar visserligen en ökning av våldsbrott, men detta har inte åtföljts av några synliga öknings i självdeklarations- och

offerundersökningar. Inte heller har antalet fall av det allra grävsta ungdomsvåldet – fullbordat dödligt våld eller grov misshandel förövat med kniv – ökat. En rimlig tolkning av de disparata utvecklingstendenserna ifråga om våldsbrott är att allt fler våldshändelser kommer till rättsväsendets kännedom. Resultaten från fördjupningsstudien av grovt ungdomsvåld visar också att definitionerna av vad som är ett allvarligt våldsbrott vidgats hos de myndighetsutövande institutionerna (Granath 2007).

Även i Danmark och Finland visar självdeklarationsundersökningar att stöldbrottsligheten minskat bland ungdomar de senaste tio åren, samtidigt som erfarenheterna av våldsbrott är tämligen oförändrade (Balvig 2006, Kivivuori och Salmi 2006, för våld i Norge se även Stene 2006). I Norge, liksom i Sverige, visar kriminalstatistiska analyser på en nedgång i andelen unga som registreras för stöld, men en uppgång i andelen registrerade för narkotikabrott (Stene och Thorsen 2007). Det minskade deltagandet i stöld bland de danska och finska ungdomarna innebär, på samma sätt som i Sverige, att andelen laglydiga ungdomar tycks ha ökat över tid. I den danska undersökningen sätts detta i samband med en allmän tendens till »självdisciplinering« bland unga. Bland annat konstateras att allt fler av de unga ser kritiskt på att dricka sig kraftigt berusad eller på att skolka från skolan.

I Danmark konstateras också att utvecklingen visar att avståndet mellan de laglydiga ungdomarna och de aktivt kriminella blir alltmer tydligt i termer av livsstil och i användandet av våld. För de brottsbelastade framgår, till skillnad från de laglydiga, att en allt högre andel har använt våld flera gånger det senaste året och att fler har erfarenhet av haschrökning (Balvig 2006, s. 31f). I Sverige har någon sådan polarisering hittills inte kunnat beläggas när det gäller brott generellt eller våld. I genomsnitt har de högbelastade ungdomarna snarare begått färre än fler våldsbrott över tid (Brå 2006). I fråga om sociala faktorer och livsstil, exempelvis droganvändning och skolprestationer, saknas dock kunskap om huruvida de laglydiga och de högbelastade blir allt mer olika över tid. När det gäller *utsattheten* för brott i Sverige finns emellertid undersökningar som pekar på en ökad polarisering. Grupper med en ansamling av olika välfärdsproblem fick under 1990-talet erfa en ökande utsatthet för brott samtidigt som mer resursstarka grupper i stället redovisade minskande utsatthet för brott (Estrada och Nilsson 2007). I vilken mån också ungdomsbrottsligheten blivit mer ojämlig kvarstår därför fortfarande som en angelägen kunskapslucka att fylla för svensk brottsforskning.

Nya typer av brott?

Avslutningsvis är det viktigt att påpeka att trenden mot en över tid minskad ungdomsbrottslighet, i Sverige såväl som i andra nordiska

länder, bygger på undersökningar av tämligen traditionell brottslighet. Hur utvecklingen ser ut för nya, Internetrelaterade typer av brott säger varken självdeklarationsundersökningarna eller kriminalstatistiken någonting om. Det är inte orimligt att fildelning och Internetrelaterade trakasserier kommit att bli tämligen vanliga även bland de i övrigt relativt laglydiga ungdomarna. Kunskapsläget är dock alltför bristfälligt för att hävda att dessa handlingar skulle ha »ersatt« den traditionella, oftast övergående egendomsbrottsligheten bland unga.

En annan kunskapslucka gäller utvecklingen av de uppmärksammade personrånen bland unga. Anmälningar om dessa brott ökade mycket kraftigt under i stort sett hela 1990-talet (Brå 2004). Samtidigt är det varken fler eller färre niondeklassare som i självrapportundersökningarna uppger att de »hotat för att få sak«. Teoretiskt skulle dock små men problematiska grupper av ungdomar som inte deltar i undersökningarna kunna stå för ökning av personrånen på 1990- och 2000-talen. Om fler unga därigenom faktiskt utsätts för personrån, ger dessvärre varken niondeklass- eller scb-undersökningarna något säkert svar på. Dessa undersökningar redovisar nämligen bara utsattheten för *hot av något slag* bland unga (som är oförändrad). Kanske kan dock de sedan år 2006 årligen genomförda trygghetsundersökningarna (Brå 2008a) framöver fylla denna kunskapslucka, eftersom respondenterna i denna undersökning specifikt frågas om de varit utsatta för rån.

Referenser

- Balvig, F. (2006). *Den Ungdom! Om den stadigt mere omsiggrebende lovlighet blandt unge i Danmark*. Köpenhamn: Det Kriminalpreventive råd.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). Rån. I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Kriminaliseringen av narkotikabruk*. Författare: Peter Lindström m. fl. Rapport 2000:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*. Författare: Peter Martens och Stina Holmberg. Rapport 2005:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Författare: Robert Svensson. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Nationella trygghetsundersökningen 2007*. Författare: Annika Töyrä m.fl. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Diskriminering i rättsprocessen*. Författare: David Shannon m.fl. Rapport 2008:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- CAN (2007). *Mönstrandens drogvapor 2006*. Rapport nr. 105. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- DS (2004:41). *Ekonomiskt utsatta barn*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Estrada, F. (1997). Ungdomsvåld: upptäckten av ett samhällsproblem. *Sociologisk Forskning* 1997, 4: 51-72.
- Estrada, F. (1999). *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Estrada, F. (2007). Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur och Ungdomsvåld: uppmärksamhet och reaktion., I: F. Estrada och J. Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Estrada, F. och Nilsson, A. (2007). Den ojämlika utsattheten. Ett bidrag till forskningen om brottslighet och levnadsnivå. I: *Brott i välfärden, festskrift till Henrik Tham*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005. Påföljdsval, uppsåtsbedömningar och kriminalpolitik*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Granath, S. (2008). Bättre akutsjukvård – färre dödsoffer? *Apropå*, 2008, 1: 12-13.
- Hagan, J. och McCarthy, B. (1997). *Mean Streets. Youth crime and homelessness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haveman, R. och Wolfe, B. (1995). The determinants of children's attainment: A review of methods and findings. *Journal of Economic Literature* 33:1829-78.
- von Hofer, H. (2008). *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750–2005*. Stockholm: Kriminologiska institutionen Stockholms universitet.
- von Hofer, H., Sarnecki, J. och Tham, H. (1998). Invandrarna och brottsligheten, I: von Hofer, H. (red.) *Brottsligheten i Europa*. Lund: Studentlitteratur.
- Kivivuori, J. och Salmi, V. (2006). Trends of Self-Reported Juvenile Delinquency in Finland, 1995–2004. I: Mykkänen, E. (red.) *Research Report Summaries 2005*. Helsinki: National Research Institute of Legal Policy.
- Kölegård Stjärne, M. m.fl. (2007). Boendesegregationens utveckling och konsekvenser. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 14:153-178.
- Lundström, T. och Wiklund, S. (2000). *Att växa upp i familjer med långvarigt försörjningsstöd*. Stockholm: FOU-rapport 2000:3, Stockholms stad.

- Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen – uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Pettersson, T. (2007). Utländsk bakgrund och ungdomsbrottslighet. I: F. Estrada och J. Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Ring, J. (1999). *Hem och skola, kamrater och brott*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Ring, J. och Svensson, R. (2007). Social class and criminality among young people. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 8/2, 210–233.
- Sampson, R. och Laub, J. (2003). *Shared beginnings divergent lives. Delinquent boys to age 70*. Harvard: Harvard university press.
- Sarnecki, J. (2001). *Delinquent Networks: Youth Co-offending in Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shannon, D. (2006). Chronic offenders or disadvantaged youth. Institutionalized males as missing cases in school based delinquency research. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*, vol 7, no 1: 78–100.
- Stenberg, S-Å. (2000). Inheritance of Welfare Reciprocity: An Intergenerational Study of Social Assistance Reciprocity in Postwar Sweden. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 228–239.
- Stene, R. (2006). Ikke mer utsatt – men flere tatt. *Samfunnsspeilet*, 2006/5-6.
- Stene, R. och Thorsen, L. (2007). Ungdomskriminalitet og straff i endring. I: Normann, T. (red.) *Ungdoms levkår (sa 93)*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Sundell, K., m.fl. (2004). *Socialtjänstens barn. Hur många är de, vilka är insatserna, hur ofta återaktualiseras de och vad händer dem i vuxen ålder?* Stockholm: FOU-rapport 2004:4, Stockholms stad.
- Westfelt, L. (2001). *Brott och straff i Sverige och Europa*. Avhandlingsserie nr 5, Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Wikström, P-O. (1987). *Patterns of crime in a birth cohort*. Age, sex and social class differences. Project metropolitan 24. Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Wikström, P-O och Loeber, R. (2000). Do disadvantaged neighbourhoods cause well-adjusted children to become adolescent delinquents? *Criminology*, 38:1109–1142.
- Vinnerljung, B. (1966a). *Fosterbarn som vuxna*. Lund: Arkiv.
- Vinnerljung, B. (1966b). *Svensk forskning om fosterbarnsvård: en översikt*. Stockholm: Liber.
- Yngwe, P-E. (2004). Forskning om ekonomisk utsatthet och barns livschanser. I: *Ekonomiskt utsatta barn*, Ds 2004:41. Stockholm: Socialdepartementet.

KVINNORS BROTTSLIGHET

Solveig Hollari

Inledning

Könstillhörigheten är betydelsefull när det gäller en persons brottsdeltagande. På varje kvinna som misstänks för ett brott går det fyra misstänkta män. Av alla de personer som under år 2007 misstänktes för brott var bara 20 procent kvinnor. Dessa stora skillnader mellan könen finns också när det gäller olika typer av brott.

Då kvinnors brottslighet bara utgör en liten del av brottsligheten, riskerar den att inte synas i analyser som fokuserar på den totala brottslighetens struktur och utveckling.

Det huvudsakliga syftet med detta kapitel är att utifrån tillgängliga källor beskriva hur kvinnors brottsnivå och brottsstruktur ser ut och har utvecklats över tid. I kapitlet undersöks också vilka likheter och skillnader det finns jämfört med männens brottslighet.

År 1999 publicerade Brå rapporten *Kvinnors brottslighet* (Brå 1999) som behandlade utvecklingen mellan åren 1975 och 1995. Det här kapitlet bygger vidare på den rapporten. I fokus ligger den brottsutveckling som skett under åren 1995–2007.

Kvinnors laglydighet och mäns kriminalitet

Kvinnor har varit och är mindre brottsliga än män. De förklaringar som har givits till den stora skillnaden mellan könen har tenderat att bygga på teorier som utgår från generella antaganden om kvinnors och mäns egenskaper och beteenden. Kvinnor har ansetts, och anses ibland fortfarande, vara mer inriktade på omsorg och vård av familj och barn, mer empatiska och mindre benägna att ta risker än män.

Tidigare användes ofta naturvetenskap för att förklara dessa skillnader. Men under senare år har i stället intresset ökat för att undersöka kriminalitet ur ett genusperspektiv. Den moderna forskningen har ofta utgått från att innehållet i könsrollerna ger olika förutsättningar för män respektive kvinnor.

Frågor som diskuteras inom forskningen är bland annat vilken betydelse *familjen och socialisationen* har haft för att forma personer enligt gängse könsroller. Leder flickors erfarenheter under uppväxten till att de blir mindre brottsbenägna än pojkar? En annan fråga som ställs är hur samhällets *normer och värderingar* påverkar könsrollerna. Är det mindre förenligt med den traditionella kvinnorollen än med den traditionella mansrollen att begå brott?

Något förenklat tycks förväntningarna på kvinnor ofta fortfarande vara att de ska vara mindre aggressiva och maktlystna men mer empatiska och ansvarsökande än män. När kvinnor ska leva upp till sådana förväntningar är det möjligt att deras benägenhet att begå brott också minskar. För män står däremot brottsligt beteende inte i lika stark motsättning till manlighet, utan i vissa fall kan det, enligt forskningen, till och med förstärka den manliga identiteten.

Förändringar i jämställdhet, både inom yrkeslivet och i familjelivet, kan också påverka brottsdeltagandet. När kvinnors och mäns roller i samhället börjar likna varandra, förväntas deras brottsmönster sammanfalla alltmer. Enligt vissa teorier anses kvinnors större delaktighet på samhällets offentliga arena vara en bidragande orsak till att en ökad kvinnlig brottslighet.

Kvinnors brottslighet i dag

Ett sätt att beskriva kvinnors brottslighet utifrån misstankestatistiken är att redovisa *kvinnornas andel i förhållande till hela populationen misstänkta personer*. Genom att beräkna de misstänkta kvinnornas andel av samtliga misstänkta personer för olika brottstyper, exempelvis antal kvinnor misstänkta för mord i procent av det totala antalet personer misstänkta för mord, kan man belysa vid vilka brottstyper det är mer eller mindre ovanligt med kvinnliga gärningspersoner.

Enligt Brå:s kriminalstatistik för år 2007 var drygt 22 200 kvinnor och 88 300 män misstänkta för någon form av brottslig gärning. Det innebär att kvinnorna utgjorde 20 procent av det totala antalet misstänkta. När det gäller brott mot brottsbalken uppgår kvinnorna till en något högre andel (24 procent).

Såväl antal misstänkta kvinnor som andel kvinnor av det totala antalet misstänkta personer varierar kraftigt mellan de olika typerna av brott. Den största *andelen* misstänkta kvinnor gäller mened, där kvinnorna år 2007 utgjorde närmare hälften (48 procent) av det totala antalet misstänkta personer (se tabell 1). Därefter kommer övrig stöld och snatteri (36 procent), som även utgör den största antalsmässiga brottskategorin bland misstänkta kvinnor, följt av bedrägeri, ärekränkning och allmänfarlig vårdslöshet, där kvinnornas andel uppgick till cirka en tredjedel. Ur tabellen framgår att andelen misstänkta kvinnor också är relativt hög när det gäller förfalskningsbrott, våld mot tjänsteman och förskingningsbrott.

År 2007 utgjorde de kvinnor som var misstänkta för misshandel 13 procent av det totala antalet misstänkta personer.

Mindre vanligt, både i faktiskt antal och i relation till mäns brottslighet, är det att kvinnor är misstänkta för sexualbrott och rån eller grovt rån. När det gäller fordonstillgrepp, inbrottsstöld och skadegö-

Tabell 1. Antal och procentandel misstänkta kvinnor av samtliga misstänkta personer fördelat på olika brottstyper, år 2007. Not. De fem antals- respektive andelsmässigt högsta noteringarna har fetats och strukits under i tabellen.

Brottstyp (siffror inom parentes anger kapitel och paragraf)	Andel kvinnor (%)	Antal misstänk- ta kvinnor	Totalt antal misstänkta personer
Samtliga misstänkta personer	20	22 224	112 304
Misstänkta för brott mot brottsbalken	24	17 105	72 551
BrB 3 kap. Brott mot liv och hälsa			
mord, dråp och misshandel med dödlig utgång (BrB 3:1–2 och 3:5–6)	9	17	188
försök till mord eller dråp (BrB 3:1–2 och 3:11)	11	32	295
misshandel inkl. grov, ej med dödlig utgång (BrB 3:5–6)	13	1 949	15 153
vållande till annans död (BrB 3:7 och 3:10)	13	13	98
BrB 4 kap. Brott mot frihet och frid	14	1 831	12 985
BrB 5 kap. Ärekränkingsbrott	30	566	1 894
BrB 6 kap. Sexualbrott	2	40	2 145
BrB 8 kap. Tillgrepsbrott			
inbrottsstöld (BrB 8:1–2 och 8:4)	8	371	4 375
övrig stöld och snatteri (BrB 8:1–2 och 8:4)	36	8 882	24 795
rån, grovt rån (BrB 8:5–6)	5	80	1 604
tillgrepp av icke motordrivet forskaffningsmedel (BrB 8:1–2 och 8:4)	12	78	668
tillgrepp av motordrivet forskaffningsmedel (BrB 8:7)	7	218	3 100
BrB 9 kap. Bedrägeri m. m.			
bedrägeri, grovt bedrägeri, bedrägligt beteende (BrB 9:1–3)	33	1 695	5 168
hälteri, hälteriförseelse, penninghälteri (BrB 9:6, 9:6a och 9:7)	13	299	2 322
BrB 10 kap. Förskingring och annan trolöshet	21	412	1 922
BrB 11 kap. Brott mot borgenärer m. m.	11	330	2 895
BrB 12 kap. Skadegörelsebrott	9	652	7 434
BrB 13 kap. Allmänfarliga brott			
allmänfarlig vårdslöshet (BrB 13:6)	30	103	346
BrB 14 kap. Förfalskningsbrott	23	406	1 793
BrB 15 kap. Mened, falskt åtal m. m.	48	849	1 771
BrB 16 kap. Brott mot allmän ordning	13	102	763
BrB 17 kap. Brott mot allmän verksamhet	13	884	6 681
våld mot tjänsteman (BrB 17:1 och 17:5)	22	464	2 144
hot m. m. mot tjänsteman (BrB 17:1–2 och 17:5)	11	251	2 336
Misstänkta för brott mot specialstraffrättsliga författningar	12	6 863	56 042
brott mot narkotikastrafflagen (1968:64)	15	3 203	21 220
brott mot trafikbrottslagen (1951:649)	10	3 273	31 351

Källa: Brå.

relsebrott utgör kvinnor ett större antal men fortfarande en liten andel (mindre än 10 procent) i förhållande till männen.

Mäns och kvinnors brottsmönster tämligen likartade

Ett annat sätt att presentera kvinnors brottslighet är att beräkna den procentuella fördelningen av olika brottstyper *inom gruppen av misstänkta kvinnor*, exempelvis antalet kvinnor misstänkta för mord i procent av det totala antalet misstänkta kvinnor. Brotsstrukturen bland misstänkta kvinnor kan sedan jämföras med motsvarande fördelning bland misstänkta män.

Antalet misstänkta kvinnor varierar kraftigt mellan olika brottstyper. Då det i flera fall rör sig om antalsmässigt få misstänkta kvinnor inom en brottstyp, har vissa brott av samma typ här slagits samman i större kategorier. Totalt redovisas sex brottskategorier: a) *hot- och våldsbrott mot person*, b) *stöldbrott*, c) *skadegörelse*, d) *förtroendebrott*, e) *brott mot trafikbrottslagen* och f) *brott mot narkotikastrafflagen*.¹²⁸ För att få ett säkrare underlag har siffrorna för åren 2005–2007 slagits samman i några av figurerna. Siffrorna för antalet misstänkta män har behandlats på samma sätt för att möjliggöra jämförelser mellan könen.

För både kvinnor och män var olika former av såväl stöldbrott som hot- och våldsbrott de två vanligaste typerna av brott, vilket framgår av figur 1. Närmare hälften av alla misstänkta kvinnor (43 procent) var misstänkta för att ha utfört någon form av stöldbrott. Näst vanligast, i närmare en femtedel (18 procent) av fallen var den misstänkta kvinnan misstänkt för någon form av hot- och/eller våldsbrott. När det gäller män var hot- och våldsbrott, tätt följt av stöldbrott de vanligaste typerna av brott som män misstänktes för (26 respektive 23 procent).

Brott mot trafikbrottslagen utgjorde den tredje största brottstypen för både kvinnor och män. Men här var skillnaden mellan könen mycket stor. Av de misstänkta kvinnorna var 13 procent misstänkta

¹²⁸ I gruppen *Hot- och våldsbrott mot person* ingår Fullbordat mord och dråp samt Misshandel med dödlig utgång (BrB 3:1–2 och 3:5–6), Försök till mord eller dråp (BrB 3:1–2 och 3:11), Barnadråp (BrB 3:3), Misshandel, ej med dödlig utgång (BrB 3:5–6), Vållande till annans död (BrB 3:7 och 3:10), Brott mot frihet och frid (BrB 4), Sexualbrott (BrB 6), Rån, grovt rån (BrB 8:5–6), Våld mot tjänsteman (BrB 17:1 och 17:5) och Hot m.m. mot tjänsteman (BrB 17:1–2 och 17:5). I gruppen *Stöldbrott* ingår Tillgrepp av motordrivet fordon (BrB 8:7), Tillgrepp av ej motordrivet fordon (BrB 8:1–2 och 8:4), Inbrottsstöld, ej av skjutvapen m.m. (BrB 8:1–2 och 8:4), Övrig stöld och snatteri (BrB 8:1–2 och 8:4) och Häleri, häleriförseelse (BrB 9:6–7). I gruppen *Förtroendebrott* ingår Bedrägeri inkl. grovt bedrägligt beteende (BrB 9:1–3), Förskingring och annan trolöshet (BrB 10), Brott mot borgenärer m.m. (BrB 11) och Förfalskningsbrott (BrB 14). Skadegörelsebrott regleras i BrB 12. Trafikbrott och narkotikabrott regleras i två av de specialstraffrättsliga lagarna: lag om straff för vissa trafikbrott (1951:649) och narkotikastrafflagen (1968:64).

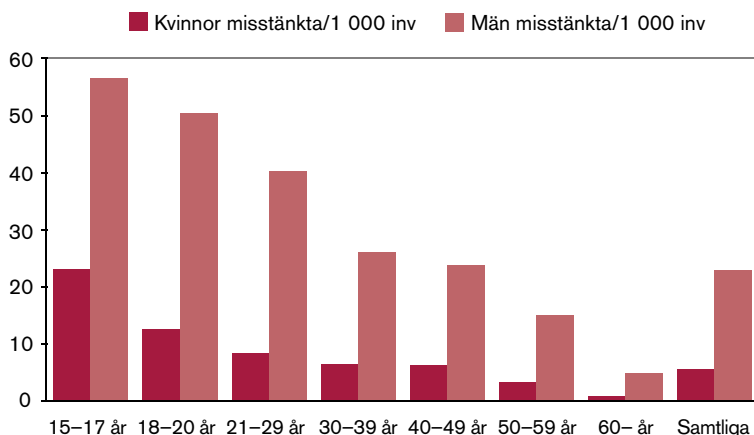

för brott mot trafikbrottslagen. Motsvarande andel för männen var 23 procent. Däremot var andelen kvinnor och män som misstänktes för narkotikabrott, den fjärde vanligaste brottsformen för både kvinnor och män, ungefär lika stor (12 respektive 15 procent). Andelen män som misstänktes för förtroendebrott var något mindre än för kvinnorna. Skadegörelsebrott var, trots sin ringa andel för såväl män som kvinnor, nästan dubbelt så vanligt bland de misstänkta männen som bland de misstänkta kvinnorna.

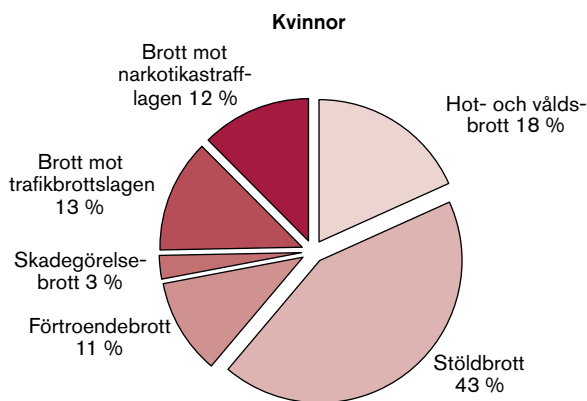
Sammantaget visar figur 2 och 3 (på nästa sida) att kvinnors och mäns övergripande brottslighetsstruktur är tämligen likartad, så till vida att samma typer av brott är vanligast förekommande bland misstänkta av bägge könen. Samtidigt finns det noterbara skillnader mellan könen i den inbördes brottsfördelningen.

Både kvinnor och män är mest brottsaktiva när de är unga

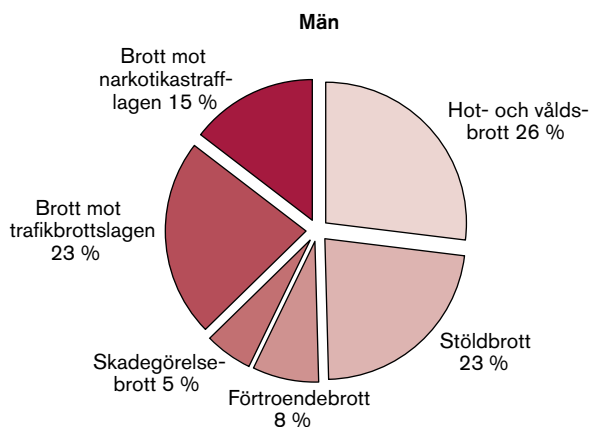
Av figur 1 framgår att det sammantaget är färre kvinnor per capita än män per capita som är misstänkta för att ha begått brott. Detta gäller i alla åldersgrupper. År 2007 var 0,6 procent av alla kvinnor och 2,3 procent av alla män misstänkta för något brott. Fördelat över olika åldersgrupper framgår att kvinnor är mest brottsaktiva när de är riktigt unga, mellan 15 och 17 år. I åldern 18–20 år har andelen misstänkta kvinnor nästan halverats. Andelen misstänkta fortsätter därefter att sjunka i takt med att kvinnorna blir äldre. I stort sett liknar kvinnors och mäns brottsdeltagande varandra i de olika åldersgrupperna. Av figur 1 framgår tydligt att både kvinnor och män är mest brottsaktiva i ungdomen och att kriminaliteten minskar med åldern.

Figur 1. Antal misstänkta personer per 1 000 invånare i befolkningen, efter ålder och kön, genomsnitt åren 2005–2007. Källa: Brå.

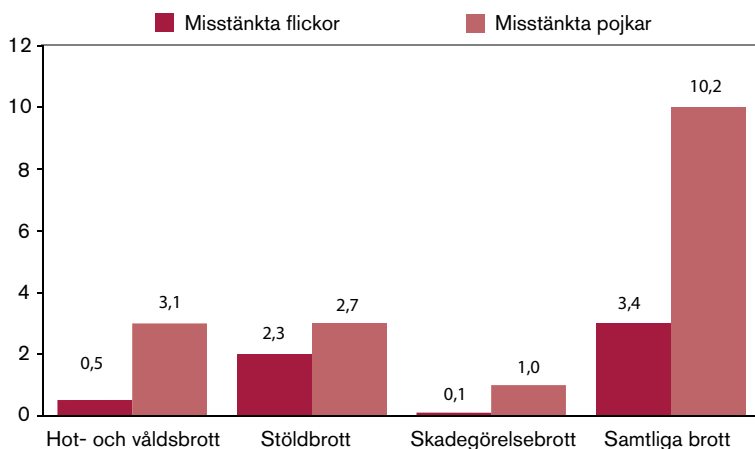
Figur 2. Andel kvinnor misstänkta för brott, efter olika brottstyper, åren 2005–2007 sammantaget. Procent. Källa: Brå.

Figur 3. Andel män misstänkta för brott, efter olika brottstyper, åren 2005–2007 sammantaget. Procent. Källa: Brå.

15-åringarnas brottslighet enligt olika källor

Som tidigare framgått innehåller kriminalstatistiken ett mörkertal som består av brott som aldrig kommer till myndigheternas kännedom. Så kallade självdeklarationsundersökningar har inte detta problem utan visar därför ofta på en högre brottsfrekvens än kriminalstatistiken. I detta kapitel jämförs statistik över misstänkta 15-åriga flickor och pojkar med resultaten i Brå:s niondeklassundersökning. För att möjliggöra en jämförelse mellan kriminalstatistik över antal misstänkta personer och Brå:s niondeklassundersökning används här delar av den brottsgruppering som tidigare presenterats.

Figur 4. Andel 15-åriga flickor respektive pojkar misstänkta för hot- och våldsbrott, stöldbrott och skadegörelse av samtliga misstänkta 15-åriga flickor respektive pojkar, år 2005. Procent. Källa: Brå.

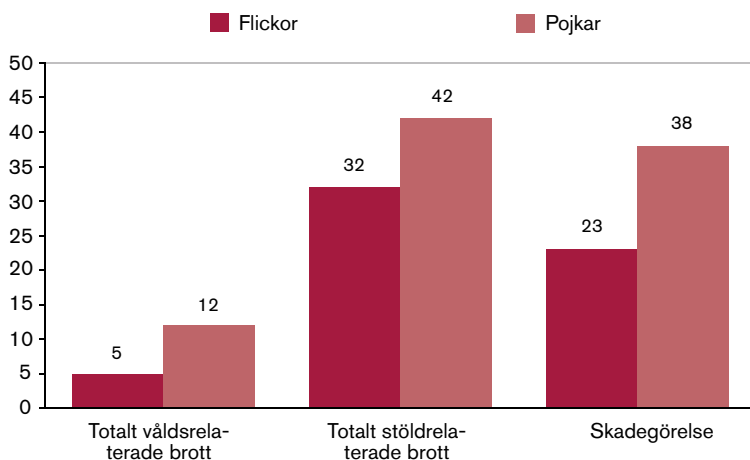
STORA SKILLNADER MELLAN KÖNEN ENLIGT KRIMINALSTATISTIKEN

Enligt Brå:s statistik över misstänkta personer var sju procent av 15-åringarna misstänkta för någon form av brott år 2005. Det är en relativt stor andel om man jämför med hela befolkningen från 15 år och uppåt där tre procent var misstänkta för något brott. Bland de 15-åriga flickorna var det tre procent som misstänktes för brott och bland pojkarna var det tio procent. Enligt kriminalstatistiken är det alltså tre gånger så vanligt att en 15-årig pojke är misstänkt för något brott än att en lika gammal flicka är det.

Vilka sorters brott flickor respektive pojkar är misstänkta för varierar också, vilket framgår av figur 4. Pojkar är, enligt kriminalstatistiken, betydligt oftare än flickor misstänkta för hot- och våldsbrott. Skillnaden mellan könen är också mycket stor när det gäller skadegörelsebrott. Däremot är skillnaden mellan pojkar och flickor liten när det gäller stöldbrotten.

SKILLNADEN MELLAN KÖNEN ÄR MINDRE ENLIGT BRÅ:S NATIONELLA SKOLUNDERSÖKNING

År 2005 bestod urvalet till Brå:s nationella skolundersökning (NSU) av 9 386 elever som anonymt fick besvara frågor om förekomst och omfattning av sitt (problematiske) beteende. Enligt skolundersökningen är det vanligare med kriminella beteenden än vad som framgår ur statistiken över misstänkta personer. Detta är inte anmärkningsvärt eftersom självdeklarationsundersökningar av detta slag fångar upp de brott som sällan eller aldrig anmäls till polisen. Det intressanta med denna

Figur 5. Självdeklarerad brottslighet av flickor respektive pojkar i nionde klass, olika brottsstyper, år 2005. Procent. Källa: Brå, NSU.

jämförelse är dock inte att jämföra nivåer, utan att granska hur relationerna *mellan könen* när det gäller brottsdeltagande ser ut i de två olika materialen.

Fem procent av flickorna och drygt en dubbelt så stor andel av pojkarna uppger att de har begått någon form av våldsbrott. Närmare en tredjedel av flickorna och drygt fyra av tio pojkar uppger sig ha begått någon form av stöldbrott.¹²⁹ Skadegörelsebrott har utförts av närmare var fjärde flicka och drygt var tredje pojke enligt deras egna uppgifter.

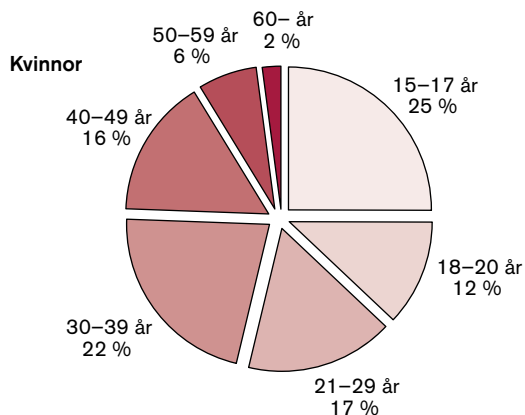
Den kanske intressantaste skillnaden mellan de två resultaten är att likheterna mellan pojkar och flickor är större när de själva beskriver sin brottslighet än när rättsväsendet för statistik över misstänkta personer, även om det fortfarande finns tydliga skillnader mellan könen. Detta gäller speciellt våldsrelaterad brottslighet och skadegörelsebrottslighet. När det gäller hot- och våldsbrott är det sex gånger vanligare att en 15-årig pojke är misstänkt än att en jämnårig flicka är det. Men när ungdomarna själva uppger sitt deltagande i våldsbrott är det bara drygt dubbelt så vanligt att pojken har deltagit än att flickan har gjort det. En liknande situation gäller skadegörelsebrott. Det är mer än tio gånger vanligare att en 15-årig pojke är misstänkt för skadegörelse än att en lika gammal flicka är det. Enligt de uppgifter som ungdomarna själva lämnat är det däremot en nästan dubbelt så stor andel pojkar som flickor som uppger att de har utfört någon skadegörelse.

¹²⁹ De siffror som ligger till grund för figur 5 avser kategorin *Totalt stöldrelaterad exkl. stöld från skola, eget hem, lurat folk på pengar* samt kategorin *Totalt våldsrelaterad exklusive burit kniv* i Brå:s niondeklassundersökning, då dessa kategorier är mest jämförbara med Brå:s statistik över antal misstänkta personer.

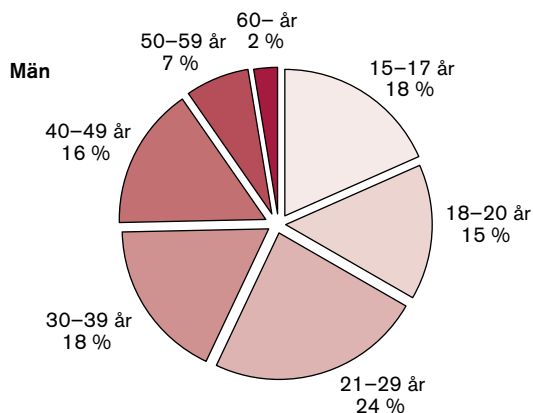
Stöldbrotten skiljer sig från mönstret på så sätt att resultaten från de båda undersökningarna liknar varandra. Här är det en nästan lika stor andel 15-åriga flickor som 15-åriga pojkar som är misstänkta för brott. Enligt Brås nationella skolundersökning (NSU) är skillnaden mellan pojkars och flickors självdeklarerade stöld också relativt liten.¹³⁰

Kvinnors våldsbrottslighet

År 2007 misstänktes drygt 1 900 kvinnor och drygt 15 000 män för misshandel (BrB 3:5–6). Kvinnorna utgjorde 13 procent av de misstänkta

Figur 6. Andel kvinnor misstänkta för misshandel efter ålder, åren 2005–2007 sammantaget. Procent. Källa: Brå.

Figur 7. Andel män misstänkta för misshandel efter ålder, åren 2005–2007 sammantaget. Procent. Källa: Brå.

¹³⁰ Den nytkomna *Stockholmsenkäten* som genomförts av Preventionscentrum i Stockholm, där ca 11 500 ungdomar besvarat frågor om bland annat eget brottsdeltagande, stärker denna bild.

personerna. Som framgår av figur 6 och 7 ser åldersstrukturen för kvinnor respektive män relativt likadan ut när det gäller misshandel. För bägge könen gäller att relativt unga personer står för en stor andel av dem som misstänks för misshandel. Exempelvis utgör 15–20-åringarna en tredjedel av alla personer som misstänks för misshandel. Detta gäller både kvinnor och män. Det är också relativt ovanligt för personer som är i 50-årsåldern och uppåt att vara misstänkta för misshandel, också detta gäller både kvinnor och män. Även den övriga åldersstrukturen ser liknande ut för kvinnor och män.

NÄR KVINNOR SLÅR, SÅ SLÅR DE OFTAST ANDRA KVINNOR

Brottsstrukturen för kvinnor och män ser både lika och olika ut. Bland kvinnorna var misshandel av en annan kvinna vanligast och bland männen var motsvarande misshandel, av en annan man, vanligast, vilket framgår av tabell 2. Det var, procentuellt sett betydligt vanligare bland kvinnor än bland män att ha misshandlat ett barn som är yngre än 15 år.

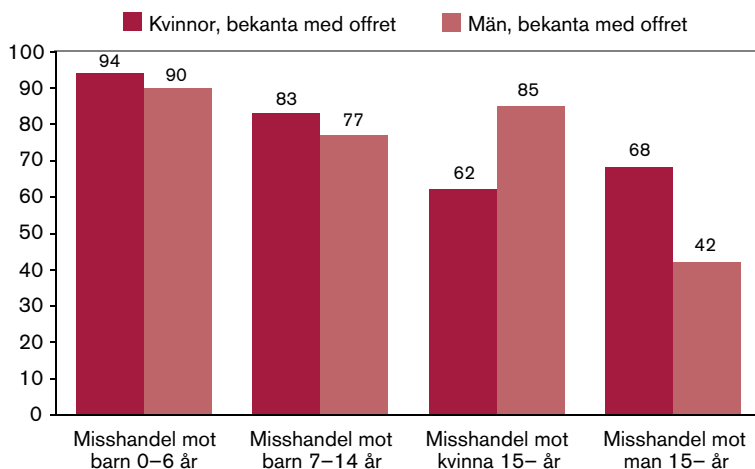
De små barnen misshandlades oftast av kvinnor som av åldern att döma sannolikt var deras vårdnadshavare. Av de kvinnor som misstänktes för misshandel mot barn 0–6 år var närmare hälften i åldern 30–39 år och ytterligare en tredjedel i åldern 21–29 år. De resterande var främst i åldern 40–49 år. I nästan alla dessa fall var gärningspersonen bekant med barnet och misshandeln skedde till allra största delen inomhus. Sammantaget pekar detta mot att det är mödrarna eller andra kvinnor som tar hand om barnen som står för den största delen av misshandeln mot de mindre barnen.

Tabell 2. Antal och procentandel kvinnor respektive män misstänkta för misshandel, efter typ av brottsoffer, år 2007.

Brott	Kvinnor		Män	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Misshandel mot barn 0–6 år	79	4	197	1
Misshandel mot barn 7–14 år	348	17	1 046	7
Misshandel mot kvinna 15– år	1 049	50	4 737	34
Misshandel mot man 15– år	622	30	7 975	57
Totalt Misshandel*	2 098	100	13 955	100

Källa: Brå.

* En och samma person kan vara misstänkt för misshandel mot flera brottsoffer varför totalen här överstiger (netto-) antalet kvinnor (n=1 949) resp. män (n=15 153) misstänkta för misshandel totalt sett år 2007.

Figur 8. Kvinnor respektive män misstänkta för misshandel efter typ av brottsoffer, åren 2005-2007 sammantaget. Procent. Källa: Brå.

GÄRNINGSPERSON OCH BROTTSOFFER KÄNNER OFTAST VARANDRA

Den misshandlande personen känner oftast den person som misshandlas. Speciellt när det gäller små barn, mellan 0 och 6 år var det endast ett fåtal gärningspersoner, män som kvinnor, som misstänktes för misshandel av ett barn som de inte var bekanta med. Även när det gäller de lite större barnen, mellan 7 och 14 år, var det absolut vanligast att gärningsperson och brottsoffer var bekanta med varandra. Detta var vanligare bland gärningskvinnorna än bland gärningsmännen, vilket framgår av figur 8.

När män blir misshandlade är sannolikheten betydligt större att de känner förövaren om denne är en kvinna än om denne är en man. För kvinnor som blir misshandlade är sannolikheten större att de känner förövaren om denne är en man. Det rör sig således sannolikt ofta om våld i nära relationer. För både kvinnor och män innebär det också att om de misshandlar en person som de inte känner så är det oftare en person av samma kön.

TRYGGHETSUNDERSÖKNING BEKRÄFTAR KRIMINALSTATISTIKEN

Kriminalstatistiken innehåller ett mörkertal som består av brott som aldrig kommer till myndigheternas kännedom. Den Nationella trygghetsundersökningen (NTU) som Brå började genomföra år 2006 utgör därför ett viktigt komplement till kriminalstatistiken. Trots det stora antalet tillfrågade personer utgör kvinnor som förövare en liten del.

Därför har resultaten från undersökningarna år 2006 och 2007 slagits samman och redovisas här som en enhet.

De frågor i NTU som berör gärningspersonens kön är följdfrågor till personer som uppger att de varit utsatta för rån, sexualbrott, våld, hot och trakasserier. De siffror som är *relativt* jämförbara med statistik över antal misstänkta kvinnor gäller rån, sexualbrott, våld och hot. När det gäller trakasserier går det inte att jämföra NTU:s resultat med kriminalstatistiken, eftersom de lagrum som kategoriserar statistiken över misstänkta inte motsvaras av de frågor som ställs i NTU.

Det ska påpekas att de frågor om rån, sexualbrott, misshandel och hot som ställs i NTU inte är helt likadana som de formuleringar i brottsbalken som ligger till grund för kriminalstatistiken (för jämförbarheten mellan dessa källor se även del 1 och kapitlet *Brottslighetens kunskapskällor*). Samtidigt innebär de två uppsättningarna statistik att frågan angrips ur två varandra kompletterande vinklar. Siffrorna har sammanförts i en och samma tabell.

Som framgår av tabell 3 uppger var tionde person som i NTU sagt att han eller hon blivit utsatt för misshandel, att gärningspersonen var en eller flera kvinnor. Det är en något mindre andel än andelen kvinnor som enligt kriminalstatistiken var misstänkta för misshandel åren 2006 och 2007 sammantaget. Andelen kvinnor som utsatt någon för hot är cirka tio procent oavsett om statistik över misstänkta personer eller svar från NTU används. Andelen personer som i NTU uppger att de blivit utsatta för rån eller sexualbrott av en eller flera kvinnor uppgår till 5 respektive 7 procent. Motsvarande andel kvinnor enligt kriminalstatistiken var 5 respektive 2 procent. Det är dock endast 11 respektive 15 personer som i NTU har uppgett att de utsatts för rån respektive sexualbrott av en kvinna, varför det inte går att dra några säkra slutsatser från NTU om andelen kvinnliga förövare vid dessa brott. Resultaten vittnar ändå om att det är ovanligt att bli utsatt för rån eller sexualbrott av en

Tabell 3. Andel kvinnor av samtliga gärningspersoner enligt NTU, samt andel kvinnor av samtliga misstänkta personer enligt kriminalstatistiken, åren 2006–2007 sammantaget. Olika brottstyper. Procent.

Brottstyp	Andel kvinnor av samtliga gärningspersoner enligt NTU (%)	Andel kvinnor av samtliga misstänkta personer i kriminalstatistiken (%)
Rån	5	5
Sexualbrott	7	2
Misshandel	11	13
Hot	10	10
Trakasserier	20	<i>Ej jämförbart</i>

Källa: Brå, NTU.

kvinnlig gärningsperson. Andelen personer som i NTU uppger att de blivit utsatta för trakasserier av en eller flera kvinnor uppgår nästan till en femtedel. Då det inte finns någon motsvarighet till detta i kriminalstatistiken, kan några jämförelser inte göras.

En granskning av NTU:s uppgifter om gärningspersonens kön i relation till brottsoffret könen när det gäller misshandel och hot visar att när män är brottsoffer är 94 procent av förövarna också män. När kvinnor är brottsoffer, uppger 22 procent av de misshandlade och 16 procent av de hotade att gärningspersonen var en kvinna.

Sammantaget tycks resultaten från NTU bekräfta och förstärka den bild av kvinnors våldsbrottslighet som kriminalstatistiken ger. Enligt NTU är andelen kvinnor som förövare av rån, misshandel eller hot lika stor eller nästan lika stor som kvinnornas andel av misstänkta personer i statistiken för liknande brott.

Utvecklingen av kvinnors brottslighet

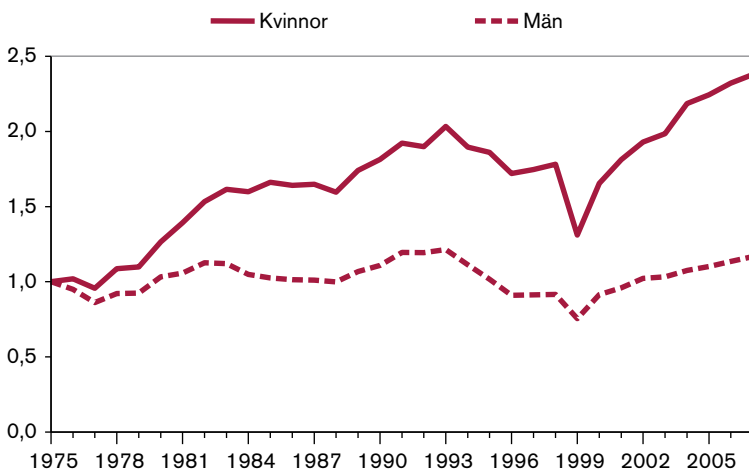
Enligt den rapport om kvinnors brottslighet som Brå publicerade år 1999 (Brå 1999) har kvinnors registrerade brottslighet historiskt sett legat relativt högt under mitten av 1800-talet, minskat under seklets senare del och därefter ökat under 1900-talets andra hälft. Kvinnor har genomgående stått för en avsevärt större andel av stöldbrotten än av våldsbrotten, även om de begått färre stöldbrott än män. Studien behandlade främst åren mellan 1975 och 1995. För att ge ett längre perspektiv inleds följande avsnitt med utvecklingen under perioden 1975–2007. Därefter koncentreras framställningen på hur utvecklingen har sett ut under perioden 1995–2007.

Kvinnors andel av antal misstänkta personer ökar

Under perioden 1975–2007 har antalet misstänkta kvinnor ökat med 138 procent och antalet misstänkta män har ökat med 17 procent. Den stora ökningen bland kvinnorna kan bara delvis förklaras av att antalet misstänkta kvinnor år 1975 var betydligt färre än antalet misstänkta män. I absoluta tal har antalet misstänkta kvinnor ökat ungefär lika mycket som antalet misstänkta män. År 2007 misstänktes 12 879 fler kvinnor och 12 655 fler män än år 1975 för någon form av brott.

Utvecklingen för både kvinnor och män har varierat över tid vilket framgår av figur 9 på nästa sida¹³¹. För kvinnor skedde den största ökningen under perioden 1975–1993. Antal misstänkta kvinnor och män nådde en topp år 1993. Därefter följde en kort nedgång, men sedan år

¹³¹ Utvecklingen redovisas här med indexerad data, som beskriver procentuella förändringar av antalet misstänkta bland män respektive kvinnor misstänkta för brott, utan hänsyn till nivån.

Figur 9. Procentuell förändring inom respektive kön av antal misstänkta kvinnor och män, samtliga brott, åren 1975–2007. (Index, år 1975=1). Källa: Brå.

1999 har antalet misstänkta män och kvinnor ökat¹³². Denna ökning har dock varit betydligt större bland kvinnorna än bland männen.

Trots den större både procentuella och faktiska ökningen av antal misstänkta kvinnor är det fortfarande stora skillnader i antal kvinnor och män som misstänks för brott. Men skillnaden tenderar långsamt att bli mindre. År 1975 utgjorde kvinnorna 11 procent av de misstänkta personerna. Två decennier senare, år 1995, var 18 procent av de misstänkta personerna kvinnor. I dag är var femte misstänkt (20 procent) en kvinna. Den utveckling mot en allt större andel misstänkta kvinnor som beskrevs i Brå-rapporten från 1999 har fortsatt, om än i långsamare takt.

Skillnaden mellan kvinnor och män minskar i de flesta brottstyper

Antalet misstänkta för brott mot brottsbalken utgjordes år 2007 av totalt cirka 72 500 personer, vilket innebär en ökning med 6 procent (cirka 4 000 personer) i jämförelse med år 1995. Ökningen bestod huvudsakligen av misstänkta kvinnor, som under perioden ökade med 19 procent, medan förändringen i antal misstänkta män var försumbar.

Utvecklingen sedan år 1995 skiljer sig kraftigt åt mellan olika sorters brottstyper. För att få ett stabilare underlag och en tydligare redovisning har vissa brottstyper grupperats. Dessa grupper är, enligt samma indelning som tidigare, hot- och våldsbrott, stöldbrott samt förtroendebrott (för mer detaljerad information, se not 87).

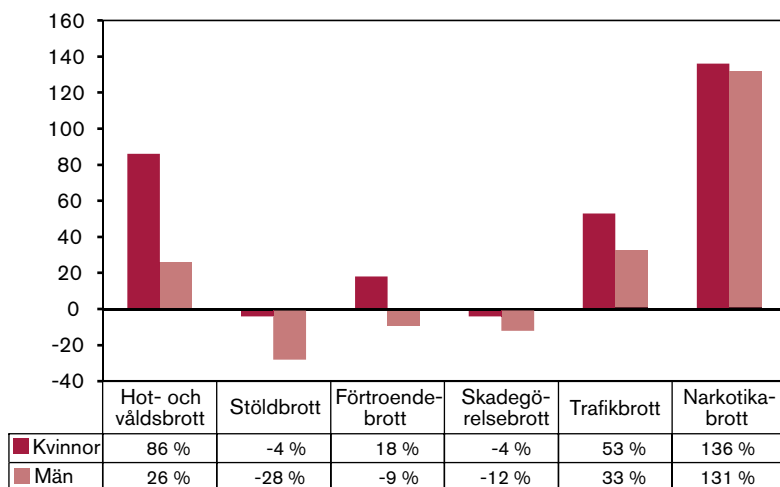
¹³² Den tillfälliga nedgången förklaras av ett stort bortfall i data år 1999.

KVINNORS BROTTSLIGHET ÖKAR MER ÄN MÄNNENS

Sedan år 1995 har antalet misstänkta kvinnor när det gäller stöldbrott först minskat, sedan ökat, för att år 2007 återgå till något under 1995 års nivå. Utvecklingen för män har varit likartad, men den procentuella minskningen av antal misstänkta män för stöldbrott har varit större än för kvinnorna. År 2007 var det 28 procent färre män än år 1995 som misstänktes för någon form av stöldbrott. Antal kvinnor som är misstänkta för förtroendebrott har ökat, antal män misstänkta för samma brott har minskat, se figur 10.

När det gäller utvecklingen av antal personer som är misstänkta för hot- och våldsbrott ser det annorlunda ut. Antalet kvinnor samt antalet män misstänkta för hot och våld mot person har ökat kraftigt under perioden. Den procentuella förändringen inom respektive kön ser dock olika ut. År 2007 var antalet kvinnor som misstänktes för hot och våld mot person närmare 90 procent högre än år 1995. Under samma period ökade andelen män misstänkta för hot- och våldsbrott med 26 procent.

Av figur 10 framgår också att narkotikabrotten står för en kraftig ökning för både kvinnor och män. Under perioden 1995 till 2007 ökade antalet kvinnor misstänkta för brott mot narkotikastrafflagen med 136 procent. Antalet män som misstänktes för narkotikabrott ökade nästan lika mycket, vilket innebär att kvinnornas andel av den totala narkotikabrottsligheten därmed inte förändrats under perioden. Den ligger konstant på cirka 15 procent. Under samma tid ökade antalet kvinnor misstänkta för brott mot trafikbrottslagen med drygt hälft

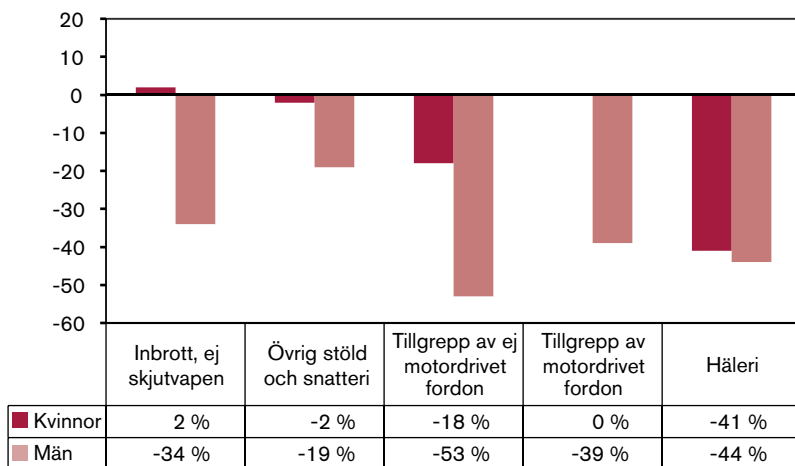
Figur 10. Kvinnor respektive män misstänkta för vissa brottstyper. Procentuell förändring åren 1995–2007. Källa: Brå.

ten (53 procent) och männen med en tredjedel. Det innebär att kvinnornas andel av misstänkta för brott mot trafikbrottslagen också ökar men i långsam takt, från 9 procent år 1995 till 10 procent år 2007. Antalet misstänkta personer för skadegörelsebrott har minskat, och där har den procentuella minskningen när det gäller de misstänkta männen varit större än när det gäller de misstänkta kvinnorna.

ANTAL KVINNOR MISSTÄNKTA FÖR STÖLDBROTT ÄR NÅGOT FÄRRE ÅR 2007 ÄN ÅR 1995

År 1995 var nästan var fjärde person som misstänktes för stöldbrott en kvinna. År 2007 hade denna andel ökat till 28 procent. Detta beror dock inte på att antalet misstänkta kvinnor har ökat, tvärtom har antalet minskat med drygt 400 personer under perioden. Men antalet män som är misstänkta för stöldbrott har minskat än mer, med drygt en fjärdedel (närmare 10 000 personer) under perioden 1995 till 2007.

Av figur 11 framgår att antalet misstänkta kvinnor år 2007 i förhållande till antalet misstänkta kvinnor år 1995 har minskat kraftigt när det gäller häleri, men också minskat när det gäller tillgrepp av ej motordrivet fordon.¹³³ Förändringen när det gäller inbrott, övrig stöld och snatteri samt tillgrepp av motordrivet fordon har varit försumbar under perioden. De misstänkta männen har å sin sida minskat relativt kraftigt procentuellt när det gäller alla dessa brott.

Figur 11. Kvinnor respektive män misstänkta för stöldbrott. Procentuell förändring åren 1995–2007. Källa: Brå.

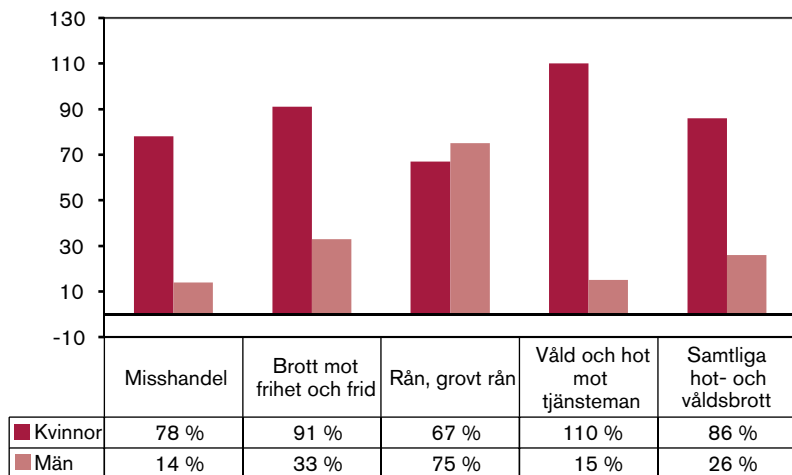
¹³³ Minskningen när det gäller tillgrepp av ej motordrivet fordon bygger på relativt små siffror, från 95 misstänkta kvinnor år 1995 till 78 misstänkta kvinnor år 2007.

ANTALET KVINNOR MISSTÄNKTA FÖR HOT- OCH VÅLDSBROTT HAR ÖKAT KRAFTIGT ÅREN 1995–2007

Sammantaget har antalet kvinnor som är misstänkta för hot- och våldsbrott ökat kraftigt (med 86 procent) under perioden, från cirka 2 500 kvinnor år 1995 till cirka 4 700 kvinnor år 2007. Motsvarande ökning för männen är 26 procent. Under samma period har kvinnorna ökat sin andel från 9 till 13 procent när det gäller totalt antal misstänkta för hot- och våldsbrott mot person.

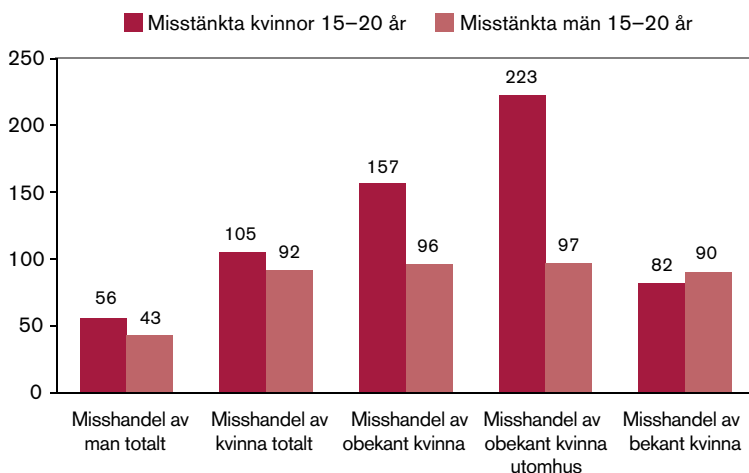
Misshandel och brott mot frihet och frid har ökat kraftigt och var, som framgår av tabell 1 tidigare i kapitlet, efter stöld och snatteri de två vanligaste brotten mot brottsbalken som kvinnor misstänktes för år 2007. När det gäller våld och hot mot tjänsteman har antalet kvinnor under den undersökta perioden mer än fördubblats. Antalet kvinnor respektive män som är misstänkta för rån har haft en ungefär lika stor ökning, runt 70 procent, men när det gäller kvinnorna rör det sig om ett mindre antal brott. Antalet kvinnor som misstänks för mord har minskat, men där är siffrorna alltför små för att man ska kunna dra några generella slutsatser.¹³⁴

Kvinnorna har, som framgått tidigare, haft en stor procentuell ökning när det gäller hot- och våldsbrott under perioden 1995–2007. En närmare granskning av de yngre gärningspersonerna (mellan 15 och 20 år) visar att utvecklingen rent generellt har sett liknande ut när det

Figur 12. Kvinnor respektive män misstänkta för hot- och våldsbrott. Procentuell förändring åren 1995–2007. Källa: Brå.

¹³⁴ Under 1990-talets andra hälft uppgick antalet kvinnor misstänkta för (fullbordat) mord till cirka tio personer årligen; under perioden 2004–2007 har ungefär femton kvinnor årligen misstänkts för mord.

Figur 13. Kvinnor respektive män i åldern 15–20 år misstänkta för misshandel. Procentuell förändring åren 2000–2007. Källa: Brå.

gäller kvinnor och män under de senaste åren, mellan åren 2000–2007. I figur 13 framgår att antalet misstänkta kvinnor och män har ökat när det gäller både misshandel mot kvinna och misshandel mot man. När det gäller misshandel av obekant kvinna har de unga kvinnorna ökat sitt brottsdeltagande betydligt mer än de unga männen (157 procent för kvinnorna och 96 procent för männen). Den mest dramatiska ökningen gäller dock misshandel av obekant kvinna utomhus. När det gäller denna brottstyp har den relativa ökningen bland de unga kvinnorna varit mer än dubbelt så stor som bland de unga männen. I jämförelse med år 2000 var det sju år senare 223 procent fler unga kvinnor som var misstänkta för misshandel utomhus av en kvinna som hon var obekant med.¹³⁵ Motsvarande ökning för de unga männen var 97 procent.

Även när det gäller det som i vardagstal brukar kallas för gatuvåld mellan unga, alltså misshandel utomhus mot obekant man eller kvinna, har kvinnorna haft en större procentuell ökning än männen. Under åren 2000–2007 ökade misstänkta kvinnoantalet i åldern 15–20 år med 132 procent. Motsvarande ökning för männen var 45 procent.

¹³⁵ Ökningen bygger på relativt små siffror, från 52 misstänkta kvinnor år 2000 till 168 misstänkta kvinnor år 2007.

Sammanfattning

Redovisningen ovan visar att antalet misstänkta kvinnor varierar kraftigt mellan olika brottstyper. Det numerärt sett vanligaste brott som en kvinna misstänktes för år 2007 var övrig stöld och snatteri (BrB 8:1-2 och 8:4). Närmare hälften av alla misstänkta kvinnor var under åren 2005-2007 misstänkta för ett stöldbrott. Bland männen var motsvarande andel en knapp fjärdedel.

Kvinnor är betydligt mindre brottsliga än män

Av samtliga misstänkta gärningspersoner är var femte kvinna. Skillnaden mellan könen är oberoende av ålder, då det inom alla åldersgrupper är färre kvinnor än män som är misstänkta för att ha begått något brott. Också inom alla brottstyper är antalet misstänkta kvinnor mindre än antalet misstänkta män. Sammantaget tycks alltså män, enligt kriminalstatistiken, vara betydligt brottsligare än kvinnor när det gäller all brottslighet och inom alla åldersgrupper.

Kvinnors och mäns brottslighet ser olika ut beroende på vilken brottstyp det rör sig om. Exempelvis utgjorde de misstänkta kvinnorna 48 procent av det totala antalet personer som år 2007 misstänktes för mened, falskt åtal m.m. (BrB 15). Andelen kvinnor av totalt antal misstänkta personer för övrig stöld och snatteri (BrB 8:1-2 och 8:4) uppgick år 2007 till 36 procent. Det är mer ovanligt för kvinnorna än för männen att misstanken gäller exempelvis narkotikabrott eller någon form av hot- och våldsbrott. Av dem som misstänktes för brott mot narkotikastrafflagen var 15 procent kvinnor. Vid misshandel utgjorde kvinnorna 13 procent av alla misstänkta personer och när det gäller olaga hot (BrB 4:5) utgjorde de 10 procent. Statistiken över hot bekräftas av resultaten från den Nationella trygghetsundersökningen (NTU). När det gäller misshandel var andelen kvinnor som var misstänkta i statistiken till och med större än andelen kvinnor som var förövare enligt NTU.

Sexualbrott och rån är två brottskategorier där andelen misstänkta kvinnor är mycket liten. Där utgjorde kvinnorna endast 2 respektive 5 procent av det totala antalet misstänkta personer år 2007.

När det gäller de unga lagöverträdarna, 15-åringarna, kan statistiken över misstänkta personer kompletteras med resultaten från Brå:s nationella skolundersökning (NSU). Likheter mellan flickor och pojkar i brottslighet är betydligt större när de själva beskriver sin brottslighet än vad som framkommer i statistiken över misstänkta 15-åriga flickor och pojkar. Vid hot- och våldsbrott och skadegörelsebrott är det mycket vanligare att en 15-årig pojke är misstänkt än att en jämnårig flicka är det. Men enligt niondeklassundersökningen är skillnaden mellan könen våldsrelaterade brottslighet avsevärt mindre. Uppdelningen på kön när det gäller stöldbrott är dock mer likartad enligt den officiella kriminalstatistiken och niondeklassundersökningen.

Frågan är vad denna stora skillnad när det gäller skadegörelse och våldsbrott kan bero på. En tänkbar orsak till skillnaderna skulle kunna vara att flickor och pojkar i Brås niondeklassundersökning har värderat orden i frågeformuläret olika och därigenom också svarat olika. En annan förklaring till varför pojkar anmäls och misstänks oftare än flickor kan vara att det finns faktiska skillnader, såväl i karaktären på deltagandet som i brottets grovhet (svårhetsgrad) i flickors och pojkars brottslighet. Sammantaget är det svårt att ge ett entydigt svar på frågan om varför pojkars och flickors brottsdeltagande ser så olika ut i de bägge materialen.

Kvinnor och män är lika i sin kriminalitet

Trots att antalet kvinnor som misstänktes för att ha begått brott var mycket mindre än antalet misstänkta män, visar undersökningen att kvinnors och mäns övergripande brottslighetsstruktur är tämligen likartad. Kvinnors och mäns brottsdeltagande liknar också, enligt misstänkestatistiken, varandra rent åldersmässigt då åldersfördelningen inom respektive kön ser relativt likadan ut för kvinnor och för män.

Det är betydligt ovanligare att kvinnor misstänks för misshandel än att män gör det, men ålderstrukturen för detta brott ser likadan ut för de två könen. I bägge fallen är det de unga kvinnorna och männen som står för en oproportionerligt stor andel i förhållande till deras andel av befolkningen. Av det totala antalet kvinnor som misstänktes för misshandel åren 2005–2007, utgjorde de unga kvinnorna i åldern 15–20 år 37 procent. Motsvarande siffra för de unga männen var 33 procent.

Den tidigare forskningen som pekar på att våld ofta utövas *inom* respektive kön förstärks av föreliggande undersökning. Vid misshandel tycks det relativt vanligt att kvinnor misshandlar kvinnor och att män misshandlar män, även om motsatsen naturligtvis också förekommer i ganska stor omfattning.

Kvinnors brottslighet ökar, särskilt när det gäller våld och hot. Statistiken över antal misstänkta personer pekar entydigt på att kvinnors brottslighet ökar. År 1975 utgjordes 11 procent av de misstänkta personerna av kvinnor. Tjugo år senare, år 1995, var 18 procent av de misstänkta personerna kvinnor. I dag utgör kvinnorna 20 procent av samtliga misstänkta personer.

Denna utveckling ser olika ut beroende på vilken brottstyp det gäller men rent generellt tenderar skillnaden mellan kvinnor och män att minska i de flesta brottstyper. Förändringen beror ibland på att antalet misstänkta män för vissa brott minskar mer än antalet kvinnor som är misstänkta för samma brott. Så ser exempelvis utvecklingen ut när det gäller personer som är misstänkta för stöldbrott och skadegörelsebrott under åren 1995–2007. Antalet kvinnor misstänkta för förtroendebrott

har ökat under perioden samtidigt som antalet män misstänkta för förtroendebrott har minskat. Vid andra brottstyper, exempelvis trafikbrott och kanske mest av allt, hot- och våldsbrott, har antalet misstänkta kvinnor ökat betydligt mer, relativt sett, än antalet misstänkta män.

Det tycks således som att kvinnor, procentuellt sett, tenderar att bli mer brottsliga än männen. Speciellt när det gäller våldsbrottslighet verkar det som att kvinnorna alltmer tar över männens beteende. Under åren 1995 till 2007 har antal kvinnor misstänkta för hot- och våldsbrott ökat med närmare 90 procent, samtidigt som antalet män misstänkta för hot- och våldsbrott har ökat med knappt 30 procent. Den stora skillnaden i ökning gäller både för misshandel, brott mot frihet och frid samt våld och hot mot tjänsteman.

För de brott som uppvisar en ökning (hot- och våldsbrott och trafikbrott), ökar andelen misstänkta kvinnor betydligt mer än andelen misstänkta män. För de brott där antalet misstänkta personer minskar (stöldbrott och skadegörelsebrott) är den procentuella minskningen avsevärt större för männen än för kvinnorna. När det gäller olika former av förtroendebrott stod kvinnorna för en relativt kraftig ökning under samma period som antalet misstänkta män minskade synbart. Antal misstänkta personer för narkotikabrott ökade däremot mycket kraftigt (med drygt 130 procent) för både kvinnor och män.

Trots att skillnaden mellan kvinnor och män fortfarande är stor, tycks det sammantaget som att könen alltmer närmar sig varandra när det gäller brottsdeltagande, mätt i antal misstänkta personer. Kvinnor tenderar att likna män och män tenderar att likna kvinnor. Därför är de förklaringsmodeller som utgår från att skillnader mellan kön är naturgiven inte så användbara. Sådana biologiska förklaringar kan ge modeller som syftar till att förklara brottsnivåer. Men det är svårt att se hur de skulle kunna bidra till att förklara en utveckling, en förändring som har skett under den korta tiden av tre decennier. Möjligtvis kan orsakerna till de förändrade brottsmönstren för kvinnor och män därför sökas i de förändrade livsbetingelser, könsroller och förväntningar som både kvinnor och män växer upp med och lever under.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (1990). *Kvinnor och brott*. Rapport 1990:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1999). *Kvinnors brottslighet*. Rapport 1999:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Diskriminering i rättsprocessen. Om missgynnande av personer med utländsk bakgrund*. Rapport 2008:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Burcar, V. (2002). *Rädsla för brott. En undersökning om Ljungbyungdomars rädsla för och erfarenheter av brott*. Lunds universitet 2002:1.
- Burcar, V. (2005). *Gestaltningar av offererfarenhet. Samtal med unga män som utsatts för brott*. Lund. Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Connell, R. (1995). *Masculinities*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Ericson, C. (2005). *Kvinnor och män i kriminalpolitiska motioner. En analys i ljuset av tre feministiska perspektiv*. Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen, rapport 2005:4.
- Kivivuori, J. (2007). *Delinquent Behaviour in Nordic Capital Cities*. Scandinavian Research Council for Criminology. Helsingfors: National Research Institute of Legal Policy.
- Kordon, S. och Wetterqvist, A. (2006). *Gärningsmannen är en kvinna. En bok om kvinnlig brottslighet*. Stockholm: Bokförlaget DN.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J., Kalliokoski, A-M. (2001). *Slagen dam Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten och Uppsala Universitet.
- Lövkrona, I. red (2001). *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Nordic Council of Ministers (2005). *Kön & Våld* Ett nordiskt forskningsprogram 2000–2004. Tema Nord 2005:544. Slutrapport. Nordic Council of Ministers.
- Preventionscentrum i Stockholm, Presens (2008). *Stockholmsenkäten. Rapport 2008:1*.
- Sobieraj, S. (1998). Taking Control: Toy Commercials and the Social Construction of Patriarchy. I: Bowker, L. H. (red.) *Masculinities and Violence*. Research on Men and Masculinities Vol. 10 Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Utbildningsdepartementet (1993). *Visst Är Vi Olika! En antologi för kunskap och debatt om likheter och olikheter mellan flickor och pojkar och deras olika villkor och förutsättningar i skolan*. Stockholm. Utbildningsdepartementet.

ÖVERGREPP I RÄTTSSAK

Linda Weding

Inledning

En grundval för rättsordningen är att vittnen och målsägande fritt och sanningsenligt kan lämna uppgifter till rättsväsendet. Brottsoffer och vittnen riskerar emellertid att utsättas för påtryckningar av personer som har ett intresse av att brottet inte kommer till rättsväsendets kännedom eller att den som anklagats frias från brott. Om det framstår som lönsamt att systematiskt hindra rättssystemet kan möjligheterna att lagföra allvarlig brottslighet försvåras avsevärt (prop. 1996/97:135). För att undvika detta måste de som medverkar i en rättsprocess skyddas mot olika former av påtryckningar. Bestämmelserna om övergrepp i rättssak, som återfinns i 17 kap. 10 § i brottsbalken, är ett betydelsefullt uttryck för detta skydd.

Syftet med föreliggande kapitel är att ge en beskrivning av vad som karaktäriserar den anmälda och lagförda brottsligheten för övergrepp i rättssak. Har den anmälda brottsligheten förändrats över tid och i så fall på vilket sätt? Sammanfaller anmälningsstatistiken med den ökning som skett i antal lagföringar? Statistiken kan i viss mån beskriva brottsutvecklingen, men är bristfällig när det gäller fördjupad kunskap om brottet. Därför ingår i kapitlet även en fördjupad beskrivning av övergrepp i rättssak. Detta kvalitativa avsnitt kan ge en bild av brottets struktur och besvara frågor om gärningspersonerna: vilka motiv de haft, i vilka situationer brottet skett och på vilket sätt. Likaså ska brottsoffren diskuteras: vilka som utsatts och vilka konsekvenserna av övergrepp i rättssak blir. Denna fördjupade del är kapitlets huvudfokus.

Fördjupningsavsnittet baseras främst på en studie av ett förundersökningsmaterial, som är en del av en mer omfattande undersökning som gjorts om otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen (Brå 2008). I den studien gjordes även intervjuer med brottsoffer och vittnen som utsatts för otillåten påverkan samt med myndighetspersoner och personer från den ideella sektorn vilka möter personer som varit utsatta för otillåten påverkan. Studien fångade därför upp även sådana fall som inte anmälts. Paralleller kommer att dras till denna tidigare studie, bland annat då det finns vissa väsentliga skillnader mellan brottet övergrepp i rättssak och det vidare begreppet otillåten påverkan.¹³⁶

¹³⁶ Begreppet beskrivs mer ingående i avsnittet *Svårdefinierat begrepp* nedan.

Allra först följer en introduktion av brottet och en kort beskrivning av de straffskärpningar som ägt rum. Därefter följer en diskussion kring de särskilda omständigheter som rör den dolda brottsligheten vid denna typ av brott. Sedan presenteras utvecklingen enligt kriminalstatistiken och efter det följer fördjupningsavsnittet. Kapitlet avslutas med brottsförebyggande åtgärdsförslag.

Svårdefinierat begrepp

I lagtexten definieras övergrepp i rättssak på följande sätt (Brb 17:10):

Den som med våld eller hot om våld angriper någon för att denne gjort anmälan, fört talan, avlagt vittnesmål eller annars vid förhör avgett utsaga hos en domstol eller annan myndighet eller för att hindra någon från en sådan åtgärd, döms för övergrepp i rättssak, till fängelse i högst fyra år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma ska gälla, om man med någon annan gärning, som medför lidande, skada eller olägenhet, eller med hot om en sådan gärning angriper någon för att denne avlagt vittnesmål eller annars avgett utsaga vid förhör hos en myndighet eller för att hindra honom från att avge en sådan utsaga. Är brottet grovt, döms till fängelse, lägst två år och högst åtta år.

Handlingar som samlas i det juridiska begreppet »övergrepp i rättssak« syftar med andra ord till att påverka rättsprocessen, genom våld eller hot om våld, inklusive subtila hot, men även genom andra gärningar som medför lidande eller skada.¹³⁷ Övergrepp i rättssak förutsätter alltså ett *grundbrott* (ungefär som häleri förutsätter ett förbrott) och det är rättsväsendets hantering av detta grundbrott som övergrepp i rättssak syftar till att påverka, genom att utöva inflytande på målsägande och vittnen. Övergrepp i rättssak kan ske i samband med grundbrottet, för att förhindra att en anmälan görs, eller i ett senare skede, som en konsekvens av en anmälan eller ett vittnesmål. Brottet kan även äga rum i samband med rättegång eller långt senare, efter det att gärningspersonen avtjänat en straffpåföljd.

Exemplen nedan är tagna ur domar och förundersökningsprotokoll för övergrepp i rättssak och illustrerar hur hoten kan ske antingen uttryckligen eller mer underförstått, bland annat beroende på i vilket sammanhang de uttalas.

¹³⁷ Att betala ersättning till ett vittne för att denna person inte ska vittna, klassas inte som övergrepp i rättssak (Holmqvist m.fl. 2007). Handlingen räknas i stället som bestickning.

En kort stund efter en misshandel kommer gärningspersonen tillbaka till den plats där det skadade offret befinner sig och säger »om ni polisanmäler detta, kommer det bara bli ännu värre! Du kommer att dö då.«

Efter år av misshandel och kränkningar hotar en man sin sambo genom att säga »om jag åker dit, kommer jag se till att du inte har någon framtid, du kommer inte att kunna bo kvar här i staden« samt att hon ska »få ta konsekvenserna« av sin anmälan.

Inne i rättegångssalen kommer en man, som är vän med gärningspersonen i grundbrottet, fram till en person som just vittnat och säger »du förstår inte vad du gett dig in på din hora«.

Från fängelset skickar en man ett vykort med texten »Tjena din jävla golvbög Ny månad, ny ränta!« Bredvid texten hade mannen ritat en streckgubbe hängandes i en galge.

Brå har tidigare studerat otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen (Brå 2008). Begreppet otillåten påverkan innefattar allvarliga trakasserier, hot, våld, skadegörelse och korruption där gärningspersonens syfte är att påverka en persons agerande till egen fördel (jfr Brå 2005). Otillåten påverkan och övergrepp i rättsak har således samma syfte, men otillåten påverkan är ett bredare begrepp som även inkluderar icke straffbara påverkansformer som exempelvis kartläggning av personer.

Skärpt syn på brottet

Straffet för övergrepp i rättsak har diskuterats och skärpts vid ett flertal tillfällen. År 1982 infördes grovt brott i straffskalan för övergrepp i rättsak. Bakgrunden var att tilltalade och vittnen i bland annat narkotikamål uppfattades ha blivit mer ovilliga att tala fritt av rädsla för olagliga efterspel. Under 1990-talet skärptes straffskalorna ytterligare. De tidigare straffskalorna ansågs inte i tillräcklig grad uttrycka hur allvarligt samhället såg på dessa brott. »Uppkomsten av grupper som öppet ställer sig utanför lagen och som inte gör någon hemlighet av att de negligerar den offentliga rättsordningen kan inte accepteras«, argumenterade man från politiskt håll (prop. 1996/97:135, s. 9). År 2002 höjdes straffskalorna ytterligare. Det tidigare straffet böter eller fängelse i högst två år ändrades nu till fängelse i högst fyra år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader. För grovt brott höjdes straffet från fängelse lägst ett och högst sex år till fängelse lägst två och högst åtta år (prop. 2001/02:59). Straffet anpassades därmed till vad som gällde för mened (Holmqvist m.fl. 2007).

Dold brottslighet

Det finns en rad faktorer som gör att brottet övergrepp i rättsak inte kommer till myndigheternas kännedom och följaktligen inte heller registreras i kriminalstatistiken. Det är dels omständigheter som gör att brottet inte anmäls till polisen, dels förhållanden som innebär att de brott som trots allt anmäls inte rubriceras som övergrepp i rättsak.

Anmälningsbenägenhet

För vissa brottstyper kan uppmärksamhet i media och av politiker leda till att anmälningsbenägenheten ökar. Så också för övergrepp i rättsak. Samtidigt kan större fokus på att vittnen och brottsoffer utsätts för påverkansförsök få motsatt effekt. Detta eftersom rykten om att det är farligt att vittna eller anmäla brott kan förstärka rädslan hos dem som utsatts för övergrepp i rättsak.¹³⁸

För att ett brott som övergrepp i rättsak ska komma till rättsväsendets kännedom, behövs på sätt och vis en *dubbel* anmälan av brott. En utgångspunkt för övergrepp i rättsak är att det finns ett grundbrott som offret för övergrepp i rättsak har en koppling till. Den som har utsatts för övergrepp i rättsak kan vara offer även för grundbrottet, anhörig till offret eller vara vittne till grundbrottet. En förutsättning för att en handling ska rubriceras som övergrepp i rättsak är därför att rättsväsendet får kännedom om grundbrottet. Taget ur sitt sammanhang kan handlingen annars betraktas som ett annat brott, exempelvis olaga hot eller misshandel.

Sannolikheten torde vara större att offret eller vittnet anmäler övergrepp i rättsak om en anmälan om grundbrottet görs. En stor andel av övergrepp i rättsak begås i samband med relationsvåld, en brottslighet för vilken anmälningsbenägenheten kan ha ökat (prop. 2002/03:70; se även avsnittet *Misshandel mot kvinnor*). Likaså står brottsaktiva ungdomar för en betydande del av de övergrepp i rättsak som lagförs. I dag finns tecken på en förändrad syn på ungdomars brott och en minskad tolerans mot våld. Skolor rapporterar våldsbrott i högre grad (Estrada 2007) och ungdomsvåld uppmärksammas i större utsträckning av rättsväsendet (Granath 2007; se även avsnittet *Ungdomsbrottslighet*). Sammantaget kan detta i sin tur bidra till att öka anmälningsbenägenheten även för övergrepp i rättsak.

Inom kriminella ungdomsgrupper råder ofta normen att brott inte anmäls till polisen (Fondén 2007). Å ena sida kan detta tala för ett stort mörkertal avseende övergrepp i rättsak i denna grupp. Å andra sidan kan en underförstådd praxis att inte »gola« innebära att övergrepp i

¹³⁸ Det kan även leda till självzensur hos dem som *inte* utsatts för påverkansförsök men som på grund av rädsla drar sig för att anmäla eller vittna om brott.

rättssak inte »behöver« begås. Därför kan det snarare röra sig om en form av självzensur, det vill säga en rädsla att anmäla brott trots att inga uttryckliga påtryckningar skett (Brå 2008). Det motsvarande gäller även inom andra grupperingar, som organiserad brottslighet, och inom relationsvåld (Brå 2008).

Generellt minskar anmälningsbenägenheten när gärningspersonen är känd för den som utsatts för brott (Brå 2006). Ofta finns det någon form av relation mellan gärningsperson och offer vid övergrepp i rättssak (se fördjupningsavsnittet nedan). Sammanfattningsvis torde brottet övergrepp i rättssak ha ett stort mörkertal och brottet kommer därför i många fall inte till rättsväsendets kännedom (SOU 2000:88, SOU 1998:40). Det finns dock, som beskrivits ovan, skäl som talar för att benägenheten att anmäla övergrepp i rättssak kan ha ökat.

Konkurrerande brott

Övergrepp i rättssak är ett komplicerat brott i den bemärkelsen att handlingen kan ge sken av att vara ett annat brott, om kontexten inte är känd. I de fall övergrepp i rättssak sker i form av olaga hot eller misshandel klassas brottet juridiskt som övergrepp i rättssak.¹³⁹

I anmälningsstatistiken redovisas dock brottet som det uppfattades vid anmälningstillfället. Trots att definitionen för övergrepp i rättssak är tydlig, tycks gränsen mellan olaga hot och övergrepp i rättssak ibland vara fin. Det kan vara svårt för den som tar emot en anmälan att avgöra om det rör sig om olaga hot eller övergrepp i rättssak. Identiska hot kan förmedlas, men det är sammanhanget som påverkar brottsrubriceringen. Även offret kan sakna kunskap om att det finns ett brott som heter övergrepp i rättssak och därför enbart anmäla att ett olaga hot eller en misshandel ägt rum.

Allt detta har inverkan på anmälningsstatistiken, eftersom vissa fall av övergrepp i rättssak felaktigt registreras som olaga hot eller misshandel vid anmälningstillfället. Studien av domar och förundersökningsprotokoll visar att övergrepp i rättssak ibland initialt rubriceras som olaga hot i polisrapporten. Även lagföringsstatistiken kan påverkas av liknande problem i brottsrubriceringen. Några av dem som var dömda för övergrepp i rättssak hade dömts för liknande gärningar tidigare, men brottet hade då rubricerats som olaga hot.¹⁴⁰

¹³⁹ Har brottet däremot skett genom en *grov* misshandel, ett brott som har högre straffvärde än övergrepp i rättssak, kan gärningspersonen dömas för de båda brotten i konkurrens (Holmqvist m.fl. 2007).

¹⁴⁰ Gärningarna som rubricerats som olaga hot var mycket snarlika och hade skett i näst intill identiska sammanhang som de hot som rubricerats som övergrepp i rättssak.

DIFFUS GRÄNS MELLAN GRUNDBROTT OCH ÖVERGREPP I RÄTTSSAK
Såväl offer som anmälningsmottagare har ibland också svårt att bedöma vad som är grundbrott och vad som är övergrepp i rättssak, vilket komplicerar brottsrubriceringen. De båda brotten kan nämligen överlappa varandra eftersom övergrepp i rättssak kan ha skett kontinuerligt under en längre tid, i samband med att andra brott upprepats. Exemplet nedan beskriver ett fall där gärningspersonen dömts för både övergrepp i rättssak och grov kvinnofridskränkning.

En man dömdes för övergrepp i rättssak mot sin fru vid fem tillfällen. Mannen dömdes även för grov kvinnofridskränkning genom våld, hot och förolämpningar. Efter att kvinnan anmält mannen och kompletterande polisförhör hållits med dem båda, försökte mannen var och varannan dag få henne att ta tillbaka anmälan genom att hota henne till livet. Han hotade även att ta deras barn ifrån henne. Kvinnan uppgav att när hon tidigare anmält sin man för misshandel, hade han förvånad kommit hem från ett förhör och sagt »du backade inte?«. Han hade förväntat sig att hon skulle ta tillbaka sin anmälan, vilken hon inte gjort.

I en situation som denna är det möjligt att enbart grundbrottet registreras när en anmälan väl görs. I de studerade förundersökningarna fanns exempel på hur övergreppet i rättssak hade ägt rum i omedelbar anslutning till grundbrottet, men att enbart grundbrottet anmälts. En tilläggsanmälan om övergrepp i rättssak hade gjorts i ett senare skede, i vissa fall i samband med förhör.

Utveckling och struktur enligt kriminalstatistiken

Anmälda fall

Övergrepp i rättssak finns inte särredovisad i den officiella statistiken över anmälda brott, utan redovisas under en kategori för »övriga brott mot 17 kapitlet i brottsbalken« (brottskod 1707).¹⁴¹ Därför har tidigare studier om anmälda övergrepp i rättssak saknats. Det har dock kunnat konstateras att kategorin som helhet ökat, och då brottet övergrepp i rättssak är den dominerande brottskategorin i gruppen har det antagits att ökningen till stor del förklaras av en motsvarande ökning av denna brottslighet.

¹⁴¹ I denna kategori (brottskod 1707) ingår även brotten bestickning; otillbörligt verkande vid röstning, tagande av otillbörlig belöning vid röstning; brott mot rösthemlighet; skyddande av brottsling; främjande av flykt; överträdelse av myndighets bud; hindrande av förrättning samt föregivande av allmän ställning.

För att närmare undersöka i vilken utsträckning ökningen avser brottet övergrepp i rättssak har en specialstudie av anmälningar rörande brottskod 1707 gjorts.¹⁴² Studien omfattar samtliga anmälningar med denna brottskod som skrivits in i polisens databas RAR (rationell anmälansrutin) under perioden 1999–2006.¹⁴³ Anmälningar om övergrepp i rättssak identifierades på polismyndigheterna genom sökningar på den registrerade brottsrubriceringen. Sökningarna gjordes med hjälp av olika stavningskombinationer av begreppet »övergrepp i rättssak« som tagits fram av Brå för detta ändamål. På Brå gjordes en motsvarande sökning i fritexterna på anmälningar avseende år 2006. Ett urval av de anmälningar som gav träff på övergrepp i rättssak utgjorde därefter underlag för inkodning av vissa omständigheter vid brottet, som formen på övergrepp i rättssak, antal offer och offrens kön.¹⁴⁴ Utiifrån anmälningarnas diarienummer gjordes också en sökning i Brå:s misstankeregister. På så sätt kunde information om kön och ålder vid brottstillfället inhämtas om personer misstänkta för övergrepp i rättssak.

Resultatet av denna genomgång är att anmälningarna om övergrepp i rättssak ökat. Mellan åren 1999 och 2006 ökade antalet anmälningar om övergrepp i rättssak från drygt 2 400 till drygt 4 100, vilket visas i figur 1, sidan 402.¹⁴⁵ Detta motsvarar en ökning med drygt 70 procent på sju år. Huruvida ökningen av antalet fall speglar en reell ökning eller beror på en ökad benägenhet att anmäla brottet är dock svårt att avgöra. Som diskuterats tidigare finns en rad faktorer som kan påverka anmälningstatistiken.

Andelen anmälda fall som avsett övergrepp i rättssak av samtliga brott i kategorin övrigt har varit relativt konstant under undersökningsperioden. Ett rimligt antagande är att övergrepp i rättssak även tidigare år svarat för en motsvarande andel av brottskategorin övriga brott mot 17 kapitlet.

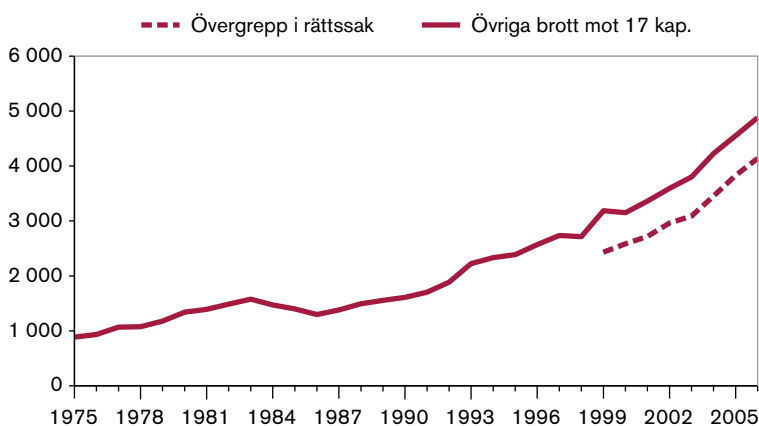
De fall av övergrepp i rättssak som beskrevs i anmälningstatistiken hade huvudsakligen begåtts genom hot. Att övergrepp i rättssak skett genom våld var mindre vanligt och andelen våldsfall har dessutom

¹⁴² Stort tack till statistikern Benny Lindroos och kodaren Kristina Sigge för hjälpen med detta.

¹⁴³ Eftersom Brå inte fick in uppgifter för undersökningsperiodens samtliga år från Västra Götalands län, Blekinge län samt Västmanlands län, har dessa uppgifter inputerats.

¹⁴⁴ Av de polisanmälningar som konstaterades vara övergrepp i rättssak hämtades via fritexten information om tillvägagångssättet (hot eller våld) för övergrepp i rättssak m.m. från alla anmälningar för år 2006, samt ett stickprov på 2000 anmälningar för åren 1999–2005.

¹⁴⁵ Statistiken över anmälda övergrepp i rättssak redovisas från år 1999 eftersom flera av Sveriges polismyndigheter på grund av gallring saknar uppgifter om anmälningar som gjorts för tidigare år.

Figur 1. Antal anmälda fall av övergrepp i rättssak samt antal anmälda fall av »övriga brott« mot 17 kap., åren 1975–2006 respektive åren 1999–2006. Källa: RAR, polisanmälningar och Brå, registret över anmälda brott.

Tabell 1. Antal anmälda fall om övergrepp i rättssak fördelat på typ av gärning, åren 1999–2002 och 2003–2006.

Gärning	Period			
	1999–2002		2003–2006	
	Andel fall (%)	Antal fall	Andel fall (%)	Antal fall
Hot	87	798	91	1 199
Våld	12	107	7	95
Okänd	2	16	2	31

Källa: Brå:s register över anmälda brott och Polisens RAR-register (n = 2 246).

Not. Antalet fall är antalet polisanmälningar som rör minst ett brott om övergrepp i rättssak. Att andelen inte summerar till 100 beror på avrundning.

minskat något över tid. I tabell 1 visas fördelningen mellan hot och våld och dess utveckling.¹⁴⁶ Att andelen hot i förhållande till våld ökat något mellan de två undersökta perioderna indikerar att en del av ökningen av de anmälda brotten kan bero på att anmälningsbenägenheten för övergrepp i rättssak har ökat. Detta eftersom grövre brott generellt anmäls i högre grad än lindrigare brott (Brå 2006). Ökar andelen lindriga brott i förhållande till de grövre brotten kan det således vara

¹⁴⁶ För att stickproven ska få lägre varians och därmed ge säkrare skattningar har åren slagits ihop till två fyraårsintervaller. Några av händelserna kunde inte klassas som vare sig hot eller våld eftersom anmälningarna inte innehöll någon information om hur brottet gått till.

en indikation på att toleransen för brottet har minskat, med en ökad anmälningssbenägenhet som följd.

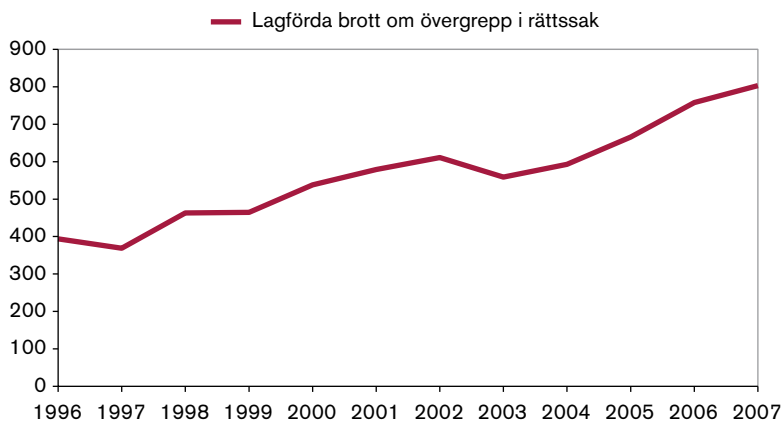
Genomgången av anmälningarna visade även att något fler män än kvinnor hade blivit utsatta för övergrepp i rättssak. Skillnaden i andelar mellan könen hade minskat något mellan åren 1999 och 2006. Genom anmälningstatistiken kunde även konstateras att drygt 90 procent av anmälningarna hade *ett* offer, medan drygt 5 procent av anmälningarna rörde två offer i samma ärende. Denna fördelning var mer eller mindre konstant över tid.

I den särskilda studien som gjordes på misstankeregistret framgår tydligt att det främst är män som misstänkts för övergrepp i rättssak. Flera av gärningspersonerna var unga när de begick brottet, och denna åldersfördelning var relativt konstant över tid. Ungefär hälften av dem som misstänkts för övergrepp i rättssak var mellan 15 år och 25 år.

Lagförda brott

Även de lagförda brotten visar på en markant ökning över tid. Antalet lagförda övergrepp i rättssak har nästintill fördubblats under den senaste tioårsperioden, från 463 lagförda brott år 1998 till 803 år 2007.¹⁴⁷

Liksom för anmälningstatistiken är det svårt att bedöma om ökningen av lagföringar beror på en faktisk ökning av antal brott eller på

Figur 2. Antal lagförda brott för övergrepp i rättssak, inklusive grovt brott, åren 1996–2007. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

¹⁴⁷ Antal brott i lagföringar ingår inte i Brå:s officiella statistik över lagförda personer. Denna statistik har i stället sammanställts genom ett specialutdrag ur Brå:s lagföringsregister över samtliga lagföringar som avser övergrepp i rättssak. Med lagföringar avses domslut i underrätt samt åklagarbeslut om att meddela åtalsunderlåtelse eller utfärda strafföreläggande (som godkänts av den förelagde).

andra faktorer. En anledning till att fler brott lagförs är dock sannolikt att de anmälda brotten om övergrepp i rättssak har ökat. De kontinuerliga straffskärpingarna som ägt rum under undersökningsperioden kan emellertid vara ytterligare en anledning till att lagföringsstatistiken visar på en stigande kurva. Likaså kan det faktum att brottstypen uppmärksammats i media under senare år (jfr Brå 2008) leda till att dessa ärenden prioriteras inom rättsväsendet, vilket i sin tur kan påverka såväl anmälnings- som lagföringsstatistiken. Dessa är sannolikt samverkande faktorer, eftersom uppmärksamhet kring problemet och en ökning i lagföringsstatistiken kan leda till en ökad anmälningsbenägenhet, som kan innebära att fler lagförs.

Fördjupad studie av övergrepp i rättssak

I följande avsnitt presenteras en fördjupning av brottet övergrepp i rättssak. Fördjupningen baseras främst på ett urval fällande domar och bakomliggande förundersökningsprotokoll från år 2006.¹⁴⁸ Ett metodproblem är att de fall som studerats är sådana som upptäckts av brottsbekämpande myndigheter och där gärningspersonen fällt i domstol. De selektionsprocesser som föregått domen innebär således att resultatet från materialet inte utan vidare kan generaliseras till att gälla den faktiska brottsligheten. Resultaten ska snarare ses som en fallstudie av den brottslighet som kunnat konstateras i domar. Förundersökningsmaterialet kompletteras dock av information från studien om otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen, där även andra forskningsmetoder tillämpades (Brå 2008). Likaså kompletteras fördjupningsavsnittet av kriminalstatistik, eftersom statistiken innehåller fall som anmäls och inte alltid lett till domstol. Dessutom avser förundersökningsmaterialet enbart händelser där dom meddelats år 2006, och brottsutvecklingen skulle därför inte kunna beskrivas utan hjälp av statistiken.

Som nämnts ovan utgör materialet en del av en större studie (Brå 2008). I denna studie konstaterades att otillåten påverkan framför allt utövas av brottsaktiva ungdomar, män som utövar relationsvåld och av organiserad brottslighet. Att dessa tre kategorier av gärningspersoner är centrala kan vara bra att ha i åtanke när övriga resultat presenteras.

Tillvägagångssätt

Förundersökningsmaterialet visade, i linje med ovan nämnda anmälningsstatistik, att övergrepp i rättssak oftast skett genom hot och mer sällan genom våld. Hoten rörde främst hot om våld eller hot till li-

¹⁴⁸ Studien omfattar 102 slumpmässigt valda domar och bakomliggande förundersökningsprotokoll, där fällande dom meddelades år 2006. Förundersökningsmaterialet innehåller 119 gärningspersoner och 111 offer för övergrepp i rättssak.

vet. Hot om annat än våld förekom i några fall och kunde exempelvis handla om hot att inte få träffa en familjemedlem.

Att själva övergreppet i rättssak bestått av en våldshandling var som sagt ovanligt. Däremot uttrycktes hoten i vissa fall *i samband* med våld. De gånger övergrepp i rättssak skett i form av våld, som en mer isolerad händelse, har det i studien definierats som just övergrepp i rättssak genom våld. Övergrepp i rättssak genom hot som skett i samband med en misshandel, har klassats som två brott: övergrepp i rättssak genom hot, och misshandel.

Övergrepp i rättssak framfördes företrädesvis direkt till personen, öga mot öga. Hot uttalades även per telefon och i några fall via Internet, sms eller per post. Framför allt ungdomar använde sig av Internet, antingen via chatt- eller e-postmeddelanden. Likaså användes hemsidor som forum för hot, vilket innebar att hoten var synliga också för andra personer än offret.

I studien om otillåten påverkan (Brå 2008), där även intervjuer gjordes med brottsoffer och vittnen som utsatts för påverkan, framkom att påtryckningarna också kunde ta formen av trakasserier. Detta eftersom begreppet otillåten påverkan, till skillnad från övergrepp i rättssak, även inkluderar trakasserier. Exempel på trakasserier kunde vara att gärningspersonen skickade otaliga sms eller gjorde en markering genom att dra fingrarna över halsen. Även dessa icke straffbara påverkansformer kunde skrämja brottsoffer och vittnen.

RESURSER SOM ANTYDER KAPACITET HOS GÄRNINGSPERSONEN

Den som begår övergrepp i rättssak vill ibland visa eller låta påskina att det finns kapacitet att realisera uttalade hot. Den »verkliga« kapaciteten kan vara begränsad, men om mottagaren uppfattar kapaciteten som reell kan det få avgörande konsekvenser för övergrepp i rättssak, genom att man till exempel inte vågar anmäla brott (Brå 2008). Ett slags resurs i detta sammanhang är att göra gällande kopplingar till kriminella kretsar, vilket ibland uttalades av gärningspersoner. Det förekom att ungdomar exempelvis hotade genom att påstå att de hade kontakter inom kriminella gäng, vilket kunde skrämja offren även i de fall de inte kände till gänget i fråga.

Likaså kan medbrottslingar utgöra ett slags resurs för att understryka ett hot. Det förekom att flera gärningspersoner dömdes för att ha begått övergrepp i rättssak tillsammans. Andra gånger deltog flera gärningspersoner i grundbrottet, men det var enbart en av dem som hotade brottsoffret att inte anmäla. I en sådan situation kände offret till att flera gärningspersoner sannolikt hade ett intresse i att brottet inte uppdagades, vilket kan ha hindrat brottsoffret från att kontakta polisen.

Ytterligare en resurs som kan ge en antydning om kapacitet är att hota med vapen, eller att påpeka att det finns tillgång till vapen. Vapen

figurerade i knappt hälften av förundersökningarna. Det var emellertid mycket sällan som vapen *användes* vid övergrepp i rättsak. Dock förekom vapen vid grundbrottet, som kunde ha skett i omedelbar anslutning till övergreppet i rättsak. På grund av denna »överlappning« är det svårt att isolera de händelser där vapen använts vid övergrepp i rättsak, men det går att hävda att vapen inte sällan förekom *i samband* med övergrepp i rättsak.

En annan aspekt kan relateras till de personer som, utöver att de begått övergrepp i rättsak, också regelbundet utsatt en nära anhörig för våld eller kvinnofridskränkning. Hot från personer som man vet har kapacitet att sätta hoten i verket blir ofta mer skrämmande (Brå 2007). Den som har misshandlats av en närstående upplever sannolikt hot om våld från samma person som högst realiserbara.

Plats och situation för övergreppet

Företrädesvis skedde övergrepp i rättsak på ett tidigt stadium, ofta redan i samband med själva grundbrottet.¹⁴⁹ I några av dessa fall kan brottet snarast tolkas som en del av grundbrottet, utöver syftet att motarbeta en anmälan eller ett vittnesmål. Det var ibland svårt att avgöra om övergrepp i rättsak skett planerat eller om parterna stött på varandra av en slump. Några risktidpunkter går emellertid att urskilja, som när gärningspersonen fått kännedom om att en anmälan gjorts eller i samband med förhör: antingen när gärningspersonen själv förhörts eller när gärningspersonen fått veta att målsäganden eller vittnet förhörts.

Endast i några få fall ägde övergrepp i rättsak rum i samband med rättegången. Som nämndes tidigare förekommer däremot mer subtila påverkansförsök, som gester och blickar eller närvaro av en stor grupp anhöriga eller kamrater till den tilltalade i samband med huvudförhandlingen (Brå 2008). Situationen vid rättegången präglas således av icke straffbara påverkansformer, snarare än av övergrepp i rättsak.

Att övergrepp i rättsak förekom efter rättegångsdagen var ovanligt. Några få fall fanns dock, men dessa situationer var speciella och rörde bland annat gärningspersoner som kontaktat målsäganden eller vittnet från fängelse eller psykiatrisk klinik. Det fanns även exempel på fall av övergrepp i rättsak som skett en lång tid, ibland flera år, efter det att grundbrottet ägt rum, men som inte tydligt kunde relateras till någon kritisk tidpunkt i händelseförloppet, som exempelvis att dom fallit eller att gärningspersonen avtjänat sitt straff. Även för dessa situa-

¹⁴⁹ Det finns naturligtvis omfattande metodologiska problem med att undersöka detta, eftersom för gärningspersonen »framgångsrika« fall av övergrepp i rättsak inte anmäls. Annat datamaterial i Brå:s rapport 2008, som även överensstämmer med internationell forskning, indikerar dock att påverkansförsök i ett sent skede är mycket ovanligt.

tioner var det svårt att bedöma om gärningen var överlagd eller om gärningspersonen stött på vittnet eller målsäganden av en ren tillfällighet. Det samlade resultatet från studien om otillåten påverkan visar på ett liknande mönster, att påverkansförsök efter huvudförhandling är mycket ovanligt (Brå 2008).

Eftersom övergrepp i rättsak företrädesvis inträffade i samband med grundbrottet var platsen för övergrepp i rättsak i hög grad avhängig var grundbrottet ägde rum. De fall som rörde relationsvåld utspelade sig framför allt i hemmet, medan situationer relaterade till ungdomsbrottslighet oftast skedde utomhus i den omgivning där gärningspersoner och offer rörde sig. Ungdomar begick ibland övergrepp i rättsak över Internet eller via sms på mobilen. Eftersom datorn och mobilen ofta används i hemmet, når även dessa påverkansformer in i den privata sfären (Brå 2008).

Motiv

Ett i materialet vanligt förekommande – och uppenbart – motiv till övergrepp i rättsak var att gärningspersonen inte ville att målsäganden eller vittnet skulle lämna uppgifter till myndigheterna. Samtidigt var det inte ovanligt att signaler på indirekta motiv förmedlades, som exempelvis en strävan efter högre status. Detta gällde framför allt i de fall som rörde ungdomsbrottslighet. Övergrepp i rättsak kunde begås mitt framför ögonen på polisen, vilket knappast syftade till att undvika en anmälan. Snarare var motivet att hävda sig, både inför sina vänner och inför offret. Att exempelvis nämna kontakter inom kriminella kretsar kan både generera status inför andra ungdomar och få den som utsatts att avstå från att anmäla brott. Likaså tycks för de fall som rörde relationsvåld ett indirekt motiv ha varit att visa eller utöva makt och kontroll över offret.

Det finns ytterligare motiv av mer långsiktig karaktär till övergrepp i rättsak. Inom exempelvis organiserade grupperingar kan ett indirekt syfte vara att även för *framtida* vittnen och brottsoffer demonstrera att det är riskabelt att anmäla eller vittna om brott. Genom rykten om hot och våld kan andra dra sig för att lämna uppgifter till myndigheterna, trots att de själva inte utsatts för övergrepp i rättsak (Brå 2008).

Gärningspersoner

I förundersökningsmaterialet var det främst män som dömts för övergrepp i rättsak och många av gärningspersonerna var unga när de begick brottet. Nästan hälften av dem var under 20 år. Ett liknande mönster framgår av statistiken som nämndes ovan; de som misstänkts för övergrepp i rättsak var män och ungefär hälften av gärningspersonerna var mellan 15 och 25 år. Utifrån de studerade domarna och förundersökningarna kan gärningspersonerna, i grova drag, knytas till de

tre kategorierna ungdomsbrottslighet, relationsvåld samt en mindre andel till organiserad brottslighet (jfr Brå, 2008).¹⁵⁰

GÄRNINGSPERSONEN FÖR GRUNDBROTTE

Påtryckningar i form av övergrepp i rättssak kan komma antingen från den som begått grundbrottet eller från andra personer som har intresse av att brottet inte kommer till rättsväsendets kännedom eller att den som anklagats för grundbrottet frikänns. I allmänhet var det den som hade begått övergrepp i rättssak som var gärningsperson i grundbrottet. I de fall någon annan person begått övergrepp i rättssak var han eller hon oftast bekant eller släkt med gärningspersonen för grundbrottet. Det förekom även att den som begått övergrepp i rättssak var indirekt delaktig i grundbrottet, exempelvis genom att personen varit på platsen där grundbrottet utspelade sig. I några fall hade två eller tre gärningspersoner i samma dom dömts för övergrepp i rättssak, antingen då de utfört brottet tillsammans eller hade begått varsitt övergrepp i rättssak.

TIDIGARE BROTTSELASTNING

Majoriteten av dem som hade begått övergrepp i rättssak var, utöver grundbrottet, brottsbelastade sedan tidigare. Inte sällan hade de tidigare utövat olaga hot och några av personerna var tidigare dömda för övergrepp i rättssak. De få gärningspersoner som inte fanns med i polisens belastningsregister var unga och hade nyligen blivit straffmyndiga. Flera av dem som dömts för övergrepp i rättssak inom ramen för relationsvåld hade tidigare dömts för kvinnofridskränkning eller misshandel. Således var övergrepp i rättssak inte en isolerad brotts handling för dessa personer.

KÄNNEDOM OM BROTTET

Flertalet gärningspersoner, framför allt ungdomar, förnekade att de hade begått övergrepp i rättssak. Några av dem medgav de faktiska omständigheterna men förnekade brott. Gärningspersoner kunde resonera i stil med att »jag var där och jag sa så till målsäganden, men jag begick inte övergrepp i rättssak!« Alternativt »jag sa så för att de inte skulle ringa polisen...«. Denna argumentation tyder inte minst på okunskap om brottets existens. I studien om otillåten påverkan gjordes intervjuer med myndighetspersoner som möter ungdomar. Flertalet av dem som intervjuats, däribland poliser, gav samma bild; ungdomar känner inte till att det är brottsligt att hota någon för att denne inte ska anmäla ett brott (Brå 2008).

¹⁵⁰ En viss överlappning förekommer, exempelvis kan vissa ungdomsgrupperingar räknas som organiserade.

I domar och förundersökningar förekom relativt få personer som kan sägas ha anknytning till organiserad brottslighet. När däremot det vidare begreppet otillåten påverkan studerats syns även personer med kopplingar till organiserad brottslighet bland påtryckarna. Denna kategori av påverkare använder i hög grad subtila metoder eller utnyttjar ett farlighetsrykte för att påverka brottsoffer och vittnen. En person iklädd mc-väst kan exempelvis ge ett skrämmande intryck enbart genom att sitta i rättegångssalen. Väl medvetna om brottet och rättsväsendets syn på det, undviker dessa personer sannolikt att i formell, juridisk mening begå brottet övergrepp i rättssak (Brå 2008).

Offer för övergrepp i rättssak

Bland offren för övergrepp i rättssak fanns något fler män än kvinnor. Denna bild stämmer överens med de anmälningar som studerats, som även visar att skillnaden i andelar mellan könen minskat något mellan åren 1999 och 2006. Liksom gärningspersonerna var ungefär hälften av offren som figurerade i förundersökningarna unga, från 15 år upp till drygt 20 år.¹⁵¹

Majoriteten av dem som utsatts för övergrepp i rättssak var brottsoffer i grundbrottet, medan en mindre andel var vittnen till grundbrottet. Det var emellertid inte alltid helt okomplicerat att dela in bevispersonerna i målsägande och vittnen eftersom det förekom situationer där samma person var både vittne och brottsoffer. Exemplet nedan illustrerar problematiken.

En kvinna misshandlades av sin berusade man och utsattes därefter för övergrepp i rättssak genom att mannen hotade att komma tillbaka och döda henne om hon ringde polisen för att han var på väg att köra rattfull. Kvinnan var således vittne till det rattfylleribrott som han hotade henne att inte anmäla, samtidigt som hon just hade fallit offer för misshandeln.

Det finns flera möjliga förklaringar till att de som utsätts för övergrepp i rättssak i högre grad är brottsoffer än vittnen. Ett skäl, som även lyfts fram inom brittisk forskning, är att brottsoffer i större utsträckning än vittnen anmäler brott och att det är därför de utsätts (Maynard 1994). En annan anledning är att brottsoffret oftare är känt sedan tidigare för gärningspersonen (Davis, Smith och Henley 1990, Fyfe 2001). Dessutom har brott mot person alltid ett offer men inte alltid vittnen. En möjlig förklaring är även att anmälningsbenägenheten är högre bland brottsoffer än vittnen, eftersom brottsoffer generellt har mer att vinna personligen på att anmäla brottet (Brå 2008).

¹⁵¹ Den exakta åldern på offren framgick inte alltid i materialet.

Vid några fall av övergrepp i rättsak förekom att flera personer bevittnade händelsen. Det kan då vara svårt att avgöra om hotet uppfattades som *riktat* mot samtliga eller enbart mot en person. Oavsett detta kan en tänkbar följd bli att ingen av de närvarande vågar anmäla eller vittna om brottet. Sett från ett vidare perspektiv är dessa personer dessutom vittnen till brottet övergrepp i rättsak samtidigt som de indirekt drabbats av övergrepp i rättsak. Eventuellt påverkas de därför att inte heller anmäla eller vittna om brottet *övergrepp i rättsak*.

RELATIONEN MELLAN GÄRNINGSPERSON OCH OFFER

Det var inte ovanligt att offret kände gärningspersonen sedan tidigare. Relationen mellan offer och gärningsperson varierade, exempelvis kunde de befinna sig i, eller hade tidigare haft i en kärleksrelation, vara vänner eller bekanta. För de fall som rörde ungdomsbrottslighet framgick inte alltid hur eller om gärningspersonen och offret kände varandra, däremot fanns ofta indikationer på att de rört sig i samma geografiska område genom att de gått på samma skola eller vistats på samma fritidsgård.

I de fall där gärningspersonen var okänd för offret, där offret exempelvis blivit »påhoppad« på gatan, skedde övergrepp i rättsak nästan uteslutande i samband med grundbrottet. Offret blev således först utsatt för ett grundbrott av en okänd gärningsperson och därefter, i omedelbar anslutning, för övergrepp i rättsak. Detsamma gällde för vittnen som utsatts av en okänd gärningsperson. De hade bevittnat en stöld eller skadegörelse och blev, som en följd av detta, utsatta för övergrepp i rättsak, i direkt anslutning till grundbrottet. Några av de vittnen som fallit offer för övergrepp i rättsak blev utsatta i sin tjänsteutövning som polis, väktare eller busschaufför.

Även anhöriga till målsägande och vittnen utsattes för övergrepp i rättsak, även om det var ovanligt. I ett fall blev en tonåring offer då han mottog hotet »om din syster inte tar tillbaka anmälan så kommer vi att döda henne och dig«. Utöver detta kan anhöriga påverkas direkt genom att hot riktats mot dem, som exempelvis »om du anmäler detta ska jag döda din fru«, men också indirekt genom den oro som ett övergrepp i rättsak mot en familjemedlem kan skapa.

Konsekvenser

Hur den som utsatts för övergrepp i rättsak reagerar kan naturligtvis bero på flera olika omständigheter, som grundbrottets natur, karaktären på övergrepp i rättsak och personliga förutsättningar hos den enskilde individen. Enligt fördjupningsstudien hade dock så gott som samtliga personer som utsatts för övergrepp i rättsak påverkats genom att de känt sig skrämda eller oroliga. I några fall beskrev offren explicit hur de påverkats av just övergrepp i rättsak. De uppgav att de

inte kunde äta eller sova, inte ville vara ensamma, var rädda för att gå ut eller var vaksamma om de gick ut. Exempel fanns även på fall där den som utsatts för övergrepp i rättsak inte vågade bo hemma under en tid efter brottet, eller hade flyttat till en annan ort. Några var övertygade om att gärningspersonen kunde sätta hotelserna i verket eller var förvissade om att bli utsatta igen. Några upplevde fara för sitt liv. Ytterligare en konsekvens var oro inför att träffa gärningspersonen igen vid en eventuell rättegång och några ville undvika att sitta i samma sal som gärningspersonen vid rättegången.

Dessa exempel på konsekvenser gäller såväl för målsägande som för vittnen. Obehaget kunde bestå en lång tid och några beskrev hur de fortfarande var rädda flera månader och till och med år efter det att övergrepp i rättsak inträffat. I vissa fall var denna bestående oro begränsad till när offret exempelvis rörde sig i gärningspersonens trakter. Det förekom fall där rädslan hos den som utsatts för övergrepp i rättsak förstärktes av att personen bott på en liten ort. Ett vittne påpekade att han var rädd att han skulle bli igenkänd av gärningspersonen eftersom staden han bodde i var så liten.

ANMÄLAN OM BROTT

Utöver den skada de som utsatts för brottet lider kan övergrepp i rättsak även utgöra ett hot mot rättssäkerheten. I fördjupningsstudien framgick exempelvis att anmälan om grundbrottet i vissa fall dragit ut på tiden, men det framgick inte alltid om anmälan förhalats på grund av övergrepp i rättsak eller av andra skäl. I de fall anmälan hade dröjt, hann ibland nya brott begås mot samma offer. Detta gällde företrädesvis mot kvinnor som utsatts för våld i en nära relation. För situationer som rörde relationsvåld förekom även exempel på hur offret tagit tillbaka sina uppgifter, som en konsekvens av övergrepp i rättsak, och därefter igen utsatts för misshandel. I några fall vågade den som utsatts för övergrepp i rättsak inte anmäla och någon annan person hade i stället anmält brottet. Anmälan om själva *övergreppet i rättsak* skedde däremot företrädesvis omgående efter händelsen. Det förekom dock att brottet anmäldes senare, ibland i samband med förhör gällande grundbrottet. Således hade enbart grundbrottet anmälts initialt. Ett skäl till detta kan möjligen vara målsägandens okunskap om brottet övergrepp i rättsak.

I förlängningen kan en konsekvens av brottet bli att framtida brottsoffer och vittnen, som exempelvis via media eller genom bekanta hört talas om övergrepp i rättsak, drar sig för att anmäla brott eller på annat sätt medverka i rättsprocesser, av rädsla för att utsättas för påtryckningar (jfr Brå 2008).

Åtgärder för att förebygga övergrepp i rättsak

Flera förslag har de senaste åren lagts fram om vad som kan göras för att förbättra situationen för målsägande och vittnen. En kärnfråga har varit vad som kan förbättras i samband med rättegången (Se t.ex. BROM och BOJ 2002, BROM och DV 2004, prop. 2000/01:79, Lindgren och Qvarnström 2003). Åtgärderna har inte enbart syftat till att minska risken för övergrepp i rättsak utan framför allt till att öka tryggheten för vittnen och brottsoffer.

Att delta i en rättegång är för de flesta en ovan situation. Därför kan brottsoffer få stöd av ett målsägandebiträde och hjälp från ideella organisationer, som brottsoffer- och kvinnojourer. Någon motsvarighet till målsägandebiträde finns dock inte för vittnen. Detta stöd vilar i stället på ideella verksamheter i Sverige. De som har fått detta stöd och fått kunskap om hur en rättegång går till, har känt sig tryggare (prop. 2000/01:79, BROM och DV 2004). Sannolikheten att ett brottsoffer står fast vid sina uppgifter är större om hon eller han har fått lämplig information och bra stöd (BROM 2007a). Den som känner sig mer trygg som vittne eller målsägande kan därför vara bättre rustad att hantera övergrepp i rättsak och således lättare kunna stå emot påverkansförsök. Flera aktörer har emellertid påpekat att informationen är bristfällig och att den inte når ut till alla som behöver den (BROM 2007a, Lindgren och Qvarnström 2003). När övergrepp i rättsak ägt rum före rättegången kan brottsoffer och vittnen tänkas vara särskilt oroliga. Därför kan vittnesstöd och information dessutom fylla en viktig funktion i att motverka *effekterna* av övergrepp i rättsak. Det har hänt att förhandlingar, som riskerat att behöva ställas in då vittnen inte velat delta, kunnat genomföras tack vare möjligheten till vittnesstöd (BROM och DV 2004).

En förhållandevis enkel åtgärd för att begränsa möjligheterna till påverkansförsök i samband med rättegång är att använda separata väntrum för brottsoffer och vittnen. Att behöva dela väntrum med den tilltalade, eller medföljande vänner till den tilltalade, kan naturligtvis upplevas som påfrestande av den som ska vittna (Lindgren och Qvarnström 2003, BROM och DV 2004). Emellertid finns inte separata väntrum vid alla domstolar. För att denna förebyggande åtgärd ska vara meningsfull är det dessutom viktigt att de som deltar får information om att möjligheten finns.

Brottsoffers erfarenhet av rättsväsendet kan i förlängningen påverka allmänhetens vilja att delta i rättsliga processer och därmed benägenheten att anmäla brott (Lindgren och Qvarnström 2003, BROM och DV 2004). Dåliga rutiner kan således dels öka risken för övergrepp i rättsak, dels skapa ett rykte som genom en spridningseffekt kan påverka andra att avstå från att delta i en rättsprocess eller anmäla brott.

Bredda perspektivet

De ovan nämnda åtgärdsförslagen rör främst situationen i samband med domstolsförhandling. Det studerade doms- och förundersökningsmaterialet visade emellertid att endast en bråkdel av brotten hade ägt rum inne eller i anslutning till rättegången. Övergrepp i rättsak begicks huvudsakligen vid andra tillfällen, oftast i samband med grundbrottet. Som nämnts tidigare förekommer däremot mer subtila påverkansformer, som inte med nödvändighet behöver utgöra brott, i samband med rättegång (Brå 2008). Om majoriteten av övergrepp i rättsak snarare sker i andra situationer än i rättsalen kan de förebyggande åtgärderna behöva breddas. Här diskuteras några åtgärder med fokus på de, enligt förundersökningsmaterialet, vanligast förekommande offren för övergrepp i rättsak: kvinnor som utsatts för våld i en nära relation och ungdomar.

RELATIONSVÅLD

Det finns en vittnesstödsutbildning som fokuserar på den särskilda problematik som kännetecknar situationen för kvinnor som utsatts för våld av en närstående man (BROM och DV 2004). Flera aktörer understryker vikten av en snabb process när det gäller kvinnor som utsatts i samband med våld i hemmet. Hot- och riskbedömningar bör göras på ett tidigt stadium eftersom kvinnor som utsatts för våld inte sällan ångrar sig inom ett dygn och inte längre vill medverka i utredningen. En anmälan om våld, som inte lett till ett ingripande, innebär en ökad risk för brottsoffret att utsättas för mer våld eller övergrepp i rättsak (Rättsmedicinalverket 2001).

SKYDD FÖR DE MEST UTSATTA

För dem vars situation präglas av en hotbild, finns olika slags skydd att få. En person som, genom ett konkret hot, riskerar att förföljas eller att på annat sätt skadas kan få en så kallad sekretessmarkering, som innebär att en noggrann bedömning görs innan personuppgifter om folkbokföring lämnas ut. Nästa säkerhetsnivå, kvarskrivning, innebär att en person flyttar men folkbokförs på sin gamla folkbokföringsadress (Skatteverket 2008). Nästa säkerhetsnivå omfattas av lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter och innebär att en ny identitet kan erbjudas en person som riskerar att bli utsatt för allvarlig brottslighet som medför fara för liv och hälsa.

Efter att ett nationellt program om personsäkerhet utarbetats, infördes år 2006 en ny bestämmelse i polislagen om att polisen får bedriva personsäkerhetsarbete beträffande vittnen och andra hotade personer. Personsäkerhetsarbetet ska bedrivas i förhållande till de mest utsatta

personerna, främst bevispersoner¹⁵² som lämnar uppgifter i samband med utredningar som rör grov eller organiserad brottslighet (sou 2004:1, prop. 2005/06:138).

UNGDOMAR

Få ungdomar tycks känna till att övergrepp i rättssak är ett brott och än mindre att det är ett allvarligt brott som ofta har högre straffvärde än det grundbrott som övergreppet syftar till att dölja. Därför bör information i större utsträckning nå ut till ungdomar om att handlingen är brottslig.

År 2005 inledde det lokala brottsförebyggande rådet och polisen i Eskilstuna projektet »Våga vittna«, med målet att förändra ungdomars attityder kring den svenska rättsapparaten, att få ungdomar att vittna och inte minst att förstå vad detta ansvar betyder (Jonasson 2006). Brottsoffermyndigheten (BROM) gav år 2007 ut informationshäftet »Det är ett brott – bra att veta för dig som är ung« (BROM 2007b), där övergrepp i rättssak beskrivs som ett vanligt brott bland unga. I februari 2008 lanserade BROM webbplatsen »Rättegångsskolan« (www.rattegangsskolan.se) med ett utbildningsmaterial som främst riktar sig till brottsoffer, men även till vittnen och tilltalade. Materialet kan användas av den som vill förbereda sig inför en rättegång. Utbildningsmaterialets målsättning är att brottsoffer ska känna sig tryggare i samband med rättegången och därför kunna koncentrera sig på att berätta vad de varit med om. På Brå:s webbplats www.brottsrummet.se, som främst riktar sig till ungdomar, men också till lärare, finns information om övergrepp i rättssak.

I propositioner och utredningar har inte bara vikten av utbildningsinsatser framhållits, utan också samverkan mellan olika aktörer (prop. 2000/01:79). Sammanfattningsvis anser man att samordningen kan förbättras och bli mer enhetlig inom den brottsofferstödande verksamheten (BROM och DV 2004).

¹⁵² Med bevispersoner avses här målsägande och vittnen men även misstänkta och tilltalade.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Otillåten påverkan riktad mot myndighetspersoner. Från trakasserier, hot och våld till amorös infiltration*. Författare: Wallström, K., Skinnari, J. och Korsell, L. Rapport 2005:18. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Konsten att läsa statistik om brottslighet*. Författare: Sporre, T. och Standar, R. Rapport 2006:1. Tredje omarbetade upplagan. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Motverka otillåten påverkan. En handbok för myndigheter om att förebygga trakasserier, hot, våld och korruption*. Författare: Wallström, K., Korsell, L. och Andersson, E. R. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen. Om ungdomsbrott, relationsvåld och organiserad brottslighet*. Författare: Skinnari, J., Weding, L. och Korsell, L. Rapport 2008:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsoffermyndigheten, BROM, och Brottsofferjourernas riksförbund, BOJ (2002). *Vittnesstödshandboken*. Reviderad 2006. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Brottsoffermyndigheten, BROM, och Domstolsverket, DV (2004). *Vittnesstöd. Slutredovisning av regeringsuppdrag*. Författare: Persson, M., Gunnarsson, M. (BROM) och Islander, P. (DV). Hämtad 31 juli 2008 från <www.dom.se/Publikationer/Rapporter/Vittnesstod-slutredovisning.pdf>.
- Brottsoffermyndigheten, BROM (2007 a). *Ett nationellt samordningsprogram för brottsoffer*. Författare: Hjerpe, U. Hämtad 18 februari 2008 från <www.brottsoffermyndigheten.se>.
- Brottsoffermyndigheten, BROM (2007 b). *Det är ett brott – bra att veta för dig som är ung*. Författare: Krapu, S. Hämtad 18 februari 2008 från <www.brottsoffermyndigheten.se>.
- Davis, R. C., Smith, B. E. och Henley, M. (1990). *Victim/Witness intimidation in the Bronx courts: How common is it, and what are its consequences?* New York: Victim services agency.
- Estrada, F. (2007). Ungdomsvåld – uppmärksamhet och reaktion. I: Estrada, F. och Flyghed, J. (red). *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, s. 347–371. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Fondén, C. (2007). »Gola aldrig ner någon«. Intervjuer med personer som i tonåren misstänkts för brott. I: Estrada, F. och Flyghed, J. (red). *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. S. 213–248. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Fyfe, N. R. (2001). *Protecting intimidated witnesses*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005. Påföljdsval, uppsåtsbedömningar och kriminalpolitik. En kriminologisk analys*. Akademisk avhandling. Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet, avhandlingsserie nr 25.
- Holmqvist, L. m.fl. (2007). *Brottsbalken. En kommentar. Brotten mot allmänheten och staten m.m.* Stockholm: Norstedts juridik.
- Jonasson, T. (2006). *Om projektet Våga vittna och anmäla brott*. Projektbeskrivning. Hämtad 18 mars 2008 från <www.polisen.se/inte/nodeid=6843553&pageversion=1.jsp>.
- Lindgren, M. och Qvarnström, J. (2003). *Brottsoffren i rättsprocessen*. En undersökning genomförd på uppdrag av Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren, Domstolsverket. Hämtad 25 januari 2008 från <www.aklagare.se/upload/Är%20du/Brottsoffer/Brottsoffren%20i%20rättsprocessen.pdf>.
- Maynard, W. (1994). *Witness intimidation. Strategies for prevention*. Police research group. Crime detection and prevention series: Paper no 55. London: Home Office.
- Proposition 1996/97:135. *Ändring i brottsbalken. Skärpning av straff för övergrepp i rättsak*.
- Proposition 2000/01:79. *Stöd till brottsoffer*.
- Proposition 2001/02:59. *Hets mot folkgrupp m.m.*
- Proposition 2002/03:70. *Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer*.
- Proposition 2005/06:138. *Personsäkerhet*.
- Rättsmedicinalverket (2001). *Riskbedömningar och riskhantering inom rättsväsendet*. Information 2–2001. Dokumentation av ett seminarium 19–20 september 2001 anordnat av Rättsmedicinalverket, Kriminalvårdsstyrelsen, Statens institutionsstyrelse och Brottsförebyggande rådet. Stockholm: Rättsmedicinalverket.
- Skatteverket (2008). Information om skyddade personuppgifter. Hämtad 18 mars 2008 från www.skatteverket.se/folkbokforing/ovrigt/infoskydd.4.18e1b10334ebe8bc8001711.html.
- SOU 1998:40. *Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?* Justitiedepartementet. Betänkande av Brottsofferutredningen.
- SOU 2000:88. *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m. – straffansvarets räckvidd*. Domstolsverkets remissvar. Justitiedepartementet. Betänkande från Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet m.m.
- SOU 2004:1. *Ett nationellt program om personsäkerhet*. Justitiedepartementet, Personsäkerhetsutredningen.

LAGFÖRINGSUTVECKLINGEN

Hanns von Hofer

Inledning

I detta kapitel beskrivs hur lagföringar för brott har utvecklats under perioden 1975–2006. Lagföringsstatistiken är av stort värde, eftersom den beskriver vad rättssystemet faktiskt gör med personer som befunnits skyldiga till brott. Den beskriver hur många personer som lagförs, vilka brott det handlar om och vilka straff och andra påföljder som tillämpas. Lagföringsstatistiken belyser också vissa egenskaper hos lagöverträdarna som kön, ålder och tidigare brottslig belastning, samt även var i landet lagföringen har inträffat. Samtliga dessa variabler kommer att användas nedan när utvecklingen beskrivs.

Resultaten kan sammanfattas i följande punkter:

- Den lindriga trafikbrottsligheten utgör en stor och ökande andel av lagföringarna och har därför en mycket stor betydelse för utvecklingen.
- Den övriga lagförda brottsligheten har minskat och utvecklingen skiljer sig i så måtto från den ökning som brottsstatistiken i ett längre tidsperspektiv visar.
- Minskningarna avser i första hand lagföringar av män och ungdomar, medan lagföringarna bland kvinnor har ökat.
- Det är främst lagföringar som rör allvarigare trafikbrott, tillgreppsbrott, smugglingsbrott, bedrägeri samt skadegörelsebrott som har minskat. Lagföringar som rör narkotikabrott, vålds- och hotbrott har däremot ökat.
- De allra flesta lagföringar leder till ett bötesstraff, samtidigt som det är bötesbrotten som har minskat.
- Tillämpningen av övriga påföljder (inkl. fängelse) har varit mer eller mindre oförändrad med undantag för villkorlig dom som har ökat.

Några redovisningsprinciper

Redovisningen börjar år 1975. Det finns från och med denna tidpunkt – efter att omfattande statistikomläggningar gjorts i början av 1970-talet – en tillförlitlig statistikserie att tillgå. Själva begreppet lagföring¹⁵³ omfattar i den officiella kriminalstatistiken domar, strafförelägganden och åtalsunderlåtelse samt ordningsböter. *Domar* avser fällande domslut i tingsrätt som inte behöver ha vunnit laga kraft. *Strafförelägganden* är beslut av åklagare som avser böter och i vissa fall även villkorlig dom, som godkänns av den förelagda personen. Även *åtalsunderlåtelse* är beslut av åklagare och innebär att åtal inte väcks trots att den misstänkte bedöms vara skyldig till brottet. Anledningen är ofta att brottet är lindrigt och att personen i stället åtalas för ett annat, grövre brott eller att personen är ung och till exempel tas hand om av socialtjänsten. *Ordningsböter* utfärdas av polis eller tull för brott med penningböter eller normerade böter i straffskalan. Det är Åklagarmyndigheten (ÅM) som beslutar i samråd med Rikspolisstyrelsen (RPS) vilka brott som ska omfattas av ordningsboten. Ordningsböterna redovisas endast summariskt i lagföringsstatistiken.

Till skillnad från brottsstatistiken, som avser anmälda och uppklara- de brott samt statistiken över för brott misstänkta personer, rör lagföringsstatistiken personer som funnits *skyldiga* till brott. För att räknas in i lagföringsstatistiken måste en person ha begått ett brott, brottet måste vidare ha blivit anmält, uppklarat och ha lett till lagföring. Brotts objektiva och subjektiva sida måste alltså ha kunnat bevisas. Den här komplicerade processen är ett av skälen till att uppgifter i lagföringsstatistiken så gott som alltid visar på lägre nivåer än motsvarande uppgifter i brotts- eller misstankestatistiken. Ett annat viktigt skäl är att de olika statistikgrenarna bygger på olika statistiska enheter: antalet *brott* i brottsstatistiken och antalet *personer (brutto)* i lagföringsstatistiken (se vidare avsnittet *Kunskapskällor*).

Eftersom en lagföring kan avse flera brott och flera påföljder, samt att en och samma person kan lagföras flera gånger under ett kalenderår, är det nödvändigt att ha regler, hur sådana fall ska redovisas i statistiken. I Sverige gäller sedan länge följande tre redovisningsprinciper:

- huvudbrottsprincipen
- huvudpåföljdsprincipen
- bruttoprincipen.

¹⁵³ Begreppet lagföring används här som ett kriminalstatistiskt begrepp som skiljer sig från det språkbruk som används inom till exempel åklagarväsendet. Där betyder »lagföring« att en person har ställts till svars för sin handling genom åtal. Det innebär inte nödvändigtvis att personen också har blivit dömd. Som lagföring räknas även *meddelade* strafförelägganden och åtalsunderlåtelse, som dock inte behöver ha blivit godkända.

Huvudbrottsprincipen innebär att till huvudbrott i statistiken väljs det brott i en lagföring som har den strängaste straffskalan. Om två brott har samma straffskala väljs ett av brotten slumpmässigt som huvudbrott. *Huvudpåföljdsprincipen* innebär på liknande sätt att den strängaste påföljden i domen väljs som huvudpåföljd. Påföljderna har rangordnats efter grad av ingripande med fängelse först och påföljds-eftergift sist. *Bruttoprincipen* innebär slutligen att en person redovisas i statistiken det antal gånger som han eller hon som har lagförts under året. Statistiken redovisar således inte antalet *unika* personer. Med begreppet lagförda personer avses i fortsättningen antalet personer brutto om inget annat anges. Med dessa redovisningsprinciper i åtanke kan nu antalet för brott lagförda personer eller enkelt uttryckt antalet lagföringar, beskrivas.

Utvecklingen av antalet lagföringar åren 1975–2006

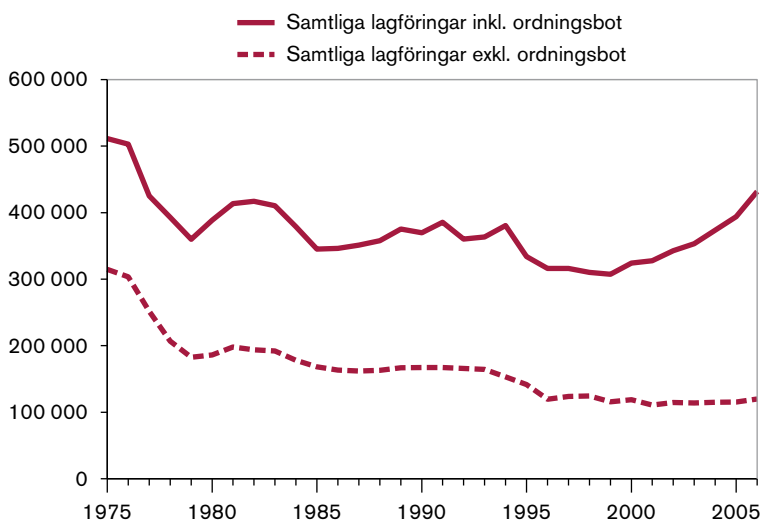
Årligen lagförs omkring 400 000 personer i Sverige. År 2006 uppgick antalet till 404 000 lagföringar, fördelat på 284 000 ordningsböter och 120 000 övriga lagföringar (domar, strafförelägganden och åtalsunderlåtelse). Exklusive dubbelräkningar (av personer som lagförts flera gånger) avsåg de 120 000 övriga lagföringarna omkring 98 000 personer netto.

I figur 1 beskrivs utvecklingen av samtliga lagföringar inklusive respektive exklusive ordningsböterna. Av figuren framgår att lagföringarna mellan åren 1975 och 2006 snarare minskat än ökat. Utvecklingen skiljer sig således från vad brottsstatistiken visar (se avsnittet *Den svenska brottsutvecklingen*). Den kraftiga minskningen efter år 1976 förklaras av att fylleri avkriminaliserades år 1977, medan den tillfälliga uppgången i början av 1980-talet hänger samman med ett ökat antal ordningsböter för trafikbrott. Det samma gäller för uppgången under 2000-talet då ordningsböterna ökade från cirka 200 000 till 284 000. År 1999 utvidgades ordningsbotsinstitutet¹⁵⁴ till ett större antal författningar än tidigare, och för att ta tillvara de utökade befogenheterna fick polisen därefter direktiv för en ökad användning av ordningsbot (RPS 2001 s. 20).

Lagföringsutvecklingen bestäms således i stor utsträckning av hur aktiv polisen är med att utfärda ordningsböter för lindriga trafikbrott¹⁵⁵. Om man exkluderar ordningsböterna och enbart ser till utvecklingen för de övriga lagföringarna framträder en tydlig minskning (se den nedre kurvan i figur 1). Totalt sett rör det sig om en minskning av 60 000

¹⁵⁴ Riksåklagarens föreskrifter (1999:178) om ordningsbot för vissa brott.

¹⁵⁵ Med lindriga trafikbrott avses samtliga trafikbrott som inte faller under trafikbrottslagen (TBL).

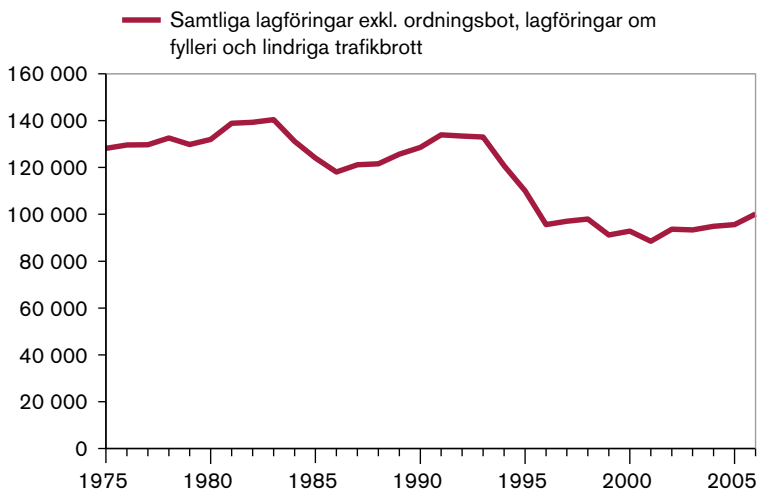

Figur 1. Antal för brott lagförda personer, samtliga lagföringar inklusive respektive exklusive ordningsbot, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

lagföringar sedan 1980-talets början. Minskningen avser främst böteslagföringar (genom dom eller strafföreläggande) och rör i huvudsak (cirka 40 000 lagföringar) trafikbrott av olika slag. För att bättre kunna belysa den allvarligare lagförda brottsligheten utesluts såväl ordningsböter som övriga lagföringar avseende lindriga trafikbrott och fylleri ur den följande beskrivningen.

Som framgår av figur 2 kännetecknas utvecklingen av två mer eller mindre stabila nivåer: den första högre nivån sträcker sig mellan åren 1975 och 1993, medan den andra lägre nivån löper från år 1996 till år 2006. Den tillfälliga nedgången mellan åren 1983 och 1986 på drygt 22 000 lagföringar förklaras i huvudsak av färre lagföringar avseende tillgrepps- och bedrägeribrott samt brott mot trafikbrottslagen och andra lagar inom det specialstraffrättsliga området

Mellan åren 1993 och 1996 minskade antalet lagföringar med 37 500 eller knappt 30 procent. Drygt hälften (55 procent) av minskningen utgjordes av brott mot lagen (1951:649) om straff mot vissa trafikbrott, medan vissa förmögenhetsbrott (tillgrepps-, bedrägeri- samt skadegörelsebrott) i brottsbalken (1962:700) samt brott mot varusmuggningslagen (1960:418) och lag (2000:1225) om straff för smuggling stod för ytterligare 33 respektive 7 procent av minskningen. En av de få brotts typer som tydligt ökade under dessa år var brott mot narkotikastrafflagen (1968:64). Frågan vad som förklarar den kraftiga minskningen

Figur 2. För brott lagförda personer; ordningsböter samt lagföringar avseende fylleri och lindriga trafikbrott exkluderade, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

mellan åren 1993 och 1996 har hittills inte undersökts systematiskt. Det har nämnts att organisatoriska förändringar, som närpolisreformen med åtföljande personalminskningar och budgetåtstramningar (Brå 2002:4) samt minskad trafikövervakning och omorganisationer inom åklagarväsendet, står bakom nedgången. Även statistikproduktionen genomgick under andra hälften av 1990-talet omfattande förändringar, vilka kan ha haft en viss betydelse för jämförelsen över tid (Brå 2007, s. 136–137)

Lagföringarna har efter år 1996 stannat kvar på den lägre nivån. Antalet uppgick som lägst till cirka 84 500 lagföringar år 2001 och som högst till cirka 100 000 lagföringar år 2006. Lagföringarna avsåg i första hand brott mot förmögenhet (stöld- och bedrägeribrott m.m.), brott mot person (vålds-, hot- och sexualbrott), allvarigare trafikbrott (brott mot trafikbrottslagen) samt narkotika- och smuglingsbrott.

Utvecklingen 1975–2006 fördelad efter vissa personvariabler

I det följande beskrivs utvecklingen i större detalj genom att dela upp lagföringarna enligt kön (kvinnor och män), ålder (unga och vuxna), tidigare belastning (debutanter och recidivister) samt region (personer lagförda i storstadslän respektive övriga län i landet). Beskrivningarna avser samtliga brott, oavsett om det handlar om vålds-, stöld-, trafik-

eller narkotikabrott. Fylleri och lindriga trafikbrott är dock borttagna. En mer detaljerad analys av antalet lagföringar fördelad efter olika brottstyper följer efter detta avsnitt.

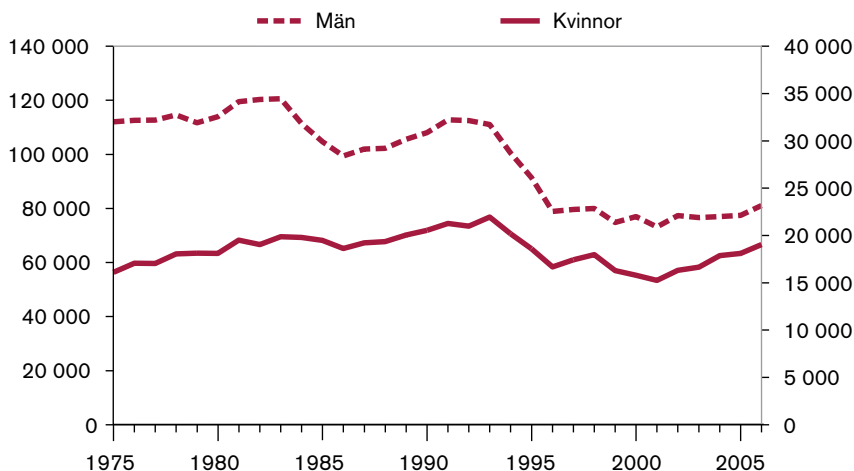
KÖN

Män begår oftare brott än kvinnor, vilket också framkommer i lagföringsstatistiken. År 2006 var andelen kvinnor av samtliga personer som lagförts för brott 19 procent. Utvecklingen skiljer sig tydligt åt mellan kvinnor och män. Sedan år 1975 har lagföringarna bland män minskat med cirka en tredjedel, samtidigt som kvinnors lagföringar – med ett avbrott under andra hälften av 1990-talet – har tenderat att öka. Ökningen bland kvinnorna avser dock enbart brottsbalksbrotten. När man ser till brott enligt specialstraffrätten som utgör cirka hälften av lagföringarna minskar antalet lagföringar för bägge könen.

Under 2000-talet ökade kvinnornas lagföringar med omkring 20 procent, vilket kan jämföras med 5 procent bland männen. Frågan om det är kvinnors lagföringsnivå som håller på att anpassas till männens nivå eller om det förhåller sig på motsatt vis kan tyvärr inte besvaras här, eftersom det kräver undersökningar av annat slag (jfr Pettersson 2007, s. 95).

ÅLDER

Eftersom de vuxna är så många fler i befolkningen än ungdomarna (15–20 år), står de även för merparten av lagföringarna. År 2006 upp-

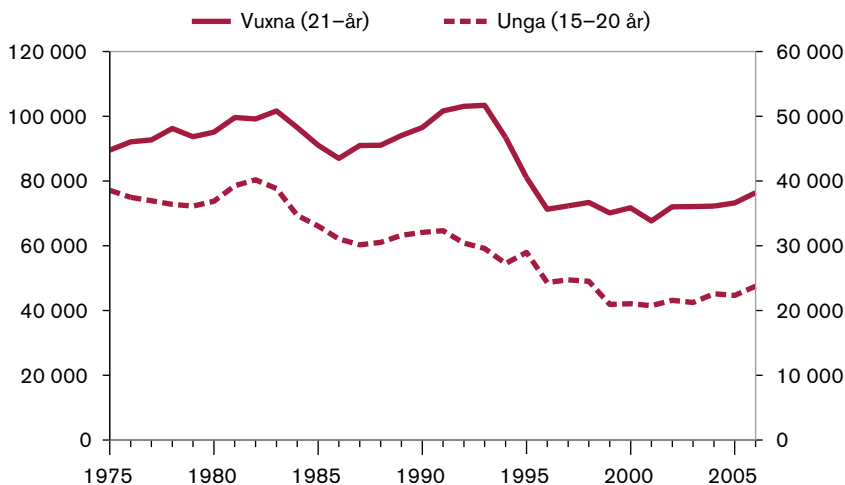
Figur 3. För brott lagförda män (vänster axel) respektive kvinnor (höger axel), exklusive ordningsbot samt lagföringar rörande fylleri och lindrigare trafikbrott, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

gick de vuxnas andel till 76 procent av samtliga lagförda personer. Det innebär dock inte att vuxna personer också skulle vara mer brottsaktiva än ungdomar. Relativt sett lagförs ungdomar oftare för brott än vuxna. År 2006 lagfördes 3,3 procent av ungdomarna, vilket kan jämföras med 1,1 procent av den vuxna befolkningen. Ungdomarnas högre lagföringsandel har dock tenderat att minska över tid.

Ser man till hela perioden 1975–2006 finns tydliga skillnader i hur de ungas och de vuxnas lagföringar har utvecklats. De vuxnas lagföringar var tämligen stabila mellan åren 1975 och 1993 respektive åren 1996–2006, med en tydlig nedgång åren däremellan. Ungdomarnas lagföringar minskade däremot mer eller mindre kontinuerligt fram till år 2001. Visserligen ökade ungdomarnas lagföringar därefter igen, men ökningen förklaras helt och hållet av större årskullar. Tar man hänsyn till detta fortsätter minskningen av unga lagförda även under 2000-talet med cirka 5 procent.

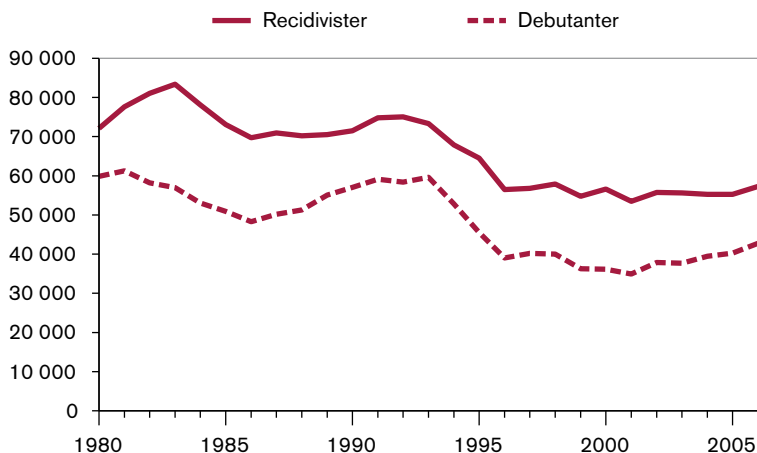
TIDIGARE BELASTNING

En viktig uppgift för kriminalpolitiska insatser är att förebygga återfall i brott. Majoriteten av de personer som lagförs har redan tidigare varit lagförda för brott (s.k. recidivister)¹⁵⁶. År 2006 uppgick deras andel till 57 procent av samtliga lagförda för de allvarligare brotten. Studerar

Figur 4. För brott lagförda personer vuxna (vänster axel), respektive unga (höger axel), exklusive ordningsbot, lagföringar rörande fylleri och lindrigare trafikbrott, 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

¹⁵⁶ Recidivister definieras här som lagförda personer som sedan tidigare är lagförda minst en gång.

Figur 5. För brott lagförda personer exklusive ordningsbot, lagföringar rörande fylleri och lindrigare trafikbrott, efter tidigare belastning, åren 1980–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

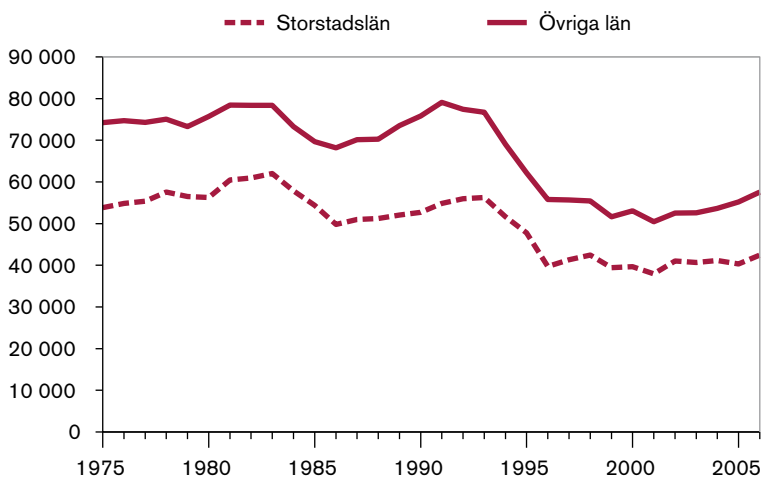
man hela perioden 1980–2006 har fördelningen mellan tidigare lagförda personer och inte tidigare lagförda personer (s.k. debutanter) i stort sett varit stabil. Stabiliteten innebär att utvecklingen av lagföringar bland både debutanter och recidivister minskade i ungefär samma takt sett till hela perioden. Under 2000-talet ökar antalet debutanter med 18 procent, vilket delvis hänger samman med de ökande årskullarna bland de unga och ökningen av lagföringarna bland kvinnorna (se ovan).

Samtidigt kan vissa skillnader konstateras. Antalet recidivister minskade under perioden mer bland personer som lagförts för brott mot brottsbalken (främst stöld- och bedrägeribrott), medan debutanterna företrädesvis minskade bland personer som lagförts för olika brott inom specialstraffrätten, främst trafikbrottslagen (se även avsnittet om utvecklingen för vissa brottstyper nedan).

REGIONAL FÖRDELNING

Brottligheten är inte jämnt fördelad över landet. Generellt sett gäller att den är högre i mer tätbefolkade än glestbefolkade områden. På länsnivå är dock skillnaderna inte särskilt stora. År 2006 var den *anmälda brottsligheten* till exempel knappt dubbelt så stor i det mest brottsbelastade länet (Stockholm) jämfört med det minst brottsbelastade länet (Norrbotten). Detta år registrerades 177 respektive 94 brott per 1 000 invånare i de två länen. I figur 6 beskrivs utvecklingen av lagföringarna i de tre storstadslänen respektive de övriga länen i landet. Som framgår – av denna något förenklade jämförelse – har utveck-

Figur 6. För brott lagförda personer exklusive ordningsbot, lagföringar rörande fylleri och lindrigare trafikbrott, efter region (storstadslän [Stockholms, Västra Götalands och Skåne län] och övriga län), åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

lingen varit likartad mellan storstadsläna och de övriga läna under hela perioden 1975–2006.

SAMMANFATTNING

Årligen lagförs omkring 400 000 personer (brutto) för brott. Betydelsen av de lindriga trafikbrotten, som utgör närmare 80 procent av den totala lagföringsvolymen, är stor. När de lindriga trafikbrotten och fylleriet (som avkriminaliserades 1977) frånräknas framgår det att utvecklingen har varit mer eller mindre stabil under perioden med undantag för en tydlig och generell nivå-sänkning mellan åren 1993 och 1996. Minskningen sett över hela perioden återfinns i princip i samtliga persongrupper, men den är speciellt tydlig bland män och ungdomar (15–20 år). Till skillnad mot övriga redovisningsgrupper uppvisar kvinnor ökningstendenser över tid.

Utvecklingen 1975–2006 fördelad efter vissa brottstyper

I detta avsnitt redogörs för hur lagföringarnas sammansättning avseende olika typer av brott har förändrats över tid och hur detta påverkat lagföringsutvecklingen i stort. Det kan konstateras att utvecklingen av antalet lagföringar skiljer sig påtagligt mellan olika brottstyper. Av utrymmesskäl inskränks dock beskrivningen här till några få brottstyper. Eftersom framställningen gäller ett utvecklingsperspektiv har de brottstyper valts som uppvisar de största minskningarna respektive största ökningarna när perioderna 1975–1993 och 1996–2006 jämförs med varandra. Som beskrivits ovan minskade lagföringarna mellan åren 1993

Tabell 1. För brott lagförda personer, genomsnittlig förändring mellan perioderna 1975–1993 och 1996–2006, efter huvudbrott (brottsbalken samt viktigare specialstraffrättsliga författningar).

Lagrum		Genomsnittlig förändring perioderna (1996–2006) och (1975–1993)*
TBL	Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott	-16 673
BrB 8 kap	Stöld, rån och andra tillgreppsbrott	-7 597
VSL, LSS	Varusmuggningslagen (1960:418), lag (2000:1225) om straff för smuggling	-6 107
BrB 9 kap.	Bedrägeri och annan oredlighet	-4 746
BrB 12 kap	Skadegörelsebrott	-1 532
BrB 16 kap	Brott mot allmän ordning	-695
SBL	Skattebrottslagen (1971:69)	-160
BrB 10 kap	Förskingring och annan trolöshet	-152
BrB 13 kap	Allmänfarliga brott	-74
BrB 14 kap	Förfalskningsbrott	-20
BrB 18 kap	Högmålsbrott	-11
BrB 7 kap	Brott mot familj	-2
BrB 19 kap	Brott mot rikets säkerhet	-
MB m.m.	Miljöbalken (1998:808) Naturvårdslagen (1964:822) Miljöskyddslagen (1969:387)	-
BrB 20 kap	Tjänstefel m.m.	4
BrB 5 kap	Ärekränkingsbrott	27
BrB 6 kap	Sexualbrott	179
BrB 17 kap	Brott mot allmän verksamhet	284
AL m.m.	Alkohollagen (1994:1738) m.m.	293
BrB 11 kap	Brott mot borgenärer m.m.	351
BrB 15 kap	Mened, falskt åtal och annan osann	359
BrB 4 kap	Brott mot frihet och frid	400
BrB 3 kap	Brott mot liv och hälsa	1 810
NSL	Narkotikastrafflagen (1968:64)	4 774

*Beräkningsmetod: Genomsnittet av antalet lagföringar under perioden 1996–2006 minus genomsnittet av antalet lagföringar under perioden 1975–1993.

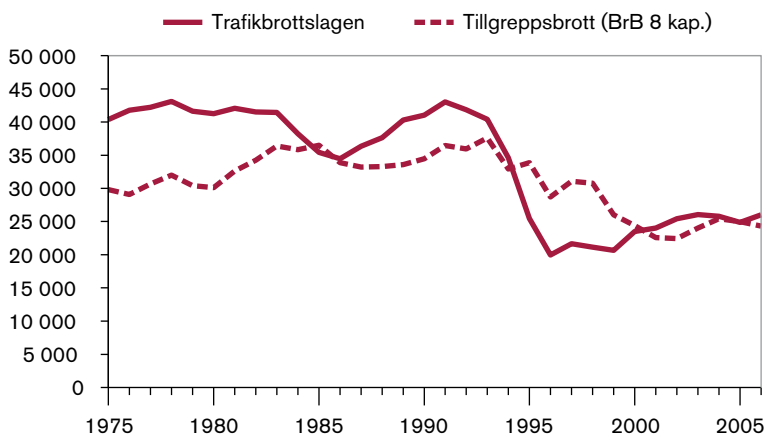
och 1996 med knappt 30 procent. Bryts redovisningen av brottsbalksbrotten ner på kapitelnivå, framkommer följande rangordning.¹⁵⁷

Minskningarna är störst för i fallande ordning brott mot trafikbrottslagen, tillgreppsbrott, varusmugglingsbrott samt bedrägeri- och skadegörelsebrott. Totalt sett har lagföringar inom denna grupp minskat med i genomsnitt 36 700 lagföringar mellan de två perioderna. De största ökningarna avser lagföringar rörande narkotikabrott, brott mot liv och hälsa samt brott mot frihet och frid som huvudbrott. Dessa tre brottsgrupper står tillsammans för en genomsnittlig ökning på närmare 7 000 lagföringar. Sammantaget är således minskningarna större än ökningarna. I figurerna 7a, 7b och 8 sammanfattas utvecklingen för de fem brottsgrupper som har *minskat* mest respektive de tre brottsgrupper som har *ökat* mest.

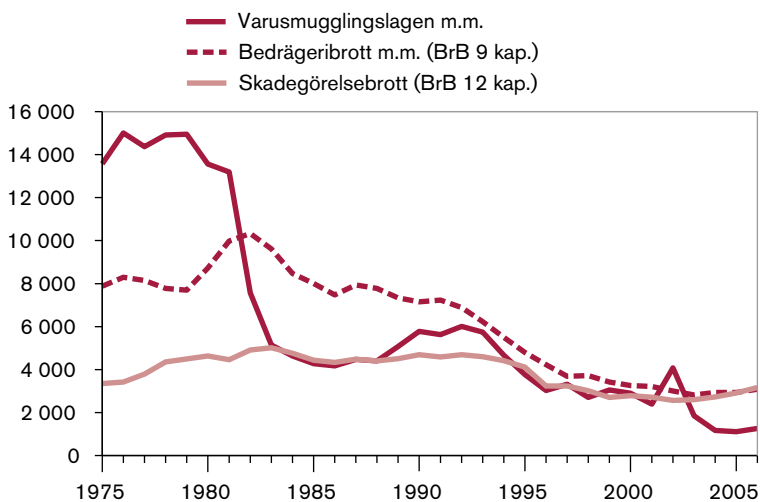
Lagföringsutvecklingen kommenteras utifrån de variabler som använts tidigare, det vill säga kön, ålder, tidigare belastning och regional fördelning. I redovisningen görs även en jämförelse med utvecklingen enligt brottsstatistiken. Närmare bestämt jämförs anmälda och upplagade brott med antalet personer lagförda för brott (huvud- och bibrott). Att också ta med bibrotten är speciellt lämpligt när man vill veta hur många personer som har lagförts för en viss typ av brott, eftersom huvudbrottsprincipen medför att brott som har ett lågt straffvärde eller som ofta begås i samband med andra brott blir underrepresenterade i statistiken.

Eftersom brotts- och lagföringsstatistiken bygger på olika statistiska enheter (brott respektive personer) är deras nivåer inte direkt jämförbara med varandra. Trots detta är det meningsfullt att jämföra trender mellan de två statistikgrenarna. För att underlätta sådana jämförelser har alla serier räknats om till indexserier med basåret 1975 = 1. I idealfallet bör serierna över upplagade brott och lagföringar avseende huvud- och bibrott vara mest lika, eftersom de statistiskt sett står närmast varandra. I praktiken visar det sig dock att det delvis förekommer stora skillnader, vilket ger anledning till resonemang av skilda slag. För att inte tynga framställningen alltför mycket kommenteras endast de stora utvecklingsdragen och några mer iögonfallande avvikelser. Framställningen följer sorteringsordningen i tabell 1 ovan.

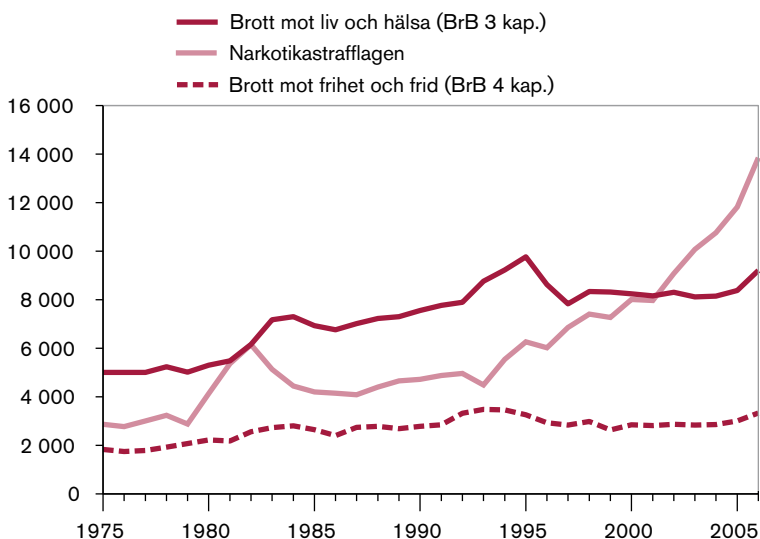
¹⁵⁷ Att analysen utgår från huvudbrotten i lagföringarna kan ha viss betydelse för den inbördes rangordningen av brotten, på så vis att antalsmässiga minskningar och ökningarna i brott som sällan utgör huvudbrott underskattas och vice versa. Då det främst är volymmässigt stora brottskategorier som uppvisar stora förändringar och de antalsmässigt mindre brottskategorierna visar på små förändringar kan den valda analysenheten rimligtvis inte ha någon större betydelse för resultatet i sin helhet. En analys av indexerade serier visar dessutom att utvecklingen för huvudbrott respektive huvud- och bibrott relativt sett varit i princip likartad under åren 1975–2006 inom samtliga brottskategorier. Samtliga brottskategorier, utom narkotikabrott och brott mot frihet och frid, uppvisar dock en något starkare utveckling när man enbart ser till jämförelse mellan med huvud- och bibrott.

Figur 7a. Antal lagföringar med tillgreppsbrott (BrB 8 kap.) respektive brott mot trafikbrottslagen (TBL) som huvudbrott, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

Figur 7b. Antal lagföringar med bedrägeri- och skadegörelsebrott (BrB 9 kap. resp. 12 kap.) samt brott enligt varusmuggningslagen/lagen om straff för smuggling (VSL/LSS) som huvudbrott, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

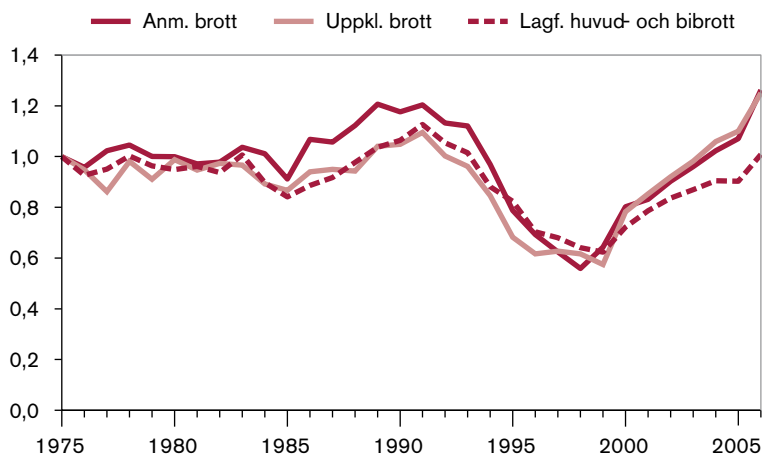
Figur 8. Antal lagföringar med brott mot liv och hälsa respektive mot frihet och frid (BrB 3 kap. resp. 4 kap.) samt brott enligt narkotikastrafflagen (NSL) som huvudbrott, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

BROTTSTYPER SOM MINSKAR MEST

Trafikbrottslagen (TBL)

Trafikbrottslagen omfattar de allvarliga trafikbrotten (i fallande storleksordning): olovlig körning, rattfylleri, vårdslöshet i trafik och smitning. År 2006 lagfördes cirka 38 000 personer för brott mot trafikbrottslagen som huvud- och bibrott. Som framgår av figur 9 är samsämmigheten mellan brotts- och lagföringsstatistiken hög över tid, vilket framför allt beror på att det vanligtvis finns en misstänkt person vid registreringen av *brottanmälan*. Den kraftiga minskningen efter år 1993, liksom uppgången efter år 1998 är synliga i båda statistikgrenarna. Den kraftiga minskningen sammanfaller med en reform av trafiknykterhetslagstiftningen år 1994, som bland annat innebar en sänkning av promillegränsen för grovt rattfylleri. Minskningen kan dock ha flera orsaker och har ansetts vara mycket svårbedömd (Brå 1998, s. 26). När det gäller återhämtningen på 2000-talet bör man också beakta en lagändring år 1999, som innebar att rattfylleri under påverkan av narkotika kriminaliserades (Brå 2004c, s. 266). År 2006 avsåg omkring 500 lagföringar rattfylleri under påverkan av narkotika som huvudbrott.

Lagföringarna inom alla undersökta grupper minskade efter år 1993. Kvinnornas lagföringar minskade dock mer än männens, en minsk-

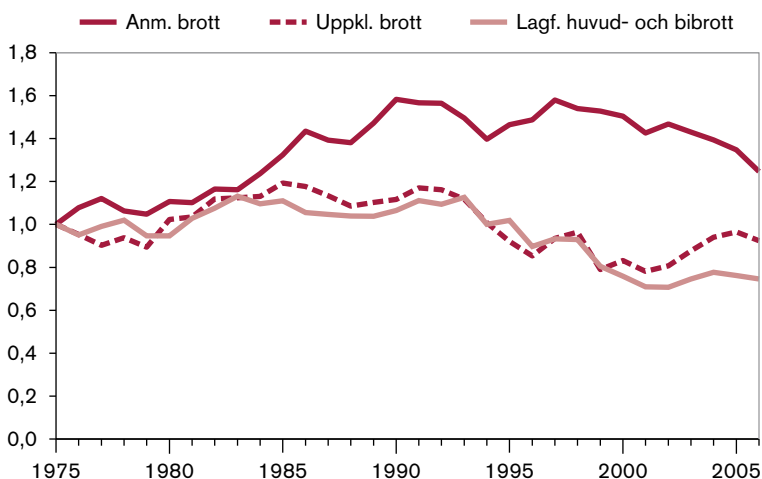
Figur 9. Trafikbrottslagen (TBL): Anmälda och uppklarade brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik och registret över lagförda personer.

ning med 58 respektive 47 procent (se även kapitlet om *Rattfylleri*). Även antalet ungdomar och tidigare ostraffade personer har minskat, vilket delvis kan hänga samman med att färre unga personer kom att ta körkort under 1990-talet till följd av den ekonomiska kris som drabbade Sverige under dessa år (jfr SCB 2008, tab. 270).

Tillgreppsbrott m.m. (kap. 8 BrB)

Tillgreppsbrotten utgörs huvudsakligen av snatteri, stöld, tillgrepp av fortskaffningsmedel, grov stöld och rån/grovt rån (i fallande storleksordning). Totalt sett lagfördes cirka 31 000 personer för tillgreppsbrott som huvud- och bibrott år 2006, varav 17 000 personer för snatteri och drygt 1 000 personer för rån (inkl. grovt).

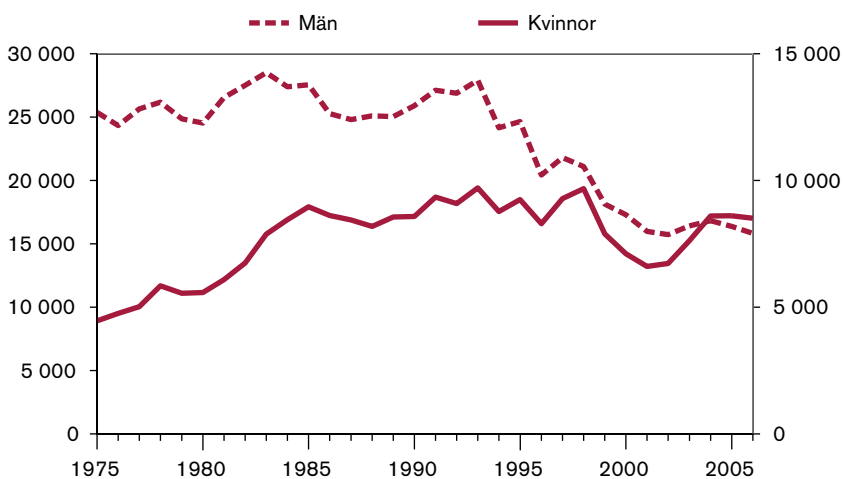
Som framgår av figur 10 har tillgreppsbrotten minskat sedan 1990-talet både i brotts- och lagföringsstatistiken, men minskningen är större i lagföringsstatistiken. Detta kan tolkas som att antalet lagförda personer i princip bestäms av hur många tillgreppsbrott polisen klarar upp. Noterbart är brottsstatistikens avvikande utveckling efter år 1984. Avvikelsen kan inte sättas i samband med några lagändringar eller statistikomläggningar. Däremot liknar utvecklingen den trend som framgår av Statistiska centralbyråns (SCB) offerundersökningar som beskriver hushållens utsatthet för stöld- och skadegörelsebrott (Häll 2004). Utvecklingen i lagföringsstatistiken torde därför rimligen förklaras av att polisen klarar upp färre tillgreppsbrott över tid (jfr Brå 2002).

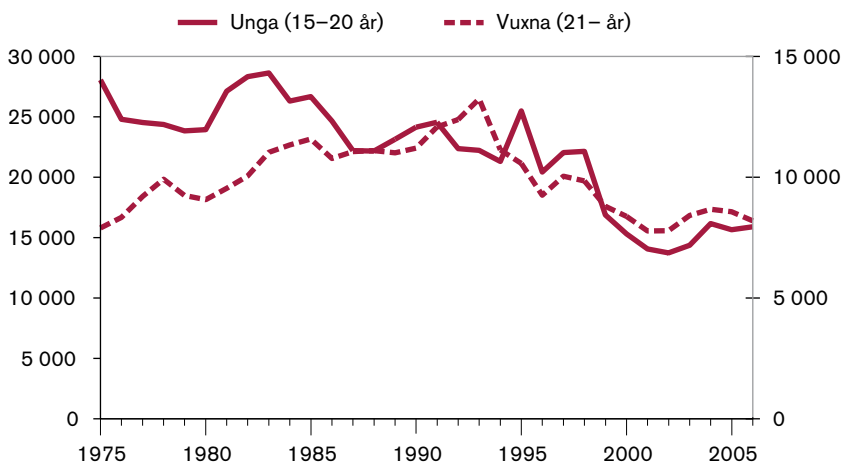
Figur 10. Tillgreppsbrott m.m. (BrB 8 kap.): Anmälda och uppklarade brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik och registret över brott för lagförda personer.

Minskningen i lagföringsstatistiken kan observeras för såväl ungdomar som vuxna, debutanter som recidivister samt för lagförda såväl i storstadslän som i övriga län. Däremot förekommer det stora skillnader i lagföringsutvecklingen mellan kvinnor och män. Antalet män lagförda för tillgreppsbrott låg fram till år 1993 på en relativt stabil nivå, men kom under de efterföljande åren att minska. Kvinnornas lagföringar ökade i stället under början av perioden och fram till mitten av 1980-talet. Därefter låg deras antal på en relativt stabil nivå, för att i likhet med övriga persongrupper sjunka något under några år kring millennieskiftet (figur 11).

Nämnevärt är även den kontinuerliga minskningen av lagföringar bland ungdomar under perioden. År 1975 lagfördes cirka 14 000 ungdomar för tillgreppsbrott som huvudbrott, vilket kan jämföras med 8 000 motsvarande lagföringar år 2006. Cirka en tredjedel av minskningen avsåg tillgrepp av fortskaffningsmedel. Minskad stöldbrottlighet kan också noteras i de återkommande självdeklarationsundersökningarna bland elever i årskurs nio som genomförts sedan 1995 (Brå 2006). Uppgången i antalet lagföringar bland ungdomar i slutet av perioden är dock i huvudsak en följd av större årskullar (se avsnittet om ålder ovan). En viktig avvikelse bör noteras när det gäller rån (inkl. grovt rån). Här har lagföringar avseende huvudbrott bland ungdomar ökat från cirka 200 lagföringar år 1989 till cirka 500 lagföringar år 2006 (jfr Brå 2000a).

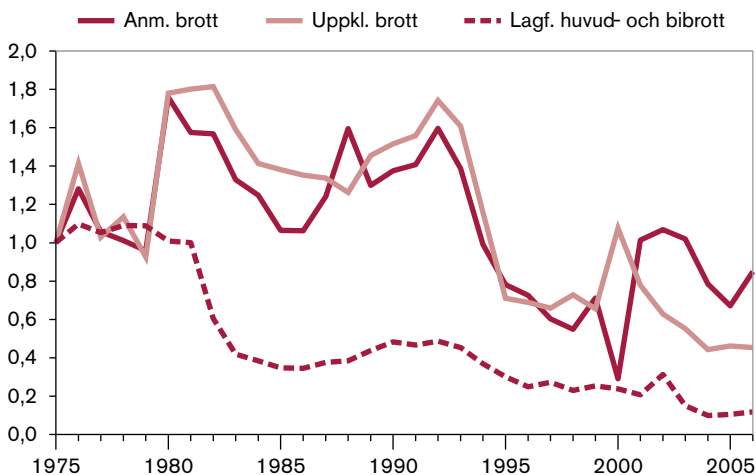

Figur 11. För tillgreppsbrott m.m. (huvudbrott) lagförda män (vänster axel), respektive kvinnor (höger axel), åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

Figur 12. För tillgreppsbrott m.m. (huvudbrott) lagförda vuxna (vänster axel), respektive unga (höger axel), åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

Figur 13. Smuglingsbrott (VSL; LSS): Anmälda och uppklarade brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik och registret över lagförda personer.

Varusmuggningslagen (vsl) och lagen om straff för smuggling (lss)

Utvecklingen under perioden 1975–2006 påverkas av de betydande förändringar i regelsystemet rörande smuglingsbrott som inträffade under perioden¹⁵⁸, men också själva tillfälles- och kontrollstrukturen har förändrats genom att gränserna mot EU öppnades i början av 1990-talet.

År 2006 lagfördes omkring 1 700 personer för brott mot smuglingslagen som huvud- och bibrott, vilket kan jämföras med drygt 14 000 lagförda personer år 1975. Överlag har lagföringarna för smuglingsbrott, med undantag för grövre brott som lett till fängelse, minskat kraftigt i samtliga undersökta grupper (kön, ålder, tidigare belastning och regional fördelning). Den kraftiga minskningen efter år 1981 hänger samman med att ringa varusmuggling av sprit och cigaretter från och med år 1982 lagförs genom ordningsbotsförelägganden (scb, 1983). Dessförinnan utfärdades huvudsakligen strafförelägganden för denna typ av brott. Lagen om straff för smuggling från år 2001, som bland annat skulle anpassa smuggling av narkotika till bestämmelser-

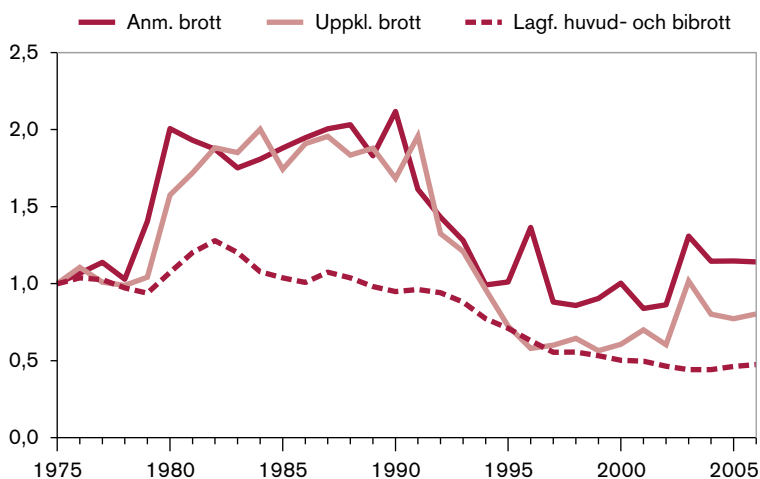
¹⁵⁸ En stor del av smuglingsbrotten hanteras via tullen genom ordningsbot, och redovisningen av smuglingsbrotten är av detta skäl ofullständig i brottsstatistiken. Eftersom ordningsböter har exkluderats från lagföringsserien utgör detta dock ett mindre problem i jämförelsen mellan brotts- och lagföringsstatistiken efter år 1980. Under åren dessförinnan fångar de två statistikgrenarna in olika stora delar av smuglingsbrottsligheten.

na i narkotikastrafflagen, har i praktiken inneburit påtagliga ökningarna av framför allt långa fängelsestraff för smugglingsbrott och de ligger år 2006 i genomsnitt på omkring 29 månader.

Bedrägeri och annan oredlighet (BrB 9 kap.)

Bedrägeribrotten omfattar huvudsakligen brotten bedrägeri (inkl. bedrägligt beteende och grovt bedrägeri), häleri och utpressning. Skillnaden i utveckling mellan brottsstatistiken och lagföringsstatistiken som visas i figur 14 beror av allt att döma på den extensiva antalsräkningen i svensk brottsstatistik (Dolmén 2004, s. 180–181). Den förhöjda nivån i brottsstatistiken på 1980-talet sammanfaller med många kontokorts- och checkbedrägerier, medan de tillfälliga uppgångarna åren 1996 och 2003 kan hänföras till ett fåtal seriebrottsanmälningar respektive anmälningar om så kallade bluffakturor.

Som framgår av figur 14 har antalet bedrägerilagföringar minskat kontinuerligt under perioden. Totalt lagfördes omkring 5 300 personer för bedrägeri och annan oredlighet som huvud- och bibrott år 2006, vilket kan jämföras med 11 200 lagföringar år 1975. Noterbart är att antalet lagförda män minskade något mer än antalet lagförda kvinnor. Detsamma gäller för lagföringar som rör ungdomar jämfört med vuxna personer, recidivister jämfört med debutanter, samt lagföringar i storstadslänen jämfört med övriga län.

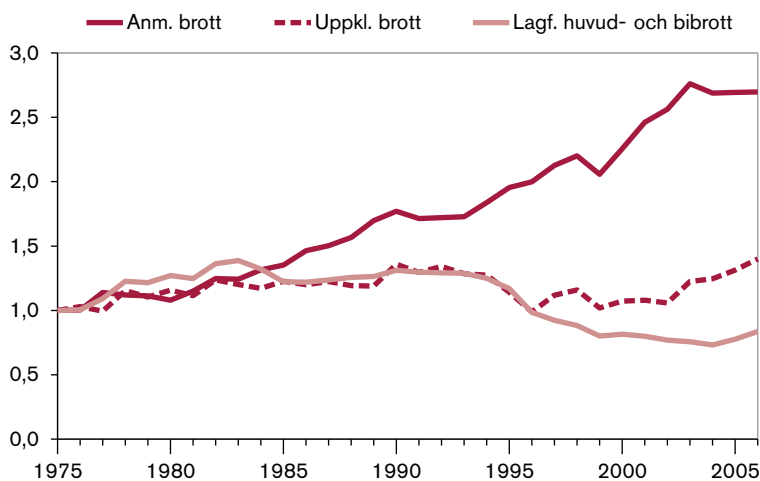

Figur 14. Bedrägeri m.m. (BrB 9 kap.): Anmälda och upplagda brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik.

Skadegörelsebrott (BrB 12 kap.)

Medan skadegörelsebrotten ökar mycket kraftigt i brottsstatistiken, är trenden i uppläringsstatistiken tämligen stabil och till och med minskande i lagföringsstatistiken. Det gäller speciellt efter åren 1983 och 1992. Skillnaden kan till viss del förklaras med att klotterbrottligheten nådde Sverige i mitten av 1980-talet (Johnson 2007, s. 256). Klotterbrotten, som i dag utgör en fjärdedel av den totala *anmälda* skadegörelsen kan anses vara förhållandevis svåruppkarade. I vilken mån ökningen i övrigt beror på en ökad brottslighet eller på en ändrad anmälningsbenägenhet, går inte att fastslå (Hollari 2004, s.194). Det kan dock påpekas att varken scb:s offerundersökningar med avseende på den vuxna befolkningen (Häll 2004) eller Brå:s självdeklarationsundersökningar bland elever i årskurs nio (Brå 2006) tyder på att skadegörelse skulle ha ökat, åtminstone inte i den utsträckning som brottsstatistiken visar.

Minskningen i lagföringsstatistiken har varit påtaglig sedan mitten av 1990-talet och kan inte förklaras av några eventuella ändringar i lagstiftningen. Minskningarna avser vidare samtliga undersökningsvariabler, men den är större bland män, vuxna och recidivister än i motsvarande jämförelsegrupper.

Figur 15. Skadegörelsebrott (BrB 12 kap.): Anmälda och uppkarade brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik.

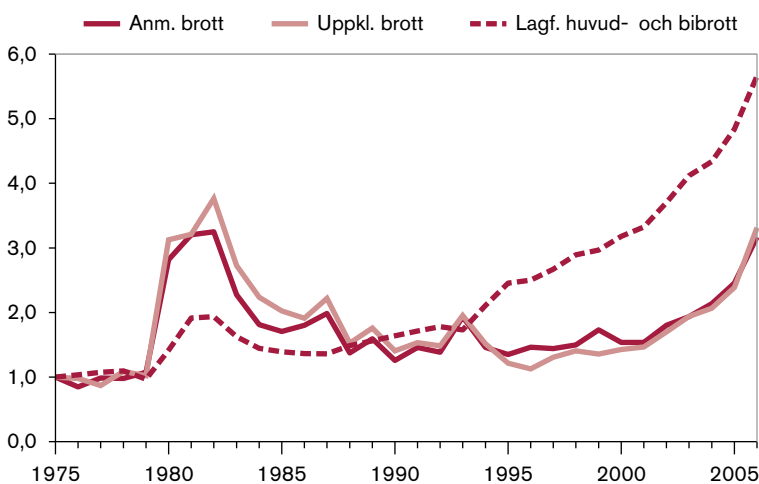
BROTTSTYPER SOM ÖKAR MEST

Narkotikastrafflagen (NSL)

Narkotikastrafflagen trädde i kraft 1968 och har sedan dess ändrats upprepade gånger. Som framgår av figur 16 har både de anmälda och de uppklarade brotten samt de lagförda personerna ökat kraftigt mellan åren 1975 och 2006, men ökningen i lagföringsstatistiken är större än den i brottsstatistiken.¹⁵⁹ Effekten av lagändringar och särskilda satsningar mot narkotika framgår tydligt av statistiken: dels ökningen i början av 1980-talet (Kassman 1998), dels satsningarna i slutet av perioden (Holgersson 2007).

Totalt lagfördes närmare 24 600 personer för brott mot narkotikastrafflagen som huvud- och bibrott år 2006, jämfört med drygt 4 300 personer år 1975. Det innebär att minst var femte lagföring år 2006 hade kopplingar till narkotikaproblemet. Påtagligt fler män än kvinnor lagförs för narkotikabrott, samtidigt som fördelningen mellan könen varit tämligen konstant under perioden. Andelen kvinnor har över tid legat på kring 19 procent.

Antalet unga lagöverträdare minskade fram till år 1993; därefter har ökningen varit större bland dem än bland de vuxna. Det ökade antalet lagföringar bland ungdomar ska sättas i samband med att polisen år

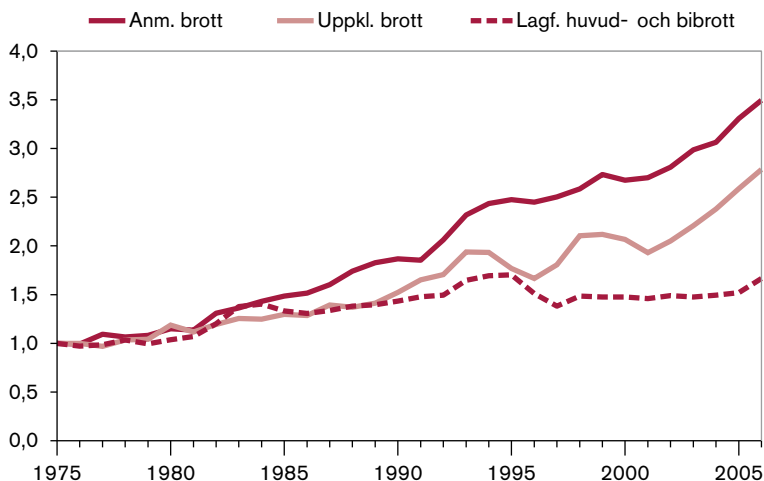
Figur 16. Narkotikastrafflagen (NSL): Anmälda och uppklarade brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik.

¹⁵⁹ Det ska här påpekas att principerna för att räkna narkotikabrott i brottsstatistiken har förändrats över tid, vilket påverkar möjligheten till jämförelser.

1993 fick rätt att genomföra blod- och urintest på personer som misstänks för bruk av narkotika (Brå 2000b). Sedan mitten av 1980-talet har även antalet debutanter ökat mer än recidivister, även om andelen tidigare straffade personer är mycket stor (drygt 80 procent) bland dem som lagförs för narkotikabrott. Fördelningen mellan storstadsområden och övriga landet har också varit stabil, med en viss förskjutning mot övriga landet. Narkotikabrottsligheten är politiskt högt prioriterad och lagföringsutvecklingen speglar i mångt och mycket polisens och andra myndigheters fokus på narkotikaområdet.

Brott mot liv och hälsa (BrB 3 kap.)

Brott mot liv och hälsa avser framför allt misshandel, vållande till kroppsskada eller annans död samt mord och dråp. Misshandel är den antalsmässigt dominerande brottstypen. År 2006 lagfördes 10 500 personer för misshandel (inkl. grov misshandel) som huvud- och bibrott, vilket motsvarar 95 procent av lagföringarna i denna grupp. Enligt brottsstatistiken har antalet anmälda brott mot liv och hälsa nästan fyrfaldigats under perioden. Utvecklingen i lagföringsstatistiken avviker från denna trend, särskilt efter mitten av 1990-talet då lagföringarnas nivå kom att stabiliseras. Det kan här nämnas att uppgifter från scb:s offerstatistik mer liknar utvecklingen i lagföringsstatistiken än den i brottsstatistiken (jfr Häll 2004). Även andra indikatorer, som Brå:s återkommande självdeklarationsundersökningar bland elever i

Figur 17. Brott mot liv och hälsa (BrB 3 kap.): Anmälda och uppklarade brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik och registret över lagförda personer.

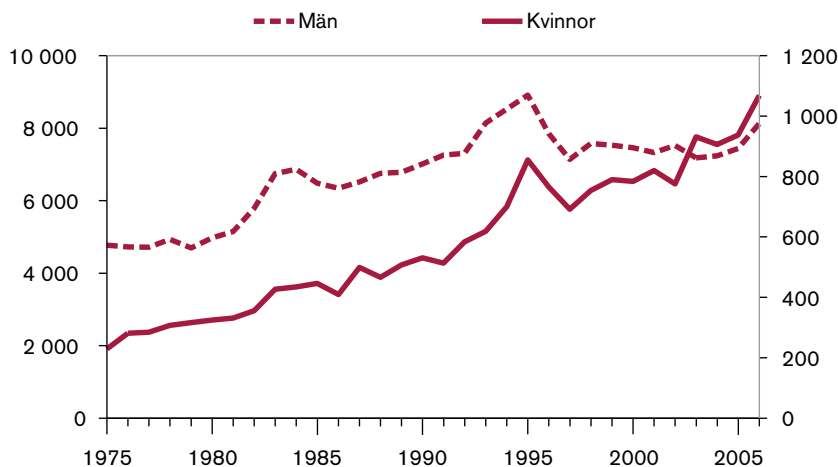
årskurs nio (Brå 2006), samt jämförelser med sjukvårdsstatistik (Estrada 2005) tyder snarare på oförändrade brottsnivåer än på ökningsar (se kapitlet *Misshandel*).

Den ökning som inträffade i början av 1980-talet kan sättas i samband med att förutsättningarna för att kunna lagföra misshandelsbrott utvidgades (Knutsson 1985). Under tidigare år krävdes en angivelse från målsäganden eller att åtal var påkallat ur allmän synpunkt för att åtal skulle kunna väckas för misshandel som inte var grov och som ägt rum på enskild plats. Efter lagändringen kom även sådan misshandel att falla under allmänt åtal, vilket i praktiken fick störst betydelse för misshandel mot kvinna. Lagföringarna stabiliserades sedan i mitten av 1990-talet på högre nivå. Från detta allmänna mönster avviker *kvinnor* lagförda för misshandelsbrott (se figur 18). Deras antal har mer än fyrfaldigats under perioden (från 193 lagföringar år 1975 till 1 004 lagföringar år 2006). Bland männen har antalet lagföringar för misshandel ökat med 3 400 eller knappt 80 procent under samma period.

I övrigt har de lagföringar som rör ungdomar ökat i något snabbare takt än de som rör vuxna personer. Liknande tendenser gäller debutanter jämfört med recidivister samt lagföringar i övriga län jämfört med storstadslänen. Av påföljdsstatistiken att döma är det framför allt lagföringar som rör brott med lägre straffvärde som har ökat, eftersom de icke-frihetsberövande påföljderna ökat mer än de frihetsberövande.

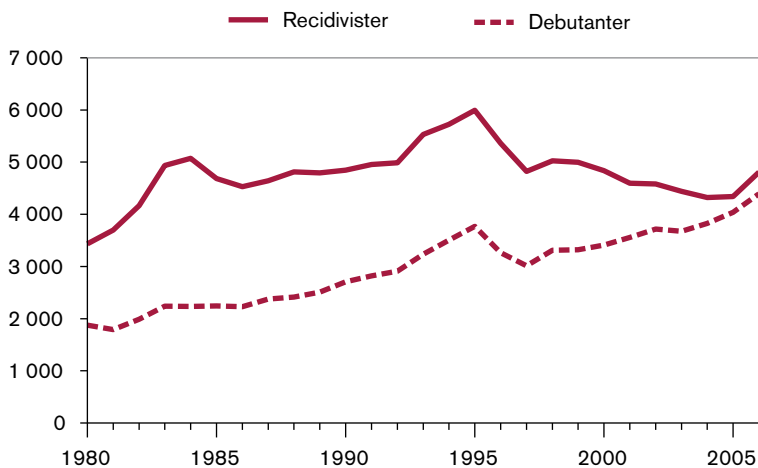
Brott mot frihet och frid (BrB 4 kap.)

Utvecklingen för brott mot frihet och frid liknar av naturliga skäl den för brott mot liv och hälsa enligt BrB 3 kap., med den skillnaden att

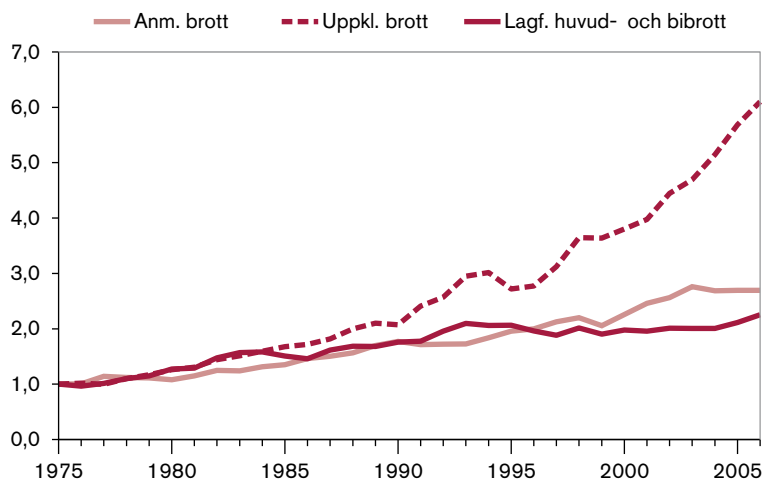

Figur 18. För brott mot liv och hälsa (huvudbrott) lagförda män (vänster axel), respektive kvinnor (höger axel), åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

avvikelsen mellan brotts- och lagföringsstatistiken framträder än tydligare (se figur 20). Kapitlet innehåller såväl brott med högt straffvärde (t.ex. människorov, människohandel, grov fridskränkning) som brott med lägre straffvärde (t.ex. olaga hot, hemfridsbrott, ofredande). De mest frekventa brotten är olaga hot och ofredande som tillsammans utgör 65 procent av huvudbrotten i lagföringarna och det är således dessa brott som i huvudsak bestämmer utvecklingen.

Figur 19. För brott mot liv och hälsa (huvudbrott) lagförda personer efter tidigare belastning, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

Figur 20. Brott mot frihet och fred (BrB 4 kap.): Anmälda och uppklarade brott samt för brott lagförda personer (huvud- och bibrott), åren 1975–2006. Index 1975 = 1. Källa: Brå, kriminalstatistik och registret över lagförda personer.

Enligt lagföringsstatistiken har lagföringarna mer än fördubblats under perioden. Totalt lagfördes omkring 8 200 personer för brott mot frihet och frid som huvud- och bibrott 2006, vilket kan jämföras med 3 600 lagföringar år 1975. Även inom denna brottsgrupp ökar lagföringarna avseende kvinnor mer än de som avser män, åtminstone fram till mitten av 1990-talet. En större ökningstakt i antalet lagföringar gäller fram till mitten av 1980-talet även för vuxna jämfört med unga och sedan slutet av 1990-talet för debutanter jämfört med recidivister. Införandet av grov fridskränkning och särskild grov kvinnofridskränkning (BrB 4 kap. 4 a §) har medfört ett ökat antal frihetsberövande dommar efter år 1998. Den genomsnittliga strafftiden för brott mot frihet och frid har sedan början av 1990-talet ökat från drygt 4 månader till omkring 11 månader.

SAMMANFATTNING

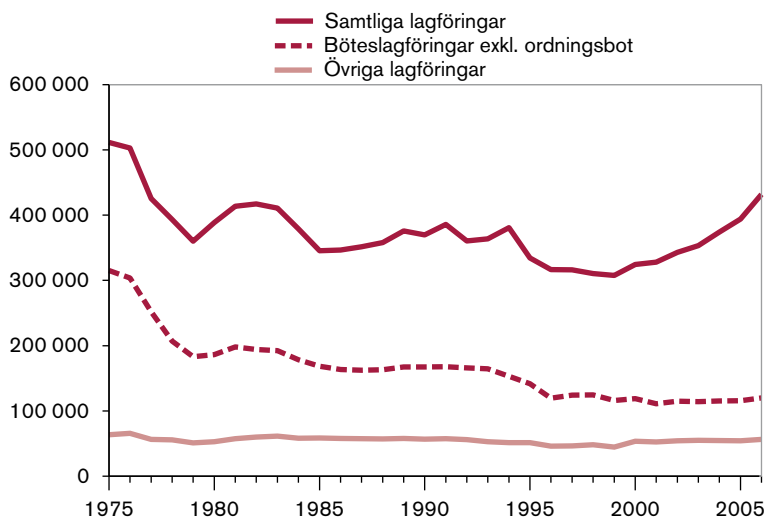
När man ser till enskilda brottstyper är minskningarna åren 1975–2006 störst för lagföringar avseende brott mot trafikbrottslagen, tillgreppsbrott, varusmugglingsbrott samt bedrägeri- och skadegörelsebrott. Några brottstyper har ökat under perioden och det gäller framför allt narkotikabrott, brott mot liv och hälsa och brott mot frihet och fred. Utvecklingen domineras alltså i stor utsträckning av tämligen traditionella brott. Uppmärksammade och omdiskuterade brott som sexualbrott (BrB 6 kap.), brott mot allmän verksamhet (BrB 17 kap.) som bland annat avser våld och hot mot tjänsteman, ekonomiskt inriktade brott som förskingringsbrotten (BrB 10 kap.) och förfalskningsbrotten (BrB 14 kap.), brott mot skattebrottslagen (SBL) samt miljöbrott (MB m.m.) uppvisar enbart mindre förändringar i lagföringsstatistiken under perioden 1975–2006.

Utvecklingen 1975–2006 fördelad efter påföljderna

Genomgången avslutas med en översiktlig beskrivning av vilka huvudpåföljder den lagförda brottsligheten har lett till. Beskrivningen lägger ytterligare en dimension till genomgången genom att den belyser rättsväsendets bedömning av de lagförda brotternas straffvärde.

Som framgår av figur 21 bestäms utvecklingen av lagföringar i hudsak av böter. Detta är naturligt eftersom antalet ordningsböter för lindriga trafikbrott är så stor. Men även när man bortser från ordningsböterna, dominerar böter i form av strafförelägganden (vilka utfärdas av åklagare) och böter i domstol. Medan böterna har minskat över tid, har antalet övriga påföljder legat på en tämligen stabil nivå (nedersta kurvan i figur 21). Deras antal uppgår till i genomsnitt 55 000 lagföringar per år med en variation på maximalt ± 20 procent över hela undersökningsperioden.

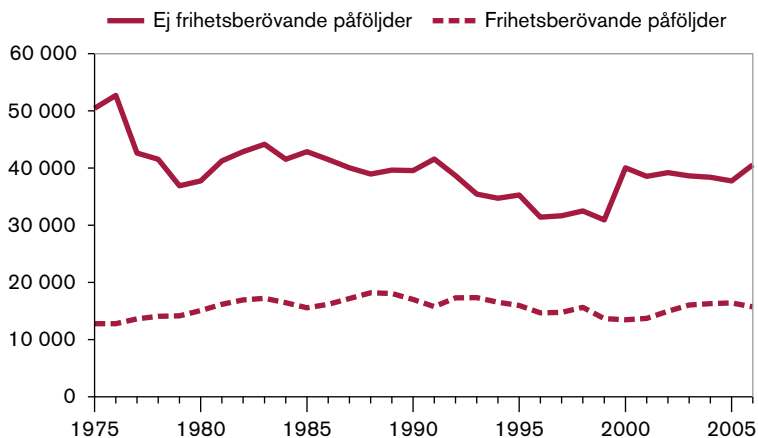

Figur 21. Personer lagförda för brott: Samtliga personer (inkl. ordningsbot), personer lagförda genom böter (exkl. ordningsbot), samt övriga påföljder, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

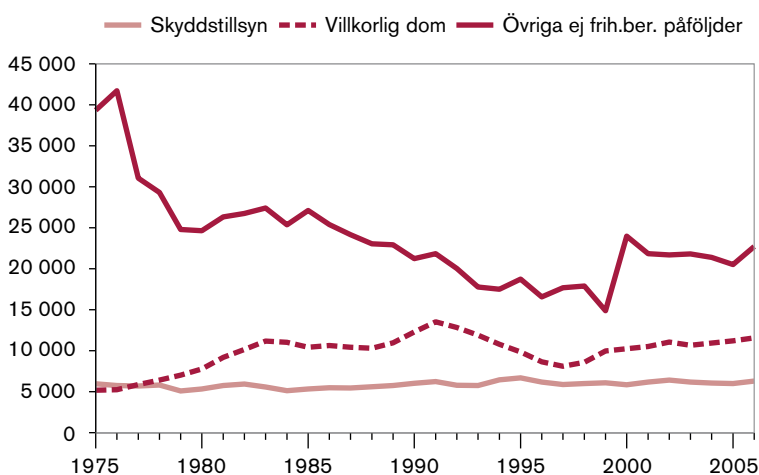
Gruppen med *övriga påföljder* omfattar ett 10-tal olika påföljder och uppdelningen kan förenklas genom att skilja mellan påföljder som leder till frihetsberövande respektive icke frihetsberövande påföljder. Med *frihetsberövande påföljder*¹⁶⁰ avses fängelse, slutna ungdomsvård, rättspsykiatrisk vård och skyddstillsyn med fängelse. År 2006 dömdes totalt sett 15 700 personer till en frihetsberövande påföljd som huvudpåföljd. Den absolut vanligaste frihetsberövande påföljden är fängelse som utgör 96 procent av de frihetsberövande påföljderna år 2006. Gruppen *icke frihetsberövande påföljder* omfattar i sin tur påföljderna villkorlig dom, skyddstillsyn, överlämnande till vård samt meddelade åtalsunderlåtelse. I denna grupp är åtalsunderlåtelse (drygt 18 000 personer eller 46 procent år 2006) och villkorlig dom (drygt 11 500 personer eller 29 procent år 2006) vanligast. Med viss förenkling kan man säga att de frihetsberövande påföljderna representerar den allvarligare brottsligheten (dvs. brott med högre straffvärde), medan gruppen icke frihetsberövande påföljder främst rör brott med lägre straffvärde. Fördelningen mellan grupperna framgår av figur 22.

I figur 22 visas att fördelningen mellan de två grupperna i stort sett varit oförändrad sedan början av 1980-talet. Att de icke frihetsberövande påföljderna är vanligare än de frihetsberövande hänger samman

¹⁶⁰ Fram till 1980/81 ingår här också ungdomsfängelse och internering som avskaffades 1980 respektive 1981.

Figur 22. Övriga påföljder (exkl. böter av olika slag) fördelade efter icke frihetsberövande respektive frihetsberövande påföljder, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

Figur 23. Personer som erhållit icke frihetsberövande påföljder (exkl. böter): Fällande domar med villkorlig dom respektive skyddstillsyn som huvudpåföljd, samt övriga ej frihetsberövande påföljder, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

med att den underliggande lagförda brottsligheten i sig är skevt fördelad. Det innebär att brott med lägre straffvärde förekommer oftare än brott med högre straffvärde i lagföringarna. Påföljdsfördelningen är således en direkt konsekvens av att åklagare och domstol i valet av påföljd måste ta hänsyn proportionalitetsprincipen, vilken föreskriver att lindrigare brott ska följas av lindrigare sanktioner, medan allvarliga brott ska följas av mer ingripande sanktioner.

Ser man närmare på de icke frihetsberövande påföljderna, visar det sig att antalet domar med *skyddstillsyn* har legat på en relativt konstant nivå om knappt 6 000 domar årligen under perioden (se nedersta kurvan i figur 23). Skyddstillsyn innebär övervakning och en prövotid på tre år då den dömde ska vara skötsam och försörja sig efter förmåga. Övervakningen upphör normalt efter ett år. Skyddstillsyn får utdömas för ett brott där rätten anser att påföljden inte kan stanna vid böter och straffvärdet i praktiken bedöms som lägre än ett års fängelse. Påföljden kan förenas med vissa föreskrifter, kontraktsvård samt böter, fängelse och sedan 1989 även med samhällstjänst.

Av figur 23 framgår vidare att användningen av *villkorlig dom* har ökat, särskilt i början av perioden. Villkorlig dom innebär en straffvarning med en prövotid på två år, under vilken personen ska vara skötsam och försörja sig efter förmåga. Rätten får döma till villkorlig dom om påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter och om straffvärdet i praktiken bedöms som lägre än ett års fängelse samt att det saknas särskild anledning att befara återfall. Påföljden ska i regel förenas med böter och den kan sedan år 1999 också kombineras med samhällstjänst.

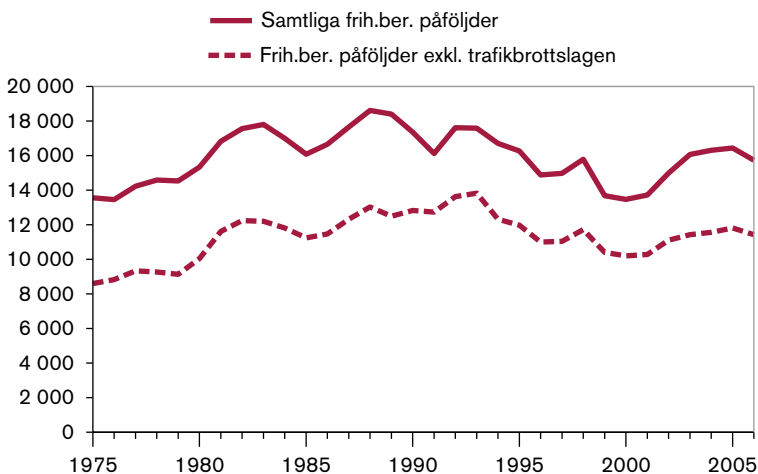
De resterande icke frihetsberövande påföljderna domineras av *åtalsunderlåtelse*. Det bör observeras att en del lagföringar avseende fylleri av tekniska skäl finns med i början av perioden och att den statistiska redovisningen av åtalsunderlåtelse har ändrats åtskilliga gånger under perioden (senast åren 1999/2000). Det senare förklarar de förhållandevis stora årliga variationer som utmärker utvecklingen i figur 23. Exempelvis ledde en förändring i den statistiska definitionen av åtalsunderlåtelse åren 1999/2000 till en tydlig ökning av de övriga icke frihetsberövande påföljderna i början av 2000-talet.

Ser man slutligen på de mest allvarliga påföljderna, det vill säga de som innebär ett *frihetsberövande*, kan det konstateras att det totala antalet frihetsberövande domar uppgått till i genomsnitt 15 000 per år sedan mitten av 1980-talet. Den relativt stabila utvecklingen som visas i figur 24 behöver dock inte innebära att den underliggande brottsligheten är oförändrad. Vid en jämförelse mellan år 1980 och år 2006, då antalet frihetsberövande domar var ungefär detsamma, framgår att domar som avser tillgreppsbrott (BrB 8 kap.), bedrägeribrott (BrB 9 kap.) och brott mot trafikbrottslagen (TBL) sammantaget har minskat med

16 procent mellan de två åren. Samtidigt har frihetsberövande domar avseende brott mot person och brott mot narkotikastrafflagen (NSL) ökat i ungefär motsvarande utsträckning (totalt 18 procent). Utfallet kan sägas spegla rättsväsendets satsningar på prioriterade områden, dit bland annat brott mot person och narkotikabrott hör (jfr Andersson 2002).

Av figur 24 framgår att de tydliga svängningarna upp och ner till stor del bestäms av det förhållandevis stora antalet fängelsedomar för brott mot trafikbrottslagen. Om de domar som rör trafikbrottslagen exkluderas är utvecklingen något jämnare. Antalet frihetsberövande domar exklusive trafikbrottslagen (TBL) ökade från cirka 8 500 domar i början av perioden till drygt 12 000 domar år 1982. Just åren kring 1980 kännetecknas av särskilda satsningar mot narkotika (Kassman 1998). Därefter har antalet domar legat på relativt sett oförändrad nivå.

Eftersom straffvärdet för brott mot liv och hälsa (BrB 3 kap.) i regel är högre än för förmögenhets- och trafikbrott är det rimligt att anta att redovisade förändringar i den underliggande lagförda brottsligheten bör leda till en ökning av den genomsnittliga strafftiden i fängelsedomarna (jfr tidigare, Knutsson 1992). Denna tendens bör förstärkas ytterligare av den rådande kriminalpolitiska målsättningen om att ersätta kortare fängelsestraff med alternativa påföljder (jfr Bäcklund 2004). Exempel på detta är dels ett minskat antal personer dömda till fängelsestraff för grovt rattfylleri efter år 1990, dels införandet av påföljden villkorlig dom med samhällstjänst som ett alternativ till korta

Figur 24. Personer dömda till frihetsberövande påföljder: Samtliga dömda personer samt exklusive dömda för brott mot trafikbrottslagen, åren 1975–2006. Källa: Brå, registret över lagförda personer.

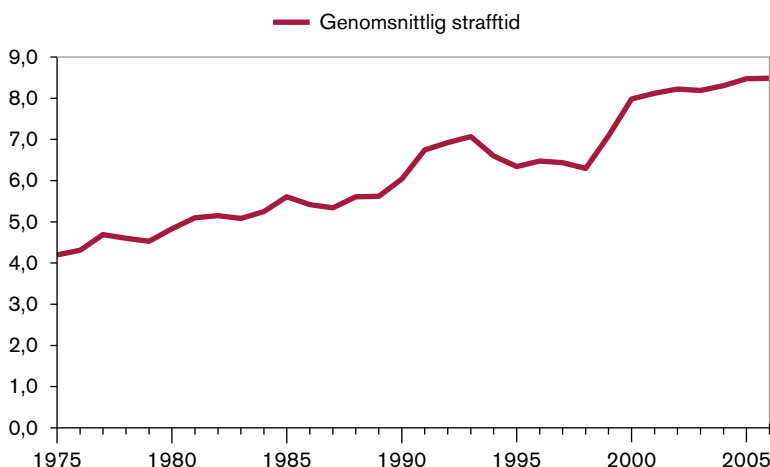
fängelsestraff år 1999. Dessutom bör även förändringar i lagstiftningen, i form av straffskärpningar och införandet av nya brott med hög straffskala, ha haft effekt på den genomsnittliga strafftiden, om än i betydligt mindre utsträckning.

Figur 25 bekräftar förväntningarna: i praktiken har den genomsnittligt utdömda strafftiden fördubblats under åren 1975–2006, från drygt fyra till drygt åtta månader. I vilken utsträckning ökningen också skulle kunna vara en effekt av att domstolarna självständigt och systematiskt har skärpt straffen har inte närmare undersökts.

SAMMANFATTNING

Ur ett påföljdsperspektiv bestäms lagföringsutvecklingen i mångt och mycket av hur många ordningsböter som utfärdas för lindriga trafikbrott. Även andra typer av böteslagföringar (genom dom och strafföreläggande) används i stor uträkning för mindre allvarliga brott. Deras antal har dock minskat under perioden, medan användningen av övriga påföljder (inkl. åtalsunderlåtelse) har varit mer eller mindre stabil. Villkorlig dom och skyddstillsyn tillämpas oftare än frihetsberövande påföljder. Medan användning av skyddstillsyn varit oförändrad, har villkorlig dom ökat, speciellt i början av perioden. Sammantaget tyder utfallet på att huvuddelen av den brottslighet som rättssystemet åtgärdar är brott med ringare eller ringa straffvärde.

Även användningen av de mest ingripande påföljderna – frihetsberövanden i form av fängelse, sluten ungdomsvård, rättspsykiatrisk

Figur 25. Genomsnittligt utdömd strafftid i fängelse (månader), åren 1975–2006. Källa: Brå:s kriminalstatistik.

vård samt skyddstillsyn med fängelse – har sedan början av 1980-talet legat stabilt kring cirka 15 000 lagföringar per år. Den underliggande lagförda brottsligheten har däremot förändrats. Samtidigt som förmögenhetsbrott (BrB 8–12 kap.) och brott mot trafikbrottslagen (TBL) har minskat, har brott mot person (BrB 3–7 kap.) och brott mot narkotikabrottslagen (NSL) ökat. Dessa förändringar ligger i fas med gjorda (om-)prioriteringar inom rättsväsendet. De har också i stor utsträckning inneburit att den genomsnittliga strafftiden ökat från drygt fyra månader till drygt åtta månader. Det är mindre sannolikt att den ökade strafftiden skulle kunna förklaras av att domstolarna självständigt och systematiskt skulle ha skärpt straffen under perioden.

Slutligen kan det konstateras att politiskt prioriterade satsningar på exempelvis de allvarligaste vardagsbrotten och ordningsproblemen samt den grova och organiserade brottsligheten har en tendens att försvinna i den stora mängden brott med ringare eller ringa straffvärde som i praktiken utgör rättsväsendets huvudfokus. Det framgår också tydligt att de kraftiga resursökningar som rättsväsendet i egenskap av ett prioriterat politikområde erhållit under perioden 1999–2006¹⁶¹ sammantaget inte har motsvarats av ökande lagföringsfrekvenser (ordningsböter ej inräknade). Att lagföra fler personer har varit ett uttalat politiskt mål sedan budgetpropositionen 2000/2001.

Referenser

- Andersson, R. (2002). *Kriminalpolitikens väsen*. Avhandlingsserie Nr 10. Kriminologiska institutionen. Stockholm: Stockholms universitet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1998). *Rattfylleri*. Utvärdering av 1994 års reform. Rapport 1998:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000a). *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Rapport 2000:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000b). *Kriminaliseringen av narkotikabruk*. Rapport 2000:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Varför har brottsuppleringen minskat? En analys av orsakerna*. Rapport 2002:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004a). Dolmén, L. Bedrägeri. I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Dolmén, L. (red.). Rapport 2004:3, s.177–189. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

¹⁶¹ ESV, Tidsserier Statsbudgeten 2006 (2007:26, Tab. 17; löpande priser), se: www.esv.se/publikationer/trycksaker/publikationer/tidsserierstatsbudgeten2006.5.21528684112fd2ea326800030.html

- Brottsförebyggande rådet; Brå (2004b). Skadegörelse. I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*, Dolmén, L. (red). Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004c). Sporre, T. Rattfylleri. I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Kriminalstatistik 2007*. Red.: Ulla Wittrock. Rapport 2007:20. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Bäcklund, A. (2004). Utvecklingen av de straffrättsliga påföljderna i Sverige. *Nordisk Tidsskrift för Kriminalvetenskap*. Årg. 91 (2–3):255–263.
- Estrada, F. (2005). Våldsutvecklingen i Sverige 1974–2002. *Nordisk Tidsskrift för Kriminalvetenskap*, Årg. 92 (3):225–248.
- Holgersson, S. (2007). *Kartläggning av svenska polisens narkotikabekämpning*. Rapport 23. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.
- Häll, L. (2004). *Offrer för våld och egendomsbrott 1978–2002*. Rapport 104. Levnadsförhållanden. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Johnson, M. (2007). Graffiti – individ, kultur, samhälle. En interaktionisk bild av ett ungdomsfenomen. I: Estrada, F. och Flyghed, J., (red.). *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. 2:a uppl., s. 249–273. Lund: Studentlitteratur.
- Kassman, A. (1998). *Polisen och narkotikaproblemet*. Från nationella aktioner mot narkotikaprofitörer till lokala insatser för att störa missbruket. Stockholm Studies in Sociology 6. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Knutsson, J. (1985). Ändrade åtalsregler vid misshandel. *Brå Apropå*, Årg. 11(2):12–18.
- Knutsson, J. (1992). *Ökad eller stabil straffnivå*. RPS forskning 1992:3. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Pettersson, T. (2007). Genusperspektiv inom svensk forskning om ungdomsbrottslighet. I: Estrada, F. och Flyghed, J., red. *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. 2:a uppl., 73–98. Lund: Studentlitteratur.
- RPS 2001. *Polisens årsredovisning 2001*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Statistiska centralbyrån, SCB (1983). *Kriminalstatistik*. För brott lagförda personer, 1982. Huvudbrott och huvudpåföljd. SM R 1983:6.1. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Statistiska centralbyrån, SCB (2008). *Statistisk årsbok för Sverige 2008*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

SVENSK BROTTsutveckling I INTERNATIONELL BELYSNING

Lars Westfelt

Inledning

Det finns ett stort intresse för jämförelser av brottslighet i olika länder. Med hjälp av sådana hoppas man kunna se om olika kriminalpolitiska strategier varit lyckade och om andra sociala och ekonomiska förhållanden haft inverkan på brottsligheten. Hur ser då brottsligheten och brottsutvecklingen i Sverige ut jämfört med andra länder? Utgångspunkten i detta kapitel är att studera Sveriges brottslighet i ett europeiskt perspektiv. Svårigheter med jämförelser och sätt att tackla dessa redovisas kort. Tyngdpunkten ligger sedan vid den bild av brottsligheten som tillgängliga och användbara källor ger.

Huvudfrågorna är:

- Vilka möjligheter finns det att jämföra brottsligheten i olika länder?
- Vad kan man dra för slutsatser om situationen i Sverige jämfört med andra länder genom att studera resultat från den internationella of-ferundersökningen.
- Hur har brottsutvecklingen varit i Sverige jämfört med andra europeiska länder? Finns det en liknande brottstrend i flertalet länder sedan mitten av sjuttio-talet? Tidigare forskning har visat att så är fallet fram till slutet av 1990-talet men gäller detta fortfarande?
- Ökningen av stöldbrottsligheten har, både i Sverige och i många andra länder, bromsats upp kring 1990. Har denna stabilitet fortsatt in i 2000-talets mitt eller ökar dessa brott igen?
- Hur ser utvecklingen av våldet ut i Sverige och Europa? Ökar mordet under första hälften av 2000-talet? Vad säger en jämförelse av anmälda misshandelsbrott?

Jämförbarhet

Innan vi kan gå över till att försöka ge perspektiv på situationen i Sverige är det viktigt att ta reda på vad som faktiskt är möjligt att veta om skillnader mellan olika länders brottslighet. Finns det tillförlitliga

uppgifter om brottslighetens nivå och utveckling som också är jämförbara mellan länder?

I huvudsak finns två datakällor som kan och brukar användas i detta sammanhang. Dels respektive lands officiella kriminalstatistik, dels internationella och nationella offerundersökningar (mer utförligt beskrivna i bokens inledningskapitel).

Offerundersökningar

Många västeuropeiska länder har egna årliga (nationella) offerundersökningar där utsattheten för brott efterfrågas i den allmänna befolkningen. Hur länge de funnits varierar och det finns även skillnader när det gäller vilka brottstyper som ingår och hur undersökningarna är genomförda i övrigt. Sammanställningar av sådana finns sedan tidigare och de kan, om man tar hänsyn till skillnader dem emellan, användas som komplement till andra uppgifter.

Internationellt jämförbara undersökningar av utsattheten för brott har genomförts inom projektet icvs, International Crime and Victimization study. Här har mycket arbete lagts ner på att försöka få fram uppgifter som direkt kan jämföras mellan länder.

Den mest uppenbara fördelen med dessa viktimologiska uppgifter är att de inte bara gäller brott som anmälts och registrerats hos polisen. En uppenbar nackdel är att det är svårt att få tillförlitliga svar när det gäller grova brott och brott av »känslig natur« som till exempel sexualbrott. De internationella offerundersökningarna beskrivs mer ingående nedan. Men först följer ett kort avsnitt om jämförelser av kriminalstatistik från olika länder.

Kriminalstatistik

Den officiella kriminalstatistikens giltighet som indikator på faktisk brottslighet har i många sammanhang diskuterats inom kriminologin. Att jämföra kriminalstatistiken mellan olika länder kan vara problematiskt. I grova drag kan problemen sammanfattas enligt följande: över tid och mellan länder finns skillnader i *statistiska*, *rättsliga* och *faktiska* förhållanden som påverkar statistiken (Westfelt 2001, von Hofer 1997, 1991). Vi ska här inte gå in i detalj på dessa problemområden. I stället går vi direkt in på förslag till lösningar. Hur kan statistiken användas givet dessa problem?

Många forskare menar att en framkomlig väg är att koncentrera analysen på *trender* snarare än på *nivåer* (Bennett och Lynch 1990; Archer och Gartner 1984; Council of Europe 1982, Brå 1980:1). Utgångspunkten i föreliggande studie är att en analys av tidsseriers trender, i stället för nivåer, gör jämförelser av polisstatistik över anmälda brott möjliga. Detta innebär också att enstaka årliga variationer utesluts från analysen.

Det är viktigt att påpeka att det inte är möjligt att använda alla europeiska länders kriminalstatistik – i vissa fall finns inte statistik för en längre period tillgänglig, i andra verkar statistiken vara av för dålig kvalitet (Westfelt 2001).

Den typ av beskrivande trendanalys som görs här är uteslutande okulär vilket innebär att serierna helt enkelt ritas upp som figurer som studeras med blotta ögat. Ett problem med sådan trendanalys är att statistikserierna kan ligga på så olika nivåer att de är svåra att jämföra med varandra i samma figur. Hur kan man lösa detta? Olika metoder finns och de innefattar vanligen att data transformeras på något sätt. Här har indexering använts. Indexering är ett sätt att få fram en relativ skala. I stället för den absoluta ökningen från år till år visas ökningen relativt till ett visst »startår«. Nedan har (i de flesta fall) år 1975 fått utgöra ett sådant startår och alla övriga värden visar då hur stor ökningen/minskningen är i förhållande till värdet detta år.¹⁶²

Men före trendanalysen ska vi granska de internationella offerundersökningarna lite närmare och se vilka resultat de gett när det gäller brottsnivåer i Sverige jämfört med andra europeiska länder.

Brottsnivåer i Sverige och Europa

Sedan slutet av 1980-talet genomförs internationellt jämförbara offerundersökningar inom projektet ICVS, och hittills har resultat från fem undersökningar publicerats. Undersökningarna har genomförts år 1989, 1992, 1996, 2000 (van Dijk m.fl. 1990, van Dijk och Mayhew 1993, Mayhew och van Dijk 1997, van Kesteren, Mayhew, Nieuwebeerta 2000). Den femte undersökningen som i ett första steg endast gällde EU-länder, EUICS, har genomförts år 2004/2005 av Gallup Europa. I ett andra steg (ICVS 2004/2005) tillkom övriga länder som undersökningen omfattar och i dessa fall har studierna genomförts inom respektive land (van Dijk m.fl. 2007, van Dijk m.fl. 2007b). Av skäl som anges nedan behandlas resultat från den senaste omgången separat från de övriga.

Metodfrågor

Metoden för datainsamling i ICVS är telefonintervjuer (standardiserade frågor) med slumpmässiga urval av mellan i de flesta fall 1 000 och 2 000 personer i varje land. Sammanlagt har 24 länder deltagit i de tre undersökningarna, Sverige sedan år 1992. Endast fem länder har varit med i samtliga fyra undersökningar. De europeiska länder som någon gång deltagit är Belgien, Danmark, Finland, Frankrike, England och Wales, Italien, Nederländerna, Nordirland, Norge, Polen, Portugal,

¹⁶² Samtliga serier från de olika länderna för en viss brottstyp har självfallet getts samma startår.

Schweiz, Skottland, Spanien, Sverige, Västtyskland och Österrike. De brottstyper som täcks av undersökningarna är bilstöld, stöld från bil, skadegörelse av bil, stöld av motorcykel, cykelstöld, inbrott, inbrottsförsök, rån, stöld från person, sexualbrott och misshandel/hot. Metodproblemen med denna typ av undersökningar är många och välkända. Nedan diskuteras ett antal sådana problem i korthet (se Ahlberg 1994).

Att använda ett stickprov för att dra slutsatser om en hel population är alltid förenat med en viss osäkerhet. Osäkerhetsmarginalen kan dock i princip beräknas och osäkerheten blir mindre ju större stickprov som används. Stickproven i föreliggande undersökningar är relativt små. Detta leder till att resultaten i första hand inte är lämpade för uppskattningar av den faktiska utsattheten för brott i respektive land. Däremot är det möjligt att göra bra jämförelser *mellan* länderna (Mayhew och van Dijk 1997:1,10).

Urvalet måste vara slumpmässigt för att beräkningarna av osäkerhetsmarginalerna skall vara giltiga. Ett problem med icvs-undersökningarna är att alla potentiella intervjupersoner inte kan nås genom telefonintervjuer. Vissa grupper, som till exempel fattiga, marginaliserade personer, riskerar att hamna utanför undersökningen. Ett speciellt problem när man gör internationella jämförelser är att teleföretak varierar mellan olika länder.

Ett annat besläktat problem uppstår när vissa av de kontaktade personerna inte vill låta sig intervjuas. Detta problem finns alltid, men är av olika storleksordning i olika studier. Bortfallen har för några länder i icvs-undersökningarna varit stora (upp till 70 procent!). Det genomsnittliga bortfallet för de fyra första undersökningarna uppgick till 38 procent och för Sveriges del till totalt 27 procent. Den senaste undersökningen har ett bortfall på 50 procent i snitt och 45 procent för Sverige. För tolkningen av resultaten är det avgörande om bortfallet kan betraktas som mer eller mindre slumpmässigt eller om det sker *selektivt*. Om olika kategorier av personer faller bort i skiftande utsträckning i de undersökta länderna, påverkas jämförbarheten mycket allvarligt. I praktiken betyder detta att de beräknade osäkerhetsmarginalernas exakta storlek inte kan anges. Här måste vi nöja oss med att konstatera att osäkerheten faktiskt är större än vad beräkningarna nedan utvisar.

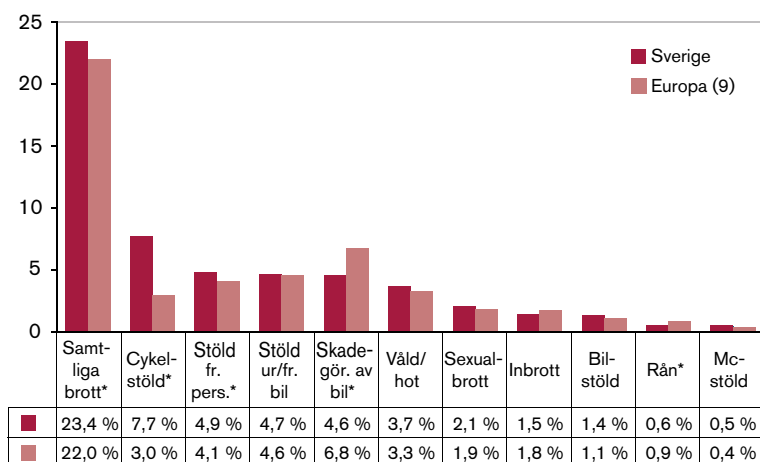
En del av de här diskuterade problemen kan minskas genom att lägga ihop länderna och undersökningarna, varigenom urvalsstorleken avsevärt höjs och vissa bristfälligheter i de enskilda undersökningarna utjämnas (jfr van Dijk och van Kesteren 1996). I den nedanstående analysen har därför resultatet av de fyra första icvs-undersökningarna slagits ihop. Vidare ingår endast de europeiska länder som medverkat vid minst tre av de första fyra omgångarna, totalt tio länder inklu-

sive Sverige¹⁶³. Detta tillvägagångssätt överensstämmer också väl med syftet att beskriva brottsligheten i Sverige jämfört med genomsnittet för andra europeiska länder. Nedan jämförs därför Sveriges position med genomsnittet för de övriga europeiska länderna när det gäller 10 brottstyper (inbrottsförsök har exkluderats).

Den senaste omgången intervjuundersökningar (EUCV/ICVS 2004/2005) är behäftad med extra stora metodproblem vilket är anledningen till att dessa resultat redovisas separat. Bland annat är bortfallen höga, viktningen felaktig, mobilabonnenter ej kontaktade och frågeformuläret ändrat.¹⁶⁴

Utsatthet för brott i Sverige jämfört med genomsnittet för Europa

I figur 1 nedan har resultaten från de fyra första ICVS-studierna sammanfattats. Som framgår av figuren är *cykelstöld* den brottskategori där Sverige relativt sett har den största andelen utsatta jämfört med det europeiska genomsnittet, medan *rån* och *skadegörelse av bil* är de kategorier där Sverige har lägst andel utsatta i förhållande till genomsnit-

Figur 1. Sammanslagning av ICVS år 1989, 1992, 1996 och 2000. Sverige respektive genomsnittet för nio europeiska länder. (*= signifikant skillnad mellan Sverige och Europa på 95 % -nivån).

¹⁶³ Efter ihopslagning av de fyra första ICVS-undersökningarna uppgår här urvalsstorleken för Sverige till 4 707 personer och för de nio övriga europeiska länderna till totalt 61 787 personer.

¹⁶⁴ Enligt Brå:s, Home Office och justitiedepartementet i Hollands gemensamma sammanställning av »metodological concerns« med EU ICV.

tet. Samtliga skillnader är statistiskt signifikanta. En signifikant högre andel utsatta har Sverige också för kategorin *stöld från person* även om skillnaden inte är särskilt stor.

När det gäller summan av samtliga 11 brottstyper ligger utsattheten i Sverige något högre än medelvärdet för de andra europeiska länderna (Europa: 22,0 procent; Sverige: 23,4 procent). Skillnaden är mycket liten men statistiskt signifikant ($p < 0,01$).

RESULTAT FRÅN SENASTE UNDERSÖKNINGEN

Jämförs detta med den senaste undersökningen (EUCV och ICVS 2004/2005) visar det sig att Sverige år 2003/2004 fortfarande ligger i paritet med europagenomsnittet när det gäller den sammanslagna brottskategorin.¹⁶⁵ I likhet med tidigare undersökningar har Sverige fler cykelstölder (Europa: 3,0 procent; Sverige 5,0 procent). Rånen är dock inte längre färre än i de andra länderna utan tangerar nu genomsnittet (Europa: 0,9 procent; Sverige 1,1 procent). Inga uppgifter finns för »skadegörelse av bil« i den senaste undersökningen. En annan skillnad från tidigare är att Sverige inte längre ligger över Europa för »stöld från person« utan i stället klart under (Europa: 2,4 procent; Sverige 4,0 procent). Mer positivt är också att Sverige har en lägre andel utsatta för inbrott (Europa: 1,7 procent; Sverige 0,7 procent). Sammanfattningsvis skiljer sig inte huvudresultaten i ICVS/ICV 2004/2005 särskilt mycket från tidigare omgångar när det gäller Sveriges position i förhållande till andra europeiska länder – möjligen kan en tendens skönjas som tyder på att brottsituationen i Sverige har förbättrats något i relation till andra länder i Europa.

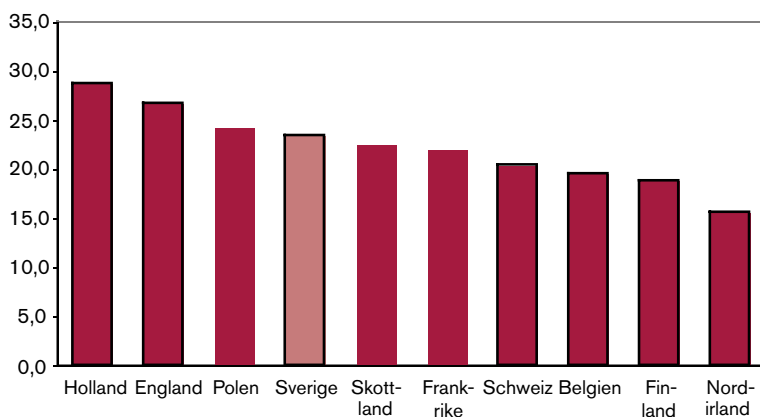
Utsatthet för brott i Sverige jämfört med nio europeiska länder

Det kan vara ganska vanskligt att rangordna länder efter utsatthet givet de metodologiska brister som i vissa fall föreligger. Men eftersom jämförelsen endast gäller de länder som varit med vid *minst tre* av de fyra undersökningsomgångarna bör siffrorna vara något mer säkra än när länder med endast en eller två mätningar ingår.

I figur 2 till figur 12 visas Sveriges andel i förhållande till de övriga nio länderna för respektive brottskategori som undersökts.¹⁶⁶ Sveriges andel redovisas med en stapel i avvikande färg. De länder där andelen utsatta är signifikant skilda från Sveriges andel redovisas i staplar

¹⁶⁵ I den senaste studien gäller den sammanslagna brottskategorin 10 brottstyper och inte 11 vilket var fallet tidigare. Sveriges värde för denna kategori är 16,1 procent medan de övriga nio länderna har 16,7 procent. En mycket liten skillnad som självfallet inte är signifikant ($p=0,29$).

¹⁶⁶ Kategorin inbrottsförsök är dock inte med i föreliggande jämförelse.

Figur 2. Rangordning av länder med minst tre mätningar. Andelen utsatta för 11 brott. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

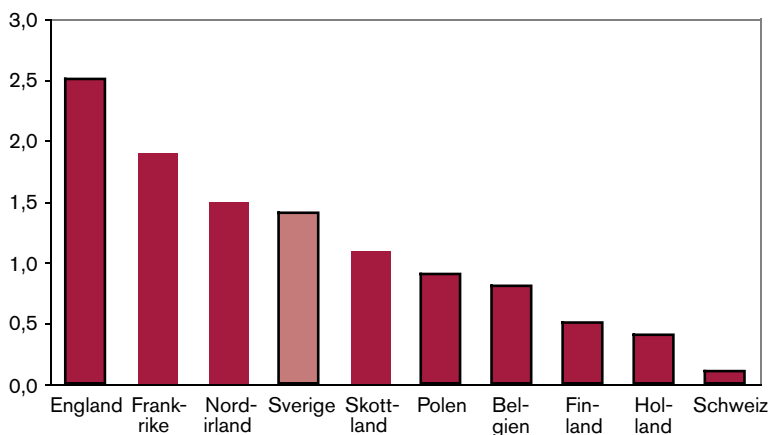
med en markerad kant, medan de som saknar en markerad kant inte är signifikant skilda från den svenska andelen. Detta betyder att det inte går att säga om dessa är högre eller lägre än respektive andel för Sverige med det dataunderlag som använts. De övriga med markerad kant är med 95 procents säkerhet högre/lägre än den svenska andelen ($p \leq 0,05$).¹⁶⁷

Jämförelsen av utsatthet för de 11 brottskategorierna sammantaget (se figur 2) visar att den svenska andelen utsatta hamnar i mitten eller något högre, jämfört med de övriga europeiska länderna. Två länder visar på signifikant högre andelar än Sverige: England och Holland. Fyra länder visar på signifikant lägre andelar. I figur 2 framgår också att skillnaderna mellan länderna generellt sett inte är så stora.

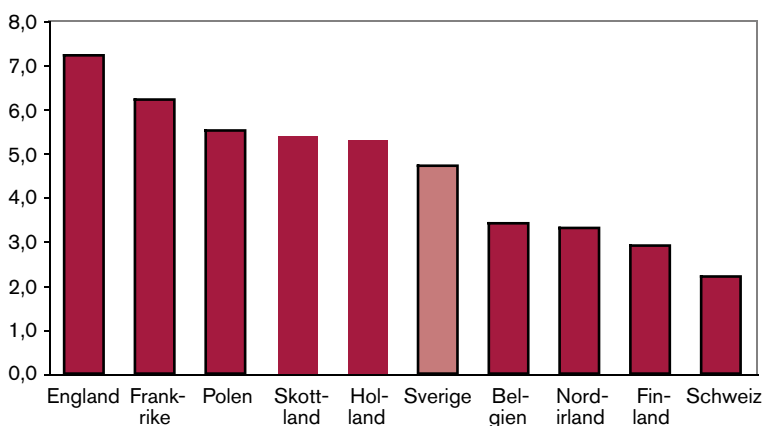
De brottstyper som har att göra med motorfordon samt cyklar visar med två undantag att Sveriges andel ligger i mitten (se figurerna 3–7). Det första undantaget gäller *skadegörelse av bil* där Sverige visar en lägre andel jämfört med de övriga länderna (se figur 5). Sex av länderna har en signifikant högre andel och de resterande tre en andel som inte skiljer sig mycket från den svenska. Det andra undantaget gäller *cykelstöld* där Sverige tillsammans med Holland har en signifikant högre andel än åtta andra europeiska länder (se figur 7).

När det gäller stölder i och av olika motorfordon samt cykelstöld skulle en mer djuplodande jämförelse även innefatta uppgifter om hur många fordon och cyklar som finns per invånare i de olika

¹⁶⁷ För varje brottskategori har de andra ländernas andel testats mot andelen för Sverige med hjälp av χ^2 (Chi-två) för att se om skillnaden är tillräcklig för att nå en statistisk säkerhet på 95 %.

Figur 3. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för bilstöld. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

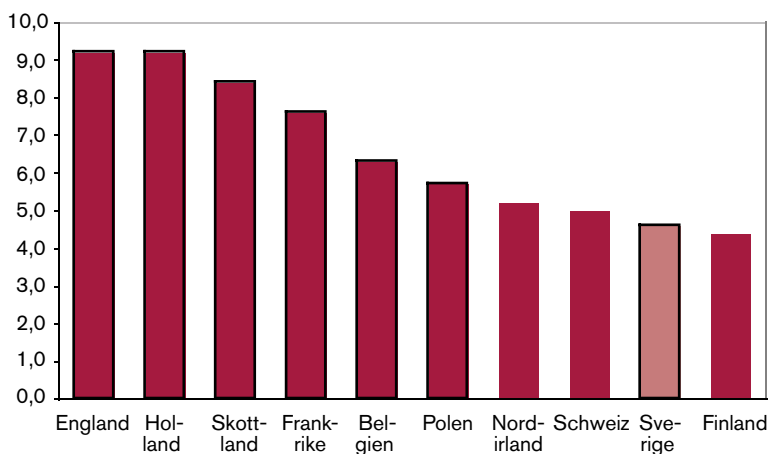

Figur 4. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för stöld ur/från bil. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

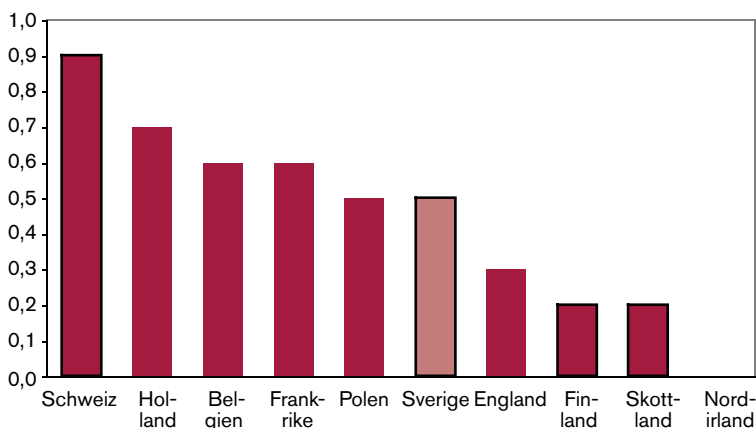
länderna. Att det finns ett samband mellan möjliga brottstillfällen/brottsobjekt – i det här fallet antal fordon – och brott är ett väletablerat faktum. Detta gör att forskare förväntar sig högre nivåer av vissa stöldbrott, »välfärdsbrott«, i länder med högre generell välfärd. I länder med många attraktiva stöldobjekt per invånare kan brotten vara fler både på grund av fler brottstillfällen och att objekten har ett lägre relativt värde som också kan innebära att stölderna inte anses lika allvarliga.

Uppgifterna om *inbrott* tyder på att utsattheten för dessa brott ligger på en relativt låg nivå i Sverige (se figur 8). Fyra länder har en högre andel utsatta för inbrott, fyra en så liten skillnad att den inte går att säkerställa statistiskt och endast ett land en lägre andel.

Beträffande rån hade ju Sverige en klart lägre andel utsatta jämfört med medelvärdet för övriga nio Europeiska länder, och de andelar som redovisas i figur 9 tyder också på att Sveriges andel utsatta är förhål-

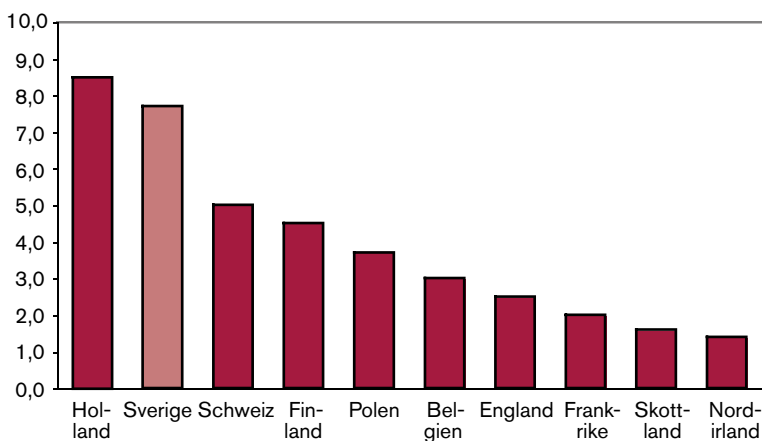
Figur 5. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för skadegörelse av bil. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

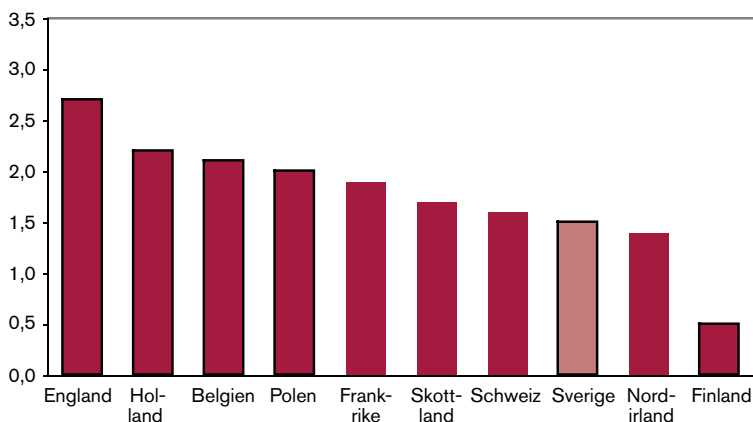
Figur 6. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för stöld av motorcykel. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

landevis låg i jämförelse med respektive land i undersökningen. Andelarna är dock låga generellt sett och skillnaderna mellan länderna små, vilket gör att endast tre länder skiljer sig signifikant från Sverige. Polen har en tydligt och signifikant högre andel utsatta för rån, tillsammans med England och Belgien som också har signifikant högre andel även om skillnaden inte är så stor. Tydliga skillnader mellan samtliga länder i icvs-undersökningarna avseende rån försvann till viss del genom

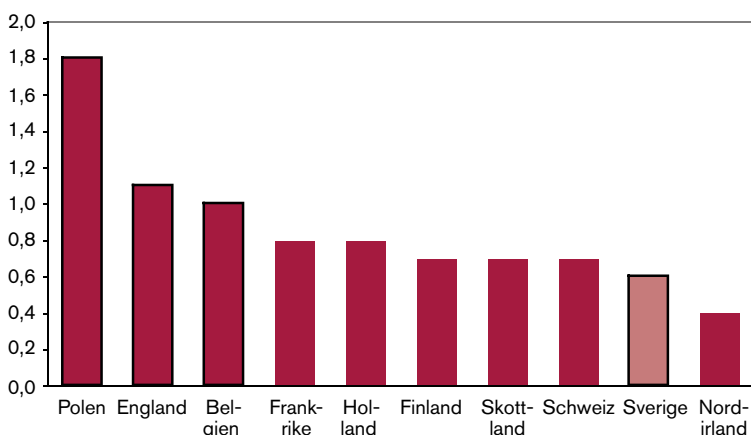
Figur 7. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för cykelstöld. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

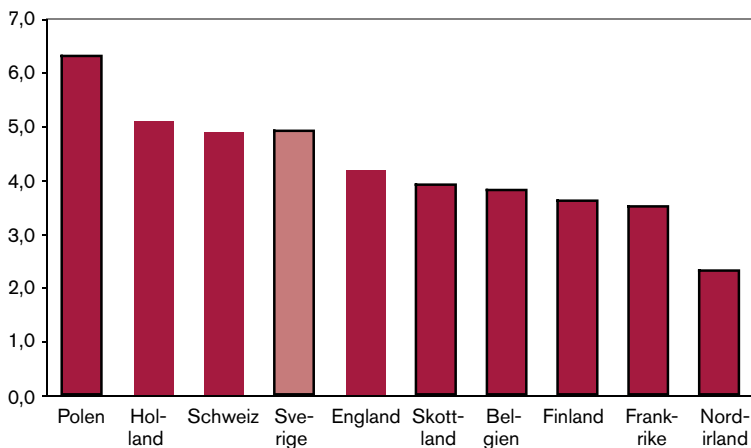
Figur 8. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för inbrott. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

urvalet av länder. Exempelvis redovisar Spanien en utsatthet på 3,1 procent och Norge 0,2 procent vid den enda omgång som respektive land deltagit i (och därför exkluderats).¹⁶⁸

Andelen utsatta för *stöld från person* i Sverige verkar ligga lite högre än majoriteten av de nio andra europeiska länderna (se figur 10). Endast Polen har en signifikant högre andel i denna kategori medan fem länder har signifikant lägre andelar.

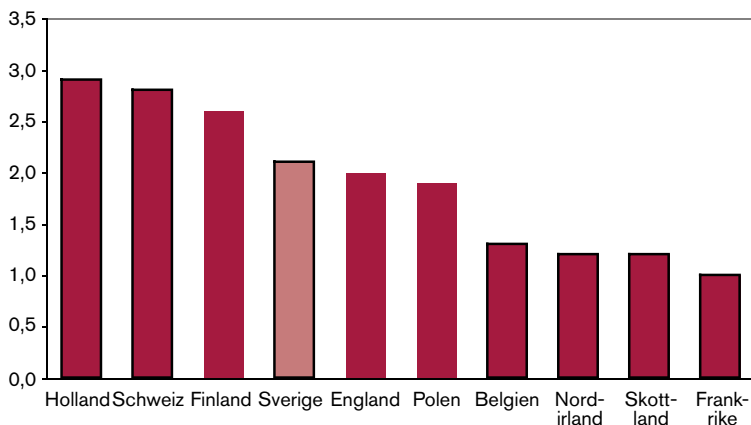
Figur 9. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för rån. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

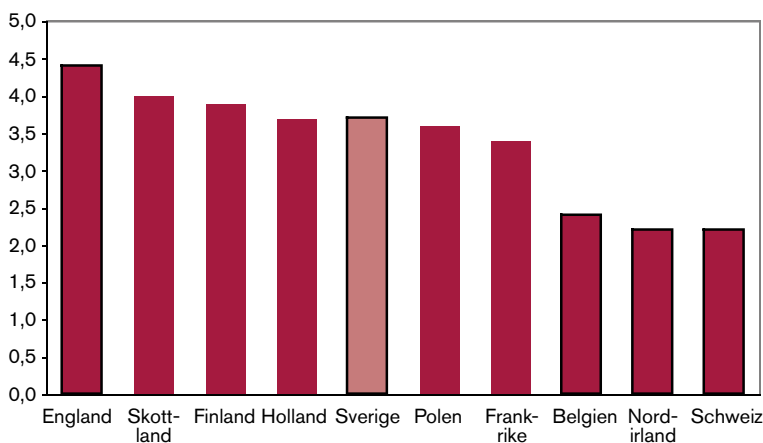
Figur 10. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för stöld från person. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

¹⁶⁸ Se tabell B1 i bilaga 1.

Kategorin *sexualbrott* visar att Sveriges andel utsatta ligger i en mittenposition eller något högre (se figur 11) jämfört med andelen i övriga nio länder. Med 95 procents sannolikhet har två länder (Schweiz och Holland) en högre andel och fyra en lägre. Även när det gäller viktimologiska data ska det påpekas att en så känslig brottstyp som sexualbrott inte kan mätas med särskilt hög tillförlitlighet. Mörkertalet är med all sannolikhet stort även här och det kan finnas avgörande skillnader i kulturella definitioner som påverkar jämförbarheten.

Figur 11. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för sexualbrott. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

Figur 12. Rangordning av 10 europeiska länder. Andelen utsatta för misshandel/hot. Procent. Källa: ICVS 1989–2000.

För den sista kategorin av utsatta för *misshandel/hot* visar det sig också att Sverige har en andel som ligger något över en mittenposition av länderna; dock är det här ganska många länder vars andelar inte kan statistiskt skiljas från den svenska. England (och Wales) är det land som har en signifikant högre andel utsatta jämfört med Sverige, medan Belgien, Schweiz och Nordirland har en lägre andel (figur 12).

RESULTATEN I ICVS 2004/2005

Jämför man Sveriges och övriga europeiska länders position när det gäller stöld och fordonsrelaterade brott med avseende på resultaten från ICVS 2004/2005 framkommer endast smärre skillnader.¹⁶⁹ Om vi ska tro den senaste mätningen är Sveriges position beträffande *stöld av motorcykel* dock något sämre nu än tidigare.

Motsvarande jämförelser för vålds- och hotbrott och personrelaterade brott (samma analys som i figur 8–12) för ICVS 2004/2005 visar att resultaten skiljer sig åt i tre fall. Sverige har inte längre en lägre nivå av utsatta för *personrån* jämfört med de övriga länderna, utan ligger i stället i nivå med ett genomsnitt för dessa. Andelen som uppgett att de utsatts för *sexuallbrott* är relativt sett högre i Sverige och andelen som utsatts för *stöld från person* lägre.

Sammanfattning om brottsnivåer

En sammanslagning av resultat från fyra omgångar av den internationella offerundersökningen icvs visar att andelen utsatta för brott generellt i Sverige i stort sett ligger i nivå med ett genomsnitt av nio andra europeiska länder. När det gäller specifika brottstyper visar jämförelsen med europagenomsnittet att Sverige har en klart högre andel utsatta för *cykelstölder* samt en något högre andel utsatta för *stöld från person* och *misshandel/hot*. Den svenska andelen är också lägre när det gäller *rån* och *skadegörelse av bil*.

När sedan de enstaka länder som medverkat vid minst tre omgångar av icvs jämförs med Sverige visar det sig att det land som oftast hade en högre andel utsatta än Sverige var England och Wales. På motsatt vis har Nordirland oftast haft en lägre andel jämfört med Sverige. Om vi ser till de brottkategorier där Sverige *inte* intar en mittenposition av dessa länder visar det sig att Holland har en lika hög andel utsatta för *cykelstölder* som Sverige. Vidare ligger Finland närmast Sveriges låga andel utsatta för *skadegörelse av bil* (här är Holland i topp) och även Sveriges låga andel utsatta för *rån* (här är Polen i topp). Det kan också noteras att andelen utsatta för *inbrott* är relativt låg i Sverige enligt den här jämförelsen; endast Finland har en signifikant lägre andel.

¹⁶⁹ Här används samma analys som tidigare och som presenteras i figurerna 2–7.

Vissa jämförelser med den senaste omgången av icvs-studierna har gjorts trots att den är behäftad med metodologiska brister. Med några få undantag framkommer samma resultat som i de fyra första omgångarna. Det vill säga brottnivåerna i Sverige är inte avvikande höga i ett europeiskt perspektiv.

Brottsutvecklingen i nio europeiska länder 1975–2005

I det följande övergår jämförelsen till att gälla brottsutvecklingen mellan 1975 och 2005 enligt polisstatistik över anmälda brott. Hur har vålds- och stöldbrott utvecklats i Sverige jämfört med andra europeiska länder? Som tidigare nämnts är det i princip bara statistikens »grova drag« som kan jämföras; analysen gäller *trender* och inte nivåer eller enstaka årliga variationer.

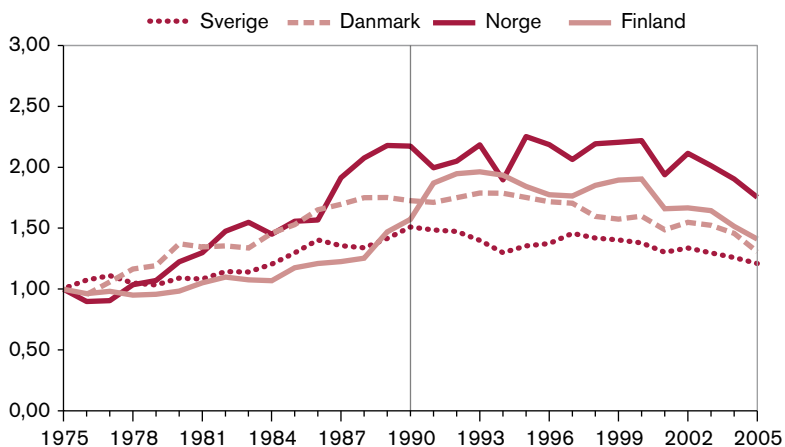
I ett tidigare arbete (Westfelt 2001) har brottstrender i nio europeiska länder mellan åren 1950 och 1997 jämförts. Genomgången nedan bygger på en uppdatering av detta datamaterial. Glädjande nog har tillgången på nyare siffror blivit bättre sedan den förra studien och för de flesta länder kunde data fram till år 2005 erhållas.¹⁷⁰

Samtliga stöldbrott

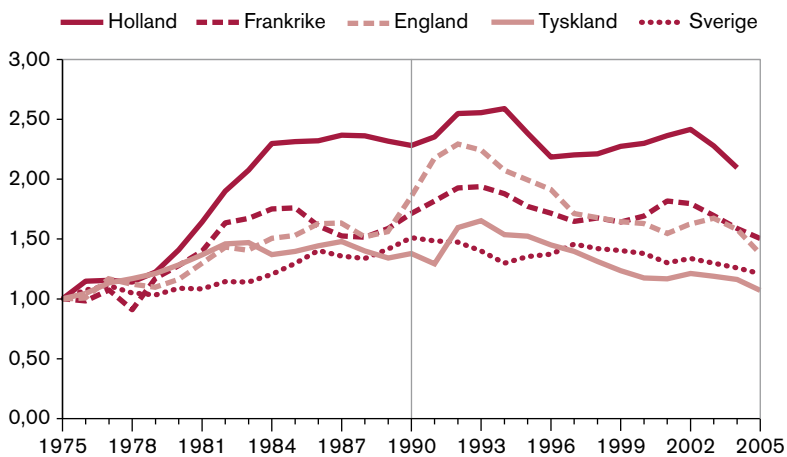
De anmälda stölderna har utvecklats på ett likartat sätt i Norden mellan åren 1975 och 2005. Från omkring år 1990 bromsas ökningen i både Sverige, Danmark, Finland och Norge varefter även en *minskande* utveckling gradvis inträder. I figur 13 framgår att de anmälda stöldbrotten ökat något snabbare i Norge före år 1990 och att de därefter haft en något mindre tydlig minskning än de andra länderna även om dessa skillnader måste anses som relativt små.

Jämförs sedan den svenska utvecklingen med den i de fyra utomnordiska länder som ingår visar det sig att även dessa länder erfarit en trendförändring efter år 1990 (se figur 14). Åren 1992 och 1993 bromsas utvecklingen upp i England, Tyskland, Frankrike och Holland åtföljt av en tydligt minskande trend. Denna minskning verkar kraftigast i England och Tyskland. Sveriges stöldbrottsanmälningar minskar från och med år 1990 tillsammans med Frankrikes och Hollands i en något långsammare takt.

¹⁷⁰ Uppdatering kunde i många fall göras med hjälp av »on-line« databaser på Internet. Ett undantag var Österrike vars statistik endast delvis kunde uppdateras. Trots bättre tillgänglighet än tidigare krävdes en hel del arbete för att finna de rätta brottskategorierna samt korrigera för omläggningar etc.

Figur 13. Antal anmälda stöldbrott per 100 000 invånare i Norden mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1975= 1).

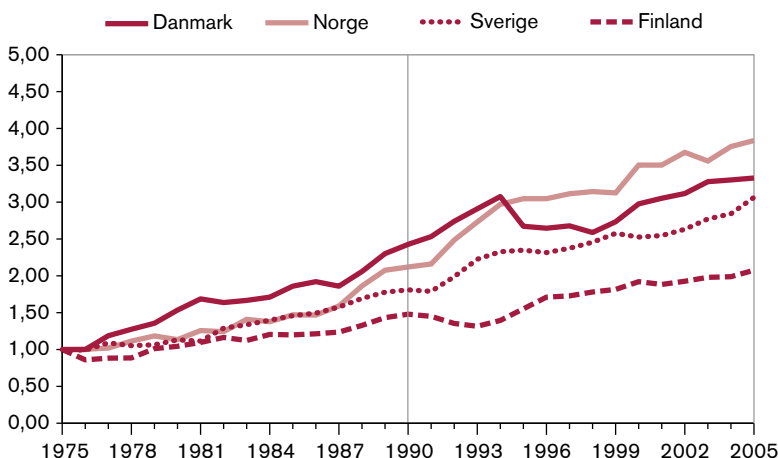
Figur 14. Antal anmälda stöldbrott per 100 000 invånare i Sverige, England, Tyskland, Frankrike och Holland mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1975= 1).

Rån

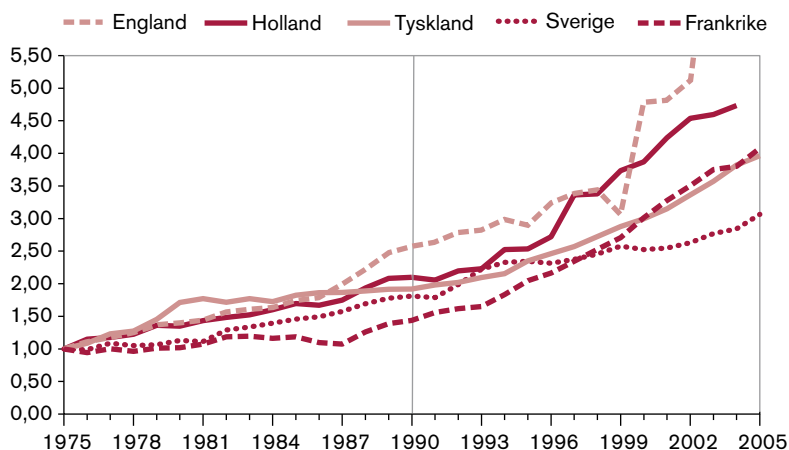
Anmälda rån visar till skillnad från stöldbrotten en ökning efter 1990 för majoriteten av de nordiska länderna (bilaga 1, figur B1). Det är endast Finland som avviker. Mellan 1975 och 1990 har detta land först en svag nedgång och sedan en ökning. Från 1990 visar sedan de anmälda rånen i Finland en minskande trend ända fram till år 2005. Även bland de utomnordiska länderna ökar rånanmälningarna över perioden (bilaga 1, figur B2). England och Holland har en mycket kraftig (relativ) ökning medan motsvarande ökning i Frankrike endast är något kraftigare än i Sverige. Tyskland har först en förhållandevis svag ökning och från år 1997 till slutet av perioden inträder i stället en minskande trend. Sammanfattningsvis ökar rånanmälningarna på ett likartat sett i samtliga länder undantaget Finland och Tyskland som har minskande trender i senare delen av perioden.

Misshandel

Ännu tydligare än för anmälda rån visar sig anmälda misshandelsbrott öka över hela perioden utan någon uppbromsning efter år 1990 (se figur 15). Vissa mindre skillnader finns dock. Framför allt har Finland en något mindre kraftig ökning sett över hela perioden. När det gäller den svenska misshandelsutvecklingen i förhållande till de utomnordiska länderna verkar trenden också här vara ökande under hela perioden (se figur 16). Här avviker dock Sverige med en något mindre kraftig (relativ) ökning från och med år 1990 jämfört med de andra

Figur 15. Antal anmälda misshandelsbrott per 100 000 invånare i Norden mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1975= 1).

Figur 16. Antal anmälda misshandelsbrott per 100 000 invånare i Sverige, England, Tyskland, Frankrike och Holland mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1975= 1).

länderna. Även England och Wales avviker med en mycket kraftig ökning de sista åren. Generellt sett har sådana kraftiga ökningarna nästan alltid »tekniska« förklaringar; det är svårt att tänka sig en verklig förändring av anmälningar eller brott av den storleksordningen på så kort tid. I datainsamlingen framkom också att väldigt genomgripande förändringar genomförts när det gäller detta lands statistiska förhållanden de aktuella åren.¹⁷¹

Våldtäkt

Det är tveksamt vad en analys av polisanmälda våldtäkter egentligen kan säga om utveckling av antalet faktiska våldtäkter. Vi vet att det finns stora skillnader avseende rättsliga och statistiska förhållanden mellan länderna och över tid (se till exempel wocb 2006). Därutöver är det med största sannolikhet även så att anmälningsbenägenheten kan variera/har varierat på ett sätt som gör det svårt att veta om förändringar kommer av att fler (/färre) anmäler dessa brott eller att fler (/färre) brott begås. Vissa analyser tyder dock på att den ökning som finns i Sverige inte uteslutande kan förklaras av statistikomläggningar och ökad anmälning; det bedöms som »inte alls osannolikt« att ökningen delvis är reell (Brå 2005). Slutsatsen är något säkrare i en ny rapport där en faktisk ökning av »vissa våldtäktstyper« bedöms som »sannolik« samtidigt som huvudorsaken är en ökad anmälning (Brå

¹⁷¹ Se till exempel www.crimestatistics.org.uk/output/Page66.asp

2008). Det kan således konstateras att dataserierna är mycket svåra att tolka. Trots detta redovisas en jämförelse av anmälningarna nedan och i likhet med råanmälningarna återfinns figurerna i en bilaga (bilaga 1, figur B3 och figur B4).

Norge har en ganska kraftig (relativ) ökning av våldtäktsanmälningar sedan slutet av 70-talet. Ökningstakten för Sverige är något långsammare medan Danmark och Finland i princip saknar en (relativ) ökning av anmälda våldtäkter. Bland de utomnordiska länderna har England kraftigast öknningar följt av Frankrike som också har en mycket kraftigt ökande trend av anmälningarna. Sveriges ökning är klart mindre i förhållande till dessa medan Tyskland och Holland däremot har en i det närmaste stabil nivå av anmälningarna.

Mord och dråp

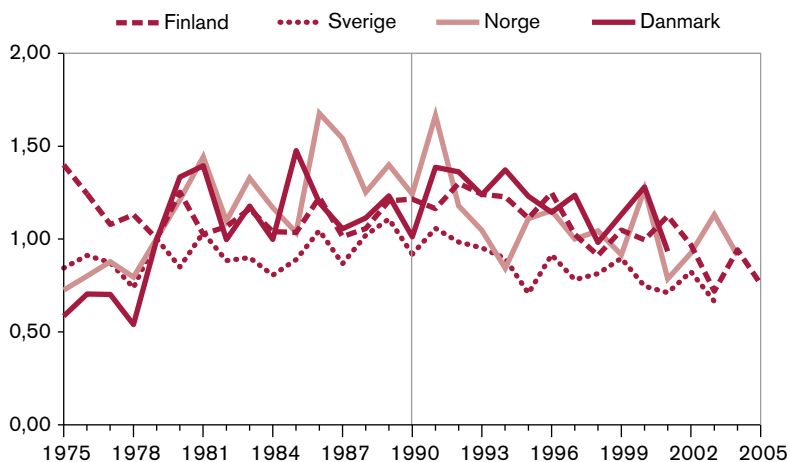
Det finns relativt goda möjligheter att få kunskap om och jämföra det allra grövsta våldet mellan olika länder. Det finns två indikatorer på utvecklingen av mord (mord och dråp) att tillgå: polisstatistiken över anmälda brott och dödsorsaksstatistiken. Polisstatistiken för dessa brott anses generellt vara förhållandevis tillförlitlig, men det har visat sig att även den är problematisk för Sveriges del (Ryning 2000). Dödsorsaksstatistiken ger däremot en bild som med all sannolikhet ligger mycket nära deras verkliga nivå och trend. Den upprättas också enligt en internationell standard vilken underlättar jämförelser mellan olika länder. I figurerna 17 och 18 har sådana uppgifter använts. För Holland finns endast uppgifter från år 1979 vilket gör att indexeringen utgår från detta år. För England finns endast uppgifter fram till år 1995.

Finland har under hela efterkrigstiden haft en mycket hög andel mord, inte bara i förhållande till resten av Norden utan även till resten av Europa. Medan utvecklingen i Sverige, Danmark och Norge fluktuerar kring 1–1 ½ mord per 100 000 invånare ligger den finska serien kring 3 mord fram till mitten av 1990-talet varefter serien minskat till omkring 2 mord per 100 000 finska invånare. En överraskning för den nye på området är kanske också att utvecklingen generellt inte har varit ökande över hela perioden. Från och med år 1975 finns först en svag ökning eller stabilitet bland de nordiska länderna. Efter år 1990 minskar sedan morderna i samtliga fyra länder ända fram till periodens slut (se figur 17).

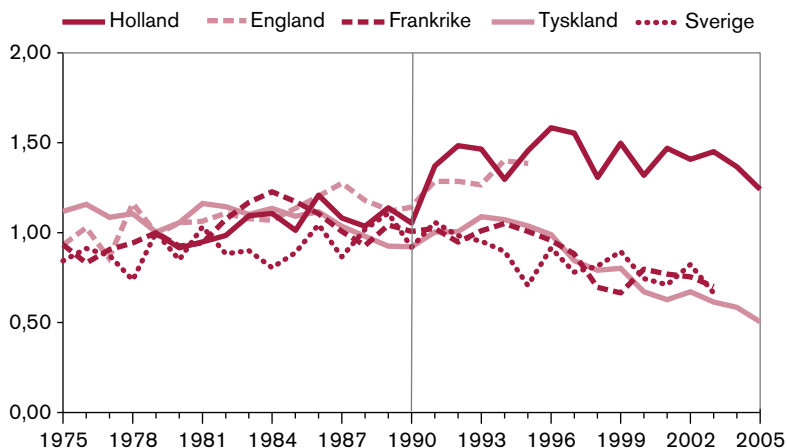
Fram till början av 1990-talet är skillnaderna i (relativa) mord- och dråptrender för de utomnordiska länderna och Sverige inte särskilt stora (se figur 18). Den andra hälften av perioden visar större skillnader. Englands serie sträcker sig bara fram till 1995 men den visar inga tecken på att bromsas upp efter år 1990. Holland har en trappstegsliknande ökning under de första åren på 90-talet varefter serien fluktuerar kring samma nivå under de därpå följande åren. Som tidigare

nämnts minskar dessa brott i Sverige under den andra hälften av perioden. Detsamma visar också data för Tyskland och Frankrike.

Om man bortser från den trappstegsliknande ökningen i Holland är det bara England som (eventuellt) avviker från en gemensam trend. Denna innebär att fram till år 1990 finns en svag ökning eller stabilitet och därefter minskar morderna i de studerade länderna.

Figur 17. Mord och dråp per 100 000 invånare i Norden mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1979=1).

Figur 18. Mord och dråp per 100 000 invånare i Sverige, England, Tyskland, Frankrike och Holland mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1979=1).

Sammanfattning av brottstrenderna

Om utgångspunkt tas i de två frågor om brottsutvecklingen som ställdes i inledningen kan följande konstateras:

- Analysen av anmälningstatistiken tyder på att brottsutvecklingen i de studerade länderna varit klart likartad mellan åren 1975 och 2005. Vissa skillnader finns men i huvuddrag är trenderna samstämmiga.
- När det gäller stöldbrotten ökar anmälningarna i de flesta länder fram till omkring år 1990 varefter de faktiskt minskat ända till år 2005.
- När det gäller våldsbrott visar de anmälda misshandelsbrotten däremot en kontinuerlig ökning över hela perioden, och det gäller i princip samtliga länder. Samtidigt har enligt dödsorsaksstatistiken det grövsta våldet, mord och dråp, minskat i många europeiska länder sedan år 1990.

Den kraftiga ökningen av våldtäktsanmälningar i Sverige är lika stor eller större i Norge, England och Frankrike. Utvecklingen av mord och dråp är mycket likartad i Norden över hela perioden. Finland har en högre nivå än de andra nordiska länderna. I de utomnordiska länderna är mord- och dråputvecklingen mer likartad i den första delen av perioden än därefter. Sedan år 1990 har mordet minskat i samtliga länder utom i Holland och England.

Genomgången visar således på en minskande trend av stöldbrott och det allvarligaste våldet i flera europeiska länder. I Sverige diskuteras hur den kraftiga ökningen av misshandelsanmälningar ska tolkas till exempel mot bakgrund av att alternativa data från offerundersökningar inte ger stöd för att det mindre allvarliga våldet skulle ha ökat i Sverige under samma period. Jämförelser mellan olika datakällor försvåras bland annat av att de till viss del gäller olika populationer. Man kan också ifrågasätta det rimliga i att misshandelsbrotten skulle öka kraftigt samtidigt som mord och dråp minskar (se kapitlet om misshandel). Hur ser förhållandet mellan olika indikatorer på våldsutvecklingen ut i andra länder? Tidigare studier har visat att samma mönster återkommer i flera andra europeiska länder; offerstatistiken visar inte samma entydiga ökning av misshandel som polisstatistiken (Westfelt 2001).

Sammanfattning – svensk brottsutveckling i internationell belysning

Resultatet av analysen kan grovt sammanfattas i följande punkter:

Brottslighetens nivå och enstaka årliga förändringar kan inte jämföras med hjälp av polisstatistik om anmälda brott. Denna statistik kan i stället användas för att jämföra *brottsrender* i olika länder.

De internationella offerundersökningarna kan användas för nivåjämförelser av brott i olika länder. Här krävs dock stor försiktighet eftersom vissa delstudier bland annat har mycket stora bortfall.

För många brottstyper ligger de svenska brottsnivåerna nära Europagenomsnittets. Ett undantag är att Sverige har en stor andel som uppger att de utsatts för cykelstöld, ett annat att relativt få har utsatts för rån. Eventuellt har dock den svenska nivån av rån närmat sig den europeiska under senare tid.

Resultaten från en jämförelse av brottsrender mellan åren 1975 och 2005 visar att brottsutvecklingen varit klart likartad i de nio europeiska länder som ingått. Det finns under vissa år skillnader i specifika brottskategorier, men den övergripande bilden är en tydlig likhet.

Trendanalysen visar att den positiva utvecklingen av stöldbrotten i Sverige och resten av Europa har fortsatt in i 2000-talet. Stöldbrotten har minskat i samtliga undersökta länder mellan åren 1990 och 2005.

En tydligt ökande trend mellan åren 1975 och 2005 finns för samtliga länder när det gäller anmälda misshandelsbrott. Samtidigt visar förhållandevis tillförlitliga uppgifter om utvecklingen av det grövsta våldet, mord och dråp, en minskande trend i Europa sedan år 1990.

Tidigare forskning visar att det inte bara i Sverige utan även i flera andra europeiska länder finns en diskrepans mellan två indikatorer på det mindre allvarliga våldet, det vill säga, att misshandelsbrotten ökar enligt polisstatistik men inte enligt offerundersökningar.

Referenser

- Ahlberg, J. (1994). Brottsstatistik är svår att jämföra. I: J. Ahlberg (red.) *Brottsutvecklingen 1992 och 1993*. Rapport 1994:3, s. 165–174. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Archer, D. och Gartner, R. (1984). *Violence & Crime in Cross-National Perspective*. New Haven: Yale University Press.
- Bennett, R. R. och Lynch, J. P. (1990). Does a Difference Make a Difference? Comparing Cross-National Crime Indicators I: *Criminology*, Årg. 28, s. 153–182.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Våldtäkt mot personer 15 år eller äldre. Utvecklingen under åren 1995–2006*. Rapport 2008: 13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Våldtäkt. En kartläggning av polis-anmälda våldtäkter*. Rapport 2005: 7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1980). *Brottsutvecklingen*. Lägesrapport 1979. Rapport 1980:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Council of Europe (1982). *Trends in Crime: Comparative Studies and Technical Problems*. Fifth Criminological Colloquium, 23–25 November 1981. Strasbourg.
- van Dijk, J., van Kesteren, J., Smit, P. (2007). *Criminal Victimization in International Perspective – Key findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS*. The Hague: Onderzoek en beleid, No 257. Ministry of Justice, WODC 2007.
- van Dijk, J., Manchin, R., van Kesteren, J., Hideg, G. (2007b). *The Burden of Crime in the EU*. Research Report: A Comparative Analysis of the European Survey of Crime and Safety (EU ICS) 2005. Brussels: Gallup Europe 2007.
- van Dijk, J. och van Kesteren, J. (1996). The Prevalence and Perceived Seriousness of Victimization by Crime. Some Results of the International Crime Victims Survey. I: *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Årg. 1, s. 48–70.
- van Dijk, J. M. och Mayhew, P. (1993). *Criminal victimisation in the industrialised world: key findings of the 1989 and 1992 international crime surveys*. I: A. Alvazzi del Frate, U. Zvekic & J. van Dijk (red.) *Understanding Crime*. Experiences of Crime and Crime Control. UNICRI Publication Nr. 49, s. 1–49. Rome.
- van Dijk, J. M., Mayhew, P., Killias, M. (1990). *Experiences of Crime Across the World: Key Findings of the 1989 International Crime Survey*. Deventer: Kluwer.
- von Hofer, H. (red.) (1997). *Nordic Criminal Statistics 1950–1995*. Summary of a Report. Report 1997:2. Stockholm: Department of Criminology.
- von Hofer, H. (red.) (1991). *Nordic Criminal Statistics 1950–1989* Summary of a Report. Statistical Reports of the Nordic Countries, nr 57. Copenhagen: Nordic Statistical Secretariat.
- Kesteren, J.N. van, Mayhew, P. och Nieuwbeerta, P. (2000). *Criminal Victimization in Seventeen Industrialised Countries: Key-findings from the 2000 international Crime Victims Survey*. the Hague, Ministry of Justice, WODC. Onderzoek en beleid, nr. 187.
- Mayhew, P. och van Dijk, J. (1997). *Criminal Victimization in Eleven Industrialised Countries: key findings from the 1996 International Crime Victimization Survey*. Prepared for the European Union Conference: Crime Prevention: towards a European level, 11–14 May, Noordwijk, the Netherlands.

- Ryning, M. (2000). *Dödligt våld i Sverige 1990–1998*. Licentiatavhandling. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Westfelt, L. (2001). *Brott och straff i Sverige och Europa. En studie i komparativ kriminologi*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- WODC (2006). *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics, Third edition*. Rapport nr. 241. Den Haag.

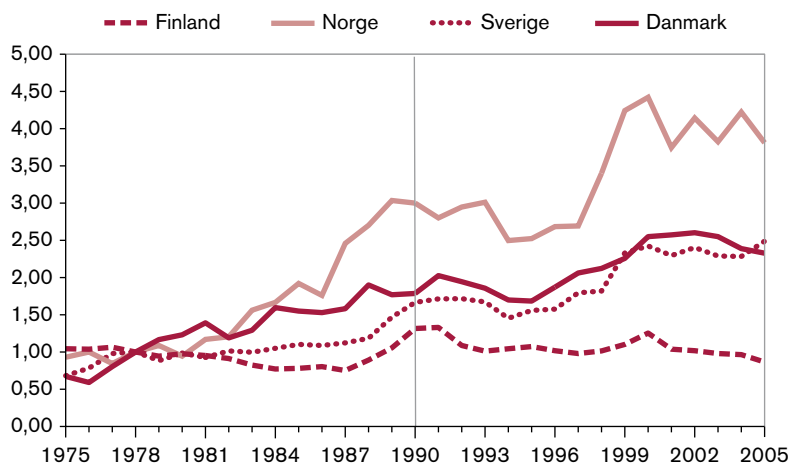
Bilaga. Tabeller och figurer

I Tabell B1 finns dataunderlaget för figurerna 1–12. Där framgår även vilka av länderna som inte varit med i ICVS annat än vid ett enstaka år. Antalet år länderna medverkat är angivet i parentes efter varje land. För närmare bestämt 7 av de 17 länderna finns det endast uppgifter från ett år. De resterande 10 länderna har antingen varit med vid tre eller fyra omgångar av ICVS.

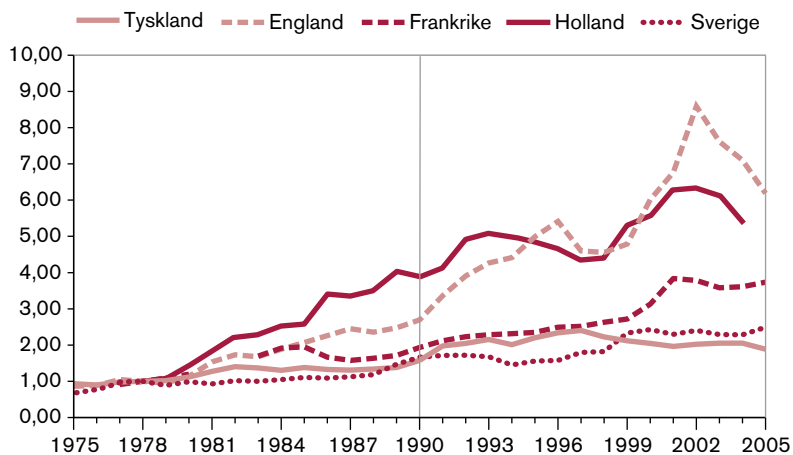
Tabell B1. Medelvärden för europeiska länders andel utsatta för olika brottstyper enligt ICVS år 1989, 1992, 1996 och 2000.

Land (antal år)	Alla (11) brott (%)	Bil- stöld (%)	Stöld ur/fr. bil (%)	Ska- deg av bil (%)	Mc- stöld (%)	Cykel- stöld (%)	In- brott (%)	Rån (%)	Stöld fr. pers. (%)	Sex- ual- brott (%)	Vålds/ hot- brott (%)
Österrike (1)	18,8	0,1	1,6	6,7	0,0	3,3	0,9	0,2	5,0	3,8	2,1
Belgien (3)	19,5	0,8	3,4	6,3	0,6	3,0	2,1	1,0	3,8	1,3	2,4
Danmark (1)	23,0	1,1	3,4	3,8	0,7	6,7	3,1	0,7	4,1	2,5	3,6
England och Wales (4)	26,7	2,5	7,2	9,2	0,3	2,5	2,7	1,1	4,2	2,0	4,4
Finland (4)	18,8	0,5	2,9	4,4	0,2	4,5	0,5	0,7	3,6	2,6	3,9
Frankrike (3)	22,0	1,9	6,2	7,6	0,6	2,0	1,9	0,8	3,5	1,0	3,4
Tyskland (1)	21,9	0,4	4,7	8,7	0,2	3,3	1,3	0,8	4,0	2,8	3,1
Italien (1)	24,6	2,7	7,0	7,6	1,5	2,3	2,4	1,3	3,6	1,7	0,8
Holland (4)	28,7	0,4	5,3	9,2	0,7	8,5	2,2	0,8	5,1	2,9	3,7
Nordirland (3)	15,6	1,5	3,3	5,2	0,0	1,4	1,4	0,4	2,3	1,2	2,2
Norge (1)	16,4	1,1	2,8	4,6	0,3	2,8	0,7	0,5	3,2	2,2	3,0
Polen (3)	24,2	0,9	5,5	5,7	0,5	3,7	2,0	1,8	6,3	1,9	3,6
Portugal (1)	15,5	0,9	4,9	6,3	0,3	0,8	1,4	1,1	1,9	0,6	0,9
Skottland (3)	22,5	1,1	5,4	8,4	0,2	1,6	1,7	0,7	3,9	1,2	4,0
Spanien (1)	24,8	1,4	9,6	6,6	0,8	1,1	1,6	3,1	5,2	2,3	3,1
Schweiz (3)	20,4	0,1	2,2	5,0	0,9	5,0	1,6	0,7	4,9	2,8	2,2
Europa (16 länder)	21,5	1,1	4,7	6,6	0,5	3,3	1,7	1,0	4,0	2,1	2,9
Sverige (3)	23,4*	1,4	4,7	4,6*	0,5	7,7*	1,5	0,6*	4,9*	2,1	3,7
Europa (9 länder)	22,0	1,1	4,6	6,8	0,4	3,0	1,8	0,9	4,1	1,9	3,3

* Signifikant skild från Europa (9 länder).

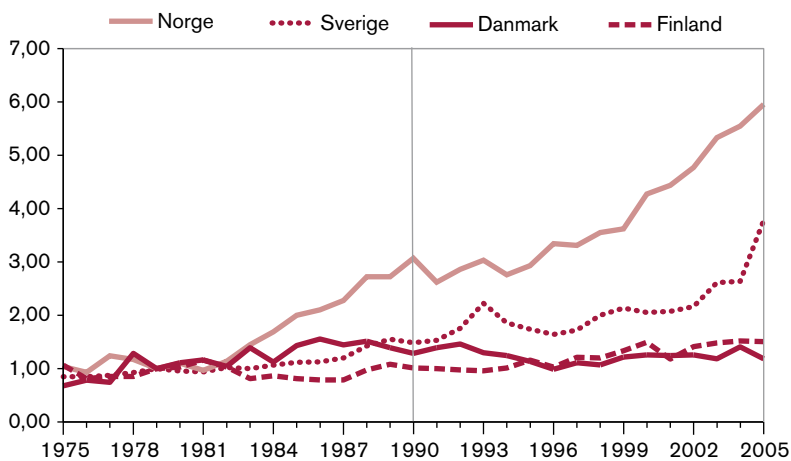

Figur B1. Antal anmälda rån per 100 000 invånare i Norden mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1978= 1).

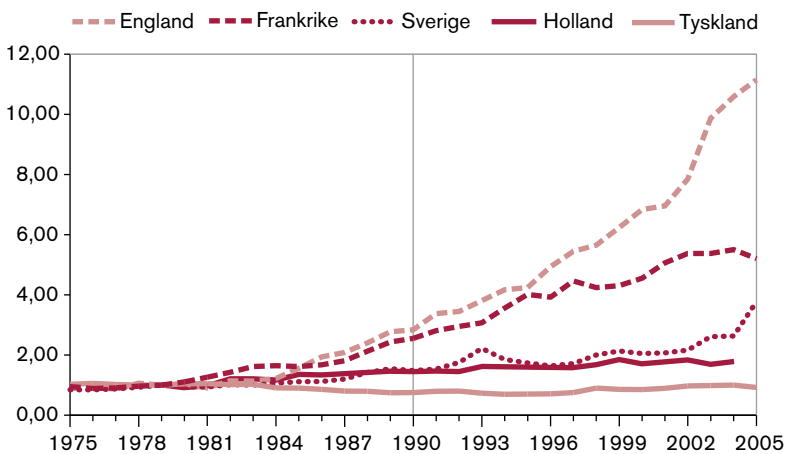

Figur B2. Antal anmälda rån per 100 000 invånare i Sverige, England, Tyskland, Frankrike och Holland mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1978= 1).

Figur B3. Antal anmälda våldtäkter per 100 000 invånare i Norden mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1979=1).

Figur B4. Antal anmälda våldtäkter per 100 000 invånare i Sverige, England, Tyskland, Frankrike och Holland mellan 1975 och 2005. Indexerade data (index 1979=1).

Bedömningar av brottslighetens omfattning är en av Brottsförebyggande rådets viktigaste uppgifter. Rapportserien *Brottsutvecklingen i Sverige* har kommit ut sedan år 1976. Årets rapport ger en aktuell genomgång av olika brotts-trender med tonvikt på perioden 1975–2007.

I genomgången utnyttjas förutom kriminalstatistik också Brå:s Nationella trygghetsundersökning (NTU) och andra kompletterande datakällor. Årets rapport innehåller även ett fördjupningsavsnitt som behandlar fem särskilt angelägna frågeområden. Det handlar bland annat om ungdomsbrottslighet, kvinnors brottslighet och jämförelser av brottsligheten i olika länder.

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

106 47 Stockholm Tel 08-690 91 90 Fax 08-690 91 91 order.fritzes@nj.se www.fritzes.se

ISBN 978-91-86027-15-5 ISSN 1100-6676